Verzameld werk 1

Filip de Pillecyn

bron
Filip de Pillecyn, *Verzameld Werk 1*. De Clauwaert , Leuven 1959

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/pill001verz03_01/colofon.htm

De aanwezigheid

I

Het is alsof ik niet vooruitkom in de mist van november. Het is een avond als toen mijn vader stierf en ik in razende smart de vesten rondliep. En telkens weer heb ik het gevoel dat er mensen stervend zijn in de klamme huizen waarlangs ik loop.

Het is nog niet laat, maar de stad ligt eenzaam. Mijn eigen stap klinkt tegen mij op, en schijnt krachtiger telkens als ik in het verdoezelde licht van een kroegdeur doorga. Dan hoor ik ook in toenemende verdoffing de stap van iemand die achter mij komt.

Hoelang hoor ik die reeds? Het is alsof de tijd opgenomen werd in de zware, staande mist. Soms komt de stap van ver en dan weer is het alsof hij versnelt en heel dichtbij komt. Ik heb het gevoel alsof ik lopen moet tot op de markt waar de mist tegen veel verlichte huizen opensmelt. Het is niet ver meer; mijn handen zoeken warmte in de geslotenheid van de vuisten, in de vertrouwde diepe zakken. En bij de eerste lichtvlek van de markt blijf ik staan en kijk op mijn horloge.

Nu komt zij voorbij, zij kijkt om, zij gaat verder. Ik heb haar gang niet gezien, zij beweegt vormloos in de nacht.

Ik blijf een ogenblik staan; daar binnen is warmte van mensen die niet tot deze wereld van nevel horen. Ik hoor hoe de stap voor mij stilvalt en ga verder. Ik loop een silhouet tegemoet; zij beweegt langzaam; ik ga voorbij. De laatste verlichte

ramen van de markt zijn reeds opgenomen in de nacht. Nacht of avond? Het is al eender, het is al even hopeloos in deze afgrond waarin alle vormen worden opgeslorpt.

Ik stap nu regelmatig en vast door het doffe straatje. En nu hoor ik weer hoe de stap verhaast, hoe die angstig wordt en naar mij toe vlucht. Ik voel in mijn rug hoe zij nader komt, heel dicht en dan naast mij gaat. Tussen ons beiden is de beweegloze mist.

Ik meen te horen dat zij ‘mijnheer’ zegt. Haar stem komt als uit de verte, dof van mist. En ik antwoord niet. Ik kan niet antwoorden in de plotselinge verwarring van mijn zinnen. Zij loopt naast mij; het geluid van ons beider bewegen is één. Zij zegt nu: ‘Asjeblieft, mijnheer’.

Zij is niet één van die vrouwen die rondlopen met een stap die geen doel heeft. Ik kijk haar aan van terzij; juist genoeg zie ik van haar om te weten dat zij tenger is en gaat met de gemakkelijke gang van vrouwen met slanke, lange benen. En ik vraag waarmee ik haar van dienst kan zijn.

Het suizen in mijn oren maakt haar woorden onduidelijk. Ik tracht te raden hoe zij eruit zien mag; ik weet hoe edel dikwijls de klank kan zijn van een vrouwenstem, veel inniger, vol matte warmte omdat men die vrouw niet kent en niet ziet. Dan dringen haar woorden door tot mij en krijgen een zin.

Zij woont alleen, niet ver van hier, zij is koud van angst. Reeds meer dan een uur loopt zij rond, voortgejaagd door de angst.

Ik vraag: Een man misschien?

Ik hoor dat zij ho! zegt, als verbaasd of spijtig. Zij blijft staan en legt haar hand op mijn arm en zegt: Ik durf alleen niet naar huis.

Het is nu ook alsof ik een gevaar bespeur voor mijzelf. Het is alsof de sluipmoord op ons beiden toekomt uit de mist. Ik zoek het licht van een lantaarn en blijf staan; zij buigt het

hoofd en ik zie alleen twee smalle lange lippen en de tengere lijn van haar lichaam. Het is hier beter in het licht; hier wil ik haar uitvragen en weten waarom ik in het onbekende moet gaan met haar en waarom zij mij heeft aangesproken en geen ander. Een man komt uit de nevel, gaat langs ons heen en is niet meer. Zij gaat voort en zegt: Kom.

Ik vraag niet verder en ga voort naast haar.

En nu zeggen wij beiden geen woord meer; wij stappen naasteen als hoorden wij tot elkaar. Wij zijn in een dode straat; altijd dood is die straat en het is alsof de mensen die erin lopen spoorloos verdwijnen in een van de vele huizen die eenvormig en gerijd staan als kruisen op een soldatenkerkhof. Zo is het overdag; maar nu is het alsof hier nooit een mens geleefd had, en de straat riekt in de mist naar verwording.

Als wij de hoek om zijn, staat zij stil. ‘Wij zijn er,’ zegt zij. Evenals ik aarzelt zij om iets te zeggen en zwijgt. De verwarring die onder het gaan uit mij verdwenen was komt weer; mijn handen zijn klam in mijn zakken. Ik zie de donkere vlek van de deur op de grijze muur; haar hand zoekt de mijne. Hier is de sleutel, zegt zij. De sleutel is warm alsof zij die heel de tijd in haar hand heeft geklemd. De deur gaat geruisloos open en vóór haar ga ik het warme huis binnen.

Een donkere, geurige warmte. De vrouw schuift voorbij en ik zie licht in een kamer. Zij glimlacht naar mij en ik ga die kamer binnen.

Zij doet de deur toe en het is alsof haar gemoed lichter is geworden. Zij heeft haar mantel uitgedaan en staat nu voor een spiegel en haar lange bleke vingers tasten over heur haar. Onhandig sta ik met mijn hoed in de hand en zie toe. Mijn overjas riekt naar de nattigheid en mijn wimpers zijn koud van de mist.

Nu zit ik bij haar: wij zitten beiden onder het licht, ik weet niet hoe ik hier kwam, ik denk niet aan het vreemde van deze

avond; ik zie haar ademen, ik zie de wonderbleke kleur van haar gelaat en de grote bruine ogen. Ik ben bang dat woorden tussen ons zullen komen en luister naar de geruchten van het huis.

Alleen het vuur knarst soms maar het huis omsluit ons evenals de hele zwarte wereld daarbuiten in een stilte zonder adem. Steeds zonder spreken gaat zij naar een kastje in de schemerige hoek en plaatst likeur en sigaretten voor mij. De lichte, blonde rook wemelt tussen ons; Engelse sigaretten met een smaak als honig.

Ik wacht nu tot zij mij uitleg geeft; ik had liever dat zij niet tracht een uitvlucht te vinden. Ik voel mij behaaglijk in de lage zetel, in de warmte, in het licht, onder de ogen van die vrouw. Als zij mij nu bedankt en zegt dat haar angst over is, dat zij nu veilig is, moet ik heengaan.

‘Ik dank u,’ zegt ze, ‘dat ge mij niet vraagt wat er met mij is omgegaan. Ik zou het u moeilijk kunnen zeggen; alleen zou ik niet willen dat gij weggaat.’

Ik adem gelukkig. Wat kan het mij schelen of ik het niet hoor! Alleen hier blijven bij haar. Ik denk niet aan de mogelijkheden die opkomen in de geest als een man 's avonds de warmte van een vrouwenleven heel dicht bij zich speurt. Maar ik wil voor mezelf toch het voorwendsel redden: of ik het huis wil afzoeken zodat zij zich helemaal zeker voelt.

Zij glimlacht, haar trekken worden heel zacht, warmer in die glimlach. Zij schijnt nu haar eigen angst en haar eigen woorden vergeten te zijn. Haar stem glijdt over mij heen met een vreemde klank. Ik kijk naar haar mond hoe die beweegt en naar haar handen.

‘Ik woon alleen in dit huisje,’ zegt zij, ‘ik houd niet van mensen; ik doe alles zelf.’ Zij klaagt niet, zij misprijst niet, zij houdt niet van mensen zoals men niet houdt van een kat

of een huishond. Zij is niet vast aan deze aarde zoals ik. En ik antwoord nederig en dwaas zodat zij welwillend glimlacht.

Over de mensen spreekt zij dan ook niet. Overal waar ik kom spreekt men over mensen; wij kennen immers dezelfde mensen uit onze zelfde kleine wereld. Maar niemand verwijdert mij van haar of brengt mij tot haar nader en wij spreken als over een wereld die alleen van ons is. Nog nooit heb ik zo met iemand gesproken; zo naast mij en toch zo onwezenlijk ver.

Wij zwijgen reeds een poos zonder dat ik het merk. Zij heeft de handen in de schoot gevouwen, haar hoofd is lichtjes van mij weggebogen en zij staart naar het vuur. Haar hals draagt als de schijn van een donkere warmte, alsof de doffe glans van haar bloed onder de matte huid zichtbaar wordt. Ik durf niet spreken, zo volledig schijnt zij weg van mij. Haar handen wegen zwaarder in haar schoot en strekken het kleed over de slanke dijen. Ik houd mijn adem in en onderga haar aanwezigheid.

Daar staat zij recht. Voor de spiegel schikt zij heur haar en gaat naar de deur met een glimlach die niet voor mij is. Ik hoor hoe zij vlug de trap opgaat. Boven valt een deur dicht.

Hoelang heb ik hier nu gezeten? Had ik verwacht dat zij zou terugkomen in een huiskleedje waarvan de wijde mouwen terugvallen over de zachte bovenarm; met vochtig glimmende lippen die de mond tot een begeerlijke wonde maken? Heb ik geluisterd of een gerucht op de trap niet naar mij toekwam? Ik weet niet meer wat ik gedacht of verlangd heb.

Ik zie rond in de schemerige klaarte van de kamer. Hier is het niet zoals in een huis waar een mens alleen woont; hier is de innigheid van iemand die samen met iemand anders naar het vuur kijkt; leven is hier en de warmte van het gezelschap. En dan denk ik aan haar angst, aan de bedreiging die haar rond-

dreef in de mist. Ik ga de kamer op en neer en voel mij onveilig in mijn rug. Komt de man niet van boven om op mij aan te sluipen; komt hij niet uit haar kamer?

Geruchten beginnen te leven rondom mij. Ik hoor een stap in de mist daarbuiten en mijn horloge tikt tegen mijn pols. Ik ga naar de deur en ruk ze meteen open. De koude gang doet mij huiveren en ik ga terug in de kamer.

Op de plaats waar zij gezeten heeft, laat ik mij neer; ik kijk rond alsof iemand het zien kon en alsof het niet zijn mocht. Ik luister of haar stap niet naar mij toekomt en steek een sigaret op. En op het kastje voor mij zie ik het portret van een jonge man. Een Engelsman, denk ik.

Haar angst krijgt nu in mij een duidelijke vorm. Er is wat gebeurd daar boven en ik zit hier in de nacht met een dode vrouw die ik niet ken. Wie zal mij geloven als ik zeg hoe ik hier gekomen ben? Laffe wrok komt in mij op tegen de vrouw en ik ga zachtjes naar de buitendeur. Met de klamme deurknop in de hand blijf ik staan en luister nog eens. Geen gerucht komt van boven en ik weet hoe achter de deur de straat en de stad gedempt liggen in de dikke nacht van de mist.

Ik zet mijn rug tegen de deur, ik tracht te zien in de zwarte gang en met vooruitgestoken armen ga ik langzaam tot waar de trap moet zijn. Ik sluip naar boven en hoor alleen het schuiven van mijn voeten over de dichte loper; als mos is hij onder de voet. Bij de draai zie ik naar omhoog: de lichtstreep onder een deur. En daarbinnen is alles stil.

Zal ik kloppen? En als ze nu eens plots buitenkomt en mij hier vindt als iemand die afluistert en door het sleutelgat kijkt. Ik doe de deur open, vlug en zacht kijk ik in de kamer.

Zij ligt uitgestrekt op het bed alsof zij slaapt, alsof ze in slaap gevallen is in de loomheid van haar gedachten. Een lampadaire laat het licht neer op haar gelaat en haar borst. En

dieper in de kamer staat een tafeltje onder het licht van een andere lamp. Maar alleen haar wil ik zien en kom nader. Zij heeft haar handen in haar schoot gevouwen; de handen liggen dood en lang, tegeneen gedrukt, en de glanzende nagels glimmen. Rode muiltjes zijn half weggegleden van de voeten. Neen, zij is niet dood; een schemer van leven is onder de bleke huid.

Ik kijk de kamer rond; op het tafeltje staat een teestel; het vlammetje brandt rustig. Twee kopjes staan er; één ervan is ledig gedronken, in het andere staat de tee verschaald. Ik kijk om naar het bed of ze niet naar me kijkt, half overeind, op haar armen geleund. Onbeweeglijk ligt zij onder het licht van de lamp.

Aan het tafeltje ga ik zitten en zie de tee, en al die lieve, heldere dingen die de avonduren zwijgzaam en gelukkig maken. Hoe kan ik begrijpen? Wie was hier verwacht? Steeds ligt zij uitgestrekt over het brede lage bed; naast haar hoofd ligt een tweede oorkussen. En hier op het tafeltje staat een tweede kopje. Heel de kamer is vol nog van de geurige warmte van haar leven. Rondom mij zijn de vele dingen die deelachtig zijn van haar bestaan, die rondom haar zijn in de uren van de nacht, die haar lichaam omhullen, die gevat worden in haar bedachtzame vingers. Mijn handen glijden over de warme plooien van een kleed en ik zie mijn gezicht in de spiegel waarvoor zij zit, 's morgens en 's avonds, en het haar schikt rondom haar gelaat waarin de bruine ogen zo diep staan.

De zware stilte van het licht is over de beweegloze vrouw. In het lange staren naar haar lichaam is het of haar gesloten oogleden lichtjes bewegen. Ik ga naast het bed zitten en nu zie ik hoe de sporen van tranen verdoft zijn over haar wangen en in de wimpers glimmen. Ik leg mijn hand over de samengedrukte handen: grof en rauw ziet zij eruit op de bleke handen van de vrouw. Lauw voelen deze aan, maar niets trilt bij

mijn aanraking, en als ik mijn hand laat liggen is het alsof zij koeler worden.

Ik voel de pols; waar kan het bloed wel kloppen, in welke van die fijn getekende adertjes. Niets voel ik dan de klop van mijn eigen bloed in mijn vingertoppen. En ik zit hulpeloos naast haar en twijfel.

En schromend leg ik mijn hand op haar hart. Schuchter liggen mijn vingers onder de borst en ik zie naar haar ogen of die niet verwijtend opengaan. Maar niets verroert aan het gelaat dat mij smartelijker lijkt telkens als ik het zie. Zij is dood, denk ik. Ik tast aan haar voet of die niet koud is; maar schijnt dit niet zo omdat mijn hand gloeit?

Ik wil luisteren aan haar hart, ik wil horen of geen verwijderd slaan van het bloed haar nog vasthoudt aan het leven. Er is een nevel voor mijn ogen en ik voel alleen hoe het zachte hemd wijkt voor mijn vingers: mijn hoofd ligt op haar borst. In mijn verwarring hoor ik niets, voel ik niets dan het bruisen van mijn bloed door mijn hoofd. En als ik rechtsta en neerkijk over haar, weet ik dat zij dood is en gestrekt in de laatste weerstand die het leven bood.

Radeloos medelijden en verdriet komen los. Ik denk niet aan het raadsel dat die uren voor mij hebben gebracht, aan haar angst, aan de bedreiging die ik voelde in dit huis. Ik denk niet aan de man die verwacht werd en niet kwam, ik denk niet meer aan de vreugde die vaag in mij opstond toen ik durfde vermoeden dat ik aan dit tafeltje misschien verwacht werd. Ik zie haar gelaat dat nog de helderheid heeft van het leven en de edele gestrektheid van dit lange, sierlijke lichaam.

Dan breekt de angst van de dood over mij uit. Ik ga snel uit de kamer en zoek mijn weg langs de trapleuning.

Ik sta terug in de straat.

Ik werp mij in de mist en in de nacht. De vochtige kou

omvat mij, dikke nevelpakken schuiven voorbij in het licht van de straatlantaarns. Hoe laat is het? Ik breng mijn horloge heel dicht bij mijn ogen maar zie geen uur; tranen staan voor mijn blik. En ik loop de weg terug die ik met haar heb afgelegd.

Nog een paar herbergen op de markt zijn verlicht. Aan een tafel zitten mannen te kaarten; de dikke serveuse is ingedut achter de tafel, de kin op de hoogboezemende witte voorschoot. Ik drink het bier gulzig uit, drink nog en voel de koude drank door mij vloeien.

Het leven van de herberg brengt mij terug tot de aarde. Hier voel ik mij veilig en de dood is onbestaande. De lodderogen van de meid kijken mij slaperig en dwaas aan; de mannen leggen hun kaarten neer zonder kijven of lawaai. Er wordt gesloten en ik ga terug in de mist.

Sedert jaren leef ik alleen en heb mij zelden eenzaam gevoeld. Mijn avonden zijn nooit ledig; boeken helpen mij over de mensen en hun bedrijf heen. Maar nu voel ik een verlatenheid die nieuw en pijnlijk is. ‘Es war einmal,’ zeg ik; en het is of ik een heel verleden van liefde en schoonheid verloren heb. Naar huis ga ik niet. Straat uit, straat in zwerf ik in rillende nevel. Het station staat open voor mannen die geen kruipin hebben; een lucht van slecht gestookte kachels en slaap hangt in de spaarzaam verlichte zaal. Niemand kijkt naar mij; zij die nog wakker zijn en rond de kachel hokken denken aan zichzelf of aan niets. Het is novembernacht voor hen; het is hier vol van een doffe, goede warmte en natte kleren; zij voelen zich thuis.

Naast mij slaapt een bejaarde man met arme, open mond. Zo zal hij zijn als hij dood is, hulpeloos en arm. Heel de wereld is vol van dergelijke mensen. Waarom werden zij in het leven geworpen? En waarom ligt die vrouw daarginds in haar dode schoonheid gestrekt?

Ik zie ze terug, heel duidelijk. En het jaagt mij voort. Terug door dezelfde straten, over de markt waar alles dood is. Ik ga alleen door een wereld van mist, heel alleen, onder de onwezenlijke schijn van de lantaarns. En ik merk dat ik heel de tijd de sleutel in mijn vuist gekneld houd.

Ik slenter niet meer. Met vaste stap ga ik waar ik zijn moet.

Ik treed in de warmte van het huis.

Het licht is blijven branden in de woonkamer. Vergane rook van sigaretten en de warmte van de haard hebben het leven verlengd van de herinnering: daar zat zij en keek naar het vuur en traag, verdwijnend in de schemer boven de lampkap. wemelde de sigarettenrook.

Maar ik weet dat de dood in huis is. Ik weet nu dat ik geen stap zal horen die door de donkere gang naar het licht van deze kamer toekomt. Ik zie haar hand toen zij de likeurkaraf hield; ik zie haar lichtjes afgewend zitten staren naar het vuur en rechtstaan. En de twijfel komt in mij over wat ik zelf gezien heb. Daar was geen overgang tussen het leven dat hier naast mij was en de dood daarboven.

Zwaar en langzaam ga ik de trap op. De deur staat half open en het licht is gedempt en stil. Alles staat zoals daar zoëven en zij ligt op het bed.

Maar niet op de plaats waar ik haar heb zien liggen. En bij die openbaring van leven ga ik naast haar staan in sidderende blijdschap.

Zij ligt aan de andere zijde van het bed, haar hoofd ligt op het andere kussen. En haar handen liggen niet in haar schoot, die liggen nu gevouwen op haar borst zoals bij de afbeeldingen van maagden en martelaars. Haar gelaat is smartelijk, het is verstijfd in smart. En het kleed dat ik terzij schoof om naar haar harteklop te luisteren is dicht. Nu moet ik niet meer neerbuigen over haar; zij is dood.

Als ik rondkijk in de kamer zie ik dat een kleine secretaire

is opengeslagen; er ligt een brief op. Ik aarzel alvorens in het onbekende van dit leven te breken en ga aan het tafeltje zitten waar de verschaalde tee vaal is onder de schijn van de lamp. Ik zie haar liggen van terzij, de strenge lijn van haar lichaam en de scherpe omhooggerichte voeten. Het licht rust ontfermend over haar borst, over de gelatene handen; er is geen strijd of weerstand tegen de dood; het is een pijnlijk en lankmoedig zich neerleggen uit het leven. Ik durf haar handen niet aanraken, ik durf haar dood niet voelen.

Ik zit nu met de brief in de hand; ‘my darling’ lees ik, en dan schemeren de woorden weg van mijn ogen; ik hoor de klank van haar stem in deze woorden, een verwijderde klank, een doffe zachte klank als van wie spreekt voor zichzelf. In medelijden en verdriet ga ik nader tot haar; en ik ga liggen naast haar, op de plaats waar zij eerst lag, en mijn hoofd wordt gevat in het kuiltje dat haar hoofd in het kussen heeft nagelaten.

Verenigd in dezelfde lichtkring liggen wij naast elkaar, de dode vrouw en ik. Er is geen vrees of geen afschuw voor die dood in mij. Rondom ons ligt de schemer, verhelderd door de lamp aan het tafeltje. Het is of alles zo moest zijn, zoals het is en alsof mijn leven verzaamd is met die dood. Er is geen tijd en geen wereld meer en ik ben opgenomen in een rust zonder gedachten; ik zie haar gelaat en haar lichaam, al dit menselijke dat heeft opgehouden te bestaan en waarbij ik gezelschap heb gezocht, in een wonderbaar gevoel van meewarige tederheid. Een droom die gaat boven de zinnen en het onderscheid wegveegt tussen leven en dood.

En ik strek mijn handen op mijn borst zoals ik eens liggen zal in de eindelijke bewusteloosheid van mijn bestaan, ik vouw mijn handen zoals haar handen gevouwen liggen. Tot ik de klok hoor van een kerk.

Zonder haast sta ik op. ‘Vaarwel’ zeg ik en aan de deur gekomen zie ik haar nog, voor het laatst. ‘Vaarwel’ zeg ik nogmaals.

Vroege klokken luiden door de mist. Het is zondagmorgen.

II

Versuft heb ik vele avonden doorgebracht. Ik lees niet meer, ik kan niet meer denken. Het is alsof een vloeibare klaarte beweegt voor mijn ogen en voor mijn geest. Ik heb geen dagblad meer gelezen; ik wil niet lezen over haar dood; er blijft voor mij maar één werkelijkheid bestaan, haar aanwezigheid in de nacht van mist en stilte. Mijn levensvreemdheid is vervangen door het vaste gevoel van een nieuwe wereld die niet de wereld van een droom is.

En in de werkelijkheid waarin zij leefde en die ik slechts nog vermoed herlees ik haar laatste brief. Nadat ik voor de eerste maal het huis was uitgevlucht, heeft zij hem geschreven, om zich daarna uit te strekken in de dood. Daags na deze nacht die ik beleefde, die niemand ooit kan beleven, voelde ik de brief in mijn zak. En wat ik in mijn herinnering had weergezien door de nevel van het onvatbare, kreeg ineens terug de klare omlijning van haar kamer. Aan de kleine secretaire had zij neergezeten en zij schreef haar afscheidsbrief aan de dode. De brief was geadresseerd aan een Engels officier van het veldleger, zij had een brief naar het Engels front geschreven. Alles duizelde rondom mij toen ik dit zag. De wereld van haast twintig jaar geleden bestond nog voor haar, en zij schreef aan haar ‘darling’ van wie zij nu in die nacht de verwonding wist. Zij schreef uit de pijn van haar hart, met eenvoudige angstige woorden van

liefde. En toen de brief geschreven was, had zij zich neergelegd om te sterven.

De wanden van het leven zijn voor mij weggeschoven en de wonderbare wereld waarin zij leefde omringt mij. Het is een groot ijdel licht dat mij omvat, een grote vlakte van licht dat in mij dringt, iets zonder schim of schaduw, waarin ik mij beweeg zonder te begrijpen, maar dat werkelijker is dan wat mijn vingers omspannen of wat mijn lichaam voelt. Wat zij beleefde in haar laatste levensuur staat nu ook voor mij: een granaatsplinter die de borst doorwoelt van de jonge officier..., en het zachte blonde hoofd dat ligt in het linnen van een hospitaal. Zo staat het in de brief. En nadat de brief geschreven was is over haar de kennis gekomen dat hij bezweken was, zij heeft het bloedloze gezicht gezien. De werkelijkheid van twintig jaar geleden was nu ook de hare geworden. En toen stierf zij.

Als ik nu rondkijk in mijn kamer komt alles mij onwezenlijk voor. Mijn boeken die mij de wereld schonken die ik voor mijzelf omschiep, bevatten nog slechts woorden over mensen die mij vreemd zijn. De toren die boven de stad rijst en de bomen langs de wallen, de treinen die de morgen inrijden of verloren rennen in de nacht zijn dingen uit een vreemd land. En de mensen lopen doelloos door elkaar.

In de morgen liggen de straten helder en koud. Er is een strakke lucht en zon. De moeders brengen hun kinderen naar school en kijken trots naar de andere moeders. En de paarden gaan met gebogen koppen in hun tocht van de stal naar de vracht.

De nevel is sedert vele dagen van de aarde opgetild. Niets is overgebleven van zijn matte onbestemdheid; de vormen van stad en land staan in vreemde klaarheid tegen de lucht. En in de straat waar zij woonde, waar de huizenrijen staan in het

schuchtere licht, lopen de zeldzame mensen onverschillig en slordig naar hun werk.

Het is de eerste keer dat ik hier weerkom sedert die nacht. Aan het venster van haar huis hangt een plakkaatje dat het te huur is, gemeubeld te huur.

Een herinnering aan de wereld buiten mij wacht mij als ik thuis kom. Een tante is overleden, een zuster van mijn moeder. Ik wist niet dat ze nog leefde en ik herinnerde mij haar van heel ver, met haar knokige vingers en boze ogen. Mijn vader zegde veel kwaad van haar en mijn moeder hoorde hem aan met gelatenheid.

Hoe ben ik daar helemaal buiten, buiten familie en de vertedering van het verleden. Als ik bij het vuur zit en het spel van de vlammen naga, denk ik niet aan de ouderlijke haard zoals geschreven wordt in de boeken die bestemd zijn om de mensen beter te maken; maar ik zie dan vele schimmen die uit mezelf komen, bergtoppen en sneeuwlanden en de vaart van hollende hengsten.

En nu vooral, haar aanwezigheid. De werkelijke aanwezigheid van haar bleek gelaat, van haar lange gestrekte lichaam en de handen die lagen in haar schoot. En nog dichter en wezenlijker zal ik tot haar komen. Ik zal wonen in de kamers waar haar eigen leven omsloten was. Ik ga weg zonder spijt uit mijn vroegere wereld. De bovenzinnelijke drift waarvan alles in mij nu vervuld is heeft alle genegenheid voor oude en dierbare dingen onbestaande gemaakt, de boekenrekken en de paar schilderijen waarop hemel en aarde staan uitgebeeld als het aangezicht der eeuwigheid.

De man die haar huis verhuurde was zakelijk en beleefd. Hij zei niets van wat er in was gebeurd, dat een vrouw er onlangs dood was buitengedragen. Het was een praktisch en gezellig huis, zei hij, juist geschikt voor iemand zoals ik. En zeer netjes gemeubeld; de mensen die het betrokken hadden

- de mensen, zei hij - waren proper en fatsoenlijk geweest. Ik moest er geen erg in hebben voor wat aangaat ongedierte en andere dingen die ge soms aantreft in meubelen en kamers waar mensen hebben gewoond, enfin, mijnheer begrijpt wel.

Dit is dan de eerste avond.

Ik luister naar de avond die voorbij is: ik luister naar al de geruchten die ik meende te horen en ik zie de wereld daarbuiten verloren in de mist. Ik hoef mijn ogen niet te sluiten om de uren weer te beginnen, want het is geen droom voor mij. In de lage zetel voor het vuur rook ik en zie de grijze krinkels optrekken naar de schemer boven de lamp. En hoog boven de wereld staan mijn woorden tot haar.

Ik heb mijn lichaam verzorgd als nooit voorheen. Mijn lange zenuwachtige handen dragen de edele schijn van het haardvuur. Haar zetel staat in het halve licht, op de rand van de lampeschijn en de zacht verdonkerende schemer verderop. Het huis is vervuld nu van de stilte van ons beider rustige leven. De stap die in de straat nadert en opgenomen wordt in de nacht hoort niet tot onze wereld.

Het is een rust zonder uur noch tijd; hoe lang de sterren staan boven de aarde, of de lampen verbleken in de wordende dag weet ik niet. Ik word moe en vreemd, moe in mijn hoofd en in mijn zwaarwegende handen. Een aarzelende schroom komt in mij nu dat ik slapen moet. Het is als de verwachtende schaamte van een zuivere man die naar de bruidskamer gaat. Ik zal in haar kamer gaan. De lamp boven het bed verdooft de helderheid van het linnen. De plaats waar zij lag, de eerste maal, is de mijne; het kussen vangt mijn hoofd in week doorzinken en rondom mijn lichaam is de vertrouwelijke druk van het linnen.

Dit is de eerste nacht.

De man die het huis verhuurt, heeft alles weggenomen wat

hem van waarde schijnt. De kasten zijn ledig. Portretten heeft hij laten liggen; in de woonkamer staat de foto nog van de jonge Engelsman. Boven, op haar slaapkamer, heeft hij de muiltjes als waardeloos onder het bed geschoven. En in de lade van de secretaire heb ik stapels brieven gevonden. Ik begrijp nu die nacht, ik begrijp haar angst en de tranen die verstorven waren onder haar wimpers. Ik heb gedurende vele avonden die brieven herlezen.

Toen ik ze voor het eerst zag liggen aarzelde ik om in het geheim van de dode te treden. Elke brief was gesloten, op alle stond hetzelfde adres: ze waren bestemd voor een luitenant op het front in Vlaanderen. En nu staat het leven van de vrouw als doorzichtig voor mij.

Zij was achttien jaar toen zij hem leerde kennen. Zij was naar Engeland gekomen met de grote vlucht van mensen die naar de kust toe waren gelopen en ergens over het Kanaal verwilderd en bevreemd waren aangeland. Zij was met een moeder die een deftige dame was. En in een klein stadje van Zuid-Engeland hadden zij een onderkomen gevonden bij de weduwe van een vroeg gestorven dominee; die weduwe had een zoon.

Hij was gevallen in 1917. Een granaatscherf had zijn borst doorreten. En dit was de hele geschiedenis van die twee jonge mensen.

Maar lang daarna begint voorgoed het liefdeleven van de jonge vrouw.

In 1919 komt de deftige oude dame terug uit Engeland. Haar dochter is slank en fris. Er is veel tederheid tussen de twee vrouwen. En zij gaan wonen in het kleine gerieflijk huisje, in de dode straat.

Het leven is in zijn bedding teruggevallen. De roes van het naoorlogse, de ellende en de plots stijgende fortuinen ontredderden het leven niet van de beide vrouwen. De stad heeft

haar oud gelaat; in het najaar gaan zij langs de vesten en zien de bomen naakt op de lucht. En de winteravonden zijn vol goede uren waarin de schaarse woorden de stilte schoner maken. De jonge vrouw zoekt geen gezelschap. Zij wandelt met haar moeder, zij leest, zij is gelaten om wat in haar leven is gebeurd. En de moeder is gelukkig in het egoïsme van ouder wordende mensen. Zij weet zich veilig geborgen in een gezelschap dat haar nooit verlaten zal. Vele jaren duurt dit leven in de stille straat. Het leven is niet drukkend in het huis van de twee vrouwen. Het heeft zijn eigen, vreedzame aanzicht gekregen; het gerucht van de bel, de galm van een klok, een brief soms. Het is geen geluk maar het is goed. De moeder heeft een braaf, rozig gezicht onder het grijze haar; de dochter blijft slank; zij heeft schone, vergeestelijkte handen en diepe bruine ogen. En als zij soms stilletjes voor zich heen zingt, glimlacht de oude vrouw en is tevreden. Als deze ziek wordt, is zij dankbaar dat haar dochter het leven zo gemakkelijk aanvaard heeft, dat zij haar verdriet zo gemakkelijk is te boven gekomen. Zij zal niet onverzorgd achterblijven.

De oude vrouw was uit het huis gedragen; de dochter zat met zichzelf alleen. Zij zat in de vroege lente bij het vuur, zij las, en soms lagen haar handen vermoeid in haar schoot, lange handen uit sluitende zwarte mouwen. En soms stond zij op en liet haar vingers gaan over heur haar; dan zag zij de diepe bruine ogen, en in de spiegel de weerschijn van een jonge man.

Dit was de eerste maal dat zij hem weerzag. De trekken waren onduidelijk maar zijn glimlach was helder; het was zijn glimlach en zijn ogen keken haar aan. Zij ging zitten en sloot haar ogen. Zij voelde zijn aanwezigheid; over heur haar en heur handen en om haar lenden. Zij werd opgenomen in de zekerheid van zijn bijzijn en haar lippen spraken stil zonder

dat zij het wist. ‘Darling,’ zei ze en haar hoofd lag achterover geleund en zij voelde dat hij haar lippen sloot. Er was bloed gekomen in haar bleek gelaat, en door heel haar lichaam voelde zij de warme slag van het leven. Zij had hem lief met een onbekommerde liefde, nu zij wist dat hij bij haar was. En heel de avond bleef hij bij haar; zij sprak weinig, maar zag hem steeds en hij bleef bij haar tot zij insliep, in de zetel, in de schijn van het vuur.

De volgende dag was zoals al de andere dagen. Wat 's avonds tevoren was gebeurd bestond niet meer; niets in haar wist nog dat zij een hele avond met hem was geweest. Zij keek naar de plaats waar haar moeder had gezeten en zuchtte. Zo gingen de dagen en de avonden; de lente stond in volle vernieuwing en zij liep in haar trage, lange wandelingen voorbij kinderen en jongemannen. Zij werd weemoedig en zocht de stilte van haar kamer.

Op een avond gebeurde het weer. Zij zag hem nu in volle klare scherpte naast zich staan. Met zwakke knieën liet zij zich neer in de zetel. De warmte van zijn handen en zijn gezicht kwamen nader tot haar, zij voelde zijn armen om haar schouders; zij sprak vlug en waanzinnig en weende. Zij was niet meer het achttienjarig kind dat hij had gekust, zij was een vrouw met vele jaren van teruggedrongen tederheid en verlangen. Boven, onder het licht van het tafeltje, dronken zij tee. En zij zonk weg in de nacht.

Wat de tweede kop met de verschaalde tee betekende begreep zij niet toen zij wakker werd. De slaap had het geluk van haar losgemaakt. En in haar gedachten bleef geen waas van herinnering hangen, want het was geen droom maar de werkelijkheid van haar liefde.

Eens had een jonge man haar vriendelijk toegesproken. Hij was heel wat jonger dan zij, maar zij was zo slank en fris dat zij door zijn jeugd niet beschaamd werd. Zij wandelde met

hem in de heide, hij plukte bloemen voor haar en hield haar hand vast in de zijne. Vertederd keek hij naar die hand, lang en smal en met een grote hulpeloosheid in de zachte aders.

Zij was onzeker over zich zelf. Hij schreef haar dat hij haar lief had en het niet durfde zeggen; het was een eenvoudige, eerlijke brief. Zij las hem met weemoed want hij was voor haar niets meer dan aangenaam gezelschap. Dezelfde avond belde hij aan, en terwijl hij zich naar de deur wendde, hoorde hij haar zeggen dat het niet kon zijn, dat ze verloofd was. En toen was ook dit voorbij. Van toen af was zij geen enkele avond alleen. De geliefde was bij haar toen de blinden dicht gingen, en het licht van de lamp over de nieuwe werkelijkheid van de dingen scheen. In het breed bed lagen de twee kussens onder het naakte licht en het vlammetje stond stil en recht in het teestel. Hij nam haar hand in zijn handen en haar lippen gloeiden van zijn kussen. Het leven verteerde haar in aanhoudend weerkerende verrukking.

Plots, op een zomeravond waarop alles roerloos was, kwam hij niet meer. Zij wist dat hij aan het front was. En in angst en liefde begon zij te schrijven. Haast dag aan dag werden de brieven geschreven en weggeborgen; geen vrouw heeft ooit met eenvoudiger woorden uit haar ziel gesproken als deze er vond voor de dode man. Maar zijn leven bleef een werkelijkheid voor haar. En op de brieven die zij niet kreeg gaf zij antwoord tot hij terug bij haar kwam.

Vele avonden lang, met steeds hernieuwd geluk. En toen hij weer wegbleef schreef zij naar het front de vreugde van haar aanstaande moederschap. Ook die vreugde was werkelijkheid voor haar en als haar vingers luisterden naar het leven in haar lichaam was er geen droom in haar ogen maar de glans van een diep en echt geluk. Zij vertelde het hem, toen hij weer terug was, in de late zomer, in de herfst. Nog enkele avonden, en dan was het gedaan. Hij kwam niet meer.

Maar de werkelijkheid van haar tweede leven duurde voort, toen zij in haar slaapkamer aan de kleine secretaire neerzat en hem schreef naar het front waar hij achttien jaar vroeger was neergevallen.

Dan kwam die avond van mist en angst.

Ik hoor haar stap in de mist. Hij verzwakt en treedt nader. En plots gaat zij mij voorbij in het vuile licht van de herbergdeur.

Een angst als van wie het water voelt stijgen naar zijn keel had haar de straat opgejaagd. Zij was alleen in een wereld van mist, en liep voort tot zij een andere stap hoorde; ook die stap liep eenzaam. Van lantaarn tot lantaarn schrok zij voort; en toen zij gevraagd had of hij met haar meeging wist hij dat zij geen naam kende voor de angst die haar vasthield en was beschaamd om wat hij misschien denken zou.

Zo zat zij met hem in de woonkamer. In het licht dat scheen over de vertrouwde dingen en met de rustige stem van de man werd zij lichter. Zij praatte met hem en de rook van de sigaretten ging boven hen uit. Zij legde de handen in de schoot en wist niet dat geen van beiden nog sprak. De glans van het haardvuur lag over haar voeten en zij zat alleen in de avond en boven was hij die haar wachtte.

Zij ging de trap op en glimlachte. En zette tee en sprak zacht met hem en plots was hij weer weg. Terwijl zij nu lag op het bed zag zij hem liggen in het witte linnen van het hospitaal. Zijn blonde gezicht was vaal geworden. En onmachtig onder dit aanschouwen lag zij neer. Zij voelde niet dat de man over haar boog en dat zijn zoekende vingers naar het leven speurden van haar hart.

Toen stond zij op en schreef hem een laatste brief. Haar hete vingers schreven de korte, wijd uiteenstaande woorden; en zij borg de brief weg. Opeens dan was die tweede werkelijk-

heid verdwenen. In de spiegel zag zij haar gelaat met de verveegde tranen, haar ontzette ogen in haar wit gelaat. De jaren stonden voor haar in de rij van hun verloop. Zovele jaren was hij dood, zo lang was zij alleen. Zij zag de kamer met de leugens van haar tweede leven, de tee en de twee kussens. En haar slanke lichaam dat nooit de vreugde van de man had gekend.

Zij boog over de afgrond van haar leven; wie kan deze diepten peilen. Toen stierf zij, eenzaam.

Zo heb ik het mysterie van deze vrouw in haar brieven gelezen, 's Avonds zit ik op de slaapkamer, aan het kleine tafeltje, en zie de heldere vlek van het bed. Het heeft haar geluk geborgen en de blijdschap van haar onwezenlijke moederschap. Haar lichaam was opgetild in een vreugde die door onze werkelijkheid niet kan geschonken worden.

Ik voel mij groeien buiten de verlangens van deze wereld; de woorden van hen die spreken tot mij zijn dof, en hun belangstelling zit vast aan de nietigheid van andere mensen. Ik zie in hun boeken de weerschijn van hun gebonden zielen; het leven van hun zinnen legt geen klaarte over hen en zij lopen gebukt onder hun tijd.

Naast mij staat de zetel waarin zij zat en met de peinzende handen het kleed strekte over haar dijen. Haar ogen glanzen in diepe bruine glans en het geluk van de bovenzinnelijke aanwezigheid van haar minnaar ligt over haar gelaat. En de lippen bewegen en zeggen woorden boven het leven heen.

Er is geen werkelijkheid buiten deze.

Straks zal ik rusten in het brede bed. Daar word ik deelachtig van haar wereld. De schimmen van dit leven glijden weg en ik zie in volle helderheid haar gelaat, haar handen over het haar, de slanke gestrekte dijen. Ik zal neerliggen zoals zij die nacht dat zij buiten de grenzen van dit leven was getreden; ik

zal mij strekken zoals ik liggen zal in de dood waarin ik haar weer ontmoet. Voor mij in de schemer zie ik het portret van de jonge Engelsman. Achttien jaar geleden velde hem een granaatscherf in Vlaanderen. Toen hij voor het laatst bij haar was, hier in deze kamer, kwam de angst van zijn dood over haar. In het vuur zie ik de schaduwen van het leven en de werkelijkheid van de droom. Het schijnt in mij tot ik opsta en door de donkere gang de trap zoek. Ik voel de koude kleven aan mijn handen, ik druk de deur open en in het licht staat alles wat getuige was van haar wondere leven. Ook dat verdwijnt voor mij tot ik alleen nog zie haar gestrekte lichaam en haar hoofd op het kussen naast mij.

1938

Monsieur Hawarden

Het was een nattige lentemorgen toen monsieur Hawarden te Pont aankwam, waar hij nu verblijft in het grote, grijze, vierkante huis dat de oude rentmeester heeft omgebouwd. De rentmeester en zijn vrouw schenen hem van ouds te kennen. Zij waren eerbiedig en vertrouwd en toen monsieur Hawarden bijna dadelijk alleen wenste te zijn en niets tot zich nam van het sterke ontbijt dat voor hem was klaar gezet drongen zij niet aan. Monsieur Hawarden ging naar zijn kamers op de verdieping. Vier kamers had hij besproken in het holle huis. En toen hij zag dat al zijn koffers gereed stonden ging hij een ogenblik voor het venster staan. Hij zou hier blijven wonen totdat hij stierf. En hij keek rondom zich, naar zijn koffers, bezag zijn handen die smal waren en lang en staarde ver weg, over de bomen, over de vallei waarin de Amel loopt. Zeer ver weg keek monsieur Hawarden.

Hij wilde niet geholpen worden bij het uitpakken. Voor zijn huishouding zou de gezonde grijze vrouw van de rentmeester zorgen. Maar uitpakken deed monsieur Hawarden helemaal alleen. Hij sloot echter de deur niet af want hij wist dat hij onbespied was. De eerste dag was spoedig voorbij. Hij had een weinig gegeten, tegen de valavond, en zat moe in een leunstoel aan het venster. Grijs en blauw nevelde alles weg. Een stilte waarvan hij de kracht en de droefheid nooit had vermoed,

omving het huis. Een paar mensen bewogen geluidloos over de weg. Monsieur Hawarden stak een sigaar op en sloot zijn ogen voor een wijle. Hij zoog de lichte rook op en zijn gelaat werd stroef en zacht als van iemand die het smartelijk genot van de berusting ondergaat. Er werd geklopt. Monsieur Hawarden dankte beleefd. Hij had niets nodig en wenste niet gestoord te worden. Toch wel, een glas water verlangde hij.

De lamp scheen over de karaf. Als dik licht is water in de schijn van de lamp. Hij dronk met korte teugjes nadat hij de sigaar half had uitgerookt en ging vóór de haard zitten. Hij staarde in het vuur en liet zijn kin rusten op zijn gevouwen handen. Zo zat hij heel lang. Vanuit een kerktoren sloeg de klok; hij ging tot bij het venster en lichtte het gordijn op. Veel sterren stonden aan de strakke hemel. Monsieur Hawarden zuchtte en draaide de lamp uit.

Hij bleef vele dagen aaneen op zijn kamer. Hij aanvaardde beleefd de diensten van de rentmeester en zijn vrouw en sprak woorden van lof om de spijzen. Hij dronk dagelijks meermalen koffie, sterk en geurig, en was blij toen de rentmeester hem wijn van Stavelot voorzette. Hij zegde dat hij elke dag van deze wijn hoopte te drinken.

De post bracht hem een brief en veel boeken. Hij las de brief zeer aandachtig en met moede ogen. Hij vouwde hem zorgvuldig terug in de plooien, aarzelde en liet hem dan met een zucht in het vuur glijden. Het dicht opeengevouwen papier kronkelde open en monsieur Hawarden zag nog even woorden waarover de vlam zich strekte. Hij keerde zich om en ging aan het venster staan, maar wat buiten was zag hij niet. Hij las en rustte met het hoofd in zijn handen. Een fijn edel hoofd met tengere lijnen waarover het bruine haar lag dat een schemer van de eerste grijsheid aan de slapen vertoonde. Zeer dikwijls streelde hij zijn haar met zijn lange, heldere vingers. En

’s avonds zat hij naar het vuur te kijken en luisterde naar wat in hem omging.

En toen hij zo vele dagen geleefd had, met haardvuur en lamp en met zijn eigen eenzaamheid, riep hij de rentmeester tot zich en, daar deze eerbiedig binnentrad en vóór de deur bleef staan, glimlachte hij zacht en zei dat hij zich naast hem zou zetten en een glas wijn met hem drinken.

Hij sprak lang met de oude man die ontroerd luisterde en knikte alsof hij reeds vroeger wist wat monsieur Hawarden hem zei. En toen hij was uitgesproken schonk de slanke, vreemde man twee kelken vol rode wijn en, vooraleer hij dronk, sprak hij:

- Zo blijf ik hier, als gij het goedvindt, mijn vriend, tot mijn laatste uur.

De oude man kon niet antwoorden. Zijn lippen raakten even aan de wijn en hij ging naar de deur. En vooraleer hij deze sloot, zegde hij zo stil, dat het was alsof hij tot zichzelf sprak:

- Dieu le veuille, monsieur.

Monsieur Hawarden stapt langzaam door de lente. Hij gaat naar Ligneuville en voor de eerste maal sedert zijn aankomst ziet hij hoe schoon het dal is waardoor de Amel trekt. Hij gaat behoedzaam en bevreemd rondziend zoals iemand die uit een lange ziekte is opgestaan en opnieuw het leven ontdekt. Het schemerend jonge groen is nog killig aan de bomen maar de hagen zijn reeds hevige vlekken van vranke groeite. En het water is koud en klaar en aan zijn boorden is het gras vol sterke kleur. Het loopt links weg tussen al die heuvels die getrouw rond de vele grillige valleien staan. En een bijtende reuk van groen hout waardoor de vlam speelt, een dikke rook die zich openlegt tot tedere nevel, kondigt aan dat het nu voorgoed lente is. Ook boven de huizen staat dunne rook. En stil is het overal.

Monsieur heeft zich met veel zorg gekleed. Lang heeft hij de zuivere witte das geëffend en goed toegezien dat de hoed rijzig staat. Hij is als een amazone, met hoog gekapte laarzen van licht leder en traag openwuivende jaspanden. En de korte rijzweep schijnt een voorwendsel tot sierlijke beweging van arm en hand.

De enkele boeren die over het land buigen om het leven van de groeiende aarde na te gaan, kijken op en zeggen een paar woorden tot elkaar. Het is een volk dat gemakkelijk zijn woorden vindt en spoedig vergeet wat het heeft gezegd.

Monsieur Hawarden ziet ze niet. Hij kijkt naar het dal. Daar komen zwarte vogels boven zijn hoofd gedreven. Dat is de eerste onrust van de lente. En monsieur Hawarden strekt zich nog slanker op en slaat een paar groene knoppen van het struikgewas. De zon is zichtbaar geworden, zeer zacht in de nevel. Monsieur Hawarden sluit zijn ogen en blijft staan. Een verre warmte rust op zijn gelaat en als hij zijn ogen opent zijn ze schemerachtig alsof tranen werden ingehouden.

Hij wandelt tot aan de kerk en leunt over het bruggetje over de Amel. Zijn ogen volgen het vlugge water dat onrustig de lente inloopt. Hij gaat naar de afspanning en vraagt een stoel en een tafeltje, buiten in de zonneschijn.

De Moselwijn stijgt lichtjes naar zijn hoofd. Zijn ogen glanzen en kijken welgevallig naar de drank die hij tegen de zon heft. Groengeel met vonken daarin. En hij neemt diep ademend het leven waar dat hier in dit Eifeldorpje zo kalm ligt, zo onverstoord alsof nooit de onrust van de mensen hier werd veropenbaard.

Alleen de briefdrager is het tijdelijke in deze tijdloosheid. Hij loopt strak en goedig, de hand op de gezwollen postzak. Hij bromt een beleefde ‘morgen’ en groet militair. Hij is Pruisisch beambte en weet het als hij tegenover vreemdelingen staat.

Monsieur Hawarden's gedachten zijn verward, hij komt zichzelf vreemd voor en kijkt zwaarmoedig naar de zachtlederen kaplaarzen die de slanke benen vormloos maken. Op een afstand ziet hij Pont liggen. Een paar huisjes maar, een klein stukje grond dat afdaalt naar de Amel. Wolken drijven erover, zijn voorbij, de hemel is nu effen en verbleekt in het stijgende licht. Over heel deze wereld is het nu lente, van zeer ver tot zeer ver. Donau en Rijn en Schelde zijn nu troebel van het zwellende voorjaar. Monsieur Hawarden kent ze en heeft zijn hand laten slepen in hun zware water. En in Holland, waar hij zo lang verbleef, rieken de velden nu naar groeiend gras en het vee staat te luisteren naar de adem van de lente. En te Parijs hangt een groene nevel over het bos en over de grote tuinen, en de boulevards maken u duizelig 's morgens van hun rillende frisheid.

Monsieur Hawarden staart nu voor zich, verloren in dit genot van de lente, zo ver weg. Voor altijd is het weg. Alleen dit blijft over, dit stukje dal en dit stukje hemel. En daar, naast de kerk, is een hoekje van het kerkhof. Ook daar wordt het gras vernieuwd.

Hij staat op, met getrokken gelaat en wijde smartvolle ogen. Daar ligt Pont. Hij stapt vlug weg en ziet niet om. En op zijn kamer keert hij de rug naar het venster en ligt met gesloten ogen in zijn leunstoel.

Vlak bij het huis waar monsieur Hawarden zijn intrek heeft genomen woont de broeder van de oude rentmeester. Een vinnige knaap loopt er over het erfje. Hij is dertien jaar, heeft grondeloos heldere ogen en heet Alex. Hij zal monsieur Hawarden vergezellen op de vele uitstappen die deze in de streek schikt te doen.

Kleine Alex staat in de kamer van monsieur Hawarden. Hij kijkt hem bewonderend aan. In de ogen van de rijzige man

schittert een grote tederheid; hij doet de knaap bij zich komen, zo, tussen beide knieën. Hij vraagt hoe hij heet en hoe oud hij is en geeft hem lekkernij. Kleine Alex zal voortaan ter beschikking zijn van monsieur Hawarden, en morgen maken zij hun eerste wandeling als het weder goed is. Het weder is goed; zal nog lang goed blijven, heeft de vader van Alex gezegd. Die voelt dat aan de wind en ziet het aan de kleur van de hemel. En na de middag zetten zij uit. Monsieur Hawarden gaat sprakeloos naast de kleine jongen. Zij slaan de weg in naar Malmedy. Beneden hen, altijd in de zon, loopt de Amel met hen mee. Monsieur Hawarden blijft soms staan en ademt dan diep. Scherpe zuivere berglucht. En de hars stijgt in de sparren, dat is krachtig en goed. Hij plukt een paar groene toppen en wrijft ze stuk tussen zijn vingers; hij snuift de geur van de hars en houdt de kleverige vingers uitgespreid in de wind.

Hij komt opgeruimd terug en geeft de knaap lekkernij en een glas wijn. De kleine jongen neemt de prikkelende drank zonder te verpinken. En dan zegt hij: Moselwijn is nog beter. Monsieur lacht en streelt zijn wang.

Zo worden vele dagen besteed en de vreemde man begint heel de streek te kennen. Het is als een onrust over hem dat hij er alles van weten moet. En ook over de mensen vraagt hij Alex uit.

Monsieur Hawarden gaat voorop. Zij lopen door een berkenbosje dat in zijn bleke groen staat. En de kleine jongen hoort hem zingen. Zeer zacht zingt monsieur Hawarden, als met een diepe vrouwenstem. Het is een innig lied. En plots zwijgt de vreemde en vraagt de knaap of hij geluisterd heeft en gaat dan zwijgend verder.

De zomer is zacht en droog. De mensen spreken ervan. En de vrouw van de rentmeester zegt dat het Eifelland zelden zo mals ligt als nu. De heuvels zijn wazig, helder en toch wazig, en het gras staat dik op de hellingen. ‘s Avonds kan men het

venster open laten staan zonder dat de rug klam wordt. En het vee stapt zwaar en schuchter over de weg.

Bijna elke week brengt de trage briefdrager boeken voor monsieur Hawarden. Van Parijs allemaal, zegt hij tot de rentmeester en hij luistert naar een antwoord dat niet komt. En nu is het van Amsterdam, zegt hij soms. De rentmeester antwoordt: Inderdaad, het komt van Amsterdam.

Zo gaat de tijd vlugger voorbij dan monsieur Hawarden ooit had durven hopen.

In de hei liggen ze, monsieur Hawarden en Alex. Zij zijn moe en hebben gegeten. Ditmaal heeft de rentmeester een fles Moselwijn meegegeven in plaats van Hawarden's geliefde wijn van Stavelot. De ledige fles staat tussen hen; een bundel bloeiend heikruid in de hoge hals; dat heeft Alex gedaan.

De kleine jongen ligt op de rug en kijkt de hemel in. Die is ontzaglijk en roerloos. Monsieur Hawarden is een beetje duizelig. Het doorhitte kruid waarop hij ligt maakt hem week en de wijn suizelt in zijn hoofd. Hij ligt met de benen opgetrokken en denkt. Alex heeft zijn kiel uitgetrokken en legt hem over een bosje ginst. Hij heeft een hemdje zonder mouwen aan. Zijn armen zijn flink en bijna gevormd en hij strekt ze naar omhoog alsof hij iets zocht om zijn kracht op te beproeven.

Monsieur Hawarden heeft zijn voorhoofd met een zijden zakdoekje afgewist. Zijn lokkige doffe haar ligt op het heikruid en hij opent behoedzaam zijn dunne zomerjasje. De kleine jongen is weetgierig en monsieur Hawarden weet alles omdat hij overal geweest is. Hij kan vertellen over een land waar de bomen in volle bloei staan als hier in het Eifelland de sneeuw uit de spleten van het dal aanstormt.

Alex is beu gepraat. Hij staat recht en buitelt door het hoge kruid. Hij rukt aan een hoge ginststruik die door de jaren in het hout geschoten is. Hij wordt wild en trekt en als de taaie

struik begeeft loopt hij trots tot bij monsieur Hawarden en zegt hem dat hij het zonder inspanning heeft klaar gekregen. Want voel maar, zijn hart klopt niet eens.

En monsieur Hawarden voelt, onder de lange spitsen van zijn vingers, het kleine onstuimige hart en komt recht op zijn knieën, wist het zweet van het verhitte voorhoofd van de knaap en noemt hem ‘mon petit’.

Dan wordt de kleine jongen loom. Hij strekt zich languit naast monsieur en sluimert in. Monsieur Hawarden luistert naar zijn adem; die is rustig en gezond. En hij buigt over hem en ziet hoe effen het voorhoofd is en hoe schoon de half geopende mond meeleeft met de ademhaling.

Hij gaat weer liggen en legt de lichte zijden zakdoek over zijn gelaat. En hij neemt de hand van de kleine jongen en schuift ze behoedzaam over zijn eigen borst, op het lichte golvende hemd. Zo ligt hij stil en luistert naar de warmte van die hand op zijn borst.

De onbeweeglijke zomergloed ligt over hem. Tot door zijn gesloten oogleden, tot door de zijden doek komt de heldere hitte van de namiddag. De aarde is alleen met het licht. En woest klopt zijn hart onder de jongenshand die soms samenknijpt in de vaart van de slaap.

Plots schuift monsieur Hawarden weg van de knaap. Hij staat recht en kijkt star en droef in de verte. Gejaagd loopt hij heen en weer en dan komt hij terug bij Alex en schudt hem wakker.

- Viens, mon petit.

Zij gaan terug naar Pont door het ruisende dal, monsieur Hawarden en de kleine Alex.

Nu is er ook een hond gekomen in het huis van de rentmeester. Een schone sombere jachthond met weemoedige ogen; hij heet Sopi. Hij loopt altijd mee en als hij blijft staan en strak

voor zich uit kijkt, dan zegt monsieur Hawarden aan Alex dat hij stil moet zijn. En als alles luistert, klapt hij in zijn handen en gevleugeld wild steekt op uit het veld. Monsieur Hawarden kijkt ze achterna tot ze verdwenen zijn en streelt de hond.

Als zij, ver van huis, in het lommer liggen van een helling of in de schaduw van een hete rots, dan ligt Sopi bij hen, tussen hen. Zo heeft monsieur Hawarden hem afgericht. Soms komt Sopi bij hem in de schone kamer, als hij lang alleen zit. Dan is de rustige hond gezelschap en monsieur Hawarden spreekt met hem. Sopi kijkt hem aan alsof hij reeds alles wist wat hij hoort en wuift aarzelend met zijn staart. Als monsieur Hawarden een boek neemt en aan ‘t venster gaat zitten lezen, moet Sopi terug naar beneden.

Alex bewondert Sopi. Het is ook geen gewone hond. Die is geleerd en heeft fijne manieren en krijgt beter eten dan de dagloners van het gehucht. En de knaap looft de hond, daar hij loopt naast hem, trouw in regelmaat, terwijl zij huiswaarts keren in de valavond.

Als zij thuis komen, zegt monsieur Hawarden ‘viens, mon petit.’

De knaap bloost van geluk want hij is vol eerbied en vreugde telkens als hij in de grote kamer mag komen waar het zo goed ruikt dat hij lang nadien nog de hand boven zijn lippen houdt, omdat er iets zeer fijn aangebleven is van de handdruk van monsieur Hawarden en van de dingen die hij in de kamer aangeraakt heeft.

Monsieur Hawarden heeft een koffertje gehaald uit een zijkamer. En met achteloze hand neemt hij er de juwelen uit en houdt ze tegen de doffe schijn van de ondergaande zon. Over alles ligt een mat-rode glans, over het goud en over de groene en blauwe stenen. Maar de rode stenen beginnen te leven in dit angstige licht en monsieur Hawarden legt ze uitgespreid over

zijn bleke hand. Het is of hij vergeten is dat de jongen hem met ontzag aanstaart.

Hij ziet hem zitten en schrikt op. En dan haalt hij uit het koffertje knoppen en spelden, met wonderbare bruine en witte stenen; allemaal hondekoppen zijn het die erop afgebeeld staan. Grote logge koppen met hangende oren, spitse met kouwelijke neusjes, fijngesneden muilen met diepe wrede ogen. Veel zijn er, wel twintig. En naarmate hij ze ziet, noemt monsieur Hawarden hun naam. Het is alsof hij bidt, zo klankloos is zijn stem. Een ervan heet Sopi. Hij kijkt er lang naar en als hij alles terug legt in het kistje glimlacht hij treurig en vraagt: ‘Zijn ze niet schoon?’

Voor alle dieren heeft monsieur Hawarden een grote vriendschap.

In de stal van Alex’ vader staat een os. Hij heet Fuss en ieder kent hem want hij is de grootste die men er geweten heeft. Monsieur Hawarden heeft hem, van ver zo en met bedeesde handen, gestreeld tussen zijn dorre horens.

De boer lacht fier. ‘Onze Fuss heeft zijn kost verdiend. Morgen gaat hij naar Malmedy. De huidevetters zullen een mals stukje vlees op hun tafel krijgen.’

Monsieur Hawarden antwoordt niet en gaat naar huis.

‘s Anderendaags staat Fuss buiten aangebonden. Hij kijkt rustig en tevreden naar de glooiing van het dal, waar de wind ligt over het gras.

Hij is bruin en ruw in het zonnelicht. Monsieur Hawarden is bij hem gekomen en geeft hem brood, zuiver tarwebrood, en Fuss eet het onverschillig op en kwijlt erbij alsof hem dit alles niet aanging.

De boer komt beleefd naderbij. Monsieur Hawarden vraagt hem hoeveel hij op Fuss zal winnen. De boer trekt zijn ogen tot twee spleten terwijl hij Fuss meet en schat. ‘Ja, zegt hij, als alles

wel gaat heb ik er misschien wel honderd mark zuiver aan.' Monsieur Hawarden krijgt een kleine portefeuille te voorschijn. 'Als ik u honderd mark geef, mag Fuss dan blijven?' Fuss blijft.

De dag druilt zeer traag naar zijn einde. Er hangt nevel in de laagte en de bomen staan levenloos in de grijze dag.

Monsieur Hawarden is moe gelezen. Hij is lusteloos en heeft Alex teruggezonden. Geen wandeling vandaag.

Hij is bleek en moe en ligt in zijn zetel. De moederlijke vrouw van de rentmeester heeft een glas melk bovengebracht en monsieur Hawarden heeft haar begrijpend toegelachen. Zwak is de mens en veel ongemak huist in ons lichaam.

En de schemering neemt ongemerkt bezit van de kamer. Monsieur Hawarden richt zich op en kreunt gelaten; hij heeft het benauwd, trekt zijn huisjas uit en maakt zijn hals vrij. Als een witte vlek zit hij in de hoek. Hij wendt zich en kan zijn rust niet vinden en kleedt zich uit. Alleen een lang kamerkleed houdt hij aan boven zijn linnen.

Hij maakt licht. Zijn ogen staan hol en mat en zijn gelaat is alsof er schaduwen over gaan en verdwijnen. Er is een blauwe schaduw onder zijn ogen en naast de fijne, doorschijnende neusvleugels. Hij sprenkelt eau de cologne over zijn handen en gaat rusten buiten de schijn van de lamp.

Als hij de melk heeft uitgedronken, zo traagzaam of hij nadacht over wat hij doet, gaat hij in de kamer daarnaast. Daar staan, vol zorg gerijd, de vele schoenen die hij eens heeft aangehad; want hij draagt ze niet dikwijls. Bijna nooit draagt hij schoenen; hij loopt liefst rond in kaplaarzen van zacht leder die de benen los en vormloos laten. Kleine mannenschoenen zijn het, zoals modejonkers er in de salons dragen, en laarsjes van Russisch leder. Hij kijkt er minachtend naar en opent een

van de kleerkasten die zo ruim zijn dat het is alsof een kamerdeur opengaat en er andere lucht binnen trekt.

Daar hangen de talloze kostuums die monsieur Hawarden slechts éénmaal gedragen heeft. Want buiten de kleren die hij draagt op uitstap en op zijn kamer, gemakkelijke kleren waarvan het losse onmerkbaar is door de juiste lijn van de snit, komt monsieur Hawarden niet meer dan éénmaal met hetzelfde pak buiten. Dan zet hij een hoge zijden hoed op.

Dat alles hangt in één van de doodse kleerkasten.

Hij onderzoekt ze, één voor één. Want aan elk is een dag verbonden. Een smartelijke dag, want er komt geen licht in zijn gelaat als hij hem overdenkt. De kleren geuren zwak en verstorven en de zijde van de voering glanst doods. Hij gaat de rij af en soms is het of hij wankelt. Hij staat erbij, tenger nu in het wijde huiskleed, en de terugvallende mouwen laten zijn opgeheven armen bloot. Die zijn zacht, zonder de schemer van haar, met blauwe schijn van aders.

Hij sluit de deur op dit verleden. De kast staat vol schaduw onder het lage gewelf. Zij heeft hem zo eenzaam gemaakt dat hij angstig teruggaat naar zijn woonkamer. Daar zijn de getuigen van het nieuwe leven rondom hem.

Veel kleine huisjes liggen langs de wegen van monsieur Hawarden.

Alex heeft hem de geschiedenis van ieder huisje verteld. De man hier is dood, geveld door een boom; hij was houthakker. De vrouw heeft gestolen. Nu staat de hut ledig. En hier zijn de mensen altijd zeer arm geweest. Deze winter zijn al hun konijnen gestorven. Daar is de vrouw krom; de jongens apen ze na. Zij kreeg te weinig eten toen zij een klein meisje was. En veel kinderen heeft ze. Die krijgen ook allemaal te weinig eten.

Schrale mensen over schrale aarde. Monsieur Hawarden is hier en daar binnen geweest als het donker was. Hij spreekt

niet veel woorden maar de vrouw kijkt ongelovend naar het geld dat hij in haar handen liet.

Het medelijden van monsieur Hawarden is soms hooghartig. Hij streelt de kinderen niet over het vunzig riekende hoofd en gaat niet zitten in de hokken waar de armoede stinkt. Maar zijn stem is zacht en niemand gaf ooit zo'n aalmoes als hij.

Gisteren is hij met Alex een nietig boerderijtje voorbijgegaan. De jonge boer keek ze aan zonder te groeten. Het was daar alsof er nooit iemand gewerkt had. Maar Alex wist dat de man veel verdriet had om zijn jonge vrouw. Zij waren reeds drie jaar getrouwd en zijn vader had gezegd dat zij het schoonste paar waren van het dorp. Nu was de vrouw ziek geworden.

Monsieur Hawarden zit naast het bed van de jonge vrouw. Hij heeft gulzig in de zomeravond geademd vooraleer hij binnentrad, want het is benauwd binnen. Maar vuil is het niet, hoewel de reuk van het bed de kamer broeierig maakt.

De boer heeft nors opgekeken toen hij binnenkwam. Maar hij was een sterke, schuchtere man en men zei veel goed van deze vreemdeling.

Monsieur Hawarden zit aan het bed van de vrouw: de jonge boer kijkt besluiteloos toe en zwijgt. Hij heeft een kaars gebracht en gezegd: ‘Daar helpt toch niets aan’. De vrouw kijkt naar de vreemde heer. Opgeschrikt en onderworpen is ze. Hij legt zijn arm op het hoofdkussen alsof hij geen man was en de vrouw ondergaat een gevoel van berustende vertrouwdheid. Monsieur Hawarden kent iets van ziekten, zegt hij. En zijn stem klinkt zo wonder, zo zusterlijk, dat de boer eerbiedig buiten gaat. Monsieur Hawarden bevoelt geen pols en kijkt niet naar de tong. Hij beluistert de harteklop niet onder de beschaamde borst. Hij zit daar, met de hand van de vrouw in de zijne en spreekt zacht en luistert.

Het vermoeide gelaat van de zieke wordt levendiger; er komt glans in haar ogen en monsieur Hawarden ziet hoe schoon de

trekken zijn, hoe verlangend en hartstochtelijk de mond staat van de jonge boerin. Als aan een biechtvader ontdekt zij haar ziel, verwonderd dat zij zo weinig schaamte gevoelt in het aangezicht van die slanke, ernstige man.

In monsieur Hawarden's gedachten komt brandend de verbeelding van de onvruchtbare drift in deze kamer. Van de woedende omhelzingen waarover niet het mysterie ligt van de voortzetting van het bloed. Het gelaat van de vrouw ligt rood in het ruwe zuivere kussen. Zij klaagt met haar ogen afgewend en drukt met een hand de trotse borst. De heiligenbeelden op de kast schijnen hulpeloos en nederig te getuigen in deze kamer waar de drift niet door onbewuste levensvernieuwing wordt aangestoken en gevierd.

Monsieur Hawarden is duizelig. Het heimwee naar het leven dat hier tot een zichzelf herhalende foltering wordt, gloeit in de hand van de vrouw en in haar onstuimige ogen. Hij spreekt en zijn stem klinkt ver; het is als een gebed waarin wanhoop en onderwerping te zamen klinken. En de jonge vrouw wendt haar gelaat naar hem toe; de tranen van monsieur Hawarden glijden verloren over haar borst. Dat is het laatste dat nog overblijft.

Daar is in de wereld veel wee dat monsieur Hawarden niet kende. Op een kleine plekje aarde is de veelvuldigheid van alles wat vreet aan de ziel en brandt in het lichaam. Nu kent monsieur Hawarden ze allemaal, de mensen hier. Hij kent de armen die met hun leven naakt liggen onder het licht van de dag. Want hij die brood krijgt wordt doorschouwd tot op zijn gebeente. En wat in de grotere huizen gebeurt weet hij van horen zeggen.

Hij heeft veel gewandeld met Alex en de hond Sopi. En in de stadjes uit de streek heeft men over hem gesproken. In Malmedy en Stavelot weet men te zeggen dat het een Engelse lord is wien de liefde in het hoofd sloeg. En in St.-Vith hebben ze hem met peinzende gezichten achterna gekeken. Volle zomer

is het. Nu mag het venster open blijven totdat de maan hoog staat. En dan hoort men soms jonge meisjes met lokkende stem lachen. Nu is deze avond weer alsof de ontroering van aarde en hemel verstard was tot dit uur.

De vrouw van de rentmeester neuriet beneden. Ze had een mooie stem vroeger, toen ze nog blond was en haar taille nauw snoerde. Nu zingt ze soms nog uit herinnering aan vroeger.

Het klinkt weemoedig; met de weemoed van iets dat voorbij is. Alles is vol van die hoge aanbiddende weemoed vanavond. Monsieur Hawarden heeft er zitten naar luisteren en gaat het venster sluiten. Dan is de wereld niet zo eindeloos rondom hem. Lamplicht en de schaduw van de bekende dingen doen het heimwee niet zo onvatbaar groot schijnen.

Hij heeft een boek trachten te lezen. De woorden blijven zonder betekenis. Zij schijnen nutteloos in dit warme leven van aarde en mensen. En zijn wangen blozen en zijn vingers liefkozen zijn haar. Hij gaat voor de spiegel staan: het ligt somber en sierlijk boven het smalle hoofd.

Monsieur Hawarden bekijkt zichzelf peinzend. In zijn eigen ogen staart hij en volgt de lijnen van zijn gelaat. En hij gaat naar de kamer waar de kasten en de koffers staan.

Die koffers zijn vol kleren. Zij zijn geheimzinnig in hun ongewone vorm, de vrouwenkleren uit de koffers van monsieur Hawarden. Zijn vingers gaan strelend over de stof en hij drukt ze tegen zijn gelaat: een verre geur, een herinnering aan geur. Een kleed heeft hij niet teruggelegd. Het is verblindend wit. En uit een andere koffer krijgt hij linnen, fijn, zeldzaam fijn. Hij weegt het op zijn vingers en ziet trots hoe zijn bleke hand er als een donkere schaduw door schijnt.

En nu kleedt monsieur Hawarden zich uit. Hij trekt zijn mannenkleren uit. En het zacht-linnen hemd rukt hij open.

Haar borsten schijnen te leven in de magere handen. En weldra glijden de kleren over haar schouder, over de gebogen

lijn van de heupen. Laag uitgesneden is de rug in het kleed De rug is week en trots. En over de kleine voeten schuift zij schoentjes die glinsteren als van zilver en zij richt zich op en staart met vreemde ogen op haar vernieuwde schoonheid.

Zij stapt door de kamer, onzeker als iemand die na een ziekte zijn tred moet vinden. Zij gaat almaar door, vaster, trotser. En dan wandelt zij naar haar bed en ligt erop, ruggelings met de handen over het gelaat.

Pont-Ligneuville, 7 juni 1850.

Mijn Lieve Moeder,

Ik heb lang geaarzeld alvorens U te schrijven; jaren lang heb ik geaarzeld, maar er komt een einde aan de menselijke kracht. Ik ben nu aan dit einde, moeder.

Mijn vrienden uit Den Haag zullen U op de hoogte hebben gehouden van mijn langdurig verblijf aldaar. Ik heb veel gereisd met hen tot er een dag is gekomen waarop ik ben weggevlucht van mezelf en van hen die mij kenden. Misschien zult U dat niet begrijpen zoals U me niet begrepen hebt toen ik van huis wegging. Maar slecht ben ik niet, moeder. Voor het vreselijke dat er gebeurd is boet ik nog altijd; ik leef hier in een verlaten Waals dorpje van Pruisisch Rijnland; ik ben hier een eenzaam man en mijn naam is monsieur Hawarden. U weet niet wat het is, eenzaam te zijn zoals ik.

Sedert die vreselijke nacht waarop een einde kwam aan het huwelijk dat mij werd opgedrongen, hebt U mij niet meer geloofd en niet meer aangesproken. Toen vader stierf, heb ik het uit de mond van vreemden moeten vernemen. Moeder, ik weet dat mijn leven niet zo heel lang meer duren zal. Zult U mijn dood ook uit vreemde mond vernemen?

Ik vraag geen gunst; het is niet de gewoonte in onze familie gunsten te vragen. Ik vraag alleen dat U mij een antwoordje op deze brief zoudt schrijven. Het leven heeft veel vernietigd,

voor U en voor mij; misschien is er nog iets te redden. Ik durf nog hopen dat het gebeuren kan. In deze verwachting verblijf ik, lieve moeder,

Uw dochter

M.

De briefdrager neemt het schrijven mee. ‘Voor Parijs’, zegt hij.

Twee dagen daarna ging monsieur Hawarden naar Sankt-Vith met Alex en Sopi.

Hij stapte lichter dan ooit tevoren en in zijn ogen lag een glans, die de kleine jongen er nog nooit in had gezien. De glans die licht over het gelaat van vrouwen als uren van herinnering voor hun gedachten staan. Hij liet zijn hand rusten op de schouder van de knaap; zo geurig was die hand en zo bleek en smal, met de edele matheid van de aders.

En dan vroeg monsieur Hawarden:

- Hoe oud zijt gij nu, Alex?

De kleine jongen keek fier in het gelaat dat over hem gebogen was. Hij was dertien jaar voorbij. Weldra zou hij een jonge man zijn. Een krachtige jonge man, met vaste stap en helder gelaat.

- Waarschijnlijk blijf ik niet lang meer, zei monsieur Hawarden. Ik verwacht een brief en als ik die krijg ga ik weg, kleine Alex.

De knaap zei Oh! en daar lag verrassing en verdriet in.

Hij stapte vooruit alsof hij ineens koppig was geworden en niet meer spreken zou. Over smalle paden gingen ze, door sparrebossen die stegen en daalden en zwoel waren van onbewogen zonhete lucht. Monsieur Hawarden zag hoe veerkrachtig de kleine jongen stapte en hoe harmonisch dit kleine sterke lichaam aan de beweging van de tred gehoorzaamde. Ja, spoe-

dig zou hij een jonge man zijn. En hij dacht ineens aan de broeierige kamer waar de jonge boer aan het bed van zijn vrouw gezegd had: 'Daar helpt toch niets aan'. Leven met de aarde, leven in een klein huis, een vaste jonge boerin in de armen houden. O kleine Alex.

En kleine Alex keerde zich om. Hij was trots om de tranen die hij had ingehouden. En hij vroeg aan monsieur Hawarden hoe oud hij was.

Monsieur lachte. Vreemd en zacht kon hij lachen; alleen maar met zijn ogen terwijl de mond onbewogen en smartelijk bleef. Hij vroeg:

- En hoe oud kan ik zo wel zijn, mon petit?

- Dertig jaar, zei Alex en hij overschouwde de rijzige man. Jong was elke beweging, jong was elk gebaar van de hand, en de ogen, och die waren zo jong in hun bruine klaarheid. Maar Alex zag niet hoe naast de mond en naast de ogen als vlekken van vermoeidheid in het fijne gelaat stonden. Monsieur Hawarden antwoordde niet. Zij waren de sparrebossen door en hij keek zeer ver. Het Eifelland, eindeloos en arm, kerken die dorpjes laten vermoeden. Dertig jaar! Ach! toen droeg monsieur Hawarden nog de kaplaarzen niet.

Zij gingen terug. Hij vlucht het eindeloze en arme Eifelland. Pont ligt in de vallei. Daar leeft de Amel in het licht. Hij keek nog eens achter zich. Schraal en grauw en in stilte die vreemd was van de mens, rees heide en bos naar de wasem van de horizon.

Dertig jaar.

Monsieur Hawarden vluchtte naar zijn kamer.

En toen de nazomer kwam, onopgemerkt, maar elke avond wat killer, elke morgen wat grijzer, zat monsieur Hawarden nog in het huis van rentmeester Deschamps want de brief was niet gekomen.

Soms, op avonden als de kracht van de aarde in het bloed van de mensen vaart, ging monsieur Hawarden naar de koffers waarin de vrouwenkleren lagen, elk met hun eigen betekenis. Dan zat, in het grote vierkante huis van Pont, de vrouw die gezelschap vond in kleren en juwelen en sprak met haar verleden. De handen tastten naar het willige doffe haar, de ogen gleden met weemoed en trots over de lijn van borst en dij naar de zacht geschoeide voet. En zij luisterde naar wat leefde in haar.

Zij zit in haar leunstoel en legt haar hand onder de rode schaduw van een karaf wijn. Zij drinkt niet maar het is heerlijk dit te zien op het stijf glimmende witte tafellaken. En dan neemt zij een boek dat de briefdrager heeft gebracht zeggende dat het weer van Parijs komt. Zij leest traag en met halve aandacht. De drang van de avond in deze beklemmende nazomer is te onrustig in haar bloed om de geest vrij te laten in het beschouwen van het geschreven woord. Maar stilaan groeit het verhaal voor haar, en als een bleekrode schemer komt de blos onder haar ogen. De woorden die zij leest beven van ongeduld en verlangen. De bekoring van monden die naar lippen zoeken en van handen die omvatten en sidderen. Jeugd en het onstuimige bloed, angst en verrukking en het wegrukken in het tijdloze. En de zoete geur van haar dat los ligt over schouder en borst en de woordeloze storm van twee mensen die eeuwigheid en afgrond speuren in elkaars wezen.

Het boek blijft open liggen op tafel. De karaf laat haar rode vlek neerkomen over het blad. Maar het verhaal leeft voort in de vrouw die met gesloten ogen ligt te luisteren naar de kreet van haar bloed. De uren uit het verleden staan op in haar en geen wil kan ze terug verbannen in het onbestaande. Door alle zintuigen komen ze, zeker en overweldigend als de golfslag van de zee. De geur van een zakdoek legt een nevel rond haar, en in haar hoofd gonst de klank van stemmen,

fluisterende en smekende woorden, en haar lippen zijn half geopend en zijn heet en droog van die uren uit het verleden.

Als zij haar ogen opent ziet zij haar handen, saamgedrongen, hard saamgedrongen zoals men driftig bidt of wanhoopt. En zij ontsluit ze en ziet in hun handpalm de zachte druk van een gelaat dat ze heeft omvat en zij kreunt en drukt ze tegen haar borst. Met wijdopen ogen nu, ogen die zo wild en ver kijken alsof zij niet zien en niet begrijpen, staart zij naar de linkerborst die mat welt uit de warmte van het kleed. Recht en vaal is het litteken boven de rose vlek die steunt op haar vingertoppen.

Een vingerspits gaat angstig over de kleine zachte streep. Het doet geen pijn en toch houdt zij de adem in.

Zij staat recht en loopt heen en weer. Zij hoort hoe stil het is tussen de vier hoeken. En zij sluit het boek met sidderende handen.

De nacht begint en monsieur Hawarden zinkt weg in de afgronden van vruchteloos verlangen en van vreugden die niet heropstaan kunnen. Het rusteloze bloed jaagt door haar heen en zij ligt verslagen in haar eenzaamheid.

Daar is de herfst.

Monsieur Hawarden ziet hem komen met gelatenheid. Hij heeft het land om zich zien veranderen. Vanuit zijn venster ziet hij hoe de heuvels verzachten in de vroege herfst, en ‘s avonds als hij nog even de weg opwandelt, rieken de stallen scherper in de beweegloze nevel.

Het is kermis te Ligneuville. Dan wordt er geslacht. Het is een feest van verzadiging. Het dorp is slaperig onder de rook van de huizen.

Maar ‘s avonds is de danszaal vol licht en rook van pijpen. Weldoorvoede mannen draaien in de dans met meisjes die stijf staan van nieuwe kleren. Ook rentmeester Deschamps gaat er

heen met zijn vrouw. Dit is het feest van het jaar. De aarde heeft haar bestemming vervuld, het vee heeft aan de wet van de vruchtbaarheid gehoorzaamd. Het is nu kermis en dan valt de winter in, plotseling, en de aarde verdwijnt en het leven gaat schuil tussen de muren.

Monsieur Hawarden gaat mee. De rentmeester heeft getracht hem aan te tonen dat het er boers toegaat, maar monsieur Hawarden heeft nog nooit zo'n kermis gezien en is nieuwsgierig.

En zij gaan in de avond naar Ligneuville. Rond hun tafel is er een ogenblik bevreemding. Iedereen kent monsieur Hawarden. Hij is weemoedig, slank en goedhartig. Nu zit hij hier midden hen, en hij bestelt een fles moselwijn. De drank is zuur maar rentmeester Deschamps drinkt ervan zonder proeven.

De dans gaat voort. Een jaar van arbeid en zorgen wordt terzij gezet. De jonge koppels zijn trots en de ouderen, bij dans en wijn, geloven nog voor enkele uren in hun jeugd.

Monsieur Hawarden ziet toe. Op het golven van de wals beweegt heel de zaal zich in hetzelfde ingehouden ritme. Zij dansen ernstig en met geluk. Het zijn nog de eerste uren van de dans en de dronkenschap van elkaars nabijheid is nog niet in het hoofd gegaan van de koppels.

Monsieur Hawarden voelt zich stilaan meegaan met het ritme van de zaal. Met lichte neiging beweegt hij zijn hoofd naar de maat en zijn rechterhand wiegt heen en weer over zijn knie.

En dan vraagt hij aan rentmeester Deschamps of hij geen meisje kent dat licht danst. De oude man trekt gewichtig de wenkbrauwen op en kijkt in de zaal rond. Er zijn meisjes van elke soort, zegt hij, en kijkt nader toe. En gaat af op een slank boerenmeisje dat heur geelblonde haar in dikke wrong achter het hoofd draagt. Zij komt bij monsieur Hawarden en bloost en glimlacht.

Die twee dansen. Zoals die twee, danst er geen enkel paar. Recht en rilde zijn zij alle twee; zij kijken ernstig weg boven elkaars schouder en de handen waarmee zij elkaar aanraken zijn schuchter. Zij spreken niet. Monsieur Hawarden bloost en er ligt een zachte schittering in zijn ogen. Hij danst alsof hij helemaal alleen was in de zaal.

Het meisje kijkt hem vreemd aan; zij antwoordt niet aan haar vader die haar lachend uitvraagt. Zo vreemd en zo licht was het, dansen met monsieur Hawarden, en zij weet niet eens waar zijn hand haar rug heeft aangeraakt.

Monsieur Hawarden hijgt een beetje, gezeten naast rentmeester Deschamps die hem bezorgd aankijkt. Deze ziet hoe het fijne gelaat plots verbleekt, de mond staat pijnlijk. Monsieur Hawarden hoest kort en droog en in het witzijden zakdoekje dat hij voor de lippen brengt ligt een rode vlek. En op de neusvleugels die doorzichtiger schijnen te worden ligt als een mist van zweetdroppeltjes.

Nog een poze kijkt hij de dans aan. Zijn ogen staan dof en verloren. Het leven rondom hem wordt luider; de meisjes lachen driester en de jonge boeren bekijken ze met stoute ogen. En warm wordt het; er ligt iets in van de lucht van stal en keuken. Monsieur Hawarden staat op en met een beleefd gebaar vraagt hij de rentmeester te blijven; hij zal het wel alleen vinden. Hij gaat stil de weg op naar Pont. Overal rondom is de herfst. De weg ligt dik van blaren; die ritselen onder de kleine voeten van monsieur Hawarden. Die blijven liggen, vereenzaamd in de herfst, in het verloren gehucht Pont, waarlangs de Amel vliet, in het land van de Eifel, arm en verloren in een grensgebied.

Het vierkante grijze huis van rentmeester Deschamps staat wat verder. Boven is licht. Dat staat doelloos tussen dal en heuvel; hei en bos en de blinde weiden en de herfst van overal.

De brief was niet gekomen.

Monsieur Hawarden was ziek geweest. Een lange stille ziekte zonder dokter of gejammer. Avonden van verzinken in de ongenoemde pijn van eenzaamheid, en weken van vruchteloze, ingehouden opstandigheid. Hij ziet er dunner en bleker uit dan vroeger, daar hij stapt door de sneeuw met Alex. Komisch ziet hij eruit, de knaap. Hij draagt een mutsje van bont en is uitgegroeid uit het dikke winterjasje. Zijn polsen zijn rood van de zachte kou die uit de sneeuw komt en ook zijn gezicht is rood en vinnig. Hij groeit snel, die kleine Alex, en als hij roept is het alsof zijn stem reeds aan het muiten is. Monsieur Hawarden luistert dan telkens en het is alsof het terzelfder tijd smartelijk en genotvol is.

Monsieur Hawarden is een hardnekkig voetganger geworden. De mensen van Pont begrijpen niet dat men zich voor zijn plezier zo kan aflopen. Geen seizoen houdt hem tegen; deze winter heeft hij heel het land afgezworven. Met Alex, altijd met Alex. Het land is nieuw onder de sneeuw. Alleen de dennen hebben hem afgeschud. En nu staan ze daar, zij alleen met het witte land. Daar zijn wegen waar geen mens de sneeuw heeft aangeroerd; monsieur Hawarden zet zijn eerste stappen met eerbied. En hier en daar ziet hij kindervoetjes die gaan van een deur naar een haag. Wonder en ontroerend is het, kindervoetjes in de sneeuw.

Alex trekt zijn spoor met uitgelatenheid: als een veroveraar stapt hij; hij gaat voorop en kijkt soms achter zich naar zijn stap in de sneeuw. En monsieur Hawarden heft zijn voeten ook in zijn spoor. Ook hij ziet om: het is alsof maar één mens zijn leven hierheen heeft gebracht.

Dan komt er een nacht met nieuwe sneeuw, of de wind steekt op en legt alles weer effen. Alles weer effen.

Naar Malmedy zijn zij gegaan. Dat ligt zo sierlijk onder de sneeuw. Maar de hoogten rondom het stadje zijn onvrien-

delijk en vijandig in de winter. Monsieur Hawarden voelt zich beklemd en gaat naar het Café de l'Amitié waar de rijke burgerij haar stamtafel heeft.

Een paar huidevetters zitten er te praten bij hun bier. Zij zijn nieuwsgierig en hun gesprek gaat niet buiten hun stadje. Zij buigen zeer hoffelijk als monsieur Hawarden met zijn kleine gezel binnenkomt en als hij het dunne bierglas aan de lippen zet, zegt een van de huidevetters: 'A vos amours, monsieur Hawarden', en drinkt hem toe en is zeer tevreden.

Het gelaat van monsieur Hawarden wordt rood en onwillig. Hij betaalt, groet kort en gaat weg. Hij zal nooit meer gaan waar burgers van Malmedy zitten.

De winter is lang en zacht. In het eeuwige weerkomen van de seizoenen wordt de mens altijd nieuw. Nu zeggen ze dat ze nog nooit zo'n winter geweten hebben, zo zacht en zo draaglijk. En als de wind komt uit het oosten en over de Amel rent, dan klagen ze dat het zelden zo koud is geweest. Het is rustig nu in monsieur Hawarden. De weemoed is verdoft en gelaten. De koffers en kasten blijven gesloten. 's Avonds gaat hij aan de haard zitten met de vader van Alex; en daar komen dan ook rentmeester Deschamps en zijn vrouw. Die bespeelt het klavier en zingt en soms zingt Alex ook. Hij heeft een klare knapenstem waar, in de laatste tijd, de verdieping is ingekomen van de aankomende jongelingsjaren. Zij zijn allemaal een beetje kunstenaar in de familie en monsieur Hawarden denkt er dikwijls over na hoe ondragelijk het leven hier zou zijn, moest die goede sterke boer alleen aan zijn vee denken.

Zo gaan de avonden en zo gaat de winter. Kerstdag, Nieuwjaar en Driekoningen. Licht en heldere gezichten. En over de sneeuw, de dagen van mist; de regen en de dooi, en de vuile, nattige lente ligt over de heuvelklingen en de mantels waaien open over de weg; het vee beurelt geduldig en met

heimwee en soms snuift een paard met opengezette neusgaten en staart wild in de verte.

Monsieur Hawarden heeft een heel jaar doorgebracht te Pont.

De seizoenen gaan en komen. Altijd dezelfde en altijd anders. Monsieur Hawarden telt af met de seizoenen. Dat deed hij vroeger nooit. Miljoenen mensen leven met een kalender; sedert hij te Pont verblijft, bekommert hij zich niet om de dag.

Hij is een beetje voller van gezicht geworden. Soms laat hij zijn hand gaan rond de kin waar de vroeger zo scherpe lijn van het gelaat verstompt is. En naast de ogen is de huid niet meer zo strak; licht vergeeld is ze en schemerachtig.

Hij is opgenomen in het leven van het dorp. Men spreekt niet meer over hem. En hij gaat nergens op bezoek; alleen bij de vader van Alex. De postmeester heeft hem een paar maal uitgenodigd; die heeft twee sterke en levensblije dochters. Rentmeester Deschamps heeft de uitnodiging overgemaakt, onbewogen als een lakei. En monsieur Hawarden heeft met een treurig lachje neen geknikt. Hij wandelt nog veel en zeer dikwijls gaat Alex mee. Die is nu groot en sterk geworden en helpt thuis en studeert muziek. Hij bewondert monsieur Hawarden meer dan ooit tevoren, maar hij spreekt tot hem met aarzeling en eerbied. Hij voelt nu hoe zacht en edel die is, hoe voornaam zijn handen en zijn mond. Dikwijls heeft hij verlangd die handen in de zijne te houden omdat die toch zo week en zo teer eruit zien; en hij heeft ook dikwijls gewenst zijn mond eens heel van nabij te bekijken, als hij slaapt. Maar monsieur Hawarden slaapt niet in de hei als de warmte hem overvalt.

Donderkoppen steken op na de middag. De vrouw van de rentmeester sluit de vensters en loopt om het wijwater en de gewijde palm. Monsieur Hawarden kijkt vanuit zijn venster en doet zijn regenmantel aan. Alex ziet bevreemd op maar gaat mee. Zijn vader schudt het hoofd en zegt dat monsieur Hawar-

den zich een ziekte op het lijf zal halen. Het is nog de voorzomer en de stormen brengen gesmolten sneeuw mee.

Zij gaan de donderkoppen tegemoet; die zetten zich open en omvatten alles. De eerste rukken van de orkaan doen hun hoofd buigen. Zij gaan zwijgend; monsieur Hawarden, de handen diep in de zakken, met een vreemde schittering in de ogen.

- Ik houd zo van een heerlijk onweder, zegt hij. En Alex hoort hem zoetjes zingen; het lied suist weg in de wind.

Het onweer blijft uit. Het wordt weer heel stil en broeierig. Alles is zwart en de heide en de sparrebossen rondom hen staan in onwezenlijke vaalheid. Monsieur Hawarden blijft staan. Van hieruit ziet hij hemel en aarde; een diepte en een verte is open. Hij vraagt aan Alex of hij bang is en legt zijn hand op de schouder van de jonge man. Hier heeft kleine Alex geslapen en zijn hand leefde op monsieur Hawarden's borst. Dit doet pijn en toch is het goed. Groot en breed is die hand nu en het gezicht staat mannelijk; het is of een warm leven van hem uitgaat dat één is met het sidderen van de storm die nadert.

Alex gaat op de knieën zitten. Hij vaart met zijn hand over het heikruid; als het gebaar van een omarming is het. Daar schokt de eerste donderslag en hij springt recht.

Monsieur Hawarden staart in de verte. Zijn mond staat scherp; het is of zijn gezicht plots die edele scherpe lijn terugkrijgt van vroeger. Zijn mond is lichtjes geopend en het puntje van zijn tong bevochtigt zijn lippen.

- Ah, mon Dieu, kreunt hij.

Alex gaat bezorgd tot bij hem en legt zijn arm om de schouder van monsieur Hawarden. En nu voelt deze dat Alex groter is dan hijzelf. De hand drukt de tere schouder en de vingers omvatten de bovenarm; hoe sidderend en zwak is die.

Zij staan een wijle; monsieur Hawarden heeft het hoofd gebukt. Hoe kinderlijk de hals is. Met gesloten ogen staat hij en tracht niet te wankelen. Dan weert hij zachtjes de arm

weg en zegt dat het niets is. Vóór hen wordt alles zwart. En in de diepte beweegt de regen; die komt nader en ruist en rukt over het heikruid. Zij vluchten onder een rotswand en luisteren. Monsieur Hawarden spreekt zacht. Hij spreekt altijd zacht, maar nu klinkt zijn stem zo innig, zo ingehouden. Hij spreekt over het leven dat heengaat zonder dat men het merkt, dat glijdt en onhoudbaar is. En van het leven dat zo schoon kan zijn, dat men zich zo schoon droomt.

Alex herkent nu het verlangen dat hij reeds heeft ondergaan in de eerste siddering van zijn jongelingschap. Het is een vreemd en zoet gevoel dat hem sterk maakt en wild; hij steekt zijn hand uit in de regen, monsieur Hawarden doet het ook en zo staan die twee daar en luisteren naar wat omgaat in hen. Grote vlakken van klaarte vegen over het dal. Monsieur Hawarden zegt: luister. En hij zegt een gedicht op: van liefde en smart die elkaar aanstaren in elk leven, en van uren die zijn als eeuwigheden en als afgronden. Hij zegt de verzen op als een gebed, de handen licht in wijding geheven. Zijn ogen staan groot en smartvol en de mond is edel van de woorden die hij uitspreekt. De regen heeft opgehouden, maar zij staan nog onder de rotswand. Monsieur Hawarden voelt hoe in de zuiverheid van de woorden zijn onrust wordt tot een zoete en zuivere pijn. En gaat voort en zegt nog andere gedichten, weemoedig en vol diepe zin, waarin de droefheid klinkt als een vertroosting. Het is alsof het verlangen van hem wijkt en hij staat in erbarming en bescherming voor ‘le petit’ en beroert zijn ziel. En Alex luistert ademloos en een siddering doorloopt hem die hij nooit, nooit tevoren heeft gevoeld.

Vlug verdwijnt de goddelijke troost van de schoonheid die buiten ons is.

Monsieur Hawarden ligt in zijn leunstoel, het onweer heeft de zwoelheid van de kamer niet weggenomen; door het venster

komt de geur van de aarde en van de vruchtbaarheid met onweerstaanbare kracht geweld, in hem, in zijn bloed, in zijn duistere gedachten. Hij ligt overwonnen door het kreunend verlangen van zijn wezen; de arm ligt rond zijn schouder, voelbaar en warm, en de vingers op zijn arm drukken altijd vaster en inniger.

Hij ligt verslagen door dit eeuwig onvoldane, door dit weinige dat de droom schenkt. En hij springt op; lauw zijn de handen die de armleuning hebben omgrepen, en de zwoelheid van zijn kleren slaat hem in ‘t gelaat.

De zomeravond is vochtig; zachter dan een dauwval is de klamme lucht die de regen heeft achtergelaten. Hij wandelt de weg op; de aarde is rustig en vanuit de sparrebossen ritselt de duizendvoudige vernieuwing van het leven. Hij wandelt heen en weer. En door het open venster van zijn dakkamertje ruikt Alex de fijne doordringende geur van monsieur Hawarden’s sigaar.

De avond wordt dieper; de klok van Ligneuville slaat vereenzaamd. Hij ademt langzaam en gierig de lucht in van de bossen; zijn kleren zijn week van de klamme lucht. Hij is moe, zijn hoofd staat dof, en zijn bloed is stil en zonder verlangen.

Monsieur Hawarden staat op de weg vóór het huis van de rentmeester. Daarrond sluit de wereld zich en de zomer. En de sterren staan vol berusting boven hem. Nu kan hij naar zijn kamer gaan en zijn venster sluiten op de nacht.

De boerendochters gaan kuieren in de zomeravond. Zij verwijlen graag bij de jonge mannen die ze aankijken, zo boven hun werk weg. Dan lachen ze, en worden warm en trachten lief en trots te zijn.

Soms hoort monsieur Hawarden ze van op zijn kamer. Het is een lokkend gelach en de stem van Alex klinkt schuchter. En over dit alles ligt de zoetheid van de avond. En vele avonden nadat de meisjes verdwenen zijn en ademen in hun rust,

elke nacht nader tot de ure waarop zij door de armen van hun man zullen omvangen worden, zit monsieur Hawarden in de moedeloze strijd zonder einde die hij deze zomer tegen zichzelf voert. Het is alsof al de vlammen van zijn verwoeste leven tot een groot vuur samengloeien. Hij is verbleekt en om de bruine ogen, die schemeren vol onrustigheid, liggen de donkere vlekken van de afmatting. Sedert weken durft hij niet meer gaan naar de koffers waar de vrouwenkleren liggen als zoveel onvervulde beloften. En de streling van paarlen over borst en rug maakt week en verlangend.

En aan die strenge avonden van buigen en kreunen onder het meesterschap van het ontembare leven, komt geen einde.

Dan brengt de post een pak. ‘t Is een spoedbestelling en komt van Parijs. Monsieur Hawarden verwacht het. Zij ontvangt het met een bleke blos uit de handen van de rentmeester zijn vrouw. Haar dankwoord is haast niet hoorbaar.

Zij aarzelt vooraleer zij het opendoet. Zij zet het dan opzij, en sluit haar venster. Op de grote leunstoel in de zon legt zij de drie vrouwenkleren. Broos en licht zijn zij, zacht in verscheidenheid en toch alsof zij bij elkaar hoorden. Eén voor één laat zij de kleren over zich ruisen. Slank en voornaam rijst zij erin op, het verfijnd gezicht met de tederheid van de grijzende slapen, de zachte schouders.

Zij komt niet buiten, die dag.

Maar zij kijkt ‘s avonds lang door het venster; het is alsof er afscheid ligt in de schemering en het trage bewegen van de bomen. En zeer vroeg gaat zij te bed.

Monsieur Hawarden zit op het lange smalle wagentje dat hem naar Malmedy brengt. Daar zal hij de diligentie nemen voor Spa. Voor zaken, en voor hoelang weet hij niet. Langs hier ging zijn eerste wandeling met Alex. De harsreuk is er hard en streng; lucht van hars en van weiden. Het is of in

der eeuwigheid hier harsreuk en weidelucht zal zijn. Altijd, en dit karretje rijdt hier sedert honderden jaren, want hier staat de tijd stil; monsieur Hawarden rijdt erdoor en voelt hoe zijn ziel gegroeid en gevormd is in dit eenzame land.

Voor hem staat zijn koffer. Een van zijn voeten rust erop. Daar liggen de drie kleren in, en de schoentjes en het linnen dat is als een mist over het lichaam. Hij bekijkt zich en het is of hij alleen zijn handen herkent, want zijn gedachten zijn reeds vervreemd van de kaplaarzen en de sierlijk plooiende broek die eruit opkomt.

De boer die voor hem zit op de bok houdt gelaten de leidsels in zijn rode hand. Hij rookt en denkt niet. Hoe is het mogelijk niet te denken en niet onrustig te zijn. Monsieur Hawarden kijkt naar het land. Het heft zich, heuvel boven heuvel, onfeilbaar in de lijning. En aan het kerkje van Bellevaux tikt de boer aan zijn muts. Sedert honderden jaren doet hij dat, hij en de mensen die liggen rondom de kerkjes van het Eifelland. Straks keert hij terug langs hier, en tikt aan zijn muts en verdwijnt.

De boer is aan het terugrijden. De rook van zijn pijp hangt een wijl boven de weg. Hij spreekt soms een woord tot zichzelf. Vanop de diligentie ziet monsieur Hawarden Spa.

Lang heeft zij op haar kamer rondgewandeld, haar tred geoefend en met wijze vingeren heur haar geschikt alvorens zij durft op straat te komen.

Het is haar of zij naakt loopt in de zon, door de straten waar luie mensen slenteren. En vreemd is het, tot blozens toe, dat mannen haar bezien met warme ogen. Dan kijkt ze telkens in de weerspiegelende vensters en aarzelt. Zij ziet een slanke vrouw, met trotse hals en ogen die ondoorgrondelijk zijn.

Nu zij loopt en beweegt in die vrouwenkleren, onder mensen die komen uit de wereld waarin zij thans weer opstaat, heeft

zij gebaar en woord van jaren her teruggevonden. Zij spreekt vanuit de hoogte met de dienstboden en de geur van spijzen en het schitteren van gedekte tafels maakt haar hoofd licht.

Oude vrouwen zijn daar, met moede ogen, met ogen van afscheid. Zij wandelen met hondjes of kijken verdwaasd naar de speeltafels. Stemmen van jonge meisjes en jonge mannen zijn overal. Daar lopen ook eenzamen, mannen met diepe blik die alle vreugde hebben verloren in de afwachting van de dood en andere die verzadigd zijn en weten dat geen nieuwe vreugd voor hen meer bestaat.

Het is alsof die allen oude bekenden zijn, alsof die weerkomen uit een wereld die zij gisteren heeft verlaten. Geld wordt onachtzaam uitgegeven, wijn wordt onachtzaam naar de mond geheven in fijne kelken, achteloos loopt rijkdom de rijkdom voorbij. Dit is nieuw en toch zo vertrouwd. Zij zit op een terras; steels glijdt haar hand soms langs de dij waarover het zachte kleed zich strekt, en het oog blikt neerwaarts op de ongewone witte vlek van hals en borst. Zij ademt het leven in en luistert naar muziek. En als het laat wordt en de lichten schemeren onder het lover, bemerkt zij dat mannen met vage ogen denken waarom zij hier alleen zit. Vanop haar kamer hoort zij het leven van het stadje en van het hotel. Verdofte stappen in gang en trap, en deuren die zachtjes worden dichtgetrokken. Het leven heeft haar weer opgenomen.

Hij was bleek, met uitgeputte ogen in een moegeleefd gezicht. Zij had hem zien voorbijgaan als een voor wie alle wegen in deze wereld dezelfde zijn. En zij kan zich niet herinneren hoe ze elkaar hebben aangesproken.

Reeds drie dagen zijn zij bij elkaar. Hij was voornaam en had zijn geloof in de mensen verloren. Zijn ogen hadden geen kracht toen hij voor de eerste maal neerboog om haar te zoe-

nen. Maar er gaat een wondere tederheid uit van haar mond en armen; zoiets heeft hij nooit tevoren gekend.

Zij had jaren van ingehouden zachtheid en hartstocht en van medelijden met zichzelf teruggevonden in die uren met hem. Geliefde gezichten bogen over haar, haar mond werd week van terug opgestaan verlangen.

Zij was jong en onstuimig, zij was een meisje dat omarmde en aan haar hart drukte.

Hij had geen eerbied voor de mensen. Hij had nooit de vreugde van arbeid gekend en het leven willig en buigzaam gevonden voor het geld. En liefde had hij verwoest met vele vrouwen.

In dit avontuur bracht hij de laatste opflakkering van zijn beugeleefde verdorvenheid. Slechts als zij er later over nadacht besefte zij hoe gemeenheid bij hem natuurlijk was. Na de eerste verwondering om haar wilde goedheid, om haar innigheid die niet alleen het lichaam wilde omvatten, bleef zij voor hem de vrouw die kwam na de andere. En ‘s morgens ontwaakte zij angstig en beschaamd.

Hij hield niet van wandelen. Hij slenterde maar alleen van stoel tot stoel. En in de uren dat hij haar alleen liet ging hij met lange zorgeloze vingers jetons schuiven over de speeltafel en keek naar de vrouwen en raadde wat er met hen te doen viel. Of hij hield er zijn behagen in oudere dames die met hun laatste honger naar een omhelzing rondliepen, met bedelende ogen dol te maken.

Maar zij wilde met hem wandelen. Zij had behoefte aan lucht en bomen; reeds waren er ogenblikken waarop zij de verten van het Eifelland zag en zuchtte.

Lachend was zij bij hem gekomen: monsieur Hawarden had zijn wandelpak aan; kleiner scheen zij zichzelf toe, maar zij stapte vaster in de vormloze kaplaarzen. Hij had haar verwon-

derd aangekeken en moe gelachen. Daar zijn wouden en stromende beekjes rond Spa. Grote bomen tussen rotsen en paden waarover lang vlak lover uitsteekt. Zij ging gelukkig aan zijn arm; haar oog zag het spel van zon door bomen en het gesuis van licht door de stammen vervulde haar. Zij zweeg en zij gingen tot hij moe was.

Hij stapte loom en krachteloos. Hij keek niet rondom zich, zon en bladeren en de warme adem van het pad bestonden niet voor hem. En zij gingen zitten in de ruisende stilte van het bos.

Met onverschilligheid sprak hij over alles, over mensen, over liefde, over kunst. En zij wist nu hoe de eenzame jaren in het Eifelland haar rijker hadden gemaakt en hoe arm de man was die naast haar zat. Zij sloeg met een takje over haar laarzen en weerde hem af als hij haar wilde zoenen. Hij beledigde haar door zijn onverschillig woord. Zij keek rondom zich, krachtig door de schoonheid van het licht en de geur van het bos. Zij zag hoe hij over dit alles heenkeek met verveelde ogen.

Zo zaten zij naast elkaar en zwegen. Zij wist zich ver van hem, zij wist dat de eenzaamheid terugkwam over haar. En die kleren die zij had aangetrokken uit speelsheid, omsloten haar voor altijd, dat was haar wereld en haar leven.

En hij liet zijn onvaste ogen over haar gaan. Als een prikkel was het hem haar zo te zien, zo tenger en vormloos in die mannenkleren. Hij sloeg zijn armen om haar heen en zij liet het dromend gebeuren. Maar toen zijn handen haar zochten schrok zij op; neen, dat niet! zij voelde het als een belediging. En zij worstelden, die twee, tot hij losliet en rechtstond en vloekte.

O de heide van het Eifelland en kleine Alex met zijn slapend handje op de borst van monsieur Hawarden. Languit lag zij te snikken, zo hulpeloos in de kleren van monsieur Hawarden. Tranen van zoveel jaren en zoveel ontgoocheling, en tra-

nen van die laatste pijn hier nu en die laatste belediging.

Zij stond recht en hij volgde haar en zei: pardon.

En als twee mensen die elkaar vreemd zijn keerden zij terug.

Zij zat naast hem; het was een zachte avond. Vele mensen zaten rondom hen; die babbelden luchtig en vervulden de avond met woorden van voornaam nietsdoen.

Haar ogen stonden hol, haar mond was getrokken en zij zag er moe uit met het grijze vlekje aan haar slapen.

Soms keek ze naar hem, misprijzend en medelijdend. In haar herinneringen vond zij er terug zoals hij, mannen die nooit jong en fris waren geweest. Hij was alles wat zij uit haar vroeger leven had teruggevonden.

Alles scheen nu weer vervreemd rondom haar. Zij voelde hoe zij die wereld was afgestorven. Zij was verzadigd en afgemat en de schaamte was over haar gekomen.

- Dit is de laatste avond, zegde zij.

Hij zag verrast op. Duren kon het niet, dat wist hij. Wat kan er blijven duren? Van al die drukte rondom hen, van die meisjes die liepen, zich wiegend in de arm van een geliefde, en van de vrouwen die de wijzers van het horloge nagingen naar het ogenblik van hun genot, wat bleef er duren van dat alles?

Hij was nooit ontroerd bij een afscheid. Handen, borsten en monden, dat kwam en ging. Maar hij keek haar aan met onbegrijpende ogen, het was alsof hij onduidelijk voelde dat een grote smart naast hem was geweest.

- Waarom, vroeg hij?

Zij moest weg. Haar tijd was om. En tot wanneer? Zij keek ver weg, door het donkere geboomte en zei gelaten: nooit.

En die laatste avond was voor haar de pijnlijkste die zij sedert jaren had doorleefd. Zo ledig waren die dagen geweest,

zo ontzettend arm had zij alles rondom zich gevonden. En daar zat die man, zonder woorden en zonder droefheid.

En daar zij een vrouw was en neerzag op de weelde van haar vrouwenkleren, stonden haar ogen vol tranen en zij nam de hand van de man die zij verachtte en waarmee zij medelijden had. Hij zou de laatste herinnering zijn aan armen die haar hadden omsloten en aan lippen die het slaan van haar hart hadden gevoeld. Zij wist dat zij hem misprees en dat de pijn die zij door hem leed nooit helemaal genezen zou.

- Adieu, mon ami, zei ze heel zacht.

Zij hield hem terug toen hij opstond om haar te volgen. En hij keek haar na met aarzelende verbazing.

Toen was zij verdwenen.

Monsieur Hawarden rijdt terug naar Pont. De boer heeft geen haast. De middag staat nog warm en stil over het dal. Hij laat zijn zweep bengelen waar de vliegen samenklissen. En aan de kerk van Bellevaux tikt hij even aan zijn muts..

Monsieur Hawarden heeft de ogen gesloten. De eenzaamheid heeft hem terug opgenomen. Hij laat zich voeren door een land waar de tijd stilstaat; zon en sneeuw en mist volgen elkaar op, kinderen worden geboren en mensen sterven, oogsten, vee, sparrebossen, horizon. De boer rijdt door dit alles met zijn smal wagentje. En hier zit monsieur Hawarden en zijn voet rust op zijn koffer.

Daar staat het huis van rentmeester Deschamps. Van daaruit ziet men de Amel en de kerk van Ligneuville, en door het open venster slaat de reuk van aarde en stallen naar binnen. Het staat open. Monsieur Hawarden kijkt op. Zijn venster staat open.

Jaren heeft hij gewoond in dit grote huis, boven het dagelijkse geluk van twee brave mensen. Draag de koffer maar

naar boven. Neen, dank u, verder heb ik niets nodig; misschien heeft u wel een glas fris water voor me.

De koffer staat bij de vele andere koffers. En het licht wordt ontstoken in de woonkamer. Buiten is er gepraat en gelach en dan wordt alles stil. De hele wereld legt zijn nacht rondom het huis en monsieur Hawarden buigt het hoofd in de handen en weent.

Hij was dagen lang ziek geweest.

De vrouw van de rentmeester keek bezorgd naar de ogen die hol en dof stonden en luisterde medelijdend naar de krachteloze stem.

Het duurde zeer lang eer monsieur Hawarden terug wandelen ging. De zomer was reeds voorbij en de bomen stonden zwaar in de nevel. Hij liep verloren over de mistige wegen en sprak veel tot zichzelf.

Toen hij Alex weerzag, bloosde hij. Hij nam zijn hand en drukte die vriendelijk en keek peinzend naar de sterk uitgegroeide jonge man. Die had klare en zuivere ogen. Bijna elke winteravond bracht hij door aan het haardvuur van Alex' vader. Hij luisterde toe, rookte een lichte sigaar en keek naar de gloed van het vuur over zijn handen. Hij was nadenkend en wijs geworden en sprak als iemand die ver van het leven verwijderd staat. Soms werd er muziek gemaakt en monsieur Hawarden bespeelde het klavier. Het was jaren geleden, zegde hij, maar hij wilde 't wel proberen. En stilaan kwam de vaste aanslag terug en de smalle vingers maakten hun sierlijk gebaar over de toetsen.

Die dofheid in zijn ogen verdween; hij werd weer vriendelijk en goed zoals vroeger. Maar zeer dikwijls was het alsof hij ver weg was in zijn gepeinzen en aan zijn slapen groeide de grijze vlek.

Als het opnieuw lente is, loopt monsieur Hawarden het land

af. Sopi is dood; twee andere honden zijn in de plaats gekomen. En soms gaat Alex mee.

Zij gaan traagzaam door het dal. Schamele aarde van het Eifelland, weiden waardoor de beek trekt, sparrebossen vol trouwe eenzaamheid.

Zij spreken over lente en jeugd. En dan zwijgen zij. Mogen zwijgen samen met de mensen die men lief heeft, is een groot geluk. En zij keren terug en aan een kleine hoeve staat een meisje naar het voorjaar te kijken. Alex lacht en bloost en het meisje kijkt hem stralend aan.

‘s Avonds zegt de rentmeester lachend dat die twee wel spoedig een paartje zullen worden. Zijn vrouw kijkt even op naar monsieur Hawarden.

Die gaat in het duister zitten op zijn kamer. Hij overdenkt zijn leven. Hij is gelaten en zijn verdriet is als een kwijnende ziekte. Daar is spijt om wat in zijn leven niet vervuld werd en bitterheid om wat er in gebeurde. En ook die onvatbare pijn om het leven dat wegglijdt onder u zonder dat gij het merkt en dat u plots oud en alleen doet staan te midden kinderen die nu jonge mensen zijn.

Jaren van eenzaamheid heeft hij hier doorgebracht. Die kleine jongen, mon petit, is een verliefde jonge man. Monsieur Hawarden ziet voor zich staan elk ogenblik van dit vreemde geluk in heide en bos, van dit geluk vol onwerkelijkheid, vol verbeeldingen die nooit tot wezenlijkheid konden komen. Dit is sterker dan zinnelijk verlangen; het is de behoefte om goed te zijn met iemand en de armen te mogen leggen om een schouder. Dat is nu gedaan; nu is het laatste gedaan. En monsieur Hawarden geeft zich overwonnen en zinkt weg in de eenzaamheid.

Te midden van de zomer verhuist hij. Hij gaat een eindje verder wonen, te Ligneuville. Daar is een huisje dat hem bevalt.

Het staat onder de galm van de klokken en van uit het venster ziet hij de Amel op hem toelopen.

De rentmeester heeft de schouders opgetrokken: hij voelt zich gekleineerd maar zijn vrouw heeft vergoelijkend gesproken. En zij zijn uit elkaar gegaan in vriendschap en met hartelijke woorden.

Een gezette meid doet het huishouden van monsieur Hawarden. Het is zeer stil in het huis; monsieur Hawarden zit voor het venster en droomt over het landschap weg. De dag door ziet hij het dal en de hemel en vindt zijn behagen in het aanschouwen van de wisselende kleuren waarin dal en hemel te zamen komen. Hij leest, rookt soms, en als de dag helder is loopt hij een eindje de weg op.

De pastoor is bij hem geweest. Een verstandig man die weet wat er in het leven kan verwoest worden. Zij hebben samen geredeneerd en zijn zeer tevreden over elkaar. Voor monsieur Hawarden is dit een nieuw en ongekend gezelschap. De pastoor spreekt over alles mee en tracht niet bij elke zin een eeuwige waarheid in het gesprek te smokkelen. Hij is van de grote stad herkomstig. maar hij heeft dit land lief en de mensen die er wonen.

De koffers en kasten staan op zolder. Die worden nooit meer opengedaan. Monsieur Hawarden durft zijn oude klederen niet meer betasten. Maar hij kan er zich niet van ontdoen. Zo eenzaam kan hij zich niet maken. Soms zijn er nog avonden waarop het bloed in opstand komt. Zomeravonden waarop jonge mensen fluisterend gaan en rijtuigen voorbij rollen in het onbekende. Dan komen weer voor haar de nachten toen zij voor het laatst een vrouw was die hongerend in het leven stond, - en dan komt geen beschaming over haar om het gemene dat zij heeft ondergaan, om de woede zonder ziel waarmee die man is over haar gekomen. Alleen brandt haar lichaam in herinnering en zij overdenkt. Dan ligt in het nachtelijk huis

te Ligneuville alleen een vrouw die de roep van de zomernacht hoort en machteloos ligt in de kwelling van haar bloed. Of de herfstavond rondom zich voelt en jammert in de laatste opstandigheid van het leven. ‘s Morgens luidt de klok boven haar. Dat is zo zuiver in de zuiverheid van de dag. Dan komt schaamte in haar op en zij voelt zich vernederd. Mannen gaan onder haar venster voorbij: vreemdelingen die hier rust zoeken en niet hoeven na te denken bij urenlange forellenvangst. Zij ziet ze gaan met onverschilligheid want van de man heeft zij alleen de gemeenheid gekend.

Maar de ledigheid van seizoen op seizoen is uitputtend. Monsieur Hawarden voelt zich zwakker worden. Zijn wandelingen zijn kort en traag. Soms hoest hij en een rode vlek wordt van zijn lippen gewist.

Een brief voor hem. Dat is zeer zeldzaam geworden. Hij zit er lang mee in zijn handen als hij hem gelezen heeft. En zijn ogen schemeren: moeder is dood. Nog eens komt het verleden tot duidelijker verrijzenis. Met het hoofd op de tafel weent monsieur Hawarden. Moeder is dood. Al de bekende gezichten staan er rond; die waren grijs en ver geworden; die treden nu opnieuw in het licht, die staan rond het gezicht van moeder. De klokken hebben geluid en de rijtuigen reden in zwarte stoet. En hier zit een dode die vergeten is. En daar ligt het kleine kerkhof van Ligneuville. O moeder. De pastoor is gekomen; monsieur Hawarden heeft hem dringend gevraagd. En de geestelijke luistert zoals hij doet in de biechtstoel, het hoofd op de hand geleund, de ogen afgewend van de zonden die naast hem spreken. En dan neemt hij de hand van monsieur Hawarden. Beiden zijn ernstig en bleek. Monsieur Hawarden weet dat nu de rust in zijn eenzaamheid is gekomen.

Telkens als hij zit in het licht van de koorramen voelt monsieur Hawarden een zeldzame opgetogenheid. Hij heeft een

stoel in het koor. De bel klinkt helder en het ernstige gelaat van de pastoor wendt zich tot hem. Het is alsof er innige samenspraak is tussen hen bei onder het halfluide opzeggen van de gewijde woorden.

Als de hete uren van herinnering over haar komen, houdt zij woedend vast aan haar gebed. De kerk is altijd open voor haar. En late wandelaars zien soms monsieur Hawarden door de poort schrijden. Dan neemt de stilte van de kerk haar op en het gekreun van haar lichaam verdooft in haar wild gebed. Zij gaat schuil onder 't stuk gegeseld lijf van de martelaars en rukt de wonden open van haar begeerte; de woorden van verlangende drift worden klachten van de ziel. Zo worstelt zij, de magere handen samengeknepen, de lippen murmelend zonder nadenken, de biddende woorden stamelend zonder op hun zin te letten. Dan omvat eindelijk de stilte van het altaar en de ontfermende godslamp haar uitgeputte leven in barmhartigheid. Met klamme handen en starre ogen staart zij weg in de duisternis en roept naar God.

In het huis te Ligneuville zit monsieur Hawarden in zijn leunstoel. De hand die is tussen zijn hoofd en de lamp is haast doorzichtig.

Alles is nu rustig in hem. Vele seizoenen zijn gegaan en gekomen. Dit stille Eifelland en dit kerkje daar, schuin over het huis, heeft kalmte in zijn leven gebracht. Al het andere is nu zeer ver.

Te Pont woont nog altijd Alex. Die is nu getrouwd en heeft een kindje. Het leven weze hem genadig.

Monsieur Hawarden hoest veel. Hij weet wat dat betekent; zonder angst ziet hij het rode schuim in zijn zakdoekje. Hij zit niet meer aan het raam. Hij ligt te bed, zonder spreken; de pastoor komt elke dag en zit naast hem. De eeuwigheid ligt reeds tussen hen. Alex wordt geroepen. Hij groet de pastoor

die uit het huis komt van monsieur Hawarden. Eerbied ligt over het gelaat van de geestelijke; hij drukt de hand van de jonge man zonder een woord te spreken. Alex voelt een heilige ontsteltenis aan het bed van monsieur Hawarden. Die murmelt zo zacht dat hij over hem heen moet buigen om hem te begrijpen.

De magere hand van monsieur Hawarden ligt op de hand van Alex. De jonge man is ontroerd nu hij die hand ziet, vergeeld en stijf in deze laatste streling. En hij snikt en legt zijn lippen op de edele vingers.

- Mon petit, murmelt monsieur Hawarden.

Zijn ogen hebben een ogenblik hun schone licht teruggekregen. En als Alex opkijkt ziet hij het gelaat van de vrouw, zo vol goedheid als alleen het gelaat van een vrouw kan zijn. Het grijzende haar boven het nog effen voorhoofd en onder het nachtkleed de lichte welving van de borsten.

Hij vraagt niets. Zij knikt hem toe:

- Oui, mon petit.

Zij zijn sprakeloos; haar hand raakt nog even zijn hand aan.

Dan heeft monsieur Hawarden zich ter ruste gelegd.

1935

De soldaat Johan

Aan die van Gent

Na zijn jeugd in het leger van de Hertog van Boergondië te hebben doorgebracht, keert de soldaat Johan terug naar de grond. De soldaat zal nooit in hem kunnen sterven, maar evenmin ontkomt hij aan de dwingende macht van de aarde. Hij komt tot het besef van de ijdelheid van een strijd, die enkel om de dynastieke belangen of de imperialistische bedoelingen van de heer gestreden wordt. Als vrije boer, die hij wil zijn op de grond, die zijn werk en zijn zweet vruchtbaar hebben gemaakt, komt hij in konflikt met de abt, die zijn heer is, en met de hertog, die zijn vorst is. Hij trekt opnieuw ten oorlog, thans echter tegen de Franse koning, die met zijn legers de rijpende oogsten der boeren is komen vernielen, en hij sluit zich aan bij de opstanden der stedelingen en landlieden tegen hun hertog en heer. Een nieuw mens wordt hij in dit alles, een die weet dat alleen de aarde en de mens het levensoffer van de mens waard zijn. En teruggekeerd zegt hij dan ook tot zijn kleine jongen: 'Gij wordt een boer, kleine man, en ook, bij God, een soldaat, die vrije boeren maakt.' En hij lei zijn wapenrok af en toog aan de arbeid.

I

Weinige ogenblikken alvorens de hertog Karel de Stoute neergeslagen werd op het veld bij Nancy, viel de soldaat Johan. Hij had de benden, die met hem waren opgerukt, links van hem zien wegvluchten; de paarden steigerend doorheen het voetvolk in de wasem van hun zweet. Hij vocht zonder woede of vrees en werd omgelopen tegen de grond; hij voelde hoe zijn handen uitgleden over de aarde die ontdooid was onder het getrappel van de benden. Hij lag met zijn gezicht tegen de grond en alles werd dof boven hem.

Toen hij opzag was het donker. Rondom hem zag hij de stijve gestalten van mannen die gestorven waren. Hij richtte zich op, ijl in het hoofd en in de buik. In de verte hoorde hij doodskreten en aan de andere zijde de zware rit van paarden. Hij kroop recht en wist dat hij leven zou.

Zijn schouder stond stijf; bloed was aan zijn mouw in klonters vastgevroren. En hij wankelde bij de eerste voorzichtige stappen. Toen keek hij naar de sterren en ging naar het noorden vanwaar hij gekomen was.

Hij wist wat het betekende als overwonnen soldaat door het land te trekken waar hij als vijand was binnengevallen. In de nacht was het woud en het water vol verwijderde geluiden; hij stapte moeilijk en luisterde en in de halve klaarte van de sterrenhemel volgde hij een pad. In het woud slachtten de

boeren de soldeniers af en aan de rivier werden half verdronken mannen met staken ondergeduwd. Dit was de nacht van Driekoningen.

Hij rustte en at. Het brokkelige brood had de smaak van zijn knapzak; het kleefde aan zijn tong en zijn kauwende kaken, en brandewijn steeg bij de eerste slok helder in zijn lichaam. Hij stampte zijn voeten warm op de hardgevroren grond en hoorde zijn tred in de vriesklare stilte.

En had de soldaat Johan niet stilgehouden bij de boerenkluis, die tussen akker en gracht lag, dan was hij in het verre land van Nancy gebleven met de honderden die er de wolven hebben gevoed. Maar door het luik zag hij het laatste glimmen van het haardvuur en de oude boer die erbij te slapen lag. Hij hield zijn dolk in de hand toen hij binnentrad maar de oude man keek hem aan en wees naar de bank bij het vuur.

Daar viel de soldaat Johan in slaap en toen hij wakker werd, gloeide de koorts in hem; naast hem, op hetzelfde stro, sliep de boer met open mond. De veldfles lag ledig op de bank.

- Gij zijt één van die mannen van Boergondië, zei de boer, ik had u moeten doodslaan.

- Ik ben soldaat, zei Johan.

- Dat is waar, zei de boer.

En in hun woorden lag onafwendbaarheid en gelatenheid. Maar toch zei de boer verder:

- Brandewijn zoals de uwe had ik sedert lang niet meer gedronken.

Zo zaten zij beiden samen in de grijze dag. De hut lag ver buiten de wereld en het gerucht van de pas gestreden veldslag was nog niet tot daar gekomen. En de soldaat Johan sprak:

- De hertog zal weerkomen en deze streek zal een deel zijn van het koninkrijk dat hij wil stichten. Hij is een groot veldheer.

God beware, zei de boer.

En omdat zij alle twee boeren waren dwaalden hun gedachten af naar de grond, want een koe daarnaast had zacht gemeureld.

- Dat wordt een schoon kalf, zei de oude en hij duwde de deur open van de stal. En allebei stonden ze in het doffe halfduister te zien naar het dier dat zijn vruchtbaar lichaam liet rusten op het stro. ‘t Was lang geleden dat de soldaat Johan nog zo gestaan had in de eerbied van de landman voor het groeiende leven van het vee. Maar hij vond in zijn geheugen uitspraken van zijn vaders boerenwijsheid en herhaalde ze. En de oude boer knikte en was verblijd.

Zij spraken niet veel meer over de oorlog.

En toen nadien het kalf lag vóór het vuur, tussen hen beiden in, was er vriendschap gekomen onder hen. De oude had de wond verbonden aan de schouder van de soldaat en zijn brood met hem gedeeld. En na de derde dag kwam het nieuws tot hen door dat de hertog naakt en stijf gevroren was gevonden op het veld.

- Het was een grote hertog, zei de soldaat Johan, maar ik kan niet geloven dat hij gesneuveld is.

En ‘s anderendaags ‘s morgens, nadat de oude boer hem had gezegd dat alles veilig was, keek hij voor het laatst rond in de hut. Hij ging tot bij de koe die gelaten en stil haar jong zoogde.

- Een schoon kalf, zei hij tot de boer.

Dat was het laatste wat nog tussen beide mannen gezegd werd. Dan stapte de soldaat Johan in de halflichte vroegmorgen naar buiten. Het land waar hij doorheen was getrokken in de zekerheid van de soldaat die gaat overwinnen, lag nu vreemd en dood rondom hem. Hij volgde maar steeds het pad dat eenzaam liep door bramen en struikgewas. Alleen zijn eigen leven bewoog door de stilte.

De soldaat Johan stapte naar het land vanwaar hij gekomen was.

Het was lang geleden dat hij naar de aarde gekeken had met het oog van de landman. Het land wordt bemind in eenzaamheid en een krijgsman kan niet eenzaam zijn. Het was een groot land waardoor hij stapte, met bossen en schaarse hutten, een land dat zijn eigen leven heeft zonder dat de mens er zich veel om bemoeit.

Hij ademde vrijer toen de streek opener werd. In de bossen stapte hij als een achtervolgde, als de vluchteling die om een verloren veldslag zijn leven heeft verbeurd. Daar hadden de boeren rondgelopen en 's nachts vonden de wolven er hun voedsel. Maar dan kreeg hij grote vlakten vol sneeuw voor zich en daaronder lagen de akkers en de weiden, het winterland dat het leven van de volgende oogst in zich draagt.

Een kleine ruige hond kwam hem besnuffelen. Johan gaf hem van zijn brood; het dier knauwde gulzig en bleef lopen in de stappen van de man. 's Avonds sliep hij naast hem op stro. 'Het begin van een huishouden,' zei Johan in zichzelf.

Toen hij hoorde aan de taal van de mensen dat hij de streek naderde vanwaar hij gekomen was, vroeg hij de weg. Gehuchten waren verlaten alsof brand en pest er hadden huisgehouden. 'Oorlog,' antwoordden de boeren. 'De oorlog is gedaan voor mij,' dacht de soldaat Johan en hij stapte verder.

De laatste heuvels lagen achter hem; alles was effen rondom; de bomen alleen rezen uit de aarde naar de lucht erboven. 'Hier woont mijn vader,' zei Johan.

Maar het huis, dat hij verlaten had voor de dienst van de hertog, stond niet meer overeind. Hij klopte aan de eerste deur; een oude vrouw hoorde hem aan en zei: 'O zijt gij dat!' en zij schudde haar hoofd, 'oorlog', zei ze, 'oorlog'. Hij zat naast haar voor een vuurtje van rijshout en hoorde haar verhalen; van soldaten die gekomen waren en gegaan; de enen hadden gebrand uit wraak, dat waren de vijanden; de anderen hadden gebrand opdat de vijand geen dak boven zijn hoofd zou vinden, dat waren

de vrienden. En men wist niet meer wie vriend of vijand was. Daar zat de oude alleen te suffen; rondom haar waren mensen weergekeerd. Zij hadden allemaal harde gezichten zonder hoop of verlangen. Zij bouwden een hut of een stal en elke avond waren zij verbaasd dat zij die dag toch iets gegeten hadden. Maar het gebeurde ook dat een zich neerlei in de vrieskou en geen kracht had om het hout aan te slepen dat de warmte zou schenken aan zijn doorkilde lichaam. Die werd dan later gevonden met zwarte open mond en anderen kwamen die de hut afbraken.

Maar zijn vader of zijn broers? De oude vrouw wees naar vele richtingen. En de soldaat Johan keek rond waar de vrouw wees. Glooiingen die lang en traag onder de sneeuw naar het zuiden toe strekten, en noordwaarts een lage hemel zonder beweging boven velden zonder einde.

Waar hij stond was zijn dorp geweest. Het was dood voor hem. Wat zijn oog er ooit gezien had, bestond niet meer en hij had er alleen over de aarde gewerkt onder de knel van zijn vader. De aarde die rondom hem lag had hem nooit terug geroepen, toen hij in de gouwen van het Duitse rijk lag of de glorie van het verwoestingswerk genoot dat hij bedreef in het gebied van de Franse Koning.

- Dag vrouw, zei hij.

En hij ging noordwaarts.

Daar is een zachte vallei waar de Durme doorheenloopt. Stilaan wordt het moeras tot weide. Vette weiden waarvan het slijk gemeenzaam is met dat van de rivier en waaruit de zon sterk en hoog gras haalt. En hoger stijgend, maar onmerkbaar zacht opglooiend, staan sparrebossen in de plotse dorheid van de aarde. Weideland en heide liggen daar in vreemde nabuurschap.

De soldaat Johan stapte door de vallei; hij rechtte zich op,

groot en hoekig en bracht de hand boven de ogen tegen de zon. Weiden zonder vee waarover de eerste zon van de lente lag. Hij liep de dijk langs en toen hij het kreupelhout zag, dat weide en bosland verbond, keek hij om en ademde diep. De hele wijde vallei lag vol glans en drie kerktorens toonden aan waarlangs de rivier liep; de geur van lauwe aarde omringde hem en de blijdschap om het leven, de vreugde die het lichaam zich doet uitstrekken in het gevoel van kracht, vervulde hem.

De bleke blaartjes aan het struikgewas, boven de vormloze hoop van oude bramen, hingen schuchter in het licht. De soldaat Johan lei er een op zijn brede hand en bekeek het met eerbied.

Nooit tevoren was hij hier geweest in dit land waar de sparrebossen boven de vette weiden staan. En in zijn tochten als soldaat had hij niet naar de aarde gekeken. Hij had zijn ogen open getrokken in de grote steden waar de hertog met praal was doorgereden. 'Nu heb ik de wereld gezien,' dacht hij toen. Hij zag de prinsen en de veldheren met de standaarden en pages; hij zag de bisschoppen met vreemde gewaden en de hofdames met kleren waarin zij stijf stonden in wondere en ongenaakbare schoonheid.

Dat was voor de soldaat Johan de wereld. En het verheugde hem dat hij dat zien mocht, die gekomen was uit een gehucht waar de mensen nooit de groten van de aarde hadden gezien en beefden als hun afgezanten een deel van hun armoede kwamen opeisen. 's Avonds, als de wijn geschonken werd die de stad leverde, voelde hij zich een prins die leefde van andermans goed.

Maar nu ontdekte de soldaat Johan de aarde. Hij had de vette wei betreden; die kleefde aan zijn laarzen in sterke klonters; hij schuurde nu door het kruid van de heide. En overal in de stilte lagen de weiden van de vallei en de bossen daarboven.

Op een plek waar het heikruid stond als een grote kamp-

plaats, waar aan drie zijden de sparren opschoten en waar de open zijde gekeerd was naar de vallei, smeet de soldaat Johan zijn zak neer en zei tot zijn hond: ‘Ga liggen.’ En hij sprak luidop: ‘Hier wil ik wonen.’

II

Hij was alleen zoveel hij wilde. Een hut van zoden had hij met de rug tegen het bos gezet, geurige naaldetakken waren zijn leger. Hij moest ver lopen om een dronk water van de smalle beek en waar hij stapte liep de hond in zijn voetspoor.

Zijn eenzaamheid woog hem niet. Een man die de aarde bebouwt kan de allenigheid dragen; het leven van de aarde en de seizoenen die haar kleur en gestalte geven zijn een hoog en sterk gezelschap. Als hij op de drempel van zijn hut zat en zijn hond zich strekte in het heikruid en de zonneschijn, luisterde hij aandachtig. Bos en heide en de vallei in de verte hadden elk hun stil en eigen geluid, en als de wind van de Durme kwam en de zwakke geur van vis en water zich mengde met de diepe reuk van de bomen, dan ademde Johan met begerige teugen en wenste niets meer.

Hij was naar het dorp gegaan. Het lag schraal en zwijgzaam tussen akkers en weide. Hij had er een geit van meegebracht, met magere hals en laag hangende tepels.

- Is het een goeie, had hij gevraagd. En de boer had hem geantwoord of hij dat niet zag, of hij niet kon zien op het eerste oog dat het zuiver ras was en rijk in de melk. Haar jong stond daar, dat was voor de abdij. En hij wees naar een torentje. Vanwaar komt ge, had de boer gevraagd, want hier komt

niemand of hij moet hier geboren zijn. De grond is hard en mager.

- Ik ben soldaat, zei Johan.

- O, zo, sprak de boer zo naast zijn neus weg, soldaat. Hier zijn geen soldaten en we hebben er ook geen nodig. Soldaten kennen de waarde niet van het geld en weten niet wat het kost een beetje gerst of koren uit de grond te halen.

- Ik ben ook boer, zei Johan.

- Een soldaat is geen boer, was het antwoord. Het geld voor de geit ging van de harde hand van de soldaat in de harde hand van de boer.

- Geluk ermee.

Hoekig stapten man en geit door het knappende kruid van de heide. En die nacht hoorde de soldaat hoe in zijn hut het leven ademde van zijn twee dieren. Hij had de melk geperst uit de scherpe tepels en de houten kom aan zijn mond gebracht. Dik en zoet, met de geur van het dier en de geur van het verse hout, waaruit de kom was gesneden, was de melk in zijn mond. Voor het eerst sedert vele dagen had hij wat anders dan water bij zijn zwarte brood. En de hond had gulzig de laatste brokken in het laatste beetje melk gevreten.

- Het wordt goed, dacht de soldaat Johan.

De grond was hard en mager.

Johan had nog niet het gebaar weergevonden van de boer die hij in zijn knapenjaren was geweest. De plaats die hij had uitgekozen en omgewerkt lag buiten de heide, in het zicht nog van de hut. Zij lag beschut en vrij en het was alsof nooit een mens er langs was geweest. En zeker had nooit een mens er gearbeid. Ik ben de eerste die ooit deze aarde heeft omgewoeld, de eerste sedert de aarde geschapen werd, dacht Johan, en hij was trots in zijn hart.

Vele dagen gingen en de zon stond hoog en hard. Dan zat

hij in de schaduw van zijn hut en hoorde soms een klok. Die luidde in de abdij of in de dorpskerk. Maar als de wind van over ‘t water en de weiden kwam hoorde hij soms ook gelui uit de dorpen boven de vallei. Dan scheen het hem of de stilte van zijn woonplaats veredeld werd door die groeten uit de verte.

De grond was hard. En toch scheen hij malser als hij moeizaam zijn voeten had geheven uit het zandpad; daar scheen het zand steeds hoger te groeien in grijze effenheid waarin de voetsporen werden ingevuld als in het spoorloze water. Eeuwen lang was de aarde daar op zichzelf getast, ineengegroeid, in een smalle strook tussen heizand en weide. In de vroege morgen en als de hitte was gevallen, stond de soldaat Johan over de grond gebogen; op de diepte van zijn spade was de grond donker gekleurd en de schel vast aaneen. Maar ‘s anderendaags had hij de grijze kleur van alles wat errond lag gekruimeld onder de zon.

Als de schemer begon te vallen, trok hij met zijn geit lager naar de weiden. Het dier kauwde tot de lengte van zijn touw en de hond keek naar de geit en naar zijn meester. En het was of dit alles aan Johan behoorde. En daarna kwam weer de nacht in de hut met het gerucht van hun slaap in het wijde ruisende leven van het bos.

De soldaat Johan was verbaasd dat hij zoveel te doen had; en uit de grond die hij met zorg en moeite bewerkte had hij nog niets gehaald. Als ik brood kan bakken uit mijn koren dan ben ik een rijk man, dacht hij. In afwachting haalde hij zijn brood in het dorp en weekte het in de melk van zijn geit.

In de eenzame avonden kwam hem ook de gedachte aan een vrouw. Dan zou de hut misschien te klein zijn. En daarbij, zoals hij hier zat, zou hij wel nooit aan een vrouw geraken. Soldaten hebben geen vrouw maar men is geen boer zonder vrouw.

Hij had er schone gezien, in vele klederdrachten. Die van Trier zou hij nooit vergeten. Daar was hij doorgetrokken in de triom-

fantelijke optocht van hertog Karel toen deze zijn stoute keizersdroom in vervulling meende. Fris waren de mensen daar en blonde, gezonde vrouwen juichten toe. Aan zo'n vrouw durfde hij niet meer denken; hij zag zijn schrale kleren en zijn handen die hard waren van eelt.

Bij zijn gang naar het dorp had hij haast geen jonge vrouwen gezien. Het was of daar alles oud was, de huizen en de mensen. De schraalheid van de heide had de mensen overwoekerd. Hun gezichten waren mager en vaal en de vrouwen schenen verdord. Hoe zijn die ooit met elkaar kunnen trouwen, dacht Johan, hoe kan men op zo'n vrouwen verliefd geraken. Maar hij speurde toch of geen jonge frisse meid ergens onder al die verdorring opdook. Als hij er dan één gezien had en die had dan ook naar hem opgekeken, zat hij er ‘s avonds over na te denken in zijn eenzaamheid daarboven.

De regen kwam. De eerste droppels klapten tegen de heigrond en de wasem steeg met beklemmende reuk van heet kruid en hete aarde over het land. Weldra werd het een wijd suizen en Johan zat vanuit zijn hut door het mistige landschap te kijken; hij dacht hoe zijn omgewerkte stuk aarde het vruchtwekkende water zoog en in de vroeger vallende avond lag hij neer, loom door het gerucht van de regen en de verbeeldingen die in hem opkwamen; hij dacht aan zijn soldatentijd en aan de grote hertog, die, naar men zegde, te Nancy was vastgevroren met drie wonden in het lichaam. Zo sterft een man als de hertog niet, dacht de soldaat Johan en hij zag voor zich de sterke gestalte in het zware wapengetuig, de strenge ogen onder de helm met de leeuw.

En dit zegde hij ook op een avond dat hij in de kroeg met een paar boeren zat. Hun zwijgzaamheid werd gebroken door de bittere woorden tegen heer en krijgsman. Zij hadden gehoord dat de hertog dood was en ‘t was maar goed, zegden zij; de wolven hadden hem reeds aangevreten en zo mocht het vergaan

met al degenen die de boer vraten. Zij loensten naar Johan, hij zei wat hij dacht en zijn soldatentrots steeg hoger toen hij die zandkrabbers bezig hoorde. - Hebt gij hem ooit gezien? vroeg hij, hebt gij ooit gezien hoe hij te paard zat? Ik wel. Hebt gij hem gezien als hij zijn zwaard trok. Ik wel, en ik was erbij daar op die weilanden in de vrieslucht van Nancy. Weet gij waar Nancy ligt?

Nancy lag ver van hier, zeiden zij. Het lag ver zoals al die vreemde steden waarvan de naam soms tot hen doordrong. Maar telkens als zo'n naam werd vermeld was het omdat daar gevochten was. En hoe ligt het land daar, vroegen ze, als er gevochten wordt? Dan zweeg Johan; hij dacht aan dat stukje land daarboven. Toen stond hij op en zei: Maar dood is hij niet.

Heel die avond dacht hij aan de hertog. En hoe hij zelf stond in de schrikkelijke verwarring van het slagveld en wakker werd te midden van de doden. Hij keek over de heide die lag als een lichte vlek tussen de bossen, in de vroegzomernacht. Ik ben geen soldaat meer, ik ben een boer, zei hij tot zichzelf.

Maar hij voelde dat hij meer geweest was dan die zandboeren daar in het dorp.

Voor vele huizen in het dorp lag een kruis van stro. En reeds kwamen er mensen 's nachts slapen in de bossen. Zij schuwden elkaar, en als zij zagen dat er iemand met de hand een dronk water sloeg uit de beek, gingen zij hogerop drinken. De kwade ziekte, zegden zij. Weldra legerden zij met kleine troepen rondom het water want hun ingewanden schroeiden. Op de weg naar het dorp zaten er die niet hoger meer konden. Hun gezicht was grijs en de scherpe neus stak onwezenlijk uit de ingevallen wangen; en sommigen lagen reeds gerokken in de dood, met blauwe nagels en spoedig was het of hun lichaam openvloeide.

In het dorp reed een kar met een grote bel. Zij die erop werden geworpen kregen geen mis of gebed over hun lijk. De

paters in het klooster baden tegen de ziekte en de klok zegde telkens tot de mensen in het dorp: De paters bidden. En dan kwamen enkele oude mensen in de dorpskerk en werden er misselijk omdat de lucht van de kaarsen de reuk van de zieke lijven nog scherper maakte. Maar het scheen dat de oude afgeleefde lichamen met hun dorheid de ziekte afstieten. Oude mannen sleepten hun zonen op de drempel en keken de kar na zonder uitdrukking op hun verstorven gezicht.

Het was zoals in de verhalen, die Johan soms aan het kampvuur had gehoord, als de gesel door gebeden noch bijgeloof te bezweren was. Een hele streek werd schoongeveegd en wie ontsnapte, werd wakker in een woestenij. Hij huiverde toen hij de zieken zag liggen onder de doden en eens, toen het kruis en de vanen in boetetocht door de velden gingen, zag hij uit de dunne rangen een meisje opzij gaan om op de boord van de weg neer te liggen. Niemand liep op haar toe en de boetprocessie ging verder onder het doffe bidden van de mensen, een gelaten bidden van veroordeelden die reeds vooruit genade vroegen voor hun ziel.

‘s Avonds kwam Johan terug. Het meisje lag steeds waar zij gevallen was; zij keek starlings naar de lucht en merkte niet dat hij over haar gebogen stond. Hij zag hoe het gezicht reeds vervaald was en hoe het jonge lichaam daar lag schaamteloos en hulpeloos. Hij ging terug om water en goot het zachtjes in de geopende mond. Even draaiden de ogen en het water liep langzaam uit de mondhoeken in het zand.

- Een slagveld is menselijker, dacht hij luidop.

Dagen nadat het vee in de stallen had gemeureld kwam ook daar de stilte. En op een morgen zag Johan op de heide vóór zijn deur een koe. Het dier keek verdwaasd voor zich uit en rook aan de schrale heiplanten. Toen Johan nader kwam loeide het zwak en volgde hem. Die avond, nadat de dieren en hij zelf verzadigd waren, was de hut vol van de zoeterige reuk van de

koe, en de man lag te luisteren of niemand zou aankloppen en roepen: Geef mijn koe terug.

Toen de ziekte geen voedsel meer vond en westwaarts haar spoor trok, waren in het dorp meer dieren dan mensen overgebleven. De klokken in het klooster luidden voor de bevrijding en kruis en vanen trokken door de velden in dank voor de gespaarde levens; maar zeer weinig waren er die de gebeden nazegden en deze vreugdestoet was als de slaventocht van een overwonnen bende. Zij die uit de dofheid van hun angst weer het leven intraden stonden voor een aarde die al haar groeiende kracht aan het onkruid had geschonken. En het zand had de paden overwoekerd zodat pad en akker tot één grote woestenij waren geworden.

In die dagen had de soldaat Johan zijn hut vergroot. Ruwe mannen die hier nooit waren gekomen, hadden de doden in de grond gestoken waar zij lagen en waren vertrokken naar de verre dorpen van waaruit zij waren opgekommandeerd. Zou het overal nu zo geweest zijn, dacht Johan, zou heel de vallei en de overzijde van de rivier in dezelfde dood zijn omgekomen? Maar hij zag heel ver, aan de uiterste rand van het water, de stippen van vee. En hij was dankbaar dat de wereld rondom hem niet uitgestorven was.

Het leven ging zijn gang, veel stiller in het dorp en daarboven, tussen heide en bos, leefde de soldaat Johan sober en eenzaam.

Na de ziekte kwamen geruchten van oorlog. Men wist niet goed waar en wie. Maar oorlog voor de boeren betekende verwoesting en plundering. En zo, na de druk van de ziekte, kwam de hernieuwde angst voor het geweld van de mensen. Er werd gezegd dat ganse gewesten door de ziekte geteisterd waren en dat er een nieuw soort van geloof was ontstaan waardoor de ziekte werd bezworen. Maar de parochiepastoor dreigde en sprak Latijn en liet horen dat de veelvuldige slechtheid van de mensen

de gesel Gods op aarde had neergebracht en dat zijn straffende hand door Hem alleen kon worden teruggetrokken. En deemoedig bogen de mensen het hoofd. In hun armoede en uitputting dachten zij na over de slechtheid van hun leven en gingen opnieuw zich buigen over de aarde.

Op een vooravond toen hij naar het dorp was gegaan, was er opgewonden gerucht langs de weg. Hij zag mensen komen met kruis en vaan en de grote boetekaars en dacht dat de processie van zoen en boete weer was uitgetrokken. Maar de mensen, die langs de weg stonden, baden niet mee en hun gebaren waren vol nieuwsgierige ontsteltenis.

Op het pleintje vóór de kerk hield de processie stil. Mannen en vrouwen dooreen, met versleten plunjes waarover het stof van vele wegen zijn eenvormige grijze kleur had gelegd. Een puntige zwarte muts stond op hun hoofd. Drie mannen gingen voorop: één droeg een kruis waaraan een schrikkelijk gemartelde Kristus hing; de tweede hield stijf een grote waskaars met kleurige banden overplakt en de derde droeg een vaantje, tip-vormig uitgesneden alsof wel tien wimpels aaneen waren genaaid, en daarop waren vele kruisen getekend zonder orde of maat.

Zij baden schreeuwend en in een taal die niet helemaal vreemd klonk, maar die voor de mensen van het heidedorp grotendeels onverstaanbaar was. Oude lieden stonden er naast jonge mannen die groot en blond waren, en onder de vrouwen waren de jonge het talrijkst. Allen waren zij mager en een doffe glans lag in hun ogen.

Toen de mensen uit het dorp rondom hen stonden, gingen ze zelf in een kring staan rondom kruis en vaan en de man met de kaars sloeg vuur en stak de wiek aan die rood en recht brandde in de windstille vooravond. Onder somber gezang gingen zij achter elkaar in de ronde en knoopten het koord los dat om hun middel was gebonden. En langzaam op de maat

van hun gezang sloegen zij op de schouders en rug van wie vóór hen stapte.

De dorpelingen keken nieuwsgierig naar deze vreemdsoortige mensen, maar toen de zang rauwer werd en de slagen vlugger neerkwamen, greep ook hen de angstige koorts van deze vreemdelingen aan. Dezen schenen de slagen niet te voelen en hun bronstig biddend gezang joeg de slaande armen in krachtiger gebaar. Toen gilde de man die te midden stond met de kaars, hij gilde hoog en hard: Kyrie eleison, Christe eleison, en de mannen rukten het bovenkleed van hun lijf en de koorden vielen dof op hun dorre naakte ruggen. Wanneer de bloedige strepen zichtbaar waren schreeuwde de man met de vaan en de man met het kruis: Kyrie eleison, Christe eleison, en de vrouwen boden hun naakte bovenlijf aan de geselende koorden.

Met gapende gezichten keken de dorpelingen toe; ook onder hen waren er die ‘Kyrie eleison’ riepen en vrouwen vielen neer op de knieën en wroetten met het gezicht in de aarde. En in rij vóór hen draaiden de boetedoeners, schamel en vreselijk in hun naaktheid en de koorden striemden, over de schouders, op borst en buik. Vrouwen, die vóór hun tijd in armoede en vrees hun lichaam wisten verwelken, voelden de snijdende vlam van de geseling over hun scherpe, hangende borsten en staarden, wezenloos slaande, op de rug van de man die voorging.

Onderwijl krijste het ‘Kyrie eleison’ en de angst van boete en rouw sidderde in de dorpelingen. Zij zagen de vrouwen in schaamteloze deemoedigheid het lichaam bieden aan geseling en blik; één onder hen, nog jong en opgeschoten, met hoog blond haar, door zon en stof hard en dof geworden, stapte met opgeheven hoofd en starend naar iets uit haar verre verbeelding, in de rij. De koorden omvatten soms haar borsten die hoog en hard op haar lichaam stonden.

En toen riep een stem: Houdt op.

De parochiepastoor was daar. Hij had het ‘Kyrie eleison’

horen klinken over het kerkplein en stond gram en verbaasd naar het vertoon te kijken. En in plotse woede rukte hij een koord uit de hand van een geselaar en sloeg naar de grote blonde vrouw.

Alles stond stil. Alleen de man met het kruisbeeld riep nog een laatste maal ‘Kyrie eleison’ en stak zijn kruis in de hoogte. De geestelijke hief andermaal het koord op, maar de soldaat Johan greep zijn arm vast en zei: Gij niet.

- En ik sla op die Satanshoer zoveel ik wil, - dat is hier ketterij en zonde, publiek schandaal, goddeloosheid en openbare onkuisheid. Weg van hier, allemaal. Gij, mannen en vrouwen van het dorp, zijt ge de ziekte vergeten, die een andere gesel is dan deze want zij is de gesel Gods. En gij, ketters gespuis, gaat verder.

De mensen uit het dorp dropen af en de geestelijke, nog snuivend van het gewicht van zijn woorden, zag hen als een kudde wegdrommen in de valavond. De geselaars hadden hun lijf bedekt en gingen stil verder, deemoedig en verworpen. Maar de blonde, grote vrouw bracht de hand voor de ogen en schreide. Onder de slag van de geestelijke was een grote schaamte over haar gekomen, dat een geestelijk man haar naaktheid had gezien. En meteen was ook die bronstige belijdenis van rouw en zelfvernietiging gevallen. Zij stond wezenloos rondom zich te kijken en zag de soldaat Johan die haar aansprak.

- Ga niet verder, zei hij, hier heeft de ziekte niets gelaten dan honger en waanzin. Bij mij, daarboven op de heide is brood, daar is werk, er is een koe en een geit en land dat wacht op de oogst. Hoe heet gij?

Zij begreep hem en zei: Grete.

Beiden gingen zij door zand en heide naar de open plek in de bossen. Door de lauwe lucht van de bomen drong de vettige koelte van de meersen en de rivier.

- Daar woon ik, zei hij.

Zij zag de hut en ademde diep. De mensen die met haar van zo ver waren gekomen, samengeraapt naar de wisselvalligheid van de dorpen waardoor zij gegaan waren, verloren in andere dorpen, wisselend elke dag, met allen dezelfde grauwe gezichten en ogen waarin de waanzin gloeide van hun boetetocht, waren nu verdwenen voor altijd. De avond was helemaal gekomen. Hier stond een man, die een hut had en een koe.

Zij keek naar hem op. Hij ademde hoorbaar.

- Kom binnen, zei hij.

Binnen was het zo donker dat alleen de lucht van de dieren de plaats aanwees waar ze stonden. Het rook er naar leven en vruchtbaarheid. En de hond streek langs haar en gromde zacht.

Zij aten brood en dronken melk vóór de hut, in de stilte van bos en heide.

- Ginds is de rivier, zei Johan.

En hij sloot de deur.

Zo won de soldaat Johan zijn vrouw.

III

De vrouw vertelde niet zoveel als Johan verwacht had van iemand die van ver komt. Zij was gevlucht voor de ziekte, met andere mannen en vrouwen en zij hadden spoedig een troep ingehaald met kruis en vaan en kaars. Die deden boeten voor zichzelf en de anderen; de slagen die men ontving op het naakte lichaam deden geen pijn. Het was alleen of heel daarbinnen in het hart een hete vlam opsloeg van begeerte naar lijden en pijn, een begeerte die tevens was als de lust van de ontvangenis en de pijn van het baren van een kind.

Overal waar zij kwamen was de ziekte hen voor geweest. Ook zieken waren meegelopen, maar niet ver. Vanuit het land van de Moezel tot hier lagen de wegen vol met mensen die met zwarte open mond naar een graf wachtten.

- De Moezel, vroeg Johan, is het daar niet dat de schone stad Trier ligt?

Ja, daar was het. En uit die grote vallei was zij gekomen. Zij keek met verre ogen.

Maar zij zou niet terug willen. Zij was hier goed. Zij had een hut en een man en zij was rustig.

Zij werkten samen over de grond die zij, tussen heide en wei, tot de eerste oogst hadden voorbereid; zij gingen samen met koe en geit naar de meersen en lagen er zwijgend te staren naar de hemel over de dorpen en hoorden er de klokken van klooster

en dorpskerk. In de avond waarop het zo stil was als had het licht het luttele gerucht meegenomen, zaten zij voor hun hut. Hij had haar geleerd de melk met zacht dwingende vingers uit de gespannen uier te halen, en het was voor beiden een genot waarover zij niet spraken, telkens als de fijne straal met zoeterige reuk de houten kom vulde.

Zij waren sterk en gezond, groot gewassen. Het haar van de vrouw was niet langer dor en dof; het was rijk en welig nu, hoogblond boven haar fris gezicht. En hij was pezig en mager, van die magerte die een scherp gezicht geeft en dunne benen, met een lijf waar de spieren ongehinderd werken. En zij waren tevreden.

Zij hadden niets te verbergen voor elkaar. De mensen rondom hen waren weggevallen. Oorlog en ziekte hadden in de zorg voor het lijfsbehoud familie en gezin doen vergeten. Daar spraken zij soms over als iets dat niet meer bestond. Zij hadden genoeg aan elkaar.

De soldaat, die door schone landouwen had gemarcheerd naar tuchtiging of gevecht, voelde nu voor het eerst hoe de aarde een levend en groeiend geluk kan zijn; hij kneep soms een aardklont, vochtig van dauw of regen, in zijn harde vingeren en snoof de geur die niet met woorden te zeggen is; hij nam een groene twijg in de mond en proefde het sap van het hout en de versheid van de schors. En ook zij die op haar tocht van honger en geseling in het stof van de wegen en de angst voor ziekte en God door de dalen vol bloemen, langs de rivieren met lis en rietvogels was heengespoed, luisterde nu naar de kalme vruchtbaarheid van de aarde.

De sporen van koordstriemen waren weggegroeid uit rug en borst van de vrouw. De schorsige vingeren van de soldaat hadden met verbaasd medelijden de strepen betast die rauw aanvoelden op haar weke huid. En het was hem of zij eerst helemaal bij hem hoorde toen hij over de schemerbleke schouders

van Grete zijn hand liet glijden en ze effen voelde onder de zachte dwang van zijn greep.

Bijna even schoon als de dag was de nacht met de hoge stilte boven de hut en de bossen die zij wisten staan in dichte nabijheid; zij lagen te denken aan de verre landen die zij hadden gezien en voelden dan in wonder geluk het vertrouwd bezit in elkaars armen. Een groot geluk met weinig woorden.

Zij zaten in het heikruid; Johan sloeg zachtjes voor zich uit met een lange berketwijg. De volle hete zomernacht had ze uit de benauwde hut gedreven, en de maan stond in scherpe cirkel in de nacht.

- Zo hebben wij dikwijls gelegen, en het kruis stond te midden van ons, zei Grete.

Johan antwoordde niet. Hij kauwde op het berkerijs; hij lag op zijn buik, languit, tastend naar de lauwe grond onder het kruid.

- En dan begon weer de angst, ging de vrouw voort; daar was een oude man bij met een wilde grijze baard, en die stond dan recht en ging naast het kruis staan. Hij zei dat God in hem gevaren was en dat hij Zijn roepstem moest laten horen, en toen hij sprak sidderden allen.

Hij is nu ook weg, sprak zij trager, hij had doden begraven die langs de weg lagen en is blijven liggen in een groot bos. Het was een goede man.

Zij ging liggen naast Johan; zij sloot haar ogen onder de matte schijn van de maan en lag zo, haar armen kruisgewijze verspreid. De soldaat Johan keek haar verwonderd aan, in heimelijke onrust over die herinnering. Hij zag hoe zij stil lag, alleen haar adem beefde in haar borst en de kleur van haar wangen werd dieper alsof haar bloed jagender door haar ging. Zij kreunde: ‘Kyrie eleison, Christe eleison’ en wendde het hoofd en onrust kwam over heel haar lichaam.

Haar gezucht werd luider en ineens gilde zij ‘Kyrie eleison’ en richtte zich op en knielde neer. Zij knielde, het hoofd diep in het heikruid gedoken, de sterke heupen omhoog.

- Daar staat de vaan met de kruisen, en de grote rosse man, de kaars brandt recht; God ziet op ons neer. Wij moeten boete doen, wij moeten geselen om de gesel Gods af te wenden, Kyrie eleison.

Johan voelde hoe de angst in zijn ziel kwam. Hij voelde zich alleen in de nacht die heel de wereld omvatte, met deze vrouw die de wondere roepstem van de oude man had gehoord; daar lag die nu in een groot bos. En hij zei stil tot zichzelf: Kyrie eleison.

Zacht weeklagend richtte de vrouw zich op en rukte haar bovenlijf bloot; met gesloten ogen verwachtte zij de slagen, zittend op haar knieën, de armen kruisgewijze gestrekt, een duistere gleuf tussen de schouderbladen, de borsten gespannen en wit in het licht der maan.

- Word wakker, riep hij, word wakker. Hier is geen ziekte, ik ben hier.

Zij hoorde hem niet.

Zij stond recht en met ogen die niet zagen trad zij op hem toe. Als een blinde tastte zij naar de berketwijg in zijn hand en hij liet hem willig afnemen. En huiverend als voor een mysterie dat hij nooit vermoed had, zag hij hoe zij zichzelf kastijdde en de lenige berketwijg de vormen van rug en schouder omvatte en onder de oksels door, de groene blaren van de top als een zachte tuchtiging over de borst ging liggen.

Stijgend en dalend riep haar stem: Kyrie eleison. En als de dunne striemen van de tak hun kruisen hadden gelegd over rug en borst stond zij stil; zij nam de twijg tussen de tanden en sloeg haar kleren uit rondom zich. Het was de eerste maal dat Johan zijn vrouw zo zag; in de omhelzingen in de hut had hij de vaste, soepele vormen geraden die in zijn armen lagen;

nu zag hij, als een wonder van sterke schoonheid, de slanke, volle gestalte van de vrouw die zich schaamteloos geselde, in de alles verheerlijkende klaarheid van de maan.

Hij duwde zijn gezicht in het heikruid en de broeierige geur vulde zijn neus en zijn mond. En hij hoorde steeds de zachte val van de roede op het lichaam van de vrouw; als een zacht geplons was het, als het doffe aanraken van gespreide handen over een rustend water.

Hij keek omhoog en zag hoe de afgematte arm nog zwak de roede liet nederkomen op buik en dijen, en hoe een siddering liep over het lichaam, angst, pijn en wellust te zamen. De mond stamelde niet meer, maar stond open als in verbazing en zij stond stil, het gelaat geheven naar de vloeibare klaarte die boven haar en de wereld stond.

- Mijn vrouw is een heks, dacht Johan, en hij wachtte vol schrik dat zij opstijgen zou boven de bossen en haar schaduw zou tekenen hoog tegen de cirkel van de maan.

Maar zij stond stil, alsof zij luisterde naar een gebiedende stem.

Toen stond hij recht en raakte haar arm aan. De weke bovenarm, die hij zo graag in zijn hand neep omdat hij er het bloed voelde gaan onder het begevende vlees, was nu hard en stijf.

Hij rukte haar de berketak uit de hand en schudde haar dat het losgewrongen haar op haar schouders en rug viel. En hoezeer zijn medelijden ook groot was met haar hulpeloos gelaat en de wijde smartelijke bezielde ogen, toch steeg de woede in hem over het boze dat hij in haar had gevreesd, en hij sloeg met zijn volle zware hand op haar rug zodat zij voorover stortte en liggen bleef.

En nadat hij een tijd had gestaard op de gestriemde rug en haar zachtjes had opgetild, dacht hij dat zij sliep. Als een kind dat door moeder slaapzwaar wordt naar bed gedragen, lag zij op zijn armen. Zij lag gespreid in onwezenlijke schoonheid, als alleen tussen de droom en het leven kan bestaan.

Later, in de hut, hoorde hij haar diepe droomloze slaap; en toen hij hoorde hoe zij ademde in een rust zonder schaduw, ging hij naast haar liggen en wist dat de heide en de weiden en de aarde waarop de mensen wonen slechts de oevers zijn van het diepe water dat het leven is van ons allen.

Hij sprak niet over wat gebeurd was. Hij was alleen beschroomd dat het weer gebeuren zou. Maar de vrouw keek alsof niets van die nacht in haar was overgebleven. En de lichte striemen groeiden weg uit haar lichaam.

In het dorp liepen de mensen alsof er nooit ziekte was geweest; maar zij spraken over de vrouw die nu woonde bij de lange soldaat tussen hei en bos, die eenzaam en koppig uit de grond trachtte te halen wat in hun overwoekerde akkers weigerde te groeien. De parochiepastoor had Johan houden staan; maar hij kreeg geen antwoord. De soldaat wist dat hij in geloofszaken arm was aan gedachten en woorden en vergat niet dat de geestelijke het geselkoord in woede had gelegd over het lichaam van zijn vrouw.

De regen was gunstig geweest; uit de aarde die hij met hardgewerkte handen had omgewroet, kwam een mager groen gewas. Het eerste koren dat ooit uit deze grond was omhoog gekomen. Het stond afgetekend tussen heikruid en het gras van de uiterste zomen der beemden. En de soldaat Johan dacht, kauwend op een grassprietje, of hij het nog zou zien hoe de oogsten, in de jaren die kwamen, zouden grenzen tot aan de zandweg.

De mensen van het dorp kwamen zien en zeiden: hoe is ‘t mogelijk dat hier iets groeit. Maar Johan meende dat de vochtigheid uit de meersen daaronder tot daar opkroop; toen lachten zij. En zegden niet verder want hun gedachten gingen naar de vrouw die zich op het kerkplein had laten geselen. En de geschiedenissen van oogsten die opschoten of verdierven,

van stallen die droog stonden van onvruchtbare koeien, speelden in hun hoofd, maar zij spraken het niet uit.

Een goede vrouw was Grete. Zij klaagde niet over de stilte noch over het werk en de karigheid van wat zij te eten had maakte haar niet dor en hoekig zoals vele vrouwen die in het dorp over de halfdeur stonden te kijken. Zij was bloeiend onder het hoogblonde haar en haar lenig lichaam met de harde, hoge borsten boog moeiteloos over de arbeid. De avonden waarop zij dacht aan haar verstrooide jeugd maakten haar leven niet bitter. ‘Ik heb een goede vrouw,’ dacht Johan, en hij die spaarzaam was met lieve woorden en liefkozingen, lei dan zijn hand op haar schouder of omspande met gelukkige vingeren haar borst.

Zo was die eerste zomer in de hut. De beide mensen droegen in hun kleren en over hun lichaam de vruchtbare reuk van de dieren en de lucht van bos en weide. En geen van hen dacht eraan dat zij arm waren, zelfs niet als de magere kost, die elke dag weer kwam, het kauwen langzamer maakte. Want het was een vreugd te zien groeien en uit de flanken van koe en geit het lauwe geruis van de melk te horen.

Het was een zomer met avonden van zwijgzame verrukking. Het wonder van de steeds zachter wordende dag overwelfd door de blauwe duisternis die uit de diepte van het bos schijnt geboren te worden. En de laatste glans van het licht daar beneden over de beemden die dan zijn als aandachtig in de stilte van het wegtrekkende licht. Het geluk is dan zwijgzaam; het ademen, het bewegen van het lichaam onder het leven van de adem, is genoeg. De zegen van de avond en van de zwijgzaamheid.

Toen kwam de eerste oogst.

Dun gezaaid stond hij, maar toch was het koren; de soldaat Johan lei de korrels op zijn hand; hier lag het eerste brood dat

uit zijn arbeid ontstaan was. En hij was vervuld van het wonder dat de aarde is.

Daar kwam een lijvig man door de hei gewandeld. Hij had last met het zandpad en keek grimmig naar de zon die scherp boven hem zat.

- Wie zijt gij, vroeg hij aan Johan.

De soldaat had die man nooit in het dorp gezien. Hij zei:

- Komt gij dan van zo ver dat gij niet weet wie ik ben?

De dikke man blies de gejaagdheid van zijn lastig lopen weg en vroeg verder.

- Wiens land is dit en wie heeft u oorlof gegeven hier oogsten uit te halen?

- ‘t Land is van God en van mij, antwoordde Johan.

De vreemde keek nijdig en rukte een aar van een korenstengel. Hij wreef het tot weke deeg in zijn mollige, vette hand en rook eraan. Maar hij zei niet wat hij erover dacht.

- Waar woont gij? vroeg hij na een poos.

De soldaat Johan wees zwijgend naar de hut.

- En een vrouw hebt gij ook, grinnikte de dikke.

De soldaat Johan keek scherp naar het gezicht met de hangende kaken. Hij zag de twee vinnige spleetogen die naar de hut keken.

- En van waar komt gij? zei hij opeens.

De vreemde man krabde met zijn stok in de grond.

- Hoe kan hier iets groeien, was zijn antwoord.

Toen keerde hij zich om en ging terug naar het dorp. Het was een lelijk beeld zoals hij werkte met korte plompe benen in de zandweg.

Johan zei niets aan zijn vrouw; maar die avond was hij beklemd en in de nacht lag hij te luisteren naar de adem van zijn slapende vrouw en naar het gerucht van de slaap der dieren.

Als de oogst binnen was en de aren gescheiden van het stro, zei Grete:

- Wij zullen moeten vergroten. Wij hebben nu een schuur nodig.
Maar Johan antwoordde niet, want hij dacht aan de vreemdeling.

De herfst en dan de winter. De eerste die deze beiden samen doorleefden. Dan is de stilte daar zwaar en schijnt één te zijn met het land. De bossen vangen het leven op in hun duistere onbeweeglijkheid en de lucht staat roerloos en grijs tot waar zij een vale verte wordt met de meersen. In de hut is het donker, vele uren waarop men niet slaapt; dan geeft het vuur licht terwijl de rook in zijn weg naar buiten met grijze slierten de ogen prikkelt. En in de nacht staan de schaduwen plechtig naast elkaar en de soldaat Johan voelt de levende ademende warmte van zijn vrouw tegen zich onder de schrale dekens.
De verlaten akker ligt omgewoeld en hard, daar staat het leven stil, zou het schijnen. En in de meersen beneden is het water van de herfstkwel en van de regens buiten de sloten gewassen en overwint de weide. En heel het dorp riekt naar de bras van het vee. Nu staat de tijd stil.
Maar ook deze tijd was goed voor de beide eenzame mensen.
Toen echter de sneeuw gevallen was en liggen bleef, weken aaneen, zei de soldaat Johan:
- Ik wilde dat het lente werd.
En op zekere dag was de heide vol vochtige klaarte onder de zon. De sparrebossen roken lauw en uit het dorp kwam gerucht van vee en geblaf van honden. De soldaat Johan ging naar zijn akker en spreidde de aarde open. Voor het eerst sedert vele maanden geurde de grond dof en bedwelmend.
Toen kwam de dikke vreemdeling terug.
Hij ging recht naar de hut en toen hij de vrouw zag, sprak hij kort:
- Ha! zijt gij hier.

Achter haar zag hij de lange gestalte van Johan en hij zweeg, maar als de soldaat buiten kwam vroeg de vreemde.

- Weet gij nog wat ik u gezegd heb, daar verder op het veld?

- Ik versta uw taal niet, antwoordde Johan.

- Dat zult ge wel leren, grinnikte de vreemde; ge denkt, omdat gij soldaat geweest zijt, dat gij maar op een stuk land hebt neer te vallen en te zeggen: hier zaai ik, en een hut te bouwen en te zeggen: hier woon ik. Die grond hier, waarop gij staat en waarop gij een heel jaar hebt geslapen met die vrouw daar, is niet van u.

De soldaat Johan keek naar de zwarte plek van zijn akker. Die was niet van hem?

- En dan, vroeg hij stil.

De man keek naar hem op en smakte eerst met zijn lippen voordat hij antwoordde:

- Daar is iets dat belasting heet en ik ben de man die daar moet voor zorgen; misschien hebt ge, als oorlogsman, wel eens gehoord van abdijen en rentmeesters. De abdij ligt daar, luister, daar klept de klok.

Door de morgen klonk de kloosterklok.

- En de rentmeester staat hier voor u, besloot de man. Gij zijt gewaarschuwd; over veertien dagen ben ik hier.

De soldaat Johan en zijn vrouw gingen de hut binnen. Zij stonden zwijgend naast elkaar. Daar werd de deur opengeduwd en zonder zijn hoofd binnen te steken riep de vreemde:

- En wat ik nog wou zeggen: de koe die daar staat is niet van u. Gij weet wat zo iets betekent.

Zij hoorden hem weggaan, dof over de doorweekte hei.

Sedert hij wakker werd op de bevroren grond bij Nancy, had soldaat Johan zijn hart zo zwaar niet voelen kloppen. Zijn vrouw legde zachtjes de hand op zijn schouders en zei zachtjes:

- De wereld is groot.

Zij trad buiten en haar ogen gingen over bos en heide en

ginder verder in de zon, over de meersen van de vallei; tot er een mist kwam over haar blik.

De soldaat Johan keek naar de grond; hier moest oogst komen, na veel jaren; nu was de aarde zwart van de gesmolten sneeuw.

- Zij krijgen ons hier niet weg, zei hij.

En zonder woord of groet ging hij de weg die de vreemdeling had ingeslagen.

In het dorp was een kroegje; daar dronken de boeren brandewijn of dun bier. Soms was de soldaat Johan er geweest vóór hij zijn vrouw had. De waard was hem vriendelijk gezind; de enkele boeren die er op de bank zaten waren onverschillig; het was een volk dat arbeidde en zweeg.

- Dag soldaat, zei de waard.

Johan vond moeilijk zijn woorden. Hij moest spreken over zaken die hij niet kende en die hem benauwden. Over de abdij en de rentmeester. Tienden, heette dat, en daar kwam nog bij het eerste dier van een worp. Toen werden de andere boeren vinnig en begonnen te klagen.

Dan zei Johan:

- Waar woont de weduwe van de hertog?

Alleen de waard had gehoord dat zij in Mechelen woonde; heel ver was het niet; over de Durme en dan over de Schelde en dan verder naar het Oosten. Maar daar was niets te doen; een boer werd overal buiten gesmeten, tenzij hij geld bracht.

- Ik ben soldaat geweest, zei Johan.

- Die vrouw, zei de waard, leeft als een non. Wat weet zij van een soldaat en van een stuk heide.

De boeren keken ongelovig naar Johan toen hij vroeg:

- En waar woont de dochter die met de hertog van Oostenrijk getrouwd is, zoals ik hier eens gehoord heb. Die heb ik

nog gezien; daar hebben al de prinsen van heel de wereld om gevrijd.

Te Gent woonde zij. Maar wat heeft een arme man in die grote stad te doen. En wat baat het soldaat te zijn geweest.

Zij zaten daar allemaal en dachten aan zichzelf en aan de grote heren die ver woonden. En de soldaat Johan dacht ook aan de hertog, zoals hij hem gezien had met zijn streng, groot gelaat, terwijl hij keek naar de mannen die rondom hem stonden.

Hij stond recht.

Toen zeide een klein boertje.

- Het best was dat uw vrouw de rentmeester ging opzoeken.

Zonder een woord gaf de soldaat hem een klap op zijn kinnebakkes dat het dreunde, en stapte buiten.

Vóór de hut stond Grete te wachten. Hij zag haar van ver, in de zon, hoog en sterk. Die klap had hem goed gedaan.

- Gij zijt de vrouw van een soldaat, zei hij, toen hij bij haar was. Zij glimlachte, maar begreep hem niet.

Hij legde zijn hand op haar schouder; zo bestaat er maar éne, dacht hij.

- Ik moet naar Gent, bij de dochter van de hertog.

Het was niet ver; het was een grote stad en daar woonde de dochter Maria die met een aartshertog van Oostenrijk was getrouwd. Was hij geen soldaat geweest van hertog Karel?

- Ik zal wachten, zei ze.

Zij riep de hond die naast haar kwam staan.

- Liggen, zei de soldaat Johan.

De hond keek gehoorzaam zijn meester na toen deze op de draai van het pad zich omkeerde.

En de soldaat Johan ging naar de stad Gent waar de dochter van hertog Karel woonde.

IV

Hij dacht eraan hoe hij een goed jaar terug van de slagvelden was hierheen gestapt. Alles was niet gegaan zoals hij het had verwacht. Dat gebeurt ook nooit troostte hij zichzelf. Maar een vrouw zoals hij er een had, en een stille schone streek, nu, daar wilde hij nog eens voor vechten.

Wrok lag in zijn gemoed. Tegen de abt en de rentmeester; hij voelde het als een onrecht. Hij had grond vruchtbaar gemaakt die zonder hem misschien nog eeuwen zou gelegen hebben zoals hij uit de schepping van de wereld was te voorschijn gekomen. Die grond lag daar verworpen en geschuwd; de boeren uit het dorp zaten sedert geslachten over ‘t zelfde stukje grond, het was groot genoeg voor hun armoe en hun trage arbeid. Hoeveel keren was het niet gebeurd dat de soldaten van de hertog op uitbetaling hadden moeten wachten? En als zij dan in zo’n zandnest met hun eigen vuisten hun kost uit de grond trachtten te krijgen, komt er een dikke luiwammes naar hem, en een vader abt.

Zijn ogen rustten met behagen op het land; hier was het weliger op akker en boomgaard; schoon effen land waardoor de rivier sneed. Zo moest het ook worden bij hem, tegen de zoom van de weiden. Dit zag hij nu: hij had zijn stuk grond te hoog genomen. Iets lager trok de vochtigheid van het meersland door de aarde. Maar hij had er hard gewerkt. Daar was

een heel jaar van zijn leven aan vast.

Hij dacht aan wat hij zeggen zou aan de dochter van hertog Karel. Hertogin zou hij zeggen of was zij misschien graafnede. Hij zou het vragen. En dan zou hij wijzen op zijn schouder en zeggen: ik viel op het veld vóór Nancy met een piekstoot door deze schouder en geen vijftig meter van mij zat de grote hertog op zijn paard. God hebbe zijn ziel. En hij zou vragen om een perkament over dit stuk land; en ook een weide zou hij er doen bijschrijven.

Toen het avond was, bleef hij rusten in een afspanning. Want de avond in de grote stad scheen hem te vreemd. Hij hoorde naar de taal van ruiters die van Gent kwamen. Het volk was er ontevreden en ze wilden de mannen opknopen die belastingen voor hun eigen profijt hadden afgeperst. Goed gedaan, dacht Johan, maar hij zei niets. Veel van wat hij hoorde was duister voor hem. Hij had een jaar in eenzaamheid geleefd en wat gebeurt er in een jaar niet in een stad als Gent.

Hij keek ‘s nachts door het dakvenster en dacht aan de stilte die nu hing over de heide en zijn hut. En aan de goede reuk van zijn dieren, en de warme slaap van zijn vrouw. Maar hier stonden bomen in wonderhelder bloeisel; de schijn van de maan werd er klaarder door. De aarde is alles, zei de soldaat Johan en hij lag berustend op het stro.

En heel vroeg in de morgen hoorde hij vele hanen. Hij luisterde gelukkig in de schemer van de beginnende dag. Hij was blij dat hij door een schone, vroege morgen zou gaan door dit zachte land. De melk bij mij thuis is beter, dacht hij toen hij zijn morgendrank nam bij zijn stuk brood. Hij ging over de brede, donkere weg, voorbij een paar dorpen; ruiters kwamen en gingen en kooplieden met pakken op kleine karren. De paarden roken goed en hieven de koppen met levenskrachtige, steigerende rukken als de mannen in het zadel sprongen.

Toen zag hij torens, zwarte torens die naar zich toe trokken

met dwingende kracht; hij dacht aan geen kerken toen hij ze zag, hij dacht aan mannen in het harnas en aan mannen die stappen in ‘t gelid met de pieken boven de hoofden.

Dat is Gent, dacht luidop de soldaat Johan.

De man die een jaar lang alleen geleefd had met een horizon van bos en heide, voelde zich beklemd in de straten. En na de blijdschap van zijn tocht overviel hem moedeloosheid. Hij stond hulpeloos tussen huizen en mensen; en hij zag zichzelf nietig en arm tegenover de taak waarvoor hij gekomen was.

Hij dwaalde rond in de straten en over bruggen; mensen kwamen en gingen zonder groet of teken van kennis. En toen hij moede was had hij nog niemand aangesproken. Hij wilde rusten, zitten, zijn armen op een tafel laten leunen. Hij zag kerken en taveernen; hij stak zijn hoofd in een grote ledige kerk. Hij zag het ontzaglijke licht door de hoge ramen en hoewel hij alleen was scheen het hem of een heel volk er het teken van zijn aanwezigheid had gelaten. Het was of hij bevangen werd door iets meer dan het geloof dat hij steeds had nagepreveld; hier was niet alleen God, maar ook het geweld en de macht van de heren. In de kerk van het heidorp was de vertrouwdheid zonder vrees; hier was de heerschappij in de straffe hoge pijlers en in de ramen, die open stonden in de muren, als poorten in het oneindige.

Klein en nederig stond de soldaat Johan weer in de zon. En hij zocht een taveerne.

Er waren er vele. En de kroezen gingen er druk. Waar hij zat, aan het venster met groene ruitjes in het lood, was het diepere eind donker en vol geroep van stemmen. Het zonlicht dat hij daarbuiten zag, had een onwerkelijke kleur waarin mensen en paarden vreemd bewogen. Maar toen zijn ogen niet meer nieuw waren voor de schemer van de taveerne, zag hij

een dozijn mannen zitten rond de houten tafels. Waarom zitten die daar, zover van het licht, dacht hij.

Die mannen sloegen wel met hun tinnen kroezen op de klinkende tafelplank, maar zij spraken gedempt. Soms gilde er een en dan zwegen zij allen en keken naar hem, zodat hij onrustig werd en naar buiten keek.

Dan kwam er een vent om zogezegd naar de dag te kijken. Hij geeuwde tegen het raam terwijl hij de soldaat Johan in ‘t oog hield. Toen viel opeens zijn mond open en hij stond hem verbaasd aan te kijken.

Hij had trouwens een gezicht waar verbazing bestendig op aanwezig was. Het was een gezette vent met krachtige schouders; hij ging alsof hij wist welke vracht zijn dikke, korte benen moesten dragen. Hij sloeg met zijn vuist op de tafel waarop de kroes stond van de soldaat Johan en riep:

- Hang mij, vil mij, leg mijn darmen bloot in de zon als gij ‘t niet zijt.

De soldaat Johan keek hem aan, met de groene schijn van het daglicht over zijn blijmoedig gezicht en zei toen:

- Ja, Lieven, ik ben het.

De man keerde zich om naar het duistere einde van de taveerne en riep:

- Alles in orde, goed volk. Baas, een kan.

Hij vond het natuurlijk dat hij zelf daar zat, maar wilde weten wat Johan daar kwam doen. En dat hij nog leefde. Hoe komt het dat gij nog leeft, riep hij uit, en dan dronk hij een teug omdat Johan nog leefde, en nog een omdat hij hem weerzag.

- God beware mij, riep hij, mensen zoals ik en gij zouden op natuurlijke wijze al lang moeten dood zijn, maar ze krijgen ons niet kapot. Gezondheid, kameraad, neen ze krijgen ons niet kapot.

Lieven had gestaan te Nancy met Johan en de hertog. En toen hij die naam uitsprak, fluisterde hij. Want 't was niet in orde met de dood van de hertog. Dood was hij niet. Hoe kan hij dood zijn als wij nog leven, riep hij, maar ze hielden hem vast in Frankrijk. Terugkomen zou hij - die lamme hertog van Oostenrijk terug bij zijn moeder zenden. Toen zweeg hij; hij deed of hij ontroerd was en dronk zijn kroes ledig.

Hij scheen zeer weinig belang te stellen in wat zijn oud kameraad was overkomen; maar Johan moest absoluut weten hoe 't met hem, Lieven, verlopen was sedert die dag in 't ijs van Nancy. Ik heb u niet zien vallen, zei hij, hoe komt het dat ik u niet zien vallen heb.

Hij was trouwens niet gevallen. Ik val niet, riep hij, bij alle duivels, ik val niet. Baas, nog een kan. Maar hij wees op zijn gevleesde bil. Als 't vochtig was of er hing regen in de lucht dan wist hij het door zijn bil. Een stoot zoals hij daarin gekregen had. En wat was nu de dankbaarheid? Zijn laatste soldij had hij niet getrokken. En op het bier dat zij nu dronken, op ditzelfde bier, kameraad, stond van morgen af een nieuwe belasting. En het is lastig voor een oud-soldaat om aan de kost te komen.

Johan zei: Ik ben boer geworden.

Dat zag Lieven, zonder iemand te affronteren, dat zag hij.

Maar hij keek niet zonder eerbied naar het harde, scherpe gelaat van Johan en zag zijn twee verweerde handen op de withouten tafel rusten.

- En wat komt gij hier eigenlijk doen? vroeg hij.

Het was een moeilijk verhaal dat Johan moest beginnen; waar vangt zoiets aan en waar eindigt het. En toen het er uit was van zijn smeekschrift aan de dochter van hertog Karel, keek Lieven kwaadaardig naar zijn oud-wapenbroeder.

- Verkeerd, kameraad, zei hij, die dochter kan alleen maar wenen van woede en op de grond stampen van hartevreterij;

heeft zij de verraders niet beschermd die de Gentenaars tegen hel en duivel in hebben onthalsd? Denk erom: kerels die haar vader bij levenden lijve aan Frankrijk hadden verkocht. Maar hoe hoog zij stonden en of er ook een van hen een kerkelijke hoed op zijn hoofd had, eraan gingen zij, zó zijn wij hier te Gent.

En, à propos, die Oostenrijkse hertog - ook al een die tracht de oude vrijheden op de kop te zitten - woont te Brugge. Te Gent is het te warm voor grote heren. Eer het vierentwintig uren verder was zouden ze ‘t ondervinden.

Maar Johan luisterde niet naar zijn radde tong. Hij stond hier verloren nu de dochter van hertog Karel te Brugge woonde. De woorden die hij haar moest zeggen en waarop hij vele uren had nagedacht stonden nu duidelijk in zijn hoofd.

- Maar wie moet ik dan aanspreken? vroeg hij.

Dat wist Lieven zelf niet op het ogenblik, maar hij zou het morgen, ja, morgen wist hij het. Hij kon hier blijven tot morgen, de baas was een beste man; en nu, tot morgen.

Johan zat weer alleen hulpeloos aan zijn tafel. Hij zou wachten tot morgen. Misschien was er hulp, misschien was er een heer, of een hoog geestelijk man die hem in het recht kon brengen. En hij liep door de straten waar trage trekpaarden van de waterkant kwamen.

Toen stoof almeteens al het volk uiteen en een bende mannen met stokken, hamers en pieken trok voorbij en riep en achter hen joelde een menigte die verheugd scheen om wat die mannen deden. Soldaten waren het niet, die stapten anders, maar het was duidelijk dat het niet de eerste maal was dat zij gewapend te zamen liepen.

En ‘s namiddags was de stad vol gekrijs. Toen stapten andere mannen marktwaarts onder de banier van de heer en van de stad. Daar bleven zij in rangen staan. Dit zijn mannen van de wet, dacht Johan. Dan kwamen ze weer in beweging en een

massa volk liep erachter, zwijgend en met bezorgd gezicht. En Johan volgde op een afstand.

Vóór een groot huis bleven zij staan; boven aan de vensters verschenen grimmige gezichten. En toen was alles stil. Een heer van de wet trad vooruit en riep iets naar boven dat Johan niet begreep, maar de mannen aan de vensters brulden hem tegemoet nog vóór hij gedaan had met spreken. En één van hen sprak hartstochtelijk tot de mannen daar beneden, tot de wapenlieden en tot het volk. En uit de massa stegen kreten van goedkeuring.

De wapenlieden bleven staan; en zo duurde het uren dat er over en weer werd geroepen. Tot de avond inviel en er met hard geraas van ijzer een schietgetuig werd voortgetrokken dat vóór het huis bleef staan. En vele mannen met toortsen stonden er omheen.

Toen trad nogmaals een heer van de wet vooruit en riep naar boven dat zij zouden buitenkomen, anders zou het huis met het engien worden afgeschoten. En een gebruis van verontwaardiging ging door de massa die almaar door dichter was geworden. Maar de stap van vele gewapende mannen kwam naderbij zodat het plein vóór het huis alleen nog bezet was met gewapenden die stonden te wachten onder de walm van de toortsen.

Plots werd de deur van het huis opengerukt en zij die daar boven aan de vensters hadden gestaan, sloegen naar buiten en zwaaiden hun wapens. Het was een kort en woest gevecht. Hier en daar kwam er een gaping in de rij van de wapenlieden en zij die waren doorgebroken werden opgenomen in de zwarte massa van het volk. Maar de meesten werden neergeslagen; en zij die nog konden gaan stapten met bebloede gezichten tussen de wapenlieden en het schietgetuig rolde achter hen aan. Johan ging treurig naar zijn taveerne. Neen, dat was geen eerlijke strijd, dacht hij. Hij wist niet wie die mannen waren

die eerst met geschreeuw door de straten hadden gelopen en zich daarna in het huis hadden opgesloten. En boven, waar hij de slaap niet kon vatten, dacht hij na over het vruchteloze van wat die mensen hadden gedaan. Hij hoorde de waker de uren roepen. Hier is het nooit stil, dacht hij. Het was of het gerucht van de duizenden mensen die rondom hem waren nooit helemaal tot rust kwam.

Vóór de morgen kwam viel hij in een benauwde slaap. En toen het eerste leven van de straten tot hem doordrong, lag hij reeds wakker en hij was moedeloos en voelde zich zonder kracht tegenover de mensen die het bestaan van de anderen regelen zoals het hun belieft.

Toen het middag was, zat, in de duistere achterhoek van de taveerne, Lieven met een pater.

Johan had hopeloos door de stad gelopen. Voor hem was de ziel van alles weg en hij wist dat zijn reis ijdel zou zijn. En vandaag zou hij terugkeren naar de heide.

Maar toen hij de monnik zag, kreeg hij verse hoop. Daar was gezag en geestelijkheid en daar moest het van komen. Zijn hart werd helder toen hij aan de tafel ging zitten.

De twee mannen spraken niet met elkaar; en toen Johan Lieven aansprak zuchtte de korte, struise man en keek naar buiten.

Toen sloeg Lieven met zijn vuist op de tafel en sprak:

- Het is niet voor het bier, pater, want wij drinken er genoeg en wij zouden het best met een beetje minder kunnen stellen, maar ‘t is voor het recht. ‘t Is voor de vrijheid, pater. Wat hebben wij anders dan het beetje recht dat de heren ons gelaten hebben? Als een hertog geboren wordt of trouwt of een kind koopt, dan is er een nieuwe vrijheid op een stuk perkament en als wij dan eens te zamen lopen en roepen tegen de heren, dan wordt dat perkament verscheurd.

De monnik draaide het laatste bier in zijn kroes rond, dronk het uit en knikte ja.

- En wat ‘t gevolg is, zei Lieven. De smeden, de tijkwevers en de molenaars zijn allemaal mensen die een kan bier nodig hebben. ‘t Is noodzakelijker voor hen als ‘t wijwater voor de bisschop. Ze krijgen ‘t stof in hun keel en moeten het doorspoelen. De heren van de wet leggen op eigen hand een nieuwe taks op het kloek bier. Wie geeft hun dat recht? En de smeden, de tijkwevers en de molenaars lopen te wapen en maken een vergadering, zoals ze dat heten. Wat zoudt gij doen, pater?

De monnik bromde; hij sloeg met zijn grote vlakke hand op de tafel en riep:

- Een kan bier vóór de opslag.

Bij al dit gedoe zat de soldaat Johan onbegrijpend.

- Nu zitten ze vast, zuchtte Lieven, en wat hebben ze gedaan. Ze stonden voor het recht van de kleine man. En ik zeg het nog, het is niet voor het geld van die opslag, het is voor het recht; en of het recht zout, graan of bier heet, recht blijft recht.

- Gij hebt gelijk, zei Johan.

- En als een boer zoiets begrijpt, draafde Lieven voort, waarom begrijpt een heer het niet, of de graaf, of de hertog, of de bisschop, of heel ‘t spel van zegen, aflaat, benediktie, kollatie en nog veel andere woorden die toch allemaal hetzelfde zijn. Maar dat zeg ik u, Johan: het zal geen acht dagen duren of op de markt van de vrije stad Gent zult ge Lieven van Loen, Jan van Nieuweghe, Cornelis van Belle en nog een paar andere tijkwevers en smeden zien onthoofden omdat zij hun vuist hebben opgestoken tegen de belasting op het bier.

Johan begreep stilaan. De mannen die hun wapens hadden gezwaaid, geroepen, aan het venster gestaan en in de mond van het schietgetuig waren buitengelopen.

Dat waren de mannen, zei Lieven. En al de anderen, van

de wevers, de schoenmakers, de timmerlieden, de olieslagers en al wat er loopt of kruipt in Gent, lafaards zijn het en ik spuw erop.

- Requiescant in pace, zei de monnik en hij stak zijn neus in zijn kroes en keek met een uitdagend oog naar de soldaat Johan.

De beide oud-wapenlieden kenden de treurige klank van die woorden en zwegen.

Toen fluisterde Johan zijn kameraad iets in ‘t oor.

- Daar zal de pater op antwoorden, zei Lieven.

En Johan hoorde uit de mond van de Gentenaar het verhaal van zijn heldenmoed en zijn onrecht, maar zo fel en woordrijk dat hij meende over een ander te horen spreken. De monnik bekeek hem van onder zijn zware wenkbrauwen en bromde.

- Wat kan mijn vriend en kameraad nu doen, zei Lieven. Bij de heren gaan, die hier regeren in naam van de hertog? ‘t Is zoveel geholpen als wat die mannen gisteren gedaan hebben. Maar de pater hier is een verstandig man; zeg nu iets, pater.

De monnik zei:

- Wat is eraan te doen en wat kan ik eraan veranderen? Ik ben maar een bedelmonnik en daar luisteren de abten niet naar. Die weten van geen bedelen, die hebben hun tienden, hun eerste schaap, hun eerste geit, hun eerste zwijn. Of het een heer is of een abt: het is eigendom en ‘t is belasting. Misschien is een abt toch iets beter, besloot hij aarzelend.

En na een slok van zijn kroes ging hij voort:

- En beteren zal het niet of de wereld moet op zijn kop staan. De steden hebben soms met de kracht van hun wapens iets verkregen; maar ze staan tegen mekaar, ‘t is nijd en jaloezie; en in de steden zelf is het kaarder tegen wever, smid tegen zwaardveger, maar toch is er iets, het is het begin. Op het land is er niets; daar zit gij arme, eenzame boerkens en gij schijnt

niet te weten dat er rondom u duizenden arme boerkens leven. En de heren komen van Boergondië, van Frankrijk of van Oostenrijk. Ik zal u nu wat zeggen, kameraad, en denk dat het een pater is, die u dat zegt al is hij maar een bedelmonnik: de heren zeggen dat ze door God over ons zijn aangesteld, maar ik zeg dat onze domheid toelaat dat ze regeren over ons. Dat is klaar, dat is duidelijk. En dat krijgt ge gratis van mij. Weet ge waar ik dat geweten heb? Op het slagveld van Gavere waar tweehonderd paters zoals ik in hun pij lagen en gesneuveld waren voor de waarheid die ik u heb verkondigd. Ik was erbij, ik getuig. En als ‘t nog gebeurt, ik ben erbij. Als het volk van hier en de boeren van hier overal tussen Brugge en Gent en tussen Gent en Antwerpen, en de steden al te zamen onder hun standaard de vreemde heren zo plat slaan als de luizen die rondkruipen rond de medaillekes aan de hoed van de Satan die nu Koning is in Frankrijk.

Wat kan die man prediken, dacht Johan, ‘t is net of hij over de kruisvaarten spreekt. Hij wilde zeggen: Heer is heer en blijft heer, maar hij durfde die geweldige man niet tegenspreken. Hij bleef bedrukt zitten en wachtte tot de monnik hem verder zou leren wat de waarheid was. Maar die keek naar buiten alsof hij ze daar reeds zag oprukken, gereed om meê op te stappen.

- Vriend, zei hij ten slotte, ga naar de abt die de grond bezit die gij hebt vruchtbaar gemaakt. Als het een man is die ooit heeft geweten wat het is soldaat te zijn om daarna boer te worden, dan zal dat wel schikken; als het één van die zoontjes is die abt zijn geworden omdat hun oudste broer alles heeft meegekregen, maak u dan zo vlug mogelijk van de baan. En als ge ooit weer soldaat wordt, niet voor een vreemde heer. maar voor wat hier werkt en leeft en in ‘t Vlaams zegt: God, Gij zijt mijn Heer en Meester, - wel, dan doet pater Bruno mee.

Hij stond recht en sloeg zijn pij met een vaste worp van

rond zijn voeten. Hij was rond en sterk die pater, hij had beter gepast aan het hoofd van een troep piekeniers. Johan keek met eerbied naar de krachtige gestalte en toen hij naar de mond van de monnik keek, dacht hij aan de vreemde taal die hij gehoord had.

- En zo zijn er nog, zei Lieven terwijl hij de pater nakeek.

Johan zei niets; zijn gedachten waren reeds vooruit op wat hij de abt moest zeggen.

- Ik ga dan maar terug, sprak hij eindelijk.

Daar lag de stad achter hem; hij keek om en zag de torens die gegroeid schenen onder die hemel. Hij voelde trots en deemoed, schamelheid en kracht. Onder het stappen zei hij tot zichzelf: Ze krijgen er mij niet weg.

Duizend eenzame en arme boerkens leven rondom u, had de monnik gezegd. Daar lagen ze nu, de boerderijtjes, ver van de weg, naar de rust van akkers en kanten. Hij zag ze allemaal samen, gekromd in de rug en doorzakkend in de knieën, met handen die hol stonden naar de greep van ploeg en spade. Allemaal in de dienst van de aarde, in geslachtenlange verbondenheid met de grond. Hij dacht aan de kinderen die hij krijgen zou; zij zouden hun gelaat buigen over de aarde waaraan hij voor het eerst van alle mensen de vruchtbaarheid had geschonken. En hij zette zijn tanden opeen; van die grond kregen ze hem niet weg.

Tegenover de abt zou hij niet schuchter staan zoals hij voornemens was geweest te smeken bij de dochter van hertog Karel of bij de hoge heren. Hij zou zeggen...

En de avond viel. Van de akkers bleef alleen de geur en de frisheid in het trage duister. Ook hier was de ziekte geweest. Wie kon het nog merken? Er liepen mensen, oude en jonge, en hun gelaat stond zoals het gelaat van dit volk altijd was geweest, berustend, sterk.

Hij zou niet rusten, maar doorgaan, heel de nacht. Nachtmars was hem niet vreemd. Maar soldaten zien niet, zij stappen, er zijn mensen vóór en naast hen, zij praten of verlangen naar rust. Nu stapte hij gans alleen en de nacht en de wereld was voor hem. Hij kon de dorpen raden waar hij zo kort geleden was voorbij gegaan. Het was of hij zijn land ontdekte, de grond waar hij thuis was. En de aarde kreeg haar betekenis.

In de vroege morgen rustte hij aan de wegkant. Er was nog geen klokgelui, er was nog geen vee. Hij wachtte naar het ogenblik waarop uit de verte de klank van de torens en het geloei tot hem zou komen.

En het kwam, schuchter en vereenzaamd. Geen mens op de wereld kan zeggen hoe schoon dat is; het is de zuiverheid van de hemel en de vruchtbaarheid van de aarde. De soldaat die boer was geworden begreep het zoals alleen een boer dit begrijpt. Hij voelde de dauw op zijn schouders en zijn hoofd en dacht aan de dauw die nu nog lag over de heide en de meersen en een gevoel van dank ging in hem op.

Weer was het dorp daar; alleen in de stallen was reeds leven. Hij snoof de geur op van de stallen.

Maar toen hij op de open plek kwam waar hij woonde, tegen de rand van het bos, bleef hij staan en keek star naar de plaats waar zijn hut stond; hij liep door het natte kruid en zag dat alles wat hij gebouwd had neergehaald was. En midden dit alles lag een dode hond.

Hij weende niet, de soldaat Johan, maar hij werd bleek en zijn kneukels werden wit rond de stok die hij vastgreep. Hij begreep het niet; hij boog zich over het dode dier. Het lag met gapende kop en bloed was aan zijn poten. Toen hurkte de soldaat Johan naast de hond neer en zat een wijl met groot verdriet: ‘Vriend,’ zei hij, ‘brave kameraad.’ En hij zocht rond naar de koe en de geit en de vrouw.

Hij keek naar de bossen en verder in de diepte naar de

weiden. Overal was het stil en klaar. Hij ging het bos in. ‘Nu ben ik weer alleen,’ dacht hij. ‘Maar ze krijgen mij niet weg.’

Toen hoorde hij zijn naam roepen; dat was zijn vrouw. In een open plek stond zij, de geit was bij haar en op mos en dennenaalden was wat armzalig huisraad.

Zij liep op hem toe; zij omklemde hem en wierp haar gezicht tegen zijn borst. Dat was goed; zijn hand spande over haar schouder. ‘Zo’n vrouw bestaat er niet meer,’ dacht hij.

Er waren mannen geweest, de dikke vreemde was erbij. Zij hadden gelachen en haar bij de haren getrokken, maar de hond had de dikke vreemde gebeten, toen werd het dier doodgeslagen. De koe werd buitengehaald en de geit de heide ingejaagd. En de hut werd neergetrokken. Toen gaf de vreemde brandewijn aan de mannen en kwam op haar toe. Maar zij was het bos ingekropen en na een tijd werd het stil. Daar lag nu alles wat overgebleven was.

- De wereld is groot, zei de vrouw.

De soldaat Johan zat neer met zijn hoofd tussen zijn handen. De wereld was groot want ge loopt achter een gravin of een heer die recht moet geven en ge vindt ze niet. Hij zag op naar de vrouw die naast hem stond; die zou gaan met hem over de lange wegen, zoals hij hier gekomen was. Maar hier was zijn leven vast; hij zou niet weggaan.

- Wij blijven hier, zei hij.

Hij ging terug naar het puin van de hut en raapte de dode hond op alsof het een kind was. Zijn ogen keken strak voor zich uit, maar het kropte in zijn keel. ‘Vriend,’ dacht hij, ‘arme vriend.’ En op de hoek van de akker waar de oogst moest groeien van dit jaar begroef hij hem.

- Vrouw, zei hij, onthoud waar hij ligt. Het was de eerste vóór u, die mij trouw en goed was. Hij werd gedood als een soldaat, ja, als een soldaat. En waar ik hem begraven heb krij-

gen ze mij niet weg. Bij God, ze krijgen mij niet weg, riep hij hard en woedend.

Zij zaten te midden van wat hun overbleef. Zij voelden zich eenzaam zonder de dieren en toen de avond kwam strekten zij zich uit onder de bomen en spraken zacht tot elkaar.

En zij zegden woorden van tederheid die hun woordkarige monden nog nooit hadden gezegd en vergaten dat er iets bestond buiten hen beiden.

Daarna vertelde hij van Lieven en de pater en dat hij bij de abt zou gaan. En toen de vrouw sliep lag de soldaat Johan hel wakker en dacht na op wat hij zeggen zou. Hij voelde zich stouter en sterker om wat hem nu was aangedaan.

V

- Ik moet de abt spreken, zei de soldaat Johan.

De broeder portier vond dit een vreemde taal. De mensen uit het dorp kwamen nooit verder dan de poort; daar werd soms brood uitgedeeld. En de reizigers waren zeldzaam. Wie komt langs zo'n heidorp.

- Ik weet niet, zei hij en ging weg.

De soldaat Johan kwam binnen en deed zelf de zware poort toe. Hij stond in een grote, koele hal waar geen zon kwam. En vóór hem was een andere poort met een Latijns woord erop. Tussen deze twee poorten was geen geluid en achter de binnenpoort scheen niets anders te zijn dan stilte.

De stap van de portier was onhoorbaar toen hij terugkwam en vroeg waarvoor het was. Hij moest het aan hem maar zeggen en de abt zou dan zien wat er te doen stond.

- Ik moet de abt spreken, zei de soldaat Johan.

Toen de portier terugkwam, duwde hij een zijdeurtje open en zonder een woord te zeggen gaf hij een teken aan Johan dat hij binnen zou gaan.

En terwijl de soldaat met zijn hand over de zware tafel streek, waar etensplekken waren gedrongen door het grijze hout, trad de abt binnen.

Hij was nog niet oud; zijn ogen stonden jong in een rozig

gezicht, maar zijn haar was spierwit en om zijn mond lag een trek van moeheid.

- Ik luister, zei hij.

- Ik ben de soldaat Johan en ik kom recht vragen, was het antwoord.

De abt wuifde zachtjes met de hand dat hij voort zou spreken.

- Ik ben soldaat geweest van de hertog, Karel van Boergondië die viel te Nancy, en als hij daar bezweken is, zoals men zegt, dan hebbe God zijne ziel. En toen kwam ik hier en bouwde een hut en maakte de grond vruchtbaar; en toen de eerste oogst in de aren stond kwam er een man die zei dat ik geen recht had daar te wonen en oogst te winnen uit die grond want dat alles, de bossen, de heide en de meersen, toebehoort aan de abdij.

Hier zweeg de soldaat Johan. De abt keek hem aan en knikte.

- Ik ben een soldaat en begrijp dat niet. En ik ging naar Gent om bescherming te vragen aan de dochter van de hertog. Maar die woont te Brugge. Want heer is heer en aan wie behoort de grond dan aan de heer. Hij heeft soldaten en macht, hij heeft landen en mensen.

Toen vond de soldaat Johan geen woorden meer.

De abt zei:

- Dat alles behoort inderdaad aan de abdij, bij akte van stichting en gift van de toenmalige vorst.

De soldaat Johan schudde het hoofd alsof hij niet begreep.

- En alles wat leeft of groeit op de grond van de abdij brengt belasting op volgens recht en wet, zei de abt. Wie zijt gij die zulks niet weet?

Ik ken de wetten niet, zei de soldaat Johan De wetten zijn te hoog dat een arme man als ik ze zou begrijpen. En toen ik in Gent was heb ik gezien dat één man voldoende is om ze te veranderen, al lopen er honderd mannen met pieken in op-

stand door de straten. En het recht? Was het mijn recht niet grond vruchtbaar te maken die sedert het begin van de wereld nooit anders dan onkruid had voortgebracht.

Hij wist zelf niet dat hij nooit tevoren zoveel aan één stuk gesproken had. En de abt keek hem nieuwsgierig aan en zei:

- Een soldaat die terugkeert naar de aarde, weet niet wat de wet van de aarde is.

- Is het de wet van de aarde dat men de hut neerhaalt van wie arbeidt, en de hond doodslaat die trouw is?

Daarvan wist de abt niets. Johan vertelde hoe ‘t gekomen was en hoe hij nu sliep als een vagebond in de bossen, zonder een dak boven zijn hoofd.

- Hoe kan ik dit weten? vroeg de abt.

Johan keek verbaasd naar de monnik op. Hoe wist die het niet?

- De abdij bezit het land en weet niet wat er gebeurt met de mensen die erop wonen! Als er bij een boer maar een kattejong ontbreekt zal hij vragen: waar is dat kattejong gebleven? En als een dier zijn voeder weigert, dan kijkt hij ernaar en vraagt zich af wat eraan scheelt. Misschien heeft die pater in Gent dan toch gelijk.

De abt wou weten welke pater van Gent, en van welke orde hij was.

De soldaat Johan kende geen orden, alleen maar paters. De pater van Gent was niet gekleed zoals de abt, maar hij had een grove bruine pij aan.

- Het was ook maar een bedelmonnik, zei hij; maar hij sprak tot mij in een taveerne. Als die abt iemand is die weet wat een soldaat is of een boer, dan komt het wel in orde, zei hij, maar als het er een is die abt is geworden omdat zijn oudste broer alles heeft meegekregen, maak dan dat ge van de baan komt.

De abt glimlachte weemoedig en zei:

- Ik weet wat een boer is en nog beter ken ik een soldaat, en daarom zie ik dat gij nog meer soldaat zijt dan boer. De boeren hier durven niet over de drempel komen en spreken met gebogen hoofd. Maar gij moet nog leren een boer te worden. Een boer vraagt niet wat zijn recht is, hij gehoorzaamt.

Hij sprak niet streng, hij sprak met een treurige klank in zijn stem. En de soldaat Johan zweeg, want hij dacht aan de woorden van de bedelmonnik over de duizenden boeren tussen Brugge en Gent en tussen Gent en Antwerpen.

- En toch zijn de boeren de beste soldaten, zei hij. En als de boeren die hier wonen van Antwerpen tot Brugge soldaat zijn voor hun eigen recht, dan zal de wereld veranderd zijn.

De abt keek hem scherp aan:

- Heeft die pater van Gent u dat ook gezegd? vroeg hij.

De soldaat Johan knikte.

- Daar is in de wereld nu een geest van ongehoorzaamheid, zei de abt, een geest van ongeduld over het lot dat ieder mens door God werd toegewezen. En de ongeduldigen en ongehoorzamen weten het zelf niet. Ik hoop te sterven alvorens zij zelf tot die bevinding zijn gekomen.

De soldaat Johan sprak niet meer. Hij wachtte tot de abt zou spreken over het land.

Maar de gedachten van de monnik waren ver van dat plekje tussen meersen en bos. Hij keek naar de plek die de zon legde op de tafel waar soms een verlopen reiziger in ongeziene gulzigheid zijn honger had gestild. En hij zei, alsof hij tot zichzelf sprak:

- Per os infantium loquitur.

Hij bezag de man die vóór hem stond. Het was een harde, magere man, met grote handen die open stonden van de arbeid. En hij bekeek de bleke, fijn dooraderde hand die lag op zijn borst, onder het gouden kruis van zijn waardigheid.

- Hoe heet gij? vroeg hij.

- Men noemt mij de soldaat Johan.

- Het is schoon, zei de abt, als een soldaat boer wordt; ik ben ook soldaat geweest. Ik droeg een zilveren helm en had een ruiter naast mij die mijn schild droeg. Dat alles is voorbij. In het klooster leren wij elke dag dat ridder, monnik, soldaat en boer vergaan tot as in de grond waarmee hun lichaam wordt gemengd. Maar nu geloof ik, nu ik u zie, dat de aarde dierbaar kan worden en dat het niet zo vreselijk is te rusten in de grond waarover men heel zijn leven in liefde gebogen stond.

Wat verlangt ge van mij?

De soldaat Johan, die gekomen was met een hart vol bittere klachten wist niet wat hij zeggen moest. En hij vroeg op zijn beurt:

- Wat kan een boer verlangen?

Hoe kon de abt dat weten? Een boer leefde met de seizoenen en met zijn vee. Hij was arm en betaalde; de oorlog of de ziekte vernielde wat hij had opgebouwd of gezaaid. En hij begon opnieuw, wat scherper en zwakker in het gelaat, wat dieper gebogen in de rug en de knieën.

- Grond kan ik u niet geven, zei de abt, grond behoort aan de abdij; de abten die vóór mij hier waren en de abten die na mij zullen komen, zijn de dienaars van de abdij. En de boeren die rondom leven, zijn dienaars van de abdij.

- Ik wil een vrije boer zijn, zei de soldaat Johan.

- Gij spreekt een taal die ik niet versta, zei de abt. Is een boer niet gebonden aan de aarde en behoort de aarde niet aan de heer? En geeft het vee dat van de aarde leeft niet de eerste vrucht van zijn dankbaarheid aan God, waarvan wij hier de dienaars zijn. Soldaat Johan, gij kunt het land bewerken, de oogsten onttrekken aan de aarde, de dieren dienstbaar maken, als onderdaan van de abdij. Meer kan ik u niet zeggen, want ik heb geen gezag om u meer toe te staan.

De soldaat Johan stond met gebogen hoofd na te denken.

- Ik denk, zegde hij, dat er een tijd zal komen waarop de boer meer zal zijn dan een loonknecht. Ik heb geduld, ik zal wachten.

De abt glimlachte; een glimlach waarin medelijden was en eerbied.

- Wij hebben allen onze dromen en onze verwachtingen, zegde hij, zelfs hier waar verleden of toekomst geen belang hebben.

Ga nu, soldaat Johan, gij kunt uw hut bouwen, en uw stuk grond, en ook van de weiden zal u een deel tot gebruik worden aangewezen. Gij zult zijn zoals de andere boeren die leven op de grond van de abdij; wat leeft en groeit is zijn tol verschuldigd aan de dienst van God.

De soldaat Johan stond buiten in het zonlicht. Zijn bitterheid was geweken, want hij zou de aarde blijven bewerken waarvan hij de eerste vreugde van de landbouwende man had gekend; maar tevreden was hij niet, want hij bleef een loonknecht.

Door het hoge raam van de zijkamer keek de abt hem na. Hij zag hoe krachtig hij met lange passen en hoog gestrekt lichaam voortschreed en verder zag hij het verspreide dorp met hutten en stallen. Voor de eerste maal sedert hij hier was dacht hij na over het lot van de boeren die een heel leven sleten over die aarde en hun geluk maten naar haar vruchtbaarheid en naar de genade van de seizoenen.

Een vrije boer wilde die man zijn. De weke lange handen van de abt lagen op de tafel; hij had op dezelfde plaats de twee hardgewerkte handen van de soldaat Johan zien liggen. Handen die gevochten hadden en nu ploegden.

Hij stapte traag voort en trok de poort van de clausuur achter zich dicht. Vóór die poort hield de wereld stil. Hij ging voorbij de monniken die geruisloos bewogen door het zonlicht van de vensters. Hun behoeften waren geringer nog dan die van de boeren uit het dorp.

De abt ging naar zijn kamer. De romaanse boog van het gewelf was hoog boven zijn bidstoel. Een kruis boven het kruis dat lag op de bank. Er was geen venster naar buiten. Alle gerucht en alle klaarte kwamen van het binnenhof. Hier was een goede toevlucht.

Telkens als de wereld van daarbuiten tot hem gekomen was spoedde hij hierheen. Want dan was zijn hoofd vol vragen en zijn hart vol onzekerheid. Want nooit vond hij de glans van het eeuwige weerspiegeld in wat hij gehoord of gezien had. Een vrije boer wilde die man zijn; en boeren waren niet vrij. Was dat de nieuwe geest waarvan hij had vernomen, een geest die ook tegenover God vrij wilde staan. En hij had gehoord van ongebondenheid in kloosters, even erg als aan het hof van de vorsten; van geld en wijn en vrouwen.

Het was een bittere wereld waar het zo toeging.

Toen klepte de kloosterklok.

VI

De soldaat Johan had een nieuwe hut gebouwd, meer naar de rivier toe. Zij was steviger en groter dan de eerste. Hier ging een boer wonen met een gezin. De vrouw stapte met brede flanken, zwaar in haar vruchtbaarheid. Zij was zo statig als zij naast Johan stapte dat hij verbaasd naar haar keek, naar haar lichaam dat niet misvormd was maar eer in de volle rijpdom van schoonheid leek. Zij werkte met hem mee zoals tevoren, zij klaagde nooit. Alleen ‘s avonds keek zij soms lang voor zich uit, als zij beiden de stilte zaten te genieten.

- Hoelang is het nu dat wij hier wonen? vroeg Johan soms. Want hij was nog niet gewoon te rekenen zoals een boer voor wie het jaar gaat van oogst tot oogst. En dan antwoordde de vrouw: Het is nu de tweede zomer dat wij hier samen wonen.

- Waar zou de koe nu zijn, vroeg hij op andere avonden. Hij zag ze nog goed vóór zich; zij was klein van romp en de scherpgetrokken tepels stonden wijduit op de uier. Ik hoop dat ze ‘t goed heeft, zei hij. Dan antwoordde de vrouw niet meer, maar keek aandachtig in de verte alsof zij daar het verleden zag.

Zijn wrok was uitgesleten; hij arbeidde en dacht aan de aarde en verwachtte de oogst; hij zou hier mogen blijven al was hij ook een loonknecht. En als hij uitrustte en heel dit land overschouwde van uit de meersen in de zacht dalende diepte

boven aan de bossen en dacht dat alles van de abdij was, leek het hem vermetel te durven dromen uit die kleine wereld een stuk voor zichzelf te bezitten. Dit bezit scheen hem zo oud als de wereld; abten, monniken en boeren hadden elkaar steeds opgevolgd in hetzelfde lot.

En het kind dat zou geboren worden zou doen zoals de ontelbare geslachten van boeren die hier de heide bij brokken hadden bebouwd en de grens aanvaard die het zand aan hun arbeid stelde. Of zou het dan toch eens gebeuren wat pater Bruno had verteld van al de boeren tussen Brugge en Gent, tussen Gent en Antwerpen?

De verwachting van het kind had hem gelatener gemaakt. De vroede vrouw uit het dorp was geweest; zij had gezegd na hoeveel maneschijnen het zou geboren worden. Nu zaten beiden voor hun hut in de klaarte van de groeiende maneschijn of lagen in de nacht te denken aan het wonder dat uit hun eigen leven was ontstaan.

De oogst werd binnengehaald en het koren lag in vrome geur rondom hen. De vrouw had heur zwaar lijf bewogen tussen de schoven en toen zei ze:

- Ga de vrouw halen naar het dorp.

En toen de vroede vrouw in de hut zat en scheen te sluimeren in grote onverschilligheid naast de kreunende vrouw, liep Johan in de meersen en kwam af en toe terug om te luisteren. Hij was op de slagvelden vertrouwd geraakt met het sterven van mensen maar dit pijnlijke geboren worden vervulde hem met vrees. Hij dacht aan die nacht op de heide toen de bezetenheid van het geselen zijn vrouw had aangegrepen; gelijk de vreugde van het verwekken en de pijn van het baren was het. Werden de monsters zo niet geteeld waarover hij had horen spreken; schepsels met bokspoten en haarvlokken over het lichaam, of niet een rad van bloed op de buik of de speer en de nagels van de kruisiging getekend over hun rug.

Het bos rondom hem scheen te leven van vreemde verschijningen en het was of in de meersen de lichtjes dwaalden die zielen zijn van kinderen waarover de boze macht heeft. Alles stond op wat sluimerde in het angstige geloof dat in het bovennatuurlijke vooral de verschrikking zag voor het hiernamaals.

Hij dwaalde naar beneden door het dorp. Toen hij voorbij de kerk kwam sloeg hij een kruis als om heel het duivels bedrijf te verjagen. En toen zei hij: Kyrie eleison. Hij had er nooit aan gedacht wat het betekende. Het waren krachtige woorden, het waren de woorden van de oude man die God hoorde spreken door zijn mond; en hij zei dikwijls achtereen Kyrie eleison. Langs de stallen hing de reuk van het vee; dat gaf vastheid en voerde terug tot de aarde. De goede koeien, de vreugde van de landsman, die steeds schenken, kalveren of melk, en rieken naar hun vruchtbaarheid.

Toen hij terug de weg naar de hut opging schemerde de klaarte van de morgen door de nacht. Hij luisterde aan de deur en alles was stil. De vroede vrouw zat te slapen tegen de wand, de open mond en de gesloten ogen naar omhoog gericht. En in de schijn van de talgkaars lag zijn vrouw wakker en naast haar een rood en verwrongen wicht. De vrouw glimlachte toen Johan over haar heen boog en zonder een woord te spreken wikkelde zij de doeken los van rondom het kind: het was een jongen. Hij bekeek hem op rug en borst en toen keek hij neer op zijn vrouw. En beiden glimlachten elkaar toe.

Het was een frisse gezonde jongen en hij droeg geen enkel van de tekenen waarmee de duivel zijn bezit merkt. Hij was lang in de ledematen en zeer blond van vlees. ‘Hij is zoals ik,’ zei Johan, ‘maar dat vlees heeft hij van u.’ En hij speurde in de ogen van het kind en in de ogen van zijn vrouw en hij zag er hetzelfde klare licht.

Op een middag kwam Johan vanuit het dorp. Hij trok een

koe door het zand. Het dier scheen ongevoelig aan de snokken van het zeel. Het staarde dof naar het pad en bleef dikwijls staan om vóór zich uit te kijken alsof het zich bedacht of het nog verder zou gaan. Maar de soldaat Johan was medelijdend en bleef wachten telkens als de trage koe in haar dwaze verwondering vóór zich uitstaarde. En toen hij de hut zag ging hij achteraan en porde de koe zachtjes voort om haar het misprijzen van zijn vrouw te sparen. Hij trad met haar binnen en riep: 'Hier is een koe.'

De vrouw reikte de volle rijpe borst aan haar jongen en keek op zonder een woord te zeggen. Maar haar blik was een liefkozing voor de soldaat en de hand, waarmee zij de borst naar het mondje beurde, beefde.

Johan lei zijn hand over de andere, de wachtende borst van de vrouw, gespannen en bleek alsof de schijn van de moedermelk de zachte glans van het bloed had doortrokken, en hij zei:

- Nu zal hier melk genoeg zijn in de hut.

En toen de tijd van haar zuivering gekomen was, ging Grete met het kind en met Johan naar de parochiepastoor.

Wat komt ge doen? vroeg hij, toen de vrouw met het kind vóór hem stond en achter beiden de lange magere gestalte van de soldaat oprees.

- Dit is mijn zoon en hij moet gedoopt worden en dit is mijn vrouw en die moet de kaars vasthouden en gezuiverd worden voor de Maagd Maria, zei Johan.

Zo had Grete het hem geleerd. Hij begreep niet wat het was en zij kon het hem niet uitleggen, maar zij had steeds geweten dat een vrouw, die een kind had gebaard, voor het altaar op de knieën ging zitten en de kaars vasthield. Dat is de zuivering, zei ze.

De parochie-pastoor bromde.

- Waarom blijft gij hier, zei hij, waarom geeft gij ergernis in het dorp. Gij zijt niet getrouwd volgens wet en regel en

verwekt kinderen. Het kan niet blijven duren dat gij het geloof onteert en de zeden bederft. Die vrouw daar is een ketterse. Wie zegt mij dat het geen kind van de duivel is.

Toen greep de soldaat Johan zijn vrouw bij de arm en zei:

- Kom, wij gaan terug; en hij duwde de pastoor uit de weg.

- Neen, zei Grete, mijn kind moet gedoopt worden en ik moet gezuiverd worden.

- Pastoor, zei de soldaat, dit is mijn kind en al wie het beledigt sla ik op het hoofd dat zijn neus zijn kin raakt. Doop het kind en zuiver de vrouw.

En zij gingen de kerk binnen.

Terwijl het water vloeide over het hoofd van het kind dat schreiend proestte met de zoutkorrel op de tong, keek de soldaat Johan met eerbied naar de hand die zachter scheen bij de aanraking en naar het gelaat van de priester dat zijn norse plooi had verloren en die ernstig en traag de woorden uitsprak in het Latijn. En toen vroeg hij aan Johan of het kind de duivel afzwoer en zijn pomperijen; de soldaat keek naar zijn vrouw maar die glimlachte rustig en zei 'ja' en ook Johan zei 'ja'. En toen ging de vrouw met het kind voor het altaar knielen en hield de kaars vast en zij voelde zich gezuiverd onder de gebenedijde woorden die zij niet begreep.

Alvorens zij vertrokken zei de pastoor:

- Uw kind is nu kristen geworden, maar gij beiden leeft in zonde en boelschap. Ik weet niet vanwaar gij gekomen zijt, maar hier hebben de mensen eerbied voor het sakrament des huwelijks.

Hij aarzelde een poos, en zei dan verder als tot zichzelf: 'tenminste om het sakrament te ontvangen want velen schijnen daarna te vergeten dat het een ganse leven duurt.'

Toen ze weer thuis waren en het kind tussen hen beiden lag zei Grete:

- Wij moeten een huwelijk hebben zoals kristelijke men-

sen. Ik wil niet dat mijn zoon een vader en een moeder heeft die niet zijn getrouwd zoals andere vaders en moeders. Wij blijven nu te zamen voor heel ons leven en wij moeten met twee voor het altaar gaan staan en elkaar trouw beloven en gezegend worden.

Zij gingen naar de pastoor en beloofden elkaar trouw te blijven tot de dood en werden gezegend.

Dan zei de pastoor:

- Denk erom te houden wat gij hebt beloofd; het leven kan lang zijn en iedereen draagt de duivel van het vlees in zich.

Zij bogen het hoofd en gingen weg. Maar de soldaat Johan zei aan Grete niet wat hij erover dacht, en ook de vrouw zei geen woord over wat zij wist en wat in haar gedachten lag.

VII

Er was een boer in het dorp die zeer vroom geworden was.

De ziekte had zijn huis geteisterd zodat hij alleen was achtergebleven. Zijn vrouw en drie kinderen waren met de kar weggevoerd naar het grote graf en hij had zich bijna niet meer buiten gewaagd, want de schrik voor het sterven had van al zijn gedachten bezit genomen. En terwijl hij zo alleen had gezeten in zijn uitgestorven huis, had de angst in hem stem en geluid gekregen en in het haardvuur zag hij aangezichten en gestalten zodat hij dingen hoorde en zag waarvan de dorpelingen geen vermoeden hadden.

Maar hij zweeg want hij was onzeker over zichzelf en wankelde nog in de vrees voor het sterven.

Hij had ook gestaan op het dorpsplein toen de geselaars de koorden van de boetedoening over elkaars lichaam legden, en toen naast hem een vrouw het gezicht tegen de aarde drukte, bad hij luidop het Kyrie eleison mede.

Toen hij terug was thuis gekomen geselde hij zich over heel het lichaam en vond een bitter geluk in de kastijding. En telkens als hij de gestalten zag in het vuur en de stemmen hoorde in het ledige huis, greep hij naar het geselkoord en kreeg bevrediging in zijn gepijnigd lichaam.

Hij zweeg echter over alles en niemand in het dorp sprak over hem. Zijn ogen stonden hol en hij was afgemagerd, maar

de mensen dachten dat de eenzaamheid hem zo verwoest had en gaven hem de raad een nieuwe vrouw te nemen waarbij hij kinderen zou krijgen die zijn leven zouden vullen.

Maar stilaan werden vreemde geruchten wakker rondom hem. Hij had eens een jonge vrouw gezien, een boerenmeid die door haar omgang met vele mannen onrust verwekte onder de mensen. Zij had met hem vrolijk gepraat en lachend gevraagd waarom hij haar niet tot vrouw nam. Er stonden nog andere mensen bij, mannen en vrouwen, die in de woorden van de meid hun genoegen vonden. En toen zij zag hoe de anderen vermaak hadden in haar taal, werd zij driest en vroeg hem uit over zaken die een eerlijk man verborgen houdt.

Toen had de boer droevig het hoofd geschud en gezegd:

- Weet gij niet dat er iemand achter u staat die niet lang meer wachten zal, alvorens hij u meeneemt waar gij niet meer van terugkeren zult.

En de mensen zegden dat zij bij die woorden omkeken en achter de rug van het meisje de schijn van een gedaante zagen zoals men de glans van de maan kan raden als zij achter lichte wolken staat. Korte tijd daarna werd het meisje dood gevonden in een bos en geen man dorst te zeggen dat hij ze daar levend had ontmoet. Maar sedert die dag was de roep over de boer gegaan, die Niklaas heette, en de mensen schreven hem krachten toe die niet van deze aarde waren.

Als hij voorbij een huis ging waar de dood zijn onzichtbare schaduw had overgelegd, zegde hij: ‘Hier ligt een mens op sterven. God weze hem genadig.’ En toen bad hij luidop voor het heil van de ziel en de laatste woorden van zijn gebed waren steeds: Kyrie eleison.

Hij kwam op een avond naar de hut waar Johan zat met zijn gezin. Ongevraagd ging hij bij hen zitten en zij keken een poos elkaar aan.

- Vrouw, gij waart bij de boetedoeners die hier op het

dorpsplein hun lichaam geselden. Ik doe ook boete en kastijd mijn lichaam. Maar ik wilde weten of de broederschap van de geselaars bestaat, want waar vele mensen te zamen zijn is God in hun midden. Grete bloosde en zei kortweg:

- Die tijd is lang voorbij. Ik heb een man en een kind, en een gehuwde vrouw heeft last genoeg te dragen.

En Niklaas antwoordde:

- Wij hebben allemaal andere lasten te dragen dan deze van brood en liefde. Want het onrecht van deze wereld is zo groot dat velen samen moeten zijn om de last van dit onrecht te dragen.

Grete zegde:

- Zo sprak de oude man met de baard toen hij zegde dat het woord Gods hem in de mond werd gelegd.

Zij zaten nog een poosje zonder veel te zeggen, toen stond Niklaas op en ging terug naar zijn ledig huis. En die nacht spraken de stemmen luider dan voorheen en hij kwam uit die nacht verzwakt en koortsig.

Maar na zijn bezoek zat de soldaat Johan zwijgzaam naast zijn vrouw want er was veel opnieuw opgestaan wat zij dood dachten en allebei keken zij meer dan gewoonlijk naar het kind, dat zijn lichaam koesterde in het warme heikruid.

Toen zij echter naast elkaar lagen in de duisternis van de hut, sprak Grete:

- Ik dacht dat dit alles voorbij was.

En Johan antwoordde:

- Dat is de nieuwe geest die onder de mensen zal komen, zoals pater Bruno heeft voorspeld.

Zij sliepen in met onrust in het hart.

De boer Niklaas voelde zich weldra gedrongen om de stemmen, die in hem spraken, te gehoorzamen en hij begon rondom

zich volk te verzamelen om het woord te verkondigen dat hij niet langer in zich kon opgesloten houden.

Hij vroeg aan de mensen die hem aanhoorden, dat zij boete zouden doen, elk op zijn eigen lichaam, na gebeden te hebben in hun huis, en de macht van het kwaad uit hun lichaam te verjagen alvorens zij het toevertrouwden aan de slaap want in de nacht is de geest der duisternis machtig. Maar hij vroeg hun ook rechtvaardig te zijn onder elkaar en aan de rijken zegde hij dat zij hun goed moesten delen met de armen want dat honger naast rijkdom een grote droefheid was voor God in de hemel die iedereen in gelijke schamele naaktheid laat geboren worden.

De meeste mensen van het dorp zegden ondereen terwijl zij hun hoofd schudden:

- Dat is toch Niklaas die vijftig jaar lang niet wijzer is geweest dan wij allen en ook niet vromer. En hij sprak vroeger alleen de woorden die nodig zijn in het leven van arme boeren zoals wij allen.

De parochiepastoor predikte tegen de geest van ongehoorzaamheid die over de wereld was gekomen en zei dat alleen de gezalfde dienaars des Heren waren aangesteld om het woord Gods uit te leggen dat door de evangeliën onder de mensen was gebracht.

Maar Niklaas kon de krachten die in hem waren opgestaan niet ongehoorzaam zijn en hij sprak steeds luider. Hij ging nu ook buiten het dorp en waar hij kwam waren de mensen verbaasd en angstig om de nieuwe manier waarop hij sprak over de zaken van het geloof.

Hij was ook gegaan tot aan de huizen die stonden in dienstbaarheid gedoken onder het slot. En de heer had knechten gezonden om te weten wat die samenscholing betekende. Toen men hem zegde dat het een boer was die trachtte de mensen vromer te maken haalde hij de schouders op en zei dat zoiets een zaak was van de parochiepastoor.

En de parochiepastoor kreeg geen gehoor bij hem, maar werd naar de abt gezonden want de heer zei dat hij in de zaken van het geloof geen gezag had en er geen wenste. Toen zei de abt aan de pastoor dat het inderdaad niet paste dat ongeschoolde boeren het woord Gods zouden verkondigen en uitleggen, maar dat zijn taak bestond in de waakzaamheid over een kloostergemeente die zich uit de wereld had teruggetrokken en zich niet mocht laten onrustig maken door wat buiten de kloostermuren voorviel.

De boer Niklaas had een vaan vervaardigd waarop de zinnebeelden van de waarheid en de rechtvaardigheid moesten worden uitgebeeld. Hij had veel wakker gelegen en gebeden om te weten welke kentekenen de vaan van zijn tocht moest dragen, want hij zou overal gaan waar de mensen de taal verstonden die hij sprak.

Op een nacht nu was het hem of hij door de duisternis in kleuren als vuur zag wat hij verlangde te zien. Hem verschenen een toorts waarvan de gloed recht opwaarts trok en de kouter van een ploeg zoals die blinkt met de vochtige glans van doorsneden aarde wanneer de vore wordt getrokken. En hij arbeidde in stilte om de vormen van zijn visioen getrouw weer te geven op de vaan. Toen zij eindelijk vaardig waren en hij tevreden was met zijn arbeid stonden de toorts en de ploegkouter dofrood en zilver op de azuurblauwe grond van de vaan die in drie tippen was uitgesneden zoals de kruisvanen van de kerk.

Een namiddag in het najaar trok hij met de vaan door het dorp roepende dat de verkondiging van het oprechte woord Gods zou geschieden op de heide daarboven.

Even vóór de duisternis begon in te vallen plantte hij de vaan naast zich en verklaarde aan de mensen die rondom hem stonden wat de tekenen beduidden die op de vaan waren aangebracht en die hem verschenen waren in een visioen. De toorts was de waarheid die recht moet branden om te verlichten en de

ploegkouter betekende de rechtvaardigheid. Waarom, dat kon hij nu nog niet uitleggen want de stemmen die tot hem spraken zegden niet alles ineens en hij wist zeker dat zij hem ook de diepe betekenis van de ploegkouter zouden bekend maken.

Maar de waarheid en de rechtvaardigheid wilde hij verkondigen zoals deze hem door Gods eigen woord werden ingegeven.

De mensen gingen kalm uiteen, en een volgende maal waren er veel minder want zij hadden buitengewone dingen verwacht.

Maar de boer Niklaas ging voort met het verkondigen van wat in hem lag en gaandeweg kon hij met betere en vuriger woorden spreken. Zodat de schare van zijn toehoorders aangroeide en er soms mensen waren die begonnen te bidden of een stichtelijk lied zongen. En toen hoorde de boer Niklaas op zekere nacht een lied dat hij dan ook voorzong op de heide. Het was onsamenhangend en somber en sprak over de toorts en de ploegkouter, en de mensen begrepen het niet, maar zij aanhoorden het als de geheimzinnige taal van een voorspelling.

De soldaat Johan had het lied gehoord, toen het wegstierf in het sparrebos en de volgende maal was hij gaan luisteren; sedertdien kon hij het lied niet vergeten. Het bleef in zijn gedachten en zijn gehoor hangen, zoals woorden die u zeer gelukkig hebben gemaakt of uw lichaam hebben doen sidderen. Hij ging naast de vaan staan en toen hij de ploegkouter zag, zilver op azuur, toog zijn hart vol genegenheid naar de boer Niklaas. Hij bleef trouw luisteren en zong mee het sombere en verwarde lied van de toorts en de ploegkouter.

En op een avond was het of werkelijk een grote stem sprak uit de boer Niklaas. Hij had zich tussen twee fakkels geplaatst; de vaan achter hem bewoog in de herfstwind. In de walmende en opslaande klaarte van de fakkels was zijn gezicht vol hevig duister en gloed, en zijn woorden klonken diep weer in het angstige gemoed van de mensen. Het geheim van avond en heide en van de vlammende fakkels gaf een grote kracht aan

de hoog steigerende woorden, en ongezien lagen er mannen en vrouwen met het gezicht in het heidekruid en snikten gebeden en aanroepingen en voelden zich opgetild in een hoge en genotsvolle onrust.

Zij trokken zingend naar beneden in het dorp; de soldaat Johan droeg de vaan en achter hem stapte de boer Niklaas tussen de twee fakkels. En toen de laatste schijn van de stoet in de laagte verdwenen was, rukte Grete een rijs uit de takkebossen en sidderend en snikkend joeg zij de roede over haar lichaam en vergat haar gezin en de heide en zag klaar voor haar ogen de nachten van de geselaars waar de wellust van de kastijding mannen en vrouwen in folterende omhelzing had naar elkaar gedreven.

De winter was zeer streng. Het was alsof de sneeuw, die vast en grauw was aangevroren, geen leven buitenshuis duldde. En de boeren die de stem van Niklaas niet meer hoorden en hem niet meer zagen in de schrikwekkende gloed van de fakkels, waren teruggezonken in de stompe gelatenheid van hun leven. Maar vele avonden waren er waarop bij de brand van het haardvuur het lied in hen gonsde; en dan baden zij, elk voor zich, in de onrust van hun ziel.

De boer Niklaas had de vaan geplaatst aan het voeteneinde van zijn slaapstede. Hij hoorde de stilte van de winternachten in zich en waande zich soms licht alsof hij zijn lichaam had afgelegd. Maar op andere avonden stonden in de vlammen van zijn haard de gestalten van geselende vrouwen. Dan was hij zelf als een schim tegen de klaarte van het vuur en zijn arm joeg de roede over zijn lichaam; want de dorre brand van zijn zinnen verteerde hem.

Op de heide zat de soldaat Johan en hakte hout; de dag door knetterden de sparretakken en de glinsteringen van plots brandende hars vervulden de hut met licht en geur. Het waren weken en maanden waarop niets schijnt te bestaan dan de zorg om het

lichaam warm te houden in een doodgevroren wereld. Ook Grete wist niet meer welke wonderlijke kracht de geselroede over haar lichaam had gedreven. Buiten haar kind en haar hut was alles droom, waar zij ook heenkeek was het grijs en koud; alleen ‘s nachts als de storm uit de eindeloosheid over de heide voerde, zei ze tot Johan: ‘Hoe onrustig het is,’ en hoorde kreten en snikken.

Pas was de lente daar of de boer Niklaas nam de vaan met fakkel en ploegkouter in de hand en ging buiten het dorp het woord verkondigen dat hij heel de winter in zich had horen weerklinken. Grote menigten liepen hem na en zijn roep ging ver over het land.

De betekenis van de zinnebeelden op de azuurblauwe vaan was hem nu duidelijk geworden. De fakkel was niet alleen de waarheid maar ook de liefde. Want wat is er oprechter en waarachtiger in de mens en wat tracht men meer te verbergen. Hij sidderde als hij daarover sprak en zijn ogen stonden als een onbeweeglijk vuur over de vrouwen.

En de ploegkouter betekende rechtvaardigheid. De ploegkouter maakt de aarde dienstbaar aan de mens; de ploeg, de boer en de os geven het brood waarvoor de hele wereld bidt: geef ons heden ons dagelijks brood. Maar de aarde behoort niet aan de ploeg, en het koren behoort niet aan de ploeg, maar de ploeg werkt voor hen die niets verrichten. En dat is onrechtvaardig want het staat geschreven: gij zult uw brood eten in het zweet uws aanschijns. De stemmen die in hem gesproken hadden voorspelden dat er eens een dag zou komen waarop de aarde zou toebehoren aan de ploeg die ze doorsneden had.

De boeren luisterden met angst en begerigheid en toen de soldaat Johan vernam dat de boer Niklaas over de rechtvaardigheid van de akkerbouw had gesproken verliet hij zijn hut en ging luisteren naar de verkondiging.

Weer ging de parochiepastoor naar de heer van het slot. Er

was openlijk ontucht, vertelde hij. De boer had een kleine schare van volgelingen die hij zijn discipelen noemde. Die kwamen bij hem thuis bij elke nieuwe maan en geselden elkaar totdat zij razend werden en met elkaar ontucht pleegden. Sodoma en Gomorrha waren door het vuur des hemels uitgeroeid en heel dat ontuchtig land zou verpulverd worden door de gramschap van God.

- Kan ik een boer beletten achter een meid te lopen? vroeg de heer.

Hij keek naar de zoldering; hij glimlachte aanhoudend want zijn gedachten waren bij zijn eigen verliefdheden.

- God zal u oordelen, riep de pastoor en ging weg.

En dat woord riep de boer Niklaas toen hij in de angst en de lust van zijn zonden neerzeeg en de bloedbestriemde lichamen rondom zich zag. Maar uit die vernietiging haalde hij een wondere kracht die zijn woord de scherpte gaf van het zwaard en de mensen omhulde als een omhelzing.

Hij werd stouter in zijn taal. En als de boeren naar huis trokken en in de verwijdering van zijn woord hun opwinding voelden zakken, spraken zij met schuwe woorden over wat er wel gebeuren zou.

Want de boer Niklaas had nu voorspeld dat de tijd zou komen, dat hij hem in aantocht zag zoals men een stofwolk ziet nader komen in de herfstwind, de tijd waarop heer en knecht woorden zouden zijn die door de mensen niet meer werden uitgesproken. God is onze Heer, hij bezit de aarde en de lucht en de waters met de vis; en hij heeft ons laten geboren worden uit Adam die naakt liep in het Paradijs zoals heer en knecht naakt komen uit de moederschoot.

Hij kondigde een grote vergadering aan met vaan en gezang en verkondiging van het oprechte woord in het dorp waar het slot stond.

En in de lente-avond gingen mannen en vrouwen uit het

heidedorp in zingende scharen door het veld en de soldaat Johan droeg de vaan met de fakkel en de ploegkouter. Hij voelde een grote waardigheid, het was hem alsof hij de vaandeldrager was van strijdbare mannen. En hij zong met harde stem het lied van de nieuwe gerechtigheid.

Hutten en kleine hoeven zagen hem voorbijgaan, en hier en daar kwamen boeren in hun rangen; tot zij stil hielden waar het slot oprees. Het had niets meer van een slot dan een paar kleine torens; de heer die er woonde was geen groot krijgsman. Hij had zijn vorst steeds rijkelijk met geld gesteund of mannen uitgerust die de oorlogswoede van de hertog hadden gediend. In zijn groot vierkant huis met witte stallen rondom, achter een gracht die Johan met een polsstok had kunnen overspringen, zat hij uit te rusten van zijn genoegens. En hij zag de weiden van de Durmevallei die zijn kamer klam maakten, en de torens van de dorpen.

Op de dries voor het kasteel hielden de boeren stil. De twee fakkels werden aangestoken hoewel de dag nog in halve helderheid over de meersen lag. En toen voelde de boer Niklaas een grote vreugde in zich want het woord lag duidelijk in hem en hij genoot de klank van wat hij zou verkondigen.

Hoewel dicht bij hem de vrouwen stonden die hij gegeseld had over hun schamele lichaam, dacht hij niet aan hun kreten en hij dacht niet aan de woestheid van hun lichaam. Maar de harde en grauwe boeren rondom hem en de witte muren van het kasteel daarachter deden hem gloeien in begeerte naar de rechtvaardigheid van de ploegkouter.

En hij zei aan de boeren hoe de ploeg de aarde vruchtbaar maakt door de liefde van de landbouwende man zoals de schoot van de vrouw. De aarde die aan niemand behoorde dan aan God en door Hem aan de mens gegeven werd opdat hij er vruchten zou winnen voor de sterkte van zijn lichaam. Heer over de aarde was de boer; hij brak haar, zaaide en oogstte,

maar de oogst was niet voor hem want in de loop van de tijden was de aarde hem ontstolen door het zwaard. Maar de dag zou komen waarop het zwaard door de boer zou worden opgenomen.

Dan riep een stem uit de menigte:

- Geef ons een zwaard!

En een groot rumoer ontstond omdat allen zich gewapend droomden in de dienst van hun grond.

De boer Niklaas sprak verder: Wie naar het zwaard grijpt zal door het zwaard vergaan. En sedert vele jaren hadden koningen en hertogen naar het zwaard gegrepen; de tijden zouden nu in vervulling gaan waarop het woord uit de Bijbel zichtbaar zou worden voor het volk. Dan zouden de boeren door de kracht van hun zwaard de heren verjagen die niet ploegden of zaaiden maar oogstten.

Toen brulden de boeren in ontzaglijke vreugde.

De heer Jan van Sombeke hoorde het in zijn kasteel en vroeg wat het gebrul betekende en dat de vlegels zouden worden verjaagd; hij wilde rust hebben en onverstoord zijn avondmaal genieten.

De knecht die was uitgezonden kwam terug: dat er vele boeren verzameld waren die zongen en luisterden naar een man die tussen fakkels zonderlinge praat verkocht en zei dat de heren moesten verjaagd worden.

De heer nam tien gewapende knechten met zich, en over de neergelaten slotbrug ging hij de menigte tegemoet die het vreemde lied zong van de boer Niklaas.

- Gaat naar huis, riep heer Jan van Sombeke, gaat werken, lui vee. En gij kerel, met uw apegezicht tussen de twee kandelaars, laat het prediken over aan de pastoors of ik laat uw achterwerk strelen.

De boeren weken gedwee achteruit maar toen kreeg boer Niklaas nieuw geweld in adem en woorden en hij riep uit:

- Wee hem die de arbeidende man veracht en beledigt.

Wee hem die de oogsten vernielt waaraan de boer de kracht van zijn leven schenkt; wee hem die over de akkers rijdt omdat het spoor van een haas er doorheen trekt. De heren spotten met het zweet van de boer en de boer voedt de heer. Heer Jan van Sombeke, de stemmen die ik gehoord heb voorspellen dat die witte muren zullen zwart gelikt worden door de vlammen en dat uw gebeente niet rusten zal in het praalgraf van uw vaderen.

De heer Jan van Sombeke schoot in een geweldige woede en riep aan zijn gewapende knechten dat zij de oproermaker zouden gevangen nemen, maar vrouwen stelden zich op voor de boer Niklaas en de soldaat Johan sloeg met de stok van de vaan een wapenman in ‘t gezicht zodat hij neerviel en tanden uitspuwde. Maar de vrouwen werden neergeschopt en met vieren vielen zij de soldaat Johan aan, die gebonden werd en gestoten.

Toen het rustiger geworden was, zag hij dat de boeren waren gevloden. Verachting en bitterheid kwam in hem op, maar hij sprak geen woord. Hij stond gekoord naast de boer Niklaas die zijn bebloed gezicht uitdagend naar de wapenlieden richtte. En ook was een vrouw vastgegrepen die met razende drift op de mannen was losgelopen.

En terwijl de heer Jan van Sombeke met verstoord gelaat zijn avondmaal gebruikte en op zijn dienaar schold, zaten de drie in een stal opgesloten waar zij het geblaf van honden over de weiden hoorden wegsterven.

VIII

Door een rond gat boven in de muur scheen de maan en de drie mensen keken naar de grote kalme vlek van het licht. Zij hadden weinig tot elkaar gesproken; hun hart was onrustig en de twijfel aan wat zij gehoopt hadden maakte hen droevig.

- Weet gij werkelijk dat de aarde zal toebehoren aan de boer die de ploeg er doorheen drijft? vroeg de soldaat Johan.

De boer Niklaas antwoordde niet, hij keek stom vóór zich uit alsof hij het niet begreep en schudde het hoofd.

- Hebt gij ooit reeds stemmen gehoord, vroeg hij ten slotte op zijn beurt; die spreken door uw mond, maar gij zijt het niet die spreekt. Het is als een grote warmte in uw lichaam en als gij gesproken hebt is het als een verlossing.

- Als het niet waar is wat gij hebt verkondigd zullen de boeren u vierendelen, zei Johan.

Maar toen riep de vrouw:

- Dan zullen er veel sterven vóór hem, want hij is een rechtvaardige, en zij begon stil te jammeren alsof zij de boer Niklaas in de pijnen van de doodsstrijd liggen zag.

- Zwijg vrouw, riep Johan, wat er moet gedaan worden is mannenwerk. Wat zit gij hier te doen?

- Staat de fakkel van de liefde niet op de vaan, vroeg zij stil en innig, en waar zal de man de kracht halen voor de rechtvaardigheid, als de vrouw niet haar liefde schenkt.

De soldaat Johan zweeg. Hij voelde zich in duister water met de boer die de stemmen had gehoord en de vrouw die zonder schaamte over haar zonden sprak. Hij stond recht en liep met de handen op de rug door de stal.

Zijn gedachten waren thuis; hij zag de meersen liggen in de maneschijn; twee lichte misten die in elkaar opgaan. En toen hij een tijd rondgelopen had, strekte hij zich languit op de aarde en sliep in.

Hij werd wakker toen de morgen reeds heldergrauw door de opening lichtte, en hij zag hoe de boer Niklaas sliep met het hoofd in de schoot van de vrouw. Hij had honger en het zicht van die twee slapende mensen gaf hem het gevoel dat hij overbodig was en vernederde hem.

Met open mond lag de boer Niklaas te slapen. Door die mond heeft de stem gesproken, dacht Johan verbaasd. De lippen van de vrouw bewogen soms alsof zij in een droom iets prevelde. Zij was nog jong, die vrouw, en in de losheid van de slaap was het alsof zij haar lichaam aan de boer Niklaas schonk in berustingvolle overgave.

Ook die beiden werden wakker. Zonder groet gingen zij tegen de muur zitten, tot de boer Niklaas zei:

- Ik heb een droom gehad die geen droom is.

De soldaat Johan antwoordde niet. Hij dacht aan de rechtvaardigheid van de ploegkouter en wist hoe de boeren uiteengestoven waren voor een paar wapenknechten. De man die geroepen had: ‘Geef ons een zwaard!’ was zonder één slag weggelopen.

- Zeg liever hoe gij met het zwaard de rechtvaardigheid van de grond zult veroveren, sprak hij nijdig.

- Ik heb een droom gehad die geen droom is, herhaalde de boer Niklaas. Uit deze vrouw hier heb ik een zoon verwekt en die zal de twee kentekenen van de vaan doen waarheid worden. Want hij zal geboren worden uit de brand van de liefde en zal

de aarde schenken aan de ploegkouter die ze doorsnijdt. Toen de vrouw dat hoorde, zegde zij stil:

- Het is de waarheid, het kind is in mijn schoot.

En de boer Niklaas viel op de knieën en kuste de aarde waarop het kind was verwekt.

Daarna zaten zij een lange tijd stil, elk met zijn eigen gedachten. En eindelijk vroeg de soldaat Johan:

- Boer Niklaas hebt gij de waarheid gesproken daar boven op de heide en hier op de dries vóór het kasteel? Vele mensen hebben u geloofd en leven in de hoop die gij hebt doen ontstaan. En indien ik wist dat werkelijk de waarheid uit uw mond heeft gesproken en dat uw verschijningen geen dromen zijn, dan wil ik deze zware proeve doorstaan want ik heb een zoon die later een boer zal zijn.

Terwijl de vrouw met vrome blik naar de boer Niklaas keek antwoordde deze:

- Ik heb in mij de kracht gevoeld die niet van de mensen komt. En meent gij, soldaat Johan, dat een ongeleerde boer, zoals ik, in zichzelf de woorden kan vinden die ik gesproken heb. En vraag aan deze vrouw en aan de anderen die met mij de nachten van boete en vruchtbaarheid hebben doorgebracht of zij niet in zich hebben gevoeld op één zelfde ogenblik de pijnen van de hel en de vreugden van de hemel?

En de vrouw zei peinzend:

- Het was niet van deze aarde.

Maar de soldaat Johan dacht alleen aan de aarde en schudde het hoofd.

- En ik zal staan voor de rechters, riep de boer Niklaas uit, niet als de man die gebogen gaat onder het misdrijf, maar als de man waarvoor de rechters zich schuldig weten. Want de heren hebben gezondigd tegen de rechtvaardigheid en de abten tegen het woord Gods.

Daarna hadden zij elkaar niets meer te zeggen. Zij zagen

hoe de dag vol en helder was daarbuiten en hoorden het geblaf van honden en het getrappel van een paard. En het leven van het vee dat gevoederd werd deed Johan verlangen naar huis.

De boer Niklaas en de vrouw zaten naast elkaar in een hoek; soms keek de vrouw naar hem op, naar zijn ingevallen en grauw gezicht. En zij dacht dat dit de vader was van het kind dat grote dingen moest verrichten. Hij was nu niet de man die gloeiende woorden sprak in de vlam van de fakkels en die de mensen dol had gemaakt. Zoals hij daar nu zat, ineengezonken, met de ogen zonder licht en lange pezige handen die lam lagen op zijn knieën, was hij niet meer of niet anders dan de boeren van de heide.

Maar zij was een vrouw, zij droeg een kind in zich, en zij geloofde in hem.

De heer Jan van Sombeke zat aan zijn ontbijt en Grete stond vóór hem. Het lag niet in zijn gewoonte zich te laten storen in zijn eten. Hij at dikwijls en veel en achtte zulks het beste wat op deze wereld bestaat. Aan de andere wereld trachtte hij zo weinig mogelijk te denken; want telkens als zijn gedachten er naartoe werden getrokken, door dood of ziekte rondom, ontstond er verwarring in hem.

Toen hij nu deze morgen door zijn venster Grete over het binnenhof zag stappen had hij ze niet laten wachten tot hij gegeten, verteerd en gedronken had, en hij had ze ook niet laten wegjagen. Zoals die vrouw stapte! Geen enkele vrouw kende hij die zo uit de natuurlijke losheid van het lichaam zich bewoog.

En nu stond zij voor hem en hield haar zoon op de arm.

In de avond waren gevluchte boeren tot haar gekomen; zoals zij spraken in hun verwarde en haastige taal was het een kleine veldslag geweest waarbij de soldaat Johan zich als een oprecht krijgsman had gedragen. Maar zij waren alleen door de over-

macht van mannen en wapenen bezweken en... ja, nu waren zij hier en brachten het nieuws van de nederlaag.

En als zij dit gezegd hadden gingen ze weg en waren blij elkaars gezelschap kwijt te zijn; zij spraken er ook niet verder over, want voor een arme boer is het beter dat niemand weet dat hij bestaat.

Grete had haar kind opgenomen en in de nacht kwam zij aan de dries vóór het kasteel. Alleen platgetreden gras wees erop dat hier vele mensen waren samengekomen. Toen zij zag dat er niets vreselijker was, voelde zij haar onrust verminderen en legde het kind naast zich in het gras en sliep en waakte in de geurige nacht.

Toen knechten ‘s morgens naar buiten kwamen had zij gevraagd om bij de heer te worden toegelaten.

- Gij zijt de vrouw van dit oude stuk boer dat opstand predikt tegen de heer en de vrouwen wil beter maken met een geselkoord, grinnikte de heer Jan van Sombeke.

- Ik ben de vrouw van de soldaat Johan, zei Grete, en dit is zijn zoon die gedoopt is als een kristenmens. En als de soldaat Johan de boer Niklaas is achterna gelopen dan heeft hij zulks gedaan omdat hij hoopt in de rechtvaardigheid van de nieuwe tijd. En hij heeft niet meer gedaan dan al de andere boeren, die zijn weggelopen terwijl hij bleef, want hij is een soldaat.

De heer Jan van Sombeke begreep alles wat zij zegde, hoe vreemd sommige woorden ook klonken. Hij hoorde een kalme, gelijkmatige stem en hij zag hoe kalm en sterk die vrouw daar vóór hem stond.

‘Is de vrouw van een soldaat dan anders dan de vrouw van een boer,’ dacht hij.

Grete keek over de tafel heen: daar stond veel eten waarvan zij de smaak wel eens had geproefd en veel ander waarvan zij de smaak niet kende. Zoveel voor één mens, dacht zij, maar

zij zegde het niet en keek naar die mens. Tamelijk gezet, met een korte baard en kale plekken op het hoofd, en met grijsgele handen en vadsige zwarte nagels.

- Die soldaat, uw man, sprak hij, heeft opstand gepleegd tegen mij. Ik ben zijn heer niet, want zijn heer is de abt en die is een man van droom en ingetogenheid. Maar een soldaat vecht vóór de heer, niet tegen de heer. Wat heeft die kerel mijn dikste knecht over zijn huid gegeven.

En Grete zag dat de heer Jan van Sombeke het niet kwaad vond dat een van zijn dienaars een pak slaag had gekregen.

- De soldaat Johan is dapper, en sterk ook, zei ze trots, en hij is rechtvaardig en daarom is hij met de boer meegegaan omdat deze de rechtvaardigheid van de ploegkouter op de vaan heeft gebracht.

‘Welke tijd beleven wij,’ dacht de heer, terwijl hij van tafel opstond en aan het venster ging kijken. ‘Boeren spreken van de rechtvaardigheid van een ploegkouter en een boerenvrouw staat hier voor mij, vóór de tafel waarop mijn eten staat, en spreekt alsof zij mijns gelijke was.’

- Vrouw, zei hij, heer is heer en gerecht is gerecht. Niet langer dan vandaag zal ik het klaar spelen. Ik versta van heel de rommel van uw rechtvaardigheid van de ploegkouter niet meer dan van een volle aflaat, maar ik moet weten waar het heengaat. En die boer met zijn streken en zijn vaan zal op tijd en stond vernemen dat er nog rechtvaardigheid bestaat buiten zijn ploegkouter.

Maar Grete bleef staan en vroeg:

- En mijn man, de soldaat.

Hij keek lang naar haar en glimlachte. ‘Wat een vrouw,’ dacht hij, ‘wat is er dat voor een, waar worden zulke vrouwen geboren.’

- Vandaag zult ge ‘t weten, sprak hij. Laat hem nu in zijn vroom gezelschap. Hij zit bij een kerel die stemmen hoort en

de grond verdeelt en ook een vrouw zit bij hem die nog wat anders kan dan geselen.

De vrouw van de soldaat Johan keerde zich om zonder groet en verliet de kamer. Zonder links of rechts te kijken ging zij het binnenhof over. De heer Jan van Sombeke zag haar gaan. ‘Zo een vrouw,’ zei de heer, halfluid.

En na de middag kwam de abt bij hem.

Van toen hij de rijzige man met het edelwitte haar in de deuropening zag verschijnen, herhaalde hij: ‘Zó een vrouw.’

De abt zei niet dat een vrouw met een kind bij hem was geweest. De vrouw van de soldaat die eens bij hem had gestaan en hem had toegesproken zoals geen enkele boer het ooit had gewaagd.

- Hier zit een boer gevangen en een soldaat, sprak de abt, en na een korte aarzeling voegde hij erbij, en ook een vrouw,

- Ja, ook een vrouw, antwoordde de heer van Sombeke.

Hij mocht de abt wel, hoewel hij niet veel van kloosters hield. Want zijn voorvaderen hadden destijds in een grote angst voor de pijnen van het hiernamaals een uitgestrekt gebied aan het klooster geschonken. En wanneer hij zijn paard dreef over de dijk en de weiden zag van het kloostergoed, kwamen in zijn geest onstichtelijke woorden over de vroomheid van zijn voorouders.

Maar met deze abt was hij vriendelijk, die was niet zoals hij er anderen kende die opsnoefden tegen de meest drinkvaste ridder en ook niet veel omzagen naar paternoster of brevier. Deze was een fijne man, meer edelman dan hij zelf, en hij was eenvoudig met alle mensen.

- Die twee mannen horen thuis op het kloostergoed, zei de abt.

- En de vrouw? vroeg de heer van Sombeke.

- Ook de vrouw.

- Zo, zo, zei de heer.

- Ik houd niet van de harde gerechtigheid van deze wereld, ging de abt verder, hoezeer ik denk dat de gestrengheid in deze tijden een spijtige noodzakelijkheid is. Maar meent gij niet, heer Jan van Sombeke, dat die mensen voor een andere vierschaar dan de uwe behoren.

- Ik hou niet van vierscharen, zei de heer, het is een moeilijke zaak en een verdrietige zaak; en ik hou niet van fijne redetwisten want daar ben ik geen baas in. Maar met uw verlof wil ik dan toch die vlegel van een boer, die mij beledigd heeft en de andere boeren dol maakt tegen de heren, eens een kastijding toedienen waarbij zijn geselpartijen voortaan overbodig zullen zijn.

Ik hoop dat gij niet komt om de kerels te redden die gij met banbliksems en eeuwigdurend vuur zoudt moeten straffen, want in zover ik weet is de parochiepastoor van mening dat de duivels de gestalte hebben aangenomen van dit volk, en moest ik naar hem luisteren, dan zouden zij morgen hier op de dries levend verbrand worden tot meerdere glorie van het geloof en tot stichting van de parochie. Maar ik houd niet van de parochiepastoor en gebraden vlees moet er bij mij anders uitzien.

De abt trachtte te glimlachen. Hij antwoordde:

- Ik kom hier niet om het privilegie van een vierschaar en ook niet om schuldigen aan hun gerechte straf te onttrekken. Maar ik meen dat die soldaat een eerlijk man is. Wie bij het bebouwen der aarde de aarde lief krijgt zo dat hij haar verlangt te bezitten houdt zijn hart hoger dan al de boeren waarvan de verlangens nooit verder zijn gegaan dan hun dienstbaarheid.

- Een boer is een boer, zei de heer Jan van Sombeke.

- Deze man is evenzeer een soldaat als een boer, sprak de abt. En een soldaat die boer wordt, is meer dan een soldaat en ook meer dan een boer. Ik ken boeren en soldaten. Ik heb vele vreugden onder de wapenen gekend, maar iemand zoals die soldaat Johan heeft de hardnekkigheid van de boer en de trots

van de soldaat. Men zegt dat er een nieuwe tijd in aantocht is. Maar zouden er zo tienduizend soldaten als die man boer worden, dan geloof ik dat abdij en slot wel een beetje kleiner zouden zijn.

Beide mannen dachten na. Dan sprak de heer:

- Dan is die soldaat gevaarlijker dan die boer.

- Die boer is een zieke, zei de abt; de parochiepastoor heeft het geloof zonder het bijgeloof onmogelijk gemaakt. Te midden van de verschrikkingen van de ziekte heeft hij de verschrikkingen van de hel geplaatst. Maar die soldaat voelt de rechtvaardigheid. Daarom had ik liever dat hij niet met de anderen terechtstond.

De heer Jan van Sombeke was nu wel een goedleefs man, maar hij had ook zijn eergevoel. Hij zei het ook zeer beleefd. Hij kon geen afstand doen van mannen die op zijn goed en tegen zijn persoon opstandig waren geweest. Waarop de abt antwoordde dat er ook in het gerecht mogelijkheid was om elkaar te begrijpen.

- Wijn geeft raad, zei de heer.

Zij zaten in het licht van de zon en keken over de meersen weg naar de rivier en de torens van de dorpen. Heel dit land was stil met luttel bewegen van mensen en met vee dat er gegroeid scheen, zo beweegloos stond het in de zachte vallei. De beide mannen praatten over de nieuwe hertog en over de oude, en over de steden die rumoerig waren tegen zichzelf en tegenover hun heer. En over de rust hier van het land dat thans na ziekte en oorlog wel de dwaze kuren van de boer Niklaas zou vergeten.

Toen waren zij weer met hun gedachten bij de drie mensen in de stal.

- Ik zal de soldaat laten afzwepen en hem dan vrijlaten, zei de heer Jan van Sombeke.

- De zweep onteert een soldaat, zei de abt, zet hem op water en brood, maar leg de zweep niet over hem.

- Dan zal ik die elders weten te gebruiken, zei de heer. En hij hief zijn beker tegen het licht: als abt en heer het met elkaar houden zullen geen boeren of soldaten de wereld veranderen.

Toen dronk hij zijn beker ledig en was voldaan.

Abt en heer! dacht de abt. Hij en de heer Jan van Sombeke. Was daar wel een andere gemeenschap tussen dan die welke hen nu samenbracht. En hoe bitter weinig was het.

- Ik dank u, zei hij toen hij opstond. En als dat water en brood kan weggelaten worden, zal het nog beter zijn.

Hij trad met waardige pas naar buiten en hij glimlachte beschermend naar de vrouw die op de dries wachtte met een kind op de arm.

Door het zand klonk het geplof van de paardenhoeven. Een krekel knerpte in de zonstille namiddag. De aarde is schoon voor wie erover heen kan gaan en zien en luisteren, en de schaduw opzoeken om te overschouwen hoe edel het licht is over de velden.

En te midden van die aarde omvangt de rust van het klooster de abt, en de monniken schuiven zwijgzaam voorbij.

Niet dezelfde dag, maar de volgende morgen zou de heer Jan van Sombeke met zijn helpers in het recht zeggen wat ieder van de drie gevangenen zou toegemeten worden.

De boer Niklaas had al die uren doorgebracht in bange stompzinnigheid. Hij antwoordde niet op de vragen die Johan hem stelde en scheen te vergeten dat de vrouw naast hem zat. En toen hij in het allesomvattende licht van het binnenplein kwam, scheen hij kleiner en magerder te zijn geworden.

Er waren boeren opgeroepen om te getuigen en ook vrouwen waren er bijgehaald. Zij zaten zwijgend en wantrouwig

op banken in de zaal en keken schuw naar de drie mensen die werden binnengeleid om gevonnist te worden.

Met waardigheid trad de heer Jan van Sombeke binnen en ging zitten tussen de ambtenaars van het recht. Want hij wist weinig van wetten en gebruiken en steunde zijn onzekerheid op zijn helpers.

De boeren, die de verkondiging hadden bijgewoond, moesten zeggen wat zij gehoord hadden. De enen wisten het niet meer; zij hadden niet begrepen, zeiden zij, maar toch geloofden zij niet dat de boer het rechte geloof had want hij dreigde niet met het eeuwig vuur zoals toch behoort. Andere boeren beweerden dat hij hun het land had beloofd waar zij met hun ploegkouter hadden doorgesneden. En de vrouwen, waarvan er ‘s nachts bij de discipelen van de boer Niklaas waren geweest, bogen het hoofd en zwegen, ook al zegde de heer Jan van Sombeke veel lelijke zaken over hun gedrag.

Toen de boer Niklaas werd ondervraagd, stond een heer recht die er als een geestelijk man uitzag; hij sprak met scherpe, trage stem.

- Van welk hoger gezag, vroeg hij, hebt gij oorlof ontvangen om over de zaken van het geloof te prediken?

- Ik heb in mij stemmen gehoord die mij dwongen te zeggen wat ik gezegd heb, antwoordde de boer Niklaas dof.

- Weet gij dan niet dat Satan zich zo in de wereld veropenbaart? zei de rechter streng. Weet gij niet dat het woord Gods niet wordt in de mond gelegd van hen die noch gezalfd zijn noch de kruin kregen? Dat is een eerste daad van opstandigheid tegen het geestelijk gezag.

De boer Niklaas zweeg. Hij kon alleen maar herhalen wat de stemmen hem hadden gezegd.

- En uw tweede daad is die van openlijke onkuisheid. Gij hebt mensen tot ontucht aangespoord en in uw huis de sabbat

gevierd zoals de heksen met hun duivelse minnaars plegen te doen. Daarop staat de brandstapel.

De boer Niklaas sidderde en mompelde iets dat niemand verstond. En toen zei de rechter nog:

- En erger nog hebt gij bedreven: want gij hebt honderden boeren tot opstand en geweld aangezet tegen het gezag dat de overheid van God heeft ontvangen, gij hebt de orde, door God gewild, willen verstoren.

Een ogenblik hief de boer Niklaas het hoofd op alsof hij wilde spreken. En allen die daar zaten meenden dat hij de rechtvaardigheid van de ploegkouter zou verdedigen tegen de heren die niet hun brood aten in het zweet huns aanschijns maar oogstten wat een ander had gezaaid. De boer Niklaas zat echter vaal en angstig en zweeg terwijl zijn handen bevend zijn knieën omklemden.

De soldaat Johan keek hem misprijzend aan en stiet hem in de zij. En er was stilte want iedereen verwachtte dat de boer Niklaas eindelijk spreken zou.

Toen vroeg één van de rechters aan de vrouw wat zij wist over de zogezegde discipelen en de bijeenkomsten in het huis van de boer. En de vrouw zei:

- Ik draag een kind van hem.

En zij keek onvervaard naar de rechters, maar het hoofd van de boer Niklaas zonk dieper op zijn borst.

De rechters zagen haar aan. Zij was arm en haar klederen waren groezelig en verhakkeld; en ook haar lichaam was niet schoon hoewel zij jong en lenig was. En de boer Niklaas kon in de angstige verwarring van zijn geest zelfs niet denken aan haar en aan haar lichaam dat door zijn geselkoord en zijn begerige armen was omvat.

Maar de soldaat Johan dacht aan de woorden van de boer Niklaas die de aarde had gekust waarop hij het kind bij die vrouw had verwekt. En een grote moedeloosheid overviel hem.

Want die twee naast hem geloofden niet meer aan wat zij aan anderen hadden voorgehouden. En hij zag zichzelf staan, luisterend naar de man tussen de fakkels, terwijl zijn hart bonsde in duistere hoop om de woorden van de boer Niklaas.

- En ten slotte gij, die men de soldaat Johan heet, zei de scherpe stem van tussen de rechters. Gij hebt u schuldig gemaakt aan de zware misdaad van opstand tegen uw heer en geweld gebruikt tegen zijn dienaars.

- Mijn wettige heer is de abt, zei de soldaat Johan rustig, want hem behoort de aarde waarop ik werk en het klein stuk weide waarop ik mijn koe laat grazen. En ik zou geen soldaat geweest zijn indien ik mij liet afranselen zonder weer te slaan.

Toen vroeg één van de rechters waarom hij achter de boer Niklaas was gelopen. Hij antwoordde dat een pater hem de dag voorspeld had waarop het land zou toebehoren aan hen die het hebben vruchtbaar gemaakt; en dezelfde woorden had hij gehoord uit de mond van de boer Niklaas, maar nu twijfelde hij eraan of de boer Niklaas die woorden niet eens van hem, Johan, had gehoord. Want hij geloofde niet in iemand die zwijgt en siddert tegenover degenen die hij in zijn verkondiging heeft vermaledijd.

De vrouw keek met gepijnigd gelaat naar de lange gestalte die naast haar stond en dan zag zij het ineengekrompen lichaam van de boer Niklaas. Het was alsof zij wilde schreeuwen maar zij boog het hoofd en zweeg.

De heren mompelden wat ondereen en toen zei de heer Jan van Sombeke dat zij genadig zouden wezen omdat, volgens het oordeel van bevoegde mensen, hier meer onwetendheid dan misdadig opzet aanwezig was. De soldaat Johan mocht terug naar huis keren, omdat hij een dapper soldaat was geweest van de grote hertog Karel, God hebbe zijne ziel, maar hij moest hierbij leren dat de wet van de boer anders is dan die van de soldaat.

De vrouw zou twintig slagen van de hondezweep krijgen

over haar ontuchtig lichaam, zulks, voegde de heer Jan van Sombeke eraan toe, om ze voorgoed te genezen van het minnekozen door middel van een geselkoord. De boer Niklaas zou slagen krijgen met de stok van de vaan totdat deze gebroken was; hij zou verder verbannen worden en tot uiterlijk teken van deze straf zou de sleutel van de heerlijkheid van Sombeke in zijn voorhoofd worden gebrand.

En zo geschiedde.

De vrouw ontving geknield en de haren hangend over haar borsten, twintig scherpe striemen van de hondezweep; zij jammerde luid telkens als de zengende pijn haar magere rug omvatte en hield beschermend de handen voor haar schoot. Dan legden ze de boer Niklaas half naakt op de grond en een knecht kwam aangelopen met de vaan die hij in komische blijdschap zwaaide. De soldaat Johan zag hoe het blauwe doek met de fakkel en de ploegkouter werd afgerukt. In die heldere voormiddag lag het waardeloos en zonder betekenis in het stof. De stok brak spoedig over het harde lichaam van de boer Niklaas en toen hoorde men het gesuis van de gloeiende sleutel in zijn voorhoofd en het plotse gebrul van de gefolterde man. Hij sloeg de hand aan zijn voorhoofd en lag als een die door de bliksem werd geslagen.

En de boeren die aandachtig hadden toegekeken toen de vrouw de straf ontving over haar lichaam en met grotesk genoegen de stok hadden zien breken over de gespannen billen van de boer Niklaas, dromden nu naar buiten en verspreidden zich over de wegels die voerden naar het dorp en, buiten de schaduw van de bomen, naar de meersen en de fel doorhitte vlakte van de vallei.

IX

En zo was de nieuwe onrust gestild door de zweep en het gloeiend ijzer. De boeren uit het dorp hadden alleen de straf van de boer Niklaas onthouden en hun ontzag voor de macht, die geloof en bezit van aarde samenhoudt, was nog groter geworden. Als nu de tijd was aangebroken waarop het kind geboren werd, dat de boer Niklaas verwekt had, vernam de soldaat Johan dat een zwak wichtje enkele uren had geleefd en dat de moeder in de barenspijn gestorven was.

Toen zei hij tot zijn vrouw Grete:

Ik heb geloofd in de woorden van de boer Niklaas toen hij sprak over de rechtvaardigheid van de ploegkouter, en ik was erbij toen hij de grond kuste waarop hij het kind had verwekt dat die rechtvaardigheid moest verwezenlijken, maar het kind is dood en de boer Niklaas is gebannen en de vaan werd op zijn lichaam stukgeslagen. Dat die rechtvaardigheid er eens zal komen, geloof ik wel. Maar een boer met een vaan en een geselkoord zal ze niet brengen; dat zal eerst geschieden als de boeren soldaat zullen worden.

En Grete dacht na over de kalmte, waarmee de soldaat Johan de visioenen afschudde, die haar hadden beangstigd en gelukkig gemaakt. Maar hij wijdde zich aan de aarde en de droom, die diep in hem lag, brak de rust van zijn arbeid niet.

Toen vernam hij dat de parochiepastoor woedend was om-

dat de boer Niklaas en de vrouw geen erger kastijding hadden ondergaan. Hij had immers gehoord dat ketterij met het vuur werd gestraft, en hij meende dat dit zwakke afbeeldsel van de hel op aarde de mensen zou beter maken. En toen de vrouw, in zware zwangerschap, zich in de kerk had vertoond en in angst en deemoed toevlucht had gezocht in een hoek, had zijn scherp oog haar ontdekt en met een stuk klokzeel, dat hij had afgesneden, was hij over haar gevallen en had ze verdreven uit de kerk. En op de drempel had hij vreselijke vervloekingen uitgesproken, ook over het kind dat ze baren zou.

De boeren dachten met schrik aan deze vervloekingen en toen zij hoorden dat de moeder in grote weeën, het kind zonder doopsel waren gestorven, werden zij koud in hun gebeente en zagen vóór zich het angstwekkend gelaat van zonde en geloof.

Op een morgen stond de soldaat Johan in het stukje weiland dat in de meersen van de abdij lag. Hij had de zeis gewet en de tergende klank van steen op staal had hem het genot gegeven van de man die in krachtige regelmaat de armen kan zwaaien en de geur van het gemaaide gras in zich opnemen. En daar op de dijk, ver weg, zag hij de bekende schaduwen van ruiters die, in harnas en wapens, de dienst van hun heer op het krijgsveld gaan volbrengen. Zij gingen als fiere schimmen in het licht van de morgen. En het was de soldaat Johan of hij hoorde het lied dat soldaten zingen als de zon en de lucht de gang licht maken en het getrappel van de paarden de trotse vreugd van de krijgsman wakker roept. Hij neuriede stil een van die zangen waar de slag van de trom de stap onweerstaanbaar maakt. En weldra galmde zijn lied over het wijde meersland en hij zag hoe enkelen van de ruiters de ver gedragen zang vernamen en groetend stak hij de hand op.

Daar verdwenen de mannen en de paarden; het land leek eenzamer. De soldaat Johan voelde de zachte druk van het

heimwee en daar greep hij de zeis; hij hoorde het bijten van het staal in de geurige stengels en het gras ruiste in bogen aan zijn voet. En als stond hij op een slagveld, streed hij met het wapen van de boer; zijn harde vuisten bleekten onder de greep en al de weelde van de aarde, die opstijgt in het groen, omgaf hem. Hij zag de eindeloze weiden met de prille zon, hij zag de kerktorens over de rivier en het verre vee. Hij rechtte zich en in trots overkeek hij het kleine veld van zijn arbeid.

En in een gevoel van dankbaarheid, hij wist niet waarom, knielde hij in het vers gemaaide gras, omgeven door stilte en geur van weiden; een klok van over het water werd hoorbaar. Hij keek achter zich naar de roerloze bossen, naar de heide waar zijn hut stond. En omdat hij geen woorden had en niet denken kon, zegde hij tot zichzelf: 'De aarde is alles,' en greep weer naar zijn zeis en maaide verder.

In het vroege najaar kwamen haveloze boeren diep uit het zuiden van het Vlaamse land. Daar had de Koning van Frankrijk maaiers heen gezonden en soldaten. En terwijl de soldaten de dorpen rondreden en de vrouwen bij de haren sleepten, stonden de maaiers te midden van de nog onrijpe oogst. Ordeloos en vlug viel onder hun slagen alles wat gegroeid was. Daarna kwamen de soldaten over de akkers gereden en onder de hoeven van hun paarden werden de korenaren in de grond gedrukt.

Er was een grote wanhoop in dit land en de vloek van duizenden landbouwende mensen ging naar de Koning, die, bij 't horen van wat op zijn bevel was verricht, de handen vouwde en knielend een dankgebed zegde.

Overal waar de mensen kwamen verspreidden zij het gerucht van de oorlog en zij kwamen overal, tot aan de lage akkers van het Vrije en tot in het eenzame land van Waas. En de schrik die zij hadden ondergaan ging van hen uit en waar ook een boer naar zijn schuur keek, waar de oogst reeds was onderge-

bracht, kwam moedeloosheid over hem en hij ging zwijgend aan zijn haard zitten.
Maar de soldaat Johan vroeg aan de vluchtelingen waarom zij hun land en hun vrouw hadden verlaten en de soldaten over hun oogst hadden laten rijden en waarom zij de maaiers niet hadden neergeslagen. En de gevluchte boeren schudden het hoofd en zeiden: wat kan een boer tegen een soldaat. En daaruit haalde de soldaat een nieuwe trots en een nieuwe hoop.
Hij gaf onderdak aan een man die zijn zestig jaar droeg in zenuwachtige kracht. Hij ondervroeg hem over de aarde waarop hij gewerkt had. En toen de boer hem vertelde hoe uit de grond van dat Zuiderse Vlaanderen de oogsten dicht en hoog opschoten, werd zijn hart week van verlangen. 'Hoe kan men zo'n oogst vertrappen,' sprak hij. En zijn ogen gingen over de schrale streep grond die hij veroverd had op de heide en hij wist dat dit hem dierbaarder was dan de vetste aarde waarop het koren als uit overdaad opschiet.
En toen na een paar dagen de boer zijn schamele bundel opnam en opnieuw de baan op wilde, vroeg Johan hem:
- Waar wilt gij naartoe?
Dat wist de boer niet. Noord of zuid was hetzelfde voor hem. Misschien terug van waar hij gekomen was. Nadat hij Grete had aangekeken, zei de soldaat Johan:
- Blijf hier voor de winter.
De boer sliep in de schuur en hielp mede het weinige werk verrichten dat er te verrichten was. En hij vertelde aan Johan van zijn geboortestreek. Hij had bijna evenveel oogsten zien vernielen als hij er had binnengehaald. Want de losse benden van koning of hertog waren er doorgetrokken en wat kijkt een leger naar de oogst. Vrienden of vijanden trappen over het land en lachend laten de ruiters hun paarden door de oogsten rijden. Maar wat nu gebeurd was, riep wraak tot de hemel.
Zo werden de winteravonden doorgebracht. Maar toen de

lente kwam en de boer met de soldaat Johan naar de weiden ging en er onder het vuile bruin van de winter die tinten zonder naam merkte waarin het hernieuwde leven van de aarde zich openbaart, kreeg de boer heimwee en zegde:

- Ik weet nu dat ik niet elders leven kan dan waar ik zovele jaren heb gewerkt. Ik dacht dat de aarde overal dezelfde was; en inderdaad, overal groeit koren, hier mager en daar vetter. Maar voor een boer is er maar één grond, dat is de zijne.

En terwijl Johan hem nakeek verdween hij aan de bocht van de weg en ging terug om te zaaien.

Twee vermoeide mensen zochten hun weg door het dorp naar de heide.

Zij hadden aan de kroeg gezeten onder de linde. En zij voelden hoe stil en eenzaam het hier was en daar zij gewoon waren onder vele mensen te leven, voelden zij zich verlaten.

Pater Bruno zei tot Lieven:

- Ik ben wel een pater, maar ik heb zoveel steden afgedweild om te bedelen, dat de stilte van een klooster lood is op mijn hart en de stilte van een dorp is nog zwaarder. En daarbij het bier is zuur.

Lieven zuchtte en dronk uit zijn kroes.

- En toch is het schoon hier, zei de monnik, en het zien er hier brave mensen uit, - en daar is de pastoor.

De pastoor keek onderzoekend naar beide mannen maar groette niet.

- Zoals ik u zei, praatte pater Bruno verder, dat is er een die in elke pater een konkurrent ziet want er zijn van die pastoors, Lieven, die alleen vertrouwen hebben in het geloof dat zij zelf verkondigen en die de mensen alleen op hun eigen persoonlijke manier naar de hemel willen sturen. En de hemel, Lieven, daar komt iedereen op zijn eigen manier, de ene al

vechtend, de andere als martelaar, nog een andere met eenvoudige braafheid. Hoe ik er moet komen zal Onze-Lieve-Heer wel uitmaken.

En toen riep hij de waard en vroeg of hij in de buurt niemand kende die ze de soldaat Johan noemden, maar nu was hij een boer.

Daar gingen zij dan door het zand en waren verwonderd dat daar mensen konden leven.

Toen zagen zij de lange gestalte en er klonk een groot geroep over de heide.

'Dat is geen goed nieuws,' dacht Johan.

En de mannen vonden zo dadelijk geen woorden om te zeggen wat zij dachten. Maar pater Bruno had een opgewekt gezicht vertoond en zei dat ze eens kwamen zien waar hij woonde. 'Hier ben ik nog nooit geweest,' zei hij, 'en de helft van de wereld heb ik doorlopen.'

Het was een tijd van reizen en trekken, zei hij verder, en of hij de boeren niet gezien had die voor de honger gevlucht waren toen de maaiers waren gekomen met de soldaten van de Koning van Frankrijk.

Zo, hier waren ze ook geweest. Hoever ze 't gingen zoeken. Maar geen streek was er in heel het gebied waar ze Diets spraken, waar die mensen geen toevlucht hadden gezocht. En de hertog, die van Oostenrijk, was te lam om met zijn Boergondiërs en zijn mannen uit het Duitse gebied erop los te trekken. En weet gij wat ze doen, die kerels? Waar de Fransen niet plunderen, daar plunderen *zij.* Vreemd gespuis vindt overal wat te breken of te pakken.

Ook dat wist de soldaat Johan.

Grete kwam met de jongen. Zij was wantrouwig en vriendelijk. En heel de avond werd vervuld door het gebabbel van pater Bruno, terwijl Lieven verveeld rondkeek over de heide of van terzij naar Grete keek. Een flink wijf, dacht hij.

De klok uit het klooster klepte, en pater Bruno sloeg een kruis.

- En nu moet ik gaan slapen, zei hij, want klooster of geen klooster, ik ben een geestelijk man.

In de schuur waar de boer had geslapen en waar de koe stond en de geit, legden beide mannen zich neer.

Maar de soldaat Johan kon geen slaap vatten en ook zijn vrouw Grete lag wakker. En toen zij vroeg: Wat komen die hier doen? antwoordde de soldaat Johan:

- Zij zeggen dat zij komen om mij te bezoeken, maar ik denk dat het nog wat anders is.

En het werk gaat beginnen op het land, voegde hij er peinzend aan toe. Pater Bruno keerde zich om in zijn eerste slaap.

- Ik ken geen schoner plezier dan vissen, zei pater Bruno, terwijl hij naar het dobbertje keek dat wiegelde in het luie water van de Durme; het doet een mens peinzen en het is een schoon zinnebeeld. Ik ben een liefhebber van vis, Lieven, en in de tijd dat ik predikte vergeleek ik dikwijls de visser met zijn lokaas met de duivel die de mensen met de wereld en het vlees aan zijn vishaak slaat. Dat verstaan de mensen, maar dat verstaan onze overheden niet, want die lieten mij weten dat ik wel mocht bedelen maar dat sermoenen een andere specialiteit is.

- Ik houd van vis, maar ik vind vissen geen stiel voor mensen zoals wij, zei Lieven. En ik weet niet wat wij hier lopen te doen. Gij hebt mij naar hier gelokt om Johan mee te krijgen en nog andere boeren om eens echt met eigen mensen die benden van maaiers en soldatenvolk te kloppen dat ze er voor twintig jaar genoeg van krijgen. En gij zit hier te vissen

- Lieven, vriend, wij zijn pas gisteren hier gekomen, en morgen zijn wij verder op de baan en de soldaat Johan gaat mee met ons, want zo'n man hebben wij nodig. Dat is er een

die recht in de ogen kijkt en als hij iets aanpakt laat hij het niet vallen. Maar alles moet zijn tijd hebben. Zoiets is gelijk de gratie Gods, die komt op ‘t ogenblik dat ze er absoluut nodig is.

En pater Bruno genoot van de rivier die door deze stille, heldere voormiddag liep en geruisloos het riet bewoog. Soms neuriede hij brommend een liedje en rukte aan zijn vislijn. En met welgevallen keek hij naar de witte vissen die in een waterkruik naast hem waren en met de bloedige streep van de angel over de bek snakten.

Een dikke man kwam afgewandeld over de dijk en zijn spleetogen keken al van verre naar het bedrijf van pater Bruno. En hij bleef achter hem staan en sprak geen woord.

Daar dook de dobber onder en de pater zei, haast plechtig:

- Vriend, ga weg van achter mij, want ik ga er eentje boven halen en ik zou hem in uw gezicht kunnen kletsen.

En hij haalde op; het was een mooie vis die ombuitelde in het gras.

- Dat is nog zo kwaad niet voor iemand die van de stiel niet is, zei de dikke man en hij wees naar de waterkruik.

- Kwaad is het niet, zei pater Bruno tevreden, maar gij zijt abuis als gij zegt dat het mijn stiel niet is. Want ik ben een visser van mensen zoals het geschreven staat in de Bergrede, of het moest elders staan in de Heilige Schrift.

- En staat er ook in de Heilige Schrift dat de vissers van mensen zo maar in de Durme hun dobbertje mogen werpen? vroeg de dikke man en keek schuin in de nek van pater Bruno.

- God schiep de vogelen in de lucht, de dieren die kruipen en lopen op de aarde en de vissen in het water tot nut en genoegen van de mens, was het waardige antwoord.

En het was onverwacht, want de dikke man slikte eens en zweeg. Maar Lieven, die languit lag in het gras, werkte zijn dik achterste naar omhoog en vroeg:

- En wat hebt gij te maken met de vissen van de Durme en met de pater die ze vangt.

De dikke man was blij dat hij nu kon antwoorden.

- God schiep de vissen en de paters, zei hij, maar de vissen uit de Durme zijn niet voor de eerste de beste monnik die in plaats van paternosters te bidden in zijn klooster, gratis een portie vis wil eten. De vissen uit de Durme, tot ginder aan de tweede grote bocht, behoren aan de abt, van het kleinste spierinkje tot de vetste brasem, en al wat er in die waterkruik ligt is vis van de abt. En als ge ‘t weten wilt, ik ben de rentmeester van de abdij; ge zult nu ongeveer weten hoe laat het is.

Pater Bruno haalde zijn hengelroede uit het water en stond recht. Zonder een woord te spreken rolde hij de lijn netjes op, haalde de roede uiteen en bond ze samen. Dan zei hij:

- Zie zo, dat is weer een werkje dat gedaan is. Mijn dikke vriend de rentmeester, wij zullen de vissen in de Durme laten zitten voor de eerwaarde vader abt wie God lange en voorspoedige dagen moge gunnen; ik wens hem karper en snoek en vette brasem zoals er daar in de waterkruik ligt. Ik ben reeds veel tegengekomen in mijn leven; ik heb pelgrims gezien die met erwten en zand in hun schoenen ter bedevaart gingen en paters die een piek droegen in plaats van een kruisvaan, maar abten die een pater beletten vis te eten, wat loffelijker is dan vlees voor een geestelijk man, zo’n abt heb ik nog niet ontmoet, al is het dan ook maar in de persoon van een dikke rentmeester met varkensogen.

En hij bukte zich om zijn kruik met de vissen op te nemen. Maar de rentmeester hield zijn arm tegen:

- Al de vis uit de Durme vanaf de derde notelaar over de derde bocht rechts tot de tweede grote bocht links is van de abdij. De vis in het water en ook de vis die eruit gehaald is. En ik zal nu verplicht zijn de kruik mee te nemen, want zij

heeft gediend om recht en wet te schenden. De hengelroede kunt gij houden, want ik heb eerbied voor de religie.

Lieven kwam zwaar vanuit het gras op de dijk. Hij was even groot als de rentmeester maar veel breder in de schouders. Hij greep de kruik met de vis en zei giftig:

- Ik heb nog nooit met een kruik gevochten, want dit betaamt aan dronken boeren en niet aan een soldaat van hertog Karel die weer zal komen om die lamme Oostenrijker terug naar zijn moeder te zenden. Maar het zal mij plezier doen die kruik op uw spekkop stuk te slaan.

De rentmeester had zachtmoediger mensen in het gezelschap van een monnik verwacht.

- En daar komt mijn vriend de soldaat Johan, zei pater Bruno, een man van eerlijkheid en recht; want hoewel het minstens even goed op mijn gezicht en op mijn kleren te lezen is dat ik behoor tot de glorieuze orde van de heilige Dominicus, dan is het niet hetzelfde met u, en mijn vriend de soldaat Johan zal wel weten of de rentmeester van de abdij wel werkelijk een dikke vent is met spleetogen en of de man die hier voor mij staat niet één van die passanten is die niet aarzelen een maaltijd aan een geestelijk man te ontstelen, wat een grove zonde is.

Toen Johan nu naast hen stond, zei de rentmeester:

- Die zal u dadelijk zeggen wie ik ben, en hij zal misschien nieuws kunnen geven over een koe die thans in de stal staat waar zij behoort. En geef nu die kruik en wees blij dat ik u laat gaan, want hier bestaat nog wet en recht.

Toen nam de soldaat Johan de kruik en zei:

- Man, ik ben eens te laat gekomen toen gij uw dapperheid tegen een vrouw hebt uitgewerkt, maar nu kom ik op tijd.

En hij dacht een ogenblik na en gaf de kruik aan pater Bruno. Zonder zich te haasten ging hij op de rentmeester toe en sloeg zijn armen om zijn middel en voor de dikke man zich

weren kon werd hij opgeheven en lag in het slijkerige water van de oever.

- Kom, zei pater Bruno, kijk niet om, Lieven. Ik heb daar iets gehoord, maar niets gezien. Johan, vriend, kom, wij gaan vis eten die ik zal bereiden zoals de broeder kok van het klooster mij geleerd heeft toen ik nog in zijn gratie stond, wat al een hele tijd geleden is.

En zij gingen de dijk op. Toen de soldaat Johan omkeek, zag hij de rentmeester het water uit zijn kleren schudden, en een lach kwam om zijn scherp gelaat.

- Abten en rentmeesters en heren, zei hij, het eerste dier, het beste koren, al de vis en al het wild en het land waarop de anderen werken.

Pater Bruno bleef staan, met beide handen om de waterkruik gespannen.

- Soldaat Johan, zei hij, de weg is te smal om met twee naasteen te gaan; stap gij maar vooraan, gij zult beter horen, want ik heb iets te zeggen.

En met een gezwinde beweging, die vreemd was voor zo'n zwaar mens, liet hij de soldaat voorbij schuiven. Hij kuchte zijn keel helder en vroeg:

- Waarom denkt gij dat wij gekomen zijn in deze vlakte van zand en meersen waar rentmeesters de vis van achtbare geestelijken willen ontnemen?

De soldaat Johan antwoordde:

- Ik geloof dat gij geen goed nieuws brengt.

- Soldaat Johan, zei pater Bruno, gij hebt zoëven gezien wat onrecht is en gij zijt een man van rechtvaardigheid. Kunt gij het zo maar aannemen dat een koning maaiers zendt om de oogst van Vlaamse boeren te vernielen?

De soldaat Johan dacht na:

- Ik heb de boer Niklaas horen verkondigen dat het rijk van de rechtvaardigheid van de ploegkouter zou aanbreken; hij

zag het komen zoals de stofwolk in de herfstwind. Maar ze hebben de boer Niklaas een sleutel in het voorhoofd gebrand en zijn vaan op zijn lichaam stukgeslagen. Hoe wilt ge dan dat ik geloven zou in de voorspellingen over de rechtvaardigheid?

- Daar heb ik u, riep de pater uit, een boer die predikt is al even slecht als een pastoor die over aflaten spreekt, want dat gaat buiten hun verstand. Maar gij weet wel, vriend, wat ik u eens gezegd heb in de taveerne te Gent toen de heren de godtergende opslag op het bier hadden gelegd. Als de boeren soldaat worden, dan kan er wat gebeuren dat met geen kruisvanen te bereiken is.

En daarom komen wij nu. Lieven hier is een goed soldaat hoewel ik met een piek veel meer kan uitrichten dan hij met mijn wijwaterkwast. Hij ziet alleen Gent. Maar hij doet mee, want als een Gentenaar tegen de Koning van Frankrijk kan vechten dan doet hij het dubbel goed. Gent is maar een stad en een volk is meer waard dan een stad. Wij moeten de boeren uit de streken waar de mensen Diets spreken, eens voor hun eigen laten vechten; de boeren moeten de vreemde maaiers eruit slaan en de soldaten die met de maaiers meegaan. Is dat niet de rechtvaardigheid van de ploegkouter?

Ze liepen nu met drie achter elkaar op de dijk en sloegen dan het pad in dat door de meersen naar het heideland omhoog liep. De woorden van geweld klonken vreemd in de rust van de voormiddag, in dit land dat daar in onveranderlijke schone stilte naar hemel en aarde te luisteren lag.

De soldaat Johan sprak geen woord en de anderen wachtten tot hij spreken zou.

En zo kwamen zij aan de hut.

Toen zei de soldaat Johan:

- Ik geloof niet dat de boeren zullen vechten, want de grond waarop zij arbeiden is van de heren en de abten, en ik

heb gezien hoe zij wegliepen toen tien knechten hen kwamen afranselen.

En pater Bruno begon te prediken alsof het voor een nieuwe kruisvaart was. Over de plicht van de boer en de soldaat, en over de gelegenheid die er nu was. En hij zou van hier tot Gent met Lieven en de soldaat Johan gaan en trachten de boeren op te roepen om de maaiers en de soldaten van de Franse Koning plat te slaan. Want als de hertog zoiets zag zou hij moed vatten en in plaats van Duitse soldeniers en Boergondische bullebakken een leger van eigen mannen hebben.

De vrouw Grete zat te luisteren en Johan keek naar haar om te weten wat zij dacht, maar niets in haar gelaat sprak over wat in haar gepeinzen lag. En ook hij zweeg. Maar toen pater Bruno de kleine jongen omhoog wierp en hem vatte in zijn brede, volle handen, glimlachten zij beiden.

Met hardnekkigheid, goedheid en welsprekendheid sprak de monnik nu over zijn plan. Lieven zat er tamelijk dom bij te kijken en haalde zijn herinneringen op. En toen het avond was geworden had de soldaat Johan nog niet gezegd wat hij zou doen.

In de stal daarnaast hoorde hij de luidruchtige slaap van pater Bruno; hij ging naar buiten en zag de weke duisternis van de voorjaarsnacht. De grote stilte van de weiden en het geurige leven van de bossen omgaven hem.

Toen ging hij naar binnen en sprak met Grete, zijn vrouw.

Toen de drie mannen in de vroege morgen opstapten, zei de soldaat Johan tot pater Bruno:

- Geen boer zal met ons meegaan, want de arbeid begint op het veld, en wat gij gezegd hebt van die maaiers is onzin, die zijn sedert lang vertrokken, want het is nu geen maaitijd.

De monnik kreeg een sluwe trek op zijn gezicht:

- Waar gezaaid wordt, daar wordt ook gemaaid, zegde hij. En ik heb te lang door de wereld gezworven om niet te weten

dat het thans geen tijd is waarop de pik door het koren vaart. Maar het komt erop aan eens een klop te geven die deze heren van Frankrijk de lust ontneemt te herbeginnen. Die maaiers, dat is een symbool.

Maar wat Johan gezegd had, was de waarheid. De boeren keken ongelovig op toen pater Bruno met zijn geschiedenis voor de dag kwam en zij keerden zonder antwoord naar hun arbeid terug.

- Ik geloof dat de boer Niklaas de zaak hier verkorven heeft, zei de pater, als een boer zo een streek heeft afgepredikt, blijft er voor een geestelijk man geen gehoor meer over.

En zij trokken hoger op, Gentwaarts. De weg die Johan gegaan was toen hij bij de dochter van hertog Karel wilde komen. Hij begreep niet hoe hij met de twee mannen was meegegaan nu toch alles zo mals stond in het eerste groen en hij kreeg een hevig verlangen naar de weiden beneden zijn hut.

Maar pater Bruno kende de mensen en hij verhief zijn stem tegen de lamheid van mannen die niet eens bekwaam zijn een spade tegen een piek te verruilen.

Hij wilde een laatste maal trachten toch enkele boeren mee te krijgen.

- Gij moet ook iets zeggen, sprak hij tot Johan en Lieven, gij zijt twee oud-soldaten en daar luisteren de boeren beter naar dan naar een monnik, die komt om hun geld af te bedelen.

En hij zegde aan de boeren die hij ontmoette, dat zij naar de afspanning zouden komen die aan het kruispunt van vier wegen lag. De enen vroegen of hij het gelag betaalde, anderen zeiden niets en bleven weg; toch was er een dozijntje dat naar de linde kwam afgezakt want zij meenden dat er wederom een nieuw en streng geloof zou verkondigd worden en hun hart verlangde naar de vernieuwing.

Pater Bruno verhief dan zijn geweldige stem.

En hij vertelde hoe de maaiers door de koning van Frankrijk

gezonden waren om de oogst te vernielen van al de boeren uit de gewesten van het Zuiden waar Diets gesproken werd De heren lieten begaan, de hertog liet begaan, en wat erger was hij had troepen van Boergondiërs en mannen van de Duitse gebieden die in plaats van de boeren te beschermen, met dobbelstenen en drank en nog veel ergere dingen, waarover een geestelijk man met schaamte spreekt, hun tijd doorbrachten en de boeren het laatste zwijn uit de stal haalden.

En hoe kwam dat, vroeg pater Bruno, antwoordt zelf, boeren

De boeren stonden te luisteren; hun ogen stonden sluw en begrijpend, maar zij zwegen.

En hier bij hem, ging dan pater Bruno voort, stonden twee mannen die soldaat waren geweest onder de grote hertog Karel de Stoute, en een van hen - hier stond hij en heette Lieven en was van Gent - wist met grote zekerheid dat de hertog niet dood was, maar opgehouden in Frankrijk en dat hij binnenkort terugkeren zou om de grote slag te slaan tegen de Franse Koning. Die andere naast hem was de soldaat Johan die zelf een boer was en grond had vruchtbaar gemaakt waar sedert het begin van de wereld alleen de wilde konijnen hun voedsel hadden gevonden. Die mannen gingen vechten tegen de goddeloze schenders van de akkers; maar het mocht niet alleen aan vreemde soldaten worden toevertrouwd. Grond en oogst moesten door boeren worden verdedigd.

Waarom er dan soldaten bestonden, vroeg een van de boeren.

- Omdat de boeren te lam zijn om het zelf te doen, zei de soldaat Johan.

Er ontstond gekijf want zij dachten dat een soldaat betaald werd door de boeren. Telkens als er oorlog was werden er grote belastingen geheven en hadden de boeren zeer harde winters en waarom?

- Soldaten vechten voor de heren, boeren alleen vechten voor de grond, zei de soldaat Johan.

En toen zwegen zij en dachten na, tot één van hen vroeg: voor welke grond, want de grond was toch van de heren.

De soldaat Johan zweeg ook en het was voor hem een pijnlijk zwijgen. De vage droom, die in hem door de boer Niklaas levendiger was gemaakt, vond geen beeld en geen woorden in hem. En hij keek hulpeloos naar pater Bruno en die keek naar Lieven. Maar Lieven bromde iets dat niemand verstond.

Dan gingen de boeren, de ene na de andere, voort. En als zij weg waren schold Lieven ze uit voor stom vee en trekossen, en daarna scheen hij weder kalm en tevreden. Maar de soldaat Johan keek ze na en misprijzen en moedeloosheid kwamen over hem.

Zij kwamen in de stad Gent, maar geen enkele boer was met hen meegetrokken om de maaiers van de Koning van Frankrijk de kop in te slaan.

X

De hertog was met zijn legerbenden uit Gent vertrokken. Hij was naar West-Vlaanderen afgezakt waar Engelse boogschutters zijn troepen zouden komen versterken. Men vertelde er wondere zaken van; er waren erbij die een pijl in de lucht met een andere pijl in twee schoten. Zij trokken de boog ongemeen ver met hun lange pijlen, en als de gespannen vingers loslieten dan was er een kort en sterk gesnor en iedereen keek in de verte om te zien waar hij in verwoesting neerkwam.

Gent was rustig; schepenen hadden hun voorgangers onthoofd en volksoplopen hadden de nieuwe schepenen onder het zwaard gebracht. En vele mannen waren mee met de hertog, die West-Vlaanderen was ingetrokken om zijn slag te slaan tegen de Franse Koning.

Lieven vond weinig avontuur in de zaak. Hij had gehoopt dat boeren en Gentenaars iets zouden begonnen zijn waar Gent in een daver van viktorie al zijn klokken had laten luiden. Een algemene grote wapening die de hertog in vrees en deemoed zou hebben naar Gent doen komen. Maar pater Bruno sprak heftig op hem toe. Ook de soldaat Johan aarzelde; en pater Bruno nam hem op zij; hij sprak andere woorden dan tot Lieven. En de drie mannen trokken in het spoor van de hertog naar West-Vlaanderen.

Hier en daar waren benden achtergebleven. Geen mensen uit

de Vlaamse gewesten maar zwarte kerels van Boergondië die met begerige gezichten de vrouwen aanspraken en ze niet verstonden. Hier en daar werden de klokken geluid als ze in het zicht waren en mannen met wapens stonden in ‘t gelid om ze af te wachten, maar telkens als zij de klokken hoorden luiden of in de nacht de gloed zagen van een ver alarmvuur, trokken ze bezijden weg en vloekten.

- Met zulke mannen ben ik opgemarcheerd, dacht de soldaat Johan en hij keek naar de eenzame hutten waar soms een hond aan een touw hing met de kop omlaag of waar de deuren waren ingeduwd.

Maar overal lag het land in de zon van de lente. En de rijke aarde droeg het groen van de komende oogst. Water glinsterde in de grachten en het geroep van een vogel kwam uit wilgen en olmen aan de weg en uit de kanten, die hun frisheid haalden uit de grachten.

- Nu moeten wij in de streek komen waar de maaiers hun duivels hebben losgelaten, zei pater Bruno.

En hij ondervroeg de boeren die nog geslotener schenen dan die uit het land van Waas. Maar zij wezen westwaarts en zuidwaarts en zeiden dat de soldaten van de hertog al evenzeer van Satan waren gezonden. Toen schudde de soldaat Johan het hoofd en wist niet of hij verder zou gaan.

Maar hoe dichter zij bij het leger kwamen hoe luidruchtiger Lieven werd.

De oude tijd komt weer, riep hij en had ik nog geld, ik betaalde hier een gelag zoals wij er een hadden in de grote stad Trier waar ze de hertog zijn kroon gereed hielden.

Daar was in een kapel alles uitgestald wat de hertog en zijn huis bezaten; juwelen, pater, zo groot als een kinderhoofd, helmen met diamanten en zwaarden met goud. En daar kwamen de prinsen uit de streek ginder hun hart verteren in jaloersheid. En wij, pater Bruno, wij... ik weet nog van een grote blonde,

met twee lange vlechten waar ge de ronde van uw buik kondt mee doen, een vrouw zoals die van Johan...

En hij vertelde niet verder want Johan keek hem scherp aan en pater Bruno keek naar de lucht. - Het zit hier vol leeuweriken, zei hij.

Zij stieten op een kleine groep Boergondiërs. Die zaten in het lommer van een notelaar en dronken wijn, terwijl de drie mannen in de kleine hoeve bij de boer op de bank zaten. En toen wilden de Boergondiërs vlees eten en één van hen kwam uit de stal met een koe.

Vanuit het venster zag de boer hoe zijn beest gedwee stond te midden van de lachende mannen. En ‘ach,’ zei hij, ‘mijn beste melkkoe.’ En Johan keek naar het beest: schoon was ze en glad en de aders stonden in de glimmende flanken getekend.

Toen ging hij buiten en stapte naar de koe. Hij betastte de schouders en monsterde de uier en hij lei zijn arm in genegenheid rondom haar nek. De Boergondiërs keken verbaasd naar wat hij deed en lieten hem begaan. Toen lachten ze en wezen met de vuist naar hun mond en wreven over hun maag. Johan knikte neen en beduidde met zijn arm dat zij plaats zouden maken en wilde de koe terug in de stal leiden. Maar een man met een vuil gezicht en dikke oogleden riep hem toe dat hij mens en koe zou slachten en als ‘t moest, ze eten ook. En Johan brabbelde het bargoens dat hij in het leger van hertog Karel had geleerd. Pater Bruno en Lieven kwamen bij hem staan. En Lieven sprak ook bargoens en wees met grote gebaren op zijn bil en maakte nog vele andere gebaren waaruit duidelijk moest worden dat hij vele veldslagen geleverd had. De Boergondiërs luisterden verbaasd en keken naar de soldaat Johan zoals die daar stond naast de koe met een gezicht waarop zij konden zien dat die harde, magere man met geen gebrul of geen slag was van zijn stuk te brengen. Toen nu de boer met een homp ham bij hen kwam, waren er enigen die tevreden waren,

maar de man met de dikke oogschelen vloekte.

Johan trok de koe voort, sloot de staldeur en ging op een takkenbos aan de muur zitten. En hij sprak verder niet, want hij was dankbaar en gelukkig dat hij de koe niet had zien slachten en toen de boer hem met vreugde op zijn schouder sloeg, stak hij zijn hand uit. Hand in hand stonden de twee boeren elkaar aan te kijken.

- Het is een schoon beest, zei Johan.

En de boer glimlachte.

Toen gingen de mannen uiteen. En pater Bruno gaf langs de weg een kort tema tot overpeinzing waarin hij zegde dat de boeren, die om een koe verenigd zijn, het maar eens moesten proberen voor meer dan een koe.

- En toch zou ze gesmaakt hebben, zei Lieven spijtig.

- Amen, zei pater Bruno.

De hertog had zijn kamp opgeslagen in een streek van weiden en zeer vlak land. Daar stonden de tenten met de wimpels en de paarden die aan hun halsband rukten. En duizenden mensen die met een wapentocht geen uitstaans hebben liepen er rond.

Het gezicht van pater Bruno stond vol vreugde toen hij dit alles zag. Maar de soldaat Johan keek verdrietig naar het rumoer en zei: ‘Dat is geen legerkamp, dat is een kermis.’ En Lieven vond ook dat er te veel volk rondliep dat een echte soldaat in de weg ligt. ‘Vrouwvolk is goed,’ zei hij tot pater Bruno, ‘maar te veel is te veel; ik zie hier vrouwvolk dat heel de stad Gent kan gerieven en oude mannen en kinderen zijn er ook bij.’ Maar pater Bruno was vol vergiffenis voor de menselijke zwakheid en zei: ‘Dat is de gang van de wereld, Lieven.’

Beide mannen werden ingelijfd. Piekeniers waren ze en toen Johan zijn wapen in beide vuisten klemde, kwam de trots en de kracht van de soldaat over hem en hij stond stil zoals de mannen in het gelid staan, wachtend naar het sein van de

opmars. En de monnik werd niet opgemerkt in de ordeloze drom van degenen die de legerplaats vervulden met hun nutteloos gekijf en hun nutteloos dooreenlopen.

Niemand scheen haastig. Dagelijks kwamen de mannen van de tros af met vee en brood. De trage stoeten van koebeesten kwamen voorbij en ‘s avonds steeg over de legerplaats de reuk van vuur en gebraden vlees. Zodat de soldaat Johan ongeduldig werd.

Toen nam pater Bruno hem mee en toonde hem de vlakten waar de nieuwe oogst stond in sterk groen. Een ongemeten vruchtbaarheid die van heuvel tot heuvel strekte.

- Zie, soldaat Johan, zei de monnik, gij die boer zijt, zeg mij in hoeveel maanden gij deze akkers kunt omploegen en bezaaien. En als gij daarop geantwoord hebt, denk dan dat daarachter nog dezelfde akkers liggen, uren achtereen.

De soldaat Johan keek rond in bewonderende verbazing. Hij wist wat deze aarde van de boer had gevergd. Het is het werk van een heel leven voor een enkele man, dacht hij.

- En dat alles en nog veel meer hebben de maaiers van Frankrijk afgerukt nog vóór het rijp was. Het werk van honderden boeren teniet gedaan zonder vrucht. Hier is het gebeurd, soldaat Johan, kijk goed uit uw ogen. En als de mensen, die hier onder de wapens liggen, de benden van de Franse Koning niet zo plat slaan dat een blinde er kan overheen stappen zonder het te merken, dan komen ze de volgende oogst terug.

Toen zei de soldaat Johan uit de grond van zijn hart:

- Zij zullen niet terugkomen.

En op een morgen werden de tenten op wagens geladen en de trompetten bliezen uitdagend, zodat de paarden warm werden en steigerend hinnikten. Lieven en Johan gingen in ‘t gelid staan en naast hen kwam pater Bruno die zijn lenden met een ruk nauwer omgordde, zijn pij aan zijn voeten wegschopte en rondkeek alsof hij een wapen zocht voor zijn handen.

- Ik vecht voor Gent, zei Lieven.

- Ik vecht voor allen die op dezelfde aarde in dezelfde taal bidden, riep pater Bruno.

- Ik vecht voor de aarde en de boeren die erop wonen, zei de soldaat Johan.

En te midden van het rumoer achteraan, waar grijsaards en vrouwen de legerplaats afzochten, stelden de scharen zich op mars. Boergondiërs en wapenlieden uit de Duitse streken en ook mannen uit de steden Brugge, Ieper en Gent. En deze laatsten waren het minst luidruchtig.

En zo kwamen zij in een streek waar lichte heuvels van afstand tot afstand zich boven de velden verhieven. Honderd ruiters werden vooruit gezonden terwijl achteraan in het kamp de vrouwen, grijsaards en ook hier en daar een monnik zich neerlieten. Weer klonken trompetten en kapiteins liepen rond om hun mannen bijeen te houden. Johan zag toen ook de Engelse boogschutters.

In de namiddag kwamen de ruiters terug; er waren er geen honderd meer, maar in hun midden reden een twintigtal vreemde mannen op paarden die anders waren uitgerust dan die van de hertog. Toen brulden de wapenlieden van vreugde en mannen uit het Boergondische liepen op hen toe en sloegen ze in het aangezicht met hun riemen. Zij verdwenen in de tros van het leger waaruit het gekrijs van de vrouwen opsteeg.

Zo lagen zij daar, de hele nacht; grote kampvuren waren verspreid over de vlakte en de wapenroep van de schildwachten klonk van de heuvels. En Johan, die gestrekt lag in de schijn van het vuur, sprak niet met zijn gezellen, want hij dacht meer aan thuis dan aan de dag die in aantocht was. Hij hoorde het doffe gerucht van voortgetrokken bombaarden en in de verte, als het ware achter de horizon, was er een gloed van brand.

Bij het eerste klaren van de dag gilden de trompetten en toen

zij bij de eerste zon in de orde waren geschaard waarin zij vechten zouden, glimmerden zeer ver de heuvels van het staal der wapenlieden. En Johan, die naast Lieven bij de piekeniers stond, zag hoe de Engelse boogschutters in zwierige pas vooruitschoven en ver bezijden hem gromde de eerste bombaarde.

Pater Bruno riep: ‘Vecht als kristenmensen!’ en hij sloeg een groot kruis over het leger en de mannen die rondom hem stonden sloegen een kruis. En zij keken gespannen naar de boogschutters die schenen stil te staan. Van de heuvels bewogen grote vlekken dalwaarts en trompetten van ver en bij klonken hitsig en gejaagd.

- Wat staan wij hier te doen, riep pater Bruno, waarom laten ze ons niet vechten. Kijk, daar zijn ze bezig en als ik het goed voor heb keren de Engelsen terug.

- Natuurlijk, riep Lieven, zo is een veldslag wat hij zijn moet; hun taak is vervuld en nu begint de onze.

Maar nu trokken nieuwe scharen vooruit en de piekeniers van Johan bleven in het gelid staan. Het ploffen van de bombaarden werd regelmatiger. En geschreeuw klonk vóór hen en bezijden hen. Toen werd in Johan het lied van de boer Niklaas, het onsamenhangend lied van de ploegkouter, opnieuw wakker. En hij zong stil voor zich heen en omklemde de piek. De lust van de slag werd warm in hem.

- Wat zingt gij? vroeg pater Bruno.

En Johan zong luider het lied van de ploegkouter en van de rechtvaardigheid van de grond en hij zag voor zich zijn akker en de meersen uit de vallei.

- Denk aan de maaiers en klop erop, riep de monnik toen hij het verwarde gezang hoorde.

Toen viel er stilte over de gelederen want het sein tot oprukken was gegeven. Zij gingen met gemeten pas alsof het een wapenoefening gold en de pieken tintelden in de zon. Het waren prachtige scharen, kloeke mannen uit de Vlaamse steden,

en naast hen stapte pater Bruno alsof hij het bevel ging voeren.

Een ogenblik bleef hij staan en liet de gelederen naast zich voorbijschrijden. Maar het duurde niet lang of hij liep weer in de pas naast Johan en hij droeg een piek zoals de anderen.

Zij rukten ver vooruit want van de heuvels vóór hen waren vele honderden mannen afgedaald, hellebaardiers en boogschutters die van dichtbij het korte brede zwaard trokken dat aan hun zijde hing. En de drang van dezen was zo krachtig dat de piekeniers van Johan zich met moeite staande hielden. Het gerucht van de strijd dat hen had omringd, werd nietig in het geschreeuw dat hier onder de vechtende mannen opsteeg.

De lange pieken en de hellebaarden die als weerhaken werden vooruitgeslagen zochten naar borst en gelaat. Johan zag hoe pater Bruno snuivend vooruitschoof en zijn piek boorde en terugtrok, en de mannen rondom hem hadden in bittere moed de aanval gebroken en drongen voorwaarts. Waar zij gingen kwamen openingen in de hellebaardiers en de mannen die met het zwaard sloegen. En de monnik riep af en toe woorden die verloren gingen in de slag.

De soldaat Johan vocht met berekende kracht; zijn gelaat stond onverzettelijk en tussen Lieven en de monnik in kwam hij langzaam vooruit. Toen kwam van bezijden de zware draf van paarden en achter de piekeniers drongen de ruiters van Frankrijk door naar de legerplaats van de hertog. Gejuich en gegil stegen er op en er werd bevolen vechtend achteruit te wijken.

Verwarring ontstond waar de huurlingen van Boergondië vochten en rechts van de Vlaamse gelederen drongen de soldaten van Frankrijk voorwaarts, zodat de mannen van de Vlaamse steden hun gelederen uitbreedden om de druk van de opmars te stuiten. En de Engelse boogschutters sloten zich bij hen aan en stonden tussen de plunderende ruiters en het voorwaarts strevende voetvolk.

- Denk aan de maaiers, riep pater Bruno.

Maar plots kwam vanuit de overrompelde legerplaats het gewoel van strijd en de ruiters van Frankrijk reden in wanorde terug en achter en midden hen vochten de ruiters van Boergondië. En over de gelederen van al wat aan deze zijde vocht ging een gemor van vreugde en met nieuwe kracht rukten zij tegen de soldaten van Frankrijk in.

Zij voelden nu het genot van de overwinnende soldaat en joegen voort naar de heuvels toe en daarachter zagen zij, in grote verwarring, de wagens en tenten van het Frans leger waar reeds ruiters tegen elkaar streden. De piekeniers van Johan hieven een machtig gebrul aan en als water vloeiden de rangen vóór hen uiteen. Voor zij zelf konden vermoeden, waren zij onder de ruiters geraakt.

Velen onder hen vielen op de tenten en de wagens aan, en zij die dorstig waren van de hitte en de opwinding van de strijd, hieven kruiken wijn aan de mond en keken met verbaasde ogen naar alles wat daar voor het grijpen lag. Maar anderen gingen in koelen moede de ruiters te lijf en het voetvolk dat zij voor zich hadden uitgedreven.

Johan en zijn gezellen stonden in de verwarring van de vechtende mannen en toen Lieven zijn piek in de buik van een paard stiet, drong een degen door zijn keel en hij viel achterover met de handen op zijn wonde. Pater Bruno en Johan streden voort met de aandacht van mensen die vernietigen moeten om te blijven leven. Maar toen de laatste ruiters achter het gewoel tussen de tenten verdwenen, zagen zij dat hun kameraad niet meer bij hen was.

En zij vonden hem met de greep van zijn handen over zijn bloedende keel.

Toen hij zijn vriend zag, was het Johan of de veldslag verloren was. De vreugde dat de benden van Frankrijk waren weggeslagen viel plots en het medelijden met de korte struise

man, die stervend was, overweldigde hem. En pater Bruno knielde met hem neer.

In het gekrijs van het overweldigde tentenleger, waar de plunderende mannen hun spektakel maakten, lag de Gentenaar te sterven. Zonder één woord, bloedend uit zijn doorboorde keel.

- Lieven, zei Johan, en meer kon hij niet over zijn lippen krijgen.

En toen Lieven gestorven was, droegen zij hem waar nog vele anderen dood lagen of de dood nabij waren. Beide mannen wisten hoe mensen sterven op een slagveld en hoe zij eruit zien met het hardgeworden bloed over hun verstijfde lichaam. Maar nu stonden zij geslagen te zien naar de man die kort geleden nog zo krachtig en luidruchtig naast hen streed.

Bij de kampvuren hoorden zij het verhaal van de slag. De Franse ruiters waren onverhoeds in de legerplaats gedrongen en vrouw noch grijsaard waren gespaard gebleven; in de tent van de hertog hadden zij verbrijzeld wat zij niet konden meenemen, maar toen de ruiters van Boergondië hen op het lijf vielen hadden velen van hen niet meer de tijd gehad op hun paard te stijgen.

Nu sliep de hertog in de tent van de Franse bevelhebber en over heel de vlakte waar de vuren brandden was het geraas van mannen die verzadigd zijn en gedronken hebben. Bij hun vuur zaten Johan en pater Bruno en spraken stil tot elkaar.

- Wat zal er nu gebeuren, vroeg de soldaat aan de monnik, wat zal er nu gebeuren? Wij hebben gevochten en gewonnen en de Fransen verdreven. Wat is er nu gewonnen?

Want vroeger, toen hij alleen soldaat was en stapte waar men hem zei te gaan en vocht zonder te vragen waarom of tegen wie, was dit nooit in zijn hoofd opgekomen.

- Wat er gewonnen is, antwoordde pater Bruno, het eerste wat er gewonnen is, dat is dat wij niet verloren hebben, en dat wij allebei nog in leven zijn. Ik acht dit reeds een schoon voor-

deel. En wat er nu gebeuren zal, weet ik niet want ik ben geen hertog. Maar wie een klopping krijgt zoals die kerels nu gekregen hebben, komt in de eerste tijden niet terug om onrijp graan te maaien. En nadat hij in zijn kruik had gekeken zei hij treurig:

- Jammer dat Lieven er niet bij is want die wijn van de Fransen is beter dan het bier waarvoor de Gentenaars opstand hebben gemaakt.

De mannen sliepen in terwijl de wachten, ver vooruit, in de nacht liepen en het was laat in de morgen toen het leven in het kamp begon.

- En nu gaat het vooruit, zei pater Bruno, want wij hebben die mannen al veel te ver laten lopen en het is de wet van de oorlog dat iemand die slaag krijgt en lopen gaat een tweede afranseling bekomt alvorens hij opnieuw kan adem scheppen.

Heel het kamp wachtte; de rijke buit had de strijdlust levendig gehouden en de overwinning sterkte de moed. De mannen van de Vlaamse steden waren ongeduldig om ook eens op de grond te staan van een Koning die aanhoudend zijn troepen had laten branden en moorden onder hun eigen volk. Toen het middag was, vertelde men dat de hertog reeds twee uren in zijn tent zat met de aanvoerder om te weten wat hij zou doen.

Weer werden de kampvuren aangestoken op dezelfde plaats. Met de morgen groeide het ongeduld van de mannen; alleen die van Boergondië en de troepen uit het Duitse gebied zaten onverschillig bij hun maaltijd en vonden dat alles wel was.

Pater Bruno keerde terug van een tochtje door het kamp en zijn gezicht stond boos.

-De hertog weet niet wat hij moet doen, riep hij uit. Dat is nu een man die gevochten heeft zoals het betaamt, als ik mag geloven wat er verteld wordt, want als een grote heer zo goed vecht als een gewoon soldaat vinden ze ‘t wonderbaar. En in de strijd was hij kloek; nu is hij voorzichtig en zou liefst

naar huis gaan op een overwinning. Voorzichtig noemen ze dat. Ik heb de vent gezien die met hem meegaat om op te schrijven wat hij doet en erbij te voegen wat hij niet doet. Hij is de enige die thans wat verricht in het kamp. Maar ik zeg u, Johan, als wij niet verder gaan is het spel maar half gewonnen.

En nadat de hertog nog vele uren had overpeinsd en met zijn veldheren gesproken, en nadat de heren met zware tred en een gezicht vol verantwoordelijkheid in en uit zijn tent waren gestapt, werden de tenten afgebroken en het leger trok terug vanwaar het gekomen was.

De mannen van Ieper en Brugge gingen naar hun stad terug; met hen gingen de Engelse boogschutters. Maar het grootste aantal van de Boergondiërs en Duitsers ging mee naar Gent, waar ook de hertog heen trok. En de dorpen waarlangs zij kwamen triomfeerden niet; de boeren stonden wantrouwig te kijken op de akker en waren dankbaar toen zij voorbij waren. Want soldaten waren voor hen steeds dragers van ongeluk geweest.

Die van Gent werden luidruchtiger naarmate zij hun stad naderden. De ontevredenheid over de terugkeer, zonder volledige overwinning in het land van de vijand, was gezakt; zij verheugden zich over wat zij hadden verricht en over de thuiskeer. En de soldaat Johan was verwonderd hoe vlug het gemoed van een mens verkeren kan. Hij was onvoldaan en alleen het verlangen naar zijn hut en de heide verminderde zijn ontevredenheid.

- Waarvoor was dit alles nodig, zei hij tot pater Bruno die zijn piek had geborgen, waarvoor zijn zo vele mannen gestorven als het maar was om de hertog aan wat glorie te helpen? Want ik heb niet gemerkt dat de troepen uittrokken om het land te wreken over de schande van die maaiers.

Pater Bruno bromde wat en stapte verder met wijde zwaai van zijn pij.

Het duurde vele dagen alvorens de torens van Gent in het zicht waren. Het leger ging traag vooruit; de vrouwen in de tros waren even talrijk als bij het heengaan, want zij die door het wapen van de Franse ruiters waren omgekomen, waren vervangen zonder dat iemand wist hoe of waar. En de avonden, toen het leger stilhield, dwaalden soldaten en vrouwen af naar de akkers waar het graan groen opschoot. En de boeren keken verbeten de troepen achterna.

Maar de soldaat Johan was gelukkig bij het zien van het land waar hij doorheen trok. Met een grashalm tussen de tanden stapte hij in ‘t gelid; en toen hij aan pater Bruno vroeg waarom hij bij de soldaten liep en niet in de tros, zoals enkele monniken wel deden, antwoordde de pater grimmig:

- Soldaat Johan, ik behoor tot de strijders en niet tot de leeglopers. Kon ik dat vrouwvolk wegschoppen van achter de rug van de soldaten, dan zou ik spijt hebben maar twee voeten te hebben. Maar met prediken kunt ge zo iets niet veranderen, want een duivel kunt ge bezweren met wijwater en formules uit het gebedenboek, doch een vrouw is met geen wijwater, wierook, hel of duivel van achter soldaten te houden.

En hij keek nog eens schuin naar zijn gezel en zei nog:

- Dat zult gij ook wel weten.

Toen zij Gent naderden, reden boden van de hertog voorop en het volk liep uit om hen tegemoet te komen. En de heren van wet en schepenbank zaten stijf te wachten tot de hertog verscheen en wensten hem geluk. En de hertog bedankte en zei dat de mannen van Gent dapper gevochten hadden en dat hij hoopte dat zij steeds met dezelfde trouw en dapperheid in de dienst van hun heer zouden staan. Hij liet uitroepen dat er een beloning van drank en eten zou geschonken worden aan de Gentenaars die op het slagveld een grote zege hadden bevochten.

En in die avond zongen de mannen, verheugd door de wijn en door de woorden van hun vrouw; ook zij die niet hadden

gevochten maakten veel misbaar in de taveernen, maar zij spraken niet over de veldslag maar over het bestuur van de stad dat nooit zo slecht was geweest en de kroezen klonken tegen de herbergtafels.

Johan voelde zich buiten deze vreugde en deze woede. Hij dronk de wijn met kalme lust en keek in de avond naar al die torens onder de sterren en hij werd weemoedig want hij dacht aan zijn dode kameraad Lieven.

In afwachting dat de soldij zou worden uitbetaald bleef de soldaat Johan in Gent. En hij was veel samen met pater Bruno, die over zijn tijd vrijelijk scheen te beschikken.

De dag dat de soldij onder gemor van vele ontevredenheid werd gegeven kwam de monnik tot bij de soldaat Johan en zei:

- Tot morgen moet ge nog blijven; het is dan het patroonfeest van Sint-Lieven en we gaan met vele brave mannen de relikwie voeren naar de plaats van zijn marteldood en hem dan triomfantelijk terugbrengen naar Gent. Gij moet mee gaan in de plaats van Lieven die gestorven is en die anders zijn schouders onder het relikwieschrijn zou zetten. Maar nu is er ander nieuws: gij moogt niet meer met mij spreken op straf van boet.

En de soldaat keek de monnik aan in grote verbazing. Maar deze hoorde in de straat een geluid van trompetten en zei:

- Kom maar dichterbij en luister.

Nadat de trompet gestoken was, las de bode een kort stuk af waarbij het aan de bedelmonniken verboden werd nog aalmoezen in te zamelen. En verder werd aan een iegelijk verbod gegeven op straffe van vijandschap met heer en wet en op korrektie van schepen, met hen om te gaan, hun hulp te verlenen of in hun kerken te gaan.

Stom van verbazing keek de soldaat Johan de pater aan. Deze grinnikte en zei:

- Een stap van mij af, soldaat Johan, op straffe van vijandschap met heer en wet. Spreek niet met mij, geef mij geen stuk brood of geen kroes bier, kom niet naar de kerk van mijn orde want ik ben een bedelmonnik.

De soldaat Johan sprak:

- Geen heer of geen wet heeft recht of macht om mij te beletten met een dapper man te spreken. En van mijn soldij betaal ik u brood en bier in de taveerne waar ik Lieven heb ontmoet toen hij voorspelde dat de grote hertog Karel zou terugkeren.

En hij ging met de monnik voorbij de mannen van de Stad en niemand dacht eraan de grimmige man tegen te houden.

Toen zij gezeten waren in de groene schemer van de ruitjes, vroeg de soldaat Johan:

- Zeg mij nu waarom gij en al de paters die bedelen, vijand zijt geworden van wet en heer. Gij hebt toch niet gepredikt zoals de boer Niklaas en niet zij die bedelen, maar zij die het woord verkondigen zijn gevaarlijk voor heer en wet.

Pater Bruno draaide zijn kroes dat het bier aan ‘t werken ging, dronk en lachte luid:

- Gij zijt weinig bedreven in de wijsheid van deze wereld, soldaat Johan. Ditmaal zijn het de pastoors en de heren die overeenkomen tegen de paters, - en ook paters tegenover andere paters. Want als wij geen aalmoezen meer mogen vragen of krijgen, dan betekent zulks dat onze heer de hertog, de Oostenrijker, de man van de verkeken viktorie, aan de stad Gent veel geld zal vragen want de onkosten waren groot; en de stad Gent zal veel geld vragen aan alles wat in Gent geld heeft of er geen heeft. En alles wat de mensen aan de bedelmonniken geven is verloren voor de stad en voor de heer. En alles wat in onze kerken gaat en er zijn penning stort omdat de mensen weten dat wij brave paters zijn, dat gaat niet in andere kerken om er zijn penning te storten. Maar dat geen mens ons nog mag aan-

spreken, dat is nieuw. Ten ware het een zaak was van aflaten waarvan sommige van onze paters nog al een ruim gebruik maken, maar dat is hoge Godgeleerdheid die ik u niet kan uitleggen, omdat gij het niet zoudt verstaan en omdat ik zelf nooit helemaal geweten heb waar het begin en het einde is van deze moeilijke twistvraag.

En de soldaat Johan dacht dat het geloof niet zo eenvoudig was als hij steeds gemeend had.

Pater Bruno sprak verder soms met bitterheid, over wat hij gesjacher en onrecht noemde; toen hij wegging riep hij nog:

- Morgen zult gij brave mensen zien.

Die brave mensen waren talrijk maar de meesten zagen er eerder stug uit dan vroom en niettegenstaande het kruis en de kerkvanen en de gewijde zangen, die opklonken rondom het schrijn, was het alsof de grote hoop mannen, die achteraan kwamen, tot een gewapende troep behoorden, want zij droegen een wapenrok en bij het doortrekken van de stad keken zij uitdagend en trots naar de stadswachten en naar de soldaten van de hertog die het schouwspel aanstaarden.

- Zie, zei pater Bruno, zij hebben hun wapenrokken aan en wapens hebben zij ook bij, wat eigenlijk niet noodzakelijk is als men met Sint-Lieven op beêvaart gaat. Maar nu is het opgekomen in het hoofd van de heren dat een Gentenaar geen wapenrok mag dragen als hij zich op straat vertoont. En dan ziet gij hoe zo'n verbod op een Gentenaar werkt. Een wapen kan trouwens altijd van pas komen, al vergt mijn geestelijk ambt veeleer een kwispel dan een zwaard.

De geestelijken en velen van de gelovigen zongen tot aan de poort van de stad en pater Bruno trok de aandacht door zijn ijver en zijn luidklinkende stem. In het open veld begonnen de geestelijken te bidden en het was een gerekt gemurmel dat over de schare klonk.

- Een grote heilige, zei pater Bruno, en een zeer oude hei-

lige, want, vriend Johan, voor die moderne heiligen moet ge oppassen. Er zijn er thans te veel die heilig worden zonder dat men klaar en duidelijk ziet waarom. Want ge kunt in de hemel komen zonder van heiligheid te gebaren en ik hoop dat het aldus met mij gebeuren zal. Maar om als toonbeeld gesteld te worden voor anderen en relikwieën te hebben, moet ge heilige daden in het aanschijn van de mensen hebben verricht. En Sint-Lieven heeft dit gedaan, hier in de streek van Gent; hij heeft gepredikt zoals ik heb gedaan, maar oneindig beter want hij heeft van de heidenen kristenen gemaakt en ik weet niet of mijn sermoenen de kristenen rechtvaardiger hebben gemaakt, maar de goede wil was er toch bij. En Sint-Lieven hebben ze vermoord te Houthem waar wij naartoe gaan en als ge goed oplet zult ge ginder wel zien dat er aan dit volk nog altijd iets ontbreekt.

En hij hief een lied aan dat het gemurmel van de gebeden deed verstommen.

Het schrijn werd langzaam verder gedragen door dorpen waar de mensen op hun knieën vielen terwijl de klok luidde boven hen; en door de velden waar de warme dag tintelde over het groen. En een grote vredigheid kwam in het hart van de soldaat en alle onrust en wrok waren eruit geweken. Hij dacht aan de nieuwe oogst die hem wachtte aan de rand van heide en meers en aan zijn vrouw Grete die de aarde had verzorgd en hoe trots hij zou zijn als hij het werk zag van haar handen, en aan de kleine jongen en aan alles wat in en rondom de hut leefde en groeide. Het was hem, nu hij schreed achter het overblijfsel van de man die zo groot was geweest in dapperheid en trouw, alsof de zegen over het land kwam waarlangs hij stapte.

De mannen hielden stil in vele dorpen en soms wachtte de pastoor hen aan de kerkdeur en vroeg dat zij het schrijn naar binnen zouden dragen. De mensen van het dorp kwamen toe-

gelopen op het feestelijk gelui. Maar de meesten van hen, die van Gent waren gekomen, rustten uit in de schaduw of gingen bier drinken in de herberg. Zo toog Sint-Lieven verder, gedragen in het zware schrijn door mannen die glommen van de warmte over hun bruin gezicht en het was reeds laat in de dag toen zij nabij de plaats kwamen waar het volk van Houthem achthonderd jaar tevoren Sint-Lieven had vermoord.

Daar stond heel het dorp en met plechtigheid en gezang en wierook werd het schrijn in de kerk binnengehaald.

- Ziet ge ze, zei pater Bruno, zou het nu niet betamen dat ze ook een pater als ik binnen vroegen voor de welkomdronk bij de pastoor, samen met de andere geestelijken die er onderdak en spijs vinden. Ik had het u gezegd, soldaat Johan, dat er aan dit volk hier nog altijd iets ontbreekt.

Maar in de avond was er weinig dat ontbrak aan de vreugde van de Gentenaars; er was gelag in alle herbergen en op de uithoeken klonk muziek. En pater Bruno zat in een gezelschap waar hij niet onbekend was, want er werd geluisterd naar zijn woorden en als hij stiller sprak staken zij de hoofden dichter bijeen.

Er was nachtwake in gebeden; de kerkdeur stond open en de flauwe schijn van het licht daarbinnen scheen door de openstaande poort. In de vroege ochtend, nog vóór de klaarte haar streep trok tussen de donkergrauwe helften van de hemel, ging Johan de kerk binnen. Een paar vrouwen zaten er bij de kaarsen die flikkerden rondom het schrijn. Een flonkerende rust was dit schrijn, verlaten tussen het kaarslicht en de schimmen van de vrouwen.

Met de morgen ontwaakten de Gentenaars. Zij die met zwaar hoofd in het stro lagen werden gewekt door de klok en nadat een zeer plechtige mis gezongen was, werd het schrijn opnieuw geheven op de schouders en de terugtocht naar Gent werd aanvaard.

Weer stonden de dorpen in afwachting, maar de terugreis ging vlugger; gezongen werd er niet meer, haast niet meer gebeden. En losser dooreen liep het volk. De geestelijken praatten onder elkaar en vrouwen en mannen hadden de orde gebroken van de heenreis, waar de mannen vooraan stapten en de vrouwen deemoedig volgden. Er werd geschertst en meisjes werden onverhoeds geknepen en giechelden luid. En het was niet de aanwezigheid van pater Bruno die ze weerhield. Toen echter een struise meid met diepe en warme ogen het gezelschap zocht van de soldaat Johan, zei de monnik.

- Meiske, die man is geen Gentenaar en hij heeft een vrouw thuis die nog schoner is dan gij.

En Johan lachte luid en gelukkig en liet zijn hand voor een ogenblik gaan over de volle schouder van de vrouw.

Velden en dorpen en de zegening van de zon. En terwijl hij stapte klonk in de soldaat het lied van de boer Niklaas, het lied van de gerechtigheid van de aarde. Nog nooit was de aarde voor hem zo schoon geweest. Hij vergat de boeren die werkten voor de heren en abten, hij vergat zijn eigen droom een vrije boer te zijn. Hij voelde alleen de vruchtbaarheid van de dankbare grond. Een roes van genegenheid kwam in hem op voor alles wat leeft en groeit. Voor de mannen die rondom hem gingen en de vrouwen die in borsten en dijen de vruchtbare omhelzing droegen.

- Pater Bruno, zei hij, laat mij Sint-Lieven dragen.

De monnik lachte en was gelukkig. Hij had de dofheid gezien waarin de soldaat Johan had rondgelopen. En hij sprak:

- Benedicamus Domino.

En de soldaat Johan zette zijn schouders onder het schrijn.

Hij zag nu alleen vóór zich de weg die door de velden ging, want de geestelijken wandelden moe mede in de vaart van Sint-Lieven. De stap versnelde zonder dat iemand opkeek of de stem verhief. Het was niet de stap van lusteloze pelgrims die

de verveling bij elke kerktoren meten: het was de stap van een soldaat. En toen zij zo een tijd hadden gemarcheerd riep pater Bruno: ‘Halt’.

Zij rustten en keken achter zich.

Achter het schrijn, zeer ver, was de langgerekte stoet van de bedevaarders.

- Wij moeten te zamen zijn voor de poort van Gent, riep pater Bruno.

Lang duurde het alvorens allen weer bijeen waren. Want trager en trager wandelden de mannen die in een vrouw hun behagen hadden gevonden. En vele herbergen onderweg hadden de lichamen loom gemaakt.

Maar toen de meeste mannen, die een wapenrok droegen, samen waren, riep pater Bruno:

- Vooruit, naar Gent.

En hij bekommerde zich niet om de geestelijken die met de anderen waren achtergebleven.

Zij kwamen vóór Gent toen het licht stond tussen de namiddag en de avond. En verscheidene van de mannen die een wapenkolder droegen kwamen bij pater Bruno. De mannen die het schrijn droegen rustten; en daar stond de relikwie van Sint-Lieven verlaten in het zicht der stad.

Toen zei pater Bruno tot de soldaat Johan:

- Soldaat Johan, gij hebt nu de weg gedaan die uw kameraad Lieven, God hebbe zijn ziel, zou gedaan hebben, hadden de Fransen hem geen degen in de keel gestoken. Een bedevaart, mijn vriend, is een heilige zaak, want buiten alle aflaten om, sterkt zij de liefde tot God en Zijne heiligen als ge u onderweg fatsoenlijk gedraagt en niet bij ‘t vrouwvolk loopt zoals de mannen die nu nog drie dorpen van hier zijn. Maar er is nog wat anders dan bedevaarten in deze wereld; dit zult gij dadelijk zien. Gij zijt echter een man die in het leven reeds wat onder-

vonden hebt. Toon dan dat gij nog wat anders kunt dan een relikwie dragen.

En hij riep een half dozijn mannen die hun schouder onder het schrijn zetten; de mannen met de wapenrok zetten zich in gelederen, de soldaat Johan vooraan. Pater Bruno stapte vóór de schare en hief met hevige stem een gezang aan dat hij alleen scheen te kennen, want de mannen stapten achter hem aan met een gezicht dat noch naar bidden noch naar zingen stond.

Zij schreden voort naar de poort. Op het gezang van de monnik waren mensen te zamen gelopen. Vrouwen vooral, maar ook mannen die het spel met meer dan nieuwsgierigheid schenen gade te slaan.

Daar stond het tolhuis. En de tolbarelen waren gesloten. Pater Bruno stond ervoor en hief de armen in de lucht.

- In naam van Sint-Lieven, laat ons door, riep hij.

De tolbedienden lagen over het half deurtje te kijken. Op Sint-Lieven staat geen tol. En ook waren er wapenlieden van de stad; die zagen toen wat zij ‘s morgens niet gezien hadden en riepen:

- Het is bij wet en recht verboden wapenrokken te dragen.

En de tolbedienden riepen:

- Sint-Lieven betaalt geen tol, er is een weg naast het tolhuis en naast de bareel.

Pater Bruno trad vooruit en sprak, nadat hij zijn gordelriem vaster had aangetrokken:

- Ik draag geen wapenrok tenzij die van Sint-Dominicus waarvan gij misschien nooit hebt horen spreken want hij betaalde alleen tol aan Onze-Lieve-Heer. Maar sedert wanneer is het verboden de grote Sint-Lieven te dragen, ook met een wapenrok? En sedert wanneer doet Sint-Lieven een omweg voor een tolhuis?

Er was een grote stilte want geen wapenman of tolbediende was tegen het geweldige woord van de monnik opgewassen. En

mannen binnen de poort en mannen buiten de poort riepen: 'Sint-Lieven doet geen omweg voor een tolhuis.'

Pater Bruno scheen opgewekt en toen uit de schare van de mannen met de wapenrok een stem riep: 'Dat tolhuis staat in de weg,' zei hij traag, alsof hij het woord Gods verkondigde:

- De patroon van Gent, de grote Sint-Lieven, wordt opgehouden door een tolhuis. Dit is een zinnebeeld, dierbare gezellen, en dat is een schande voor hen die van heel de stad Gent een groot tolhuis maken en voor de Gentenaars die het verdragen.

Al wie er stond brulde van plezier en woede. En een grote man, die een kort bijltje omhoog stak, riep:

- Sint-Lieven gaat over het tolhuis en daar is geen mirakel voor nodig.

En hij gaf de eerste houw in de houten wand van het huisje.

- Vooruit mannen! riep pater Bruno.

De wapenlieden van de stad waren uit het zicht en de tolbedienden stonden toe te zien hoe het kantoortje werd uiteengerukt. De soldaat Johan had een balk genomen en sloeg tot puin en splinters wat vóór hem lag en de mannen rondom hem werkten met dezelfde ijver.

Toen alles nu met hopen en brokken dooreenlag, zei pater Bruno tot de soldaat Johan:

- Gij moogt het schrijn niet dragen want het betaamt niet dat iemand gereed loopt om erop los te slaan terwijl hij een heilige op zijn schouder heeft. Want gij zijt nu goed voorzien met een balk en misschien zult ge die kunnen gebruiken. Ga vooruit met de tien kloeke mannen die reeds in 't gelid staan.

En hij keerde zich tot het volk en riep:

- Vooruit met Sint-Lieven!

Strompelend over het puin droegen de mannen het schrijn binnen de poort en zij die geen wapen hadden, droegen stuk-

ken balk van het tolhuis en marcheerden als mannen in 't wapen achter de relikwie van Sint-Lieven.

En toen zij door de straten van Gent trokken kwam het volk uit alle huizen en sloot zich aan bij de mannen die van de bedevaart terugkeerden. Maar gezongen of gebeden werd er niet meer; er steeg soms een nijdige kreet boven de massa en dan was er een lang gemor in de straat.

- Wat heb ik u voorspeld, zei pater Bruno tot de soldaat Johan. De heren hebben een nieuwe belasting op het zout gelegd; de heren moeten geld geven aan de hertog en de arme man die zijn vis inzout of zijn stukje vlees in de kuip wil steken moet betalen. En daarom, vriend, heb ik gezeid dat dit tolkantoor een zinnebeeld was.

De avond viel, en de schare met de rijve van Sint-Lieven vooraan, marcheerde door de schemering. De soldaat Johan keek rondom zich en achter zich; vastbesloten stapten de mannen voort en de vrouwen krijsten dwingende woorden. De torens stonden in de avond, dicht bijeen, als een bedreiging en een uitdaging. En het hart van de soldaat sloeg in wilde verering voor die stad waar iedereen steeds bereid was te vechten en leefde in een blijvende roes van opstand terwille van het recht.

- Naar de Vrijdagmarkt, riep pater Bruno.

En toen zij daar gekomen waren plaatsten zij het schrijn van Sint-Lieven in hun midden en begonnen de lofzangen te zingen waarmee zij de vorige dag waren uitgetrokken. Daar was een gevoel van wijding over ieder die daar stond, zo dof en plechtig klonk het gezang in de vroege nacht en toen almeteens de grote stormklok werd geluid, kwam van alle richtingen tegelijk de rode walm van toortsen en de gilden kwamen hun plaats innemen op de Vrijdagmarkt.

- Dat is Gent, zei pater Bruno, dat is een stad zoals er maar één in heel de wereld is; die krijgen ze nooit klein, noch

de Fransen noch de Boergondiërs noch de Oostenrijkers.

Door de menigte gingen de geruchten, die door de laatst aangekomenen waren aangebracht, dat de heren van Gent de hertog hadden gevraagd zijn Boergondische troepen tegen de muiters te zenden, maar dat de hertog aarzelde. En terwijl dit verteld werd kwamen drie heren met een wapenbode die de trompet stak.

Zij kwamen vanwege de hertog en vanwege de Stad; de muiterij zou geen verdere geldelijke straf over Gent brengen indien ieder dadelijk naar huis ging en indien de muiters, waarvan de namen morgen bekend zouden gemaakt worden, aan de goede genade van de hertog werden uitgeleverd.

- De goede genade, riep er een, en een schaterlach deed de heren in verbazing verstommen.

Alvorens zij van hun verbazing waren bekomen, hadden enige mannen geroepen: ‘Toortsen weg!’ en zonder haast werden de drie heren uitgekleed.

- Alles uit, riep een vrouw.

En een geweldige lach ging op rond de drie heren; de soldaat Johan zag hoe een vrouw de mantel van een der heren omsloeg en zijn fluwelen kaproen over heur haar wrong, en een brede grijns kwam over zijn gezicht. ‘Wat een volk,’ dacht hij, ‘zij slaan een tolhuis kapot op de bedevaart en maken opstand met een heilige in hun midden en te midden van zwarigheid en gevecht maken ze plezier.’

Drie vrouwen hadden nu het goed van de heren aan, van de pantoffels tot de muts en rondom de schamele ontkleden dansten zij onder de brullende bijval van het volk.

- De Boergondiërs komen! werd er geroepen.

Terwijl de stormklok andermaal begon te luiden, de stilte viel over de Vrijdagmarkt en ieder die een wapen droeg het lichaam strekte als tot de eerste slag, kwam een afdeling Boergondische soldaten van de hertog aangetreden.

- Schande, riep pater Bruno, met vreemd geweld eigen volk laten vermoorden.

Maar de Boergondiërs schenen weinig zin in het moorden te hebben. Zij waren niet talrijk en hielden stil voor de scharen Gentenaars die zwijgend afwachtten wat er gebeuren zou.

Een heer van de wet riep dat de muiters zouden naar huis gaan en zich gedragen als vredelievende burgers; dan zou de hertog vergiffenis schenken terwille van de hulp die Gent geleverd had in de laatste oorlog.

- Wij blijven hier tot de onrechtvaardige belasting op het zout is ingetrokken! riep een stem.

- Wij blijven hier! riepen allen.

- En Sint-Lieven blijft bij ons! riep pater Bruno.

Toen trachtten de Boergondische wapenlieden de voorste rijen achteruit te dringen; en in de gelederen van de Gentenaars ontstond een diepe gaping waarin de wapenlieden van de hertog verdwenen en daarna met groot geschreeuw zich trachtten los te rukken uit de omsingeling. Met de balken uit het tolhuis werd op hen losgeslagen totdat zij met zwaard en dolk de baan hadden vrij gemaakt.

Zij verdwenen in de nacht.

Maar met de banieren vooraan en Sint-Lieven in hun midden bleven de mannen van Gent op de Vrijdagmarkt.

En deze kleine overwinning maakte de mannen luidruchtig. Weer klonken gezangen over het plein; pater Bruno deed vergeefse moeite om een vrome lofzang te doen weerklinken. Want ook daar dacht men aan geen godsvrucht, maar de donkere woorden van opstand en toorn hielden de mannen bezig.

In de lome uren van de morgen toen de klokken aan het luiden gingen zodat het was of heel Gent één kerk was, kwamen nieuwe mannen van de gilden bij en zij riepen heftiger en zongen manmoediger dan degenen die de nachtwake hadden gedaan.

Met geschal van trompetten kwamen heren van de stad. Zij vroegen om stilte en er werd dan afgekondigd dat de belasting op het zout ditmaal niet zou geheven worden; niet als toegeving op de daden van muiterij die de hertog zozeer hadden gegriefd dat hij in de vroege morgen naar Brugge was afgereisd, maar de belasting op het zout zou niet geheven worden omdat de hertog de kosten van de oorlog niet wilde laten betalen door hen die de oorlog hadden gewonnen.

Hier lachte iemand zeer luid zodat de mannen rondom hem verstoord opzij keken. De soldaat Johan lachte.

En vermits de genadige hertog de stad Gent geen geld wilde afpersen, wilde de stad Gent ook niet dat haar beminde poorters de harde belasting op het zout zouden opbrengen. Maar, nog eens, op voorwaarde dat iedereen vreedzaam zou naar huis gaan en recht eerbiedigen.

Het trompetgeschal waarbij de heren afscheid namen werd opgenomen in het ontzaglijk geroep van triomferende mannen. Ordeloos liepen zij uiteen en bijna stonden pater Bruno en de soldaat Johan alleen naast het schrijn van Sint-Lieven, toen de pater, in een gebaar van woede, vóór de wegdrommende mannen met wijduiteengezette benen ging staan en riep:

- Laat gij Sint-Lieven alleen?

Toen zetten enkelen hun schouder onder het schrijn, en enige anderen gingen er rond; zo vlug als zij konden, midden in de joelende menigte, stapten zij verder, zonder gezang of gebed. De meesten waaraan zij voorbijgingen merkten het niet; en zij die het zagen keken met vriendelijk oog naar schrijn en dragers zoals zij met vriendelijk oog naar de daken keken waarover de zon lag.

Vrouwen liepen gearmd en krijsend vóór hen uit. Eén droeg nog de fluwelen kaproen van de heer der wet over heur haar. Pater Bruno stapte op haar toe en rukte de kaproen weg,

zodat ook een haarlok meekwam. Tot de schreeuwende vrouw riep de pater:
- Muts af voor Sint-Lieven.
En toen bromde hij voor zichzelf, maar zo dat iedereen het horen kon:
- Wat hier gebeurd is, dat was mannenwerk.
Johan knikte en zei:
- Soldatenwerk.

XI

- En nu keert gij naar de aarde terug, zei pater Bruno.

De soldaat Johan antwoordde niet. Hij keek door de straat, hij keek naar de huizen die dicht opeen stonden; en hij dacht: 'Ja, ik keer naar de aarde terug.' De monnik bekeek hem van terzij en zegde:

- Weet gij wel, soldaat Johan, dat wij hier allebei lopen op straffe van vijandschap met heer en wet; want gij draagt nog een wapenrok en gij bevindt u in verkeer met een bedelmonnik, zoals ze dat zeggen. En als bedelmonnik zal ik voortgaan met bedelen.

- Een treurige stiel, zei Johan, en voor wie bedelt gij?

Pater Bruno keek sluw van terzij en antwoordde:

- Er is geen treurige stiel waar een vrolijk hart is. Ik zie land en mensen en ik heb geleerd wat men in de kloosters niet leert: dat er mensen zijn die zonder vroomheid of zonder schone woorden goed en heilig zijn; mens zijn, soldaat Johan, natuurlijk goed en mens zijn. Er zijn van die vrouwen die de hemel uit hun gebedenboek willen halen, er zijn er die... maar kom, ik predik niet. Alleen wil ik zeggen dat de hemel geen geld is en geen vroomheid, maar eerlijkheid en dapperheid.

Als ge me nu vraagt, sprak hij trager voort, voor wie ik bedel, dan moet ik u antwoorden: vraag dat aan mijn oversten. En ik kan u, als man tot man, ook wel toevertrouwen dat meer

dan één arme boer van mijn bedelgeld heeft geprofiteerd, maar dat is tussen mij en Onze-Lieve-Heer.

Beide mannen gingen buiten de stadspoorten. Pater Bruno bleef staan op een afstand. Daar lag Gent, torens en stad en volk.

- Daar ligt Gent, zei pater Bruno, en hij wiste met zijn mouw zijn voorhoofd schoon. Telkens als ik Gent verlaat nijpt mijn hart dicht, want er is maar één Gent. Als ze Gent de kroon afnemen is ‘t gedaan met de landen waar Diets klinkt, - en ze zijn bezig het te doen.

De soldaat Johan stond naast de monnik te kijken. Een grote weemoed en een grote eerbied kwam over hem toen hij de stad zag en de woorden van de monnik hoorde.

- Waarom zijn het altijd vreemden die over ons regeren, vroeg hij. Ik ben soldaat geweest onder hertog Karel die, geloof ik, niet weerkomt want hij viel op de weiden bij Nancy waar ik stond en neergeslagen werd. Ik was er fier op; het is moeilijk voor een eenvoudig man als ik, niet trots te zijn, omdat men eens de dood heeft nabij gevoeld, niet als een zieke maar als een soldaat.

Toen ik soldaat was vocht ik anders dan nu. Ik vocht voor de heer en als een boerderij in brand stond en het vee werd uitgedreven, dan riep ik met de anderen in soldatenplezier. Nu kan ik dat niet meer; nu kan ik niet meer vechten voor de heer, want ik ben boer geworden. Maar vechten zou ik nog kunnen, vechten met boeren die soldaat geworden zijn en met de mannen van Gent. Ik ben geen boer Niklaas en heb geen zinnebeelden gezien in mijn dromen, maar als de boeren en die van Gent vechten voor hun eigen, voor hun aarde, voor hun mensen, zo sta God mij bij, ik doe mee.

En in de volklinkende namiddag riep hij nogmaals zo hard hij kon:

- Ik doe mee!

Zij kwamen aan de linde waar pater Bruno zijn vergeefse preek voor de boeren had gehouden.

- Ja, de boeren, dacht de monnik luidop.

- Soldaat Johan, zei hij, weldra scheiden onze wegen. Dan ga ik het Oosten in en gij volgt de weg, die u naar huis brengt, maar eerst hebben wij nog een paar avonden. Ik behoor niet tot de profeten, de grote of de kleine, maar ik geloof wel dat wij niet veel van elkaar meer zullen zien op deze wereld die zo schoon is en waarop de mensen zo weinig deugen. Vanavond ben ik geen bedelmonnik, want ik trakteer. En morgen vroeg zet ik terug mijn bedelgezicht op, lok de stuivers uit harde boerenhanden en uit droge kwezelhanden die nog harder nijpen en uit de mollige handjes van vrouwen die menen dat zij speciale gratie kunnen afkopen bij een pater beter dan bij een pastoor, en ik zeg dan: Deo gratias. Als ik dan nog meer Latijn zeg, komt er nog een stuiver bij. En wilde ik dan nog duivels verjagen, het kwade oog bezweren, droge koeien in de melk zetten en dorre vrijsters vruchtbaar maken, dan werd ik een rijke pater en als ik al dat geld binnenbracht, dan noemde men mij 'reverendissime' in het klooster. Maar dat doe ik niet, soldaat Johan, want ik ben geen duivelbezweerder of geen dokter van dieren of geen piskijker. En nu zeg ik: ik trakteer.

En breedgebeend liet hij zich neer op de bank onder de linde en de soldaat Johan dronk deze avond van het geld van de geweldige bedelmonnik, pater Bruno.

- Als heren zitten wij hier, zei Johan.

Hij zag rondom zich de velden die teder werden in de avond en in de stal achter de afspanning hoorde hij het vee. De linde was bladstil en zwart boven hun hoofden, en in hun hand voelden zij de matte koele kroezen.

- Was ik geen geestelijk man, ik zong een lied, zei pater Bruno; ik ken vele schone liederen, godsdienstige en andere,

maar allemaal treffelijk, zoals bij voorbeeld wat gij wel zult kennen.

En hij zong, zachtjes aanheffend, maar onbedwingbaar hard na een paar verzen het schone lied van de Drie Tamboers. Bij het weerkerende ram-plam, ram-plam-plam, nam hij zijn kroes en ging op het houten tafelblad los en Johan, in de lichtheid van bier en zomeravond, zong mee en trommelde het refrein van de Drie Tamboers.

- Ziezo, zei pater Bruno, zeer tevreden na een laatste krachtige ademstoot, zulke liedjes worden niet meer gemaakt.

Toen zong soldaat Johan, stil en eentonig, het lied dat de boer Niklaas had gehoord in de koorts van zijn vizioenen; in plechtige en verwarde woorden zong hij over aarde en rechtvaardigheid. De monnik keek van terzij naar het scherpe gezicht van de zingende man, dat vast en ernstig stond, en naar de grote harde vuisten die in de gang van het lied soms dichter werden toegeknepen, en hij zei, toen het lied was uitgezongen:

- Soldaat Johan, ik geloof dat de rechtvaardigheid van de aarde er komen zal, maar dan zullen er nog velen zoals gij moeten geboren worden.

Zo spraken zij en dronken onderwijl licht en helder bier en pater Bruno bestelde eten en was gelukkig dat er ook koude vis in huis was. Niets was hartelijker en kloeker, legde hij uit, en hij roemde de vele soorten vis die hij kende.

- En een viske uit het water halen, al is het ook het water van de abt, is geen kwaad want als het visken een eindje doorzwemt dan valt het toch buiten de jurisdiktie van die eerwaarde zoals dat heet in kerkelijke taal.

Hij lachte met vol gezicht want hij dacht aan de rentmeester.

De maan stond reeds hoog toen zij opstonden en naar hun slaapstee gingen.

XII

Vanuit de Duitse gewesten was een man gekomen, een boer, die over gans zijn aangezicht een zwaar en vers litteken droeg. Soldaten die door de streek waren getrokken, hadden gezegd dat de heren ginder krijgslieden aanwierven om jacht te maken op de boeren, want dezen waren uit vele dorpen samengelopen en hadden burchten bestormd; de heren hadden zij verminkt en dan opgehangen en de vrouwen geschonden onder gebrul van ontzettende vreugde.

Dat vertelde de vreemde man eerst later, toen hij in de gewoonten van de streek was opgenomen. Hij sprak zeer behoedzaam in den beginne, alsof een onrust in hem was. Maar de zwijgzame mensen die rondom hem leefden waren zoals hij: gebonden aan de wet van heer en aarde, en zo vond hij gemeenschap die hem vertrouwelijker maakte.

En die avonden dat het wintervuur de hutten verlichtte, verhaalde hij over zijn land en over wat er in de wereld gebeurt. En daar hij van verre kwam luisterde men naar hem en men geloofde wat hij zegde. Dikwijls nadat zij in hun slaapsteden waren gegaan, suisde de vrees door hen om wat zij gehoord hadden. Zij lagen wakker en bemerkten dat hun vrouw evenmin sliep, maar daar zij gewoon waren alleen te spreken over het leven van de dag en over het vee en het veld, sloten zij de angst op in zich. Het was als een geheimzinnig geluk voor hen,

want zij kwamen steeds talrijk luisteren naar de vreemde man met het litteken.

Zij vernamen dat de Wandelende Jood terug onder de mensen verschenen was en dit betekende dat de wereld door grote gebeurtenissen ging worden omvergeworpen. Zij hadden hem gezien in de stad Augsburg, waar hij in een huis van ontucht was uitgelachen om zijn grijze baard en zijn stramme leden; maar de roep over zijn driftigheid zonder maat of tal was spoedig rondgegaan en hij had voorspeld dat het werk van de Verlossing spoedig beginnen zou. Onmiddellijk daarna waren monniken en boeren gekomen die zonderlinge taal voerden en wonderen verrichtten; één was er bij die op een trommel sloeg en daaruit kwam een wondere kracht en een heet verlangen in de harten van hen die het hoorden.

De man zweeg nadat hij dat gezegd had. Hij keek in het vuur en zag er wat hij vertelde en zijn grote handen beefden; diezelfde avond vertelde hij niet verder, maar in de hutten hoorden de mensen die nacht de hitsige trommelslag en dachten aan de Wandelende Jood die over de aarde schreed om de grote gebeurtenissen vooruit te lopen en aan de deernen van de verre stad Augsburg die de roep van zijn gulzige drift hadden verkondigd.

En toen die Wandelende Jood verder ging was men zijn spoor bijster geraakt, maar er geschiedden wonderen die met de wet van God en de natuur strijdig waren. Een leger van muizen had een eenzame reiziger aangevallen; zij marcheerden in slagorde. Bijna in elke stad waren er misgeboorten: een zwijn dat een mensenhoofd droeg en een kind dat bokspoten had. De zeug en de vrouw waren beiden verbrand en vanuit de brandstapel was een reuk van solfer over het land gevaren en een uur in de omtrek was de oogst verdord alvorens het koren in de aren stond.

Zo vertelde de man uit de Duitse gewesten. En door zijn

woorden veranderde de geest van vele mensen en menig man, die tot dusver geleefd had zonder na te denken over zichzelf en de wereld gemeten had naar de horizon van het dorp, dacht aan de boeren van de Duitse gebieden waar vele wondere zaken de ommekeer van de wereld voorafgingen.

De vreemdeling zong ook een lied; het was vol haat en misprijzen tegen de landbouwende man. Het was een lied waarbij verlopen ridders hun drinkgelagen vrolijk maakten. ‘Kom, jonge edelman, zongen zij, rijd met ons mee in het woud als de boer zijn hout haalt. Zo ren op hem in, grijp hem bij de kraag, span zijn paarden uit en keer zijn buidel om. En is de buidel leeg, snijd hem de keel over; in ‘t groene woud, jonge edelman.’

De boeren luisterden en hun gezicht stond somber want de vreemdeling had hun de woorden begrijpelijk gemaakt. Daarna zong de vreemde een lied van de boeren dat kort was, met een vreselijke klank. Als een aanklacht en een roep uit diepe nood. En de kreet van de boeren uit het verre Duitse land wekte een siddering in het hart van de boeren uit de Vlaamse streek.

Velen onder hen beseften, voor de eerste maal van hun leven, dat het lot van de aarde hen verbond met de boeren van de verre gewesten. Zij zagen de hutten, verspreid in dorpen zoals het hunne, met de reuk van vee en mensen, met de schaduw van de heer erover, met dienstbaarheid, oorlogsbede en, in de zwaarste tijden, de derde penning. En de vrouwen die niet te mooi mochten zijn of te jong. En zij zegden aan de boer uit de vreemde:

- Zing het lied nog eens.

Dan neurieden zij mee. De woorden kenden zij niet. Maar de zware gloed, die erin brandde, voelden zij diep in hun hart. En zo klonk over het dorp op een avond in de zomer, toen de lichten gedoofd waren, het lied van ellende en woede van Duitse boeren. Zij waren zelf verbaasd over de weerklank van

hun eigen stem. Hun lied was als een wekroep tot hen zelf.

Zij gingen uiteen, in geestdrift die geen woorden sprak. Zij keken in de nacht, zij keken over het dorp heen.

- Misschien komt er een nieuwe tijd, dacht één onder hen luidop.

- Ik meende het lied van de boer Niklaas te horen, zei de soldaat Johan tot pater Bruno.

Het kwam tot hen als een gegons.

- Het leven is steeds anders en toch hetzelfde, zei de monnik. En nu, soldaat Johan, hier is het goed om te rusten. De vrede van de Heer zij met u. Amen.

Zij sliepen onder de fluisterende stilte van een eik en werden wakker in de dauw.

- Zondag vandaag, zei pater Bruno.

En hij keek over het land, effen en groen in de eerste klaarte, met nevel aan de horizon. Toen knielde hij neer en zonder na te denken over de woorden van de vele gebeden die hij kende in ‘t Vlaams en in ‘t Latijn, bad hij voor het land en voor de mensen; voor het dorp dat uit de nacht verrezen was en voor het vee waarvan hij het verre en doffe gerucht hoorde.

- En nu eten, riep hij.

Die avond bleven zij in het dorp waar het kermis was en pater Bruno vond dat zoiets de geschikte tijd was voor het uitoefenen van zijn ambt. Maar wat hij bijeengaarde was mager, en zo vond hij troost en vermaak bij het aanschouwen van de dansende boeren op het dorpsplein. Rond de linde, op de schrijnende klanken van twee pijpers, zwierden ook de oude boeren en rukten de vrouwen mee; harde donkere mannen in spannende hozen waarin hun onderlijf en billen krachtig getekend stonden. Geen hunner dacht aan het lied van de boerenopstand; zij dronken bier uit kannen en gingen rusten op de bank en drukten de stijfgerokte vrouwen tegen zich.

Toen kwam een grote man met een litteken dwars over het gezicht; hij trok een kring rondom zich en legde er vier grote keien in, als de hoekpunten van een ruit.

- Dat begint naar toverij te rieken, zei pater Bruno, want dat begint altijd met een kring.

Maar de lange man danste gans alleen een eigenaardige dans. Met de handen in de heupen en het hoofd in de nek maakte hij passen die, eerst gemeten en als aarzelend, weldra vlugger werden, zodat ten slotte zijn lange benen als in looppas een afstand tussen de keien maten. Het was een trotse en uitdagende dans en de boeren zagen in stille verbazing het lenige lange lichaam met de handen die de onbeweeglijke armen in de heupen steunden.

- Dat is een Duitse boer, zei een oude man tot pater Bruno.

- Zo, zo, zei deze; en hij wendde zich tot de soldaat Johan en sprak:

- In mijn tijd waren de dansen schoner en droeg ik geen gewijd kleed, ik zou hun eens tonen wat dansen is, maar alles moet op zijn tijd komen.

Toen de avond viel waren velen naar hun hutten weergekeerd. Op de bank tegen een aftuining zat de vreemde met het litteken samen met de soldaat Johan en pater Bruno en de boeren, die vlakbij woonden, zaten rondom hen. Zij zouden zwijgzaam in de valavond zitten kijken, elk met zijn eigen gedachten, indien pater Bruno niet gevraagd had welk lied hij gisteravond vanuit de verte had gehoord.

- Mijn vriend hier, de soldaat, zei hij, meende het lied te kennen; hij heeft het vroeger nog horen zingen door een zekere boer Niklaas, die de rechtvaardigheid van de ploegkouter had verkondigd. Maar zijn voorspellingen zijn verkeerd uitgevallen.

Toen wilde de vreemde weten wat de boer Niklaas had verkondigd, maar de soldaat Johan zweeg. En hij onderbrak ook pater Bruno niet toen deze een verhaal vol fantazie liet horen

over de verkondiging en de avonturen van de boer Niklaas.

- Prediken is het werk van paters, zei hij, vechten het werk van soldaten en ploegen het werk van de boer.

Er was misnoegde stilte waarvan pater Bruno zich niets aantrok, tot de soldaat Johan vroeg het lied te zingen dat hij gisteravond had gehoord en dat zijn gedachten naar de boer Niklaas had gevoerd.

De vreemde zong het lied van de Duitse boeren en toen zong Johan het lied van de boer Niklaas. En allen waren verwonderd dat de beide gezangen eenzelfde klank hadden.

- En is de moeder Gods verschenen aan de boer Niklaas? wilde de vreemde weten.

Zo had de boer gezegd, maar de soldaat Johan geloofde het niet, want niets van wat hij in zijn dromen had gezien, was werkelijkheid geworden.

- En toch zal het gebeuren, zei de vreemde vast.

- Als de boeren soldaten zijn, antwoordde Johan.

Toen knikte de vreemde en wees op het litteken over zijn gelaat. Het was omdat de boeren die oprukten tegen de heren, geen soldaten waren, dat ze uiteengeslagen werden. Zij waren zonder orde met hun zeisen en vlegels op gewapende en gedrilde benden gevallen. En zo groot was de kracht van hun woede, dat zij de benden van de ridders terugdreven. Hier was het aandenken ervan, zei de vreemde, en hij wees op zijn litteken. Maar andere wapenbenden waren gekomen en toen was het gedaan.

Toen kwamen nieuwe boeren toegelopen uit het omliggende land en oud-soldaten stonden aan hun hoofd en zij sloegen een kamp op, dat een echt legerkamp was, met orde en wachten op post, op een hoge heuvel waarrond de vlakte geen overval mogelijk maakte. En wapenboden kwamen om de boeren tot een landdag bij de hertog uit te nodigen, waar zij vrij en vreedzaam hun klachten en wensen konden uitspreken. De meeste boeren

waren blij niet meer te moeten vechten, maar de leiders hadden geen vertrouwen in de heren en bleven weg van de landdag.

Het geschiedde op een grote weide en toen de ongewapende boeren verzameld waren, werden zij ingesloten en zestienhonderd ervan werden gevangen genomen. Velen werden onthoofd en gehangen; anderen verminkt of met roeden lam geslagen.

Zij, die konden ontvluchten, kregen het doodvonnis achter zich. Dat was het eerste gerecht door de heren over de opstandige boeren uitgesproken.

- Ik kon vluchten, zei de vreemde somber en zweeg daarna.

- Een boer is voor een heer veel minder dan een hond voor een boer is, zei een oude man. Dat is steeds zo geweest, wie zal het veranderen.

- De boer zelf, zei de soldaat Johan.

Pater Bruno had lang gezwegen; nu wilde hij weten of er ook paters bij waren.

- Bij de man met de trommel, die de Moeder Gods gezien had en wonderen verrichtte, was een monnik, zei de vreemde.

- En wat zei die monnik? vroeg pater Bruno, predikte hij, bedelde hij of vocht hij?

- Hij zegde aan de jonge vrouwen die een kind verwachtten: de vader van uw kind hoort aan een andere heer dan gij; gij zijt als een stier en een koe uit verschillende stallen, en het leven dat uit u zal geboren worden hoort de heer. Tot de oude vrouwen zegde hij: als uw man sterft neemt de heer uw kleine hofstede en het vee dat onder uw dak staat, want de heer is erfgenaam. En tot de heren sprak hij: gij komt uit dezelfde schoot als uw knechten want Eva was ons aller moeder. Hoe kunt gij dan zeggen aan uw knechten: Gij zijt mijn eigendom en mijn lijfeigene.

En door het land ging hij, samen met de trommelslager, en als deze geroffeld had dat het bloed stijf werd in de aderen,

riep die monnik tot het volk: De dag van Gods gerechtigheid is nabij.

- En zegde hij niets over de boeren die zaaien en maaien en over de heren die oogsten? vroeg de soldaat Johan.

- Hij zegde dat de aarde behoort aan de arbeid volgens de wet door God aan Adam gegeven die vader was van edelman en knecht, zei de vreemde. En de boeren die hem hoorden liepen te zamen in grote hopen en vielen de kastelen aan.

- Dat was een straffe predikant, zei pater Bruno bedachtzaam, en wat was het einde van die monnik en zijn trommelslager?

- De trommelslager werd verbrand en zijn as in de wind verstrooid en de monnik ontsnapte. Hij loopt nog rond en waar hij geweest is brandt het hart van ongeduld en van een groot verlangen naar rechtvaardigheid.

Maar na de trommelslager zijn er nog vele anderen gekomen want iedereen weet dat een nieuwe orde in de wereld zal geboren worden.

De boeren zaten na te denken en een hunner zegde zwaarmoedig:

- De heren hebben de wapens en het land; wat zijn wij anders dan vee.

De soldaat Johan sprong recht en sloeg met zijn vuist op de tafel.

- Een kan bier, riep pater Bruno.

Maar de soldaat Johan dronk niet. Hij sprak tot de vreemde.

- Wat bij u gebeurt, gebeurt hier. Een boer hier of een boer ginder is hetzelfde. Een boer is vee als de boer het wil. Maar niets is schoner dan boer te zijn. Ik ben soldaat geweest, en God weet of het een ambacht is waarop men trots is; maar een boer is oneindig meer, een boer is meer dan een heer.

De boeren staarden hem verbaasd aan. Maar de ogen van de vreemde glansden in vriendelijk begrijpen.

- De boer en de aarde zijn als de vrouw en de man die uit elkaar het leven verwekken, ging de soldaat voort, en de heer is als de luis op ons lichaam want hij werkt niet maar voedt zich met de boer. De boer doet groeien; hij maakt de aarde groen door de weide en het jonge koren, hij maakt de aarde als een spiegel voor de zon als het koren rijp is. Wie is er als de boer? Maar wie is er duldzaam als de boer? Hij draagt een zwaard als een soldaat en vecht met een vlegel.

- Wie het zwaard opneemt, zal met het zwaard vergaan, citeerde pater Bruno.

- Dan moeten de heren vergaan, want zij laten het zwaard nooit in de schede, riep de soldaat Johan heftig uit, dat was tenminste één waarheid die de boer Niklaas verkondigd heeft.

- Kameraad, vroeg hij aan de vreemde, welke naam geven de heren bij u aan de boer?

- Zij zeggen ‘hond’ en de boeren noemen zichzelf ‘arme lieden’.

- Hier roepen zij ‘vilain’, zei de soldaat Johan, en dat is geen woord dat een boer begrijpt en het is des te lelijker.

- Dat komt van het Latijn, zei pater Bruno.

- Latijn is voor paters, zei Johan, maar Diets is voor de boeren. En zelfs dat is te gemeen voor de heren, want zij zijn vreemd van bloed of vreemd van kweeksel. Kameraad, zing nog eens het lied van de Duitse boeren.

Door de avond bromde het lied van de ellende van de boer.

Onder de boeren zat een man zonder oren. Zelfs pater Bruno vroeg niet hoe het gekomen was. Het jachtrecht had dit paar oren gevergd; zij waren de prijs van een haas. Hij had steeds met geduld zijn verlies gedragen en niemand had hem beklaagd. Het was zo altijd geweest; de oogst op de akker en het wild in bos en weiland waren voor de heer.

Maar nu hij hoorde wat de soldaat Johan en de vreemdeling zegden, was onrust en woede in hem opgekomen.

Hij was onderworpen geboren en had onderdanig geleefd. Hij had nooit nagedacht over rechtvaardigheid en toen zijn oren werden afgesneden had hij gehuild van de pijn. Maar hij had het besef dat zoiets door zijn eigen domme schuld gebeurd was. Sedert hij het lied had gehoord van de opstandige boeren en het gelaat had gezien van de soldaat Johan toen deze gezegd had: 'een boer is meer dan een heer', was er een woede in hem gekomen.

Hij lei zich te slapen, die avond, en morde tegen zijn vrouw. Boven hem was de reuk van het stro van vele oogsten; naast zijn slaapstee was de hardgestampte aarde, door mensen en dieren met hobbels en bulten vastgetreden. Het was de vertrouwde geur van vele jaren. En steeds had hij erin rust en bevrediging gevonden. Nu voelde hij aan zijn hoofd de plekken branden waar zijn oren hadden gestaan.

De heer vroeg aan zijn kamerdienaar waarom er niet gewerkt werd.

- Heer, zei deze, het is het feest van de patroonheilige dat ze kermis heten en dan dansen de boeren en drinken bier. Zij slapen lang en geeuwen en dan drinken zij wederom bier en dansen onder de linde.

- Zo, zei de heer. En sedert wanneer is dat toegelaten?

Dit wist de kamerdienaar niet. Maar het was altijd zo geweest. De heer had een beetje met zijn honden gespeeld en was toen in de klaar schijnende morgen door het dorp gereden. Tussen de hutten was weinig leven en op de akkers was de warme stilte van aarde die alleen is met de zon. Het viel hem op dat er zo weinig vee was in de weiden. Hij hield een boer staande en vroeg hem waarom er zo weinig vee was in de weiden.

De boer begreep hem slecht want de heer sprak met horten en stoten daar hij met de heren en ook in zijn huishouding de

vreemde taal sprak die Boergondië had aangekweekt.

Eindelijk begreep de boer.

- Het vee is sedert de laatste plundertocht nog niet bijgewassen en veel jong vee is door de heer opgeëist of verkocht om nieuwe lasten te betalen.

- En waarom werkt niemand in de stal of op de akker?

- Het is kermis, zei de boer, dan vergeet de boer voor twee dagen zijn zorgen.

En hij keek de heer stout in het gezicht.

'Waarom durven de boeren thans hun heer in het gezicht kijken en vrijmoedig spreken,' dacht de heer terwijl hij terugreed.

Hij zat na te denken terwijl hij aan zijn dis zat, die zwaar gedekt stond; hij at steeds alleen als er geen bezoek was. Zijn vrouw was gestorven en kinderen had hij niet. Hij achtte het niet nodig een andere vrouw te nemen, want soms vond hij onder het volk dat hem, samen met de aarde, behoorde een jonge vrouw die hem behaagde.

Hij verveelde zich. Het uitzicht van heel dit land zonder arbeid verveelde hem. Hij riep zijn rentmeester.

- Wat zou er vandaag op de akker kunnen gedaan worden? vroeg hij.

- Misschien zou er gewied kunnen worden, zei de rentmeester, want na de laatste regen is het onkruid krachtig opgeschoten. Vooral in de akkers die door onvrijen moeten onderhouden worden.

- En is heel het dorp dan aan het werk? vroeg de heer.

De rentmeester glimlachte. Hij werd veracht door de boeren en misprezen door de heer. Daarom was hij gelukkig als hij de heer kon bedriegen en de boeren zien afranselen.

- Dan blijven er nog wel enkelen over die kunnen luieriken, sprak hij.

- Is hier op het hof niets te doen? vroeg de heer.

- Veel, zei de rentmeester, de stallen moeten gereinigd worden, het wilde gras uitgetrokken tussen de stenen van het voorhof, en dan moet de schuur nog gekalkt worden.

- Het zal vandaag nog gebeuren, zei de heer.

Toen grinnikte de rentmeester, hij boog en zei:

- Indien mijn Heer mij de nodige wapenknechten wil meegeven zal ik naar het dorp gaan.

De heer keek hem aan van over de gedekte dis.

- Wapenknechten, vroeg hij. Sedert wanneer zijn er wapenknechten nodig om de boeren te doen gehoorzamen?

- Sedert de boeren moeten werken als het kermis is, antwoordde de rentmeester. En het morren is al enige tijd in de wereld.

- Morren is gezond, besloot de heer, het geeft lucht aan de longen en tandenknarsen scherpt het gebit. Zij zullen vandaag werken.

De rentmeester reed naar het dorp en overal riep hij dat er onmiddellijk zou gewerkt worden op straffe van kastijding en zware boete.

Op de akkers kropen mannen en vrouwen en rukten het onkruid weg; de heldere namiddag hing over hen en vogelen zongen bij tussenpozen door de stilte. En over de stenen van het voorhof kropen mannen en vrouwen en rukten er met te harde onwillige handen het gras uit. De heer keek vanuit zijn venster over de akkers en over het voorhof onder hem en was tevreden.

Zo werd er gewerkt tot het vallen van de avond en een paar knechten kwamen na hun maaltijd naar buiten en gingen op de bank zitten tegen de poort. Zij keken met plezier naar de vrouwen en verzwegen de gedachten niet die daarover in hun hoofd kwamen.

Eensklaps stond een man op, geeuwde en rekte zijn armen; dan vloekte hij hartgrondig en bleef stil staan. En de vrouwen

en mannen hieven het hoofd op en bleven zitten op hun knieën.

De man wreef over knieën en dijen, vloekte nog eens en spuwde op de grond.

Toen zei één van de knechten:

- Vooruit, vent, er valt nog te werken.

De boer antwoordde kalm:

- Genoeg gewerkt voor vandaag.

En de knecht, die gesproken had, werd rood in het aangezicht en riep:

- Jammer dat ge geen oren meer hebt want dan trok ik ze uit.

De man zonder oren trad toe op de knecht en sloeg hem met de geopende, zware hand vlak over zijn gezicht. En al wat op zijn knieën zat sprong recht en keek verwachtend naar wat gebeuren zou.

De knechten vielen op de boer en sleepten hem weg; en de vrouwen en mannen, die rondom stonden, zagen toe hoe hij getrapt en gestoten werd; zij stonden er stompzinnig naar te kijken als onverschillig vee en gingen dan traag weg, de slotpoort uit. En het volk, dat over de akkers kroop, zag ze wegtrekken en kwam overeind en ging naar het dorp.

Er werd niet gedanst onder de linde. De oude mensen waren in de hutten verdwenen; daar vonden zij toevlucht in de slaap.

De anderen zaten zonder veel praats te zamen. Zij waren moe en slecht gezind.

- Het is een ongeluk boer te zijn, dacht een luidop.

De soldaat Johan keek rechtuit voor zich; hij zat tussen pater Bruno en de vreemdeling met het litteken.

- En wat zal er nu gebeuren met de man zonder oren? vroeg hij.

Zij zwegen allen.

- En waarom hebt ge dit laten gebeuren? vroeg hij verder.

Er was iemand die mompelde:

- Wie kan ijzer met handen breken.

Hij zag op naar pater Bruno, maar deze keek hardnekkig van hem weg en deed alsof hij het niet gehoord had.

- Welke heer kan de boeren breken als de boeren ophouden boer te zijn, vroeg de soldaat Johan bitter.

In de stilte die volgde zong de vreemdeling het lied van de opstandige boeren en het was als een bedreiging. Toen het uit was, zei de soldaat Johan: ‘Zing het nog eens’ en de ene na de andere bromde het lied mee.

En een jonge man riep:

- Waarom laten wij dit alles gebeuren?

Toen zei de vreemdeling:

- De enige die één ogenblik in zijn leven een vrije boer wilde zijn, hebt ge laten wegslepen.

De soldaat Johan zei dan, traag en toonloos alsof hij tot zichzelf sprak:

- Ik ben van mijn huis weggegaan omdat men mij kwam zeggen: ‘De koning van Frankrijk heeft maaiers gezonden in de Dietse gewesten om de oogst, die nog groen stond, te vernielen. Kom mee met de hertog en versla ze.’ En ik heb het gedaan, want wie de aarde schendt, beledigt de boer. Maar de hertog was al tevreden dat hij in de tent van de vijand kon slapen, en vreemde soldaten uit Engeland of uit Boergondië vechten voor soldij en niet voor het volk. Toen heb ik gezien hoe de Gentenaars te zamen liepen tegen de belasting en hoe de hertog is afgedropen. Dat heeft mij veel geleerd. Was dat hier gebeurd met Gentenaars dan was het kasteel reeds half afgebroken. Als de boeren het afleren dat één van hen wordt afgeranseld terwijl ze toekijken zonder de hand op te heffen, dan zullen er vrije boeren komen.

- Een jonge man riep:

- Die soldaat heeft gelijk, waarom vechten wij niet voor ons zelf.

Maar niemand antwoordde.

Toen stond de soldaat Johan recht en zei bitter:

- Ik ga terug vanwaar ik gekomen ben, want hier ben ik beschaamd boer te zijn. Als ik alleen ben, boven tussen heide en meers, dan voel ik bij elke steek van de spade dat mijn zoon eens een vrijer boer zal zijn dan ik. Hier zullen de zoons nog onvrijer worden dan de vaders; als ze de vaders de oren afsnijden, dan zullen de zonen op hun kloten moeten passen.

De jonge man vroeg bevend:

- Ik blijf geen boer, ik word soldaat.

En de soldaat Johan lachte:

- Ik ben soldaat geweest en boer geworden; blijf boer, maar wees een soldaat waard; geen beter soldaat dan de boer. Een soldaat laat zijn wapenbroeder niet in de steek; als de boer de boer niet in de steek laat is het gedaan met oren afsnijden.

Het werd rumoerig. Een boer riep:

- Waarom doen we ‘t niet?

Allen wisten wat er te doen stond.

En weldra waren zij op weg naar het kasteel. Vlegels en vorken staken boven de hoofden uit. Hun stap was zwaar en ongelijk tot de soldaat Johan het lied van de boer Niklaas zong; toen regelden zij de pas naar de maat van het gezang. En het brommen van de schare werd door de heer gehoord, daar hij aan het open venster zat en staarde in de avond.

Hij riep een knecht en vroeg waarom de boeren zo somber zongen.

- Als de boeren veel bier hebben gedronken worden zij weemoedig, was het antwoord, en daarna worden zij woest en vechten ondereen.

- Dat mag ik best lijden, zei de heer.

Het gezang kwam nader en heer en knecht zwegen.

- Ik heb dat lied nooit gehoord, zei de heer ten slotte stil, het moet een zeer oud lied zijn dat vergeten werd; het klinkt

zoals de sombere liederen die ze in de kerk zingen bij Vastentijd.

Toen klonk geklop op de poort. En zonder dat werd gewacht naar de man die zou open doen, werd op de zware planken gebeukt en verward geroep was hoorbaar na elke slag.

De boeren stonden in het voorhof en wisten niet wat ze zouden aanvangen. Voor hen lagen de zware muren, waarin enkele verlichte vensters zeer rustig stonden, en honden blaften zonder ophouden. De soldaat Johan en de vreemdeling traden vooruit en zegden aan de mannen die de balk droegen:

- Inbeuken.

Ook de statige deur werd ingebeukt en de boeren stonden in de koele hal, besluiteloos en zonder woorden. Plots zwaaide één van hen zijn vlegel en een beeld, dat bleek schemerde in het onzekere licht, viel op de grond. De spanning was verbroken en allen lachten.

Toen zagen zij de heer staan, omringd door dienaars, die licht in de hoogte staken. Hij stond op de trap en keek met misprijzen en woede op hen neer.

- Weg hieruit, hondenvolk, riep hij.

Een boer riep:

- Wij verstaan u niet, spreek onze taal.

De heer kwam enige treden lager; hij keek dieper de hal in en de boeren die zijn blik volgden zagen dat wapenlieden en knechts achter hen in de hal waren gekomen.

- Ranselt ze buiten, beval de heer, en grijpt vast wat ge kunt.

De soldaat Johan had de vreemdeling iets in het oor gefluisterd en deze stormde de trap op, gevolgd door de boeren; maar toen er een tiental zich naar boven had gedrongen, hield Johan de anderen tegen en met het korte zwaard in de vuist liep hij naar de wapenlieden toe en riep tot de boeren: Slaat toe.

Het duurde niet lang want de wapenlieden waren weinig

talrijk en de knechten vochten niet. Nadat de vlegels hard in de hoop waren neergekomen was alles uitgevochten in de hal en één van de boeren riep:

- Naar boven.

Daar stond de heer te midden van de boeren. Er was niet gevochten en dit gaf de heer vertrouwen in zichzelf. Hij sprak de boeren toe en dreigde en velen onder hen luisterden met gapende mond. Maar toen de mannen, die in de hal de vlegels hadden gezwaaid, binnen vielen zweeg de heer. Die mannen waren overmoedig door het korte gevecht en een van hen greep de heer bij de borst en spuwde hem in ‘t gelaat.

De heer keek rondom zich; hij stond vrijwel alleen, want de knechten waren verdwenen. Hij wees naar de tafel waarop nog spijs en drank stond. In een oogwenk hadden de dichtst bijstaanden vlees en brood in hun harde knuisten en om de kruik wijn sloten zich vele handen die van mond tot mond wegtrokken.

Toen riep er één:

- Wij zullen kermis houden!

Maar de soldaat Johan riep:

- Waarom zijt gij hier gekomen? Waar zit de man zonder oren?

En allen brulden: ‘Waar zit hij?’

Tussen de soldaat Johan en de vreemdeling met het litteken ging de heer naar beneden, terwijl de boeren in kelder en keuken rondliepen en met volgeladen armen terug de trap opklommen.

De man zonder oren knipte de ogen tegen het licht van de lantaren.

- ‘t Wordt tijd, zei hij.

En zwijgend gingen zij terug naar boven waar de boeren hun kermis vierden. De man zonder oren rukte een kan wijn uit de hand van een drinkende boer en zwolg tot hij de adem

kwijt was. Toen trok hij het mes uit de schede en zei kort: ‘Houdt hem vast’. En in de stilte van allen die op hem keken sneed hij de oren van de heer met twee scherpe rukken af.

- Het spijt mij dat mijn ogen zoiets moeten zien, zei pater Bruno. Hij zat met de vreemdeling en de soldaat Johan buiten de poort in het gras.

De vlammen sloegen uit de vensters en rook en vlammen streken door de morgenklaarte.

- Wie honderd jaar slaaf geweest zijn, kennen niet op één dag de manieren van een vrij man, zei de vreemdeling.

Verzadigde en slapende boeren lagen in het voorhof tegen de poort en uit het dorp waren de vrouwen toegelopen en de mannen die er niet bij waren geweest. En ook zij namen hun deel van wat er aan eten en drank nog was.

- Als ze nu verder trokken en aan de boeren zegden wat hier gebeurd is, kwam dorp na dorp samengelopen en er zou een groot leger nodig zijn om ze te verslaan, zei de vreemdeling.

De soldaat Johan ging op de boeren toe en zei hun wat er moest gedaan worden. Hij en de vreemdeling zouden meegaan en hun leren hoe van een boer een soldaat wordt gemaakt. Maar zij bleven liggen. En een dikgevreten man, die behaaglijk in de eerste dagklaarte lag, zei:

- Het kan ons niet schelen wat ze elders doen. Wij zijn tevreden dat wij het hier goed zullen hebben.

En de anderen, die rondom hem lagen, knorden dat zij niet verder gingen. Zij keken naar de brand, waar de walm thans de vlam verstikte, en waren verzadigd.

De soldaat Johan, pater Bruno en de vreemdeling gingen zonder een groet weg. En toen zij aan de laatste hutten waren gekomen, vroeg pater Bruno:

- En waarom heeft de man zonder oren de boeren niet aangezet om verder te gaan?

- Hij is zoals de anderen, antwoordde de vreemdeling, zijn

boerenbesef gaat niet verder dan zijn oren. Het zal nog lang duren alvorens ze hier begrijpen dat een boer wat anders kan zijn dan een trekos.

- Zal het ooit zover komen? vroeg de soldaat Johan moedeloos.

- Zo zeker als de zon komt na de maan.

En zij gaven elkaar de hand zonder verdere woorden. De vreemdeling zag ze kleiner worden op de veldweg die recht liep door de morgen. Toen kwam er, van waar het kasteel stond, geluid en stof naar het dorp toe.

- Daar zijn ze, sprak hij luidop en sloot zich op in zijn hut.

Pater Bruno keerde nog een laatste maal het hoofd en zag hoe, naast de vuile rookplek van het kasteel, nieuwe vlammen op vele plaatsen in de lucht sloegen.

- De heren werken vlugger dan de boeren, zei hij.

En toen de soldaat Johan terug wilde, hield hij hem tegen:

- Te laat, vriend, daar wordt niet meer gevochten, het is er reeds stil geworden. En kijk niet zo donker, want niemand kon meer verrichten dan gij hebt gedaan. Voorwaar, een boer zoals gij is tien heren waard.

En toen ze hun weg voortzetten, dacht hij voor zichzelf:

- Ik hoop dat de man met het litteken ook nu ontsnapt is.

Hij sloeg een kruis en bad luidop: ‘De profundis clamavi ad te, Domine.’

Pater Bruno bad voor de boeren die in dit morgenuur gestorven waren, en voor de vrouwen, en voor de vreemdeling met het grote litteken dwars over zijn gelaat.

Als de monnik ‘Amen’ had gezegd, sprak de soldaat Johan.

- Zo zeker als de zon opkomt na de maan. Amen.

XIII

En in de morgen, die koel en klaar was, namen beide mannen afscheid.

- Soldaat Johan, zei pater Bruno, ik wens dat gij eens een vrije boer zult worden en dat vele vrije boeren met u voor heel dit land zullen verrichten wat de Gentenaars soms voor hun stad doen. Als ik dan nog leef kom ik terug bij u; nu roept mij het Oosten.

Elk van beiden ging zijn weg; toen bleven zij staan en zij staken de hand op tot de groet. Dat was het laatste wat zij van elkaar zagen.

Op het middaguur brak de soldaat Johan zijn brood in een afspanning waar een man en een vrouw zaten die een wagentje met zich hadden meegesleept. Daar zij elkaar nooit gezien hadden zwegen zij.

- Komt gij van de oorlog? vroeg de waard, toen hij de wapenrok van Johan gezien had.

Deze knikte en at peinzend voort.

- En gij, vriend, wendde zich de waard tot de man met het wagentje, zoekt gij fortuin, dat gij met huisraad en een weeftoestel de wereld intrekt.

De man lachte droogjes

- Gij ziet heel mijn fortuin op mijn gezicht, zei hij.

Hij had een geel mager gezicht vol zorg en armoe. En de

vrouw naast hem zat kommerlijk te kijken naar de handen in haar schoot. De waard liet het zwijgzame volk alleen.

- Zijt gij soldaat? vroeg de man aan Johan.

- Geweest, zei deze. Ik ben een boer.

- Ook een slechte stiel, zei de man, ik heb vele boeren gezien die even arm waren als ik, en om zo arm te zijn als een Vlaamse wever moet het er spannen.

- Wij leven toch, zei de soldaat Johan.

- Dat is veel, antwoordde de man.

Zij stonden op en Johan zag met vreugde de klare warmte over de velden en de bomen die in hun schaduw stonden langs de weg.

- Daar is nog wat anders dan eten, sprak hij, en hij wees met breed gebaar naar zon en akkers en lucht, en hij wierp het hoofd achterover en het was hem alsof hij dit alles inademde en deelachtig werd van het leven van deze aarde.

- Voor mij bestaat er anders niets, zei de man somber.

En hij spande zich voor het wagentje, samen met de vrouw; twee krachteloze trekdieren die niet weten in welke stal zij zullen belanden.

- Zo gij dezelfde weg hebt als ik, span de vrouw dan maar uit, zei de soldaat Johan.

De vrouw keek hem dankbaar en sprakeloos aan en ruimde de plaats.

- Waar ik ga is mij eender, zei de man moedeloos.

Hij was één van de velen die door de armoede naar het onbekende waren gedreven. De steden lopen stilaan ledig van lakenwevers, zei hij. Nu ging hij trachten op eigen hand, ergens in een groot dorp, met zijn weefgetouw een stuk brood te verdienen.

Is dat zo, dacht de soldaat Johan; hij had alleen aan de armoede van de boeren gedacht, die werken om de heren te

laten oogsten zoals de boer Niklaas verkondigd had toen hij stond tussen de twee fakkels. Nu dacht hij aan al de ellende die woonde in de steden en in bittere nood op het land haar toevlucht zocht.

- Het dorp waar ik woon is misschien groot genoeg om er een wever aan brood te helpen, zei hij, maar alle mensen zijn er arm. Er is ook een klooster en op het kasteel woont een heer.

- Het is van de armen dat wij het moeten verdienen, zei de wever, want heren kopen niet bij de arme.

Zij trokken de dag door, rustend soms in het lommer langs de weg. En als het avond was mochten zij in een schuur liggen op het harde geurende stro. De soldaat Johan dacht aan de nachturen toen hij met de boer Niklaas en de vrouw in de stal van het kasteel Sombeke opgesloten zat. En hoe daar het kind was verwekt dat de voorspelling van de boer Niklaas had te schande gemaakt.

Hij verlangde naar Grete, zijn vrouw. Na het gevoel van strijd en opstand omvatte de rust van het land hem met de vroegere vreugden van zijn hut; en de stille slaap van de wever met zijn vrouw naast hem deed hem denken aan het onbewuste geluk dat men vindt in het vertrouwde ademen naast zich van iemand die men liefheeft. Hij trad zachtjes naar buiten en zag de flonkerende nacht boven zich met het licht van de maan en de schittering van de sterren. De aarde geurde in de dauw en hij wist hoe overal in die duisternis de oogsten met trage zekerheid naar hun rijpheid groeiden.

Hij ging terug op zijn stro liggen, klaar wakker, en overlegde wat hij doen zou met zijn akker en zijn wei; hij zou nieuwe grond bijwerken, en, zoals hij geleerd had bij boeren onderweg, de aarde mals en vet maken met het mest van de dieren. Hij had akkers gezien waar ze met die nieuwigheid waren begonnen, en het gewas stond sterk en hoog en met een

hard en frank groen. Ze zouden lachen in het dorp beneden, zoals zij gelachen hadden toen hij in het hart van de heide de voren trok voor het eerste zaad.

En hij glimlachte in het duister en sliep in.

Zij kwamen voorbij de dries waar de boer Niklaas zijn laatste verkondiging had gehouden toen hij voorspelde dat de muren van het slot eens zwart zouden staan van de brand.

- Zijn er bij u nooit mannen geweest die predikten over het nieuwe en ware woord Gods, dat rechtvaardigheid en brood zou brengen voor hen die arbeiden? vroeg hij aan de wever.

- Er zijn bij ons van tijd tot tijd mannen geweest die spraken zoals gij zegt, antwoordde de man, maar zij waren zelf arm en zij werden niet geloofd. Zij werden dan ook vast gegrepen en meer dan één werd opgehangen.

- De wereld is altijd zo geweest, waarom zou hij anders worden, zei de vrouw dof.

Dat was alles wat zij van heel de tocht had gezegd.

- Schoon is het hier, zei de wever, toen hij rondkeek.

- Dat is het dorp waar ik woon, zei Johan, en ginder ver, zo ver dat ge het van hier niet kunt zien, ligt het stuk wei voor mijn koe en de geit.

Zij bleven staan en keken over de weiden die in eenzame, glanzende schoonheid naar de rivier toe daalden, en het vee dat stil en eenzaam in het groen stond.

Zij gingen de zachte glooiing op, door zand, zon en schaduw.

- Hier is het klooster, zei de soldaat Johan.

De wever keek onverschillig naar de zwarte poort.

Toen sprak de soldaat Johan:

- De abt is heer over het land en de mensen, gij moet bij hem gaan.

De vrouw van de wever keek op als een bange hond en zei:

- Waartoe dient het. Wat kunnen arme mensen als wij zeggen aan een heer.

De soldaat Johan keek naar de hoogte waar tussen heide en meers zijn hut wachtte en zei toen:

- Dan ga ik met u mee. Want hoezeer ik naar huis verlang, toch kan ik u niet hulpeloos laten staan.

En toen stonden ze voor de abt.

Niemand van hen begreep wat ze daar kwamen doen; alleen de soldaat Johan had een vaag vermoeden dat het zo hoorde.

- De ambachtslieden kunnen in de steden hun brood niet meer verdienen, dan komen zij naar de dorpen, verklaarde hij, en zo zal in de dorpen de ambachtsman van de boer en de boer van de ambachtsman moeten leven. Misschien is dit goed. Maar als de heren niet meehelpen...

De abt glimlachte.

- Soldaat Johan, zei hij, ik ken niemand buiten u die mij zoveel vragen heeft gesteld waarop geen antwoord is. Over grond en rechtvaardigheid en een nieuw bestuur van deze wereld. En nu komt gij met een wever bij mij en gij zegt mij niet wat ik moet doen en hoe in het dorp verandering zal komen.

De soldaat Johan lachte gelukkig want hij stond voor een man die meer van hem begreep dan hij zelf.

En toen zij terug buiten de poort stonden waren ook de wever en zijn vrouw tevreden want een goed woord is beter dan een belofte.

Nu gaat de soldaat Johan door het dorp en over het kerkplein kijkt hij naar de herberg; de waard staat hem aan te kijken in het deurgat, en Johan groet zoals een soldaat. En zoals een soldaat stapt hij verder zodat de mensen hem nakijken en zeggen: ‘De soldaat Johan is terug van de oorlog.’

Door de zandweg stapt hij. Het zand schuift met vertrouwd geruis langs zijn laarzen; hij vertraagt zijn tred niet. En als

hij blijft staan is het om te kijken rondom zich en te herkennen wat opnieuw zijn wereld zal worden.

Heide en zand. Hij denkt aan de groene akkers van dieper in Vlaanderen, waar de beken met hun slapende waters de elzenkanten groen houden, en aan de boeren van ginds.

Aan de kromming van de weg, boven waar de bossen stonden, zag hij het graan dat zijn oogst moest worden. Hij dacht niet hoe schraal het was opgeschoten, hij had geen heimwee naar de volle golvende akkers waarlangs hij gegaan was. Hij zag de groene plek aan de rand van de heide, hij zag zijn hut.

Daar liep voorwaar de kleine jongen, en Grete kwam buiten en zag hem komen. Hij haastte zich niet, hij ging aandachtig door het kruid en zegde:

- Hier ben ik.

De vrouw glimlachte.

- Het is goed dat gij thuis zijt, sprak zij.

De soldaat ging binnen. Dat was de lucht van zijn hut; en hij ging bij de dieren en was tevreden.

Toen stonden zij met drie voor de hut; en de soldaat Johan keek nog eens rond en vond zijn wereld schoon. De heide met de plekken kleur die zo schoon zijn als appelbloesem, de bossen en verder, beneden in het zacht glanzende dal, de meersen.

En hij nam zijn kleine jongen van de grond en zei:

- Gij wordt een boer, kleine man, en ook, bij God, een soldaat, die vrije boeren maakt overal waar de mensen zeggen: 'Mijn heer en God' in de taal die wij spreken.

En hij lei zijn wapenrok af en toog aan de arbeid.

1939

Hans van Malmedy

Eerste deel

Hoofdstuk I

Een man gaat door het ven. Het oude Ven. De aarde riekt naar de lente waarin de Paaslelie is opgesprongen. Eenzaam en edel heeft die haar kelk ontvouwd in het struikgewas dat schuilgaat tussen de rotsen.

En door het dal van de Warche springt de vloed, gezwollen door de lente; en de Rû Bayon schiet door de dennebossen en stort over de bergwei die nog drassig ligt van pas gesmolten sneeuw. Over het mos, over de rotsen is het water gewassen en het rukt dalwaarts uit het hart van het mistige ven. Uit de bergspleten sijpelt het, rood van ijzer, en deint uit tot kristal in de lange nederwaartse gleuven. In het dal zal het taaiheid geven aan de huiden die gisten onder de rosse schors, daar beneden in het stadje van hout met de grijze daken.

De man ademt met genot in de jonge zonneschijn. De rook van de heuvels slaat zijn schemering door de bosjes van eikgewas. Dit is de vlam die jaagt door het vuil van najaar en winter, dorre bramen en stokkige ginst, zwart van samengekropt zaad. Het vuur van de lente staat op de bergen.

Het gaat dalwaarts. De man stapt met de regelmaat van hen die in 't gelid hebben gelopen. Hij schudt zijn hoofd in de rilling van de venlucht. Daar ligt Xhoffraix. Langs de kronkelweg tussen de heuvels dalen de smalle wagens op lichte wielen. Zij

dragen de rilde dennen, geveld vooraleer het sap gestegen is tot uitzwetende hars. Bruine schone stammen. Zij hebben gestaan op de flanken van de heuvels en de sneeuw gedragen die aanstormde met het gehuil van de venwolf.

In de diepte ligt het stadje. De man blijft staan en neemt zijn hoed af. De zon zit op de schaliedaken. Zijn hand wrijft het voorhoofd droog. Diep ademt hij. Hij haalt zijn schouders op en gaat verder.

Op het Plein is het stil. Malmedy leeft in zichzelf gekeerd. Soms schiet het los in rumoerig plezier; dan klakken de bussen en dreunen de herbergen. De republiek en Napoleon hebben het een poos doen jagen in de koorts van legers die doortrokken en zongen en roken naar ledertuig. Duizend jaar wijding, door prinselijke abten meegedeeld aan het domein van hun heerschappij, werd met een schaterende vloek ontheiligd.

Bergen is stilte. De echo is het geluid van de stilte. Hier en daar wallebakken in een kroeg soldaten en gepeupel, maar de goede oude stilte ligt tussen de bergen.

De oude heer staat voor het raam. Heel het Plein kan hij overzien. De vrijheidsboom legt zijn schaduwplek in een driehoek van klaarte; de bron aan de obelisk geeft haar water met trage gemetenheid. Ja, heel het Plein kan de oude heer overzien en het Plein is heel het stadje. In de grote huizen aldaar weet men 't eerst wat er gebeurt en wie bezoek heeft. De ene zijde van het Plein beloert de andere en als men elkaar ontmoet vraagt men naar het nieuws dat men zelf weet. Een hele winter zit het stadje ingesloten tussen de hoge venen en de hoogten van Bernister en Floriheid. Dan sluit de sneeuw de wegen af en de mist trekt een gordijn voor de wereld. Alles wordt dan een gebeurtenis: een groet van de sous-préfet, monsieur de Périgny, of een woord uit het sermoen van pastoor Bragard.

Niet uit nieuwsgierigheid staat de oude heer voor het raam.

Hij stelt geen belang in de huiselijke nietigheidjes van zijn medeburgers, want hij is geen Malmedyer. Hij is van Keulen en Rijnlander is een adeltitel. Boven het Rijnland rijst de Keulse dom.

Hij geniet van de zon en de lente. Het licht is fris en lavend. Aan de huizen in de schaduwzijde liggen nog de zwarte koude dauwplekken. De winter door is de oude heer ziekelijk geweest; de winter in de Eifelstreek is vol dreigementen voor wie van elders is gekomen. En voor het eerst sedert vele weken heeft hij met genoegen voor zijn ontbijt gezeten en de gezelligheid van de opgedekte tafel genoten.

Bernard komt over het plein gehinkt. Hij is in de zestig en heeft het lastig op de gang sedert een Franse grenadier hem de rug heeft overranseld met de kolf van zijn geweer. Zonder stok gaat het niet; dan krijgt hij het te benauwd in de lenden. Sedert zijn ongeval is Bernard schuw geworden. Als er gevloek is in de buurt trippelt hij verder. Maar bij de welmenende burgers rekent hij het zich als een eer kreupel te zijn geslagen voor de goede zaak. Hij had geprotesteerd toen de paarden de abdijkerk werden ingedreven en de soldaten van de republiek er schennende liederen zongen. Want Bernard had die kerk zien bouwen en zorgde, jaar in jaar uit, voor de hovingen van de abdij. Voorbij nu, alles.

Bij de oude rechter kwam hij nog wel eens over de vloer. Uit kameraadschap voor de huisknecht, Baptiste, en ook omdat hij het gevoel van saamhorigheid had met alles wat van de heerschappij van prins-abt Clemens was overgebleven. Dat was zo weinig, zo heel weinig. Malmedy past zich gemakkelijk aan. Te Deums werden gezongen voor de overwinningen van Napoleon en pastoor Bragard preekte er de lof van de keizer in gezochte stijl.

De oude rechter was vrijwel de enige onverzettelijke en onveranderlijke gebleven. Daar was majesteit en traditie in zijn

ambt geweest. De torture, de ‘grande et petite question’ had hij steeds met aarzeling toegepast. En zijn scherp mager gelaat had nog meer majesteit bijgezet aan de juridische formules die hij aflas.

Toen hij Bernard zag aankomen, zo deerlijk in het jonge licht van het Plein, voelde hij hoe die laatste jaren het verleden voor goed afsloten. En toen de klopper ging keerde hij de rug naar de zonnige morgen en nam een zetel in de hoek, waar de klaarte van de dag wegliep in de somberheid van het bruine beschot.

Er werd aan de deur geklopt. Heel zachtjes. Baptiste verscheen met bleek gezicht en tranen in zijn ogen.

En de oude rechter trachtte niet te beven en vroeg wat er was

Ze keken elkaar een ogenblik aan en toen zei Baptiste:

- De jonge heer Hans is terug.

De rechter knikte dat het goed was, zijn hand wees dat de oude knecht mocht gaan. De deur ging aarzelend dicht.

Hans.

Twee jaar was hij weggebleven. Zij hadden lang geduurd, die twee jaar. Ziekte was er geweest in huis en stilte. Het was alsof na het geroep en de dichtgeslagen deur van zijn vertrek de stilte zonder onderbreking in het huis was blijven hangen.

En in die stilte van twee lange winters bij haardvuur en kaarsgespokker zag de oude heer voor zich het trotse, woedend gezicht van Hans die was weggelopen om Napoleon te volgen.

Hij had onstuimig bloed, die Hans, edelmoedig en onstuimig. Dat had gestormd onder de geestdrift der nieuwe tijden. Er was een andere klank in de wereld gekomen die geen mens buiten hijzelf had gehoord in het stadje. De landen werden ruimer, een mens was een mens; de wereld was wat anders dan een hoop huizen waarover een abdijklok luidt. Napoleon reed er door;

de jeugd werd weggerukt van de jammerende moeders en juichte onder het harnas.

Er was geen moeder die jammerde om Hans. Die was zonder jammeren gestorven, haar ogen strak op het nog heel kleine kindje. Haar hart was zo vol van het wonder van het jonge leven dat de angst voor de dood haar niet raakte. Maar de oude heer was in kalme woede rechtgestaan. De wereld die was ineengestort leefde nog in hem. Statigheid van prins-abten over het heimelijk gekijf van monniken.

En het vonnis dat hij toen had uitgesproken klonk nog helder in zijn oren. Sedert die dag had niets anders meer opgeklonken in hem.

Hans ging heel traag op het stadje toe.

Hij voelde de bittere vreugde van hem die rijker is geworden in ervaring en dit weet. Dit plotse overschouwen van het verleden dat vastligt in een hoopje huizen met een lap lucht daarover. De wind rukt er anders door de ruimte en de stap van de paarden op straat heeft een eigen klank.

Malmedy, Mâm'di.

De grote, vierkante vijvers. Vrijdagskost hadden die geleverd voor tientallen geslachten van monniken; en wat verder, de grote vierkante tuinen. Daar had Bernard gewerkt.

Er kwam een ogenblik aarzeling in hem op.

Het had hem natuurlijk geschenen naar huis te gaan. En heel de lange weg was de vreugde van de thuis klaarder in hem opgegaan. Hij had een flink stuk van de nacht doorgestapt en de sterren en de plotse wind hadden zijn vertrouwde gevoel gesterkt. Sterren en wind zijn overal, maar hier staan zij over het ven en de wind neemt zijn aanloop van heuvelrug tot heuvelrug, gedragen boven het eeuwig eenzaam bewegende water.

En nu stond hij plots voor een aarzeling. Naar het grote huis

op het Plein ging hij niet. Hij was geen hond die binnenkruipt waar hij is buitengeranseld. Zijn bloed sloeg omhoog. En op de maat van zijn stap die vast was en vlug, zegde hij: ‘neen, nooit! neen, nooit!’

Door de trage beweging van de morgen schreed hij, zonder blozen of vertragen. Oude, hobbelige straatjes, jong groen over de tuinmuurtjes en klokslagen uit Sint-Gereonskerk. En het Plein in de zon.

Hij keek niet links. Hij wist hoe alles er was, hoe de gevel stond in het zonnelicht met het stalen geblikker van de ramen. En de grote koperen deurklopper die schitterde. Neen, nooit! Neen, nooit!

En op de stenen leuning van de Warchenne zat hij een ogenblik neer om te rusten en zag boven zich de witte Kalvariekapel schemeren door het geboomte.

De huidevetters die op het Plein wonen zijn mannen waarvoor men zijn hoed afneemt. Menig regiment van Napoleon is op schoenzolen van echt Malmedysch leder zijn dood tegemoet gelopen. De putten waar de huiden liggen te gisten in het rosse sop, worden opengewoeld vóór de tijd.

Heereslieferung. Als er banket is na een zege van Napoleon, zetten zij hun hoge buishoeden op en gaan plechtig in de kerkbanken zitten voor het Te-Deum. Want monsieur le sous-préfet de Périgny, die woont in de kamers van vader-abt, is op hun aanwezigheid gesteld.

Dan knallen 's avonds de bussen en de Malmedyers die niet meê konden aanzitten aan de feesttafel zijn fier dat Malmedy toch aan de hoge dis zat. De huidevetters gaan naar huis, de hoed een beetje grillig over 't wijnblije gezicht. Hoeden af!

De vele vensters van het Plein zien alles. In de heldere morgen is het hart nieuwsgierig: een paard stapt fris door de zon. Waar moet dat heen? De onderpastoor gaat met overhaaste

stap het Kapucienensteegje in. Wie mag daar ziek zijn?

En daar stapt een sterke jonge man in reispak en kijkt niet eens rondom zich. Dat doen toch alle vreemdelingen als zij over 't Plein komen; die kijken toch eens al die huizen aan met de deftige vensters en men ziet het hun aan: het is schoon.

In alle huizen van 't Plein wordt er geroepen. De huidevetters lopen weg van hun koffietafel en drukken hun beslapen gezicht tegen de ruit. Waarheen gaat hij? En een schelle meidenstem roept onderaan de trap: ‘Juffrouw, Hans gaat over het Plein’.

In het huis aan de overzijde blijft alles stil. De oude rechter luistert naar woorden die lang geleden hebben geklonken en laat zijn hoofd in zijn handen rusten. Hij ziet een knaap lopen met vranke ogen en vrije woord.

En hij zoekt terug het licht van de zon; dat ligt warm tegen de vensters aan. Alles is blauw en licht daarbuiten. Een ogenblik rust zijn voorhoofd tegen de ruit.

In de huizen daartegenover wordt nogmaals geroepen. Ja, ja, de rechter heeft hem zien voorbijgaan. Hoelang is Hans ook weer weggebleven? En was 't niet in Oostenrijk dat hij was? Wel neen, in Spanje, dat weet toch iedereen.

Boven is een gordijn opzij geschoven: een meisje kijkt met ogen die groot zijn van verlangen.

Hans zat aan het venster, in het kleine, drukke straatje dat Chemin-rue heet.

Het volk van Malmedy loopt er graag door. Het is er rap druk omdat het zo smal is en drukte geeft een groot-stadsgevoel. Over de ongelijke kasseistenen slentert de jeugd en de honden snuffelen er langs de riool die er midden door loopt.

De lente kwam van uit het groen in de avond omhoog. En de klok heel dichtbij, haast over zijn hoofd, klepte zachtjes voor het lof. Malmedy ging opnieuw naar de kerk sedert het toegelaten was. Kerkgaan was opnieuw in de mode gekomen.

Hij raadde het geschuif van de vele voeten die de kerktrappen opgingen, en daarna de ruisende stilte van de kerk. Daar ging hij niet meer heen. Hij was vrijwillig in een nieuwe wereld gesprongen: kerkgaan behoorde tot het oude waaruit zijn geestdrift ontstegen was. Maar de zoetheid van het vrome gebeuren onder kaarsvlam en in de ademtocht van de lente greep hem weemoedig aan.

De deur onder hem sloeg dicht. De twee oude zusters, bij wie hij zijn kamer huurde, gingen naar hun devotie. Zolang de verlopen jonker betaalde zouden zij vriendelijk en gedienstig zijn. A votre service, monsieur. Hans lachte. In onbedwingbare nieuwsgierigheid omringden de oudjes hem met hun zorgen.

In de stad was het nieuwe van zijn terugkeer reeds afgesleten. Men wist niets van hem, want hij sloot zijn vaste lippen in trotse glimlach. Toen had men er maar wat op gevonden. En die waarheid voldeed de mensen.

Hij ging de trap af. De avond lokte naar buiten. In de zwarte schemer lagen de weiden onder de beboste heuvels. De Falizerweg op, langzaam, terwijl de lichten van de stad eenzamer werden en de sterren schoner boven hem kwamen. En de stilte werd zo zuiver dat het water ruiste alsof niets anders in de wereld leefde of bewoog.

Daar was het schoon zitten. Als knaap had hij er halve dagen doorgebracht en die kleine eenzaamheid was voor hem geweest als de volle heerlijkheid van de schepping. Hij wist hoe de zuiver afgespoelde randen roken naar vergane bladeren en het sap van nieuw groen; hij tastte in de smalle ondiepte en de kou schoot in zijn pols.

En toen hij zich oprichtte in het krachtig gevoel dat stijgt uit de lente en de groeiende aarde, hoorde hij een schuchtere stap over de keien.

Hij glimlachte en zei zachtjes:

- Lou.

Hij hoorde hoe zij hijgde zó dat zij niet spreken kon en nam haar hand.

- Kom, willen wij wat verder lopen?

Hij voelde dat zij ja knikte en zwijgend gingen de twee jonge mensen het bos langs.

Het was er donker met de schemer van de stammen op de duistere hemel; hij zag hoe haar ogen naar hem opkeken. Maar hij zweeg.

Tot zij bleef staan en zijn hand tussen beide haar handen drukte en vroeg:

- Wat moet ge nu van mij denken?

- Dat ge mijn oud vriendinnetje zijt, weet ge 't nog, Lou?

En de opgewektheid van zijn stem maakte haar licht en zij glimlachte en zei gelukkig:

- Ach ja, weet ge 't nog, Hans?

Het was nog zo lang niet geleden: het was de eerste onrust geweest van de kinderen die jonge mensen worden en in een zoen het heelal van de liefdesvreugde menen te bezitten. Hij zag haar gezichtje nog: rond en klein, met een mondje dat bevreemd stond in een gemakkelijke glimlach. Neen, zij was geen kind meer, Lou. Hij had de onrust gezien in haar ogen; klein was zij gebleven, maar zij wist de bekoorlijkheid van haar voller geworden jeugd. En als zij hem gisteren had toegefluisterd hier te komen had hij haar nagekeken. Zij stapte met zacht gewieg in de heupen; neen, geen in Malmedy stapte sierlijker dan Lou.

En toen zij hoorde hoe zacht zijn glimlach was kwam zij naderbij en vroeg:

- Hoe lang zijt gij toch weggebleven, Hans?

Toen werd hij hard en zweeg. Hij dacht aan de nieuwsgierigheid die hem overal aangaapte:

- Zijt ge daarvoor gekomen?

Zij verstond hem. Ach, Hans, waarom zegt gij zoiets tegen

haar. En zij streelde zijn hand en de lichte geur van haar gebogen hoofdje steeg in hem en hij lichtte haar gelaat op.

En hij kuste haar terwijl zij haar ogen sloot en lachte. En daarna sprak zij zeer lang.

Hij hield haar omsloten, de ogen weg, ver over het donkere dennebos, en terwijl zij vertelde met korte snikjes soms en haar hoofd vlijend langs zijn borst, steeg een grote woede in hem op. Heel de rij van donkere gedachten en vermoedens van het stadje stond vóór hem; en hij vroeg niet waarom zij hem dit alles zegde. Hij luisterde zonder aan haar te denken en bij het hardste en pijnlijkste dat hij hoorde drukte hij haar als met woede tegen zich aan. Telkens keek zij dan dankbaar naar hem op.

Toen hij alles wist, zweeg zij. Zijn ogen stonden wild en hij beefde. Zij werd bang en trachtte te verzachten. Nooit had zij het geloofd, ja, geen mens had het geloofd want het was niet waar. En zij schold zichzelf uit omdat zij het gezegd had en zij had er oprecht spijt van.

Hij wilde haar niet zeggen dat het hem pijn deed, en hij vroeg niet waarom zij hem dit alles vertelde. Zij vond het immers natuurlijk. En hij had haar niet lief zodat het hem niet kwetste dat zij het hem overbracht.

En terwijl hij met haar de donkere weg terug afwandelde en zijn gezicht keerde naar de samengetroepte lichten van de stad, ging haar gebabbel over hem weg zonder dat hij verder luisterde.

Hoofdstuk II

Sedert hij terug was had Hans het gezelschap van de burgers niet gezocht en ook niet gevlucht. Het was in de eerste vernieuwing van de aarde als het groen bleek is en de bosjes schemeren in kleuren die niet te noemen zijn.

Hij rustte uit. De rust was nieuw voor hem; het weergevondene heimatland was nog nieuw. Hij was tweeëntwintig jaar en de tijd had hem geen zorgen geleerd.

Hij had geen verantwoordelijkheid in zich teruggevonden om met de mensen te leven zoals zij ondereen leefden. Zijn vader hadden zij steeds 'un allemand' genoemd zoals zij de Fransen 'les français' noemden. Eeuwen van zeer klein vaderlandschap hadden het gemeenschapsgevoel er verengd. Zij leefden met de dag mee: Tot zelfs de vrijheidsboom die zijn groen thans openvouwde was er geplant door een vreemdeling.

Twee harde jaren krijgsleven hadden Hans weggekweekt uit het gemakkelijke en zelfgenoegzame kleine stadsleven. En hij zag ook aan hun verwijderde vriendelijkheid dat zij hem niet tot de hunnen rekenden.

De avond toen Lou hem alles gezegd had wat er aan waarheden over hem was uitgevonden, was de rust voorgoed van hem weggevallen. Heel laat was hij de straten rondgelopen. Het vaderhuis stond met zwarte vensters in de nacht. Hij voelde

geen spijt. Nieuwe wrok om andere mensen dreef de oude wrok er vaster in.

De burgerij was na zijn terugkeer even hoffelijk geweest als vroeger. In Hans werd nog een deel macht vermoed: het ongewone van zijn terugkomst deed aan invloed denken, en waar invloed werd vermoed deed de burgerij haar hoed af.

Voor Hans hadden zij uitgedaan, de scheppers van goed en kwaad. Met die absoluutheid waarmee hij van huis was weggelopen omdat in hem een nieuwe droom leefde, was zijn wrok over hen gegaan. Zij vonden lasterpraatjes uit, geloofden ze; hun vrouwen en dochters vertelden ze onder de schaduw van de kerktoren.

De namiddag stond warm over de stad. Dan is het goed de zon te zien schitteren in het water van de Warchenne. Smal vliet ze door weiden tot waar ze in klare lijnen langs de leerkuipen wordt geleid.

Daar stond Lou's oom in zijn zeemvellen vest; zijn rood voldaan gezicht keek over de uitgespreide schors heen tot waar het rosse hete vocht uit een kuip opdampte. Hij was een man van aanzien; pas verleden week had hij zijn dochter uitgehuwd en het gepeupel had zijn hart verteerd bij het feest van licht en wijn dat voor eenieder zichtbaar was; want de gordijnen waren opengeschoven zodat men kon zien hoe een rijke bruiloft gevierd wordt.

Hans zag hem staan. Hij liep graag langs die hobbelige wijk waar de sterke reuk van huiden en schors u aanslaat. En op het ‘bonjour’ van de huidevetter liep hij voort zonder teken van kennis of beleefdheid, een vreemde onder de vreemden. Over het Plein liep hij, blind voor het groeten van beleefde burgers en hij werd nagestaard met onbegrijpende ogen. En zonder dat hij erover nadacht waar hij ging, sloeg hij de brede aardeweg in waarlangs in leverantietijd de wagens met de korstige huiden naar Aken toe opkropen. En op de hoogte gekomen wiste hij

zijn voorhoofd droog en zag de grijze stad liggen onder zich.

In een grote grijze vlek, omlijst door de grijze schuren, strekten de huidevetterijen links van de katedraal. Als vreemdsoortige dieren hingen de huiden in de zon en de Warchenne flikkerde matwit waar zij het licht inliep. Wat rook, die scheen stil te staan tegen de heuvel van Livremont en de rust van de late namiddag.

Weemoed, ontmoediging, heimwee. Hoe zal men het noemen? Het gevoel van ledigheid in zich, van onmacht, van gevangenschap in het leven. Hij voelde hoe vertrouwd en hoe vervreemd tevens dit stadje was voor hem met de mensen die erin woonden. Hij was er teruggekomen met de jacht van de heimat in zich. Die was gebleven in onveranderde kleinheid waar hij gedacht had de nieuwe tijd terug te vinden. Hij voelde zich zo gering worden onder die onveranderlijke kleinheid waarin hij hulpeloos alleen stond.

Dan had hij wel willen thuis zijn, in de grote bruine kamer waar de zon heerlijk dof lichtte. Maar daar kwam het streng gelaat van de oude rechter voor hem, neen, dat was voorbij. De leer waar vroegere geslachten hun leven hadden mee gevuld was niet leefbaar met hem.

Hij kende de gezinnen waar de vader de zoon niet aansprak; waar de moeder niet at aan dezelfde tafel met de vader. Die bleven samen hokken en huichelden liefde. De harde oprechtheid gaf aanstoot.

Schoon blauw zonk de avond; de laatste klaarte smolt ineen met het grijs van de daken. Rustig en warm waren deze ogenblikken. Dan riepen de mensen elkaar toe van op de drempel en de kinderen holden driftig omdat zij het ogenblik voelden naderen waarop hun straatgewoel gedaan zou zijn. Overal in elk stadje is het zo, maar hier is het nog grijzer en rustiger.

Vanuit een kroegje in La Vaulx klinkt gelach. De huizen neigen naar elkaar toe in dit straatje. Het kroegje is er smal en

druk. Soldaten komen er en meisjes, jonge mannen die op zwier zijn en soms, geniepig, een heertje op leeftijd als het een glaasje te veel op heeft.

Hans is binnen gegaan. Er is weinig volk maar ze maken veel praats.

Hans bestelt zijn bier en gaat zitten.

Lang duurt de stilte niet die hij binnen heeft gebracht. Twee soldaten gekken met een meid en een kerel van Stavelot die handel drijft in oud ijzer en ledige flessen en steelt, vertelt moppen aan de bazin. Plezier hebben zij en ze generen zich niet.

Het schijnt Hans een eeuwigheid toe dat hij niet meer in het geroes van soldatengezelschap is geweest. Hij drinkt vlug en het wordt warm in hem. Hij betaalt een glas voor de twee soldaten en zij stoten aan en zeggen ‘santé’, en gieten het naar binnen zoals alleen soldaten dat kunnen.

De kerel van Stavelot grinnikt. Hij zou willen kaartspelen maar vindt geen gezelschap. Zij kennen hem. En hij vloekt, wordt weer vriendelijk en gaat weg.

Voor Hans gaat de tijd aangenaam verder; hij is rood in 't gezicht en zijn ogen schitteren. Allemaal staan zij aan de schenktafel en de meid staat naast hem en bewondert hem. Ander volk is bijgekomen, mannen van daarboven, die in krotjeshuizen hokken. En zij spreken allemaal dooreen en drinken op zijn gezondheid.

Hij vertelt van het leger en van Napoleon; de soldaten zetten een hoge borst. Van Spanje en de guerillera en hoe generaal Dupont door de opstandelingen werd omsingeld. Schoon is hij, Hans, terwijl hij zo spreekt en de meid kijkt hem bewonderend aan.

En hoe 't komt weet geen mens, maar iedereen spreekt over de burgers van Malmedy. De soldaten lachen. Het krotjesvolk van de hoge straat is vol bitterheid en zegt dat Hans geen van die soort is. Voor wie zij omhoog hebben zien komen met

huiden te vetten hebben zij geen eerbied, de mannen van La Haute Vaulx, al nemen zij onderdanig hun muts af. Maar zij hebben gedronken, Hans betaalt, en zij zeggen hem dat hij geen echte Malmedien is, dat zijn vader van Keulen kwam, dat er geen beter volk op de wereld woont dan te Keulen.

Hans is gelukkig. Ja, in 't Rijnland hebben zij 't eerst de vernieuwing van de tijden gevoeld. Ander volk als dit hier. En zijn gal komt boven. Van hem hebben ze gezegd dat hij weggeschopt was thuis omdat hij te gemeen was. Ja, dat hebben ze gezegd, de smeerbossen, de velleplotters. Maar hij zal het hun tonen en hen met zijn rug bekijken.

En de mannen van daarboven roepen dat hij gelijk heeft en dat het een gemene bende is. Als hij buiten komt valt de stilte zwaar op hem. Het straatje ligt zwart en klinkt onder zijn stap. Op het Plein liggen de huizen in het weigere licht van de sterren.

Hij gaat langs het huis van zijn vader. Zijn vingers glijden over de brokkelige muur en over de gladde leuning van het trapje. Rechtover slaapt Lou; alles is uitgestorven.

Nauwelijks bewegen de bladeren van de vrijheidsboom in de nachtwind. Die komt aangestreken vanuit het hoge ven. En Hans siddert in de plotse kou.

De oude heer zit met een brief in zijn hand aan het venster. Hij kijkt in de druilerige regen die over het Plein veegt.

Met de gezondheid gaat het veel beter; hij interesseert zich aan de wereld en leest het nieuws in de ‘Courrier’. Zijn ogen staan helder en hij groet de mensen die voorbij komen en hun hoed afnemen.

Onder de burgers gaat hij niet. Hij wandelt in de zon in het tuintje dat deelachtig is van de frisheid van de Kalvarie. En een paar malen heeft hij Hans gezien; van verre, als de jonge man met vlugge, losse stap over het Plein ging.

Hij beziet nog eens de brief in zijn hand en glimlacht. Een

onbekende vriend die hem steeds alle goeds heeft toegewenst, betuigt hem zijn medelijden. Het moet treurig zijn voor een vaderhart als de enige zoon van zo'n deftige familie in gemene kroegen vertoeft en om het gepeupel te behagen zeer lelijke dingen zegt over fatsoenlijke burgers.

Vanuit zijn lessenaar haalt hij nog een briefje en vergelijkt het geschrift. Neen, 't is niet dezelfde hand. Dit hier stak gistermorgen onder de deur. Iemand, die altijd vriend was geweest van de geëerbiedigde rechter, achtte het als zijn plicht hem te verwittigen dat zijn zoon met de dochter van zijn overbuur betrekkingen had die algemeen werden afgekeurd.

De oude heer herinnerde zich hoe een paar dagen geleden Lou hem met stralende ogen had gegroet. Hij had haar nagestaard: tenger was ze en toch welig uitgewassen en ze droeg haar hoofd als een prinses en stapte zoals een die weet dat ze wordt achterna gekeken.

Hij wist niet wat die twee brieven van vrienden die onbekend wensten te blijven in hem teweegbrachten.

Het bracht hem nader tot Hans; hij zag en hoorde hem door die brieven. Het was hem of er opnieuw leven kwam in dit oude huis. En dat zijn zoon de burgers, de deftige, uit hun decorum schudde was hem niet onaangenaam; hij zelf had nooit kunnen aarden in het stadje. Wie er komt als vreemde blijft er als vreemde. En hij wist genoeg over die deftigheid om in veilige eenzaamheid achter zijn gesloten deur te blijven.

En Lou?

Ware Hans nu thuis geweest dan had hij hem geroepen en streng gezegd dat het uit moest zijn. Maar dit gevoel van gezag sprak niet meer in de oude man: twee jaar verlatenheid hadden zijn liefde voor het oude niet verminderd; wat hij gezien had in het ogendienende stadje was zijn hooghartig misprijzen voor een brutaal-nieuwe heerschappij niet ongunstig geweest. En toch, hij

wist het niet. Een jonge man zag het misschien anders in dan een oude.

Hij bezag zijn handen. Hij had niet de handen van een grijsaard. Daar was nog niets van het leven uit teruggetrokken. Zijn vingers waren niet ingezonken, de duimheuvel was vol, en de aders verhoogden de edele kleur van de hand.

De hele dag had het geregend; dan voelt men zich ouder. De mensen die voorbijgaan zijn onvriendelijk en de vuilgeregende paarden gaan mismoedig alsof hun tocht geen einde had.

Nooit had hij zo innig aan zijn zoon gedacht dan sedert Hans was teruggekeerd. Hij was het kind van een man op leeftijd en van een jonge vrouw. Haar beeld hing boven in de kamer waar Hans geslapen had. Zij was blond en vol leven en hij had haar liefgehad met een beetje terughoudende bescherming.

Hij begreep nu dat er geen moeder had gestaan tussen Hans en hemzelf. Wat is een levensprincipe voor een moeder? Die heeft haar man, die heeft haar kind.

Maar zoals die jongen was opgegroeid. Zijn vader was voor hem steeds mijnheer de rechter gebleven tot op het ogenblik dat hij deel was van een wereld die in de weg stond van zijn stormende geestdrift.

Het werd donker. Hij vermoedde de stille, eentonige regen. En in die ruisende stilte hoorde hij luid spreken. Ja, Bernard had hem gezegd dat er vandaag weer een banket was geweest bij Steisel. Ambtenaars, soms officieren, dans- en eetpartij; en de huidevetters met de dochters die nog op de markt moesten gebracht worden.

Een groepje ging voorbij; zij spraken luid en lachten ruw. Rode tronies met verhitte ogen; en de meisjes stonden tegen de vaders aangedrumd en rilden in de nattigheid. Lou stond met half open mond te glimlachen bij een komplimentje van een woest jong mens.

De rechter verstond niet wat ze zeiden. Hij zag dat plots allen

zwegen. En daar stapte Hans voorbij, sterk en misprijzend; geen groet. Toen gingen de huidevetters nors uiteen, Lou vooraan.

Zoals naar gewoonte moest Lou's vader nog zijn slok jenever hebben alvorens naar bed te gaan.

Het was lauw in de woonkamer met de reuk en de warmte van de mensen die er nog kort tevoren geademd en bewogen hadden. Lou wierp haar mantel over een zetel en stak een kaars op. Haar vader kreeg de fles uit de kast en hield zijn glaasje tegen het licht.

Lou keek hem vervaakt aan. Zij kende zijn manieren: er lag hem iets op de tong. En ze zei het dan ook maar dadelijk:

- Zeg het maar, pa.

- Eh! wat, mompelde de man die erover zat te dubben hoe hij het beginnen zou.

- Ja, zeg het maar, glimlachte Lou.

Ja, zo was zijn Lou en de vader in hem was trots; hij was niet behendig met het woord en dat maakte hem soms verlegen zelfs tegenover zijn eigen dochter. Maar haar glimlach maakte hem lichter en hij zei, zo van verre weg:

- Ik heb die luitenant verzocht voor morgenavond.

Lou vond het goed, ze zei het en knikte en wachtte naar wat volgen zou:

- Er is zo weinig gelegenheid voor een meisje van stand hier in dit kleine nest; men moet trachten met zijn relaties daar buiten te geraken.

- En is dit de relatie waarmee ik buiten Malmedy moet geraken?

Ze keken elkaar aan en glimlachten.

De huidevetter slurpte aan zijn jenever. Hij was uitgepraat en toch moest er hem nog iets van het hart.

- Weet je wel wat ze over je zeggen, bromde hij.

Lou keek met haar grote, sombere ogen in de kaarsvlam. Nu is het er, dacht zij en ze vroeg.

- Wat zeggen ze, papa?

Weer zocht haar vader naar woorden en hij sloeg het er zo maar uit:

- Wel, over jou en die verdomde Hans, die ze nog eens de benen zullen breken als hij hier nog lang rondloopt met zijn brutale snoet.

- O! Hans, zei ze traag en het was alsof haar stem die naam streelde.

- Hij affronteert elk fatsoenlijk mens hier in de stad; loopt met de neus in de lucht. Verdomd, als hij ons niet kan luchten wat loopt hij dan achter ons meisjes?

- Meisjes, pa?

- Denk maar niet dat je alleen bent; zo'n kerels lopen overal, uitschot van 't leger en mama zegt...

- O! mama!

Die uitroep kalmeerde het meisje. De brutaliteit van haar vader kwetste haar. Er hing een poos stilte in het nachtelijk huis dat groot en zwart lag rondom de kaarsvlam.

- En weet je dat ik er zelfs brieven over krijg?

Nu stond Lou recht. Helemaal wakker, de ogen vol nieuwsgierigheid en kamplust. Zij kwam dicht tegen haar vader aan, die met gemaakte onverschilligheid zijn borrelglaasje volschonk.

- Papa, ik wil die brieven zien.

Zij wist hoeveel zij aan haar vader te zeggen had. Maar de huidevetter schudde 't hoofd en zei:

- Als ik het lees is het reeds te veel.

Lou zag dat hij in een koppige bui was. Dit gebeurde hem soms als hij rijkelijk van de tafel genoten had. Zij geeuwde:

- Ik ben moe, bonsoir, pa.

Zij sloeg haar mantel om, stak een tweede kaars aan en ging de brede trap op. Haar vader hoorde het gedruis van haar gang

dat wegstierf onder 't opgeven van het hout. Als een prinses ging zij, zijn Lou.

Zij stond aan het venster te kijken. Regen en nacht. Soms sloeg de wind erdoor, zachtjes, en dreef het nat als een streling tegen de ruiten. Zij hoorde het gestommel van haar vader op de trap. De deur ging dicht; de huidevetter bromde iets tegen zijn vrouw en dan viel de volle rust van de nacht over het huis.

Lou kleedde zich uit zonder haast. Dan zat zij op de kant van het bed en luisterde. De nachtwaker stak zijn hoorn op. Weer was een uur voorbij. De uren gaan snel, de dagen, de jaren. Maar de jeugd schijnt zonder einde.

De kaars knisterde droog. Lou nam ze van het tafeltje en sloop naar de deur. Van beneden kwam de zware, massieve stilte van ledige kamers met de warmte van het afgestorvene dagleven. Maar de trap scheen vol gerucht toen zij naar beneden ging.

In de lade van papa's schrijftafel lag het briefje. Zij las het en haar ogen stonden zegevierend. Ja, zo is het. Hij heeft mij lief en ik loop hem achterna, ja. Het geschrift kende zij niet; zij snoof de zwakke geur van het briefje en sloot de ogen om zich te herinneren maar vond niets.

Stil maar zonder angst sloop zij terug naar haar kamer, en voor haar spiegel hief zij de kaars boven het gelaat. Zij glimlachte zichzelf toe. ‘Ik heb je lief mijn schone, sterke jongen, Hans!’ zei ze en reikte de lippen naar heur eigen beeld.

Toen blies ze de kaars uit.

Hoofdstuk III

De huidevetters waren ontevreden. Eigenlijk waren zij nooit tevreden met wetten en bepalingen, maar nu ging het boven 't normale. De overheden hadden zich in het hoofd gestoken het transport van de schors voor de huidevetterijen te bemoeilijken: de wagens met smalle wielen mochten niet langer worden gebruikt.

Ja, de wegen moesten worden beschermd en die smalle wieltjes dringen de stenen naar onder; maar was de weg niet iedermans weg? De huidevetters betaalden ook hun deel in de lasten en ruim. En men reed toch met de wielen die men verkoos.

Daar lagen nu de schepen met de eikenschors. Rond gerold in knarsende, riekende bundels. Die waren de Maas afgezakt tot Chênée van waar de karren en karretjes ze tot in Malmedy brachten.

De sous-préfet had beloofd tussen te komen. Maar het beheer van Napoleon was meer gesteld op het in stand houden van de wegen dan op de gunst van de huidevetters. En dan werd er maar besloten zelf naar Parijs te gaan. Hun suppliek voorleggen en aantonen hoe Malmedy steeds geestdriftig was verknocht geweest aan Frankrijk en zijn keizer.

Lou was mee: haar vader wilde absoluut dat zij Parijs zag. Een lief meisje kon aldaar aan de belangen van de huidevetterijen niets dan voordeel bijbrengen. Lou was rechtgesprongen van

blijdschap als zij 't hoorde. Zij zou meegaan met oom Louis, die monsieur Steinbach vergezelde.

Hans zat glimlachend haar lange brief te lezen. Er lag zoveel geestdrift in, dat zij slechts een paar woorden vond om te zeggen hoezeer zij naar hem verlangde. Zij schreef met verrukkelijke taalfouten en zonder de minste orde. Wanneer zij terugkwam zou heur haar geuren naar de parfum à la mode, die essence de rose was; en inderdaad, een flauw zoete geur steeg op uit haar brief. En dan, wat een goddelijk hoedje, een Pamela-hoed, van geel stro met grote rand en een groot effen lint. Men had haar gezegd dat zij er verrukkelijk mee stond. Al haar vriendinnetjes zouden groen worden van nijd. En schoentjes! Och, geen van die afgeronde tippen, dat was boers! Zij zou met fijne puntschoentjes ‘en bec de canne’ (ja, zo schreef zij het) naar de hoogmis gaan, en ook, maar dit durfde zij toch niet goed te dragen als eerste, een onderrok... - Hans, mon chéri, word niet rood of doe mij niet rood worden - moet een falbala hebben, een grote uitslaande falbala. Maar zij had er een gekocht. Ach, Hansje, Lou zou toch zo graag willen dat gij haar ziet met een falbala.

Heel dit geschrijf verliep voor Hans zonder veel betekenis. Hij zag Lou en hoorde ze. En hij zag haar gelukkige ogen, glanzende in het licht van de balzaal, waar de Malmedysche delegatie aan de eer was. Haar hart hing aan de dag.

En ook aan hem.

Hoeveel? Wie zal het zeggen? Wie heeft het ooit kunnen zeggen? Zij was naar hem gekomen en liep trots door het stadje omdat haar liefde voor hem schandaal verwekte in de deftige huizen. Maar iedereen bleef vriendelijk tegenover haar - zoals zij tegenover hem vriendelijk zouden zijn als hij maar wilde.

Hij liet haar brief voortbabbelen in hem. Het was zijn gezelschap in die goede, eenzame stilte van de zomeravond. Hij bracht de brief aan zijn lippen om de flauwe geur te ademen van

die rozen waarnaar Lou's haar thans rook. De verre bekoring van afstand en verstorven parfum sloeg nevelig door hem. Hoe eenzaam het hier was in het straatje, waar de mensen de schone avond prezen. Iemand bij zich te hebben, al zweeg men beiden, alleen voelen dat iemand bij u is die samen met u naar beneden kijkt. Hij voelde zich teerder gestemd voor Lou dan als zij bij hem was. Dan dacht hij niet veel aan haar; zij was als een zinnelijke kameraadschap voor hem. Liefde moest anders zijn.

In de verwarde eenzaamheid van zijn onklare, onuitgevochten jeugd voelde hij zich als een kleine jongen, die ver van huis staat in de vallende avond. Angst en vernietiging in de oneindigheden die rondom hem zijn. Dan grijpt hij dichter het handje van de kameraad.

Hans zat alleen in de Chemin-rue te Malmedy. De avond werd dichter rondom hem: hij zat alleen, hij was tweeëntwintig jaar.

En hij legde Lou's brief tegen zijn gelaat en sloot de ogen om niet helemaal alleen te zijn.

Monsieur de Périgny had hem aangesproken op straat. Een vriendelijk mens was de sous-préfet maar met straatvolk hield hij zich niet op. Niets biezonders had hij gezegd, maar hij had een paar hoffelijke banaliteiten gesproken. Dat was voldoende.

Dat was op het Plein gebeurd. Monsieur de Périgny wist wat hij deed.

Het had meer dan één gezin ontsteld. Ja, een kaalloper moest Hans toch niet zijn.

Maar intussen liep hij hooghartig en misprijzend onder hen door en bleef een aanhoudende kleinering voor de onaangevochten voornaamheid van de huidevetters. Niemand onder hen had er een ogenblik aan gedacht de oude rechter ter bemiddeling erbij te roepen. Zij wisten niet hoe zij die moesten aanspreken.

Lou's moeder had er veel last mee.

In het diepst van haar hart was zij gelukkig en trots dat Hans

met haar meisje ging. Zo'n jongen was er in heel Malmedy niet. Zij droeg, door vele jaren van gehuwd leven, de droom van een schone jonge man, die zij nooit ontmoet had. Heel de poëzie van haar leven lag in dit onvervulde. In haar rijper wordende jaren voelde zij dit als een late jeugd. En toen zij Hans zag voorbijgaan werd zij week van tederheid omdat zij haar droom overbracht op haar dochter.

Maar zij was te zeer een kind van het geslacht dat sedert tientallen van jaren huiden vette in het klein stadje, om een woord te zeggen dat buiten het fatsoen zou gaan dat haar familie regeerde. Haar man vloekte wel eens en was zeer grof als het hem tegensloeg, maar een schooier bleef bij hem een schooier. En zo vond zij het geheim dat elke vrouw bekoort in dit verzwijgen van haar innig welbehagen.

Voor een moeder is zoveel mogelijk. Lou had haar geschreven. Nog veel losser had zij in haar brief gebabbeld dan zij aan Hans geschreven had. De ogen van de opgetogen moeder zagen de schittering van de grootstad en de vreugde van haar kind. En zij herlas en 't was alsof het weer nieuw was.

Hoe lang had zij er reeds op gezonnen om met Hans eens te spreken. Toen hij nog een kleine jongen was had zij graag haar hand strelend laten gaan over zijn vrank hoofd. En sedert dagen had zij uitgekeken naar een gelegenheid. Wist hij wel dat zij niet tegen hem was? Aan Lou had zij er niets van gezegd. Wat zij hem zeggen moest wist zij niet. Alleen maar dat zij niet tegen hem was en ook... ja, indien hij toch maar wilde en zo vreemd niet doen en een einde maken met die alleenloperij.

Hem schrijven durfde zij niet. Zij was er niet zo heel bedreven in. Een huidevetter had nooit geleerdheid nodig gehad. En zo zag zij hem, in de valavond nadat zij Lou's brief had gekregen, de weg optrekken naar de hoogte. De deur die achter haar toesloeg klonk hard alsof heel het Plein het horen moest.

Hans trok gezwind door het omhooglopende smalle straatje

naar de brede weg die naar de hoogvlakte voert waar de venwind altijd beweegt. Het straatje rook door de openstaande vensters, maar weldra sloeg de geur van de sparren hem aan, de krachtige, harsige geur die aldaar staat met zware plekken in de ijlte van de lucht.

Daarboven komt de oneindigheid over u. Weiden die opstijgen naar de bergruggen; bossen die in 't gelid staan en de stilte. Zij zag hoe hij stil stond en aandachtig de avond in zich opnam. En strelende herinneringen leefden opnieuw in haar met een zachte droefheid dat alles zo spoedig voorbij is en niet wederkeert.

Hoewel Hans tot een slentergang vertraagd was, had zij moeite hem in te halen. Het klimmen deed haar jagen en hijgend zei ze:

- Bonsoir, Hans.

Hij was zeer hoffelijk en zijn groet maakte haar gelukkig. Haar ogen schitterden vreugdig toen zij naast hem ging.

- Mag ik een beetje met u meelopen?

Zij gingen langs de schaduw van een sparrebos. Het rook er wild en krachtig; zij zag hoe diep hij ademde.

- Verveelt het u niet, Hans, met een oude vrouw te wandelen?

Hij glimlachte vriendelijk en zei haar een komplimentje. En beiden voelden zij hoe hun woorden ver weg klonken van hun gedachten.

- Hans, Lou heeft mij geschreven, zij is zo gelukkig in die heerlijke stad.

En dadelijk wist zij dat zij iets verkeerd had gezegd.

- Gij begrijpt dat toch, legde zij uit, een jong meisje vindt haar plezier in die schitterende dingen. Ik zou er zelf mijn hart bij ophalen.

- Ja, een vrouw vindt daar haar geluk in.

- Wilt gij mij niet begrijpen, Hans?

Zij was zo vriendelijk, daar klonk zoveel goedheid in haar

stem, iets van de bescherming van een moeder en van de aanhaligheid van een vrouw.

- Gij zijt nog jong, Hans. Een jonge man mag zo wijs niet spreken. Ach! toen ik jong was. Ik heb u gekend als gij nog een kleine stoute bengel waart, zó hoog maar. Wat waart gij een stoute, vranke vlegel. En niks wijs, en nu ook nog niks wijs.

Beiden glimlachten. Het verleden had zijn zachtheid over hen gelegd en zij zwegen. En toen zij voortwandelden ondervond Hans de vreugde van gezelschap na lange eenzaamheid. Hij had naar Lou getracht, heel de namiddag; hij had iemand nodig die vriendelijk sprak met hem.

- Wanneer komt Lou terug? vroeg hij. Ja, dat wist zij nog niet. Zij zouden allen samen terugkeren met monsieur Steinbach. De zaken gingen niet vlug van de hand. Te Parijs waren ze absoluut gesteld op wegen, die een vlot verkeer van troepen toelieten en de karren met smalle wielen bedierven die. Maar de Malmedysche afgezanten hadden bewezen dat hier alleen het vervoer van schors in kwestie was en dit was zo licht dat het geen steentje kon doen inzakken. Pastoor Bragard had een geleibrief meegegeven.

- O! die ook, morde Hans.

Ja natuurlijk. Die was zelf afgekomen met zijn brief. Hij beweerde dat zijn sympatie voor Frankrijk en zijn ophefmakende lofsermoenen op de keizer een machtige voorspraak zouden zijn voor de huidevetters. Maar monsieur Steinbach had vernomen dat de pastoor misschien wel kon in aanmerking komen voor een dekoratie, maar dat men daarmede ook van hem af wilde zijn.

Hans lachte luidop. Hij zag de kleine, boerse geestelijke, die zijn tijd verdeelde tussen wat hij wetenschap noemde en Frans-politiek gekonkel en steeds zeer overdreven zijn eigen invloed schatte. Hij had er zijn aandeel in dat Hans zijn kerk niet meer bezocht.

- Hans, mijn lieve Hansje, hebt gij Lou werkelijk lief.

Hij keek ver voor zich uit. Alles liep reeds verloren in de blauwe schaduw van de beginnende nacht. Het is goed dan te spreken over iemand die men lief heeft.

- Lou is heel lief, zei hij eindelijk.

Wat goed in hem was verzweeg hij. Kunnen wij het beste van ons hart uitspreken? En Lou's moeder nam zijn hand en hield stil.

- En hebt gij ook reeds gedacht op later? Lou denkt er niet om; zij is jong, nog heel jong. - Haar stem werd week. - Zij is nog een kind en weet niet dat het leven wat anders is dan in de zomeravond te wandelen met een lieve jonge man. En ik zie er geen uitkomst aan, tenzij misschien...

Zonder dat zij verder sprak begreep hij.

- Ik kan niet, zei hij stil.

Hij zag voor zich de lange rij van mensen waarmee hij zijn leven nooit zou kunnen overeenbrengen. Harde, hovaardige, eigenwijze mannen, die groot waren in een kleine stad en wier leven en gedachten gevuld waren met huiden en geld. Draagzaam voor elke heerschappij, dienaars van elke macht.

Hij kon niet gaan onder hen, Lou bij de hand nemen en zeggen: hier ben ik.

- Iedereen zou blij zijn, hervatte zij, indien ge zo een beetje redelijker waart en ook uw vader!

Hij trok zijn hand los.

- Niemand heeft iets te zien in mijn zaken, sprak hij.

Hij keerde zich om en zij volgde hem. Over hen gleed de wind, de zuivere adem van de hoogvlakte en het was Hans of zijn besluit erdoor werd opgetild.

- Tussen uw volk daar en mij kan het nooit weer goed worden, zei hij. Uit eigen wil ben ik eruit weggegaan, uit eigen wil blijf ik eruit weg. Spreek niet over mijn vader, hij is tien maal heel Malmedy waard.

En na een poosje stilte besloot hij lustig.

- Daarbij, wie weet hoe lang ik hier nog blijf.

- Ach, Hans!

Het was een oprechte klacht. Zij liep naast hem voort in pijnlijk zwijgen. Zij hoorden een bron naar beneden ruisen, haar weemoed vulde heel de avond. Zij keek op naar hem en zag hoe zijn ogen vol droom stonden. En het werd bitter in haar.

Toen zij aan de ingang van de stad kwamen hield zij stil:

- Laat mij voorgaan, zei ze. Hans, mijn lieve jongen, denk nooit dat ik tegen u ben, nooit.

En zij daalde het straatje af zonder hem aan te zien. Hij keek haar na, besluiteloos aarzelend of hij niet terug zou gaan tot haar. Maar zij was reeds verdwenen tussen de huisjes van de Haute Vaulx.

Onder hem steeg vereenzaamd gerucht van stemmen in de avond. Een vrouw bekeef schel een kind. En rook sloeg de hoogte in en ging liggen over de weiden.

Hoofdstuk IV

‘Soldaat zijn, vrolijke tijd; leven zonder zorg en een dood vol glorie.’ Zo had hij onder zijn venster horen zingen en de Malmedysche jeugd floot het lied na.

Alles wat in het leven gebeurd is laat zijn heimwee achter, hoe zwaar om te dragen het ook geweest is. Hans had zijn stormende geestdrift afgelopen langs de heirbanen, en hij had met het wapen in de vuist neergelopen dat waarvan hij had gedroomd. Maar altijd bleef in hem na, dit gevoel van kameraadschap in de nood van hen, die samen gevaar en ellende doormarcheren. Brood dat gedeeld wordt, de hoop dat men niet zal liggen uitbloeden in een kant, en de gesprekken onder de nachtelijke hemel, als de woorden die gij spreekt ver weg gaan naar een dorp dat verloren ligt achter de horizon.

Dit heimwee dreef hem naar het gezelschap van de soldaten die doortrokken of voor korte tijd pleisterden. De soldaat, de gemene man zocht hij of de oversten die in de manieren van de soldaat gebleven waren. Al wat schreef en leveringen bezorgde had een natuurlijke toevlucht gevonden bij de bourgeois die zich opbliezen als zij hun huidevettersblazoentje, glas in lood gevat, konden tonen en wier dochters hitsig werden bij de hoop dat zij tenminste buiten hun familie zouden kunnen trouwen.

Het paardevolk was aan de beurt. Rijzige mannen met dieren die uitgelengd waren door de eindeloze tochten. Hans streelde

hun hals en greep hun zwepende staart vast. De bekoring van de ruiter had hem te pakken.

En meteen kwam een roes van onbezorgdheid over hem. Verlangen om de wind in te rukken en zijn wilde tegenstand te voelen; recht te staan in de stijgbeugels en zijn kreet horen wegtrekken achter zich; geur van snuivende paarden in de ongetemde ruimte. En als men het hoofd wendt, ogen die glanzen in de opwinding van de vaart en op- en neergaande gezoef van wemelende dieren.

Hij genoot de besluiteloosheid van deze zomer. Hij doorliep het land en ontdekte zijn schoonheid; vanop de bergen zag hij het wonder van het grijze stadje met zijn grijze schuurachtige huidevetterijen, en de bergen in de verte die steeds in de blauwe doom van hun verwijdering lagen. Hij lag in het gesuis van de zon en hoorde in de diepte de gang van het water; tot de weemoed van alles wat bestond in hem drong en hem zuchtend recht deed springen.

De lust van het leven, de sidderende kracht van het leven had zijn dwepende geestdrift vervangen. Ach! de wereld was veranderd, de heerschappij was veranderd, maar de mensen waren dezelfden gebleven. Ach! Schiller's ideale wettenbreker, voor u is er geen plaats in deze wereld; evenals tevoren bogen de mensen voor hun afgoden.

Dan blijft er niets over dan het wonder van de wereld met zijn zon en zijn veelvuldige stemmen en de verrassing van de mensen uit andere streken.

En dan was het 's avonds een luid plezier met onbekommerde soldatenharten en soldatentrots, die grote woorden vond. Wie spreekt stouter en luchtiger dan de man te paard? Wie heeft een rijkdom van gesprek zoals hij?

Een slanke jonge ruiter met sproeten in een blond gelaat liet zich vooral gelden. Vanuit het Noorden was hij naar het avontuur van de oorlog gelopen. Hij kon soms zeer lang zwijgzaam

zitten te midden van zijn razend gezelschap en zijn ogen keken dan onbestemd voor zich uit. Dan rukte hij zich los uit zijn dromerij en sprak vurig mee. Over paarden was hij nooit uitgesproken en hij stond bekend als een van die ruiters die in galop of draf één zijn met hun dier.

Hans zat dikwijls naast hem. Hij was jong zoals deze en aangezien de jonge kavalerist van verre streken kwam had hij de bekoring van alles wat uit een andere wereld komt. Wel sprak de jonge vreemde nooit over zijn huis of zijn vaderland en gedachten over mensen en wereld had hij niet.

In Spanje had Hans de hanekoers gereden en hij sprak erover met geestdrift en verlangen. Een haan, die door de toeschouwers in het renperk wordt gehouden, wordt nagezet door twee ruiters; hem pakken is een kunsttoer. Dit had Hans gereden en eens had hij de haan kunnen grijpen.

De vreemde ruiter moest alles nauwkeurig weten. Zijn bleke ogen schemerden van opwinding. Zij dronken en het werd een groot gelag; ruiterwoestheid sloeg naar buiten in lied en geroep. De hanekoers zouden zij rijden alvorens op te trekken naar nieuwe slagvelden. De hanekoers zouden zij rijden.

Dadelijk werd de afspraak gesloten. Hans en de vreemde ruiter zouden de eerste beurt krijgen. En zij gaven elkaar de hand vol dronken ontroering.

Hans zou de hanekoers rijden.

Alles is een gebeurtenis in het stadje. Een rondreizend goochelaar of donkere vent met beer en doedelzak zet iedereen in verrukking. Zelfs de bourgeois zetten voor een half uurtje hun trots opzij en vertonen de natuurlijke, onbeschaafde nieuwsgierigheid die zij anders alleen thuis onverholen laten.

En er werd bijgevoegd dat Hans twee jaar lang met een kunstenmakerstroep had rondgereisd; hij zou nu zijn kunsten tonen.

- Dan kan hij een rondje doen met zijn hoed, had een dikke huidevetter gezegd.

Het was een stille, warme middag toen het volk de driehoek bezette die het fonteintje en de vrijheidsboom omvat op het Plein. Alles wat aan soldaat rondliep kwam afgedrenteld en achter de gordijnen was geschuif en beweging.

Een zware trosloper kwam afgestoken met een haan in een kevie. Die had gisteren voor de laatste maal gekraaid op een kleine hoeve van Xhurdebise; 's avonds had de boer hem vermist en bij de haard de Fransen vervloekt. Napoleon inbegrepen.

De man, die de haan droeg, lachte trots want rond hem werd er geduwd om het dier te zien.

- Een schone, rappe, felle, riep hij. Hij heeft een gouden Napoleon gekost, - en hij knipoogde tegen een vrouw die in een helle lach schoot.

Gekletter van hoeven sloeg op in de namiddag en de massa schoof er naartoe en riep. En de soldaten brulden: daar zijn zij!

Hans en de vreemde ruiter kwamen stapvoets afgereden. Een zadelvaste kerel die vreemde, op een hoog paard met harde gang. De trosganger met zijn haan kwam naar hen toe en als een trofee stak hij zijn kevie in de hoogte.

- Vive l'empereur, riep hij.

Dof gelach steeg op toen de haan met zijn vleugels sloeg en hees kraaide. En een lange, slordige soldaat kwam met een kruik wijn afgelopen voor de twee ruiters. Het volk lachte en reikhalsde nieuwsgierig tot een klaroenstoot tot stilte dwong. Soldaten schaarden de toeschouwers rond de driehoek van het Plein dat in een helft van wit licht naast een helft van schaduw lag.

Hans stelde zich op aan 't fonteintje. Hij kneep zijn ogen tegen 't zonnelicht in en betastte nog eens 't getuig van zijn paard, want stevig moest het geriemd zijn als hij neerbukken zou om naar de haan te grijpen. Zijn paard snoof en snokte zijn

kop en wilde overbuigen naar de koele straal van de bron, maar een harde ruk van zijn berijder joeg het op en 't klauwde briesend omhoog.

De driehoek was omlijnd door de mensen, geen opening was erin; de trosloper kwam vooruit tot in het midden van het Plein en opende zijn kevie. Met een sprong wipte de haan eruit en sloeg zijn vleugels in de zon; dan keek hij angstig rond, met behoedzame stapjes zijn hoogtrappende poten zettend, schudde zijn vlerken. Het was een klein, zwart dier met uitgerafelde staart en slappe, verbleekte kam.

De twee rijders begroetten elkaar met een hoog opgestoken handgebaar dat door de menigte zeer genoten werd en wachtten op het teken. En als de schelle klaroen over de daken stiet kwamen zij langzaam in beweging. In een wijde kring draafden zij rond de haan, die onrustig wegschrikkend een korte vlucht waagde en door 't gewuif van de menigte terug naar het midden werd gejaagd.

Zij reden onzeker, de beide mannen. En de schaamte over hun onzekerheid deed hen harder rijden, zodat de doffe zucht van hun rit over het gemurmel van het volk klonk. De vreemde ruiter riep luid een gillende kreet en stormde recht op de haan af.

Het scheen alsof het voor uren lang een verloren jacht zou zijn en menige vrouw had haar belangstelling voor de haan verloren en vond haar genot bij 't zicht van de flinke jongemannen, die zo sierlijk zwenkten in hun bedreven ruiterschap. De gesprekken werden luider en ironische aanmoedigingen stegen op uit het volk.

Paarden en ruiters reden wilder. Zij hadden het vruchteloze ingezien van heen en weer draven tussen vrijheidsboom en fontein. En opnieuw begonnen zij in gestadige rondrit de haan te omkreisen.

Met een plotse ruk had de vreemde bijna zijn paard op de prooi gebracht; behendig dook hij naast zijn dier en uit een

stofwolk vol angstig gekakel richtte hij zich weer op en stak trots een lange pluim boven zijn hoofd.

- Bravo, zet hem na, werd er geroepen en de koorts van de jacht raasde door het volk dat van vreugde en opwinding aan het trappelen ging.

Als dol liep de haan rond; met korte wipjes vloog hij naar het volk dat hem steeds naar het Plein terug injoeg en in de immer nauwer wordende kring van de lopende paarden schoof hij rond.

Een vrouw stond met schitterende ogen het spel aan te kijken. Zij had zich door de massa heengedrongen, onverschillig voor gestamp van vrouwen en gedrang van mannen. Zij was vreemd van gelaat en kleren en de mensen zagen in haar één van de velen die met de legers meelopen en 's nachts verstolen in een bagagewagen sluipen. Zij zag niets anders dan Hans en hijgde bij elke poging die hij deed, schrok op als hij naar de haan zich toeboog.

De kringloop was vertraagd; met hun vrije hand veegden de ruiters het zweet van hun voorhoofd en sloegen vriendelijk over de hals van hun paard. Hans reed langzaam naar de vrouw toe.

En zij sprong vooruit in de schelle zon en liep gillend hem tegemoet. In het geroep van de menigte krees zij met opgeheven armen: Hans, Hans!

De jonge man bracht met een ruk zijn paard stil zodat het sidderde en een ogenblik staarde hij met verbazing naar de vrouw. Dan juichte hij: Teresa! en tilde haar bij zich op het dier.

En de teugels opslaand boven de kop van het paard, schreeuwde hij: ‘Maakt plaats, uit de weg, maakt plaats!’ Door de menigte holde hij, stormend sprong het dier over de brede riool en vluchtte de weg op naar Stavelot.

Hoog boven de stad zaten zij, in een warm mengsel van zon

en schaduw. En links onder hen was het stadje heel klein en stil.

De vrouw lag met halfgesloten ogen, als afgemat van geluk en tussen bei haar handen hield zij zijn hand omsloten. En met weemoed overzag Hans haar daar zij zo naast hem lag; haar bruin, mager gelaat, de slodderige kleren, de enkels die bloot in te wijde schoenen staken.

Zij hadden in de diepte het paard naar de stad zien teruglopen in gemakkelijke draf. Oneindig was de stilte rondom hen en de Warche, die in de verte glansde, was een geluidloze schittering.

Hij keek haar aan; zij lag zo moe en gelukkig. Hoeveel dagen had zij gelopen over de bochtige, stofferige weg? Het grijze vuil van het reizen lag over haar; en toen hij haar vroeg hem te zeggen hoe zij kwam en waarom, had zij geantwoord: Nu nog niet.

Zij was afgemat, haar stem klonk zwak zoals van zieken die in lange tijd niet konden eten. En nadat zij, in de eerste woestheid van haar omarming, hem gekust had, was zij languit naast hem gaan liggen en nu waren haar ogen helemaal gesloten en hij zag dat zij sliep.

Met zijn hand tussen de hare gedrukt.

Onwerkelijk kwam hij zichzelf voor, hoog boven het stadje waarover het zonnelicht wegtrok en met die vreemde vrouw naast zich, die al slapende zijn hand omsloten hield.

Hoe was dit nu toch gekomen? Hoe komt toch alles zonder dat men het zelf weet? In een dorp was het, in een van die slaperige Spaanse dorpen van waaruit schoten waren gevallen toen de voorhoede in aantocht was. Er was storm geblazen en van overal zag men de vrouwen weglopen. Deuren werden ingebeukt en bleekgele mannen dooreengeschud en de jonge vrouwen voelden wenend de verhitte adem over hun haar en de haastige handen over hun borst.

Voor Hans was het de eerste plunderpartij. Zijn hoofd was

volgepraat van die geschiedenissen over hinderlagen die in elk dorp te verwachten waren. Maar nooit had hij op voormars een hinderlaag gezien. Hij liep een huisje binnen waar de deur uit de hengsels was en hoorde gehuil en gesmeek.

Een oude, dikke vrouw lag op haar knieën voor een soldaat en riep hem aan bij de naam van de heilige moeder Gods en de vele heiligen die in tijd van nood in herinnering worden gebracht. En een jong meisje stond achter haar, de handen gekruist over de borst, terwijl de tranen uit haar wijd-opene ogen liepen.

Toen Hans binnenkwam keek zij naar hem op en er kwam aanbidding in haar blik; zij liep naar hem toe, drukte zijn knieën tegen haar borst en begon zacht te snikken.

De soldaat draaide de oude in de hoek en stormde verder.

Toen kwam het dikke wijf met een lange weeklacht naar de jonge man toe. In langwijlende klaagreden zegde zij hem hoe braaf en onschuldig zij en haar dochter waren; zij een weduwe die altijd deftig was gebleven en haar dochter die, zij durfde het zweren op vele relikwieën, nog door geen man was aangeraakt geweest. Hare Teresa.

Hans trok het meisje zachtjes omhoog en zag hoe zij door haar tranen glimlachte. Toen ging hij buiten, met de troebelheid van dit hartstochtelijke jonge meisje in zich.

Hoe hartstochtelijk was zij, hoe onstuimig was zij 's anderendaags bij hem gekomen en had hem gekust en omarmd. En twee weken lang hadden zij in het dorp gelegerd.

In warme bevangenheid kwamen de herinneringen in hem op. Als het niet bestaande dat toch werkelijkheid was geworden. De moeder had hem het meisje aangeboden, moeder en dochter hadden het offer van dankbaarheid hem zonder schaamte opgedrongen. Dagen waarvoor hij geen woorden wist en waaraan hij niet denken durfde.

Hij keek haar aan. Zij sliep rustig door met lichtjes opgetrok-

ken bovenlip, waaronder de wrede schemer van tanden zichtbaar was. Hij kon zich haar gelaat van twee jaar geleden niet meer voorstellen; alleen het brandend gevoel van haar omhelzing was hem bijgebleven. Maar ouder scheen zij hem toch, veel ouder dan die afstand van twee jaar.

Onder het stof van de wegen glansde de blauwe zwartheid van heur haar. Als een strakke kapsel was het boven haar gelaat. En in de verslapen kleren en de harde schoenen waarin haar tengere enkels verdwenen, zag zij er zeer armoedig uit.

Hans keek een ogenblik naar het stadje onder hem dat zo rustig de avond inging alsof geen mens erin bewoog.

Dan legde hij zich naast haar, sloot de ogen en zuchtte.

Toen zij wakker werden stonden de sterren duidelijk boven de lijn van de heuvels.

Zij lagen in de donkere plek van het bosje en staarden in de lichtere grijsheid die overal rondom hen van de aarde tot de hemel ging. Zij stonden recht en zij leunde tegen hem aan.

Waarom zij gekomen was? Haar moeder was dood. Waarom zou zij ginder blijven nu haar moeder niet meer leefde. En zij sprak over haar moeder als over een verre verwante die sedert lang overleden is.

Hans dacht verward na over de wilde, ongekende ziel die naar hem toe was getrokken, en hij werd bang in zijn hart. En hoe zij eraan gedacht had naar hier toe te komen? Zij had toch overal gezocht naar hem en toen was zij heengegaan naar de streek van waar hij kwam.

Zij kloeg niet over last en honger van de reis. Brood en een dronk water waren haar voldoende. Maar toen hij, over haar neigend, haar stiller toesprak, werd haar antwoord fluisterend. Ja, soldaten waren er geweest bij haar, soldaten. En haar moeder had met bewonderende voldoening steeds geknikt. Dat kon nu toch eenmaal niet anders. Maar hem, ach, hem alleen had zij liefgehad omdat zij alleen aan hem had gedacht.

In zijn plotse woede duwde hij haar neer. Zij stond op, wreef heur haar glad en kwam terug naast hem staan zonder een woord of traan. Hij liep het pad op naar de heuvelrug en zij volgde hem.

- Maar begrijpt gij dan niet dat gij hier niet kunt blijven, dat gij hier bij mij niet kunt blijven, riep hij.

Zij keek achter zich in de diepte. Nog verder, nog rustiger in de eenzaamheid lag de stad. De lichten van hier en daar een huis onder het licht van de sterren. En hij voelde weemoed en onmacht in zich, een loom verlangen om er niet meer terug te keren en met haar te gaan waar de weg hun vooruitliep.

Zij stond hem zwijgend aan te staren, haar ogen glanzend in de duisternis, wachtend op zijn antwoord.

De rug gekeerd naar de stad lei hij zich neer op het gras en zij vlijde zich tegen hem aan.

Hij sliep niet. In zijn hoofd, in zijn ganse lichaam was een wakkerheid die hem geen ogenblik de ogen liet sluiten.

Aan zijn borst sliep Teresa; in ogenblikken van half ontwaken ging haar hand tastend over hem en met een voldane zucht zonk zij terug in haar rust.

Traag ging de nacht over hen. Een geluidloze stad onder een hemel vol stilte. Zware reuk van dauw, vochtige adem van dauw door het geboomte. Vanuit de grond kwam de kilte van de morgen in hem gekropen.

Uit heur haar, uit heur kleren rook de beslapenheid, de lucht van schuren en besloten hokken. Waar was zij allemaal doorheen gegaan. Zij sliep vast en zonder onderbreking door, gewoon als zij was te slapen waar zij zich neerlei. In de grijze dagschemering zag hij haar handen, vale vlekken, die gerede, gewillige handen. Het ademen van haar borst was niet merkbaar in de vormloosheid van haar kleed.

Hij rilde in de huiverige morgen. Reeds was het helemaal

helder zonder dat de rode streep van het Oosten de zon aanduidde. En de rust was nog volledig op de grauwe baan onder hen.

Toen hij neerkeek op haar, zag hij dat zij met wijdopen ogen hem lag aan te staren. De slaap had de armoedige getrokkenheid van haar gezicht weggenomen en haar ogen stonden sterk en uitdagend onder het lage effen voorhoofd en het harde zwarte haar.

Hij overzag haar als van ver. Zij rekte zich uit met zacht geknor als een dier, en lachte: Bonjour.

Vreemd om te horen hoe zij 't uitsprak. Het klonk als een diep gegorgel. Hij keek haar aan met moede ogen en glimlachte mat.

Wat zou er thans gebeuren? Hij wist het niet. Het was alsof een vernedering over hem gekomen was die hij dragen moest onder 't keurende oog van de burgers van het ledergild. Het bloed schoot hem warm door het hoofd.

- Kom, sta recht, zei hij en trachtte niet bars te zijn.

Zij kwam overeind met een slankheid die vreemd aandeed in die wijde, grove kleren. Zij zag zijn verbazing en glimlachte. En zij lachte luidop terwijl tussen haar vingeren het kleed werd uitgetrokken tot een vormloos, onooglijk ding, en dan wierp zij het hoofd achteruit en strekte de stof, zodat haar lichaam in lenige sterke lijn erin getekend stond. En haar ogen keken hem zoekend aan.

Hij zag droevig van haar weg. Was zij niet altijd zo geweest, vanaf de eerste dag dat het oude wijf, met bevende lip, zwoer dat nog geen man, nog geen enkele man haar dochter had aangeraakt?

Zij vonden weinig te zeggen. Hij wankelde in zijn gemoed; hij had haast een voelbare pijn van zijn besluiteloosheid.

- Hansje, Hansje, lieve jongen, ik heb honger, zei ze.

En haar handen rustten op zijn armen. Magere, bruine vingers

met onzuivere nagels. Zij kneep hem liefkozend, met een verzoekende, lange druk.

Zij wees met uitgestrekte arm naar de stad beneden. Vormen kwamen stilaan uit de grijze morgenschemer waarin de rook werd opgenomen in donkerder nevelplekken.

- Kom, zei hij kort.

En langzaam daalde hij het steile pad af naar de baan in de diepte en zij volgde hem.

Het paard was braafjes teruggedraafd naar een stadje vol beweging. Het verder verloop van de hanekoers bleef zonder opwinding maar in elk huis en in de groepen die recht stonden aan de schenktafels was het druk.

Ergernis was er niet. Wel werden er neuzen opgetrokken om de kwaliteit van de vrouw, zo'n soort Boheemse of Egyptische, of liever nog, een Spaanse zal 't wel geweest zijn. En tot hier was zij hem komen nazetten. Ge kunt toch wel begrijpen dat dit geen gewone vrouwenhistorie was. En over menige rug, in de deftige huizen van het Plein, liep een warme welling van lust.

Heel de volgende dag werden bezoeken gebracht die sedert lang waren uitgesteld. Een gevoel van versterkte saamhorigheid was over de fatsoenlijke huizen gekomen.

En dan kwam monsieur Steinbach terug van zijn diplomatische reis. De wagens op smalle wielen mochten de schors vervoeren; de looiputten zouden geen gebrek lijden. En de postwagen van Spa zou 's morgens veel vroeger binnenlopen; dat was een extraatje dat zo maar zonder meer langs de weg was binnengehaald.

Alles wat huiden looide voelde zich deugdzamer door dit sukses. En Lou's vader, die buitenshuis de uitslag had gevierd, zat bij zijn avondborrel en keek lodderig naar zijn vrouw die met ontroering luisterde naar het gebabbel van haar meisje.

De huidevetter stond zwaar op van zijn stoel. Hij ging tot bij zijn dochter en lei zijn hand op haar hoofd; een zachte, als verwijderde geur lag over heur haar en de vader bracht zijn hand onder zijn neus en bromde goedkeurend.

- Slaap wel, zei hij. En à propos, Lou, het nieuws zal mama je wel vertellen.

Het meisje keek opgeschrokken haar vader na. Het was plots stil geworden in heel het huis, alleen de tred van de man op de trap klonk tot hen door.

- Wat is er, mama, vroeg zij angstig.

- Och, niets, kind, vertel maar verder. En hoe was het, zei je, met die nieuwe hoeden?

Maar het lustig gepraat stokte. Lou zag haar moeder aan, die onhandig een plooi aan haar kleed effen wreef.

- Er is iets, mama.

Gebiedend kon zij spreken tegen haar moeder. Dat deed zij van toen zij nog zeer klein was. En altijd was de moeder gelukkig geweest als zij kon gehoorzamen.

Ze lei haar arm om Lou's schouders; de tranen stonden in haar ogen toen zij antwoordde:

- Och, zo erg is het niet, lieveling! Alleen maar dat een vrouw uit Spanje achter Hans gekomen is. Neen, zo erg is het niet. Die gaat wel weer heen.

Lou luisterde. Zij hoorde hoe haar moeder Hans reeds lang vergeven had, ook voor dit hier, en in de pijn van haar ontgoocheling kwam een plotse liefde voor die vrouw die zo vergoelijkend en begrijpend sprak; zij snikte aan haar hals zonder iets anders te zeggen dan: moedertje, moedertje.

En in het hart van de moeder werd eigen bittere ervaring weer wakker. Wat aan haar geschied was werd aan haar kind herhaald. Het leven had haar onderwerping geleerd. En uit dit gevoel sprak zij nu op haar dochter in. Verontschuldigend door het onvermijdelijke en het algemene. En hoe dit later wel afslijt.

Zij droogde Lou's tranen af.

Och dat betert allemaal. Dat betekent niet dat hij slecht is. De arme jongen was ginds zo moederziel alleen in dit moordenaarshol van Spanje. En wie weet is het niet heel wat anders dan men erover zegt. De mensen praten zoveel in Malmedy.

Zij zwegen beiden om zich te kunnen overtuigen dat het misschien wat anders zou kunnen zijn.

Traag stonden zij op. Het was laat. ‘Goenacht, mama,’ zei Lou zachtjes, veel zachter dan zij het gewoon was.

- Denk er niet te veel aan, kind. Alles komt wel in orde, fluisterde haar moeder toen zij haar kind voor de deur van haar slaapkamer goenacht kuste.

Zij voelde zich erg ongelukkig, Lou. Zij was zo trots door de straten gegaan in de ergernis die zij onder haar stand verwekte en waarover men haar niet sprak. Haar alleen had Hans uitgezonderd in zijn misprijzen, zij was pijnlijk vernederd. En schreiend wist zij ook nu hoe haar hartstocht aan hem hing; aan zijn lippen en zijn lenig sterke lijf, aan zijn vleiende handen en de geamuseerde klank van zijn stem als zij hem bepredikte.

Naar diezelfde sterren, die zo rustig en diep stonden in de zomernacht, hadden zij te zamen gekeken als zijn armen rondom haar leden lagen. Hij had zo graag de wiegende gang van haar heup te voelen, zegde hij. En in de vaart van de herinneringen die zich voortteelden, de ene uit de andere, snikte zij; en zij dacht eraan waar hij nu was.

Eerst toen zij afgemat was van het lange zitten aan het venster en van het doelloze staren in de blinde nacht van de huizen, ging zij neerliggen op haar bed.

Hoofdstuk V

Teresa was niet weggegaan.

Toen Hans had gezeid dat zij niet bij hem kon blijven, had zij begrijpend ja geknikt. Zij wist zich als de dienstmeid tegenover haar heer. Haar wilde onderdanigheid, haar grillige verlangen, aanvaardde de afstand tussen hen beiden. En zij zette het leven voort dat zij gewoon geworden was, sliep in ledigstaande wagens, in schuren, of in de geurige nachten van de bosjes van waaruit zij de zeldzame lichten van de stad kon zien. Als de boer haar in 't geniep de prijs van zijn herbergzaamheid vroeg en tot grotere aanlokking haar brood toestak met zwarte ham, lachte zij luidop, zoende hem smakkend en gleed tussen zijn zoekende handen door. En de man keek haar onthutst na en keerde zich om met in zijn ogen het bruine gezicht en de witte, harde tanden.

Hans hield zich binnen. Hij voelde zich beschaamd en onzeker in zijn hooghartigheid. Het was hem alsof hij zich ineens naar beneden getrokken voelde tot het gezelschap dat hij openlijk had misprezen. Alleen als de avond zakte ging hij naar buiten, zat in de eenzaamheid van de heuvels en de rust van het slapengaande stadje bracht een naamloze weemoed in hem. Soms dan zag hij ook Teresa die met haar wilde en grillige hartstochtelijkheid hem voor een ogenblik wegrukte uit de verlatenheid van zijn ziel.

Ruim twee jaar geleden was hij van hier weggelopen in de innige gejaagdheid van de jonge man die opgaat naar zijn geluk.

Hij ging een nieuwe wereld vinden en meehelpen in een nieuwe orde. En al spoedig was de ontmoediging over het onbereikbare in hem gekomen. Hij was teruggekeerd naar het oude land in de geheime verwachting dat het hem een nieuw gelaat zou tonen, want taai is de hoop van de jonge man. Nu was in zijn trotse eenzaamheid de vernedering gekomen.

De soldaten, zijn vrienden van nog kort tevoren, zag hij niet meer. De vreemde, blonde ruiter was verdwenen in de mars naar zijn naamloos lot. En dagen aan één stuk zat hij over zichzelf te treuren; hij trachtte vruchteloos zichzelf de opeenvolging te geven van die twee jaar. Maar het leven glijdt zo onvoelbaar langs de lijnen die naar beneden voeren, dat men onbegrijpend de uitersten overschouwt zonder de weg te zien die ze verbindt.

Eens had hij Lou voorbij zien gaan. Als verschrikt had hij zijn hoofd teruggetrokken en, vlak tegen de muur gedrukt, had hij ze nagekeken. Trots zoals altijd, met haar mooie gang, met dit harmonische bewegen in de heupen. Ten toon van heel de stad had zij haar Parijse modeschatten rondgedragen. De wijdgeplooide falbala wiegde over de scherpe puntschoentjes en rond haar gezichtje was de breedrandige strohoed die van kin over voorhoofd als een gele krans was.

Zij keek niet op naar zijn venster. De mensen groetten haar beleefd, en zij knikte met een blij gezichtje alsof heel haar vreugde bestond in zo jong en mooi te zijn en in de zon te lopen. Hans voelde zich nog meer alleen.

Op een avond toen hij voorbij het huis ging van de oude rechter, had hij het licht gezien door de reet van de luiken. Smartelijk had hij zich weggehaast en toen hij thuis kwam had hij lang met zijn hoofd tussen de handen gezeten. Het gerucht van de laatste voorbijgangers en het geruis van de bomen uit de oude kloostertuin hadden een pijnlijke vreugd in zijn eenzaamheid gebracht. De onveranderlijke kracht van de aarde

sprak tot hem en hij legde zich te ruste, luisterend naar de vrede van de wereld die wegzinkt in de nacht.

Teresa had hem gevraagd terug mee te gaan, ver van hier naar het Zuiden waar men niet in huizen moet hokken voor koude en regen en waar de mensen niet werken en toch altijd genoeg te eten vinden.

Terwijl zij zo smeekte had hij de ogen gesloten om te luisteren. Hij voelde haar stem over zijn gelaat in de streling van haar woorden. De loomheid van de avond overkwam hem en hij liet haar spreken zonder te antwoorden. Zon, onbekende mensen, een hemel vol straffe blauwheid. En de bruine vrouwen met de wonderdonkere ogen en de gespannen rode lippen; zij dansen in de wellust van hun eigen beweging en jagen zichzelf op bij de klank van hun stem.

Hij drukte haar mond tegen zijn lippen. En vol gulzigheid kuste zij hem en sprak niet verder meer, maar haar ogen keken begerig in de zijne tot hij haar losliet. Die avond spraken zij er niet verder over.

Maar toen hij alleen was kwam de angst over hem, dat hij met haar heengaan zou in haar wilde leven. Al wat instinkt in hem was stond er tegen op. Hij had ze in de schaduw zien liggen, de vuildonkere kerels met bakkebaarden als gemene strepen over hun gezicht, terwijl de vrouwen zich lieten zoenen door 't soldatenvolk.

De wereld, die hij zo eindeloos meende te zijn, sloot zich enger rondom hem. Onmacht om daaruit weg te geraken, weerzin om met Teresa de fortuin van elke dag te verzoeken. En toen zij een volgende maal strelend afkwam met haar vraag en er heimwee kwam in haar brandende ogen, weerde hij ze brutaal af.

En toch bleef zij.

De liefde die van het lichaam komt was het niet die haar in het stadje hield. In duistere omhelzingen had zij haar zinnelijkheid gevormd die bij geen man in 't biezonder verwijlde. Hans

bleef voor haar, in de behoefte aan bijgeloof die haar bovenzinnelijk erfdeel was, de man die haar moeder haar als de eerste in de armen geworpen had. En zij kon niet aan hem denken zonder dankbare onderdanigheid. Dat had haar achter hem gejaagd met de hoop dat zij hem bij de hand zou nemen en terugleiden naar het land waar de gewoonte haar leven had gevormd.

Zij keek over het dal: zacht lag het in de zon; de sombere bergruggen, de donkergroene flanken vol stil geboomte, verteerden de felle glorie van de zon tot berustende weemoed. Uitgestrekt op de warme borst, lag zij te staren in de diepte waar de kleine gestalten van mensen en dieren bewogen in trage afmetingen. Nog was het zomer, volle, zuivere zomer. Zij zou wachten want ook hier was de zon.

Het was alsof de deftige mensen van het Plein vriendelijker gestemd waren tegenover Hans. Zij hadden het gevoel alsof dit vreemde avontuur dat zij, tegenover hun vrouwen, gemeen noemden, de jonge man wat dichter tot hen had gebracht. En ook de vrouwen waren niet langer nijdig, nu zij vermoedden dat Lou, onder haar fier gebaren, zich vernederd en ongelukkig voelde.

Alleen pastoor Bragard, die veel over Frankrijk en weinig over God sprak, meende dat hij er moest tussenkomen. Bij de oude rechter ging hij niet. Hij verkeerde alleen met hen die over wereldse zaken dachten zoals hijzelf.

Hij was een kleine, kale, taaie man. Grof in zijn woorden, sprak hij zeer onderdanig met de overheden. Kleine liefhebberijtjes over wat groeit in moerassen en een vlijtig optekenen van woorden die nog leefden in de mond van oude mensen hadden hem de reputatie van een geleerde gegeven.

Vermits hij slechts pastoor was gedurende de weinige ogenblikken dat hij in de kerk vertoefde, verdroegen de heidenen hem

graag. En hij zong liever een Te-Deum voor de keizer dan een hoogmis voor zijn parochianen.

Die Spaanse vrouw in zijn gebied maakte hem woedend. Niet zozeer om het begeerlijke en zondige dat onder het volk brandde, maar om het hatelijke dat hij voelde tegen alles wat uit haar land kwam.

Eens had hij Hans stilgehouden en, met het bruuske van zijn aard, gevraagd waarom hij niet naar zijn Te-Deums kwam.

- Waarom vraagt gij mij niet waarom ik niet naar uw mis kom? antwoordde Hans.

Brommend ging de geestelijke verder. Hij was een van die herders die de verloren schapen niet opzoeken, maar veel getrouwe schapen buiten de stal drijven.

Boven Hans rezen de twee torens van de katedraal. Sedert jaren stond die gesloten. En achter hem steeg de fantazievolle toren van St.-Gereonskerk. In de avonduren baden de klokjes van St.-Helena en van St.-Barbara en in het Kapucienensteegje droeg de kerk haar grijs, hoog dak.

Hoe weinig kristendom was er van die vele bidhuizen uitgegaan. Een klooster vol paters en de parochie-geestelijkheid hadden zich destijds onmachtig gevoeld om het protestantisme tegen te houden en zij hadden er de paters Kapucienen bijgeroepen.

En boven het volk had het klooster gestaan met monniken die het land regeerden, die twistten met hun medebroeders van Stavelot om voorrang en abtskeuze. Tien jaar daarna was het alsof zij nooit hadden bestaan.

Hoofdstuk VI

Lou's moeder was troosteloos over de koppigheid van haar dochter. Haar medelijden had haar opdringerig gemaakt en het meisje had ondervonden hoe lastig het is als iemand in uw droefheid inbreekt, en u pijnigt met zijn meewarigheid. En zij speelde ook tegenover haar moeder de onverschillige. Alleen 's avonds als zij in de schemerstonde zwijgend naast elkaar zaten, boog zij het hoofd en de moeder lei dan zachtjes haar hand over het hoofd van haar kind.

Zij had Hans niet teruggezien. Zij vermeed niet door het straatje te lopen waar hij woonde; maar heur hart werd telkens onstuimig als zij onder zijn venster voorbijging.

Zomer is het. Nu bloeien de rozen in de tuin; de lichte kleedjes laten de frisse, jonge armen doorschemeren en in de precieze klaarheid van het zonnelicht siddert het donzige haar rond oor en slaap. Overdag gaat het gemakkelijk te vergeten maar 's avonds is het alsof de jachtige warmte van het bloed verstilt tot innig en pijnlijk verlangen naar teerheid en goede woorden.

Het land geeft nu alles wat het schenken kan. De zon glijdt mee met het schietende water in het dal, de bossen staan met hun stilte over de bergen en als gij de hand legt op de witgeaderde rotsen, vaart de gloed van de zomer in u.

In de lange uren van zomers ongeduld zoekt Hans de heimweevolle vertroosting van de vallei en druilt onder de berkenbosjes

en denkt aan niets omdat zijn ogen vol zijn van het altijd even schone, levende bewegen van het water. Hier komt Teresa niet; die ligt liever van op de hoogte van Bernister het gaan en keren van mensen en paarden af te kijken terwijl zij gekregen brood achteloos kauwt.

De Warche is breed en vol keien die aan het water gestalte geven in het oneindige. Lou heeft haar moeder overgehaald om tot in de vallei te wandelen. Zij is zeker dat zij daar ongestoord zullen zijn en zwijgend achter elkaar kunnen lopen, want de rasechte Malmedyer zingt met gevoel de schoonheid van zijn bergen en gaat er nooit heen.

Hoe schijnt dat toch alles meegegroeid met de moederaarde zelf; Bévercé in de kleine vlakke kom en daarboven op de hoge windige vlakte, de weiden van Chodes. Traag vee staat er onbeweeglijk afgetekend op de venlucht. En dan plots wordt ge omsloten door de vallei; achter elke kronkeling rijst een nieuwe bergrug tegen de hemel.

En plots stonden zij tegenover hem.

Een hete golf sloeg over zijn gezicht; Lou hield een ogenblik stil, aarzelend of zij verder zou gaan. Haar moeder riep met lichte vreugdige stem: Bonjour, Hans.

En terwijl Lou voorop liep, noemde zij hem stoute jongen en lachte moederlijk en gelukkig. Gans alleen van heel de stad wist zij nu hoe alles was en nieuwsgierig vroeg zij verder uit.. Maar Hans groette beleefd.

Vanuit een bosje, hoog boven de weg, zag hij de beide vrouwen naar huis gaan. Zij waren uitgepraat; Lou's stap was rustig en traag.

De ganse nacht bonsde het in haar bloed; zij zou hem weerzien. Met een nieuwe, uitgelatene vreugde overdacht zij haar moeders verschonende, uitleggende woorden; en hoe verlangend hij over haar gesproken had en ongelukkig was omdat die vreemde kraai ja, een vreemde kraai, had hij gezegd - zijn

hele geluk had verdorven. Met vreugde had de moeder haar kind voorgelogen; en Lou overdacht in de vernieuwing van haar verlangen dat hij morgenavond wachten zou of zij weerkwam.

Het Plein werd stil en grijs; en moeder zag Lou gaan naar haar liefde. Zij had haar kind zien beven van ongeduld om de traag wegstervende dag; haar man had gebromd. De namiddag, met de onverstoorbare hitte van die grote, witte zonneplek voor het huis, had eindeloos geschenen. Daar ging Lou in de valavond.

De onstuimig heen en weer lopende Hans bleef soms staan en luisterde. Het onzichtbare leven van tak en grashalm klonk bedriegelijk in de avond. Toen zag hij ze naderen.

Hij liep naar haar toe. Met ingehouden adem zag hij hoe snel zij dichter kwam. En toen had hij haar tegen zich, haar gezichtje tegen zijn borst en zijn gezicht, met de gesloten ogen, in 't geurig gekroezel van heur haar.

Geen tijd bestond voor hen. Een vreemde, stille, warme avond leefde rondom hen. Een vreemd geluk kwam over hen met weinig woorden.

Thans liep Lou niet te koop met haar liefde. Het was alsof zij met jaloerse ijver erover waakte als over een geheim. Die zomeravond was zij een poos blijven staan in de duistere gang van het huis; moeder was bij haar gekomen en aan haar borst had zij gejuicht en geweend. En in de donkere koelte van het huis had de vrouw in smartelijke, lijdzame moederlijkheid haar kind tegen haar borst gehouden.

Tevens had Lou de behoefte gevoeld haar groot zondig geluk te pijnigen door een angstig wegvluchten in gebed en kerkbezoek. Uit de diepte van haar zinnelijke vreugd rees als een brandende nood naar mededeelzaamheid van wat in haar ziel gebeurde. En in het mysterie van haar geweten versmolt de vreugde over haar genotvolle liefde met haar druk geprevelde bidformules.

Wat in haar omging had zij tientallen keren nagegaan bij vrouwen en meisjes die zij kende. Hun geloof liet hun zinnelijkheid ongeminderd. En zonder angst of twijfel legde zij boven haar onstuimige, alles bezittende liefde, de roes van haar gebeden.

's Avonds als de klok luidde over de laatste kerkbezoekers, zocht zij de eenzaamheid van berg en bos. Het was alsof haar geluk ongestoord zou blijven nu niemand het wist, en de avonduren van deze zomer waren één verrukking.

Voor Hans was die liefde een groot gezelschap in zijn eenzaamheid. De onzekerheid was geweken van hem; de ledigheid van zijn leven met de prikkel en de beschaamde onrust over de Spaanse landloopster was weggevallen. Het was hem alsof de oude aarde hem sterker aantrok; het gebabbel van Lou maakte hem mededeelzaam met het kleine leven van het stadje. Hij voelde zich haast gelukkig en vergetensgereed.

Nog eens was Teresa hem nagelopen. Zij wist alles; ze zei niets maar hij voelde dat zij het wist. Er was geen woede in haar want zij kende geen eenhandigheid. Maar zij trachtte nog eens hem mee te krijgen met haar nu de zomer bekoring gaf aan het zwervende leven. Zij fluisterde hem dolle woorden in en al de wilde, onbeschaamde drift hijgde in haar omarming. Zij bedwelmde hem door de brandende glorie van haar ogen; aarde en zon en geur van bossen hadden haar die wilde lucht meegedeeld die de dieren op hun doortocht nalaten.

Zij had geprofiteerd van het bijgeloof en de half verschrikte nieuwsgierigheid die de mensen voor haar voelden om aan geld te geraken. Zij zwierf rond in de dorpen en voorspelde 't geluk. Nooit had zij de kunst geleerd om de lijnen te lezen van de hand. En zij had er ook nooit aan gedacht alvorens een vrome dame haar met veel geheimzinnigheid had gevraagd de toekomst te lezen uit haar handpalm en met een goudstuk haar vraag had gesteund. Voor de mensen, die hun huid gaaf en wit hielden in donkere huizen en zedige kleren, scheen zij een waarzegster toe

uit Egypte of het land van Bohemen, met haar zwart staalglanzend haar en haar bruine, schrale huid.

Zij was haar instinkt te rade gegaan. En de sidderende dame had, blozend en gelukkig, vernomen hoe een schone jonkman uitdorde in verlangen naar haar, maar in twijfel en schroom haar niet benaderen durfde. In onzinnige jacht had zij haar laatste liefde gezocht.

Van toen af had Teresa alles afgezworven, geluk voorspellend, liefde belovend, rijkdom en verborgen schatten toverend voor de verbaasde en half gelovige mensen. De boeren vroegen haar uit naar de gelegenheid van stal en akker en weigerden betaling tot zij het bewaarheid zagen; en slechts dan als zij schrikten onder haar verwensingen, brachten zij haar iets uit hun magere voorraad. En de rijken van Stavelot, gierig en met de instinkten van roofdieren, wilden haar uitvragen over elkaar, zij wilden dingen weten vol brutale betekenis, zodat Teresa uit haar eigen zinnelijkheid de beelden vormde die hun ogen deden blinken in vochtige glans.

La Teresa was thans overal bekend. Zij was gevreesd en begeerd. Zij verdween plotseling voor weken. Dan lag zij uit te zomeren met wat zij gekocht had met het loon van haar handkijkerij; zij snoepte aan suikergoed en fruit en dronk wijn dat haar hoofd hol en gonzend was en zij met vage ogen lag te dromen en de fantazieën voelde sidderen vóór haar weg.

Dan zocht zij Hans op, dan had zij behoefte aan zijn ogen en de klank van zijn stem. Zij keek naar de lijnen van zijn hand en lachte en zoende ze.

In het huis van de oude rechter was niets veranderd. De geruchten van daarbuiten stierven er uit in een gefluister en een zucht.

De oude man was nog iets bleker geworden, de mond stond nog stroever. De wetenschap van wat met Hans gebeurde en het

vele dat hij er nog bij vermoedde hadden hem afgemat. Hij peinsde er dikwijls over na hoe zo iets mogelijk was, hoe het vrome, strenge bloed zo liegen kon.

De lamp was nog niet aangestoken. Ingetogen is de tijd waarop de dagklaarte onmerkbaar doffer wordt, en alleen het licht dat aan andere vensters de grijsheid van de valavond plots breekt, doet er aan denken dat de dag gestorven is.

Het Plein is zonder leven: de huidevetters ondergaan hun spijsvertering. Maar van dichtbij, uit het smalle straatje van La Vaulx, klinkt avondlijk gespeel en gezang over.

De klopper gaat schuchter. Er wordt zacht gesproken in de gang; 't is een vrouwenstem. Lou's moeder vraagt om hem een ogenblik te spreken.

Zij is verlegen als zij opkijkt naar de oude man, in de plotse klaarte van de aangestoken lamp. Hij vertegenwoordigde alles wat geëerbiedigd werd toen zij een jong meisje was; hij was een aristokratie boven de aristokratie van de leerlooiers. Zijn meester was een prins en een abt; hij was de macht van de wereld in die staat van geestelijk gezag.

Iets als een blos komt over zijn scherp bleek gelaat. Hij weet dat de woorden die hij zal horen en spreken hem pijn zullen doen, en dat hij niets daarvan mag laten blijken.

Hij weet niet meer hoe zij juist begonnen is. Zij spreekt zacht, smekend bijna. En hij buigt het hoofd en luistert.

- Of het toch niet mogelijk zou zijn iets te doen. Misschien weet hij dat haar dochter, dat de twee jonge mensen van elkaar houden. En voorzeker zou iedereen gelukkig zijn, kon die pijnlijke toestand ophouden.

Hij laat haar uitspreken en knikt. Het doet hem goed dat iemand hem spreekt over Hans en meent dat hij er nog iets aan te zeggen heeft. Maar wat kan hij doen? Hij vraagt het haar.

- Ja, dat weet zij zelf niet best, maar er zou toch iets moeten gebeuren. Als Hans een geregeld bestaan heeft en, als 't dan met

de toestemming is van de heer rechter, dan zouden de kinderen kunnen trouwen. Zij heeft maar één kind en zij wil het gelukkig weten.

Zij vergeet dat ook hij maar één kind heeft, een smartekind. Hij voelt een oude gekende droefheid weer in hem. Hij spreekt bitter.

- Hij weet niets dan wat het gerucht van de straat in zijn huis heeft gebracht. Jaren is zijn zoon weg van huis; een vader kan zijn zoon niet op de knieën terugvragen. En daar is een eer en een traditie in zijn familie die niet mag worden vergeten.

Zij zwijgen beiden. Zij voelen dat alle verdere gesprek onbegonnen werk is. Hij heeft zijn edele magere handen bijeengebracht in het gebaar waarmee hij ze 's winters peinzend uitstrekt naar het vuur. En dan vraagt hij beleefd hoe het gaat thuis en of de zaken vooruitgaan. Hij spreekt niet over de tijd; zo toegevend is hij niet.

Zij antwoordt dat alles goed gaat en dat de tijden nu veel geruster zijn. Zij voelt hoe haar woorden verloren klinken en hoe zij de eenzaamheid van deze kamer stoort. Zij staat op en dankt en hoopt dat de toekomst raad zal brengen.

Hij hoort de deur dichtgaan achter haar. Het huis is nu weer zoals altijd. Het hoofd gesteund op de hand, leest de oude rechter een boek. Geschiedenis laat hem terugleven in een wereld die hij zelf heeft zien ineenstorten.

Veel later sluit hij het venster van zijn slaapkamer. Aan de overkant, waar Lou woont, is alles reeds slapen gegaan. Hij kijkt een ogenblik naar het donkere huis, en dan gaan zijn ogen opwaarts tot waar de sterren dicht staan in de zomernacht.

Een oud verlangen zou nu vervuld worden.

Jaren had hij zich afgezonderd gehouden in het licht levende en inhoudloze stadje. Al die tijd had het heimwee hem bezocht naar zijn heimatland. Familie riep hem er niet; die was gestorven of verwijderd. Maar de lucht en het uitzicht van de Rijn, de

Dom, de hellingen waarover de wijngaarden liggen en de klank van het goede Rijnlandse woord.

Hij zag er verjongd uit toen hij Baptiste meedeelde dat hij op reis ging. Alleen zou hij gaan; hij wilde de nieuwe wereld alleen zien; geen reisgenoot zou in zijn ogen lezen. En hij zette uit, heel vroeg in de morgen, en steeg in een eenzaam postwagentje ver buiten Malmedy.

Oude aarde, onveranderlijke trouwe aarde, waarover de mensen hun tijdelijk gebaar maken tot haar groeite woekert over hun grafterp. Blijvend aangezicht van de aarde, veelvuldig onder de kleur van de hemel en één met de kracht van de zon. De Eifelstreek lag in armoe van dorpen vol oprechte schraalheid voor hem. En de oude rechter kon zich terugvoelen in tijden die gestorven waren.

Van het geweld van de nieuwe tijd was slechts de weerklank tot hier overgekomen. Soms stoorden enkele gendarmen de vrede, soms hoorde men zeggen dat Napoleon had overwonnen, soms dat hij in aftocht was, maar dit alles kwam van heel ver, uit het onwerkelijke van landen die men alleen bij naam kent.

De oude rechter vond rust en welbehagen, toen hij 's avonds in een stil stadje van het Eifelland onder de linde zat van het gasthof. Onveranderd sedert hij een jonge man was. De oude spijzen, de oude mannen die zwijgend naar de avond keken en de stilte van alles toen de avond nacht geworden was.

Er werd verteld over Schinderhannes, die nog zo lang niet geleden, de bandietenkamp gevoerd had in de buurt. Tegen Franzosen, Joden en rijken. Het kleine boertje, dat ervan vertelde, sprak met vreesachtige bewondering. Een hele kolom Franzosen had hij verslagen, de Schinderhannes, en de Joden moesten hem het geld brengen dat zij de arme landman hadden afgeperst. Zelfs had hij, de Hannes, een Jood, die een arme hoefsmid op straat gebracht had, op zijn achterwerk doen beslaan. Zo bestond hij, de Schinderhannes.

In zijn waggelend postwagentje overdacht de rechter dit alles terwijl het land zich voor hem openvouwde en verdween. En hij schudde zijn hoofd. Die bandieterij hadden de Franse koningsmoorders wakker geroepen. Het is een slechte tijd waarop eenieder zichzelf recht wil verschaffen. Franzosen, Joden en rijken. Hij begreep hoe die te zamen werden gerijmd. Hij had het gezien in zijn stad hoe elk nieuw regiem de onbeschaamde fortuinzoekers begunstigt en hoe de rijken verloochenen en aanbidden. Eerlijkheid en oprechtheid lagen er diep in het water van de teerbakken in de huidevetterijen.

Arm en eerlijk was hier het land. De mensen werkten er zonder bij elke slag na te rekenen hoeveel hij hun zou opbrengen. De heilige gewoonte van het dagelijkse werk. Lucht van bossen, zacht blauwe hemel over de golvende aarde. Kerktorens, huizen in namiddagstilte.

En zo ging het verder, in trage wellust van weergevonden herinneringen tot de Rijn wemelend vanuit de glanzende verte kwam aangelopen, hem voorbij, en breed en effen wegvlood tot waar het Noorden hem opnam.

Dat was Keulen.

Hoe lang was het geleden dat hij de vlugge, klinkende stad van zijn jeugd had gezien? Maar bitter was de eerste indruk. Gras groeide op de sinds eeuwen onvoltooide muren van de Dom. En binnen in de rijzige beuken was een lucht van verlatenheid en armoede. De Franse soldaten hadden er hun hooistapels ondergebracht en schijf geschoten naar de hoofden van de heiligen in de kleurige koorramen. Vervloekt zijn zij, de heiligschenners.

Toch deed alles vertrouwd aan. Het zicht van de Franse soldaten was hij gewoon en hier, in de grote stad, vielen zij minder op en zagen er niet uit alsof zij de wereld onder hun knie hadden.

Terugdenken op een gebeurtenis of een dag uit het leven

doet men dikwijls. Men kijkt ernaar als naar een kasteel op een heuvel of een rots in de zee. Klaar en scherp staat het op de horizon van het verleden. Maar zelden gebeurt het dat een mens aan het volledig overschouwen gaat van het kleine en grote dat afwisselend de som van zijn bestaan uitmaakt.

Dat deed de oude rechter gedurende de dagen die hij in zijn vaderstad vertoefde.

Onder de schaduw van de Dom, in het reeds half verdwijnende gasthof van de 'Driekoningen', liet hij de herinneringen over zich komen. Het was een weldaad voor hem, die voelde dat het leven niets meer geven of nemen kon. En met weemoedige, aarzelende liefde beminde hij opnieuw de jaren van zijn jeugd in deze rijklevende stad. Hij vond er volledige overeenkomst tussen zijn eerbied voor het verleden en de werkelijkheid. De glorie van het bisschoppelijk verblijf was naar Aken verlegd van waaruit een Franse bisschop bij de genade van Napoleon over het verminderde Keulen neerzag. De schat van kerken en kapellen was gehavend weergekeerd. En het lichte volk, geestdriftig voor de nieuwe gewaarwordingen die vanuit Parijs het Rijnland hadden ingenomen, noemde zijn zonen met trots Napoleon bij de plechtigheid van het Doopsel.

Zijn hart was met zijn jeugd in het oude Keulen. En zijn geloof dat, innerlijk onverzeerd, in de uiterlijke geplogenheden verzwakt was omdat hij te veel uiterlijke onderwerping had gezien van hen die het uitoefenden als een ambt, brandde zuiverder nu het terug werd aangestoken aan de vlam waaraan het was ontstaan. Hij zocht de schatten op die na de storm één voor één waren meegebracht. De gouden kamer van St.-Ursula, de stiftskerken waar bisschoppen en heiligen hun sporen hadden nagelaten. En hij knielde in eenzaamheid voor het ongeëvenaarde schrijn van de Heilige Drie Koningen. Als brandschatting waren ze met list en geweld door Reinald, aartsbisschop van Keulen en vijand van Rome, uit Milaan ontvoerd. Zij hadden de drie kronen

in het stadswapen gebracht, - om hen had Albertus Magnus met de bouwplannen in de hand gelopen van de vorstelijke Dom.

Eenzaam stonden zij hier nu, na eeuwen van rumoerige bedevaarten. Samen met de vlam uit de godslamp, een stipje van de eeuwigheid te midden van het steeds wordende en verdwijnende. En de oude rechter bad in het gevoel van hen die opgetild zijn boven ruimte en tijd.

Voor zichzelf vroeg hij geen genade. Zijn leven ging naar zijn einde zoals de herfstdag naar de avond gaat. Maar hij had een kind dat de tijd hem ontstolen had. Dit was, in de ledige vlakte van het bestaan, het fel afgetekende waarnaar men kijken moet. Wat hij vroeg wist hij niet. Het was het radeloze hulp zoeken in gebed, het verlangen naar de schikking van een hogere wijsheid.

Heilige Drie Koningen die gegaan zijt achter de ster. Daar lag God in de krib. Gedachten en verlangens verzinken in het grondeloze van de tijd. Vizioenen van woestijnen waarin de hoge karavaan achter de glijdende halzen van de kamelen haar schaduw werpt. Maan en oneindigheid van nachtelijk licht en te midden de Drie Koningen.

Die hebben Jezus opgetild. Goud, wierook en mirre. In de Dom liggen zij nu; hier in de stilte die gevormd wordt door de rijzige vlucht van de hoge beuk. Uit het Oosten kwamen ze en Reinald overweldigde ze voor Keulen. En de gedachten worden weggerukt want daar stroomt de Rijn, effen en breed, vanuit het bergland naar de vlakte.

Geslachten hebben goud en juwelen gebracht voor het schrijn. Een katedraal is het, - een heel geslacht van kunstenaars heeft in de vrome werkhuizen zijn leven gewijd aan het stuk. Edelsmeden gaven aan het metaal het verrassende leven dat met ongeveinsdheid vanuit de eeuwen nog in uw ziel staart.

Hun handen zijn verstorven. Ook de Drie Koningen liggen gestrekt in de vernieling. En zo gaat het voort.

De handen die steunen op de bidbank, de magere, edele handen, zullen zich strekken naar de eeuwigheid. Weldra misschien.

En in dit dolen door het tijdloze, in dit verloren gaan zonder houvast, in dit onhoudbare wegglijden van het wezen in de schrikkelijke grootheid van dood en leven, rijst het beeld van de jonge man die hij stappen zag, vrank en recht, over het Plein te Malmedy.

Hoofdstuk VII

Lou's moeder keek vertederd en gelukkig naar buiten. Op de brede lederen sofa zat Hans met haar dochter.

Haar man was weg voor een van die omslachtige reizen die in het leven van de huidevetters afwisseling brachten. Hij kwam telkens terug met een rode kop en verdachte vriendelijkheid.

En Hans was gekomen. Schoorvoetend, met schaamte alsof hij een gemeenheid bedreef. De reuk van het avondmaal hing nog door het huis. Lou en haar moeder hadden hun proefstukken opgehaald en stilaan kwam over de jonge man de behaaglijkheid van die grote donkere kamer en van de opgewekte maaltijd.

Als met een ruk was hij weergebracht in een stemming die hij sedert jaren niet meer kende. Aan te zitten met vriendelijke mensen en bediend te worden met liefde; te eten van spijzen die veel meer geven dan het noodzakelijke en wijn te drinken die meer waard is dan dorst. Een sluimer lag over zijn gedachten, een gevoel van onwerkelijkheid dat slechts verdween toen hij door het raam de schemering zag die de pas ontstoken lichten aan het Plein schonken.

Lou's moeder stond met de rug naar hen. Hij zag de lijn van haar hoofd en schouders dalen tot haar middel en wegvloeien in de duisternis van het houten paneel onder het venster: een schone vrouw. En tegen zich voelde hij de warme ademhaling, de zachte

ademhaling van Lou, en haar hand die zij tegen zijn wang lei en de tederheid van haar schim in het half duister. Er was een gelukkige stilte in de kamer en niemand waagde ze te storen.

Toen ging de moeder naar buiten. De blinden gingen langzaam dicht en in de plotse donkerte sloten de twee jonge mensen tegen elkaar aan. Dan werd het licht ontstoken.

En met de rustige schijn die de schaduwen verwekte in de hoeken en naast de schoorsteen, en aan de kamer de goedheid van de avond schonk, leefde het genot van herinneringen duidelijker weer in Hans. Hij voelde alsof die laatste jaren plots van hem wegvielen en hoe weerloos hij was tegen die vreugde van het avondleven waarin iets ligt van de rust van allen die erin hebben geleefd.

De moeder kwam naar hem toe met een schone beker. De beker van haar grootvader. En de koele kruidige geur van de Moselwijn waarin de aardbei was getrokken ging over zijn gelaat.

- Hans, mijn lieve jongen, ik geef hem u omdat ik zo gelukkig ben en dat ik vanavond zo schoon over u gedroomd heb toen ik over het Plein keek.

En zij boog zich met vochtige ogen over hem en kuste hem. Ook in zijn keel werd het beklemd.

Als een vaag gevoel van schuldigheid was het, en zodra hij het merkte kwam hij ertegen in opstand. Want schuld bekende hij niet, schuld voelde hij niet. En toch was het of die zachte lieve vrouw hem behandelde zoals men een kind behandelt dat ondeugend is geweest en spijt gevoelt.

Hij dronk een lange teug, de wijn schoot krachtig door hem; mannelijk genot, fris en sterk genot. En hij sloot zijn ogen en dronk langzaam en peinzend.

- En zo gaat de zomer voorbij, zei Lou's moeder zachtjes.

Zij zat naast haar dochter, het licht viel op haar gelaat dat rozig was en zuiver.

- En de zomer en het jaar. En men wordt oud en de kinderen worden mensen en aarzelen voor het geluk. En ze spelen met het geluk en weten het niet.

- O mama, zei Lou zachtjes. En zij nam haar moeders hand in de hare en bleef peinzend zitten.

- Ik ben dwaas zo ernstig te doen. Hans, ik drink een teug met u. Want ik zou willen dat ik vrolijk ben vanavond, voor u, mijn lieve Hans, voor u.

Zij bewoog zo zeker door de kamer. Die vertrouwdheid van elke van haar bewegingen trof Hans. Het leven van die vrouw was tot rustig evenwicht gekomen met die oude meubelen, met licht en donker van die kamer. Haar hand greep met het gebaar dat, duizendmaal herhaald, de uiterlijke vorm is van begeren en willen van het dagelijkse leven. En hij voelde zich vreemd, overal waar hij was; hij was overal als de man die van zijn slaapstee opstaat en de reiszak opneemt zonder gezien te hebben waar hij heeft gerust.

Het werd hem zoals iemand die lang gegaan heeft in eenzame mist en uitrust in de gezelligheid van licht en warmte. En hij werd zo licht van geest dat de beide vrouwen gelukkig volgden op zijn jonge woorden. En Lou dronk ook wijn en proestte en allen lachten verheugd.

Hij werd niet achterdochtig toen hij nieuwsgierige vragen rondom zich speurde. En hij vertelde. De wijn had zijn fantazie rijk gemaakt en niets van wat hij vertelde scheen treurig. De lange ritten en de brand van dorpen en de liederen van het kampvuur. Alles scheen als een avontuurlijk verhaal waarin de rampspoed licht om dragen was.

Toen hij Lou's ogen hunkerend op hem zag staan wist hij waaraan zij dacht. En hij vond de woorden die over het lelijke heengleden. O ja, Spanje, met zijn kloosters en zijn dolle vrouwen, licht en vurig en vol haat en liefde in een zelfde dag.

Het duurde lang eer hij was uitgepraat.

Zij hoorden toen weer de geruchten van elke avond en zij zwegen om er even naar te luisteren. Dan vroeg Lou's moeder.

- En spijt het u niet, Hans, dat gij uit dit schone avontuurlijke leven zijt weggegaan? Telkens bij andere mensen, ’s morgens en 's avonds geweld en beweging. Mij dunkt - en zij sprak trager - was ik een jonge man, ik zou willen weten of de mensen overal zijn zoals ze hier zijn. Maar ik ben een oude vrouw, zei ze glimlachend.

Lou keek nieuwsgierig haar moeder aan. Zij wist dat ze lief was en goedhartig, en ook vol duldende, zwijgende toegevendheid. Nooit mengde zij zich in gesprek of twist. En nu sprak zij zo beslist, zo lichtweg van het hart, zo als een jong meisje, zo weinig als haar moeder.

En onbewust van haar vreemde opgewektheid sprak de vrouw verder. Zij voelde, voor het eerst sedert vele jaren, jeugd rondom zich, zij voelde jeugd in zichzelf naast die oprechte, slanke jonge man. En toen keek zij haar dochter aan en glimlachte blozend.

Daar stond dan weer ineens de kleine stad voor haar die haar wereld was; huidevetters, mensen die over zaken en over hun stand spraken. Moeilijkheden voor morgen, last en gekijf en vijandelijke zin onder beleefde woorden.

De bezorgde moeder sprak:

- Maar jammer dat het leven niet bestaat uit avonturen. Hier bestaat het uit huiden, lieve jongen, en huiden zijn verschrikkelijke dingen. Niet waar, Hans, voor u zijn huiden verschrikkelijke dingen?

Hans glimlachte. Ook hij was weergekomen van de dronkenheid van zijn woorden. Adieu Spanje en de kampvuren, hier was Malmedy. Hij antwoordde niet. Tegenover hem aan de muur hing een portret van Lou's grootvader. Een hard gezicht, vol beheerste begeerlijkheid, met straffe ogen onder dunne wenkbrauwen. De eerste huidevetter van de familie.

- Ja, zei de moeder, die hadden het harder in hun tijd. Die stonden zelf aan de schorsmolen of in de teerputten en wat ze verdienden spaarden ze.

Alle drie keken ze een poosje naar de man met het harde gezicht die zelf in de riekende teerputten had gestaan en niet had durven uitgeven wat hij verdiende.

- Nu is het een schitterende tijd voor de huidevetters, niet waar, mama, vroeg Lou en haar stem klonk trots.

Ja, Hans wist het, een gouden tijd. Nergens in Europa werden de huiden zo gemakkelijk afgezet. De heren van de intendance behandelden genadiglijk de dochters en de huiden. En Napoleon's soldaten liepen de heldendood tegemoet op leder dat niet de voorgeschreven tijd in de teerputten had gelegen. Maar een gouden tijd was het.

Toen voelde Hans hoe Lou's moeder schroomvol zijn gedachten naderde. Hij wist dat die avond, als een halte van zijn kinderjaren in zijn jonge mannenleven, voorgoed voorbij was en alle vreugd was verdwenen.

- Waarom zoudt ge niet doen zoals wij en mijn lieve jongen worden?

Hij wist niet wat te antwoorden.

Maar Lou voegde er schuchter aan toe:

- Denk niet aan de teerputten, Hans, geen enkel huidevetter gaat nog in de teerputten, nietwaar, mama?

Hans keek nog eens naar de man van het portret.

- Ik geloof dat ik moet gaan, zuchtte hij.

Zij wisten niet meer wat te zeggen. Er lag vermoeidheid en weemoed in de huiskamer. De moeder ging aan de straatdeur zien; zij hoorden hoe iemand in 't voorbijgaan ‘Bonsoir’ zei; en Lou drong zich tegen hem aan, zuchtend haar hoofdje tegen zijn borst glijdend.

Toen stapte Hans het Plein op dat stil lag. Zijn stap klonk

vast, in heldere weergalm tegen de huizen aan de overkant. Zij hoorden het en sloten de deur.

Lang had hij nagedacht die avond.

In hem gleed, tegen zijn wil in, het strelende van die uren. Het bleef hem bij als een bekoring die niet weg te vechten is. Maar dan zag hij zich staan in het midden van de huidevetters. Hij zag ze, één voor één, zelfvoldane figuren die de adel nog niet hadden van hun bedrijf, alleen maar de hoogmoed van hun plots gestegen rijkdom. Hij wist dat zij hem zouden opnemen en tevreden zijn.

Was hij daarvoor de leer en de tucht van het vaderhuis ontlopen? Hij zag de hoge gestalte van zijn vader neerkijkend op de geldwinnende dienaars van elke macht, van de prins-abt, van de revolutie, van het keizerrijk. Lou en de teerputten. Zijn eenzaamheid was bekoord geworden door het gevoel van goedheid en zorg rondom hem, door de goede uren van stilzwijgen met elkaar, als de lamp boven uw hoofd brandt in de avond. Maar al het andere, al het andere. En het nutteloze van zoveel verlangens, van zoveel zoeken, van zoveel dromen bij nacht, onder de sterren, in de reusachtige sluimer van de legers.

Hoofdstuk VIII

Zij gingen beiden in de vroegte de weg naar het Oosten in, Hans en Teresa, de Spaanse.

Malmedy lag achter hen. Het pad liep langs rotsige heuvels en in het dal glinsterde de Amel. Een grote veldslag werd hier vroeger geleverd van Germanen en Romeinen. Soms kwam uit wei of akker nog een lansijzer of een degenkling, door honderden jaren van groeite naar omhoog gebracht. Hier hadden mensen gehuild en gestormd, en de paarden gebriest in hun steigerende loop. Daarna was de morgen gerezen, met licht over de bossen en geglim van water in het dal. En de boer had bezit genomen van het slagveld.

Hier was het geweest, in de reusachtige pan van groen en donkerbruin. En zij stapten en ademden in de morgen. Beneden gleed de Amel door het zonnelicht.

Zij spraken zelden. De vrouw liep gelukkig naast hem, de wilde rokken slingerend in haar vaart. En hij ademde de morgen in als een veroveraar, onachtzaam op haar gezelschap, als een meester die gaat en weet dat hij gevolgd wordt.

Zij snoof de wellust van de blinde tocht. Haar bloed waaraan rust vreemd was, werd wild van vreugde. Zij keek achter zich. De verte was mistig en sloot het land af achter de bocht van de weg. En de zomer rees aanhoudend in de morgen, schemerend door het struikgewas en helder klonk het gerol van de stenen naar de diepte.

Zij dacht aan haar lange heenreis tot hier in dit stille land. Hutten en grijze wegen, mensen die spraken en die zij niet verstond, glimlachen en begerige vriendelijkheid in de ogen van oudere mannen. Brood en wijn en op het stro van vele schuren, de prijs van de schamele herbergzaamheid.

Naast haar stapte hij; hij was haar meester, hij was een groot soldaat geweest en was een heer. Hij was jong en sterk en zij had hem gekust. In de naam des... zij sloeg een kruis. Dat was goed geweest, dat kwam van de hemel, en zij zou nu bij hem blijven en als zij wakker werd, nog voor het licht uit het grijze duister kroop, zou zij zijn hand leggen op haar borst. Dat was goed, en de hemel moest daarvoor worden gedankt.

Zij daalden door de weide naar het water. Zij gingen zitten naast het geruis dat tevens ver en bij was. Haar witte tanden sloegen in het gulzige brood; hij staarde in het water, een voet diep was het maar en zand en keien lagen zuiver onder de stroom. En zij ging op haar knieën zitten en stak haar hoofd in de ruisende frisheid dat de kou liep door haar en zij lachte met schitterende ogen.

Hans was opnieuw in een vreemd land, ver weg van wat men hem als zijn heimat had aangewezen. Hij zat hier met dit vreemde wezen, verloren in het dal, in de stilte van de heuvels die opstegen en verloren stonden in de morgenwasem. Het dal sloot zich aan bij andere dalen en in elk dal, door de weiden en het kreupelhout, liep een water, altijd dalwaarts, zoekend naar de laagte.

Teresa hield een fles aan zijn mond. Sterke, harde wijn. De warmte doorruiste hem en hij keek met behagen op haar neer. Haar donker gezicht stond vol blijde nieuwsgierigheid onder het schijnende natte haar. Haar ogen die alles wisten en toch niet moe waren en haar lichaam, weggescholen in het vormeloze kleed. Altijd zou zij vreemd blijven en altijd begeerlijk.

Languit op zijn rug zocht hij de hemel. Zo heel hoog scheen

hij niet, met het lichte grijze gedoezel van de morgen die nog geen dag was. En toch wordt men duizelig als men erin kijkt. En als men recht staat is het alsof men iets moet vastgrijpen om niet te wankelen en in de diepte te storten. En naast zich voelde hij de vochtige Amel en door zijn vingers gleed het water, dalwaarts, zonder rust en zonder einde. Toen hij weer opblikte stonden boven zijn gelaat de zwarte ogen van Teresa.

Wie is jong en gaat door de zomer zonder een zwerver te zijn in zijn hart? Hans ging door vallei en weiland, beklom de heuvelpaden en keek in de diepten. Een vreugde die hij vergeten was leefde weer in hem: trekken zonder bekommernis voor het lager van de nacht, onverschillig en meester van zijn eigen weg.

Hij was vriendelijker geworden. En Teresa liep neuriënd mee; haar stap had die moeiteloze gelijkheid van de trekkers. Zij keek met heur harde zwarte ogen de verten in, de hemel in, de diepten in. Een stuk wereld.

Zij waren de armoedige effenheid voorbij van het Sankt-Vitherland. Schrale akkers tussen schrale sparrebossen. Alleen de verte was er schoon, in edele somberheid heffend naar omhoog. En de grijze weg naar Prüm liep voor hen uit en bracht ze weer over heuvels en door valleien waar het water snelde.

De schuren werden 's avonds voor hen geopend met wantrouwige herbergzaamheid. De mensen leefden er gedrukt en de wilde tijd had ze achterdochtig gemaakt. Een beetje schuw keken ze naar Teresa of die wel een van die Bohemers was die door een vervloeking de brand in de veldvruchten brengen of ziekte in de stal doen broeden. Hun woord was karig en zij hielden geen gezelschap.

In het geurige hooi sliep Teresa weldra in. Hans deed soms de staldeur open en keek in de zwarte blauwte van het westen en huiverde in de stilte van het Eifelland alvorens hij zich neerlei in de warmte van het hooi.

En in de buurt van Prüm, waar de rotsen staan als het puin

van vernielde burchten, vroeg een man of zij wilden blijven om te helpen. Lang zou het niet duren. Vrouwenhulp had hij niet nodig, maar zij kon blijven indien de man behulpzaam wilde zijn.

Zij bleven er als in een halte op hun tocht.

De man die hulp nodig had was geen boer. En toch was zijn goed een hoeve en zijn woning een boerenhuis.

Hij was alleen overgebleven van een geslacht van kleine edellieden die hun onderhoud van de aarde moesten verwachten. Alleen de paarden voor de rijkelijk uitgebouwde ruiven wezen nog terug op zijn afkomst. Want het paard is gezelschap voor adellijke mensen.

Hij was de vijftig voorbij. Een scherp gelaat had hij met scherpe ogen en dunne lippen. Die trilden soms als hij woedend was op een knecht of als een paard, op een stormige dag, in de roes van de wind zijn gedweeheid vergat.

De hoeve leefde op zichzelf in een stille streek. Oorlog en rumoer van troepen kenden ze er maar van heel ver. Opeisingen hadden er reeds de weg gevonden. Maar de ogen van Hans keken hel toen hij in de schemer van de stal de glanzende welving zag van edele dieren.

Hij zou ze oppassen. En in een hokje boven de ruiven was zijn slaapstee. Die eerste nacht was hij gelukkig als een kind: in de warme stal onder hem hoorde hij de nooit rustige slaap van de dieren. Een ketting rukte, een zware schoft sloeg tegen een scheidsplank. En buiten blafte een hond in de eenzaamheid. Voor zij opstegen naar het slaaphok dat vol was van het leven van dier en mens, ging hij één voor één de paarden aanspreken en lei de hand van Teresa op de samenrillende huid waaronder het leven klopte. En zij keek naar hem met ogen die vol wilde verwondering stonden in de schijn van de stallantaarn.

Die eerste morgen sloeg hij de staldeur open en voelde rondom

zich de rust van het Eifelland. De mensen van het hof bewogen zich sprakeloos in de morgenklaarte; de meester groette kort en verdween achter het woonhuis; de rook van het morgenvuur stond in de lucht.

Toen voerde hij de paarden naar de drenkplaats.

Een herenknecht was hij maar hij voelde 't niet als een vernedering. Hij reed met de meester naar een dorp in het laagland. Hij zat vast te paard, de meester, in de houding van iemand die er altijd aan denkt dat hij in de ruiterijschool is geweest. Hij bezag de Mecklenburgse draver niet, die sterk en kort was. Hij keek voor zich uit en hield de dunne lippen opeen. En toen zij door het dorp kwamen reed hij vooraan.

Bij een kleine hoeve, die uitgestorven achter een bosje lag, wierp hij Hans de teugels toe en trad binnen zonder kloppen of roepen. En onmiddellijk daarna was hij weer buiten. Een jonge boerin met een heldere hoofddoek stond achter hem in de deur. Hij kneep in haar wang en zij glimlachte. Toen steeg hij te paard zonder een woord te spreken.

Wat verder betaalde hij brandewijn in een klein gasthof waar de paarden van een vrachtvoerder beweegloos over de ledige krib stonden. Vandaar zag men de torens van Prüm. Ook daar hadden de monniken geregeerd - voorbij was het, en als de mensen erover spraken was het als over iets dat tot de oude gebruiken behoord had, zonder drift of verlangen.

Daar werd de meester spraakzaam. In de trage brede taal van de streek sprak hij met de waard en de vrachtvoerder. Ja, dat Napoleon op 't keerpunt van zijn lot stond zegde iedereen. Dat had Spanje gedaan. Een nieuwe overwinning kon dat niet wegnemen. In Spanje hadden ze hem eronder gekregen. En in Pruisen roerde het; daar leerden de studenten de wapens hanteren.

En bij het drinken van de zoeterige laffe brandewijn groeide de hoop. De meester nam drie flessen mee op de thuisreis.

In de morgen nog voor de zon, was buiten geschuifel van voeten te horen. In de nevel kwam soms een man en verdween. En de meester stapte aan. De paarden moesten weg; er was Frans bezoek aangekondigd en die heren mochten geen dieren van waarde zien.

Een jongetje met slimme ogen leidde Hans naar een bos dat zeer afgelegen was. De paarden snoven de dauw weg van het gras en stonden stil onder het geboomte. Hans bleef wachten.

De Fransen kwamen. Zij werden met hooghartige beleefdheid rondgevoerd in de stallen. Alleen de warme reuk van de dieren was achtergebleven. Wantrouwig snoof er een met een dunne snor de sterke lucht in en keek rond.

- Vroeger stonden hier paarden, zei de meester. Waar is die schone tijd thans heen?

Zij kwamen buiten en de Fransman liet zijn ogen rondgaan over het land dat blak lag in de zon. Bosjes en heide en schaarse akkers.

Hij zegde: C'est bien.

Toen nodigde de meester hen in huis. Hij haalde wijn op en deed eten voorzetten en werd vriendelijker. Weldra was het gesprek losgeraakt. De mannen dronken.

En toen de man met de witte snor het hof verliet, keek hij rondom zich, heide, arme akkers.

Hij zei kortweg: Bonjour.

Hans lag uit te kijken op de zoom van het bos.

De dag stond in zijn midden, vol zon en reuk van warme aarde. Hij voelde zich vergeten zoals dit hoekje wereld waarin hij verborgen zat met de paarden. Zijn leven, die twee jaar vol avontuur, was ver weg. Hij lag daar, los van alles, van mensen

en van wat de mensen bijeenhoudt. Hij strekte zich uit en dacht aan niets meer.

Aan niets dan aan het stille, sierlijke leven van de paarden naast hem. Gelijkmoedig als zij in de morgendauw waren gestapt stonden ze nu in de vlekkerige schaduw van het bos. Zelden was het dat een de kop in de lucht stak en de neusgaten openzette als in wondervolle begeerte.

Een vrouw kwam langzaam door het heidekruid. Het was Teresa niet. Zij kwam naar het bos toe en keek gespannen zonder hem te zien. Een schel gekleurde hoofddoek droeg zij.

Toen zij Hans zag liggen glimlachte zij. Het was de jonge boerin waar de meester gisteren was binnengelopen. Ze glimlachte en stond recht over zijn liggende gestalte. Zij was sterk en rijzig en had zeer heldere ogen. - Uw liefje zelf zou u niet vinden, lachte zij.

En toen hij vragend opkeek:

- Ja, zo goed zit gij hier weggedoken. De meester zegt dat alles veilig is; gij moogt komen.

Hans trad op de paarden toe.

- Mooie dieren, ging de vrouw voort. Dag Frida, zei ze, en zij streelde de nek van een paard dat lijdzaam zijn kop naar haar toe had gestoken.

- Kom, wij zullen maar gaan, zei Hans.

Zij antwoordde niet. Met de hand boven de ogen keek ze naar beneden in het verre neerglooiende dal.

- Daar woon ik, wees zij.

Hans zag een vlek in de zonnige stilte. Zij keek op naar hem en glimlachte. Zij stapte naast hem, de hand in de halsband van het paard dat zij kende. Zij rukte haar rokken voort over het houterige heidekruid en waar sterke brem te dik stond hief zij haar verweerde enkel vooruit bij het stappen.

- Hebt gij op uw liefje gedacht? glimlachte zij.

Hans lachte ook en zei:

- Heb ik niet.

En beiden lachten luid en bleven een ogenblik staan.

- Hebben de Fransen iets meegenomen? vroeg hij.

Zij keek teleurgesteld in de verte en haalde de schouders op, maar antwoord gaf ze niet.

Dof stapten de paarden over de dorre groeite. Zij gingen braaf en gehoorzaam en glansden in de zon.

- Ik was heel alleen thuis, zei ze plots en ze zag naar het broeierige dal waarin haar huisje verloren stond.

Hans keek haar glimlachend aan en toen hij zweeg zei ze: Domme jongen.

En zij stapte vooraan, het paard meerukkend aan de halsband. Recht en sterk schreed ze in het pad dat onzeker uit het kruid zichtbaar werd. En zij ademde trots de hete lucht in en schoof het doek achteruit van haar warme voorhoofd.

Zij leidden de dieren in de stal. Een paard hinnikte zachtjes in de halve schemering. Zij streelde het weerborstelig haar tussen de ogen.

Dan zei ze: Auf wiedersehn! en het was alsof zij zong.

De meester gaf brandewijn rond. Hij was goed geluimd: wel vijfmaal was hij in de stal geweest en had lang bij de paarden getoefd. Zijn dunne lippen hadden hun naam gezegd, één voor één als een liefkozing. Dan had hij gezegd: Vanavond een glas brandewijn.

Ze zaten aan de muur van de stal. Een stuk of wat knechts en meiden. Ook Hans en Teresa. De meester zat niet op de grond. Hij had zich schrijlings op een stoel gezet en sprak zeer vriendschappelijk in de hoop, hoewel de mannen zwijgzaam in de zwaarder wordende avond zaten.

Toen het donker was stond een van de mannen op en stak een vuur aan van takkenbossen; niet om de warmte, hoe koel de avonden ook zijn in het Eifelland, maar om kameraadschap.

In de schijn van het vuur was de jonge boerin genaderd. Niemand scheen ze op te merken. De meester keek even terzij, zonder groet. Dan ging zij verloren zitten in de schaduw.

Toen de brandewijn in hen begon te gloeien, spraken ze meer en heftiger en de wrok tegen de vreemde sprak zonder vrees of schuchterheid. Een oude boever bromde een lied van de opstand, een schimplied dat Hans rood deed worden, maar hij boog het hoofd en staarde in de gloed van de knarsende takkebossen. En zacht zongen de mannen mee en de vrouwen neurieden met de hoop.

Het lied wekt het lied. Zonder ophouden werd nu een hele tijd gezongen. En de weemoed van de trage volksliederen kreeg de wijding van de vroege nacht. De sterren waren doorgebroken en stonden in onfeilbare scherpte boven het wijde Eifelland, boven het eenzame vuur. Van de liefde zongen ze, die altijd in het leven komt en het leven breekt, van de ontrouw die is als een heimweevol en onafwendbaar gebeuren.

Een knecht had een oude viool bijgekregen. De muziek klonk scherp en onzeker, tot ze gebroken werd door de stem van de meester die riep: Brandewijn.

En in het ronde rook het naar jenever. Teresa had met nieuwsgierige wijde ogen de hitsige drank geproefd en lachte hel. Toen sprong zij op, klapte in haar handen en iedereen zweeg. Zij begon met harde stem een hoog en driftig lied. En meegaande op de beweging van haar eigen zang, wiegde zij het hoofd en de deinende heupen. En over het vuur heen keken de mannen haar verlangend aan.

Hans keek benieuwd op. Hoe dikwijls had hij dit spel gezien als de zomeravond de jonge vrouwen, de bruine met het harde haar en de sombere ogen, onrustig maakte. Haar had hij nooit zo gezien: hij had ze nooit horen zingen; boven een geneurie had hij haar stem nooit gehoord. Nu was de avond vervuld van haar scherp gezang dat als een uitdaging klonk en een verlokking.

Welke kracht van eeuwige dingen ligt in het vuur. Men ziet er de beelden in die nooit tot werkelijkheid zijn gekomen. De weemoed van al het onvervulde en de berusting in het vergeefs verwachte. De verte, het ongekende, ligt in het zuchten van de gloed, en wie er naar luistert en het vuur laat staren in zijn ziel, krijgt de onrust in hem dat zijn thuis niet is waar hij zit. Hans, o Hans. Niet in Spanje was hij, en niet in het najagen van Napoleon, niet in het zwijgende huis op het Plein te Malmedy en niet op de hoogte van dit Eifelland waarrond de schuwe dorpen liggen in angst en eenzaamheid.

Hij zag die vrouw dansen, haar stem trilde scherp van verlangen als het heimweevolle gehinnik van een paard. Dat had het vuur gedaan. Hij zag ze dansen, de gebaren veredeld door de warme schijn. Ze was ver van hem, ze was hem nooit nader geweest. Hij was alleen en in zijn eenzaamheid brandde dit vuur in de nacht en in de wereld onder de sterren.

Hij had het gevoel alsof hij moest opstaan en zijn tocht voortzetten. Welke tocht? Van op die hoogte liepen de paden verloren in de dorpen, en weer vandaar gingen de paden naar andere heuvels; wegen en dorpen, heuvels en paden en dorpen.

Een hand lag op zijn arm, gedrukt tussen zijn borst en zijn arm. Dat was de jonge boerin die bij hem was geslopen en zat waar Teresa had gezeten. Ze zag hem zeer innig aan, haar klare ogen grondeloos in het licht van het vuur. Zij keek alleen naar hem en haar hand lag warm tegen zijn borst gedrukt.

Hij boog het hoofd en zag niets meer dan een gloed.

En toen hij zijn ogen weder ophief zag hij de opgezweepte dans van Teresa bij haar eigen zang. Edel was de gang van haar lichaam en zij kreisde rondom de mannen en ving op haar hoofd en haar borst de zwakke glans van het vuur. Zij koos de plek voor haar voeten, zij wierp de wijde rok als een vorstelijke mantel rond zich, vol onwezenlijke schoonheid tussen het vuur en de nacht.

Zij danste en zong boven het hoofd van de zwijgende mannen De vrouw zuchtte aan Hans' schouder. Het vuur zakte ineen. Geen die opstond om er nieuwe takkenbossen over te leggen. En als de laatste klompjes glinsterden zonder licht stond de meester op, lei zijn armen om Teresa's schouder en kuste haar.

Hij leidde ze tot aan de plaats waar hij zat en riep: Brandewijn. En in de duisternis gingen weer de gesprekken op. Hans voelde het hoofd van de boerin naast het zijne en haar warme mond kuste zijn wang. En haar hand trok zachtjes zijn hoofd aan haar borst.

Heimwee! Heimwee! De sterren die stonden over heel de wereld, over alle mensen. Overal dezelfde sterren boven dezelfde mensen. Zij voelden zich allen verinnigd door het vuur dat gebrand had in de nacht en hun heimwee zocht naar tederheid van andere mensen. Hans liet zijn hoofd in smartelijke eenzaamheid zakken op de borst van de vreemde vrouw. Hij voelde het stijgen van het bloed en de harde slag van haar hart. En toen zij vooroverboog naar hem en hem kuste op zijn mond kuste hij haar weder.

Teresa was niet naar de slaapstee geklommen. Hans had lang in de duisternis liggen luisteren of hij haar steelse stap niet hoorde. Maar de wereld rond de stal was één levende, eindeloze stilte. Die dekt liefde en begeerte en moeheid toe in haar grote ontferming.

Het volk van de hoeve was wakker even vroeg als altijd. Hun verslapene, slordige gezichten stonden onverschillig. De slaap had hun weemoed en hun drift weggenomen.

Ook de meester liep rond en schaarse, korte woorden kwamen over zijn dunne lippen. Het was alsof de avond van gisteren nooit geweest was. En heel die dag was zoals alle andere. Het Eifelland lag onder de zon in zijn wijde schraalheid, zwarte bossen, blakke wegen. In de laagte, de verloren hoeve. Alles

verstard in de zomerdag. De paarden hinnikten naar water en voeder en de rook stond als een zuil tegen de lucht.

Eens had hij Teresa gezien daar zij vluchtig achter de hoek van het huis verdween. Zij stak groetend de hand omhoog en was weg. En de avond kwam. Uit het woonhuis scheen licht, zo klein in dit wijde land. Nog zou een hond blaffen in de diepte, een staldeur zou dicht worden gegooid, een lantaarn dwalen over het hof. Dan was het nacht voorgoed, nacht zoals sedert alle tijden, met de bomen daarbuiten verloren met huizen en bergen en het water dat rusteloos zijn weg gaat. Nacht na nacht, altijd voort. Elk huis waar het licht is leeft op zichzelf, gesloten door duisternis waarin miljoenen zwijgende levens rusten.

Hij voelde zich niet verlatener dan toen Teresa bij hem lag. Die was nu bij de man met de dunne lippen. Maar hij voelde zich vernederd, vernederd tegenover zichzelf. En meer vervreemd op dit hof in het Eifelland. Maar jeugd is een kracht boven alle krachten en die gaf hem slaap.

Sedert die avond van brandewijn en dans was er onrust gevaren over het hof. Soms klonk driftig gevloek uit de mond van een zwijgzame knecht en in 't voorbijgaan loerden zij naar het woonhuis waar de meester haast de ganse dag bleef hokken. Die sobere boeren die hun hartstocht ontstaken aan het leven van seizoen en van dier, traag en hardnekkig, wankelden nu in de drift van dit nieuwe, ongekende verlangen dat die vrouw met de diep-brandende ogen en het golvende lijf onder hen had gebracht.

Teresa speurde het met de onfeilbaarheid van haar instinkt. Zij vermeed zorgvuldig Hans, maar zij sloop giechelend voorbij de knechts en eens, toen een jonge boever plots was opgeschoten en naar haar tastte, was een oudere knecht op hem afgerukt en had hem, met een vuistslag in het gelaat, neergeslagen. Elke dag voelde zij hoe haar macht groeide onder dit volk.

En niemand op het hof verborg zijn begeerte. De schaamte over het lichaam was verdwenen in jaren van oorlog en ziekte. En van elke lente die aan het botten ging en het wonderbaar vernieuwde bloed deed stijgen in de mensen, stonden kinderen in elk dorp; zij hadden geen vader en hun moeder bloosde niet over hen.

Soms kwam een boerenzoon vanuit het dorp naar het hoge Eifelhof geslopen. Meer dan eens werden ze buitengegooid. En als zij weerkwamen bleven zij liggen in het hoge heikruid, of zij die vreemde vrouw niet zagen waarover gesproken werd met fluisterende brandende woorden.

Op een namiddag toen alles verstard lag in de hitte, was een hoeveknecht huilend door de meester buitengetrapt. Een rode streep liep over zijn gezicht, dat dadelijk opzwol. Nadat de deur achter hem was dichtgeslagen, stond hij roerloos, de vuisten opgestoken, naar het huis te staren. Toen schudde hij het hoofd en ging heen.

Nog maar een week was Hans op het hof. Het scheen hem of hij er jaren verouderd was. Hier was de tocht doodgelopen die hij had aangevat met de hoop dat de wereld toch anders was. Hierheen had de weg hem gevoerd; hij zag hem slingeren, opwaarts vanuit het dal. Zo voerde elke weg, naar dezelfde mensen.

Besluiteloos lag hij te staren in de warme avond van de hooizolder. Onder hem werd de deur van de paardenstal behoedzaam gesloten. Er werd aarzelend geluisterd en de ladder naar de slaapstee begaf. Ademloos hoorde Hans een schaduw rondtasten en een vrouw boog zich over hem.

- Ga weg, riep hij, vervloekte Spaanse kreng.

De vrouw kwam zachtjes op haar knieën naast hem en lei haar hand op zijn hoofd.

- Ik ben het, zei ze.

Hij antwoordde niet en de jonge boerin zat naast hem. Beiden luisterden naar hun adem en hun harteklop.

- Gij ligt hier zo alleen, fluisterde ze.
- Dat is best, morde hij.

Zij nam zijn hand en streelde ze. Zij bracht ze aan haar mond en legde ze op haar borst. En zwijgend voelde Hans hoe medelijden en verlangen in haar bewegingen lag.

Een paard hunkerde kort en grillig.

- Dat is Frida, zei de boerin vrolijk.

Hij luisterde en zag het paard voor zich. Hoe het gestapt had en geglansd in de zon en hoe de vrouw haar hand op zijn halsband had gelegd en er had naast gestapt, de bruine enkels vooruitgestoken uit het gewoel van de rokken.

Deze hand was het; die had de hals van het paard gestreeld. Die rook nu naar hooi. Hij lei ze tegen zijn wang.

En met een schel hoofddoek was zij door de zon gegaan. Zijn hand gleed over heur haar en streek het doek achteruit. En zij kwam over hem gebogen en fluisterde zo gejaagd dat hij het niet verstond. Lang daarna werd zij stil en sliep naast hem. Hij legde zijn hand op haar borst en luisterde naar de zachte, gelijkmatige beweging. Ook zij was nu weggezonken met de vele miljoenen in de barmhartigheid van de nacht. In het huis daarnaast ging nu ook de ademtocht van slapende mensen in de duisternis.

Hij lag met de handen onder het hoofd te luisteren naar zijn eigen gedachten. Rondom hem was de wereld afgesloten. Hier was de onrust die hem had voortgedreven beland, op die slaapstee boven de paarden, met een vrouw die hij niet kende. Die dag had hij nog op een hoogte gestaan en gezien hoe alle paden naar hem toekwamen.

Buiten kraaide een haan. Die had een ijle plek aan de lucht voor de dageraad genomen. En met zijn gekraai kreeg Hans het vizioen van de frisheid in de jonge dag. Hij rees half overeind en het scheen hem alsof hij het gedempte ruisen hoorde dat over de wereld vaart als de nacht verdwijnt.

Hij zag in de bleker wordende schemer de gestalte naast zich

roerloos met de heldere plek van het gelaat en de streep van de arm over de borst. En in een gebaar van medelijden en afscheid kuste hij de hand en de slapende mond.

Een voor een ging hij de paarden strelen. Die keerden de koppen naar hem en wendden de vochtige glans van hun ogen. En onder de streling van zijn handen geurden de halzen warm en sterk.

- Adieu, zei hij zacht.

De haan kraaide nogmaals en kreeg antwoord uit de diepte. Achter Hans lag het woonhuis met onvriendelijk gesloten deur en zwarte vensters achter ijzeren staven. En daar lag de warme stal met de paarden en de jonge vrouw.

En alvorens hij de eerste stap zette die hem naar het dal zou brengen, keek Hans nog eens om. Adieu, zei hij.

Achter hem werd de lange streep in het oosten klaarder. Hij gooide de zak zó dat hij gemakkelijk op de rug lag.

Hans ging de weg naar beneden. Die had hem naar hier gebracht. Zijn alle paden niet dezelfde, voeren zij niet alle naar dezelfde mensen?

Hij stapte traag en vast. Rondom hem kreeg het land vaster vorm in de groeiende helderheid. De weg liep naar Malmedy.

Tweede deel

Hoofdstuk I

De man had een fijn schelmengezicht. Hij keek gelaten naar een ledige knapzak die op zijn schoot lag; daarna bleven zijn ogen rusten op een hond die onbeweeglijk lag uitgestrekt aan de kant van de weg.

Zo vond Hans hem zitten, hoog boven de bedding van de venbron; de man stond niet op maar zei:

- Bonjour, jonge heer, hongerig weer vandaag.

Hij sprak met een diepe keelstem en zijn woorden klonken vals en spottend.

Hans bleef staan. Alles was afleiding voor hem, ook die kerel met zijn afgedragen soldatenmuts en zijn uitdagende stem.

- Dat is Pitt, jonge heer. Pitt, zoals gij misschien weet, is een Engelsman en een slimme schavuit, die Napoleon in zijn vaarwater zit. Maar deze Pitt was slimmer dan Pitt en Napoleon te zamen. Was, zeg ik, jonge heer, want Pitt is dood.

Hans keek naar het vale hondenkadaver dat aan zijn voeten lag en ook de man keek ernaar.

Van honger is hij niet gestorven, zei de man. Een hond sterft niet van honger, een mens wel.

En toen zweeg hij en keek uitdagend Hans in de ogen.

- En mijn naam is Nickel.

Hij stond recht en groette militair.

- Mijn naam is Nickel en ik ben een zelfstandig wereldburger. Dat was Pitt ook. En als gij mij nu ergens wat te eten kunt vinden ga ik met U mee.

Hij knielde neer naast de dode hond en hief de oren op die slap neervielen. Zijn hand bleef aarzelend liggen op de hondekop. Zijn breedsprakigheid scheen ten einde, hij zag bedremmeld op naar Hans en haalde toen de schouders op.

- Dat is het leven, zei hij.

Hij nam de hond op en droeg hem zachtjes in het berkenbosje. Adieu, Pitt, zei hij.

Zo ging Nickel met Hans mee naar Malmedy. Veel aanbeveling scheen Nickel niet waard.

Op zijn doorgelopen voeten had hij, naar hij zelf zegde, heel Europa afgeketst om te zien hoe de nieuwe mensheid eruit zag; en verdomd gemeen zag ze eruit, die mensheid. Van de vrijheid had Nickel zowat een idee gekregen toen ze hem overal buitentrapten, ‘uit angst voor de gevolgen’, zei Nickel. Want hij was een vrije geest en daar waren de mensen bang voor.

Zijn aanhoudend gebabbel amuseerde Hans, zelfs als hij niets geloofde van wat de landloper hem zei. Want in hem vond hij die kommerloze gewoonte van het trekken zonder doel dat hij zelf gewenst had. Maar was hij verder gegaan dan tot Prüm, hij Hans? Kijk me nu eens naar Nickel. Die spreekt van het hof van de Tsaar en van de kozakken alsof hij er zelf een was; hij weet wat ze eten en hoe zij zeggen: ‘Ik heb je lief.’ En hij weet ook wat de partikuliere zwakheden zijn van Napoleon en waarom hij de vrouwen ongevoelig laat.

Hoe Nickel dit alles weet? ‘Omdat ik het weet’, zegt Nickel.

Gestudeerd heeft hij ook. Hij spreekt van de rechten en van de principes van de geneeskunde; en als er sprake is van een

ziekte, dan zegt hij hoe ze genezen wordt. ‘Dat heb ik allemaal gestudeerd’, zegt hij.

En van de liefde weet hij ook alles. Hij maakt een hooghartig afwerend gebaar als hij ervan spreekt. Ook in dit vak zullen ze Nickel niets meer leren. Hij zegt het verschil tussen een Poolse en een vrouwmens uit het Oeralgebergte. Allemaal larie, zegt hij, allemaal flauwheid, nog slechter dan suiker in jenever. Zo spreekt Nickel over de liefde.

En Hans luistert naar hem.

Hoe meer hij luistert, hoe verder hij weggeraakt van zijn pijn en van zijn beschaamdheid. Want zijn trots was ginder gebleven op de hooizolder te Prüm. Die fijne landloper was nu heel zijn gezelschap en hoezeer hij zich gekleineerd achtte toen hij voor het eerst met hem rondliep, toch had hij bewondering voor die vent die over heel de wereld sprak alsof hij ze zelf eigenhandig had gemaakt en niet tevreden was over het werk van zijn handen.

Nickel sprak nooit met bitterheid, hij was nooit woedend. Zijn misprijzen was zo vanzelfsprekend dat Hans de dingen niet anders kon zien dan zoals Nickel ze omschiep in zijn zwetsend sarkasme. En voor het eerst na die jaren van zoeken in het gejaagde en onzekere van zijn jeugddrift meende hij nu iets gevonden te hebben.

En Nickel aanvaardde hem. Hij zei het, op zijn manier; vermits Pitt nu dood was, mocht Hans naar hem luisteren, hij zei het zonder grinniken of glimlachen. Zo iemand had Hans nooit ontmoet en hij dacht dat hij nu een mens gevonden had.

De jonge heer Albert, verwante van Lou, was zoon en kleinzoon van huidevetters. Ook bij hem thuis hingen portretten van mannen die geld hadden gehaald uit gistende looiputten.

Hij was zeer lelijk. In een gezwollen, sponsachtig gezicht zaten al te kleine ogen en rondom zijn mond was het altijd vettig. Maar hij was zeer bespraakt in de vergaderingen van zijn

vrienden en gaf het uit alsof hij hoge betrekkingen had.

Nog nooit in zijn leven had hij geld verdiend. Nu, zó oud was hij niet; vierentwintig jaar is geen leeftijd waarop een welgesteld huidevetterskind zich zorgen maakt. De jonge heer Albert was trouwens vast besloten die onbezorgdheid tot een bestendige staat van zijn geluk te maken. Zoals de zaken nu liepen moest geen enkel huidevetter geen enkele morgen van het jaar met een bekommerd gezicht de dag beginnen.

Aanhoudend vergaderde het comité des tanneurs. Naar douanebestuurders, postmeesters en préfets werd geschreven in deftige stijl en met hoge gevoelens van trouw en bewondering voor het keizerrijk. En menig hoog ambtenaar wist hoeveel die trouwe lieden ervoor over hadden als een uitvoerverbod maar voor korte tijd werd opgeheven.

Van al dat geschrijf en vergader trok de jonge heer Albert zich niet veel aan. Hij had zijn tijd nodig om Franse ambtenaars en op doortocht zijnde officieren de weg te wijzen naar kroegjes en in afgelegen buurten traktaties te geven waarbij de ogen van de deernen groot open stonden van verwondering.

Zelden kwam hij bij Lou aan huis. Veel familiegeest had hij niet, de jonge heer Albert. Een maand geleden had hij haar op straat nog woedend gemaakt met slijmerig gepraat over Hans. En nu Hans verdwenen was, spoorloos, en even onverwacht teruggekomen, grinnikte heel zijn roosgevlekte gezwollen gezicht.

Hij was een van de eersten die Hans, na zijn terugkeer, hadden gezien. En hij vond het de moeite waard eens even te gaan aanbellen op het Plein.

- Kom, zei hij, toen hij binnengelaten werd. Kom, Lou. ik moet U wat tonen.

En achter haar staande aan het venster voelde hij hoe zij sidderde toen Hans voorbijstapte. Hans met een lange man die een mager schelmengezicht had en brutaal de wereld inkeek. De

jonge heer Albert had zijn hand op haar schouder gelegd en zij voelde de klamme druk van zijn vingers niet.

Toen Lou tot bezinning kwam was hij weg. Zij zag hem haastig het Plein oversteken en lachend een paar kennissen tegemoet gaan. Hij was gelukkig, hij wist nieuws. En hij was zeker dat ze achter zijn rug verwonderd zouden uitroepen: oh, die Albert, waar haalt hij het toch allemaal. Zo was de jonge heer Albert zeer gelukkig.

Lou zag hem verdwijnen. Heel het Plein scheen haar onduidelijk in het getemperde licht van de namiddag. Een mist schoof over haar ogen en zij ging weg van het venster.

Ook haar moeder had het opgegeven. Zij zegde niet meer zoals vroeger: ‘Kom, kind, dat is een jongensgril, dat gaat wel voorbij, zo zijn ze allemaal.’ Want toen Hans hier gezeten had, bij haar, bij het licht en de wijn, had zij gezien hoe ernstig zijn mond stond en hoe hij nadacht alvorens te spreken. En zij had ook gehoord, veel beter dan Lou, hoe ver hij reeds van hen was verwijderd en hoe hun wereld nooit de zijne zou kunnen worden.

Nu was hij terug.

Toen hij de eerste maal terugkwam, zo trots stappend over het Plein, had zij hem nagekeken van op haar kamer. Van achter een gordijn keken ze naar hem. En toen ze hem zag was ze blij en nieuwsgierig. Nooit meer zou ze zó kunnen worden, dacht ze, zo blij en zo nieuwsgierig. Enkele weken van driftig geluk hadden dit voor altijd onmogelijk gemaakt. Koppig verdriet, niets dan koppig verdriet was het nu.

Het scheen haar toe dat hij niet zo vast, zo zeker stapte als vroeger. Zoals iemand die iets overwonnen heeft, was het die eerste maal. Nu scheen hij moe en hij ging als een wie 't onverschillig is welke weg hij inslaat.

- Hij is terug, mama, zei ze toen haar moeder binnenkwam.

- Ja, kind? vroeg deze zacht.

Ze zwegen beiden en de moeder zei:

- Kom, denk er niet meer aan.

En Lou antwoordde, als een klein meisje:

- Ja, mama.

Nickel bleef bij Hans, voor een kort tijdje maar en omdat Hans nog zoveel te leren had, want het was tegen zijn principes, lang onder dezelfde mensen te vertoeven.

Hij teerde op het geld dat de jonge man nog had en pas had hij hem een paar dagen gezelschap gehouden of hij dronk zich smoorzat. Dit gebeurde in een kroegje waar Hans nooit had willen binnengaan omdat een reuk van geitestal en vuil vrouwvolk in de omtrek hing.

Nickel veroordeelde de liefde niet in het kroegje. Hij zat eerst lang voor zich uit te kijken met scherpe ogen, alsof hij luisterde naar het zieden van de brandewijn in hem. Dan zong hij met valse stem een liedje in een vreemde taal en verklaarde aan de branderige meid die hem inschonk dat het een liefdelied was uit de Balkan waar ze van die zaken ongelooflijk veel verstand hebben. En toen hij onvast werd in zijn woorden en zijn vingers beefden om zijn glas begon hij gemene praat te verkopen.

Ze waren alleen in het kroegje. Door de openstaande deur kwam de hete stilte van de dag binnen. Men zag een heuvelrug en een stuk lucht. Het was er buiten de wereld, - en de meid dronk mee.

- Van al de vrouwen die ooit onder mijn handen zijn gepasseerd was er maar één fatsoenlijke. Die had haar man van de zoldertrap gestampt omdat hij de hond afranselde. En die vrouw kon ik met geen geweld van achter mij krijgen. Tot in Polen is ze achter mij gelopen. Een schone bruine.

Dat zei Nickel met zijn krakerige stem.

De meid vroeg waarom die vrouw dan zo biezonder fatsoenlijk was.

- Dat begrijpt gij niet, want gij zijt niet geboren voor de vrijheid. Niemand hier is geboren voor de vrijheid.

Hij stond recht en zijn armen gingen in de ronde.

- Niemand hier. En hier zal nooit iemand geboren worden voor de vrijheid want de slavernij is erfelijk hier.

De meid lachte luidop en ging naast Hans zitten. Nickel bekeek beiden schuin. De jenever maakte hem nijdig en hij zei:

- Kom hier, kom bij mij. Ik heb ondervinding. Och, gij, verdomde hondsvot.

En toen greep hij de fles en ging in een hoek bij 't venster zitten.

Hans voelde de brand van de jenever rond zijn ogen en in zijn slapen. Het was goed zo weg te glijden in dronkenschap. Zie, de heuvelrug kreeg andere vormen en andere kleuren. En in de hoek grijnsde Nickel en die was ook anders. Daar had hij nu niks geen respekt meer voor. - ‘Gij oud zwijn’, riep hij naar de hoek aan het venster.

Niets in de wereld kon hem nog schelen. Hij was een vrij man. Hij zat nu in het kroegje waar ze schande over spraken. Hij zat er goed, hij zou er nog komen, al was 't maar om ze te doen grinniken. En daar klonk Nickel's stem van uit de hoek.

- Wilt ge wel eens bij mij komen, gij meid van niksmendalle.

En dan voelde Hans dat de meid haar hand om zijn hals had gelegd. Nu zag ze er zo gemeen niet meer uit; haar gezicht leek nu helemaal niet dor, het was warm en haar ogen stonden op hem in onderdanige begeerte.

Zij dronken daar tot de zon verdwenen was; de vlugge verkoeling van de avond in de bergen kwam door de open deur. En alle drie zaten ze een tijdje stil en hoorden de brandewijn kloppen in hun hoofd.

Nickel begon toen te schelden. Wat, kwam die meid van de achterbuurt niet bij hem. Alle achterbuurten had hij doorlopen maar zo'n rotte achterbuurt als deze bestond in deze westelijke helft van Europa niet. En zo'n rotte achterbuurtmeid wist nog

niet eens verschil te maken tussen een man met ondervinding en een snotneus die nog maar aan het woordje vrijheid leerde.

Hij stond te midden van het kroegje en schoof onverhoeds naar de meid toe. Die had haar hoofd aan Hans' borst gelegd alsof ze was ingeslapen. Toen rukte Nickel haar recht en trok haar tegen zich aan.

En Hans sloeg hem neer met één slag.

Hoofdstuk II

Hij had die nacht in een bosje geslapen. De morgenkilte had hem wakker gemaakt; hij zag rond, hij was alleen; dat was goed.

Als in duistere schaamte dacht hij aan de avond tevoren. Hij raadde in de schemering de plaats waar het kroegje stond. Daar was alles stil, de hele wereld was stil. En in die verlatenheid van alles klopte zijn leven in slapen en borst als tastbare eenzaamheid.

Sedert hij teruggekomen was van Prüm was alles dor in hem. Wat de wereld was en deed, en of de mensen leefden als het vee in de wei, was hem onverschillig geworden en al die schone woorden die hem hadden bekoord en de inhoud waren van zijn nieuw geloof hadden geen klank meer voor hem. Rondom zich voelde hij het beklemmende van het bergland.

Door het kreupelhout, naar de diepte, liep het pad in de dauw. Teresa had daar hare zware rokken over gedragen. En wat verder, op een plek waar het gras helder stond in de lichting, had hij bij haar gezeten en de avond was over hen gekomen en de morgen. Daar was men tussen de diepte en de heuvel.

In de ellende van zijn nagebleven dronkenschap kwam de angst om alles wat van hem was weggevallen. Ook dit land was van hem nu weggevallen. Het stond kleurloos en onvriendelijk rondom hem, met die onvatbare loomheid die van de herfst is.

Hij zakte de ingevallen weg af. De mistige muren van de huidevetterijen stonden onvriendelijk waar hij voorbijging. De straten waren nog uitgestorven, koud van de nacht en de morgen. Hoe lang was het geleden dat hij met de Paaszon over het stadje hier was teruggekomen; hoe snel verandert niet het groen van de berken, hoe hard staan de eiken in de vallende herfst. Alleen de sparrebossen daarboven in hun stugge trouw blijven onveranderd, zij zijn ernstig en treurig zoals alles wat trouw blijft.

Hij zat op zijn kamer in het stille huis. En alle huizen rondom hem waren stil; toen begon de klok van Saint-Géréon aarzelend te luiden. En de dag begon.

Onder zijn venster gingen de mensen, luider naarmate de morgen naar de middag vorderde. En hij zat met zijn hoofd in zijn handen. Voor de eerste maal sedert lange tijd had hij angst. Hij kon zich duidelijk herinneren wanneer hij voor 't laatst die vreemde angst had gevoeld die niet van de mensen komt maar opstijgt uit de verscholenheden van het gemoed.

Dat was toen hij op zijn aanmars naar Napoleons leger de eerste nacht in het rotsland doorbracht. Het was er zo woest in de naaktheid van het maanlicht, het was er zo vervreemd van alles wat leven is. Het was de eenzaamheid die u het troosteloze geeft van uw eigen nutteloosheid. Achter de scherpe lijnen van het landschap raadde hij kleine akkers waarover de boer enkele jaren gebogen ligt; en de boer wordt door de aarde opgenomen; en dat groeit en zwelt en geurt in lente en herfst. En alles wat mensen denken en doen sedert eeuwen gaat erover als een nevel.

Hans zag nu duidelijk voor zich dat rotsland in de nacht en de maneschijn. En de stilte die in hem gevaren was als een bovenmenselijke angst voelde hij nu weer in zich. De enkele boeken die hij bezat stonden op een kastje tegen de muur. De schone wijsheid die erin stond was reeds dood; hoe jong hij ook was, hij had al die schone wijsheid, die edele woorden zien kapot gaan. Hij had ze dikwijls opengeslagen en dan was het

hem, alsof zijn borst warm werd in de betekenis van hun woorden, of hij zelf dacht en dichtte. Hij zou ze niet meer opendoen.

Hij voelde zich gedeemoedigd. Hij had gemeend een zin te geven aan het leven van de mensen. Zij liepen onder zijn venster door, in de straten van het stadje en ver weg, in vele landen, werkten en vochten en stierven. Hij was overmoedig geweest, hij had op heel dit leven neergezien toen hij weggelopen was uit het huis van zijn vader. Dat stond, gerijd met de andere huizen, op de markt van Malmedy.

En misschien was het 't enige huis in het stadje waar men soms nadacht over de betekenis van wat de mensen doen.

En recht daarover woonde Lou.

Twee dagen later kwam Nickel zijn oude plaats in de kamer innemen. Hij ging op een stoel zitten alsof die hem alleen toebehoorde en keek loens naar Hans die verlegen aan het venster stond.

- De groeten van die meid ginder, zei Nickel.

Het was alsof *hij* daar Hans tegen de grond had geslagen en hem nu wel weer onder zijn bescherming wou nemen.

- Ik ben eens aan de overzijde geweest van die molshopen die ze hier bergen noemen, zei Nickel. Daar is niks te doen. Daar is de wereld niet veranderd. Ze leven met hun vee en weten niet dat een ontwikkeld mens moet eten en drinken. En als ik hun sprak over de kozakken lachten ze mij niet uit maar ze keken naar mij met ernstige, bange ogen en zwegen. Zodanig dat ik zelf lust tot zwijgen kreeg.

En toen heb ik ook een wonder van een wijf ontmoet. Uit Spanje komt ze en ze is er een van ho la la.

Zijn lepe ogen loerden naar Hans. Die stond nog altijd met het gezicht tegen het venster en zweeg.

- Nu, als ge daar niets weet op te zeggen, dan is mijn geschiedenis ook uit. Maar ver van hier is ze niet, dat zeg ik je.

Als een kleine jongen was Hans nu geworden tegenover Nickel. Soms wel had hij lust zijn vuist te slaan in het lepe, fijne gezicht van de landloper, maar de angst om weer alleen te zijn hield hem terug. En als hij naast hem over straat ging keek hij nederig naar de onverschillige mensen die hem voorbijliepen.

In hem was geen opstand meer tegen de pronkerige gemeenheid van Nickel. Die sprak hem niet meer over de Kaukasus en de vrouwen van de Karpaten; hij had zijn opsnijderij laten varen en grinnikte zijn bitterheid uit over de mensen en de wereld.

Met harde, grove woorden haalde hij neer wat in Hans' gemoed nog met een herinnering aan eerbied was overgebleven.

Zij stonden in de nacht op het Pleintje aan de Sint-Gereonskerk. Het kinderlijke torentje was vagelijk getekend tegen de matlichte hemel. En de koelte hing over het stadje met de eerste vallende blaren.

- Waartoe dient dit allemaal? zei Nickel. Als ik nu alles bezat wat daarin was, dan verkocht ik het en morgen kon heel La Vaulx en het volk uit de hoge straatjes met volle maag naar bed gaan. Want ik zou meedelen moest ik rijk zijn.

En dan huurde ik twintig man af; sterke kerels zoals er in 't Noorden zijn, met handen zo hard dat een hond er zijn tanden op stuk bijt. En ik brak al die looiputten open en wond de stinkende huiden rond heel die fijne burgerij hier. Maar eerst zou 't heten: kleren uit, natuurlijk. Dan zouden de sloebers van de straatjes zien hoe papperig zo'n burgervolkje is als 't bloot loopt. En die dochtertjes, ach, die dochtertjes.

Hij zweeg. De huidevetters liepen daar voor hem uit, en die dochtertjes ook. Nickel lachte luid.

En dan werd hij plots woedend en zocht rondom zich naar een steen; hij slingerde hem door een venster van de kerk en daarbinnen plofte de weergalm van de val.

Hans keek verbaasd naar het stukgegooide venster. De stilte van de stad tussen de bergen heerste weer en ook Nickel zweeg. Zo stonden zij en een vreemd gevoel kwam in Hans wakker.

Het was hem alsof hiermee zijn laatste opstandigheid verdwenen was. Hij had geen behoefte Nickel tegen de grond te slaan. Het was een vreemd gevoel, alsof iets van hem wegviel dat hij onbewust met zich had rondgedragen. De steen lag nu in de kerk en hij had niet het gevoel dat het een ontwijding was.

Hij stapte langzaam het pleintje af en Nickel kwam achter hem.

Er was een groot kabaal 's anderendaags.

Die kerk behoorde tot de Malmediaanse deftigheid. Men ging er heen of niet maar men gooide er geen ruiten uit. En pastoor Bragard predikte over 't vreemde schorremorrie dat onbewaakt rondliep en op de jeugd die, met de eerbied voor de overheid, ook die voor God had verloren.

De kerklopende oude dochters bij wie Hans zijn kamer had keken hem angstig aan, maar aanvaardden het maandgeld met een zucht. En ook dit werd vergeten.

Lou kwam de hoogte opgewandeld naar Falize toe. In de doorzichtige namiddag als weide en berkenbosjes de verte doen schemeren. En op de flank van de hoogte lagen Hans en Nickel. Binnenkort zouden de lijsters daar neerslaan. Door de nevels van de herfst vonden ze elk jaar dit bosje in hun wondere vaart. Het was een halte in hun geheimzinnige reis; met onfeilbare zekerheid vonden zij het telkens weer, en gedurende vele dagen hingen de gestropte vogels bij de aangebonden trosjes rode bessen. De vluchten kwamen er overheen, lieten er hun aandeel in de stroppen en zetten hun tocht voort.

Lou klom het pad op dat naast het bosje naar de heuvelkam liep. Hans zag vanuit het struikgewas haar verhitte gezichtje en toen Nickel begon te kicheren duwde hij hem een harde hand tegen de mond. Hij zag haar komen, stap voor stap, en toen

zij onder het stijgen rustte keerde zij zich om naar de stad; de grijsheid van de nazomer lag reeds tussen de bergen. Zij ging traag naar omhoog en Hans zag dromend hoe haar heupen zich hieven, gehoorzaam aan het ritme van haar beweging, en het werd warm in hem als hij dacht hoe dit innig spel van bewegen en ademen, heel dit leven door hem was gegaan toen zijn arm om haar lenden lag en zijn hand rustte op haar heup.

Zij was voorbij. Hij raadde de lijn van haar enkels onder het kleed, die rezen zo tenger uit de omspannende laarsjes. En toen verdween zij.

Hans had zich op zijn rug gelegd, de ogen dicht, alsof hij sliep. Het sidderde en brandde onder zijn gesloten oogleden. Hij hoorde hoe Nickel omhoog ritselde en keek hem na. De landloper sloop naar de rand van het bosje, naar de hoogte toe en keek naar boven. En als hij zich omkeerde en Hans op zijn knieën zag rijzen, knipte hij met zijn vingers, knalde met zijn tong en kwam naar beneden.

Zij spraken niet toen zij het pad afkwamen. Zij stapten gemeten, als twee soldaten die op elkaar de maat van hun pas regelen. Zij stegen de heuvels op, naar Burnenville toe.

En toen hield Nickel hem staan en zonder een woord te zeggen wees hij hem een hut, als een vuile plek tussen de heuvelrand en de aardeweg die vanuit het stadje opkruipt over de kam van de hoogte.

En als een gek begon hij te dansen, met vlugge wendingen, de vingers knapperend boven zijn hoofd en zijn gebarsten stem trachtte een jachtig liedje te zingen. Hij draaide rondom Hans, de borst achterover, alsof een kring van rokken om hem heen zwierde.

Hij stond stil en wees nogmaals naar de hut.

Toen wist Hans dat Teresa teruggekomen was en in de hut hokte.

De eerste regens waren vanuit de hoge venen overgedreven.

Terwijl de wolken dicht over de beboste bergen kwamen liggen, hadden wind en nattigheid de bladeren van eik en berk afgerukt en de nachten vervuld van een oneindig ver gerucht. En de aarde werd vaal tussen het donker wordende groen.

Teresa zat huiverig in de hut. Jagers hadden er vroeger een beschutting gevonden. Rondom was de aarde drassig en de weke bosgrond begon naar de verwording van de herfst te rieken. Zij zat zonder peinzen voor zich uit te kijken. Heur haar en kleren roken naar de regen en naar de lucht van de hut.

Lang had de weg geduurd die haar terugbracht. Nu de zomer weg was werd de wereld ineens zeer klein. Het land werd kaal en het weinige vee dat in de weiden onder wind of mist stond maakte het land nog eenzamer. Zij was gevlucht, angstig voor de eenzaamheid en wachtte nu in de hut.

Als de zon doorbrak hervatte zij haar bedrijf; zij zocht de benauwde lucht op van de boerderijtjes waar de koeketel en de reuk van het vee haar omvatten met kleverige warmte. Zij kauwde het brood dat zij aftroggelde en borg gestolen eten onder haar zwaaiende rokken. En als zij de hooizolders gesloten vond zwierf zij terug naar de hut.

Zij was mager en zwart geworden, en haar ogen stonden onrustig. Als zij in haar hut zat met de glinstering van een vuurtje over haar, wiegde zij haar lichaam op de maat van een lied dat in haar eentonig zong. En 's nachts strekte zij zich uit op een hoop sparretakken en stro en hoorde als een schrik en een bekoring de herfststormen van het bergland over haar heengaan.

Zij voelde vanop haar slaapstee hoe de morgen doorbrak over het land. Als zij eten had lag zij te luisteren, nog lang na haar ontwaken. Zij lag loom en vol dromen in de hut; en als zij bang werd omdat het zo eindeloos was rondom haar, bad zij, gejaagd en zonder nadenken, zoals vroeger haar moeder had gedaan.

Een man kwam door het bos naar beneden. Hij was zwaar en had een rood gezicht. Een zak hing over zijn rug en hij sloeg met zijn stok het natte struikgewas van voor zijn voeten weg. En zonder kloppen ging hij de hut binnen.

Hij zei niets maar lachte kort, net zoals een geit die mekkert. En toen Teresa overeind wilde komen, deed hij een gebaar met zijn hand dat zij zou blijven waar zij was en hij liet zich neer op de takkenbossen die begaven onder zijn lichaam.

Zo begon voor Teresa haar nieuw leven in de hut.

De man had een fles brandewijn achtergelaten en een konijntje. Hij was een halve dag gebleven en had haar geleerd hoe zij het diertje moest villen en aan het spit braden. En hij had haar uitgelegd hoe zij strikken moest spannen en waar. Zij was wakker geworden voor een nieuwe nieuwsgierigheid en was vriendelijk geworden voor de onverzaadbare man met het rood gezicht. Toen hij de deur uit was, kwam hij nog eens teruggelopen en gaf haar een geldstuk en dan liep hij 't bos in alsof hij bang was dat hij anders nooit weer zou kunnen weggaan.

Zij had getracht konijntjes te stroppen. 's Morgens zeer vroeg stond zij op en de stille kou van het bos nam haar op. Maar haar strikken bleven ledig. En dan was zij 't spoedig beu en bleef 's morgens liggen op haar slaapstee en glimlachte als zij aan de man dacht met het rode gezicht.

Hij was niet weer gekomen. Maar anderen hadden de weg gevonden naar de hut. Mannen die van de overzijde van de berg kwamen met geschenken, niets dan drank en eten, brandewijn of brood en ham. En zij bleef in haar hut, starend naar het vuurtje of luierend op haar slaapzak en leefde van wat de mannen haar brachten.

Er was een offerblok opengebroken in de kerk van Saint-Géréon.

Een oud offerblok; vele geslachten hadden het gleufje bedui-

meld en naar de val geluisterd van het muntstuk. Zelfs zij die gespot hadden en zinspelingen hadden gemaakt op wat de pastoor ermee uitrichtte, hadden er in 't geniep hun penning ingestoken als zij iets wilden bekomen of als de schrik hen op 't lijf zat.

Het was brutaal opengebroken, het oude offerblok. De stukken waren overal rondgeslingerd en dertig stuivers waren op de leuning van de kansel neergelegd. Wat niet alleen een heiligschennende diefstal was maar ook een bespotting van het priesterambt en een onwaardige belastering en vergelijking met de penningen van de omgekochte apostel Judas, zoals pastoor Bragard duidelijk liet uitschijnen in een preek waarin hij de verwilderde wereld afschilderde en om de strenge tussenkomst van de Keizer vroeg.

Twee dagen nadien kwam Nickel terug. Hij was tot in Spa geweest, zegde hij, om eens in een beschaafder wereld te komen. Aan zijn kleren was het niet te zien dat hij twee dagen in Spa had gezeten maar zijn ogen stonden waterig en hij was vol geheime zinspelingen op de buitengewone heerlijkheid die hem daar was ten deel gevallen. En zijn laatste halte was geweest in de hut, daarbinnen, waar nu een slaapzak op de takkenbossen was gekomen en men nooit zonder brandewijn was. Hij blies Hans een zure adem in 't gezicht om die waarheid gestand te doen.

Maar na een uurtje werd hij gejaagd en vroeg of er geen nieuws was, en toen Hans hem niet antwoordde ging hij naar buiten.

Lang was hij niet weg. Hij was bleek en vloekte. Twee mannen die hij vroeger oneindig veel weldaden had bewezen, zegde hij, hadden hem achterna geroepen. Er was volk te zamen gelopen en ze hadden allemaal ‘kerkdief’ gehuild.

Hij zat aan het venster en loerde naar de straat. Hij sprak vriendelijk en onderdanig tot Hans en haalde een pakje te

voorschijn met lekkernij. ‘Een herinnering aan de voorlaatste schone,’ zegde hij met een bleke glimlach. Toen de avond kwam werd hij breedsprakiger en vond het beneden zijn waardigheid dat hij tot een nest als Spa zijn toevlucht had moeten nemen als heel de wereld wijd openlag voor hem en in grote steden vrouwen zaten te wachten om hem te aanbidden. Vrouwen in zijde en satijn die hun geurige haren losschudden over zijn knieën.

Heel de nacht lag Nickel scherp te luisteren. De klok van Saint-Géréon sloeg koel in de herfstnacht, een regenvlaag veegde over de ruiten.

En 's anderendaags werd Nickel weggebracht. Een gendarme naast hem. Nickel keek nog eens gedwee naar Hans, en toen hij zag dat de gendarme er een alledaags gevalletje van maakte kreeg hij wat van zijn woordgeweld terug.

- Jammer voor U dat ik wegmoet, zei hij tot Hans, terwijl hij de gendarme zijn laatste slok jenever liet uitdrinken. Onze wijsgerige gesprekken waren maar pas begonnen en ook van de beide rechten, het Romeinse en het andere, had ik U willen deelachtig maken.

Ik hervat nu mijn wereldburgerschap. De vrijheid wenkt mij toe, ik ga. De groeten daarboven.

En Nickel ging de straat uit, en keek met zijn scherp fielten-gezicht naar het torentje van Saint-Géréon. Hij keek rondom zich en zag de heuvels in de herfst. Toen hij nog eens omkeek was Hans niet meer te zien.

Hij trok de schouders op en liep dan met gebogen hoofd naast de gendarme.

Hoofdstuk III

De vrome oude zusters hadden elkaar vermanend toegeknikt toen Hans voor de laatste maal de trap afging.

Hij had stipt betaald, dat was het zeggen niet. Maar toch was er ongerustheid in huis zolang hij daarboven op die kamer zat. En zelf had hij zijn opzeg gegeven. ‘Juffrouwen, had hij gezegd, ik verhuis, hier is 't geld dat ik nog schuldig ben.’ Toen stond zijn boeltje reeds ingepakt en hij was weggegaan zonder te zeggen waarheen hij ging en wat hij meende te verrichten in het leven.

Toen Nickel weg was had Hans ontdekt hoe weinig hem van zijn geld was overgebleven. In zijn dofheid nam hij het op zonder angst voor de dag van morgen. Daarboven, in La Haute Vaulx, had hij een hokje gevonden dat half woning en half stal was. Hij zat er eenzaam en verwilderd en hoorde in de heldere winteravond de kijfstem van de vrouw daarnaast.

Hij had er niet eens meer aan gedacht om verder te trekken. Het avontuur was dood in hem. De winter had de valleien afgesloten en de wereld vereenzaamd. De glans van het vuur en de nabijheid van de oneindige hoogvlakte onder de winternacht vervulden zijn leven vanals het donker werd. Hij zonk weg in zichzelf en dacht aan zijn jeugd als een grijsaard die veel rondom zich heeft weten wegsterven.

Als de dag verder was stapte hij de bossen door en schouwde

in diepte en verte. Dan genoot hij de kortstondige vreugde van het alleen zijn met aarde en hemel. En dikwijls liep hij over de weg, in de volle adem van de hoogvlakte, waar Lou's moeder hem op een zomeravond zo zacht had toegesproken. Die zat nu achter de gesloten blinden, het licht van de lamp viel over haar gelaat en haar breiende vingers en aan de muur hing het portret van de huidevetter met het harde gezicht die zelf in de looiputten had gestaan.

Nu liep Nickel, God weet waar. In een verloren gehucht misschien waar hij opsneed over de Kozakken en de vrouwen van de Balkan. En daarboven, aan de overzijde, stond de hut van Teresa. Tussen zijn heuvel en de hare lag het stadje.

Soms stond hij op de hoogte uit te staren in de late morgen, als de heuvels scherper te voorschijn waren gekomen uit de wegtrekkende wasem. Hij had een paar malen rook zien stijgen vanuit het bos, op de heuvel van de overkant. Vlak over de boomtoppen strekte de rook zich uit tot onzichtbare nevel. En Hans ging in zijn hok zitten en staarde in het vuur. De rook trok weg over de hoogvlakte.

Hij liep de heide af naar Kalterherberg toe. Heide en ven. Hij zag er de reeën onrustig snuiven, met aandachtige koppen alsof zij de wind zagen voorbij rukken. Hij dacht er niet aan werk te vragen bij de kleine boerkens; de huizen met de nietige vensters stonden in de kou achter de opengetrokken hagen. Uren ver van heide en ven en wild dat de eenzaamheid geniet van de winter.

Steeds was hij teruggekeerd naar zijn hok in La Haute Vaulx.

Op zijn slentertochten liepen hem haveloze mannen voorbij, ongeschoren mannen die de damp van hun adem vóór zich opjoegen in de warmte van hun gang. Die gingen voorbij zonder groet of blik alsof zij wisten waarheen en zeker waren van hun verblijf. Die liepen door deze tijd waarin de vaderlanden verdwenen waren, want elke hoek van deze aarde was hun

onverschillig. En jonge landlopers vroegen hem de weg en hoorden uit waar het in de streek best was; zij vermoedden in hem een zoals zij.

Hij was soms samengekomen in schuren waar een barmhartige boer de voorbijtrekkende heimatlozen een logies gaf voor één nacht. Daar werd niet gezucht of gevloekt. Die mannen schenen onderworpen en zonder vreugde of verdriet. De winternacht ging over hen heen onder de stilte van de sterren en zij trokken de nevelige morgen in zonder achter zich om te zien. Van schuur tot schuur, van winter tot winter.

Toen viel de eerste sneeuw en de stilte van hoogvlakte en bergen nam bezit van het stadje. Hij ging staan op de weg waar alle heuvels samenkomen in zachte stijging. En daar hief hij het gelaat naar de neerdrijvende sneeuw en voelde ze glijden en rusten over zijn warme oogleden. Dat was de eerste vreugde die hij sedert vele dagen had gekend. En hij strekte zijn handen uit in de overgave van zijn geluk. Op de gespreide handpalmen prikkelden de vlokken en de trage zucht van de sneeuw steeg op in hem.

Hij opende de ogen en keek rond, beschaamd dat iemand hem zou gezien hebben. En hij ging verder, de handen opengespreid, waartegen de vlokken aandreven en verstoven. Als een witte nacht lag over de wereld met een stilte zoals geen enkele nacht brengen kan. En in een vergeten van alles en van zichzelf stapte hij voort in de weldaad van de sneeuw.

In de avond zeeg zij steeds neer, aanhoudend. Waar een deur openging werd een wereld van zacht bewegen geopenbaard en de schijn van de lamp verloor zich in het witte gedwarrel. Dan was weer de sneeuw alleen met de nacht.

Hans ging dan aan zijn vuur zitten, en zijn geluk was te weten dat daarbuiten de sneeuw bezit nam van de aarde. Dit bracht een grote innigheid in zijn eenzaam verblijf. Want hij zag de hele wereld, al de paden die lopen van dorp tot dorp, en de

gehuchten en de huizen in dal en vlakte en de heuvels die hoog liggen in de nacht. En hij zag de mannen die lopen over de paden van deze aarde naar warmte en licht. Hij stapte mee, en in zijn eenzaam hok veroverde hij de aarde.

Op het Plein staan de huizen lelijk in de sneeuw. Zij zijn grauw, met zwarte venstervlakken in de dag zonder zon. De huidevetters zitten thuis, bij het vuur en keren hun rug naar het licht. De straat is verlaten in de omgewoelde modder. In de kamers is alles dof en de woorden klinken er gedempt.

Hans zoekt nu plekken waar geen voorbijgangers de sneeuw hebben bedorven. Hij kijkt niet naar de huizen. Hij heeft zijn losse, sterke gang teruggekregen en ziet naar de bergen in de witte zwijgzaamheid. De kloosterkerk staat schoon en zuiver; een vrome familie heeft die gekocht met de andere kerkgoederen. De deugd brengt percenten op. En hij gaat voorbij de vierkante vijvers waar het water de sneeuw in zijn zwarte onbewogenheid heeft opgenomen. Hij stapt de weg terug op waarlangs hij kwam, in de maneschijn, met de wind van de hoge venen in zijn kleren.

Half weg blijft hij staan. Hij wist het zweet van zijn voorhoofd en ademt diep. Vuil met witte plekken ligt het stadje zo vlak onder hem. De rook hangt loom tegen de heuveltoppen. En rechts tussen het pad en de bergkam in de eerste lichting van het bos staat de hut. Hij aarzelt niet en gaat voorbij.

En boven, heel boven waar de heirbaan loopt van Caesar en van Napoleon is de lucht bewogen zoals zij daar sedert de eeuwigheid was. Dat is hier het voorplan van de hoogvlakte, ven en heide, tot Eupen toe, met daar midden in het woud. Daar ligt de sneeuw ongerept tot in de lente. Het spoor van ree en hinde loopt er naar de Hille en de vos veegt er met zijn staart zijn sporen blind. En de havik hangt er te draaien tussen sneeuw en hemel.

Wie ernaar kijkt wordt niet verzadigd. Oneindigheid verzadigt niet. Het is een smartelijk geluk waarvan men niet kan weglopen.

Hij keert terug. Daar beneden stijgt de rook uit de hut. Eiken en berken staan errond. Een slaapzak ligt er over het sparrenrijs, heeft Nickel gezegd. En door het bos, van ver aan de overzijde van de berg, brengen de mannen eten en brandewijn. Teresa zit met haar donkere ogen naar het vuur te kijken en rondom haar plooien de wijde rokken. Die schopt ze soms weg en kijkt naar haar kleine voeten; deze lijken wonderklein en kinderlijk als de ruwe schoenen ervan wegvallen. Dan legt ze haar handen in haar hals en als ze dan de ogen sluit is 't alsof zij stil in zichzelf spreekt.

Het pad naar de hut is blankgesneeuwd. Van uit de deur loopt een spoor, enkele passen ver, aarzelt en verwart in het terugstappen. Zij heeft dan haar rokken hoog geheven boven de sneeuw; dan zijn hare enkels tenger tussen rok en schoenen.

Een wijle stond hij voor de hut. Hij keek naar de rook en naar de dikke lucht. Dan trad hij binnen.

Hij zag haar rug die naar de deur was gekeerd en de rosse omlijning van haar lichaam dat de schijn van het vuur droeg. Zij keek niet om.

Hij stond op het punt terug te gaan; besluiteloosheid klopte in zijn keel. En toen keek zij naar hem met half omgewend hoofd.

Ook zij aarzelde. Zij stond op en strekte half haar handen naar hem uit. Zo stonden zij bei een poze en hij sprak:

- Ik ben terug, Teresa.

Zij antwoordde niet. Zij kwam heel dicht bij hem en lei haar armen op zijn schouders. Zij zoende hem niet, zij sprak niet; zij stond alleen maar tegen hem met haar armen op zijn schouders.

- Hans, zei ze toen, Hans, grote, lieve Hans.

Dat was al haar tederheid. Haar lippen zochten zijn mond niet. Haar lichaam drong niet tegen hem aan; zij stond alleen heel dicht bij hem en keek hem aan.

Hij keek rondom de hut alsof hij een plaats zocht om te zitten, en zij sleepte haastig een bankje aan. Hij zat neer en keek in het vuur.

Dat brandde door de stilte van de hut. Het was vraag en antwoord en zij luisterden allebei. Zij nam een armvol hout en het flakkerde met scherpe vlammen op en toen spraken ze tot elkaar.

Het was een gesprek vol gelatenheid. Teresa deed een verhaal vol klachten. Zij liegt, dacht hij, zij is geboren met een leugen, ze heeft nooit anders gedaan dan gelogen. En hij luisterde, het hoofd gebogen naar het vuur toe.

Zij vroeg of hij honger had. Hij schudde van neen. Nickel had hem gezegd dat er nooit brandewijn te kort was. En een onoprechte luidruchtigheid schoot in hem op en hij vroeg jenever. Toen kwam er glans in haar gezicht en zij haalde een fles uit de hoek, achter het brandhout.

De geur van de sterke drank steeg in zijn hoofd. In de muffe reuk van de hut, in de lucht van verregende kleren en de slaap van de vrouw, was dit zuiver en krachtig. Hij voelde dan hoe de teug hem doortintelde en dronk nog tot zijn hoofd klopte in de gloed van de drank.

Teresa zat onderdanig naast hem. Vol vrees en gedweeheid zag zij hoe hij dronk en zij lei hare vingers op zijn keel waardoor de brandewijn slokte. Dan trok zij de fles uit zijn hand en lei haar mond op zijn lippen.

De dag was grijs; de hut bleef in het halfduister. Het was Hans alsof hij ver weg was van alles wat hij ooit gekend had. Tussen licht en donker bij het vuur en bij die vrouw, in de stilte en de sneeuw. En de wereld zonk weg en nam het nietig

stadje daar beneden op in haar eindeloosheid. De nacht stond over de klare stilte van de sneeuw. En vanop de slaapstee zag hij de ineenzinkende gloed van het vuur. Daarin ziet men altijd de bittere en schone onmogelijkheden die men eens gedroomd heeft. Het is verte en eeuwigheid.

In hokken en legerplaatsen brandt het nu, over heel deze aarde, en duizenden mannen voelen zich eenzamer en vol van heimwee en kunnen er niet van weg.

Hij lag lang wakker met Teresa naast zich; die sliep in de onwezenlijkheid van de waaierende haardgloed. Verzadigd en gelukkig was zij, zoals zij daar lag op de lage slaapstee.

En Hans zag terug de hooizolder van Prüm in de ruisend stille zomernacht van het Eifelland, met de geur van hooi en paarden en de zachte aanwezigheid van de jonge boerin.

Het gevoel van vernedering kwam nog eens over hem en hij schoof verder weg van Teresa. Het sparrenrijs kraakte onder de slaapzak. En hulpeloos, stilaan wegglijdend in de onmacht van de slaap voelt hij over zich het ritme van aarde en hemel die verzamen in de nacht en waarin het leven van de mensen schuil gaat.

's Morgens at hij haar brood. Het brood dat de mannen gebracht hadden uit de kleine hoeven ginds, in de verre, vlakke vallei. Hij bleef de ganse dag in de hut; de dag was zwaar en grijs, met nevels in de diepte en logge grijsheid daarboven. Toen de avond viel ging hij terug naar zijn hok.

Hij hoorde er de kijvende stem van de vrouw naast hem en het gezeur van kinderen. Alle ander gerucht werd gedempt in de matheid van de avond. Vruchteloos ging hij naar buiten op de weg naar de hoogte, om te zien of de sterren niet doorgebroken waren door dit kleurloze van hemel en lucht. Maar de hemel bleef gesloten over een wereld vol vale sneeuw.

Hij had nu geen heimwee naar de trekkers die langs de baan hun schuur opzoeken. Hij zat zonder lust of wens vóór het vuur.

Iets als een vage koorts tintelde soms door zijn lichaam; hij huiverde en ging slapen.

Hij ging terug naar de hut op de Thier. Teresa ontving hem met babbelende vreugde, maar hij bleef er niet. Hij kwam en ging; nu lag de kleine wereld van zijn bewegen tussen het hok en de hut waartussen, in de diepte, het stadje lag. En zwijgend at hij het brood dat Teresa hem voorzette.

Hij ging met haar stroppen zetten en ving kleine, magere konijntjes. Teresa vilde ze, met onverschillige handen, en de reuk van het gebraden diertje walmde door de dampige hut. Eens, op een klare morgen, zat een konijntje verstrikt hen aan te staren daar zij zijn spoor volgden onder de bomen. Het rukte met angstige ogen aan de strop en woelde in de zachte korst van de sneeuw. Het was deerlijk en onschuldig, en zo klein. Hans bleef staan en hij werd week toen hij het zag in zijn angst en zijn onnozelheid. Maar Teresa liep er heen en sloeg met een enkele stokslag zijn ruggegraat over; met wilde en vreugdige ogen had zij toegeslagen en toen had Hans haar de stok ontrukt en ze in de sneeuw gestoten. En zij keek naar hem op met ogen vol verlangen om die kracht die in hem opnieuw levend scheen geworden; zij lag in de kou van de sneeuw; boven haar de ijle lucht en het gelaat van Hans, die zij naar zich wilde toehalen. Maar in zijn ogen lag zoveel ingehouden woede dat zij angstig recht kroop en voor hem uit naar de hut ging.

Zo werd dikwijls voor die twee het samenzijn vol drukkende, eindeloze uren. Dan haalde zij de groene fles met brandewijn voor en de hitte van de drank doorreuzelde hen. Dan flakkerde zij op en zong met haar hinnikende, harde stem de hete liederen die haar heupen deden deinen en haar hoofd deden oprichten in het trotse gebaar van verleiding. En zij danste met schitterende ogen, met de schijn van het vuur lichtend in haar ogen en over haar lichaam.

Hij keek haar aan, weggerukt uit zijn gedachten en uit dit

kleine stukje van de wereld waar hij in de kringloop van zijn korte leven was weergekeerd. De horizonnen sloegen wijder uit. De wereld werd ruimer, en op het ritme van de dans ademde hij snel. Tot alles in hem duizelig en verward werd en hij naar haar toesprong en zijn armen om haar lei, de golving van haar dans voelend wegebben tegen zijn lichaam.

Zo waren er enkele uren van vergetelheid waarna hij weer in zichzelf terugzonk. Dan ging hij naar buiten en zag onder zich de vuile plek van het stadje in de sneeuw en boven hem voelde hij de ongemetenheid liggen van venland en hemel zonder einde.

Hij kroop terug bij het vuur en zat zwijgzaam naast de vrouw. Hij wist ze vreemd van hem en ging naar buiten, zonder groet, naar zijn hok in het arme straatje van La Haute Vaulx dat ligt tussen het stadje en de weg naar de hoogvlakte waarover zonder rusten de wind veegt.

Hoofdstuk IV

Door een dwarreling van sneeuw kwam hij naar huis. Hij rilde en gloeide van de koorts toen hij de vlam uit het haardvuurtje zag trekken in de schoorsteen. Hij lag er krachteloos naar te kijken en voelde de hitte en de kou over hem gaan. En een groot verlangen steeg in hem op met de koorts om te gaan door de sneeuw. Hij wankelde naar de deur en voelde hoe de storm zweepte tegen zijn lichaam. Kreunend zonk hij terug neer bij het vuur.

En die nacht zaten de wildste fantazieën boven hem. Paarden holden voorbij en de gloed van zomerzon op bergruggen brandde over hem. En wondere strelingen huiverden over zijn lichaam heen met grote donkere vrouwenogen en rode lippen in bruine gezichten. En de smaak van wijn die zwart is en op die rode lippen achterblijft als een mist. Dit alles is rondom hem en als hij de ogen opent staat alleen voor hem de vlam van het haardvuur die geen warmte geeft en is als een geschilderde tong. Dan sluit hij weer de ogen, ebbe en vloed van koorts deint door hem. stijgt en zakt, en de lucht van de hooizolder van Prüm omvangt hem en de armen van de jonge boerin liggen om zijn lichaam; hij voelt hun druk overal en de huid van de vrouw is een wondere prikkelende geur van heikruid en warme lichamelijkheid.

De vrouw van daarnaast komt bij hem. Zij heeft hem horen roepen; het was alsof hij bevelen riep en tot paarden sprak. Zij heeft nog een oude, zware deken over hem gelegd, het vuur

geklaard en hem warme brandewijn gegeven. Zij is oud genoeg om zijn moeder te zijn en jong genoeg om zijn hoofd tegen haar borst te leggen en zo een ogenblik te blijven zitten met de ogen gesloten. Twee dagen ligt hij zó. Buiten is de storm gevallen, hij vraagt aan de vrouw de deur open te zetten dat hij de sneeuw en de lucht kan zien. In dikke stilte ligt alles buiten en de zon schijnt over die stilte. Dan sluit hij de ogen en zinkt weg in een slaap zonder stoornis, in een wijde onbewustheid zonder oevers.

De vrouw komt hem trouw verzorgen. Haar stem klinkt zachter dan die waarmee ze op haar man en kinderen scheldt. Zij heeft een lichte hand als zij hem helpt en zijn haar wegstreek van zijn voorhoofd. Hij geeft haar geld. Bijna zijn laatste geld is het. Zij neemt het aan en bloost. En als zij het aangenomen heeft is het of haar stem harder klinkt. Hij is vreemder geworden van haar.

Als hij opstaat en naar buiten gaat, is de wereld zo doorzichtig helder dat hij ervan duizelt. Hij ademt diep de ijle lucht in van sneeuw en zon. De verte ligt zuiver en zonder einde. En daar beneden ligt het stadje te leven in zichzelf. Geen die naar boven klimt en de sneeuw voelt wegschuiven tegen zijn knie. Daar leven ze in zwarte kamers en huiveren als hun voet in 't ijswater van de aangevroren plassen zinkt. En als Lou moest komen zou haar gezichtje glimmen in de adem van het sneeuwland en in het spoor zou zij behoedzaam haar voetjes zetten, en aarzelen en rondom zich kijken.

Hij maakt een lange omweg. Hij gaat helemaal rond de stad, over de hoogten. En overal ziet hij de vlakke diepten en daarboven het vlakke hoogland. Rechts in de verblindende eindeloosheid van de zonneschijn ligt Bévercé en daarboven, verlaten en trots, Xhoffraix. En dan weer de weg die loopt boven de vallei en het bos waar de hut staat.

Geen sneeuw is er platgelopen. Hij speurt naar voetstappen

die gaan en komen. De laatste sneeuwval zal ze overdekt hebben. Het is alsof de beslotene reuk van de hut hem tegenslaat.

Hij stoot de deur open. Een verstorven geur van houtrook kleeft aan alles wat erin is. Hij maakt vuur in de haard en neemt nog een rest brandewijn van achter de takkenbossen. Op de bank voor de haard zit hij en wacht terwijl de jenever ruist door zijn hoofd. Hij dut in en wordt wakkergeschrikt door de beweging van zijn sluimer.

In het schemervuur van de hut ziet hij de slaapstee. Hij heeft maar één verlangen, te slapen, en met de schijn van het vuur over hem zinkt hij weg op de slaapzak.

Als hij wakker wordt is alles grauw rondom hem. Het sneeuwt weer. Hij gaat aan de deur staan en wordt omhuld door de grijze prikkeling. Hij krijgt het gevoel van reddeloze eenzaamheid; en een gevoel van onrust.

Hij maakt vuur; hij kijkt zich verloren in de gloed en zijn gedachten dwalen af. Hij zit met de rug naar de roerloze wereld waarover de stilte beweegt in de sneeuwvlokken en hij staart naar het in zich levende vuur. Vuur geeft altijd de troost van fantazievolle gedachten.

Teresa komt binnen. Zij schudt de sneeuw van haar hoofddoek en haar ogen en handen glinsteren tegen de glans van het vuur, en op haar lippen ligt een vochtige schemer. Zij zet zich naast Hans en beiden zwijgen.

Tot zij vraagt of hij blijft.

En hij antwoordt:

- Ik weet het niet.

Zij wordt hartstochtelijk en hevig. Niet van liefde of verlangen naar hem maar van iets dat haar woedend maakt en dat zij zelf niet weet. Zij vervloekt de mensen en de wereld en dit land waarover koude en nattigheid ligt, en de boeren die gesloten en gierig zijn en somber als zij omarmen. Zij roept om haar moeder die zo braaf en zo goed was voor haar en vermaledijdt

de dag waarop zij haar land heeft verlaten. En zij smeekt de heiligen die macht hebben in haar land en verwenst ze omdat zij zich over haar niet hebben ontfermd.

Sedert lang had Hans niet meer geweten wat medelijden was. Nu voelt hij het. En hij ziet voor zich het meisje dat hem in Spanje door de kwabberige moeder werd in de armen gedreven. Licht en rank was Teresa en haar omhelzing had die nieuwsgierige hevigheid van de ontwakende vrouw. En gedwee als een huishondje was zij.

Hoe lang is dat geleden? Hij zoekt de dag en de maand; verschrikkelijk is het dat zij beiden zo oud zijn geworden op die korte tijd. Zij zit nu naast hem en de gloed van het vuur valt ongenadig op de onrustige, gejaagde ogen waaronder waterzakken grauw afronden op het vervuilde gezicht. Zij zit daar ineengedoken als een vrouw die de trots en de veerkracht van haar lichaam in herhaalde moederschap heeft verloren.

Zijn er wel twee zo op heel deze aarde? Zo gebonden en toch zo heimatloos. De mannen die van avond tot avond gaan op zoek naar een schuur voor de nacht hebben het gezelschap van de aarde en de wolken terwijl zij gaan.

Hij legt zijn arm om haar. Haar heup is scherp en hard. Hij weet hoe afgemagerd haar borsten zijn geworden, kinderlijk haast met de tragische purperen vlek erover. Zij voelt dat hij goed is voor haar. En zij legt haar hoofd op zijn schouder en zij zitten samen zonder spreken en kijken in het vuur.

Nu is alles verloren in de nacht. Er zitten twee mensen bij de gloed en het vuur vult hun gedachten.

Er wordt aan de deur getast. Iemand klopt zijn schoenen af tegen de wand. Het is een korte, geblokte man met een zak in zijn hand. Hij is over de bergkam gegaan en heeft zijn ogen klaar gewreven van de sneeuw en hij heeft gevloekt omdat de sneeuwval alle paden had blank gelegd. Zijn baard is nat van de lucht en van zijn adem en hij blaast de nattigheid van zijn snor

met uitgestoken onderlip. Hij zal niet terugkeren vanavond. Hij wil vuur, hij heeft brandewijn mee en eten, en daarbinnen is de vrouw die weet dat hij komt. Zo is het afgesproken.

Nu glimlacht hij en voelt zich warm worden en tevreden. Hij stoot de deur open en knipoogt tegen de vuurschijn. En hij wil terug, al grommend, want er zit een kerel op zijn plaats, op de bank, maar hij klemt zijn zakje vaster in de hand en blijft staan.

- Goedenavond, zegt hij, fris weertje vanavond.

De man op de bank antwoordt niet. En waarom gebaart dit sakkerse wijf dat zij van niets weet en waarom is zij niet alleen?

De man ziet dat de andere lenig is en sterk van lichaam. Hij strekt zijn handen uit over het vuur; dit brandt doorheen hun zware zwijgzaamheid.

- 't Is hier stilletjes vanavond, ik zal u wat helpen, zegt de man.

En hij krijgt een fles te voorschijn, een groene fles met lange hals. ‘Dobbel graan’ zegt hij en hij klokt aan de fles en smakt knallend met zijn tong. Zij rukken een beetje op en hij gaat naast hen voor het vuur zitten.

De tijd gaat traag en pijnlijk voorbij. Zij eten langzaam om toch iets te doen en zij drinken om beurt aan de fles. Het is zonderling om te zien hoe de korte, sterke man onrustig wordt. Als hij dichter bij Teresa schuift en zijn arm wil leggen om haar weert zij hem af.

Dan haalt hij een fijfer uit de zak en kijkt haar listig aan alvorens hij begint te spelen. Hij speelt hard, altijd even hard, hij blaast met al de adem die in hem is. Waar heeft hij dit lied geleerd? Het is een knallende Spaanse melodie waarbij geen enkele vrouw aldaar kan blijven stilzitten. En Teresa wordt onrustig; zij schudt het hoofd alsof zij met zichzelf in beraad is, zij neemt een gulzige slok jenever en dan staat zij recht met verwilderde ogen als een slaapwandelaarster.

En zij danst. Daar zijn de bergen en de harde gele aarde, geel

en vuilroze zijn de huizen en de geur van zon ligt overal. De kastanjetten knetteren en de mannen met vale gezichten kloppen de maat mee in hun handen. Daar zingt zij, Hans hoort haar hinniken. Hij valt van haar weg; hij zit daar alsof hij slaapt en niet weet wat rondom hem gebeurt. Hij ziet de wereld vol sneeuw en voelt de ruwe zuiverheid van de nacht. Zij gaan over de blank gesneeuwde paden, zij stappen tot de nachtelijke schuur hen opneemt. Sterren en sneeuw, dat is nu heel de wereld, dat is nu de verrukking van de wereld. Daarin staan de bossen in hun sobere stilzwijgendheid en de huizen, donker en warm.

Zo was het altijd, zo zal het altijd zijn. En als die grootse verrukking u aan het hart pakt dan vallen de mensen weg rondom u, gij schrijdt over de wereld, uw adem is de wasem van uw leven; hij wordt weggerukt uit u en uw bloed klopt sterk in u.

De man had opgehouden te spelen. Zijn gapende mond stond hol in zijn baard en in zijn ogen lag wilde, begerende verbazing. Teresa danste voort, op het jagende ritme dat in haar zong en eerst toen de man haar aangreep viel de roes van haar weg. Zij weerde hem niet af en in de stilte was alleen hun bewegen hoorbaar.

En de stilte riep Hans weer tot zichzelf. Hij keerde zich om op de bank en riep: Ik wil het niet.

Maar de man grinnikte en gaf een trap op de bank dat zij omkantelde. En Hans sprong op en duwde Teresa opzij. Hij rukte aan de baard van de man, die huilde en schopte; en al de kracht en woede die ooit in hem waren geweest, stegen op in hem en toen de man vloekend in de sneeuw lag trok hij de deur dicht en bleef staan te midden van de hut. Nog eens riep de man buiten gemene scheldwoorden, toen nam de sneeuw en het bos hem op.

Met één teug ledigde Hans de lange groene fles en zonder naar Teresa te kijken die op de slaapstee neergehurkt zat, rukte

hij de deur wijd open, ademde diep in de zware sneeuwlucht en trad naar buiten.

In het stadje waren soldaten aangekomen. Moede mannen met doffe ogen. Zij verhaalden niet over hun heldendaden, zij zongen niet, zij zaten zwijgend over de sneeuw heen te staren en aten onachtzaam wat hun voorgezet werd. Bij velen was het ledertuig door touwtjes vervangen en zij roken alsof zij in een grafkuil hadden gelegen.

De oude rechter zag ze voorbijgaan onder zijn vensters. Hij staarde ze na en ging lang zitten peinzen in zijn leunstoel. En de Malmedyers, die haat aan het koningdom hadden gezworen en erbij stonden toen het kruis van St.-Barbarakapel werd neergehaald, keken bezorgd naar de nieuwe gebeurtenissen. De stemming werd gedrukt, de ‘remplaçants’ werden duur: 100 Louis d'or vroeg men ‘pour un seul individu’. En als ze de soldaten zagen in hun doffe gedweeheid vroegen de huidevetters zich af voor welk leger het leder zou zijn dat nu in de putten lag en rondom de stamtafel waren ze voorzichtig in hun gesprekken. Er waren er die niet meer uitgingen.

Een bevelbrief van monseigneur de bisschop verbood aan leden van de geestelijkheid toegang tot de drankhuizen. Dat gaf een paar uren scherts en schuine toespelingen. Dan viel alles terug in de stilte van de winter en van de tijd.

Hans had de nieuw aangekomen soldaten gezien. Enkelen waren de weg naar de hoogvlakte opgeklommen. Hij had geen lust gevoeld om ze aan te spreken. De soldaten drentelden met moede stap naar een kroegje en zaten gelaten naar hun drank te kijken. Dan verdwenen ze naar beneden, in de donkere plek die het stadje maakte in de ondergesneeuwde vallei.

Maar dikwijls slopen bij avondtij deftige burgers langs het pad dat van de Thier naar de hut voerde tussen weg en heuvelkam; of langs omwegen geraakten ze tot bij Teresa. Soms zaten

twee of drie heren van het Plein met rode koppen te fluisteren over die wondere, bronstige dans en de lage slaapstee. En het instinkt dat de soldaat drijft naar de vrouw die hij verlaat zonder pijn of heimwee, bracht kleine groepjes naar de hut. Elke sneeuwval bedekte voor enkele uren het ingetrapte pad.

Vele huidevetters vergaten de onrust van hun dagen als zij over haar spraken. In het ingewinterde stadje was de branderige drift waar mannen bijeen zaten. Vooraleer het venster van hun slaapkamer te sluiten keken zij naar boven in de chaos van sneeuwvlakken en zwarte bossen en hun verbeelding dreef hun bloed vol vuile onrustigheid.

Teresa had vergeefs op de terugkomst van Hans gewacht. Vele avonden had zij het vuur gedoofd; als dan geklopt werd hield zij haar adem in en luisterde. Een man ging brommend weg. Het was Hans niet. En zij bleef in het donker neergehurkt op de slaapzak, trillend en half ingeslapen tot zij moedeloos opendeed als er andermaal werd geklopt. Zij was verzonken in haar vreemde lot.

Toen kwam er een middag zo stralend over de vallei en over die vlakte die golfde met sneeuw en bos naar de venen toe. Zij streek heur haar uit haar ingevallen gezicht; haar ogen stonden vast en klaar en zij smolt sneeuw om zich te wassen. Bij het vuur stond zij en haar lichaam trilde van de kou van het water waarover de vlam haar verzachting lei. En sneeuw uit een emmer hield ze tegen haar borsten met uitgespannen vingeren. Langzaam ritselde het sneeuwwater over haar tot zij de gespannen koude borsten in de handen hield. Zij glimlachte om de kracht en de levenslust die door haar ging.

Zij voelde zich vernieuwd toen zij buiten kwam en sloeg het pad in naar boven. Zij hield haar gezicht lang naar de zon gekeerd en sloot haar ogen onder het licht, zij voelde het over haar schuiven, over de handen die ze boven het hoofd had gekruist en luisterde naar de heldere stilte rondom haar.

Zij zag het bosje waar zij met Hans geweest was toen hij met haar voor zich op het paard de weg naar Stavelot was opgereden. Een bruin paard was het en zijn nek rook krachtig; zij had graag de reuk van paarden. Met Hans had ze geslapen op de hooizolder boven de paardenstal. Ach, dat was goed geweest. Het bosje daar was toen zo warm van de zon en het gras geurde lauw. Zij zou zo op gras willen liggen, dan was het of die geur in u opsteeg.

Zij deed de lange weg rondom de stad, van heuvel tot heuvel, en rustte uit in de dennenbossen waar de slappe sneeuw de dennenaalden liet zien die veerden onder de voet.

Het was een eindeloosheid die haar overweldigde en bang maakte en zij daalde gejaagd naar gezelschap tot aan het hok waar Hans moest wonen. Daar zat hij met de rode vlek van koorts aan de slapen en hij luisterde naar het ritme dat steeg en daalde in hem.

Zij ging tot hem en drukte zijn hoofd aan haar borst. Hij wist niet hoe die zich gespannen had in de sneeuw, hoe helder en krachtig die nu was.

- Wat komt gij hier doen? vroeg hij.

En zij antwoordde niet, maar kuste hem. Zij kuste hem trouw en zonder onstuimigheid, een kus van gewoonte en oude tederheid. Zij verlangde weer met hem te zijn, met hem alleen, waar de mensen hen niet kennen. En te gaan, over de sneeuw die grijs en angstig lag over de wereld, van schuur tot schuur, tot waar zij opnieuw de zon konden ontmoeten.

- Te laat, zei hij.

Hij opende de deur en zij keken beiden naar buiten. Zij voelden zich ingesloten, - en in haar angst begon zij te schreien. Scherp en lang schreeuwde zij en keerde zich tegen hem. En hij hoorde, gebogen naar het vuur waar hij de beelden zag van haar woorden, de kreet van haar woeste liefde en de kreet van haar verlatenheid.

In zijn eigen verworpenheid voelde hij de behoefte haar kwaad te doen; hij zei: ik heb geen jenever. Toen schold zij hem uit en hij luisterde met welbehagen en zij verhaalde met lust in haar eigen schande, van de vele omhelzingen, waarin zij hem vergete.

had.

Toen sloeg hij de deur open en wierp haar buiten.

Hoofdstuk V

Drie dagen zat hij binnen, de fantazie van zijn koorts gestegen door de grillen van het haardvuur.

Met elke avond klom de angst in hem. Zijn geest was ziek van eenzaamheid. Het laatste was nu weg van hem. En voor het eerst voelde hij schuld tegenover Teresa. Want om hem was zij weggelopen; hij had geen woede meer tegen haar; hij dacht aan die arme kleren waarin zij hem was nagelopen en hoe trots haar harde ogen hadden gekeken naar de verte en diepte toen zij trokken door het dal van de Amel. Van haar onstuimigheid was in hem alleen medelijden overgebleven.

En een onnoembaar zware vlaag van medelijden kwam over hem, van medelijden met zichzelf. De vlam van geestdrift was uitgebrand, zó vlug dat hij zich niet meer kon voorstellen wat hij twee jaar tevoren gedacht en gewenst had. Hoe snel versleet de jeugd in deze nieuwe wereld.

En ook met zijn kindsheid had hij medelijden, en grote vertedering over zijn onschuld en zijn gehoorzaamheid en om zijn gevouwen kinderhanden en om zijn witte nachtkleedje. Om zijn angst in de duisternis en zijn geluk om de warme kamer in de winteravonden. Hij zat over zijn ziel gebogen in angst en schaamte. De koorts van de eenzaamheid joeg door hem. ‘Tweeëntwintig jaar,’ zei hij. En hij herhaalde: ‘Tweeëntwintig jaar’.

Daarnaast werd niet meer gekeven. Daar had het leven ontferming gevonden in de slaap. Zij zouden morgen opstaan en kijken naar boven waar altijd diezelfde grauwe sneeuw lag tegen de bossen en de hemel. Voor hen was geen wereld veranderd. Voor hen verandert de wereld nooit.

Hij lag languit op zijn slaapstee, de ogen vervuld van de trage gloed van het vuur en merkte niet dat Lou binnen was geslopen.

Met wijde angstige ogen stond zij over hem en haar hand beefde toen zij die op zijn schouder legde.

- Hans, vlucht, lieveling, ze komen, hijgde zij.

Hij zag haar aan, ver en onbegrijpend. Hij ging recht zitten en vroeg:

- Ik begrijp niet, wat gebeurt er?

De stad was vol rumoer; de Spaanse was daarboven in haar hut dood gevonden, gewurgd. En nu riepen ze allemaal dat Hans de moordenaar was.

Ongelovig luisterde hij. Het was hem alsof zij van onbekende mensen sprak, alsof dat alles buiten hem lag.

- Is ze dood? vroeg hij stil.

Zij knikte.

Hij keek ver weg van haar, hij keek in de vlammen. Het was wonder hoe rustig hij was; hij zei alleen voor zichzelf: Teresa is dood. En zat zo stil alsof hij droomde.

Zó zag Lou hem zitten. Was hij het niet die de vrouw had gewurgd? Zij had het geloofd, zij had het vernomen zonder angst. Zij had geen medelijden, niemand in Malmedy had medelijden. Daar zegden ze allemaal: ‘Dat moest ervan komen.’ En nu zij hier was wist zij niet wat ze zeggen zou.

Toen keek Hans op; zijn ogen stonden klaarder; hij stond recht en kwam naast haar staan.

- Zeg mij alles wat er gebeurd is, vroeg hij.

Een soldaat was van daarboven komen gelopen. Hij had ge-

roepen: ‘Ze is dood, ze is vermoord.’ Ze lag in haar hut op de slaapzak. Ze was reeds koud, zei de soldaat; ze was half aangekleed en ze lag daar gewurgd. Dan waren de gendarmes naar het bosje gegaan. Daar waren vele sporen; in drie richtingen waren er sporen. Een ervan liep door het bosje naar omhoog, naar de weg toe van de hoogvlakte en vele sporen liepen naar de weg, naar de stad toe. Er was nog wat geld in een zak van haar rok. ‘Dat is geen roofmoord, dat is wraak,’ hadden de gendarmes gezegd. Een ledige brandewijnfles lag in de hoek. Een man rook aan de lippen van de dode. ‘Niets’, zei hij.

En toen de mensen terug in de stad waren gekomen, waren ze beginnen te fluisteren. Tot weldra iedereen zei dat Hans het gedaan had. Wie anders zou zich willen wreken hebben op zo'n vrouw?

‘Op zo'n vrouw’? herhaalde Lou.

‘Dat is het laatste nu,’ dacht Hans. En hij zei:

- Ik heb het niet gedaan, ik ga niet weg.

En zachter aarzelend zei hij:

- Ik dank je, Lou.

Zij keek hem aan met grote ogen, schoon van de tranen die erin gestaan hadden.

- En had jij het gedaan, ik zou toch gekomen zijn, Hans. Jij hebt nooit geweten.

Zij zwegen en toen zei ze zacht:

- Ik dacht ook dat jij het gedaan had.

Hij antwoordde niet. Er was medelijden in zijn ogen toen hij op haar neerkeek. Het leek hem wel toe dat zij kleiner geworden was naast zijn lange magere gestalte. Hij nam haar hand en hield ze in de zijne. Zacht en fris was ze in zijn hete droge hand. Hij voelde een vreugde ze vast te houden, alsof hij nu weg was uit zijn eenzaamheid en omsloot ze in bei zijn lange magere handen.

Zij voelde dat het meer was dan een liefkozing.

- Vlucht toch, smeekte ze, ze zullen je niet geloven. Ze zijn zo hatelijk voor jou; ze zullen je opsluiten en ik kan het niet verdragen. Lieveling, ik zal bij je komen, ik zal gaan waar jij bent, maar blijf hier niet.

Een ontroering van geluk kwam over hem. Hoe lang was het geleden dat iemand nog tot hem had gesproken? Elk woord was een nieuwe, lieve klank en hij zei:

- Zeg mij nog eens dat je mij lief hebt.

Zij boog zich boven zijn handen en kuste die, zijn dorre koortsige handen, zijn verarmoede magere handen.

- Had ik gedaan wat ze zeggen dan nog zou ik niet vluchten, zegde hij. Ik ben aan het eind van mijn krachten en de wereld ligt gesloten voor mij. Voor mij ligt alles gesloten en achteruit kan ik niet. Een ogenblik heb ik gemeend dat met jou alles goed kon worden. Het was te laat, Lou, het was te laat.

- Waarom? vroeg zij. Het is nooit te laat als men lief heeft.

Hij antwoordde niet; wat hij vroeger had gedacht, wat hij van het leven verwacht had was hem onduidelijk geworden. En hij voelde een grote schuchterheid om van zijn jongelingsdromen te spreken, zelfs nu dat zij naast hem stond als voor een afscheid. Het was alsof het rondom hem opnieuw eenzaam werd in dit onbegrijpen van het meisje en die onmogelijkheid om weer in zichzelf terug te vinden wat in zijn ziel had geleefd.

Hij ging neerzitten op de slaapstee en liet zijn hoofd in de handen rusten.

Zij kwam naast hem en legde haar hoofd op zijn schouder. Zo zaten die beiden daar in een weemoed zonder woorden.

Eindelijk legde zij haar arm rondom hem. En zij verhaalde hoe zeer zij hem had liefgehad en hoe zij altijd naar hem had gewacht. In het overschouwen van haar eigen liefde kreeg haar meisjesdroom nieuwe schoonheid. Zij kuste hem en fluisterde dat hij

zou vluchten, dat zij zou meegaan met hem, overal, en gelukkig zijn waar zij ook maar met hem was.

Een ogenblik liet Hans zich wegdromen in haar woorden. Niet meer alleen gaan, niet meer de dagen aftellen met zichzelf. Iemand voelen naast zich die gezelschap is, al wordt geen woord gesproken. De wegen die liepen door troosteloze nachten, in de wereld vol afgestorven sneeuw en dode huizen, schenen hem lichter om te betreden. Maar als hij ze naast zich zag zitten, zo klein en hulpeloos met haar sierlijk hoofdje en haar gretige ogen, viel de machteloosheid van zijn leven terug op hem en hij drukte ze sprakeloos tegen zich aan.

Was hij nu gegaan met haar door de nacht als een vrije jonge man die veel leed heeft uit te spreken, dan had hij alles gezegd wat zolang onuitgesproken lag in hem. Dan had hij de troost en de verlossing gekend te kunnen biechten in de kracht van de zelfvernedering; want hij had niemand ontmoet waarmee hij kon spreken over zijn ziel. De hoop die hij had gedragen, de verwachtingen die hem trots hadden gemaakt en de ontgoocheling die zijn hart hielden gesloten voor de mensen, dat was hem gebleven als een ziekte; en op dit ogenblik wist hij dat het voor hem te laat was.

Hij wankelde rond het hok. Zijn hoofd gloeide; hij legde Lou's handen tegen zijn slapen en zegde: ‘Zo is het goed, lieveling, zo is het goed,’ En zij bleef zo stil staan voor hem.

Tot hij zei: ‘Ga nu naar huis, Lou, ga rusten. Ik zal nooit vergeten wat ge voor mij gedaan hebt. Ga nu.’

Maar zij was koppig en zei dat zij bij hem bleef tot het laatste. En zij smeekte nog dat zij beiden zouden weggaan.

Zo vergingen vele uren. En in de lange pozen waarin zij zwegen hoorden zij alleen het gerucht van elkaars jonge leven; het hart dat jaagt, de adem die beeft in de borst en het zachte geschuif van een hand die gedachteloos gaat over wang en voorhoofd.

Soms spraken ze tot elkaar met woorden waar medelijden klonk in de tederheid, en zo bleven zij tot ze kwamen.

In de vroege morgen kwamen ze, toortsen en mannen die opklauterden door de sneeuw. Hans zag hoe door de opengerukte deur de vale schemer de wereld omving. Hij hoorde hoe hij hard werd toegesproken; het drong alles tot hem door als door een mist. Vervaakte mannen stonden huiverig rondom hem; een paar vrouwenstemmen krijsten. Hij voelde hoe Lou hem kuste op zijn mond. Hij stapte door de logge kou naar beneden, door toortsgloed en vervuilde sneeuw. Langs stugge gesloten huizen waarover de schijn van de fakkels schoof.

Hoofdstuk VI

Als ge een hoek omslaat, staat ge op het Plein; vlak bovenaan is de heuvel Livremont. Dat ziet Hans aanhoudend voor zich in het hok waar hij gevangen zit.

Ze hadden hem ondervraagd; streng en kort, zoals zij die weten wat de waarheid is. En hij had even kort geantwoord. Uit de vragen die hem werden gesteld rees de beschaming op van vele dagen. En ook de dode werd niet verschoond door hun woorden.

In de huizen op het Plein werd erover gefluisterd terwijl naar de overzijde werd geloerd. Afkerigheid voor de lusten van het lichaam heerste er nu voorlopig. Men wist hoe die en die de weg naar de hut waren opgegaan; velen sliepen niet meer uit vrees voor de rechter ontboden te worden en gingen niet van huis zonder een flink bedrag op zich. Want het gerecht hoeft geen fatsoenlijke mensen onnodig in hun reputatie te storen. Het zou in vele huizen een gedrukt Kerstfeest zijn.

Als ge de hoek omslaat, staat ge op het Plein. De arduinen trap vóór het huis is uitgesleten. Daar zit nu de oude man; hij zit vlak bij het vuur en ziet niet hoe de dag naar de avond zakt. Dat was een ongekende smart voor Hans. Was het niet het smartelijkste van alles dat zijn vader van hem zou kunnen denken dat het waar was? Hoe was hij zuiver en eerbied waard,

de oude man, die streng tegenover zichzelf had geleefd en streng was geweest tegenover de anderen.

Hans had veel aan zijn vader gedacht sedert hij gevangen zat. Het was niet in hem opgekomen dat voor het stadje de oude man nu gelijk had gekregen. Had het wel ooit bestaan, gelijk of ongelijk, tussen het oude en het nieuwe? Zo zat hij na te denken in gedachten zonder einde. Het doffe leven van de straat kwam tot hem door. Hij volgde het op: achter de hoek daar ligt het Plein.

En aan de overkant van het Plein woont Lou. Nooit heeft hij ze zo klaar vóór zich kunnen terugroepen als nu. Zo klein en hartstochtelijk en met een goedheid die hij nooit heeft vermoed. Elke gedachte aan lust is van hem weggevallen. Hij denkt alleen aan haar goedheid, aan de koele handen die tegen zijn slapen waren gedrukt en aan haar stem, die avond toen zij het kwam zeggen van Teresa.

Nu staat Hans recht. Hij gaat staan onder het kleine venster; koud is het daaronder. En als een weerschijn van de avondgrauwte komt erdoor. Hij ziet Teresa. Op de slaapzak lag zij; zij was half aangekleed en er zat wat geld in de zak van haar rok. Zij heeft gedanst onder het gehinnik van haar zang en daarna tastten de mannen naar haar; haar ogen waren zwart; zij braken in de greep van vele armen, daarboven in de hut. En hij ziet ze voor zich, het harde haar, en de gedrongen borsten, bleek onder het bruine gezicht en de donkere keel.

Hij ziet ze voor zich zonder iets van de driftige vreugde te speuren die hem naar haar steeds had teruggebracht. Hij ziet ze in de schamelheid van haar dood. Ze ligt nu onder de aarde, in dit ondergesneeuwde stukje wereld. En hij gruwt van de verwording; de ogen en de borsten die worden uitgevreten, en de dijen en de schone ronding van de schouders en de armen. Nooit heeft hij zo aan de dood gedacht; hij voelt hem nu naast zich. Hij heeft Teresa in zijn armen gehouden, zo weinige dagen

geleden; ai, dat bezit van enkele uren. Hij wordt angstig en ziek. Wat zullen ze doen met hem? En nu staat hij zelf, hij alleen, in schrikkelijke aarzeling in het midden van zijn gedachten.

Nooit heeft hij de dood zó gezien; veel doden heeft hij aan de wegen zien liggen, boeren en soldaten. Onbekende mensen die geboren schenen om zo te sterven. Maar die verschrikkelijke naaktheid waarin hij de dode Teresa ziet, die waanzinnige verwording, dat ineenzinken van buik en borsten, die ledige oogholten.

Hans ligt ziek in de angst voor de dood.

De mannen die elkaar aan de wacht aflossen hebben een pad schoongeveegd in de sneeuw. Zij lopen hun voeten warm op de keien; het klinkt eentonig, maar het is beweging en geluid, een klein deeltje van de wereld daarbuiten. Van tijd tot tijd praat de schildwacht luid als een andere soldaat voorbijgaat of roept een meisje aan. De tucht is losser geworden. Nu en dan verdwijnt er een en men ziet hem niet meer terug. De nieuwe wereld is moe geworden van zichzelf.

Soms is het ook alsof er absoluut niemand de wacht optrekt. Dan luistert Hans scherp toe, waarom weet hij niet. Dan denkt hij aan de wijde wereld die ligt rondom dit gevangenishok aan de voet van de heuvel Livremont en aan het genot daar te marcheren uren aan één stuk, met wind en wolken.

En nu is het ook zo'n nacht. De maan is volop doorgebroken. Dan is het een vreugde die niet te noemen is, te kunnen gaan door sneeuw en bossen in de wijde schijn van de maan. Geen dag is zo schoon; nooit is de wereld zo ruim als dan.

Tot in het gevangenishok dringt de helderheid door van de maannacht. Als een halve dagklaarte ligt rondom Hans. En buiten is er als een gefluister; het duurt lang. Dan wordt de deur ontsloten en een vrouw schiet haastig binnen; zij komt naar Hans toe; zij doet teken dat hij zich stil zou houden. Het is Lou. Zij zet zich naast hem op de brits, hijgend slaat

zij haar hoofddoek achterover. ‘Nu ben je spoedig vrij,’ zucht zij. Hans begrijpt het niet. ‘Hoe kom je hier?’ vraagt hij, en zij glimlacht en neemt zijn hoofd tussen haar handen en zegt niets. Zij luistert scherp toe. Een stap verwijdert zich. Dan is alles weer stil.

Nu kan Hans weg. Zij had de schildwacht omgekocht, en dan nog de volgende. Die waren op weg waar niemand hen ooit zou vinden. Blij dat zij met geld in hun zak weg konden uit de ontreddering en de verveling. Vele uren had Hans voor zich en hij kon bij dageraad zo ver zijn dat ze hem niet konden achterhalen. En spoedig zou alles vergeten zijn. Alles lag reeds in wanorde, en de leerlooiers zaten met grote zorgen over de betaling van de huiden aan 't Franse leger.

Hans luisterde aandachtig toe. De wil tot leven was opnieuw in hem opgestaan. Sedert hij alleen zat, gevangen, beperkt tot enkele passen op en neer, had het vrije bewegen voor hem waarde gekregen. Nu lag de nacht zo schoon over de wereld dat hij erin had willen springen zoals een zwemmer zich over de witte kuiven van de golfslag stort. En ver weg lag misschien ook nog een leven.

Lou stak hem een beursje toe. Hij trok zijn hand terug. Dat had hij van haar goedheid niet verdiend; hij voelde zich schuchter tegenover dit geld. En hij schudde neen; maar zij sprak op hem in, zo zacht en zo moederlijk; en bij hem zou ze komen want nooit meer dan nu had zij hem lief gehad. En ze nam hem in haar armen, met een drift zonder schaamte, en zoende hem en zuchtte.

Hoe zeer Hans haar nu bij zich voelde, vol dankbare liefde, en zijn hoofd lei op heur haar, toch werd het verlangen om weg te zijn haastig in hem. Het was of hij de dood ontlopen zou en Teresa, die daar nu lag in verwording in de harde grond. Zijn adem ging snel en hij hoorde maar half wat Lou hem toefluisterde.

Toen zei ze: ‘Ga nu, Hans, red je, lieveling.’ En beiden stonden recht. Ze hadden niet het gevoel van scheiding zoals in het hok, die nacht toen zij de mannen afwachtten. Zij hadden het gevoel van een nieuw leven dat voor beiden beginnen zou. En in dank en vreugde knielde Hans voor haar neer en omvatte haar knieën. Zij keek neer op hem en trok hem recht, zó, dicht tegen haar en ze lei zijn hand op haar hart en zei: ‘Altijd blijft het zo voor jou.’

En zonder dat hij het wist, duizelig van de klaarte van maan en sneeuw en van de optillende ijle nachtlucht stond Hans buiten.

Zonder aarzelen stapte hij het Plein over. Daar was alles stil en wit tussen de huizen. In de rij, dood zoals alles, het huis van zijn vader. Hij zag de arduinen trap en de leuning waarover hij als kind gegleden had. Zijn ogen werden warm. Hij stapte verder.

Die eerste schreden waren vol gelukkige kracht. Hij voelde zijn lichaam zich uitzetten in de zachte kou; zijn benen strekten zich in sterke regelmaat en hij opende de mond als om heel die nacht vol maan en sneeuw en zuiverheid in zijn lichaam te ademen. Hij hoorde zijn gang, mat tegen de besneeuwde grond, hij hoorde zijn adem. Nooit had hij zo geleefd met al zijn zinnen.

Hij sloeg de weg in naar Xhoffraix toe. Vandaar was hij gekomen; het leek hem vertrouwd toe, hoe zeer het land in de winter een ander aanzicht had gekregen. Hij liep met de zekerheid van iemand die vele uren vóór zich heeft; hij voelde zich niet als een ontvluchte die men op de hielen zit. Hij berekende kalm zijn weg, en waar hij gaan zou en waar hij veilig zou zijn. Voor korte tijd zou het zijn. Want alles wat recht en politie was zou weldra in de war zijn door het ineenstorten van de wereld die nu regeerde.

Oude wereld, nieuwe wereld. Het was hem onverschillig geworden. Hij was een jonge man die het leven inging, die stapte in de schoonste nacht van zijn leven. Hij zou niet gaan van

schuur tot schuur als een overwonneling; hij ging door de wereld als een veroveraar; hij had zijn eigen leven heroverd. Daar ging zijn adem voor hem uit over de weg, daar sloegen zijn armen zich warm over zijn borst. Hij raapte sneeuw op en wreef ze door zijn handen; koud, zuiver leven was dat en zijn bloed tintelde. Had iemand reeds zó gestapt langs deze wegen?

In de blijdschap van zijn bloed dacht hij aan Lou. Tederheid kwam in hem en nieuwe lust in het leven. Dat zou nu zijn droom zijn, los van alle mensen en los van de orde die door mensen geschapen wordt. Een begeerlijke droom was het. Het vaste geluk dat eeuwig schijnt als men er voor staat. De lippen bij morgen en avond en het goede warme bezit in zijn armen. Ruisend vlogen haar woorden door hem, hij snoof de geur van heur haar. En die kleine koele handen die hij nu zou willen kussen en de vele woorden die hij nu zou kunnen zeggen.

Zo stapte Hans voort, de bevroren Warche over, het brugje over waar de venbron eeuwig in een zelfde geruis de weiden intrekt. De hoogte in, door nauw omgewoelde sneeuw, door bossen die zwaar stonden tegen het licht van de maan. En hoe meer hij zich verhief boven de vallei, hoe ruimer het werd in hem.

Hoe lang had hij gegaan? Hij wist het niet. De vermoeienis was langzaam gekomen in knieën en dijen. En zijn rug werd alsof een zware last erop drukte. Een grote ijlheid steeg naar zijn hoofd. Als koorts was het die opkwam in hem en hem verward maakte. En dan kwam ook in hem op een gevoel van ledigheid, van moeheid, van verlatenheid. De grote vreugde van de eerste vrije uren was weggezonken in de vermoeidheid van zijn lichaam; nu stond hij in een land dat hij niet herkende. De stilte omving hem vijandig, de hoogvlakte strekte vóór hem uit zonder einde, zonder weg. En hij wankelde in zichzelf.

Tot hij, verlaten en dood in de ondergesneeuwde eenzaamheid van het land, een kleine hoeve vond. Hij duwde de schuurpoort

open. Het geurde er naar hooi en dieren. En hij viel neer en sliep in.

Een oude boerin keek bezorgd op hem neer. Hij was 's morgens de grote lage keuken uitgestrompeld. Twee oude mensen zaten er. Die spraken weinig. Ze zegden alleen de woorden die nodig zijn tussen twee oude mensen. De wereld lag ver daarbuiten.

De hele dag lag hij in de schuur; in het lauwe halfduister nam de koorts bezit van hem. Hij zag paarden rennen in het spoor van de paden die hierheen voerden, en soldaten die hem zochten en riepen: ‘Hier ligt hij’. En in de eenzame schuur voelde hij zich liggen alsof hij naakt was en iedereen hem zag, en iedereen naar hem wees.

Het zacht gemeurel van vee deed hem opschrikken. Het was hem of ze het uren ver moesten horen en zeggen: ‘Daar ligt hij’. En alle kracht en wil was uit hem weggetrokken. In zijn hulpeloosheid en zijn ziekte was alle levenswil verdwenen. Rondom hem lag een eindloosheid van hoogland waarin geen doorkomen was.

In zijn zak voelde hij Lou's beursje. Hij wist hoe onmachtig dit was. Toen de oude boerin hem melk bracht gaf hij haar een goudstuk; zij was getroffen en vol argwaan en zij vroeg dat hij binnen zou komen bij het vuur want dat hij ziek was. Maar hij lag daar goed, hij wentelde zich onder het hooi en trachtte te slapen.

Hij kon niet. Voor zijn koortsige ogen spreidde de eindeloosheid van het land zich open met de onbekende, stugge mensen die erop woonden. Nooit zou hij verder kunnen. En hij herhaalde als het refrein van zijn koorts: ‘Nooit, nooit’.

Tussen dag en avond was een gering verschil. Alleen wat gerucht van dieren en trage arbeid van mensen. Hij trachtte recht te staan. En dan ging hij weer liggen omdat hij niet wist waarheen.

Met de avond steeg de koorts. Een roes van onrust kwam over hem. Hij opende de schuurpoort en zag hoe de maan teruggerezen was over het blakke land. Hij trad buiten; bewegen moest hij, lopen, weg van hier.

En hij zette zijn voeten in de oude sporen. Hij wist niet waarheen hij ging. Hij liep in het spoor dat hij zelf had gemaakt en dat eenzaam naar beneden liep. Hij daalde de weg af die naar de venbron liep, en zijn hoofd gloeide alsof hij dronken was en zijn handen sidderden in de avondkou.

Toen stortten zijn krachten ineen en hij liet zich neer op een steenhoop aan de weg. 'Zal ik hier sterven?' dacht hij en hij zag het gezicht van zijn vader voor zich. Het was niet streng, het keek hem aan met goedheid en hij boog het hoofd onder de bevende handen van de oude man. 'Sterven', dacht hij.

Zo zat hij tot de kou in hem opkroop vanuit de stenen en de sneeuw waarop hij zat. En scherp tegen de maan, niet ver van hem, stond als een magere hond met zwepende staart. Hij nam een steen en slingerde hem naar het dier. Het week grommend achteruit en kwam weer naderbij. Een kleine venwolf die vol verschrikte haat op hem toekeek.

Hans stond recht en ging erop af. Een poos wachtte het dier naar de grote zwaaiende gestalte, de kop gerekt, de staart laag tegen de sneeuw gedrukt. En dan liep het weg, keek om en liep verder. Het trok de eenzaamheid in, daarboven, waar het ven ligt tussen woud en vallei.

Hij hervatte zijn weg. Hij aarzelde niet toen hij Malmedy zag liggen. De koorts joeg hem voort, hijgend en half bewusteloos. En hij kwam in de dode stad waarover de maan lag. Zijn lange schaduw schreed over het Plein. Hij hield stil aan de uitgesleten trap met de arduinen leuning. Zijn slag bonsde luid in het huis en hij zonk neer tegen de deur.

Voor het huis van de oude rechter liep de schildwacht op en

neer. Het was een gunst, heel de stad wist het. Met eerbied keken ze naar het huis op het Plein.

'Zó krijg ik mijn kind terug', had de oude man tot zichzelf gezegd. En hij zag neer op de onrustige slaap van de jonge man die een hele nacht geijld had, bevelen schreeuwend aan mannen en paarden en zijn misprijzen roepend naar een vrouw. Dat had de vader gehoord en de strenge zuiverheid van zijn leven had gehuiverd bij de kreten van zijn jongen.

Hij zat naast het bed. In de kamer waar Hans altijd had geslapen van toen hij nog een kleine jongen was. Het beeld van zijn moeder hing boven het bed. Het was ver en zachtmoedig. En na zoveel jaren dacht de oude man hoe weinig goedheid hij haar had gegeven. Beschermend en bevelend was hij geweest; terughoudend in zijn liefkozingen. En hun kind lag hier nu.

De dag kwam troebel in de kamer binnen. Grauw was het licht dat tegen de heuvel lag. Hij ging naar beneden, Baptiste zou waken.

Toen hij even door het venster keek op het Plein waar de schaarse mensen verdwenen over vervuilde sneeuw, begreep hij hoe verloren hij hier geleefd had. Hij wist hoe alles wat daar woonde zich reeds bereid maakte om de nieuwe meester te begroeten die de tijd zenden zou. Te midden van die mensen had hij geleefd, zo eenzaam als een mens maar leven kan onder andere mensen. Hij had rustig in zichzelf het leven van zijn gedachten gedragen, zich terugvindend in herinneringen. En de jonge man, zijn zoon, die zijn gedachten had willen dragen als een fakkel onder dit volk, en verloren had geleefd onder dit volk, was er nu onder bezweken.

Hij herdacht de verdwenen abten en monniken; de goeden en de verwereldsten, de heren die hun foeders wijn lieten aanrollen en de anderen die niet vergeten waren dat Remaclus, de monnik die verbeeld wordt met een wolf, hier in de woestenij gekomen was om het kruis te planten en arm te zijn met de armen.

Nog maar pas waren zij verdwenen. Niets was van hen overgebleven dan de oppervlakkige geloofstraditie die aanbad en verbrandde naar de leuze van de dag. Hij keek heel het Plein rond, vol deftigheid en geld, vol kamers waar vrouwen en mannen hun leven voor elkaar verborgen hielden. Hoeveel jaren had hij hier verloren geleefd.

De schildwacht liep heen en weer over het pad dat in de sneeuw was schoongeveegd. Hij liet niemand binnen.

En toen Hans wakker werd en rondkeek in het vale licht dat lag over de heuvel en opzag naar het beeld van zijn moeder boven hem, kreeg hij het gevoel van een rust die hem altijd vreemd was gebleven.

Hij nam de hand van Baptiste, de oude, veilige hand. ‘Nu is het goed’, dacht hij.

De oude man glimlachte en zei: ‘Slaap nu, jonge heer’. Hans deed zijn ogen dicht.

Hij sliep niet; hij dacht klaar en scherp. Hij voelde de pijn van de jonge man die weet hoevele jaren er nog te verhopen zijn als men tweeëntwintig jaar is. En hoe schoon dit kan zijn, en hoe edel het leven is.

‘Moet ik sterven?’ dacht hij.

Hij voelde zich omgeven door de strenge stilte van het huis; nooit was het hier luid geweest. Die omving hem nu vol goedheid. Het was een oude, vertrouwde stilte.

De dokter was bij hem geweest. Hij had aan de rechter gezegd dat hij die ziekte niet kende. ‘Het zit hem van binnen’, had hij gezegd, ‘het zit hem in de ziel.’ En hij dacht dat het niet lang meer duren zou.

Naar die ziekte lag Hans nu te luisteren in de troebele dag, in de valavond; en toen de koorts weer over hem sloeg zat zijn vader bij hem, diep in de leunstoel alsof hij sliep, en peinsde smartelijk na over die dodende ziekte van de ziel.

Nogeens steeg vroegere woestheid naar boven uit de geheimzinnige diepte van de koorts. In taal zonder samenhang, zoals in dronkenschap of waanzin; met namen en woorden die de oude man niet begreep. In de zware nachtelijke lucht van de kamer, in dit aarzelende licht dat stond in de dode stad.

Toen de morgen kwam zei Hans met een stem die kwam als uit de verte van de nachtelijke zwerftocht van zijn ziel:

- Vader, ik deed het niet.

En de oude rechter boog over hem neer en kuste zijn voorhoofd. Een pijnlijke vreugde was nu in hem, hij geloofde zijn zoon want nooit had die gelogen.

De laatste uren van samenzijn waren vol zwijgzaamheid. De zwaarste en grootste uren zijn zo. Het was een vertoeven in elkaars nabijheid, waarvan geen woorden de schone effenheid breken.

- Is nu alles goed, vader? had Hans gevraagd.

De oude man had ja geknikt. En met zijn hand over de hand van zijn zoon was hij blijven zitten.

De zon sloeg tegen de heuvel Livremont, het licht duizelde van de sneeuw en grote witte plekken lagen over de kamer.

Toen deed Baptiste de luiken dicht en stak kaarsen op naast het kruisbeeld.

En toen de avond viel liep de schildwacht niet langer voor het huis op het Plein.

Dan haalde Lou de klopper over.

1935

Jan Tervaert

I

Een troepje Franse soldaten stond te wachten aan de overzet van het Sas. De officier keek naar de rasse stroom en verderop naar de toren van Temse die nog even zichtbaar was door de rijzende nevel van oktober. De wassende vloed woelde door het wankende riet en zou welhaast de zandbank overspoelen waar een reiger in eenzaamheid stond.

Naast hem trappelde zijn paard; onrustig ging de blik van het dier naar het stijgende water van de inham. Het schurend gerucht van het tij en de kreet van een vogel vulden het wijde land. De zware rust van de dijken in de grijze namiddag dempte het luidruchtig gedoe van de soldaten die één voor één de banken vóór de herberg verlieten en naar het water kwamen staren dat van het noorden in gestadig bruisen kwam aanzwellen.

Het geklop van riemen weerklonk over de stroom en een grote platboomde schuit zwenkte af tegen de vloed. Twee mannen roeiden met gespannen lichaam stroomop door het rukkend geweld van de Schelde en lieten zich dan in een wijde boog meevoeren tot aan de inham; rustig naderden zij de kleine vlotbrug.

- ‘Eerst het paard,’ zei de officier.

Twee mannen hadden het achteruit steigerende dier bij de toom gegrepen. Het loensde schichtig naar de naderende schuit.

- 'En moet dat paard langs dat trapke naar beneden?' vroeg een jonge man die, met de handen op de rug, het bedrijf stond aan te kijken.

De officier haalde de schouders op en antwoordde niet. Hij klopte het paard op de nek zodat het een ogenblik rustiger werd, maar toen men het dichter bij het water wilde voeren, steigerde het wild klauwend en sidderend achteruit.

De twee mannen in de schuit keken toe zonder woord of gebaar. Zij hadden de boot gemeerd en stonden rechtop te wachten naar de soldaten die moesten overgezet.

- 'Laat het paard naar beneden springen', zei de jonge man.

- 'Bemoei u met uw eigen zaken', zei de officier kortaf.

De soldaten stonden hem besluiteloos aan te kijken.

- 'Het paard zal niet meekunnen, kapitein', riep er een.

De officier keek rondom zich. Achter de dijk, boven de kruinen van de notelaars stak het dak uit van een schuur. Scherp en hoog stond het afgetekend op de grauwe hemel.

- 'Wacht een ogenblik', zei hij.

Langzaam reed hij de dijk af. Een klonterig pad leidde naar het openstaande hek van de hoeve; het leek er wel uitgestorven. Hij steeg af en klopte hard aan de deur van het woonhuis.

- 'Wat wilt ge?' vroeg de vrouw.

Zij scheen hem van uit de hoogte te bezien zodat ergernis over zijn strak gelaat kwam. Zij was groot en krachtig gebouwd, deze vrouw; donkere ogen onder het dichte, lichte haar gaven een vreemde bekoring aan het gezicht met een vaste, harde mond.

'Wat wilt ge?', herhaalde zij.

Hij keek een ogenblik in haar gelaat.

- 'Ik wilde mijn paard hier stallen voor een paar dagen. Het wil niet in de overzetboot en ik moet met mijn manschappen

hogerop. Langer dan een paar dagen zal het niet duren. Ik hoop dat er plaats is', besloot hij.

- 'Sedert de Fransen hier zijn is er plaats genoeg in de stallen', zei ze.

Zij liet hem alleen staan en kwam terug met een oude knecht.

- 'Breng dat paard naar de stal en zet het aan de achterste krib.'

De oude man slofte weg. Zij sloot de deur en keerde terug in het huis.

Drie paarden stonden in de ruime stal; vele ledige hokken toonden aan dat hier vroeger talrijke dieren behuisd waren.

- 'Hier', zei de oude knecht.

De kapitein nam het zadel en toom af; hij streelde de nek van het paard dat de kop naar hem toewendde.

- 'Au revoir, Belle', zei hij liefkozend.

En aan het hek gekomen riep hij de knecht toe:

- 'Groet uw meesteres van mijnentwege.'

De schuit wierp zich vanuit de inham van het Sas tegen de vloed. Alles wat aan de overkant van de Schelde was lag verloren in de nevel. Het geklop van de riemen klonk dof over het water. De jonge man stond boven op de dijk te kijken; spoedig was de roeiboot opgenomen in de grijze massa waarin stroom en nevel één waren geworden. Slechts het afnemend gerucht van de riemen klonk op uit de grauwe stilte. Toen daalde hij het pad af langs de dijk en klopte aan de achterdeur van het huis.

De vrouw zat op een stoel naar de haard te staren. In de eerste schemering lei het vuur zijn glanzen over haar gelaat. Zij zat met de handen in de schoot gevouwen.

- 'Dag Janne', zei de man.

Zij wendde het hoofd.

- 'Wat brengt u hier?', vroeg ze kortaf.

- 'Niet zeer vriendelijk', antwoordde hij. 'Maar ik wou

dat paard wel eens bekijken dat die Fransman hier op stal heeft gebracht.'

Zij keek opnieuw in het vuur.

Hij was naast haar blijven staan; zijn ogen rustten op haar licht, welig haar waarover de grillige glans van de vuurschijn speelde. En over het volle, krachtige lichaam.

- 'Janne', vroeg hij, met zachter stem, 'ik wou graag dat paard eens zien.'

- 'Doe maar op', antwoordde zij.

Hij stond besluiteloos op haar neer te zien. Zij scheen zo veraf met haar gedachten; haar handen lagen in haar schoot, ontspannen als in de slaap.

Plots zei ze:

- 'Ge weet, Jan Tervaert, waarom ik u gevraagd heb hier niet meer te komen; gij weet ook dat ik niets tegen u heb, gij hebt mij geen kwaad gedaan, maar gij doet mij denken aan dingen die ik liefst wil vergeten.'

Zij sprak kalm, haast treurig.

- 'Dan zal ik gaan', zei hij. 'Maar Janne, gij weet ook...'

Hij zweeg; zijn mond kreeg een boze plooi.

- 'En als dat paard hier te lang blijft zou het wel eens zonder kapitein kunnen op stap gaan. Nu, zo een Fransman treurt er nooit om als hij een mooie vrouw vindt in plaats van een paard.'

En vooraleer zij kon antwoorden stond hij buiten.

Jan Tervaert! Jan Tervaert! Als Janne in het haardvuur zit te kijken ziet zij er zoveel dingen die haar pijn doen.

Door het hof loopt de Oude Schelde. Die scheidt het woonhuis en de stallen van de boomgaard en de akkers. De overgrootvader van Jannes vader woonde er en had de schuur gebouwd, de hoogste van de streek. Zij had een dak als van een kerk;

op een balk vooraan, had hij zijn naam laten kerven en het jaartal: Joannes Jacobus Elsman, 1620. Sedertdien waren hoeve en bezit onveranderd gebleven.

Van vader tot zoon. Tot haar vader alleen gebleven was met een dochter. De zoon was omgekomen tijdens een strooptocht in een herfstnacht. En drie jaar geleden was haar vader gestorven; zij had het beheer van de hoeve op zich genomen in deze troebele en moeilijke tijden.

Zij zag haar vader vóór zich. Een grimmige boer die gebroken was door de dood van zijn zoon. Een streng man en een strenge vader. Hij had zijn dochter niet verwend. Maar toen hij voelde dat hij naar het einde ging klonk zijn stem zachter en keek hij ze soms medelijdend achterna als zij 's avonds moe van een lange, harde dag, voor het venster zat te kijken naar de oude Schelde waarop het laatste licht van de zon lag en naar de grote boomgaard, rustig en zwaar in de glans van de afnemende gloed.

Bittere tijden, tijden van onvoldaanheid en onvervulde hartstocht. Zij had flink de last gedragen die land en vee de landbouwende mens opleggen. Zij bezat de trots van haar ras over het bezit van haar geslacht. Met de oude knecht, Benedict, had zij zonder zwakheid beheerd. Maar zij voelde zich eenzaam in dit wijde, zware land waar de Schelde haar forse gang trekt onder de wolken.

Toen was er een jonge boer gekomen van over 't water. Hij had geld, was onstuimig en sterk. Hij was haar man geworden. De mensen uit de streek, de jonge mannen vooral, hadden het nieuws met onvriendelijkheid en wantrouwen vernomen. Zij misprezen wat van over 't water kwam en gunden aan geen van daarover het bezit van de hoeve. Hij had ook andere manieren en een andere taal. Hij was losser, minder gesloten en sprong ook ruimer om met zijn geld. Hij was levendig en beweeglijk van gemoed; met dat alles een goede boer die wist

wat vee was en wat het land van de boer verwachten mag.

En misschien had zij hem na verloop van tijd liefgekregen. Een andere man had in haar verlangen gestaan die niet scheen te weten hoe haar ogen diep en glanzend werden als zij naar hem keek. Maar haar trots hield haar mond gesloten. Zij trouwde toen.

Zij wierp een nieuwe vracht hout in het vuur. Het schoot uit in nieuwe gloed en de duisternis achter haar werd dichter. Zij zat nu alleen in het ruime huis, alleen en zwijgzaam in de grote keuken met het knakkend afschuiven van de ketting van de somber tikkende klok.

Hij had zijn dood gevonden in een van de wielen. Een stropersdood, zoals zovelen in dit land van zomp en water. Jan Tervaert was zijn vaste gezel in deze nachtelijke tochten. Stropen was geen oneer, zelfs niet voor de rijkste boer. Het was een edel verzet, een zwijgende en koppige opstand tegen een heerschappij die zij wrokkig droegen. Zijn dood baarde alleen opzien omdat hij het was, de vreemde van over 't water. En nadat de paters van de kloosterkerk over hem hadden gezongen was het stil geworden rond zijn dood, en niemand vroeg meer aan Jan Tervaert het verhaal van de ongeluksnacht waarin hijzelf bijna was omgekomen.

Het gevoel van rampspoed dat Janne had getroffen was sterker geweest dan haar verdriet. Een harde woede tegen het leven dat neemt zonder te geven was in haar opgekomen. Streng en bleek had zij in de eerste tijd na het ongeluk haar werk verricht. Zij scheen voldoende gezelschap te vinden in de oude zwijgzame knecht die ze als kind had gekend.

Jan Tervaert was kort na de begrafenis langs gekomen. Daar, op die stoel had hij gezeten. Zij had hem stug ontvangen en tegenover wat hij droefheid meende te zijn had hij geen woorden gevonden. Al spoedig stond hij recht om heen te gaan. Zij was toen dichterbij gekomen en had naar hem gekeken met

ogen die stonden alsof zij in de verte staarden.

- 'Jan Tervaert', had zij gezegd, 'na wat er gebeurd is zal het beter zijn dat gij hier zo weinig mogelijk over de drempel komt. Ik wil daar niet meer over zeggen.'

Zij keek hem na toen hij over 't hof ging. Zonder om te zien ging hij het hek uit. Zij liet zich neer op de stoel waar hij gezeten had en steunde haar hoofd op haar handen.

'Gij doet mij denken aan dingen die ik liefst wil vergeten.'

Jan Tervaert dacht eraan op de thuisweg.

Hij deed de omweg langs de dijk. Alleen het ruisen van de hoge vloed klonk door de stilte. De stroom lag begraven in de valavond en de mist; geen riemslag, geen geroep van een vogel. Alleen het gerucht van de Schelde en de drop van mist die van de takken der notelaars leekte.

Aan de overzet van de Oude Schelde te Weert had Dokus een koe overgebracht. De oude veerman schudde de kop toen hij Jan Tervaert zag.

- 'Zij zeggen dat er een heel regiment Fransen in Bornem is aangekomen', zei hij, 'en waar de Fransen zijn lopen de koeien weg.'

Hij roeide langzaam naar de andere oever. Hier klonk het geruis van de stroom niet meer door. De stilte van bos en geruisloos vloeiend water. Jan Tervaert sprong uit de veerpont.

- 'Hier is 't goed, Dokus', zei hij, 'hier staat de wereld stil.'

- 'Ja, ja', zei de veerman, 'hier vinden de Fransen u in geen duizend jaar.'

Hij greep de riemen en traag, met de traagheid van vele jaren, roeide hij naar de overkant.

Het was bijna volledig donker onder de bomen. Hij volgde het karrespoor van de laan. Neen, hier vonden de Fransen u in geen duizend jaar als ge 't bos kende zoals Dokus.

Hij haalde een schokkende kar in. En in 't voorbijgaan lei hij zijn hand over de schoft van het paard.

- ‘Zeg Rikus’, vroeg hij, ‘dat is toch het paard niet dat mijn vader u bezorgd heeft.’

De oude boer gromde.

- ‘Dat is bijkans geen paard meer, Jan’, zei hij, ‘dat is misschien eens een paard geweest, maar nu is 't maar iets om kompassie mee te hebben. Dat paard van u hebben ze voor een Franse troswagen gespannen en dat hier in de plaats van mijn schone baai gelaten. Ach, Jan, zo'n paard zal ik van me leven niet meer zien.’

- ‘Kleinbrabants ras, Rikus, een sterk en goed ras. God weet hoeveel er nog van overgebleven is.’

Rikus zuchtte.

- ‘Ik hoop maar dat hij de mannen van die troswagen hun poten heeft overgestampt’, zei hij, ‘hij was nogal éénhandig.’

Jan stapte vlug door; hij hoorde het geschok van de kar achter zich wegsterven. De grote stilte van het bos omving hem. En de woorden van Janne kwamen hem te binnen. Dingen die zij liefst wil vergeten. Die morgen toen zij haar man thuisbrachten en hij zelf half bewusteloos lag te luisteren naar het gefluisterde gesprek van zijn moeder met de dokter. Zij had niet geweend, Janne, hij kon zich niet voorstellen dat zij ooit geweend had met haar trots, gesloten gelaat. Hoe vreemd en ongenaakbaar was zij steeds geweest; soms had hij in haar ogen de diepe vlam gezien van levenshonger. Nu dacht hij daaraan, nu hij ze daar had gezien, overschenen door de gloed van het haardvuur, in haar sterke, volle schoonheid, het lichte haar doortinteld van glanzen, met de vaste mond en de donkere ogen.

- ‘Janne’, zei hij. ‘Janne.’

De poort was gesloten toen hij thuiskwam, en hij ging door

de koude, naakte gang in het kamertje waar zijn vader had gezeten met de boeren die een paard verlangden te kopen. Zij stonden allemaal opgeschreven, namen van boeren en namen van paarden, in de boeken van het rekje boven de schrijftafel. Hier was de handslag gegeven en de brandewijn gedronken. En de woorden van lof en prijs over het Kleinbrabants ras waren hier gesproken door de man die liefde had voor zijn beroep. Hij hoorde spreken in de keuken.

- 'Dag Antoon', zei hij.

Een bleke jonge man gaf hem de wedergroet. Hij zat behaaglijk te roken aan de tafel en praatte met Jan's moeder over het weer en over de mensen.

Er was indertijd veel over hem gebabbeld geweest. Hij studeerde voor geestelijke en was plots thuis gebleven. In den beginne had hij schuchter naar de mensen gekeken die hem nieuwsgierig achterna staarden. De pastoor had bij zijn huisbezoeken gezegd dat er niets oneerlijks was geweest in de reden waarom Antoon Buys zijn studies aan het seminarie had onderbroken en bleef even vriendelijk voor hem als vroeger. Maar toch was er iets overgebleven van de achterdocht tegenover hen die het geestelijk kleed hebben afgelegd. Hij was de enige zoon van een stil-rentenierende weduwe.

- 'Is het waar dat er een heel regiment soldaten is aangekomen?' vroeg Jan.

Antoon knikte.

- 'Zij schijnen iets te verwachten', zei hij.

De konskriptie en de priestereed hadden overal in de Vlaamse gewesten gemor gewekt. En in vele dorpen was het tot plotse daden van onwil gekomen. De onbeëdigde geestelijken hielden zich verscholen en de missen, bij nachttijd in de schuren opgedragen, hadden de brand van het geloof een sterkere gloed gegeven. De flauwe schijn van de stallantaarns en het gemurmel van de priester over de zwijgende, ernstige mensen die in de

schemering geknield zaten, schonk aan het geheimnisvolle van het misoffer een ondoorgrondelijke betekenis. En de tot gewoonte geworden gebruiken, de overgeërfde leer, de angst en het ontzag voor het hogere leefden opeens in hevige ontroering.

- 'Moeder, laat ons een borrel drinken', zei Jan Tervaert.

Zij glimlachte. Hij had een manier van doen en spreken die haar altijd aan zijn vader deed denken. En ze werd week als zij aan haar man dacht en keek naar buiten waar de avond reeds zwaar over het land lag.

- 'Ik meen', zei Antoon Buys, 'dat er wat ophanden is. Soldaten komen afgezakt, kommissaris Lejeune is aanhoudend op de baan en er zijn een paar kerels van het dorp die verdacht nieuwsgierig zijn.'

Zij zwegen, en ieder dacht voor zich aan de dag van morgen.

- 'Ja', zei Antoon, voortdenkend, 'wat het zal geven weet God alleen. Onder de Oostenrijkers hebben ze ons de leuze "Voor Outer en Heerd" aangeleerd; een schone leuze. En veel geld kwam er uit de kloosters om de troebelen te stijven. Maar als er ooit een tijd is geweest waarop die leuze een inhoud had, dan zal het nu zijn; veel meer dan onder de Oostenrijkers, veel meer.'

Jan Tervaert zat met de pook in de hand in het haardvuur te rakelen.

- 'Vervloekte Fransen', zei hij, 'verdomde paardendieven.'

Antoon Buys glimlachte.

- 'Paardendieven, zeker, maar er is nog iets anders dan paarden. Ziet gij niet hoe het volk hier stilaan onderkomt? Zij zijn nu afkerig omdat hun paarden worden afgenomen, omdat het leven duur wordt en omdat de rekruten moeten optrekken; en dan komt er nog de priestereed bij. Maar toch begint de burgerij de Franse manieren na te apen en hun doch-

ters zetten hun liefste gezicht voor een officier. Het is het vreemde, altijd het vreemde dat gebiedt, de toon voorschrijft, zijn macht laat gelden. En dat is het ergste van alles, Jan.'

Jan Tervaert dronk zijn borrel leeg.

II

Kapitein Pérignac sprong op de dijk zonder een groet voor de veerman. Hij keek een ogenblik naar het land dat onder lage wolken vóór hem lag. Een zwaar en rustig land dat men ondergaat. Hij voelde zich onbehaaglijk en keek naar de stroom die met hoge tij voorbijrukte.

En langzaam daalde hij de wegel af en ging naar de hoeve.

Niemand was er te zien. Alles lag uitgestorven en de koeien stonden stil in de naakte boomgaard. Hij aarzelde een poos en klopte.

De knecht deed open. Door een klein kamertje waar een paar verslenste planten in porseleinen potten stonden bracht hij hem voor een deur. Toen stond hij in de keuken, alleen. Hij trok een stoel bij en ging bij het vuur zitten.

- 'Hoe lang is het toch geleden?' zei hij tot zichzelf.

Met zijn laars deed hij een houtblok dieper in de vlammen

tuimelen. Hij staarde naar het spel van het barstende hout in de gloed. En zijn ogen stonden peinzend en vermoeid.

- 'Wat is er?' vroeg de vrouw, toen zij de buitendeur had dichtgetrokken.

Hij stond op.

- 'Ik kwam u danken voor de gastvrijheid die gij mijn paard hebt verleend', zei hij. 'Dat paard is voor mij een dierbaar bezit; iemand kan soms meer gehecht zijn aan een dier

dan aan mensen.' Zij antwoordde niet; hij ging zitten.

- 'Gij woont hier goed', hernam hij, 'maar ik vrees dat het een lastig bezit is voor een vrouw alleen. Gij zijt toch alleen, vermoed ik?'

- 'Ik ben groot genoeg om alleen mijn zaken te beredderen', zei ze koeltjes.

Hij keek haar een ogenblik aan.

- 'De mensen zijn hier niet bijster vriendelijk', merkte hij op.

Zij gaf geen antwoord. Zij was blijven staan, met het gezicht naar het vuur en scheen aan heel wat anders te denken dan aan zijn aanwezigheid.

- 'Ik dank u in ieder geval.' Hij stond recht.

- 'Het paard werd goed verzorgd', zei ze.

Zij gingen naar de paardenstal. Pérignac zag hoe het dier de kop naar hem toewendde en lei zijn hand op de nek.

- 'Bonjour, Belle', zei hij.

Zij stond hem aan te kijken hoe hij gebit en zadel aanlegde, maar geen woord kwam uit haar mond. Zij stonden vóór de stal.

- 'Mag ik uw naam weten?' vroeg hij.

- 'Ik heet Janne', zei ze kort.

- 'Janne', herhaalde hij, 'wat een vreemde naam.'

En daar ze niet sprak stak hij haar de hand toe.

- 'Mag ik u vragen wat ik schuldig ben?'

- 'Een paar zakjes haver schieten er nog wel over', antwoordde zij.

Hij keek rondom zich.

- 'Schoon is het hier, maar drukkend', sprak hij. 'En eenzaam voor een vrouw, voor een jonge en mooie vrouw.'

Zij keek hem hard in de ogen.

- 'Een land waar de mensen gelukkig zijn is altijd schoon;

maar of ze thans nog van geluk kunnen spreken, geloof ik niet.' Hij keek haar onderzoekend aan. Zij had de donkere ogen naar de dijk gericht en scheen naar de hemel te zien die zwaar en lichtloos over de dijken lag.

- 'Niet alle mensen zijn voorbestemd om gelukkig te zijn', sprak hij gelaten. 'Maar een vrouw die jong en mooi is mag niet met zoveel koude wijsheid over het leven praten.'

- 'Het leven', zei ze, 'het leven.'

Hij stond besluiteloos of hij heen zou gaan. Toen keerde zij zich naar hem toe:

- 'Ik moet aan het werk. Goede dag.'

Zij ging langzaam op het woonhuis toe en trad binnen zonder om te kijken.

Hij sprong in het zadel. En toen hij het hek doorreed, wendde hij het hoofd om. Hij zag geen leven achter zich; in de rust van de grauwe dag lag het woonhuis en daarachter de boomgaard met het zwarte water van de Oude Schelde.

Hij bond zijn paard vast vóór het huis van kommissaris Lejeune op het kerkplein te Bornem.

- 'Reeds half twaalf', mompelde hij toen hij de klopper liet vallen.

Kommissaris Lejeune ontving hem in zijn werkkabinet. Een grote kaart van Klein-Brabant hing vóór hem aan de wand; op zijn schrijftafel lagen in verwarring velerlei papieren en een paar boeken. Hij wilde er niet van horen ernstig te praten alvorens een glas wijn was gedronken. Wijn die hij zelf alhier had ontdekt. De beste Franse wijn was immers in deze afgelegen dorpen te vinden, bij een notaris, een dokter, in een klooster of bij een oude jonge-juffrouw die er een godvruchtig behagen in vond als een welgedane pastoor erbij zalig werd.

- 'En ik heb hier een Romanée', zei hij.

Inderdaad, het was een zachte en zalvende wijn, zei Péri-

gnac. Hij keek dromerig naar de fonkelende glanzen die de gloed van het haardvuur mengden met het doffe gloeien van de wijn. Hij dronk langzaam onder het trotse oog van Lejeune.

- 'Ik kom uit het land van Waas', zei Pérignac. 'Daar is onrust en opstokerij. De onbeëdigde priesters zijn er talrijk en gaan haast ongehinderd hun wegen. De boeren zijn er zoals overal, voorzichtig en schraapzuchtig en uitziende naar woekerprijzen. De burgerij is tam en toont een vriendelijk gezicht, maar wie kan erop bouwen, zij is zonder ruggegraat. Haar enige bekommernis is de zoontjes van de konskriptie vrij te houden, al moeten de dochters er dan ook een offer in natuur voor brengen...'

- 'Wat zij dan zeer graag doen', onderbrak Lejeune.

- 'Akkoord, zij zijn zeer ijdel en naar mijn gevoel niet het nemen waard. Maar toch ligt er een onrust over de streek. Er is misnoegdheid, en hier en daar is het tot uitingen van verzet gekomen. En hier?'

Lejeune dronk zijn glas leeg alvorens te antwoorden.

- 'Hier schijnt ook wat te broeien', antwoordde hij. 'Ik heb hier enige vertrouwensmannen die mij geregeld op de hoogte houden. Er lopen veel onbeëdigde priesters rond en paters van het Engels Klooster die een ruimer begrip tonen en haat aan het Koningdom hebben gezworen, staan in de vijandschap. Ik heb de namen van verantwoordelijken. 't Zijn niet zozeer boeren als burgers, zo half-boer en half-burger, die ge op het platteland aantreft. Maar onmiddellijke moeilijkheden vrees ik niet.'

Pérignac keek peinzend door het raam naar het kerkplein. De zon was doorgebroken en de schaduw van de kerktoren lag zwaar in de heldere namiddag.

- 'Het is hier een streek vol onberekenbare dingen', zei hij. Hij dacht aan Janne en vervolgde: 'en met mensen die buiten ons begrip staan. Ik heb hier reeds, in hetzelfde volk, de wildste uitgelatenheid gezien en de grootste geslotenheid.

Dit land drukt op mij, het is hier zwaar, beklemmend, en als hier te vechten valt in dit gebied van zompen en sloten en begroeid moeras, dan zullen de soldaten van de Republiek een zware karwei hebben.'

- 'Ze kunnen ook gemoedelijk zijn', zei Lejeune. 'Hebt gij de vrouwen reeds goed bekeken?'

Hij verwachtte een begrijpende glimlach, maar de kapitein keek ernstig naar buiten, naar het licht van de zon.

- 'Ja, de vrouwen', hervatte Lejeune, 'flinke, sterke meiden, vrank van oog, en, bij alle goden, met het vaste lichaam van een hard volk. Poesjes lopen er niet veel rond, maar vrouwen, ik zeg u maar dat.'

Pérignac zweeg een ogenblik.

- 'Ik ben hier eigenlijk niet om over vrouwen te spreken', zei hij, 'hoe interessant dit onderwerp ook mag zijn. Ik ben hier voor paarden. Ik moet een aantal paarden hebben dat niet strikt is vastgesteld, maar liefst zoveel mogelijk.'

Lejeune trok de wenkbrauwen omhoog.

- 'Ja', dacht hij na, 'paarden. De Republiek heeft hier reeds veel paarden verbruikt. Wat er overschiet zal niet veel zijn, want de boeren hebben mij in de oogsttijd geen uur met rust gelaten door hun gejammer over de paarden. Maar wat moet zijn zal geschieden.'

Hij bladerde in zijn papieren, nam een van de plattegronden van het dorp en maakte er aantekeningen op.

- 'Hier', zei hij.

Pérignac zag een twintigtal rode kruisjes, verspreid over het papier, langs de wegen en paden van het plan.

- 'Zo, daar zitten paarden', zei hij.

- 'Als ik u een raad mag geven', zei Lejeune, 'trek er dan met zoveel mogelijk groepjes op af, want als ze u met één paard van een hofstede zien komen verdwijnt onmiddellijk al wat paard heet.'

Pérignac glimlachte.

- 'Dat ken ik', sprak hij, 'ik kom uit Normandië, en daar zullen de boeren wel zo geslepen zijn als hier.'

- 'Zo, zo, uit Normandië', antwoordde Lejeune beleefd.

Pérignac stond op.

- 'Langs hier', zei Lejeune.

Hij bracht hem langs de grote kamer naar de gang. Het was een vertrek waarin het soliede, rustige leven van rijke burgers zich nog herkennen liet. De zoldering met sober verguld stukwerk, dof en mat, en de zelfbewuste beeltenissen van geslachten burgerlijke degelijkheid: stugge mannen en plechtige vrouwen, in de stijve plooien van zijde en de voorname belegsels van kant.

- 'Gij hebt hier een mooie woning', zei Pérignac.

Toen zijn hand op de deurknop rustte keek hij nog eens om. Rustig en zwaar hingen de beeltenissen aan de wanden. Een ogenblik deed hij zijn ogen toe: hij zag de beeltenissen van edele mannen en vrouwen van het geslacht de Pérignac, handen die rustten op een degenknop, handen die het zware gebedenboek omsloten.

Lejeune zag toe hoe hij een laatste blik wierp op de portretten.

- 'Dat is voorbij', glimlachte hij.

Maar er was geen vrolijkheid in de stem van Pérignac toen hij herhaalde:

- 'Ja, dat is voorbij.'

Er werd op de deur van de keuken geklopt en toen zij van haar werk opstond en naar het venster ging, zag Janne vier Franse soldaten op het hof staan. Zij opende en Pérignac trad binnen. Hij stond een poos besluiteloos vóór haar. Toen zei hij:

- 'Ik ben steeds ongelukkig als ik hier kom, want nooit kom ik goed nieuws brengen.'

Het viel hem moeilijk verder te spreken.

- 'Hoeveel paarden hebt gij voor 't ogenblik nodig voor uw bedrijf?' vroeg hij.

- 'Indien gij iets afwist van het boerenbedrijf zoudt ge zoiets niet vragen,' antwoordde zij. 'Vandaag heb ik geen enkel paard nodig en volgende week misschien vier; een boer kan zo maar geen paarden laten gaan en bijhalen naar de eis van het ogenblik. Maar waarom zegt gij niet dadelijk dat gij komt om paarden weg te halen?'

Hij trok de schouders op.

- 'Laat ons de zaak niet moeilijker maken dan zij is', zei hij, 'ik doe het niet voor mijn genoegen. En ik zeg u rechtuit dat ik het minst graag een paard bij u kom opeisen.'

Zij keek hem vrank aan. Hij sprak niet, alsof hij een komplimentje wilde verkopen. Zijn gezicht stond ernstig en zonder glimlach. Zij zag hoe zware rimpels door het voorhoofd sneden en hoe moe zijn ogen naast haar wegkeken.

- 'Bij mij of bij een ander moet voor u hetzelfde zijn', sprak zij.

- 'Het zou zo moeten', zei Pérignac, 'maar in het gemoed van een mens liggen vele onvoorziene dingen. Ik zeg u dat omdat het waar is.'

- 'Neem dan maar het paard dat de Republiek niet kan missen', zei ze.

Zij trad naar buiten en riep de oude knecht.

- 'Ga naar de stal met de officier', zei ze, 'hij moet een paard hebben.'

De oude man keek teleurgesteld naar Pérignac.

- 'Er staat maar één fatsoenlijk paard meer op stal', mompelde hij.

Maar gedwee en met gebogen rug liep hij vooraan naar de paardenstal.

Drie dieren stonden er in de broeierige stallucht. Twee ble-

ven stil in hun hok staan, oude paarden die de rust en de haver verdiend hadden. Het derde wendde de kop en zweepte met zijn staart toen het Benedict zag naderkomen.

De oude man bleef aarzelend staan. Hij zag naar Pérignac, hoe die met onbewogen gezicht de paarden monsterde.

De kapitein wist dat er maar één paard was. Die baai daar, die ruin. Een flink dier met het korte sterke lijf van de Kleinbrabanders, gekweekt uit een ras dat zware grond overwonnen had en de karren door de klevende, zuigende klei had gehaald. Pérignac klopte het vriendelijk op de nek en liet zijn hand gaan over de schoft waar het nooit rustende leven sidderde en klopte onder zijn vingers. Hij hield van paarden, van hun goedige, duldzame ogen, van hun warme, gezonde geur, van de vriendschap die de rijdende man met het paard verbindt.

Hij overdacht dat dit dier nog het enige was dat nog betrouwbaar werk op de hoeve kon verrichten. Hij dacht aan de vrouw die met bittere mond hem had geantwoord. En een ogenblik kwam het in hem op het paard in de stal te laten. Een ander zou het doen, peinsde hij grimmig, om een vrouw of om geld. Want met deze twee is alles omkoopbaar in koninkrijk of republiek, soldaat, ambtenaar en rechter. Hij zag haar schoon, hard gelaat en de wondere ogen onder het lichte haar. Hoe weinig vrouwen had hij ontmoet die zó waren, zo echt en zo waarachtig.

Hij trad een stap achteruit en keek nog eens aandachtig naar het dier. Zij zouden het voor een kanon of een troswagen spannen. Tot ze het achterlieten aan de kant van de weg of er hun honger mee stilden.

- ‘Leg het paard een toom aan’, zei hij dof tot een bijgeroepen soldaat.

De ruin stond op het hof tussen de soldaten.

‘Hier is het bewijs, daarop wordt de waarde van het dier uitbetaald’, zei hij tot Janne.

- ‘Ik zal het bij de andere papieren leggen waarmee de Republiek de boeren rijk maakt’, antwoordde ze.

Zij keek nog eens naar het paard en ging binnen.

Zij hoorde het doffe gerucht van hoeven over de keien en het gepraat van de soldaten. Zij ging vóór de haard zitten, het gezicht in de handen.

Zij dacht aan de jonge boer die, wijdbeens staande op de kar, de teugels had gehouden van de ruin. Hoe op korte tijd het leven kan veranderen. Hoe alles ontnomen wordt, stuk voor stuk, hoe lêegte komt na lêegte.

Zij ging naar buiten, naar de boomgaard. Op de weg naar het dorp stapten vijf soldaten en een paard. Het dier ging met rustige, vaste tred. Vaarwel, Baai.

In Jannes ogen welden tranen. Zij keerde zich om; in de zware stilte van de boomgaard stonden de zware stammen en daarachter liep traag en grauw de Oude-Schelde.

Toen ging zij het huis binnen.

Jan Tervaert kwam uit de stallen. Hij ging naast zijn moeder zitten die met de handen in de schoot naar buiten zat te kijken. De dag zonk spoedig weg in de avondnevel. Het was reeds te donker om te werken en nog niet donker genoeg om licht te branden, meende zij. Zij was een spaarzame huismoeder die de waarde kent van geld dat door arbeid wordt verdiend.

In de schijn van het vuur glom donker de loop van het jachtroer dat naast de klokkenkast hing. Jans ogen rustten erop, en hij dacht luidop:

- ‘Wanneer zal dat opnieuw eens mogen dienen?’

De oude vrouw zag waarop zijn ogen en zijn verlangen gericht waren. Het was niet de eerste maal dat hij haar ongerust maakte met zijn zucht naar jacht en stroperij.

- ‘Wees toch wijs, jongen’, zei ze. ‘Als alles rustig wordt en de oude tijd keert weer, dan kunnen we nog altijd verder

zien. Maar al de hazen en waterhoenders van heel Klein-Brabant zijn de angst niet waard die ik voelde telkens als gij met dat geweer buiten kwaamt.'

- 'Er is nog ander wild dan hazen en waterkiekens', meende hij.

Zij keek hem scherp aan. Zijn ogen blonken in het doffe licht van de haard.

- 'Kom, ik zal licht aansteken', zei ze.

De lamp stond op tafel en de blinden waren gesloten. Er werd geklopt aan de voordeur.

- 'Daar zijn ze', zei Jan.

Geen vijfmaal per jaar werd aan die deur geklopt. De mensen kwamen door de openstaande poort het erf op, klopten aan de keukendeur en traden binnen zonder op antwoord te wachten.

- 'Wie mag dat zijn?' vroeg de vrouw.

Jan was reeds de gang ingegaan. Zij hoorde stemmen. Kapitein Pérignac zei:

- 'In naam van de Republiek kom ik uw stal naar paarden onderzoeken.'

- 'Heeft de Republiek al de paarden reeds versleten die ze uit Klein-Brabant heeft weggehaald?'

Pérignac antwoordde niet.

- 'Ik zal een stallantaarn halen', zei Jan Tervaert.

De moeder stond angstig te luisteren. En toen Jan de stallantaarn van de haak hief, fluisterde ze:

- 'Voorzichtig zijn jongen. Zou ik hem niet een glas brandewijn geven?'

- 'Om de verdomme niet', gromde Jan.

Hij lichtte de kapitein voor over het erf. De ruime paardenstal klonk hol. In het midden van de gang tussen de beide rijen hokken bleef Jan Tervaert staan en zette de lantaarn op de grond.

- 'Daar staat de laatste telg van het Kleinbrabants ras', zei hij.

Pérignac zag, in de rosse lichtkrans van de lantaarn een arme, oude knol staan. Hij hief het licht op en keek de stal rond. Eén paard stond er, dat arme, oude dier. Maar het was alsof hij het leven speurde van meer dan één paard dat nog onlangs in deze stal zijn warmte had gebracht.

Jan Tervaert zag hem aan van terzij. Pérignac keek strak rond en liet ten slotte zijn ogen gaan over het afgeleefde dier; hij werd bleek van ergernis en zette de lantaarn op de grond.

- 'En waar zijn de andere paarden?' vroeg hij.

Jan Tervaert zag hem vlak in het gelaat, dat zichtbaar was in de flauwe schijn; een mager gezicht, met diepliggende ogen onder zwart haar waar grijze strepen doorheen liepen. Een bittere trek lag om de mond; moe en ongelukkig stond die mond.

- 'Meent gij dat er nog paarden overblijven waar de Republiek haar legers zendt?' meende hij.

Pérignac keerde zich om.

- 'Ik ben soldaat en wil niet redetwisten met de eerste de beste scheefkijker', zei hij. 'Ik moet paarden hebben, en de rest gaat mij niet aan. En indien ze niet goedschiks worden geleverd dan zullen ze in dit vervloekte nest ondervinden wat het kost de manieren van rebellen te willen aannemen. Manieren', zei hij verder alsof hij tot zichzelf sprak, 'maar het hart van rebellen, ba! Ze schijnen nog meer in hun wiek getroffen te zijn omwille van hun paarden dan van hun onbeëdigde pastoors.'

Hij stapte naar de staldeur toe. Buiten op het erf, met de rosse lichtplek van de lantaarn in de koude, vreemde avond, drukte hem opnieuw de beklemming die hem bijna elke avond overviel in dit stille, sombere land van water en zompen.

- 'Ik ga', zei hij, 'maar afgelopen is dat spelletje met uw paarden niet.'

Toen Jan Tervaert de deur voor hem opende en de lantaarn naar buiten hief, zag hij vier Franse soldaten met drie paarden geduldig wachten vóór het huis. Een rasechte Kleinbrabander was erbij, een kortgestuikte baai. De baai van Janne.

Hij zei aan zijn moeder die hem angstig aankeek toen hij terug in de keuken kwam:

- 'Geef nu dat glaasje brandewijn waarmee gij de Franse officier hebt willen trakteren.'

Hij schonk zich een groot glas vol en dronk het in een paar slokken leeg. Hij ging zwijgend bij het vuur zitten. De baai van Janne was ook weg. Haar schoon streng gezicht stond vóór hem; het lichte haar en de diepe, donkere gloed van de ogen. Janne, Janne..

III

Notaris Leturc keek voldaan naar de grote kroonluchter die schitterde in de zachte glans van kaarsen. De tafel was gedekt als voor een feestmaal en in de haard lag een groot eikeblok geschraagd door vele kleinere blokjes die krompen in de gloed.

Toen de klopper ging bekeek hij zich in de penantspiegel, streek met zijn hand door zijn grijzend haar en schikte de plooien van zijn jabot. Dan ging hij staan met zijn rug naar het vuur.

De meid klopte en fluisterde dat de heer Rollier daar was; de notaris stapte hem tegemoet en leidde hem, met de hand op de schouder, de eetkamer binnen.

Hij zag met welgevallen hoe de jonge man de handen naar de vlammen toestak als een vertrouwde van het huis. En met hetzelfde gevoel van vertrouwdheid begonnen zij het gesprek, niet over het weder en de moeilijke tijden, maar over Rolliers overleden tante en haar nalatenschap die notaris Leturc aan het regelen was.

Het binnenkomen van juffrouw Lucie hinderde hen niet in hun zakelijke woorden. Hij sprak tot een vriend, niet tot een kliënt. Juffrouw Lucie glimlachte en haar heldere, diepliggende ogen waren gevestigd op de slanke, sierlijk geklede bezoeker.

- 'Ik had liever zelf een onderonsje gemaakt van deze avond', zei de notaris, 'maar er zijn verplichtingen die een

mens niet ontwijken kan, en zo zult gij het gezelschap van een paar Franse officieren voor lief moeten nemen.'

Benedict Rollier antwoordde niet dadelijk; hij wendde zich tot de dochter van de notaris:

- 'Ik ben er blij om terwille van juffrouw Lucie', zei hij, 'want mijn gezelschap alleen zou tamelijk schraal zijn geweest.'

De notaris klopte hem lachend op de schouder.

- 'In ieder geval hebben wij ze niet nodig om een voorproefje te nemen', zei hij. 'Ekskuseer een ogenblik.'

Toen de deur achter hem dicht ging, zei Lucie:

- 'Hoe kunt ge zoiets zeggen, gij weet wel dat ik het liever anders zou hebben.'

Hij zag haar glimlachend aan.

- 'Gij ziet er schitterend uit vanavond', zei hij.

Dat wist zij. Zij had een volle, slanke schoonheid, blond, met de lichte gezonde huid waar het bloed zich vlug vertoonde. En haar lippen, vol en zinnelijk, stonden speels in het heldere gezicht.

- 'Ik heb mij mooi gemaakt voor u', zei ze.

Hij glimlachte en boog met de natuurlijke wellevendheid die welopgevoede buitenmensen uit eigen omgeving hebben geërfd.

De notaris, die voorzichtig een fles malaga voor zich uit droeg, zag met behagen naar de twee jonge mensen. En hij hief de zwart-bruine wijn tegen het licht.

- 'Op uw gezondheid en op die van de jonge mevrouw Rollier', zei hij.

Zij dronken de kruidige wijn. En toen Lucie haar glas neerzette zei ze:

- 'Op uw sukses.'

De klopper ging.

- 'Daar zijn ze', zei de notaris. Hij zette zijn gezicht in

een vriendelijke plooi en begroette drie Franse officieren die door de meid werden binnengelaten.

Kolonel Laurain was een groot flink man met scherpe blik en grijswordende slapen. Oud-onderofficier in de Koninklijke legers, had hij de uniform van de Republiek aangetrokken en het krijgslot was hem gunstig geweest. Hij had de gewoonten van korrektheid en de stramme houding niet afgelegd in het meer losse verband van de republikeinse troepen. Hij stelde zijn beide ondergeschikten voor als kapitein Dufour en kapitein Pérignac.

Kapitein Dufour keek rond met het onverholen genoegen van iemand die zich verheugt over een lekker maal. Hij had zijn opleiding gekregen in de rangen van de republikeinse soldaten, en had het ruwe, soms heldhaftige leven gekend van hen die hun instinkten in de dienst van de zaak hadden gesteld waarin zij geloofden. Vormelijkheid maakte hem verlegen, en in die verlegenheid overdreef hij soms zijn linksheid. En toch vleide hem het verkeer met mensen die goede omgangsvormen in ere hielden.

Hij zat naast Pérignac aan de ronde tafel en zijn ruwe, donkere hand lag zwaar op het witte, glimmende linnen. Hij wachtte en proefde de geurige wijn en had graag met de tong geknald. Zijdelings keek hij naar Pérignac, die rustig over de tafel schouwde en van het licht en de helderheid der tafel genoot met de schemer van het zilver en de glans van het kristal.

Kolonel Laurain onderhield zich met Lucie; zijn hoffelijkheid had iets aangeleerd en ouderwets. Het gesprek ging onder de gasten op gedempte toon, onzeker en over dingen die niemand interesseerden zoals van mensen die niet weten wat ze aan elkaar hebben en waartussen niets anders gemeenzaam is dan de dis waarvan zij genieten. Notaris Leturc nam zijn toevlucht tot een herhaalde uitnodiging de glazen te ledigen, waardoor het gesprek losser werd. Pérignac en Rollier waren karig met hun

woorden en luisterden met een half oor naar de onbeduidende dingen die de notaris en de kolonel onder woorden brachten.

De wijn had de tong van kapitein Dufour losgemaakt. Telkens als hij een slok genomen had veegde hij met de rug van zijn hand zijn snor schoon. En dan keek Lucie soms met een lichte glimlach naar Benedict Rollier; haar kleine, mollige hand gleed over een kreuk van het tafellaken en in het kaarslicht van de kroonluchter was heur haar vol gouden glanzen.

Notaris Leturc stelde een dronk voor op ‘la République’. Rollier hief zijn glas op, maar dronk niet en Lucie, die eventjes van de wijn had genipt, knipte een oogje. De kolonel dronk plechtstatig en Kapitein Dufour ledigde zijn glas in één teug. Pérignac had een glimlach op de lippen toen hij zijn glas neerzette.

- ‘Het is zeer vriendelijk van u’, sprak hij tot Leturc, ‘op het heil van de Republiek te drinken. Vooral in een gedeelte van het land waar de sympatieën niet gemakkelijk te winnen zijn.’

- ‘Wij appreciëren dat zeer’, zei de kolonel, en hij boog met stijve hoffelijkheid naar de notaris.

- ‘Och’, zei deze, ‘mijn principe is steeds geweest de feiten te aanvaarden en alleen met de werkelijkheid rekening te houden. Mijn ambt heeft mij deze nuchterheid geleerd.’

Benedict Rollier spitste de lippen:

- ‘Het is een gelukkig ambt’, zei hij, ‘dat alles kan aanvaarden zonder innerlijke tegenstribbeling. Maar iedereen heeft deze voordelige onbewogenheid van gemoed niet.’

Alleen Lucie en Pérignac schenen aandacht te verlenen aan deze woorden.

- ‘Och’, zei de kapitein, ‘het nuchtere aanvaarden heeft zijn grond. De wereld verandert zo dikwijls en soms zo vlug dat men alles moet leren van buitenaf beschouwen. Hoewel het niet steeds gemakkelijk is’, voegde hij er peinzend aan toe.

Benedict Rollier luisterde aandachtig naar de Franse kapitein

- 'Neen, niets is eeuwig', zei hij. 'Spanje, Oostenrijk, de Republiek, niets is eeuwig.'

Pérignac glimlachte.

- 'Ook eeuwig is een beperkt begrip in onze taal. Onze eeuwigheid schijnt beperkt te zijn door de tijdsgrens van ons bestaan. En voor de meesten onder ons is dat voldoende.'

Lucie keek naar Benedict Rollier. Zij zag hoe een tinteling in zijn ogen kwam. Hij nam zijn glas en keek naar het spelen van het licht in de wijn.

- 'Niet voor allen', zei hij peinzend, 'en gelukkig zijn er velen in dit land die hun daden niet berekenen naar het voordeel van het ogenblik. Na ons komen hunne kinderen en wij zijn, naar de maat van onze krachten, verantwoordelijk voor hun lot.'

Hij keek Lucie aan. Een lichte, vlugge blos kwam in haar gezicht; heel even stonden haar ogen vol weemoed.

- 'Daar is wel iets van waar, monsieur le capitaine', zei ze. 'De mensen hier zijn zwaartillender dan bij u. Of het gelukkig mag heten, weet ik niet.'

Dat zwaartillende waarvan zij sprak, leefde ook in haar soms op. Haar opvoeding in een nonnenklooster had veel oppervlakkigheid in haar bestaan gebracht; daar had het aanleren van hoofse manieren de buitenkant van haar wezen ontwikkeld; zelfs het geloof was er als een sieraad van goed opgevoede mensen. Er waren echter ogenblikken in haar bestaan waarop de zwaarwegende aard van vele geslachten zich liet gelden. Dan nam de weemoed om de onvervulde droom van haar jonge meisjesleven bezit van haar gemoed. Neen, dacht zij, gelukkig is dat niet. Twee jaar geleden was Benedict Rollier getrouwd. Zij zag hoe zijn knap gezicht ernstig en rustig was.

Intussen was kapitein Dufour, uit zijn boerse terughoudendheid gelokt door de wijn, in een gesprek geraakt met de notaris.

Alleen deze luisterde met geveinsde belangstelling naar hem; kolonel Laurain zat voor zich uit te staren, gedachteloos en behagelijk; hij luisterde naar het knetteren van het haardvuur, in de voldane loomheid van de genoten spijzen en de wijn.

Pérignac haalde een morsig papier uit zijn zak.

- ‘Wilt gij mij dat asjeblieft vertalen?’ vroeg hij.

Benedict Rollier herkende het briefje. Vele had hij er gezien, oproepen, aanwakkeringen tot verzet, naïeve uitingen van ontevredenheid.

Hij vertaalde de tekst:

Nederlanders, blyft nu byeen,
Wij moeten standvastigh wezen,
Om te wagen ons lyf en bloed,
Voor de Franschen zyn wy te goed,
Om met schelmen en dieven te stryden
Dat zyn wy niet van zin:
Liever de kogel of de guillotien!

Pérignac luisterde met aandacht. Lucie keek gespannen naar zijn gezicht.

- ‘Zo erg is het niet’, meende hij, ‘als men nagaat wat de stemming hier is. Een beetje onsamenhangend zoals wat primaire mensen schrijven. Er is echter iets wat ik niet begrijp: Nederlanders! Het heet hier toch le pays Belgique.’

Rollier knikte zwijgend.

- ‘Een oude historische herinnering’, zegde hij ontwijkend. ‘Naar Caesar gebruiken de geleerden en de leerlingen van de Latijnse scholen deze benaming, en ook in 't Frans wordt het wel zo geschreven.’

Pérignac bezag Lucie.

- ‘Het gebied hier heette nog kort geleden de Oostenrijkse Nederlanden’, zei ze.

Pérignac schudde het hoofd alsof hij niet begreep.

- 'Veel van dat alles is nieuws voor ons', zei hij; 'het land hier is steeds een wingewest geweest, en het zal van naam veranderen naar de meester die het krijgt.'

- 'Een wingewest te zijn is een vloek voor een land', zei Benedict Rollier. 'Er is een tijd geweest dat het hier anders was, er kan een tijd komen dat het anders wordt.'

Pérignac zag hem aan. Het geloof dat uit deze woorden sprak was hem niet ontgaan. En ook het meisje scheen ernstiger te kijken. Hij had het bevreemdende gevoel van de overwinnaar die meent dat de nieuwe gewesten waarheen de wapens hem hebben gevoerd slechts een uitbreiding zijn van het eigen grondgebied en plots inziet dat er een ander volk is met een gedachtenwereld die hij niet vermoedde en niet begrijpen kan.

Als jonge Fransman had hij een wereld zien instorten die onvergankelijk scheen: de wereld van koningen, edellieden en geestelijken. Zijn eigen jeugd was er in onder gegaan; het nieuwe had hem in de ziel gegrepen en de roes van geweld, bloed en woorden, die klonken als het beslissende vonnis over alle tijden, had hem meegerukt. Maar nooit had hij zich helemaal kunnen losrukken van wat hem gevormd had. Het bewogen leven van deze jaren had hem weinig kans tot bezinning geschonken; heftig worstelen naar macht en ongenadig neerslaan van de tegenstrever, onzekerheid over de meester van morgen, het wisselspel tussen straat en gezag, plots rijzende en neerstortende populariteit en macht, hadden hem onthutst.

Het soldatenleven had hem opgenomen en hij voelde het als een beschutting; daar bleef de taak eender al wisselden de meesters. Hij had het wapen getrokken tegen eigen landgenoten en hij had het zonder weerzin gedaan. Vijand is vijand, welke naam hij ook dragen mag. Thans was hij hier waar rebellie dreigde. En voor de eerste maal was zijn nieuwsgierigheid opgewekt voor de persoonlijkheid van deze rebellie en voor dat

volk dat hem de moeite niet waard had geschenen om te trachten het te begrijpen.

- 'Ik meen te vatten wat gij bedoelt', zei hij tot Rollier, 'dat bij een eventuele verdwijnen van de republikeinse macht in deze gewesten deze niet langer als erfland of wingewest uit de strijd zouden verrijzen. Maar vóór Frankrijk was het Oostenrijk, na Frankrijk zou het opnieuw Oostenrijk zijn; daarvan is iedereen te Brussel overtuigd.'

Rollier had zijn antwoord op de lippen. Maar hij dacht na en schudde glimlachend het hoofd:

- 'Als men te Brussel zo denkt, dan is het misschien wel zo', zei hij.

Pérignac scheen teleurgesteld; hij voelde dat deze ernstige jonge man week voor zijn nieuwsgierigheid. Hij was nog niet lang in de Vlaamse gewesten maar overal, in het Waasland en hier, had hij de geslotenheid gemerkt die de mensen in zich dragen.

- 'En indien het zo is', zei hij, 'zie ik niet in waarom men hier herrie zou maken om de Oostenrijkers terug te brengen waartegen gij in opstand zijt gekomen.'

- 'Als het maar is om van meester te wisselen, dan loont het inderdaad de moeite niet', antwoordde Rollier. 'Daarbij, wie spreekt er van opstand?' voegde hij erbij. 'Er wordt gemord, de mensen zijn ontevreden, maar het samentrekken van Franse troepen alsof er een oorlog ging uitbreken verwondert iedereen, behalve de Fransen zelf.'

Pérignac ontweek op zijn beurt de nieuwsgierige vraag:

- 'Een land dat met het wapen wordt veroverd voelt steeds de hardheid van de oorlog', zei hij, 'en de oorlog heeft zijn gebiedende wetten. Tot deze wetten behoort deze dat de overwinnaar zijn levensregel doet eerbiedigen en zijn instellingen in de nieuwe gebieden doet naleven. Het leven is duur, en de hebzucht der boeren maakt het nog duurder; in Frankrijk is het ook

zo. De opkopers zuigen de rijke uit en doen de arme verhongeren; het gaat er evenzo toe in Frankrijk. Als de Republiek de zondag vervangt door de decadi, de keizerlijke standaard door de kleuren van de republiek, van de priesters een eed van trouw vergt en rekruten opeist om een gemeenschappelijk grondgebied te verdedigen, dan ligt dat alles toch in de lijn van wat een overwinnende natie verwachten mag.'

Het gezicht van Rollier was stug geworden.

- 'Gemeenschappelijk grondgebied? Zelfs dat is niet gemeenschappelijk tussen ons. En als de grond hier te verdedigen valt, tegen wie zou het dan zijn? Het volk uit deze gewesten heeft nooit soldaten geleverd die niet door de vrije wil van eigen overheden werden gelicht, en dan was het in dienst van de eigen vorst of voor de bescherming van de eigen grond. Sedert Spanje hier het katoliek geloof met zijn eigen belang vereenzelvigde is nooit in dit land een dwang geweest zoals nu. Laat mij toe dat ik vrijuit spreek.'

Pérignac knikte instemmend bij deze laatste woorden. Hij wist niet veel af van wat in vroegere tijden was geschied. Spanje, Oostenrijk, Engeland waren namen waarvan hij het belang had geschat naar de mate van Frankrijks voor- of tegenspoed. Hij voelde hoeveel hier voor hem een raadsel zou blijven in deze gewesten die van de ene heerschappij in de andere ten slotte toch een eigen volksaard hadden overgedragen, met een ziel die de overheerser zich nooit had eigen gemaakt.

- 'Ik heb geruime tijd te Brussel verbleven', zei hij, en een ogenblik zweeg hij alsof te veel herinneringen ineens in hem opkwamen. 'Ja', herhaalde hij, 'te Brussel; en daar voelt een Fransman zich bijna thuis, hoewel het volk zelf er een taal spreekt die geen Fransman ooit zal kunnen leren. Daar zijn geen norse gezichten zoals hier, geen plakkaten, geen herrie aan de kerken. En dezelfde wet geldt toch voor stad en platteland.'

De hand van Benedict Rollier omklemde de kelk van zijn glas; toen dronk hij de lauw geworden wijn uit. Hij overdacht met bitterheid de woorden van de Franse officier. Waarom legden de steden zich gedwee neer, terwijl zij toch tegen de Oostenrijkers roerig waren geweest.

- 'En ook in het zuiden van het land is alles rustig', sprak Pérignac verder. 'Waarom wordt daar aanvaard wat hier kwaad bloed zet?'

Rollier talmde met zijn antwoord. Hij voelde al die dingen beter dan hij ze kon zeggen. En hoe zou iemand wiens ziel zo ver van dit volk stond het ooit kunnen begrijpen?

- 'Een andere taal, een andere geest', zei hij, 'het reageert anders dan wij; ook tegen Spanje hebben de Noordelijke provincies het zwaarste deel van het verzet gedragen, terwijl de druk op beide landsgedeelten even zwaar woog. En de steden? Ja, daar zijn de steden anders gegroeid dan op het platteland, en daar komt dan nog zoveel bij dat moeilijk in korte woorden kan gezegd worden. Gelukkig zijn er weinig steden van belang.'

- 'Maar een land bestaat niet zonder steden, waaruit de geest komt, de levensvorm, de sterkte bij ieder verzet of iedere vernieuwing.'

Lucie luisterde toe met aandachtige blik. Het was een gesprek tussen twee verstandige mannen die elkaar trachtten te begrijpen, al zegden zij niet alles wat zij wisten of dachten. En zij hoorde zoveel waarover zij nooit had nagedacht. Zij voelde dat, onder het gemor van ontevredenheid over vele dingen, er een diepe grond lag: de steden, het Zuiden en het Noorden, alles wat een volk anders doet zijn dan wat het omringt, wat een volk zichzelf doet zijn. En een schemer van het tragische dat zij voelde naderen scheen tot haar door.

Pérignac zag hoe zij peinzend de hand liet glijden over het laken waarop het licht van de kroonluchter de donkere weer-

schijn van de gevulde glazen aftekende. Een zachte, mollige hand met het glinsteren van een ring.

Hij wendde zich tot haar:

- 'Wij hebben onze plicht als disgenoten wel een beetje verwaarloosd tegenover u, mademoiselle', zei hij. 'Het leven biedt mooiere uitzichten voor een bekoorlijke dame dan voor mannen die rebellie moeten voeren of ze bekampen.'

- 'Rebellie?'

- 'Nu ja', zei hij, 'het is misschien wat sterk gezegd; ik hoop nog steeds dat alles zich laat beperken tot het geschreeuw in enkele dorpen, het aanplakken van briefjes en het zingen van liedjes. Wat meent u ervan, monsieur?'

Rollier haalde de schouders op.

- 'U moet er meer van weten dan ik, capitaine', zei hij. 'Maar moest er iets gebeuren, dan weet gij toch waar de oorzaak ligt.'

Pérignac schudde het hoofd.

- 'Dat is steeds de klaagrede van wie kwaad in de zin heeft', zei hij glimlachend. 'Komt er rebellie, dan zal de Republiek ze neerslaan; dan blijft het nawee bij hem die overwonnen is - en de émigrés blijven buiten schot', voegde hij er schamper aan toe.

Daar Rollier geen antwoord gaf en hem vragend bekeek, sprak hij verder:

- 'In Frankrijk kennen wij de émigrés. Waar het hun persoonlijk aan moed te kort schiet, sturen zij trawanten en bevelen. Het doel van de strijd is wat hun eigen verlangen voorschrijft; de inzet is het gevaar voor anderen en het leven van anderen. Wat er in het land gebeurt, waar zij de moed niet hebben te blijven, weten zij door spionnen die hun eigen mening als het algemeen belang voorhouden en met een eenzijdige voorstelling van de feiten een overzicht der gebeurtenissen geven.'

Een schuchtere klop op de deur onderbrak hem.

De meid liet een Frans soldaat binnen. Hij reikte zwijgend een briefje over aan kolonel Laurain.

- ‘Mademoiselle en mijne heren’, zei hij, ‘tot onze grote spijt moeten wij u onmiddellijk verlaten. Wij werden hier met zo'n lieftalligheid ontvangen, dat wij ons beschaamd voelen over dit brutale heengaan, maar een gewichtig dienstorder verplicht er ons toe.’

De rode kop van kapitein Dufour verdween in de deuropening; de voordeur viel dicht.

- ‘'t Zou zonde zijn deze fles onuitgedronken te laten’, zei de notaris, ‘hij is te edel om hem te laten verschalen.’

Zwijgend dronken zij. Rollier en Lucie, vervuld van het gesprek dat zo plots was afgebroken, de notaris in het slaperige nagenieten van het maal. Er werd weinig gesproken; stil en handig ruimde de meid de tafel op. In een luie stoel liggend geeuwde de notaris, met half gesloten ogen. Traagzaam stond hij op.

- ‘Neem niet kwalijk’, zei hij tot Benedict Rollier, ‘ik voel mij zwaar en heb een lastige dag achter de rug.’

En daar Rollier opstond om heen te gaan:

- ‘Heb geen acht in mij, 't is nog veel te vroeg om te vertrekken. Houd Lucie nog een ogenblik gezelschap met een likeurtje, zij lust het graag en als ze alleen zit heeft ze geen voorwendsel om een glaasje te drinken.’

Hij tikte zijn dochter lachend op de wang, wenste goedenavond en ging de deur uit.

In het stil geworden huis klonk zijn tred op de trappen. Lucie had likeurglaasjes en een karaf op tafel gezet en twee gemakkelijke stoelen bij het vuur getrokken.

Benedict Rollier zat peinzend te kijken naar de klaarte van de haard die door het licht van de vele kaarsen werd verzacht. Hij dacht na over de woorden van Pérignac. Zij hadden hem weinig nieuws geleerd, maar zelfs de waarheden die men weet

worden nieuw als ze door een vreemde worden gezegd.. Een grote bitterheid lag in hem: de steden, ruggegraat van ieder verzet, droegen het juk met schijnbaar gemak. De mensen hadden daar de gaafheid verloren die op het platteland ongerept was gebleven. De grens van de taal was nu ook de grens van de weerstand. Zwaar werk zou het zijn. En was het niet dat de steun van buitenaf was beloofd, het zou een hopeloze taak worden. Met lichter geworden gemoed overdacht hij dat sabels en geweren vanuit Engeland over Noord-Brabant in aantocht waren. En het Engels goud was reeds in zijn bezit.

- 'Denkt gij hetzelfde als ik, mon ami?' vroeg Lucie.

Hij keek verrast bij 't horen van 'mon ami'.

- 'Ik denk aan het gesprek van daarzoëven', antwoordde hij.

- 'Ik ben bang voor u', zei ze. 'Ik weet dat iedereen die mistevreden is, naar u opziet sedert gij de leiding hadt van het opstootje bij het sluiten van de kerk. Ik ben niet op de hoogte van wat er gebeurt en vader spreekt er mij niet over, misschien wel omdat hij er geen belang in stelt. Maar iedereen meent dat er iets aan 't broeien is.'

Hij keek haar glimlachend aan. Haar angst om zijnentwille deed hem goed. En hij onderging de bekoring van haar blonde schoonheid. Haar wangen waren licht gekleurd door warmte en genoten wijn en in haar ogen lag de zachte vochtige glans die tederheid en liefde in de blik van de vrouw brengt.

Hij knikte geruststellend. En toen hij zijn hand op de hare legde:

- 'Waarom ongerust zijn?' vroeg hij; 'als er iets gebeurt blijft gij en alles wat hier in dit huis is ongedeerd. Uw vader zegt dat hij een Voltairien is, alhoewel ik sterk betwijfel of hij ooit Voltaire gelezen heeft, en staat op goede voet met de Franse bezetting; en gij zelf, Lucie, zult wel nooit als een rebel worden beschouwd.'

Zij trok haar hand terug en keek geërgerd in het vuur. En Benedict Rollier zag hoe het glimmen van de haard de ingehouden tranen in haar ogen schitteren deed.

- 'Och', zei ze, 'mijn vader is nooit anders geweest dan een goede notaris, zonder zich te bekommeren om wat er in de wereld gebeurde, en ik ben zijn dochter. Moest ik met u geweest zijn dan ware het wellicht anders geworden. Misschien omdat ik uw zaak als de mijne zou beschouwd hebben, maar misschien ook wel omdat ik veel zaken anders zou leren zien hebben en uit mezelf de toeneiging en afkeer gevoeld over die dingen waarvoor mensen strijden en offers brengen. Ik wist het toen ik vanavond u hoorde en die Franse officier. En voor mijzelf vrees ik niet.'

Er waren vele woorden in haar die zij niet kon uitspreken. Haar liefde kon niet vrij spreken tegenover de man die wist dat zij liefhad - en die misschien van haar hield, al wachtte hem thuis een jonge vrouw. Er is toch ook een band tussen twee mensen door het onuitgesprokene van hun zieleleven; en dat voelt een vrouw duidelijker dan een man.

Lucie zuchtte. Zij wist dat de zoon van de strenge zoutzieder Rollier nooit tot haar zou komen in de volle overgave waarin man en vrouw het leven vergeten en alleen in die vreugde de weerschijn zoeken van het geluk dat zij eens hebben gedroomd. Zij zag zijn vast gelaat, dat in de laatste tijd de sporen van zorg en kommer droeg; zijn hand die als vermoeid op de leuning van de stoel rustte.

Zij legde opnieuw haar hand op de zijne.

- 'Mon ami', zei ze zacht.

Hij zag glimlachend op naar haar, naar het frisse blonde hoofd dat naar hem toegebogen was.

- 'Ik ben geen Fransman, Lucie,' sprak hij.

- ''t Is de enige naam die ik u mag geven', zei ze, 'en

ik heb hem zo dikwijls bij mezelf herhaald toen ik aan u dacht, dat ik u anders niet noemen kan.'

Hij wendde zijn blik van haar ogen af. Zo vol weemoed stonden zij, zo gelaten klonken haar woorden.

En zij zaten zwijgend naast elkaar. Hij voelde de zachte, warme druk van haar hand op de zijne. Haar schoonheid maakte hem week. En hij, die vooral in deze zware uren van verantwoordelijkheid wilde voorgaan in de tucht van zichzelf, dacht aan wat zij voor hem zelf had kunnen zijn, in de bekoring die het mogelijke en onvervulde steeds verwekt.

Hij nam haar hand en hield ze een poos omsloten in bei zijn handen.

- 'Lucie', zei hij.

Zij was niet beschaamd om de tranen die in haar ogen welden. En zij wist niet of het vreugde of verdriet was dat haar wenen deed.

- 'Ween niet, Lucie,' zei hij, 'gij zijt het liefste meisje dat ik ken, en gij weet dat ik van u houd. Het leven is vreemd en wreed. Gij zijt zoveel anders, zoveel beter dan vroeger, dan voor...'

Zij knikte dat zij hem begreep.

- 'En dat nu alles niet is zoals het had kunnen zijn, ligt in de bestemming van ons leven. Wij moeten het leven aanvaarden en de pijn dragen die het ons brengt. Want ook anderen waarmee ons bestaan verbonden is, hebben hun aandeel in onze zorgen en moeilijkheden.'

Hij zweeg. Hij voelde hoe moeilijk het was duidelijk in woorden te zeggen wat zijn duistere gloed in ons hart ontsteekt. Maar het was een grote troost voor hem, in de zware tijd die voor hem ging beginnen, de zekerheid van deze liefde in zich te dragen.

Hij trachtte te glimlachen.

- 'En bang om mij hoeft gij niet te zijn', zei hij. 'Er

zal niets gebeuren dat onbezonnen is; maar wie zijn kans waagt in een eerlijk spel moet man genoeg zijn om de gevolgen te aanvaarden.'

- 'Is het dan werkelijk zo ernstig?' vroeg zij.

- 'De Fransen hebben de grens overschreden waar geduld lafheid wordt', antwoordde hij, 'wij hopen en vertrouwen; want wie zonder vertrouwen in de strijd treedt is een verloren man; en wie neergeslagen wordt en blijft vertrouwen is nooit een geslagen man.'

Hij stond recht en strekte het flinke, rijzige lichaam; zijn ogen schitterden en zijn mond stond vast.

Hij ging naar de tafel en schonk likeur in de glaasjes.

- 'Op onze Jongens', zei hij.

En hij dacht aan de duizenden die in alle dorpen van de Vlaamse buiten het roer hadden gepoetst, de kruithoorn hadden gevuld en het lood gegoten. Zonen van burgers en jonge boeren, zij die steeds offeren in eenvoud en adel des harten. Stille ontroering vervulde zijn gemoed.

- 'Ik moet gaan', zei hij.

Zij keek hem bang aan.

- 'Het is geen afscheid, Lucie.'

In de donkere gang stonden zij een ogenblik sprakeloos naast elkaar. Toen legde zij haar hand op zijn schouder en kwam zo dicht bij hem staan dat het was alsof hij het slaan van haar bloed hoorde.

- 'Bonsoir, mon ami', fluisterde zij.

Haar mond beroerde even zijn lippen. En de deur werd achter hem gesloten.

Zij hoorde zijn stap in de uitgestorven straat. Zij doofde de kaarsen en dekte het vuur af. En nadat daarboven de deur was gesloten lag het huis donker en stil in de herfstnacht.

IV

Benedict Rollier stapte in de diligence die de dienst deed tussen Mechelen en Brussel.

Hoezeer ook deze stad afzijdig en zelfs vijandig stond tegenover elk verzet tegen de Fransen, toch was het een middenpunt van afspraken en bijeenkomsten. En velen die nooit ernstig aan verzet gedacht hadden en er voorzeker nooit aan zouden deelnemen, vonden een geliefd tijdverdrijf in samenkomsten waar de gebeurtenissen werden besproken en de toekomst, op grond van voorstellingen vol fantazie, in onduidelijke en geheimzinnige taal werd voorspeld.

Meer dan eens had Benedict Rollier er dergelijk gezelschap aangetroffen. Maar dikwijls ook was hij verrast geweest door de sobere en ernstige kennis der feiten van zijn neef, advokaat Rollier, die te Brussel een voorname praktijk en uitgebreide betrekkingen bezat. Deze was reeds vele jaren in de hoofdstad gevestigd en niets in taal of houding liet vermoeden dat hij van het platteland afstamde. Hij was volledig opgenomen en aanvaard in de leidende en mondaine kringen van de oude Brabantse hoofdstad. Enkele jaren geleden verenigd in het verzet tegen Keizer Jozef, daarna verdeeld als Staatsen of Vonckisten, zochten deze nu een houvast in de Franse geest. Zij hadden geen band van trouw aan eigen vorst, geen band met het eigen volk. En hun leven bestond in uiterlijkheden. En als advokaat Rollier het stuurloze van zijn omgeving voelde, werd in hem het besef

wakker van de geestelijke verbondenheid met de mensen waartoe hij naar taal en afstamming behoorde. Hij zocht dan ook die zeldzame kringen op die uitzonderingen waren in de grove en hovaardige onwetendheid die te Brussel heerste over vele dingen die de wereld in beroering brachten en over de geest van het volk dat noordelijk van de hoofdstad leefde en waarvan deze, door het gestadige afglijden van de hogere burgerij en de invloed van inwijkelingen, zich vervreemdde en die onzelfstandig en karakterloos als een afschaduwing van het Zuiden werd.

De diligence reed in de herfstmorgen vol heldere kou. Weinige mensen begaven zich op reis, want in het onzekere van deze dagen bleef iedereen liefst thuis. Alles droeg de sporen van een slordige tijd waarin de mensen alles zijn beloop laten omdat zij niet weten of hun moeite vergeefs zal zijn voor de dag van morgen. De krakende wagen schommelde over de hardgestampte bulten van de weg en de paarden liepen moedeloos in de aaneengeflanste garelen. Verdwenen waren de flinke lopers van de keizerlijke posterijen; het wisselende spel der krijgskansen dat het gezag zes jaar lang schommelend had gehouden, had in deze ordelijke en zindelijkheidslievende gewesten het bestaan doen terugvallen in moedeloosheid en verwaarlozen van de buitenkanten van het leven.

De mensen die met hem in de stofferige, muffe diligence zaten spraken weinig onder elkaar. Gelaten opmerkingen over de slechte tijd en het duur leven waren de inhoud van hun voorzichtige gesprekken. Wie zaken op de grond van zijn hart verborgen houdt, is ook omzichtig als hij over wat anders spreekt. En iedereen bijna wist een conscrit of een onbeëdigde priester zitten en voelde zijn geheim als een bedreiging voor zichzelf. Over alle woorden lag de gedruktheid van het leven van heden en morgen; buitenmensen die zo vol overgave kunnen praten over vee, veld en prijzen, keken met een beklemd gemoed door

de vuile ruitjes van de wagen naar het veld dat in de klare morgen langzaam voorbijschoof.

Het land lag in de innige bezinking van de herfst, als de verlaten akkers onder de hoge hemel aandachtig en stil de winter tegemoet gaan. Het gedempte leven van de dorpen waaruit de stemmen van spelende kinderen en het geblaf van een hond opklonken, schonk het gevoel van het onveranderlijke dat het leven, beurtelings kiemend en verdorrend, in het bedrijf der mensen legt. Weemoedig, gelaten, onverstoorbaar in zijn vaste regelmaat.

Bij de pleisterplaats vervingen nieuwe gezichten degenen die met een ‘goeien dag en goeie reis’ in de afspanning verdwenen. Benedict Rollier liep een tijd onder de twee hoge linden waaronder de paarden hun haver uit de krib haalden, dronk een glas sterke brandewijn en liet zijn gedachten gaan over wat onder zijn ogen lag. Rust en zonneschijn en bedaarde mensen en die grote berusting van alles. Zijn zorgen werden een ogenblik verbannen door het leven rondom hem. Het scheen alles zo vastgegroeid, zo onverstoorbaar, dat men zich niet kon voorstellen dat het ooit veranderen zou.

Vrouwen en mannen met korven en manden vullen nu de wagen. Het gesprek werd levendiger onder mensen die één zelfde reisdoel hebben, over de prijzen van het gevogelte en de stijgende duurte van alles; zij spraken zonder opwinding of spijt. Het boerenleven was lonend zolang de Fransen niet plunderden of waardeloos papier gaven voor vee en graan.

Niets in het uitzicht der dingen verried hoe zwaar het leven was; en alleen toen zij Brussel waren binnengereden gaf het dooreenlopen van Franse soldaten en burgers een ongewoon uitzicht aan de stad.

Huifkarren reden af en aan; het merendeel der paarden was van een vuilgrijs soort dat onverzorgd en liefdeloos behandeld, niets meer overhad van de levendige, witharige of licht gespot-

terde dieren die zij eens waren geweest. Het materiaal, de wagens, karren en huiven, was slecht onderhouden en vieselijk. Ook de soldaten waren slordig en onfris.

Hij stapte af. De afspanning had nog een landelijk karakter behouden te midden van de stad die meer en meer zich afzonderde van het buitenleven.

Advokaat Rollier ontving hem met blijdschap in zijn ruim huis. Er bestond grote vriendschap tussen beide mannen; zij behoorden tot een familie waar de verwantschap zeer innig werd gevoeld, maar bovendien hadden zij in elkaar die menselijke punten van aanknoping gevonden die in aard en doenwijze liggen en zonder onderzoek naar het waarom worden aanvaard.

Het leven en de omgeving hadden van de advokaat een man met grote ervaring gemaakt. En hij had belangstelling voor alles wat het leven beïnvloedt en beheerst. En deze dagen waren rijk aan alles wat uit de groei van de tijden en het rijpen der menselijke driften het hart en de geest vele vragen stelde.

Hij had nooit het verband verloren met zijn geboortestreek. Zijn vrije dagen bracht hij in Klein-Brabant door en zijn gemoed bleef fris aan de bron van zijn oorsprong.

Het nieuws uit de streek was dan ook het eerste wat beiden bezighield. De gang van het leven met geboren worden, huwen en sterven waarin wij allen worden opgenomen. Zij praatten en zagen door het venster het rusteloze bedrijf van de stad. En beiden rustten uit in het herinneren aan mensen en gebeurtenissen die hen weghielpen uit de zorgen van het bestaan.

Maar ook naar die zorgen dwaalden hun woorden geleidelijk af. Op verschillende wijze stonden beide mannen te midden van wat de komende gebeurtenissen voorafging.

Advokaat Rollier opende zijn secrétaire en haalde een aanplakbrief uit een der laden.

- ‘Er komt beweging in’, zeide hij.

Het was een aanplakbiljet zoals er in de meeste hoeken van het Vlaamse land begin oktober te lezen waren: een oproep tot gewapend verzet.

Benedict Rollier las aandachtig de naïeve woorden: ‘Jongelingen, als gij dan toch moet vechten, vecht dan tegen uw verdrukkers.’

- ‘De konskriptie heeft alles onderste boven gekeerd’, zei de advokaat. ‘Hier in de stad merkt men dat niet omdat de mensen er als vreemden naast elkaar leven, maar op de buiten, waar de jonge mannen tussen twintig en vijfentwintig door iedereen gekend zijn, moet dat het uitzicht van het leven veranderen.’

- ‘Ja’, zei Benedict Rollier, ‘de militaire dwang was altijd hatelijk geweest, maar nu was het een Godtergende onzedelijkheid de jonge mannen te dwingen dienst te nemen in het leger van de overweldiger. Geen enkele zou zich aanmelden, maar in de huizen waar jonge mannen onder de konskriptie vielen, was het leven gedrukt; steeds moest uitkijk worden gehouden en 's nachts lagen de vrouwen angstig te luisteren naar het geblaf van de waakhond.

Met grote bezorgdheid zag men de naderende winter tegemoet. Wat zou er van de verstekelingen geworden? Waar bossen waren kwamen de jonge mannen bijeen om 's nachts in schuur of stal te slapen. En in hun midden kreeg het verzet vaste vorm. Liever vrijwillig vechten tegen de Fransen dan gedwongen soldaat te zijn in hun rangen.’

De advokaat luisterde aandachtig toe. Zijn ambt had hem geleerd de beweging van zijn gemoed te onderdrukken en in deze dwang over zichzelf waren de opwellingen van drift verloren gegaan. Koel en zakelijk ging hij het leven van de dag na, maar het gevoel van samenhorigheid met de mensen die van zijn volk waren, was levendig gebleven in hem. En waar hij dienst kon bewijzen deed hij zulks bedaard en voorzichtig.

- 'De Republiek bereidt zich voor op ernstige weerstand,' zei hij, 'en ik geloof niet, met wat ik weet van de toestanden, dat een gewapend verzet kans zou hebben.'

Benedict Rollier glimlachte:

- 'Het zullen geen losse troepjes zijn die het tegen de Fransen opnemen', zei hij, 'wapens en munitie zijn er voldoende en met duizenden zullen de mannen opkomen.'

- 'Een man met een geweer is nog geen soldaat', zei zijn neef.

- 'Daarbij', sprak hij verder, 'een eventuele opstand hier kan niet lang een zaak blijven die uitsluitend tussen ons en de Republiek bedisseld wordt. Engeland en het Keizerrijk kunnen niet onverschillig blijven voor wat hier gebeurt. Maar geen van deze mogendheden zal door openlijke en rechtstreekse hulp aan een opstand klaar en duidelijk positie kiezen.'

Benedict Rollier schudde ongelovig het hoofd.

- 'Ik weet stellig', zei hij, 'dat Engeland nu reeds steunt, met goud en wapens. Vergeet niet dat in mei van dit jaar de landing te Oostende een rechtstreeks ingrijpen was. Ze is niet geslaagd, maar het heeft een inzicht gegeven in de mogelijkheden, en de verwachtingen van de mensen uit Vlaanderen zijn er door opgewekt. Het staat trouwens vast dat nog ruimere steun is toegezegd en Engeland de toestand van de gemoederen hier heeft nagegaan om zijn ingrijpen voor te bereiden.'

Advokaat Rollier zag hoe het gelaat van zijn vriend en bloedverwant vast en vertrouwvol stond. Hij wist hoe zakelijk en nuchter ook deze jonge man was, het zat in het bloed van de Rolliers. Maar hij bezat ook de innerlijke gloed die niet alleen met de gegevens van het zichtbaar gebeurende rekening houdt, maar waarbij het geloof in een zaak de stuwende kracht is.

Toen zei Benedict Rollier:

- 'Een van mijn vrienden uit Bornem die veel gestudeerd heeft, zegde mij dat het volk van de Zuidelijke Nederlanden

sedert meer dan tweehonderd jaar geleefd heeft zonder leiding naar de geest omdat het meest levende en edelmoedigste bloed onder de Spanjaards werd verjaagd of vernield. En wat hier in de steden is gebleven heeft aan de geest van de overheerser zijn zelfstandigheid verloren. Maar indien de hersens ontnomen werden, dan heeft het geleefd met het hart. En dat hart spreekt nu. Ik geloof niet dat een volk geduldiger alles heeft gedragen dan het volk hier, dat door de leidende standen steeds aan zichzelf werd overgelaten. Nu schijnt het zijn gelatenheid te hebben afgelegd. Als er een opstand komt, zal het een opstand van heel het volk zijn.'

Advokaat Rollier dacht aan het volk dat hij zo goed kende, aan de Vlaamse mensen van het platteland, levend op zichzelf, hun leven gevuld ziende met de vreugden en smarten van hen die niet verder reiken dan hun dorp en hun gezin. Hun bestaan staat voor hen getrokken van hun kinderjaren tot hun graf, gehoorzaam aan wat hun is aangeleerd als de regels van een leven dat maar een voorbereiding is voor een ander leven vol geheimzinnige beloften en huiverende angst. Dat was misschien het enige wat van deze honderden dorpen een geheel maakte, samengehouden door taal en traditie en door zijn geestelijke afzondering in zijn aard behouden.

- 'Als het waar is wat gij zegt', antwoordde hij, 'dan is er veel veranderd. Maar zolang ik het tegenovergestelde niet zie, blijf ik menen dat er van een gesloten oprukken, van een volk als een gemeenschappelijk strijdend element, moeilijk spraak kan zijn. Misschien wel een afspraak onder een aantal dorpen.'

Opnieuw schudde Benedict Rollier het hoofd:

- 'Dat hangt van ons af', zei hij. 'Ik geloof dat in heel het Vlaamse land het verzet onder één leus zal gaan. Het hangt nu van ons af om alles tot één macht te binden.'

De advokaat knikte instemmend:

- 'Een zeer moeilijke taak', zei hij, 'om zoiets te ver-

krijgen van mannen die geen soldaten zijn. Maar het verheugt mij u zo te horen spreken. Een spontaan verzet zonder onderschikken en regelen der krachten is vooruit verloren.'

Hij zweeg een ogenblik. De zaak waarover hij sprak woog met de dag zwaarder op zijn gemoed. Hij wist hoe tragisch en glorievol het kon zijn. Maar hij was iemand die alles zo nauwkeurig wikt dat hij geen kansen overlaat aan wat door zijn aard aan het afwegen van het menselijk bedrijf ontsnapt.

- 'En daarna', vroeg hij, 'nadat het verzet is geslaagd? Benedict, mijn vriend, ik weet dat gij niet naar Brussel zijt gekomen om een plezierreisje te maken of om mij goedendag te zeggen. Want hier is meer te vernemen dan in Klein-Brabant; vele draden lopen hier samen en wat er overblijft van de salons is niet te misprijzen. Daarom vraag ik u: en daarna?

Luister, Benedict. Een verzet zoals gij mij voorspiegelt mag niet alleen negatief zijn, het zal te veel offers kosten om betaald te zijn door het genoegen de Fransen tijdelijk in de minderheid te brengen. Ik weet nu dat in het buitenland ernstige mensen bezig zijn reeds een toekomst te bouwen op de uitslag van een opstand die nog niet begonnen, laat staan gewonnen is. En als ik spreek over het buitenland, dan bedoel ik niet alleen de mogendheden die rondom ons liggen en het zeer graag tegen Frankrijk zouden opnemen als zij het ogenblik geschikt moesten vinden. Ik bedoel de "patriotten" die in Pruisisch Gelderland en elders zeer drukke betrekkingen hebben met onze gewesten en met de mogendheden die ik heb vernoemd. Dat zijn geen mensen uit het platteland, tenzij gij de abten van Averbode, Postel, Park en Vlierbeek als mannen van de buiten beschouwt. En vergeet niet dat er ook een kardinaal bij is die aartsbisschop is van Mechelen. Er is een overwicht van geestelijken; ik ben, zoals gij weet, iemand die de waarden van het geestelijk leven erkent en eerbiedigt, maar ik zie niet graag dat in een zaak zoals deze de geestelijkheid aan het intrigeren

gaat. Want zij denken in de eerste plaats aan hun eigen machtspositie en het Rijk der Hemelen komt daarna. En hun invloed is in de eerste plaats gericht tegen elke politieke regeling die de bevoorrechte positie van de geestelijkheid waarschijnlijk verminderen zou. Geloof mij, de mannen die de opstand aanwakkeren vragen niet naar de mening van hen die de last van het verzet zullen dragen, en zij trachten nu reeds de verdeling van de buit te regelen alsof zij zelf de offers hadden gebracht.'

Benedict Rollier dacht aan de edele opwinding van de jongens die gereed stonden voor het grote avontuur. Er was geen berekening in hun geest; alleen hun gekwetste eerlijkheid sprak in hen en zij berustten in het vertrouwen dat het voldoende was de Fransen te verwijderen om de oplossing te krijgen van de strijd.

- 'Het is reeds heel wat', zei hij, 'als wij het land kunnen schoonmaken van de Fransen. En de beslissing over wat er daarna moet gebeuren zal niet van ons afhangen.'

- 'Dat had ik verwacht', zei advokaat Rollier met bitterheid in zijn stem. 'Het is de vloek van een volk eeuwen lang als wingewest, erfenisstuk of huwelijkscadeau te hebben gediend. Het is niet meer gewoon zijn lot in eigen hand te houden; het wordt wrokkig en boos, het mort en slaat, maar het richt zijn woede niet naar de diepere zin van zijn bestemming. Dan kan men niet meer spreken van een volk, omdat het niet méér is dan een massa. Toch meen ik in de laatste tijd gemerkt te hebben dat het bewustzijn bij sommigen terugkeert. En wat gij mij zegt over de eenheid van geest en de algemeenheid van het verzet wijst erop dat een wedergeboorte van deze gewesten mogelijk is. Want het is het eerste levensteken sedert de Zuidelijke Nederlanden aan het Spaanse geweld ten onder lagen.'

De duisternis was intussen gevallen. Het straatrumoer was verminderd; alleen het op- en afrijden van wagens hield aan.

- ‘Franse versterkingen zijn in Brussel aangekomen’, zei advokaat Rollier.

Beide mannen luisterden naar het doffe gerucht van de stad; en het was Benedict Rollier alsof hij de troepen van Colaud Brussel zag binnenrukken. Harde gezichten, mannen riekend naar paardentuig en onverzorgdheid. En de stad die ze opnam en herbergde was bijna evenzo vijandig als zij zelf.

Het avondmaal werd opgediend. Alles was keurig en sober; het gesprek liep over allerlei zaken die hen wegbrachten van de zorgen van de dag.

De advokaat verwachtte bezoek, zei hij.

Benedict Rollier had de dame die verwacht werd reeds vroeger in het huis van zijn kozijn aangetroffen. Zij heette comtesse d'Héricourt en had, in de dagen van guillotine en heerschappij van de straat, tijdig de wijk genomen en genoeg van haar bezittingen gered om nog ruim te kunnen leven. Bij de inval van de Franse legers na Jemappes en Fleurus had zij zich in veilige stilte teruggetrokken. Thans mocht zij zonder vrees opnieuw verschijnen; hogere Franse officieren van de Republiek waren niet ongenegen zich als beschaafde en verdraagzame mensen te doen gelden bij de aristokraten die met hen wilden omgaan.

Comtesse d'Héricourt was een gewone bezoekster van advokaat Rollier. Haar vlugge geest en haar nieuwsgierigheid gingen ook naar de zaken van het geestesleven en van het tijdsgebeuren. Zij droeg haar veertig jaren met opgewektheid, en haar volle, donkere gestalte had de beschermende moederlijke bekoorlijkheid die de rijpere leeftijd aan mooie vrouwen kan schenken.

- ‘En zij is volkomen te vertrouwen’, zei advokaat Rollier, ‘voortbabbelen zal zij niet wat moet gezwegen worden, al is ze dan ook steeds volgepropt met nieuws waar ze graag anderen van deelachtig maakt.’

Zij klopte aan en trad binnen met overvloedige en vlugge-

sproken woorden van begroeting. Zij had vroeger herhaaldelijk reeds gezegd dat haar leeftijd haar het recht gaf zonder chaperon te gaan waar en bij wie zij wilde. En er waren geen praatjes over avonturen van haar.

Zij aanvaardde het glas wijn dat de advokaat haar aanbood.

- 'Franse troepen zijn Brussel binnengerukt', begon zij.

Dat was het nieuws van de dag en het was haar aan te zien dat er heel wat kommentaar om was ontstaan. En daar beide mannen zwegen sprak zij verder:

- 'En er wordt heel wat rond gepraat. Het schijnt dat een grootscheepse militaire aktie aanstaande is tegen de plaatselijke rebellie die hier en daar is losgebroken. Er moeten bewijzen zijn dat deze herrie op het platteland maar een voorspel is van een algemeen gewapend verzet. Zowat overal in de Noordelijke provincies moeten er ophitsende oproepen verschenen zijn om de conscrits aan te zetten de wapens tegen Frankrijk op te nemen. Maar dat alles zal monsieur Rollier wel beter weten dan wij', besloot zij, glimlachend naar Benedict Rollier.

- 'En zegt men in Brussel niet waarom die aanplakbrieven uithangen en waarom er wordt gemord?' vroeg deze.

- 'Iedereen is misnoegd, iedereen is overal misnoegd, ook ik ben misnoegd', zei ze schertsend, 'misschien is monsieur l'avocat het niet, want hij gromt nooit en zijn boos humeur vindt steeds een uitlaat in zijn redenering.'

- 'Ja, comtesse', zei de advokaat, 'ik behoor tot een ras dat stilzwijgend alles verdraagt tot op het ogenblik dat al de ingehouden woede en wrok een uitweg vindt.'

De ernst van zijn gelaat en van zijn woorden trof haar.

- 'Is het zo ernstig?' vroeg zij.

- 'Ik geloof niet, dat gij het helemaal kunt begrijpen', zei hij; 'door de traditie van uw familie en uw opvoeding behoort gij tot hetzelfde geloof als de mensen van de Zuidelijke Nederlanden. Wat daartegen gebeurt kan u ergeren, maar gij

zult er niet ongelukkig door zijn omdat het feitelijk geen levend element is in uw leven. De republiek bevalt u niet, maar de mensen die ze hebben doorgevoerd zijn van uw volk, zij spreken uw taal en zij hebben slechts in brutaliteit omgezet wat door uw dekadente adel sedert lang als een spel van de geest werd voorbereid. Feitelijk zijt gij geen emigrée meer, comtesse. De wereld waarin gij werdt grootgebracht is dood en de nieuwe wereld waarin gij nu leeft hebt gij aanvaard.'

- 'Dat is waar,' zei ze vinnig, 'dat is zo waar als iets waar kan zijn; ik ben geen émigrée meer en ik houd niet van émigrés. Zij hebben nooit andere bezorgdheid gehad dan hun eigen belang: hun rang, hun privileges, want de monarchie betekende voor hen niets anders. Zij die het hardste schreeuwen over de deugd van een politiek regime zijn zij die ervan profiteren. De émigrés hebben liever hun vaderland te zien verwoesten dan zich neer te leggen bij wat een noodzakelijkheid is van de tijd, zij smeden samenzweringen die door anderen moeten uitgevoerd worden. Neen, een émigrée ben ik niet.'

- 'Juist', antwoordde advokaat Rollier, 'en dat getuigt voor uw gezond verstand. Gij blijft française, en het regime dat Frankrijk heeft, voor hoelang weet niemand, vraagt aanpassing. Het is niet vernederend zich bij de noodzakelijkheid neer te leggen, zoals het verstandig is voor een regime zich van zijn vroegere tegenstanders geen onverzoenlijke vijanden te maken. Maar als française zult gij ook niet, tegenover vreemden, tegen de republiek zijn, zelfs al keurt gij ze af. En dat is het geval waarover ik sprak.'

Benedict Rollier had de ogen gevestigd op de comtesse tijdens het gesprek. Haar gelaat leefde van gespannen belangstelling. Zij wendde zich tot hem.

- 'Wat uw kozijn zegt is vol wijsheid', sprak zij, 'maar ik ben niet onbegrijpend al blijf ik française. Wat de Republiek hier doet heeft zij in Frankrijk gedaan, maar ieder volk

reageert op zijn eigen wijze tegen een identiek verschijnsel. Dat moet men aanvaarden, zelfs als men het niet begrijpt.' Benedict Rollier knikte instemmend:

- 'Bij ons komt erbij dat de dwang van de vreemde komt', zei hij. 'En die vreemde handelt met een brutale onwetendheid. Deze behandeling is trouwens het lot geweest van deze oude erflanden, maar nooit werd hier opgetreden met zo'n volslagen miskenning van karakter en zeden als door de Republiek. De vreemde heeft ditmaal zo diep getroffen, dat de pijn ondragelijk is geworden. Het is nu geen stand die in zijn eerzucht of belang gekrenkt wordt, het zijn geen kloosterabten of hogere geestelijken die geprikkeld zijn omwille van ongepaste bemoeiingen, het is nu het volk zelf dat gromt en zich gereed maakt om te slaan.'

Hij sprak vurig en zijn zuiver, mannelijk gelaat werd bezield door de innerlijke gloed. De comtesse, die van flinke mannen hield en er, in al de jaren van haar verkeer in de kringen die haar eigen waren, zeer weinig had ontmoet, luisterde met genegenheid naar zijn stem. Niet alleen de grote oprechtheid van zijn woorden had haar getroffen, maar zij onderging tevens de bekoring waarvoor een vrouw toegankelijk is: hij was jong en krachtig en zijn ogen hadden de schone glans van innerlijke sterkte en vertrouwen.

En zij luisterde:

- 'Met één slag heeft de Republiek hier de inhoud van het leven willen opruimen en alle waarden van het leven door andere vervangen. De mensen van de Vlaamse buiten hebben geduldig de vrucht van arbeid en spaarzaamheid door waardeloos papier zien vervangen, en dat treft het rechtvaardigheidsgevoel van wie zuinig en vlijtig is. De welafgetekende rustdag na zes dagen wordt afgeschaft, de decadi zet de hele traditie van het wisselspel tussen rust en arbeid overhoop; het is best mogelijk dat zo iets minder voelbaar is in de stad, maar voor de

buitenmens is dat ongeveer even erg alsof er een ommekeer zou komen in de wisselgang van de seizoenen. En een volk dat zeer weinig op uiterlijkheid belust is moet zijn vreugde over dat alles te kennen geven door het uithangen van Franse vaantjes. Bij de haat die gekweekt werd, verwekt zo iets verachting. Zwijgend en vol misprijzen wordt het gedragen, maanden, jaren. Een slordige bende die zijn taal niet verstaat speelt heer en meester, de Vlaamse buitenmens ziet grimmig toe en wacht. Maar dan wordt hij gekwetst in zijn levend vlees: het gezag van de priester die zijn leven beheerst wordt vernietigd, de kerken gesloten en geplunderd. Hebt gij de tronies gezien van de kerels die uit Parijs gekomen zijn om de schatten van onze kerken op de markt te brengen? Comtesse, ik kan moeilijk geloven dat zij behoren tot hetzelfde volk als gij.'

Zij glimlachte om het onverwachte kompliment.

- 'Ik luister met de grootste aandacht', zei ze.

- ''s Avonds komt een opgejaagde priester aankloppen. Want nu is het priesterschap omgeven met de waardigheid van de armoede en van het offer. En in de nacht knielen zij in een schuur; ik heb dat meermaals bijgewoond en nooit zal ik het vergeten. Alles wordt heiliger en gewijder, het krijgt de kracht van zijn oorspronkelijke zin. Het verzet is niet langer een zaak van onwil om onzinnige dwang, van wrok over diefstal en kleinering; het wordt een opstand van de ziel. En dan komt, in de laatste dagen, de konskriptie die jongens van een honkvast volk naar de slagvelden ver van huis wil zenden als slagvee voor de verdrukker van hun volk.

Begrijpt gij, dat er dan oproepen verschijnen en dat Franse versterkingen Brussel binnenrukken? Franse vlaggen worden verscheurd en de gendarmes verjaagd en de aanhangers van de republiek die "fransquillons" genoemd worden zijn onrustig geworden en waar ze 't kunnen kiezen zij een andere woonplaats. En ik meen dat zij voorzichtig handelen.'

Comtesse d'Héricourt wendde zich tot advokaat Rollier, die zonder spreken had toegehoord en met een lichte glimlach gezien had hoe zijn vriendin was ingenomen door de hartstochtelijke taal van zijn kozijn.

- ‘En gij, monsieur l’avocat, voelt gij deze zaken op dezelfde manier als uw geestdriftige bloedverwant?’ vroeg zij.

Hij keek haar aan op zijn bedachtzame manier:

- ‘In de grond meen ik dat hij gelijk heeft’, antwoordde hij, ‘en ik ben genoeg een kind gebleven van Klein-Brabant om ook de manier te voelen waarop hij de zaken voorstelt. Want ik geloof dat dit soort verwantschap noodzakelijk is om zijn gevoel te begrijpen.’

Zij dacht na en schudde het hoofd.

- ‘Ik begrijp uw woorden niet’, zei ze.

Hij zag haar aan en vond in haar gelaat een grotere ernst dan hij er ooit had in gezien. Want de meeste zaken die de kern van het leven raken waren door hen steeds besproken geweest in die geest van driftloze scherpzinnigheid die heerst als men zijn eigen leven buiten het gebied der gesprekken houdt. Nu voelde zij dat deze beide mannen, de jongste dieper en spontaner dan de andere, de woorden die zij spraken uit het innigste van hun ziel haalden. Het was nu voor haar niet meer een interessant onderhoud over wat een schitterend vóór- en tegenpraten toeliet; zij woonde het tragische voorspel bij van het bedrijf dat deze man zou meeslepen, waarvoor in haar iets als moederlijke verliefdheid opkwam.

- ‘Ik bedoel’, zei advokaat Rollier, ‘dat de geest van de steden zich in zoverre van die van het platteland heeft verwijderd, dat de geestelijke band tussen deze twee elementen van een zelfde volk zeer los is geworden. De hogere burgerij heeft zich onder tweehonderd jaar vreemde invloed naar het oneigene gericht en aanvaardt het vreemde zonder innerlijk verzet; en het verval van de volkstaal in de hogere kringen heeft die tegenstel-

lingen nog verscherpt. In de steden beschouwt men heel het platteland als een samenhoping van boeren die het leven in primitieve vormen doorbrengen. Dat is verkeerd, dat is hovaardige onwetendheid. Er is ook buiten de steden een burgerij die levend naast boeren en handelaars, samen met hen in kontakt gebleven is met traditie en zeden, en geestelijke gezondheid en edelmoedigheid heeft bewaard uit het niet-verbroken verband met de aarde en het steeds verkwikkende leven van de natuur. Wat het platteland bewoont is het kernstuk van een volk; en als er ooit verzet komt, overlegd en geregeld, met hersens, offervaardigheid en zin voor dapperheid, dan zal het de burgerij zijn die, steunend op de boeren, de last van de bevrijding zal dragen.'

Hij glimlachte naar de comtesse om de gespannen ernst van het gesprek te breken. Zij glimlachte dankbaar weer.

- 'Hoe weinig beseft Brussel van dat alles', zei ze.

- 'Ja', zei de advokaat, 'Brussel leeft in de roes van zichzelf en is zoals zekere dames die steeds de ogen richten naar de rijke, de machtige, de goochelaar van de dag.'

Het gesprek gleed af naar het persoonlijke nieuws over de vele kennissen die advokaat Rollier en de comtesse gemeenschappelijk waren. En in deze verpozing bewonderde Benedict de levendigheid van haar beweeglijke en beminnelijke geest. De behaaglijke atmosfeer van de kamer met het zachte licht van de kaarsen en de stilsuizende gloed van de haard, de stem van de comtesse en haar bescheiden parfum, brachten hem weg uit de zorg en de verantwoordelijkheid waarin hij sedert weken was opgesloten.

Met een zucht besloot comtesse d'Héricourt ten slotte dat het tijd was om naar huis te gaan. Zij groette nog zeer hartelijk en toen zij van Benedict Rollier afscheid nam, zei ze:

- 'Ik wens u alle goed, monsieur Rollier. Ik zal voortaan met verscherpte aandacht nagaan wat er gebeurt. En moest het

gebeuren, wat God verhoede, dat de krijgskans tegen u is, dan zal mijn huis voor u een veilige schuilplaats zijn.'

Zij stelde de 'gentil rebelle' onder de wijze raadgevingen van de advokaat. Toen zij met vlugge tred buitenstapte was het verwijderd gerucht van wagens en paarden verneembaar. En op Benedict Rollier viel weer de ernst van wat te gebeuren stond. De Franse versterkingen waren Brussel binnengerukt.

V

Het was nog volop donker toen Jan Tervaert in de klamme zondagmorgen in de richting van Hingene reed.

Mul klonk de hoefslag over de straatweg. Het paard ging gemakkelijk en zonder haast, snuivend soms met omhooggeworpen kop en de ruiter liet zich wiegen op de lange pas; hij zat op een deken, zonder zadel of stijgbeugels, en luisterde naar de geruchten van de morgen.

Maar het land was dood rondom hem, verloren in nevel en duisternis; alleen het gesuis van mistzware bladeren verbrak soms de stilte die het bewegen van de paardehoeven omsloot. Eens schrikte het dier even op toen een rits blaren tegen zijn schoft sloeg. Maar de kalme stem van zijn berijder, een geruststellend kloppen op de nek brachten het weder in zijn rustige gelijkmatige stap.

Jan Tervaert wist ook in de duisternis hoe het land eruit zag waarlangs hij reed. Als knaap had hij tientallen keren met zijn vader over deze weg gereden in het lichte rijtuig waarvoor steeds een flinke draver was gespannen, niet dikwijls dezelfde, want de paardenkoopman Gervatius Tervaert bracht zijn beste koopwaar steeds in de beste kondities ten toon. Dan wees zijn vader hem de paarden voor ploeg of kar en noemde de namen van de dieren die uit zijn stallen waren gekomen. Dat overdacht Jan Tervaert nu terwijl hij reed door het bedrukte land

en hij streelde de harde nek van het paard dat één van de laatste was dat vaders hand in zijn grootboek had ingeschreven.

Ook de hoeven kende hij en de mensen die er woonden, allen levend in afgezonderde arbeid, omsloten door hun gezin en door hun werk; geen grote boeren, maar spaarzame, hardwerkende mensen die uit de grond van de landheer de rijkdom haalden voor zijn vele behoeften en voor zichzelf de voldaanheid trachtten te verwerven een ongeweten spaarpot te vergaren waarop hun zorg voor het onzekere in het leven kon vertrouwen. Zij keken angstig de berooide tijd tegemoet.

Heldere plekken kwamen in de nevel en rondom hem wies de aarzelende klaarte.

Het was heldere voormiddag toen hij bij Janne aanklopte. Zij keek hem wantrouwig aan toen hij binnenstapte.

- 'Janne, ik vergeet niet wat gij mij laatst gezegd hebt toen ik hier in deze keuken stond. Maar ik heb een boodschap die ik niet door een ander kan laten doen.'

Zij keek onbegrijpend; in zijn ogen tintelde vrolijkheid en hij zag hoe haar donkere ogen in de zijne keken.

- 'Ik heb een paard gestolen', zei hij, 'mag ik niet gaan zitten om het u te vertellen?'

En ongevraagd liet hij zich neder en strekte behaaglijk de benen uit. Zij zag zijn forse, flinke gestalte, de rijzige dijen, de benen in de harde zwarte laarzen en in de blik die zij op hem liet rusten was iets als stille vreugde.

- 'Janne, ik heb uw paard gestolen.'

En hij lachte zodat het helder opklonk in de ruime keuken.

- 'Mijn paard gestolen?' vroeg ze.

- 'Uw ruin', zei hij, 'het paard was te goed om door de Fransen verprost te worden. Zij zijn het kwijt.'

De Franse soldaten waren nu weg. Gisterenmorgen waren zij met pak en zadel opgerukt naar het land van Waas, zo

althans hadden een paar soldaten verteld die het afscheid hadden gevierd in een kroegje waar ze luidruchtig giechelende meiden hadden getrakteerd en gekust. In de nacht had Jan Tervaert de ruin van tussen de andere paarden gehaald en hem veilig gestald. En deze morgen had hij het dier gebracht waar het blijven zou tot het hier terug op stal kon staan.

Er kwam blijdschap in haar toen zij het hem hoorde vertellen. Zij hield van het paard en het verlies had haar gekrompen bezit zeer gevoelig getroffen.

'Waarom hebt ge dat gedaan?' vroeg zij stil.

Hij hoorde de zachte, vriendelijke klank in haar stem.

- 'Het paard was te goed om in hun schooierswagen te liggen', zei hij, 'het was een van de weinige goede paarden die in Klein-Brabant zijn overgebleven, het kwam uit de stallen van mijn vader, en het kwam uit uw stal, Janne.'

De speelse toon was uit zijn stem verdwenen, hij sprak in grimmige ernst.

- 'En het zal niet lang duren of ik breng het terug in de stal waar het hoort en waar de Fransen het niet meer zullen weghalen.'

Zij was van haar stoel opgestaan, een schemer van weemoed over haar ogen, en zij ging naar de kast om de brandewijnfles en een glaasje. Zonder spreken schonk zij in. En op dat ogenblik kwam de herinnering aan de avonden, waarop, op deze tafel, de fles had gestaan tussen Jan Tervaert en de jonge boer.

- 'Om u te bedanken', zei ze met onvaste stem.

En zij ging zitten, ernstig en gesloten zoals steeds, de slanke trotse gestalte opgericht, de ogen starend naar het zonnelicht buiten op het erf.

En toen zei ze:

- 'Jan Tervaert, het is de eerste maal sedert lang dat gij blijdschap brengt in dit huis.'

Hij keek zwijgend naar zijn laarzen; er was een innige klank

in haar stem, een siddering die hij er nooit tevoren had in gehoord. Hij dacht aan wat nu voorbij was en aan het leven dat deze vrouw in dit huis had geleefd. En vele dingen waaraan hij nooit had gedacht kwamen hem voor de geest.

Hij sprak met vriendelijke ernst:

- 'Ik hoop dat het niet de laatste maal is, Janne.'

Zij keek hem in de ogen en sneller deed haar adem haar borsten gaan.

- 'Ik hoop het', zei ze.

Jan Tervaert stapt over de straatweg naar Bornem. Hoog en recht stapt hij in de zonneschijn. Hij blijft een ogenblik staan en kijkt naar de doorsopte weiden waardoor de Oude Schelde glinstert. Er is een oneindige schittering van het licht op het water onder het gras. Het licht en het groen zijn roerloos onder de zonneschijn.

Vanuit de boomgaard ziet Janne hoe hij verder gaat.

Toen hij na de Mis, die in de heropende kerk was opgedragen, op het kerkplein kwam, zag het er bijna uit zoals vroeger. Een zondagmorgen zoals altijd, met mensen in zondagskleren en volk in de herberg. Er was geen Franse soldaat te bekennen; het was alsof er meer ingetogenheid over het dorp was gekomen.

Een liedjeszanger stond te zingen voor een groot gehoor. Niemand wist vanwaar hij kwam, maar aan zijn taal te horen moest het een Waaslander zijn. Hij vroeg geen geld voor zijn moeite en deelde de liedjes uit; hier één en daar één, zodat het volk in groepjes gedrumd stond waar hij een papiertje gegeven had. Hij zong van Pierlala:

Ah! Borgers men my lachen doet
Als men ons noemt Soevereyn;
Want een Souvereyn gebieden moet

En wy gebonden syn...
Maar 't is de fransche liberteyt,
Het is een nieuw egaliteyt...
't Is fransch! seyd Pierlala, sa, sa.
't Is fransch! seyd Pierlala.

- ‘Allemaal samen!’ riep de liedjeszanger; en het refrein van Pierlala klonk lustig over het luisterende plein.

Op het huis van kommissaris Lejeune was een biljet aangeplakt. ‘Uit de naem van het Nederlandsche volk, wy verdedigers van ons vaderland, niet zoekende de schade van iemand, laten eenieder weten van hem op het spoedigste te begeven by de vaderlandse legers.’ En een eindje verder, vóór het huis van een bekend fransgezinde, stond een troepje mensen een oproep te lezen tot ‘de Roomsch Catholycke jonkeyd van het land’. Het was alsof op die zonnige herfstmorgen de gedruktheid van het Scheldeland was weggenomen; vele jonge mannen die onder de konskriptie vielen waren in de herbergen of op het kerkplein en het was alsof de Franse bezetting slechts een kwade droom was geweest.

Er was geen uitgelatenheid onder al die mensen, niets van de uitbundigheid die steeds de minste blijde gebeurtenis of het kleinste feestje had beheerst. Iets als ernstige opgeruimdheid, als een vrijer ademen. En sommigen die luid hadden gesproken korte dagen tevoren waren nu stil geworden.

Plots klonk gedempt gejuich op de hoek van het plein. Tussen de groepjes ging een pater het kerkplein over; hij hinkte lichtjes en zijn goedig, verstandig gezicht stond helder. Hij was haast beroemd in de streek door zijn stoutmoedigheid; waar stervensnood was of geboorte stond hij onverwachts in huis, schonk troost en verwachting in de laatste levensuren en doopte het pasgeboren leven. Geen nacht ging voorbij of hij droeg de mis op, steeds zijn verblijfplaats wisselend en steeds op de baan

in de plunje van een boerenwerkman. Dat hij nu midden het volk verscheen in de pij van zijn orde werd als een gelukkig voorteken uitgelegd, en verwonderde blijdschap ging door de groepjes waar hij voorbijkwam.

En zo was deze zondagvoormiddag in de heldere rust van de herfst vol hoop over het dorp gekomen. Met een gevoel van vertrouwen ging Jan Tervaert naar huis waar de tafel reeds gedekt stond.

Lang was het geleden dat zij zo genoeglijk samen hadden gezeten in de keuken waar het leven van de dag werd doorgebracht. Het plotse vertrek van de Fransen en de tekenen van stoutmoedigheid gaven hem een indruk van vertrouwen in de geest van de bevolking; het zicht van de conscrits die vrij en ongehinderd rondliepen na weken verborgen te hebben gezeten, was als een bevrijding uit de knellende wetten die leven en goed bedreigden. Ook zijn moeder was opgeruimd toen hij haar alles vertelde. Voor haar betekende het vertrek van de Fransen het afdrijvende gevaar van geweld.

- 'Dat ze toch maar niet weerkomen', hoopte ze.

De zondag gleed voorbij. Een zondag in de herfst zoals hij steeds was voorbijgegaan voordat de vreemde de orde der dagen met decadi en Franse vaantjes had gestoord. Een partijtje kaart na de noenslaap en een uurtje praten in de herbergen van het dorp. En toen de avond begon te vallen en de bossen achter het dorp vormloze zwarte vlekken werden, werden hier en daar de lichten aangestoken waar men geen genoegen had met de schijn van het haardvuur.

Jan Tervaert stond recht in de schemerige keuken.

- 'Ik ga eens naar Antoon Buys kijken, moeder', zei hij.

Een beetje buiten het dorp, naar Branst toe, woonde de weduwe Buys met haar zoon. Zij rentenierde na de dood van haar man op bescheiden wijze in het gerieflijke huis dat de koopman Buys een beetje afgelegen had gebouwd tussen bos en zand-

grond. De hoop dat haar enige zoon priester zou worden, was niet vervuld. Zoals vele knapen die uit verering voor hun moeder haar hoogste verlangen willen vervullen, was hij naar het seminarie gegaan. Hij was ernstig en vroom en had reeds zeer vroeg geleerd de zaken van het geweten met zichzelf uit te maken. Toen hij verklaarde niet verder te zullen studeren en zich niet tot het priesterschap te voelen geroepen, was er verbazing bij zijn leraars die hem zeer waardeerden. Want het gebeurde uiterst zelden dat een jonge man de moed vond zijn geweten te stellen boven het oordeel van de mensen.

Antoon Buys gaf niet veel uitleg over zijn beslissing. En hoewel de vrome mensen gewoonlijk naar het oneerlijke speuren in dergelijke gevallen, twijfelde niemand die hem kende aan het achtenswaardige van zijn daad. En zijn moeder liet haar spijt niet blijken, want zij geloofde in hem, zij wist dat zijn hart eerlijk was.

Hij was een studerend mens gebleven en leefde tamelijk in zichzelf gesloten. Maar zijn vurig gemoed verlangde soms naar mededeelzaamheid aan anderen. Dan vond hij vrienden die hem eerden en genegen waren. De beproefde vriendschap die zijn vader had verbonden met de vader van Jan Tervaert was in beide huisgezinnen gebleven. Ook de voorname en fijngeestige Benedict Rollier was één van de weinigen die in vertrouwde omgang nader tot de ziel van Antoon Buys waren getreden.

Er was vuur aangestoken in de grote kamer, die slechts zelden werd gebruikt. En toen Jan Tervaert binnenkwam werd hij door de weduwe met moederlijke hartelijkheid begroet.

- 'Gij zijt de eerste', zei ze.

- 'Wij hebben tijd, moeder Buys', antwoordde hij.

Zij hoefden niet lang te wachten. De ene na de andere kwam door de avond naar het huis aan de rand van het bos gestapt; Rollier en Apers, de paardenkoopman van Ruysbroeck, hadden hun paard bij Jan Tervaert gestald en waren te voet tot hier

gekomen. En na een tijdje kwam ook de forse Quarteer binnen, die kapitein bij de dragonders was geweest. De vijf mannen zaten in de heldere kamer en onder de weinige en onbeduidende woorden die zij spraken was de spanning merkbaar van wat zij verwachtten.

En toen was er een ogenblik stilte en de een wachtte tot de andere zou spreken.

Het was Benedict Rollier die het deed.

De berichten die hem van overal hadden bereikt, wezen erop dat er snel moest gehandeld worden. Het zou echter een onherstelbare fout zijn te beginnen alvorens alle voorbereidselen getroffen waren en het algemeen plan was uitgewerkt. De konskriptie was overal mislukt en het was juist deze maatregel die het gewapend verzet in de hand werkte. Want de lichtingen die de Fransen meenden op te roepen zouden nu de kern zijn van het leger dat gevormd werd.

Van een verrassing van de Franse strijdkrachten kon slechts lokaal sprake zijn; nieuwe Franse troepen waren Brussel binnengerukt, twintigduizend man, zegde men. En dat was waarschijnlijk maar een begin, want twintigduizend man over heel het Vlaamse land was onvoldoende om het verzet meester te worden als het overal gelijktijdig en met de kernpunten zoals door het algemeen plan bepaald zou losbreken.

- ‘Maar het is nu juist de grote bekommernis’, sprak hij verder; ‘bijna overal zijn er opstootjes geweest en in sommige plaatsen werden de gendarmen verjaagd. Te vele van onze mensen menen dat zoiets een plaatselijke zaak is en dat hun taak is afgelopen als zij op hun dorp de kerk hebben opengebroken en een paar Fransen afgeranseld. De datum van het gewapend verzet is vastgesteld op 25 oktober en het zou zeer onvoorzichtig zijn moest er, in overhaasting, vóór die tijd worden begonnen.

Tegen de dag die ik u heb genoemd zullen er voldoende

wapens in het land zijn. Voor Klein-Brabant zullen er geweren, sabels en munitie te vinden zijn in Fort Margriet. En ook tegen die tijd zal de hulp uit het buitenland mogen verwacht worden.

Gij kent onze aanvoerders. Het zijn geen sukkelaars of halve dutsen. Vooral in de Kempen, waar de hoofdmacht van de opstand zal zijn, in rechtstreeks verband met Klein-Brabant, is de leiding in vaste handen. De oud-soldaat Van Gansen, de brouwer van Westerlo, is een verstandig en schrander man en naast hem staan Meulemans, de landmeter van Tongerlo, Corbeels, een drukker van Leuven, die ook de Oostenrijkers veel spel heeft bezorgd, Hars, de zoon van de dokter van Geel, advokaat Heylen van Herentals en Elen, de dokterszoon van Scherpenheuvel. Die mannen hebben de algemene leiding, maar in elk gewest staan er aanvoerders die bereid zijn hun verantwoordelijkheid op te nemen. In Klein-Brabant zullen wij de last te dragen hebben, mijn vrienden.'

Allen luisterden met sterk gespannen zinnen en de glans van de verwachting in hun ogen.

- 'Elk voor zijn gewest moet het strijdplan opmaken dat het best geschikt is voor de streek. Maar dat moet ondergeschikt zijn aan het algemeen plan. Een van de hoofdzaken is te beletten dat de verspreide Franse strijdkrachten voor het leveren van beslissende slagen zich bij elkaar kunnen voegen. Daarom moeten de twee voornaamste gebieden Vlaanderen en Brabant en de verbindingswegen tussen de grote steden worden afgesneden. Gij ziet het belang van een gezamenlijk en gelijktijdig optreden om deze verbindingslijnen met voldoende krachten in onze handen te houden.'

Quarteer knikte goedkeurend.

- 'Dan moeten wij de scheidingsmuur uitmaken tussen Brussel en Antwerpen', zei hij.

- 'En Dendermonde moet vast in onze handen zijn',

voegde Rollier eraan toe, 'om onze verbinding met het land van Waas recht te houden.'

- 'Daar zullen ze ons niet uitkrijgen', zei de kwiekse Apers, 'al apen ze daar de Fransen na uit pretentie. Ik ken die kerels, draaiers en bluffers. Met twintig Jongens houd ik ze kort.'

Jan Tervaert lachte luidop.

- 'Ik doe mee!' riep hij uit.

Een glimlach brak de ernst op het gelaat van Antoon Buys.

- 'En hoever meent gij dat de grens van de opstand getrokken is?' vroeg hij aan Benedict Rollier; 'zijt gij zeker dat er in alle gewesten voorbereiding en bereidschap is, - en bij de Walen?'

- 'Ik kan u verzekeren dat geen enkele streek van het Vlaamse land uitzondering maakt. Ook in West-Vlaanderen, hoewel de mislukte landing van de Engelsen in de meimaand een scherp toezicht van de Fransen op de kuststreek heeft uitgelokt. Van de Walen weten wij niets; ik meen dat er van die zijde niets te verwachten is.'

- 'Ik geloof dat gij gelijk hebt', zei Antoon Buys, 'en ik zou willen dat al de jongens die binnenkort naar het geweer zullen grijpen weten wat zulks betekent. De grens van de opstand zal, meen ik toch, deze zijn van onze gewesten. Het is na tweehonderd jaar het eerste levensteken, de eerste bevestiging van Zuid-Nederland. De Walen zullen niet meedoen tegen de Fransen, en wij doen het, niet alleen om ons geloof, maar omdat wij, onbewust misschien, in het diepste van ons wezen getroffen zijn.

En ik weet ook, Benedict Rollier, dat wij niet te veel verwachtingen op het buitenland mogen bouwen. In Nederland bestaat er overeenkomst met het land van Waas; dat is maar een zeer klein deeltje in de streek van de Klinge en Kieldrecht en verderop naar Zeeland; en boven Antwerpen worden er

vooral plannen gesmeed, maar niet gehandeld. Wij weten alleen dat wapens en steun over Noord-Brabant komen. Dat is veel. Maar het zou meer moeten zijn. Ook in Holland is de regering republikeins en fransgezind. Maar daar is dan toch ook de machtige aanhang van de stadhouders. En dat is Oranje. Het zou geen steun mogen zijn uit de berekening van de stadhouder, maar uit een gevoel van verwantschap. En zover zijn we nog niet.'

- 'Maar Engeland heeft steun beloofd', zei Benedict Rollier; 'mijn neef Adriaan uit Gent heeft stellige verzekering gekregen. En het is omdat ik daarop vertrouw dat ik geloof aan de kansen van de opstand.'

Er kwam een ogenblik van stilte onder de mannen. In hun eigen overleg hadden zij de strijd gezien als een gebeuren dat zich rondom de kerktoren zou afspelen. Daar stond nu voor hun geest een verband van krachten en mogelijkheden dat hen onthutste en hun het plotse besef gaf van de omvang van hun pogen. Zij keken beurtelings naar Rollier en Antoon Buys.

- 'Ik hoop het', antwoordde deze, 'maar als Engeland er geen belang bij ziet voor zichzelf dan zullen zij het bij beloften laten. Zoals de zaken nu staan, met de wapens van buiten en de mannen van binnen, moeten wij onszelf kunnen redden. "Helpt u nu zelf, zo helpt u God", klonk het in de strijd tegen Spanje; als wij dat niet kunnen zeggen en ons lot van vreemde goedwilligheid afhankelijk maken, dan ontbreekt het ons aan geloof en vertrouwen in onszelf.'

Hij sprak met een blik waarin de liefde glansde voor de zaak waaraan hij zich schonk. En toen vroeg hij:

- 'Benedict, moest gij zeker zijn dat wij geen hulp krijgen van buiten, zoudt gij het dan nog op eigen krachten wagen met vertrouwen in de goede uitslag?'

Rollier wachtte een poos met zijn antwoord:

- 'Ja', zei hij, 'als wij handelen als soldaten, met tucht

optreden in een gemeenschappelijk plan van aktie. En ik meen dat wij in Klein-Brabant zó zullen doen, nietwaar Quarteer?'

De oud-kapitein der dragonders richtte het hoofd op:

- 'Ik heb de voorpost van Boom tegen Antwerpen', zei hij, 'ik zal als soldaat gehoorzamen en als aanvoerder bevelen. Gij moogt op mij rekenen.'

- 'En ook zonder de steden zullen wij het moeten doen,' sprak Rollier verder; 'wel hebben wij vertrouwensmannen in elke stad, zij lichten ons in en helpen ons zoveel zij kunnen, maar de jeugd is anders. En over de burgerij spreken wij liever niet. De Vlaamse buiten zal het geweld van deze strijd alleen moeten dragen, de kleine man en de plattelandse burgerij.'

- 'Het beste deel van ons volk', zei Antoon Buys.

Quarteer had zijn zware snor zitten draaien, zijn forse, ietwat brutale kop opgericht.

- 'Benedict', zei hij, 'gij hebt Oostenrijk niet vernoemd. Het Oostenrijkse leger is iets waarmee af te rekenen valt. Leden van de Staten en van de adel die in Emmerich verblijven hebben het verband tussen de erflanden en Oostenrijk in stand gehouden. Waarom zouden wij geen hulp van Oostenrijk mogen verwachten?'

- 'Vriend Quarteer', antwoordde Rollier, 'Wenen overweegt maar doet niets. Ik meen goed ingelicht te zijn, ook over Oostenrijk. De weerstand die het hier vóór de Franse inval heeft ontmoet en de stemming die hier heerst zijn niet van die aard om het tot grote inspanning aan te zetten. Zij zijn wantrouwig ten opzichte van de stadhouder. Maar de belangstelling van Oostenrijk voor de Zuidelijke Nederlanden is niet verminderd. En ik geloof dat er iets is dat ik aan u niet mag verzwijgen: vanwege aartshertog Karel werd mij door Charles de Loupoigne een Oostenrijks officiersbrevet overhandigd. Dat mag geen straatnieuws worden, want het zou zijn betekenis verliezen in

de mond van de mensen. Ik vertrouw u dat toe om u te bewijzen dat Oostenrijk iemand aan het hoofd van het verzet wenst die de hoedanigheid van keizerlijk officier bezit. Ik voeg daar echter aan toe: een Oostenrijkse weerstand voer ik niet aan, want ik zie in deze zaak niet naar het verleden maar naar de toekomst en ik meen dat deze niet bij de Oostenrijkers ligt.'

Antoon Buys knikte goedkeurend, maar Quarteer schudde het hoofd.

- 'Na wat de mensen hier van de Fransen hebben ondervonden zouden zij blij zijn opnieuw tot de oude meester terug te keren', zei hij.

- 'Spreek niet van meester, vriend Quarteer', antwoordde Antoon Buys; 'wij staan op het punt, wij zoveel als wij hier zijn, en duizenden mannen uit alle hoeken van onze gewesten, om ons leven op de kansen van de opstand te wagen. Zoiets mag niet geschieden om eenvoudig van meester te veranderen. Ik krijg het zwaar om het hart als ik denk dat zoveel inspanning en zoveel wee zou verloren gaan voor het volk dat deze beproeving op zich neemt. De meeste van onze jongens zullen naar het geweer grijpen om de Fransen te verjagen. Als dat gebeurt dan zal het mij niet te veel zijn het met mijn leven te betalen. Maar als ik dat doe, dan denk ik ook aan de toekomst van dit land, aan de dag van morgen voor dit volk dat sedert meer dan tweehonderd jaar zijn eigen grootheid heeft vergeten. Zijn lotsbestemming kan niet die zijn van steeds een vreemde als meester te erkennen. Wij moeten terug worden het Zuidelijk deel der Nederlanden waarvan wij gedurende eeuwen het glanzende kernpunt zijn geweest. Dat moet de zin zijn van onze strijd.'

Er is zoveel dat de mensen zonder nadenken aanvaarden omdat hun geest steeds in de richting werd gestuurd waarin zij zich bewegen. In deze mannen was de diepere zin die sprak uit de woorden van Antoon Buys niet eerder doorgedrongen. Zij waren geboren en grootgebracht in de gewoonte van de

mensen der erflanden en hun geest van verzet, hun wrok om jaren van onrecht en vernedering was niet hoger gestegen dan het neerslaan van de verdrukker. Het klonk nieuw, met het verrassende licht van iets dat men onbewust heeft in zich gedragen zonder het voor zichzelf te openbaren.

Met eerbied keken allen naar het zuiver gelaat waarop de bezieling glansde van zijn groot geloof.

- 'Gij zijt de enige niet die zo denkt', zei Benedict Rollier, 'hoewel de massa van onze jongens geen verdere bekommering heeft dan het verjagen van de bende die ons plundert en vertrapt. Maar eerst en vooral moeten wij het winnen.'

- 'Wij zullen het winnen', riep Jan Tervaert, 'en dan willen wij ons eigen meester zijn.'

Een stemming van opgewektheid en vertrouwen was over de mannen gekomen. Zelfs de nuchtere en voorzichtig denkende Benedict Rollier werd erdoor meegerukt.

Antoon Buys zette met feestelijk gebaar glazen op de tafel en kreeg een paar flessen uit de kast. En terwijl hij de drank inschonk die in fonkelende zilverschijn trilde, zei hij:

- 'Dat heeft mijn vader jaren geleden weggelegd voor een grote en blijde gebeurtenis. Hij zegde dat deze dubbele oude graanjenever in heel Klein-Brabant niet meer geschonken wordt. Het is nu het ogenblik om hem te drinken.'

Zij dronken ingetogen. Quarteer klapte met de tong:

'Uw vader had gelijk', zei hij. En het was of hij luisterde naar het gonzen van de drank in hem. Antoon Buys was de kamer uitgegaan en kwam terug met een pak; hij bracht uit het papier een groot, gevouwen doek te voorschijn.

- 'Onze vlag', zei hij.

Hij ontvouwde het vaandel van de opstand. Te midden van het hagelwitte linnen was een rood kruis geborduurd waaronder te lezen stond: 'Voor Outer en Heerd'.

- ‘Overal waar de jongens te wapen lopen’, zei hij met een stem die de ontroering onvast maakte, ‘zal dezelfde vlag boven hun hoofden waaien. De woorden van onze strijdleuze zijn de onvervalste weergave van ons gemoed. Wij staan op voor de bevrijding van onze verdrukte ziel die tot in het heiligste bezit van het geloof wordt onteerd; en wij staan op voor de verdediging van onze haardsteden, dat betekent voor ons gezin en voor ons volk.’

Er kwamen tranen in zijn stem:

- ‘En ik zweer bij God die ons ziet en weet dat deze strijd eerlijk is en uit een zuiver hart komt, dat ik alles wat ik bezit, ook mijn leven, als offer wil brengen voor de bevrijding van mijn volk.’

Hij had de uitgespreide hand over het scherprode kruis van de vlag gelegd, en één voor één waren allen rechtgestaan. Ook de onstuimige Jan Tervaert lei zijn hand op de vlag en de anderen deden hem na. Zij spraken niet, maar zoals zij daar stonden was het alsof zij gezamenlijk een zwijgende eed aflegden; en de stilte werd verbroken door Benedict Rollier:

- ‘Vrienden’, zei hij, ‘en broeders in de strijd, wij hebben allemaal gevoeld dat dit ogenblik het begin is van dagen die beslissend zullen zijn. Wij staan gereed, niet alleen omdat wij in het bezit zijn gekomen van wapens, maar ook omdat ons hart gereed is. Onze jongens staan strijdvaardig en wij zullen ze laten vechten als soldaten. Van het eerste uur van de opstand zullen wij overal het gezag in de hand nemen: de gemeentekassen zullen worden gebruikt voor het bekostigen van proviand en soldij, de inlijving van rekruten zal regelmatig en ordelijk geschieden. Wij moeten in het veld komen, niet met een troep vechtende mannen, maar met tuchtvolle korpsen van soldaten.

Het samenzijn van deze avond is het laatste vóór de strijd. Ik zal u verwittigen als het sein van de opstand moet gegeven

worden, en ik vertrouw op u die verantwoordelijk zijt. Lang zal het niet meer duren of Klein-Brabant, samen met alles wat in Vlaanderen nog durf en geweten heeft, grijpt naar het geweer. Laat ons elkaar nu de hand reiken, tot weerziens in de strijd.'

En allen drukten de hand van Benedict Rollier. Zij klonken daarna op de dag die verwacht werd, en één voor één verlieten zij het huis. Jan Tervaert was de laatste die bleef.

Toen ook hij opstond om weg te gaan, deed Antoon Buys hem uitgeleide.

Beide mannen stapten zwijgend door de herfstavond. Zij voelden dat deze avond misschien de laatste zou zijn die zij te zamen hadden doorgebracht, en hun hart was te veel vervuld van alles wat daar zoëven in hen was opgeroepen, om spraakzaam te zijn. Zij gingen traag. Antoon Buys liep met het hoofd opgericht; hij zag de sterren die doorgebroken waren aan de heldergeworden hemel.

- 'Dit land is het waard dat ervoor geofferd wordt', sprak hij.

Zij naderden het dorp dat reeds in de stilte rustte van zijn geloken vensters en zijn gesloten deuren. En de zeldzame mensen die hen voorbijgingen groetten met de 'goeienavond' die elkeen aan een ander geeft.

Hij zag in zijn verbeelding de vlag met het rode kruis op witte veld, openslaande boven de hoofden van de Jongens. Hij kende ze bijna allemaal die hun namen hadden opgegeven voor het verzet. Hij kende hun levenslust, hun wrok, hun zwijgend gedragen verlangen om af te rekenen. Als het overal zo was, dan was het een opstand van heel een volk. Dan was de grens van de opstand, de grens van een volk.

- 'De Fransen zullen het hard hebben hier, tussen water en bos, in de zompen en het grachtland', zei hij.

- 'Zij zullen het overal hard hebben', antwoordde Jan Tervaert.

En hun gedachten gingen verder over wat komen zou.

Zij gingen voorbij het huis van Jan Tervaert, de straatweg op naar het Sas. De zucht van de ruimte en van het water omgaf hen.

- 'Wij zijn kinderen van het Scheldeland', zei Antoon Buys, en hij ademde diep de zware geur van het drassige land.

Zij stonden een ogenblik stil bij de stroom. In vlugge ebbe ruiste de vloed voorbij het geritsel van het lis. Dan gingen zij weerom naar Bornem toe.

Van op de straatweg keek Jan Tervaert achter zich. Eenzaam in de avond stond het verlichte venster van de hoeve. Hij dacht aan Janne, hoe zij nu zitten zou bij het vuur, alleen, haar diepe donkere ogen starend in de vlammen.

- 'Misschien onze laatste zondag thuis', zei hij tot Antoon Buys.

En het gebeurde op 12 oktober 1798, te Overmeire in Oost-Vlaanderen, dat een man weigerde de belasting te betalen die, naar zijn mening, hem onrechtvaardig overdreven werd opgelegd. De aanmaning van de deurwaarder die zich wapende met een plechtig klinkende tekst van de wet werd door hem in de wind geslagen. De deurwaarder zou dan ook overgaan tot het verkopen van de huisraad van de belastingweigeraar; en zoals dat nog gebeurd was, meenden de mensen dat, zonder opbod, de meubelen tegen een bespottelijk prijsje aan vrienden en begunstigers zouden worden toegewezen die ze dan aan de eigenaar terug bezorgden.

Maar nauwelijks was de deurwaarder, die zich van Franse gendarmen had voorzien, met de verkoop begonnen, of de tafel waarop hij zijn hamer liet neerkomen werd weggetrokken, de stoel waarop hij zat werd hem van onder het zitvlak gerukt en een slag van zijn eigen houten hamer, voor zijn hoofd bestemd, werd door zijn beschuttende arm opgevangen. De kooplustige

menigte die bij openbare veilingen zo gelukkig is, was thans veranderd in een woedende massa, waaronder de vrouwen niet de minst opgewondenen waren.

De gendarmen wilden tussenkomen. Zij waren brutaal en loens, maar toen zij zagen dat zij niet in de overmacht waren lieten zij de deurwaarder in de steek, want dat soort is even laf als brutaal. Zij haalden versterking; nog nooit was het gebeurd dat een hoopje dorpelingen niet uiteenstoof voor hun wapens. Maar nu werden zij afgewacht door grimmige mannen die een jachtroer in hun vuisten knelden, terwijl anderen hoog boven de hoofden met vlegels zwaaiden. Wat er toen gebeurde kan nauwelijks een gevecht worden genoemd, want de gendarmen werden afgeranseld en smadelijk weggejaagd.

Maar een paar dagen nadien kwamen de Fransen met man en macht terug. Zij speelden meester in het dorp, liepen triomfantelijk rond, lieten een kleine bezetting achter en gingen terug van waar zij gekomen waren.

Intussen zijn er opstandelingen van buiten het dorp gekomen. Het plaatselijk opstootje, het schofferen van de deurwaarder en het afranselen van de gendarmen heeft een ander uitzicht gekregen. De vlam is uit de smeulende hoop geslagen.

Een massa gewapende mannen bezet het dorp. De kerkdeur wordt opengebroken; de pastoor komt uit zijn schuilplaats te voorschijn en zingt het Te-Deum van de overwinning. De bijl wordt aan de vrijheidsboom gelegd, het zinnebeeld van de dwang, en over de streek luidt de klok van Overmeire, de eerste stormklok van de opstand. En vóór het gemeentehuis wordt een brandstapel aangelegd: de boeken van de burgerlijke stand gaan in de vlammen op. De mannen zien hoe het vuur de lijvige registers verteert; het perkament van de omslagen knerst en krult in de hitte, en de woordloze geschiedenis van een dorp, van geboorte tot graf, van geslachten van nederige mensen, zoveel ver-

geten vreugde en levenswee, verdwijnt met de namen van levenden en doden.

Naar het Waasland toe richt zich de eerste golf van de opstand. Vanuit Zele rukken zij op om de verbinding tussen Gent en Antwerpen te verhinderen. De deurwaarder van Overmeire is vergeten; volksopstand is het. En hogerop steeds, noordwaarts over St.-Niklaas en Haasdonk, zich verspreidend in drie richtingen, rukken de eerste strijders op van het verzet. En in de stilte van de herfst die de streek in de donkere rust van zijn kanten en de afgestorvenheid van zijn naakte kanadabomen naar de winter voert, luiden de stormklokken van alle torens van het Waasland. En de galm wordt gehoord tot in de Zeeuwse dorpen. De zoon van de baljuw van Hulst werft mannen aan en zamelt geld in; de pastoors en predikanten laten hun woord klinken voor één zelfde zaak. Voor korte tijd op dit kleine gebied waar Noord en Zuid zich niet gescheiden voelen, vallen eeuwen weg van vervreemding en klopt het gemeenschappelijk bloed naar de slag van zijn oorsprong.

Maar vóór zijn tijd was de Boerenkrijg begonnen.

VI

In de voornacht reed een man naar Willebroek toe. Hij had zijn dampend paard op stap gebracht; met jagende flanken kwam het dier verder en af en toe stiet het ijzer van een hoef ketsend tegen een steen van de baan.

Hij reed tussen de zware bossen van Lippelo en zijn ogen keken verlangend voor zich uit naar het einde van zijn rit. Hij lei de hand op de kleverig-zwetende schoft van zijn paard, in een gebaar van genegenheid en medelijden. Toen keek hij omzichtig rondom zich, naar de dikke duisternis van de bossen en het lichtere donker van de weg vóór zich. Een ogenblik hield hij zijn paard in; hij voelde de siddering van het afgematte dier en hoorde, in de diepe stilte die uit het hart van de bossen komt, het ritselend leven van tak en boom en het doffe gesuis waarin de kruinen zich bewegen.

Hij nam een slok uit zijn veldfles en wiste zijn voorhoofd af met zijn mouw. Hij gromde van voldoening om de kracht die de drank door zijn moeheid heenschoot. Dan klopte hij zachtjes op de hals van het paard en, onder de druk van zijn knieën, begon het dier moeizaam te draven

Behoedzaam volgde het lichaam van de ruiter de beweging van het paard; zachtjes liet hij zich neerkomen in het hooggerugde zadel, om, steunend op de stijgbeugels, het gewicht van zijn lichaam minder voelbaar te maken. En toen hij rechts

van zich de enkele lichtjes van Breendonk zag, kwam een zucht van verlichting uit zijn borst.

Stapvoets bereikte hij Willebroek; een paar Franse soldaten die uit een herberg kwamen in het licht en het rumoer dat de opengaande deur buiten liet, zagen hem voorbijrijden.

Toen hield hij stil.

Benedict Rollier was opgebleven en zat met de rug naar het vuur voor zijn schrijftafel.

Hij overdacht de tijdingen die hem hadden bereikt. Van Overmeire en Zelzate en de vage geruchten van het land van Waas. En hij wachtte.

Reeds dikwijls had hij getracht zich het begin van de opstand voor te stellen. Het was anders gegaan dan hij had gedacht; dat is steeds zo in het leven, dacht hij, er is steeds het onvoorziene dat de wet van de handeling voorschrijft. Want hij twijfelde er niet aan dat het losgebroken was. Zonder landing van de Engelsen die van de kust uit op Gent zouden marcheren, zonder berichten over opstand uit het Kortrijkse die met de landing zou gepaard gaan; en ook uit de Kempen, de sterke hoop van het verzet, had hij niets vernomen.

De laatste dagen waren de Fransen opnieuw in de streek verschenen. Kleine detachementen die als voorposten waren en brutaler optraden dan zij tot dusver hadden gedaan. De concrits waren weer ondergedoken en het leven, dat er voor een zeer korte tijd als een voorbode van de vrijheid had uitgezien, was gedrukter dan ooit tevoren. Een zwaarmoedigheid lag over alles, over de mensen en over het land, een weemoed die het gelaat van de angst overschemert en alles stil maakt. En hij luisterde naar de schaarse geruchten van de straat, soms het gebrul van dronken soldaten en soms een roep die van over het kanaal scheen te komen. Dat alles woog op hem; de dag door was hij verstrooid en zwijgzaam geweest en hij was blij

toen, vroeg in de avond, het huis in de stilte van de slaap was gekomen.

Hij zag in zijn verbeelding het gewest dat hij te leiden had, tussen het kanaal en de Schelde, met zijn bossen en water. Hij had het meer dan eens uitgetekend en als van op een hoge uitkijkpost had hij heel het gebied overschouwd. De namen van de dorpen klonken in hem, zó vertrouwd als de woorden van het dagelijks gebruik. Maar toen hij ze las, op het plan dat hij zo zorgvuldig had gemaakt, leken zij hem als namen uit een geschiedenisboek.

Door de stilte die buiten was ingevallen hoorde hij de hoefslag van een paard. Was het stappen of galopperen? In de gelijkmatigheid van het geluid kon hij het niet uitmaken. Maar toen het nader kwam verkende hij de trage, moede stap van een paard. En daar stond het stil.

Toen hij de deur opendeed wist hij wat het was.

Hij leidde de moede man in de kamer en bracht hem te eten en te drinken. Gretig werd het genomen en de grijze ogen van de ruiter kregen meer leven naarmate hij zich gesterkt voelde. Het was een jonge man met een losse blauwe kiel. Zijn stroblond haar was ineengeklist van het zweet en zijn blond en helder aangezicht droeg de sporen van een grote inspanning.

- 'Ik heb geen papieren bij mij', zegde hij, 'dat is te gevaarlijk, want de Fransen zijn achterdochtig, maar ik ken de woorden die ik moet uitspreken, zodat gij mij kunt geloven.'

Benedict Rollier knikte. De man sprak zachter en Rollier hoorde de woorden die hem overtuigden dat hij te vertrouwen was.

En de boodschap was: Dadelijk aanvallen.

Hij kwam uit het land van Waas, de naaste hulp en verbondene van Klein-Brabant. Hij verhaalde wat er was gebeurd. Boven St.-Niklaas was er hard gevochten en de Fransen hadden versterkingen uit Gent gehaald. De aanvoerder was gesneuveld,

de flinke Lauwers uit Kemseke. Op het ogenblik is het een heen en weer schuiven, verjagen en verjaagd worden. De Boeren waren doorgedrongen tot op het Vlaams Hoofd, maar Antwerpen gaf geen teken van leven, ‘die verdomde lammelingen’, gromde de bode. En in Sint-Niklaas had de burgerij de Jongens in de steek gelaten, ‘een nest van schijnheilige vuilbaarden’, volgens de misprijzende man.

Ook in West-Vlaanderen was het begonnen. Daar hadden de Boeren Kortrijk aangevallen zonder op de Engelsen te wachten. De stad Kortrijk is even laf en onverschillig als de andere. En de Westvlaamse Boeren werden te Ingelmunster tussen twee vuren gesteld. Van West-Vlaanderen was niet veel meer te verwachten.

En hij bracht ook nieuws uit de Kempen. Van Gansen heeft de sterke abdij van Tongerlo bezet, Geel is opgestaan en is in onze handen; Van Dyck, de kassier en archivaris van het Boerenleger, heeft de nieuwe wapens uitgedeeld die uit het Noorden zijn gekomen. De strijd was voorgoed begonnen.

Rollier trachtte zich een beeld te vormen van de verhoudingen in wat hij had gehoord. Van Gansen was opgerukt, de Engelsen bleven uit, Klein-Brabant kreeg de boodschap: dadelijk aanvallen.

- ‘Blijf nog wat uitrusten en drink wat’, zei hij tot de bode, ‘ik kom dadelijk terug.’

Kort daarna snelde een man de weg op naar Boom; en een weinig later klonk het vlugge draven van een paard dat zich verwijderde in de richting van Bornem.

- ‘Het bevel wordt uitgevoerd’, zei Benedict Rollier toen hij terug in de kamer trad.

Hij bood zijn gast verdere verfrissing aan, maar de jonge man dankte.

- ‘Ik ben door de moeheid heen’, zei hij, ‘en ik zou er niet tegen opzien terug te rijden van waar ik gekomen ben,

maar ik vrees dat mijn paard het niet zou uithouden.'

Hij lachte, een onbezorgde jongensachtige lach die hem zeer jong deed schijnen en zijn ogen keken in vriendelijk vertrouwen naar Rollier.

- 'Nu is het begonnen', zei hij, 'nu moeten we tonen wat we kunnen. Ik zou over Temse gekomen zijn, maar alle overzetten worden zo scherp bewaakt dat er niet aan te denken viel.'

En hij vertelde van zijn eerste ervaring en van de geest die in het land van Waas heerste.

- 'Het is overal goed', zei hij, 'behalve in Sint-Niklaas. Daar zijn burgers die het openlijk met de Fransen houden en ons in de rug schieten. Dat is iets dat wij niet zullen vergeten.'

Benedict Rollier dacht aan de steden, en keek somber naar de opgeschoten, levensvolle jonge man vóór zich. Hij benijdde deze onbezorgde jeugd, die dan toch niet veel jonger was dan hijzelf. Die kon het grote avontuur ingaan zonder te veel bekommernis, in de geestdriftige vreugde er te kunnen op los slaan.

- 'En conscrits zijn er bij ons niet voor de Fransen te vinden geweest', zei de jonge man; 'ik zelf ben geen twee nachten van huis weg geweest. Mijn vader zei dat als ik toch moest vechten, het nog best van al tegen de Fransen was. Maar konskriptie of niet, ik zou het toch gedaan hebben.'

En heel zijn open, vertrouwvolle gezicht glansde van de opwinding die hem, zoals duizenden, had aangegrepen.

Benedict Rollier bracht hem naar bed; hij was nauwelijks terug in zijn werkkamer, of de jonge Waaslander lag met ontspannen gelaat in vaste slaap.

- 'Mij wekken twee uren voor het licht wordt', had hij gevraagd.

Jan Tervaert hief de stallantaarn boven de rug van het paard,

- 'Het is gebeurd Liza', zei hij vriendelijk.

Het was niet het afgeleefde dier dat in de stal stond, maar een krachtige merrie die de vlug bewegende kop naar hem toewendde: zachte, haast weemoedige ogen die rustig naar de meester keken.

- 'En dit hier zullen we ook maar meenemen', zei hij, 'want het is begonnen, Liza, en van nu af is schieten toegelaten.'

Hij liet een zwaar pistool in één van de holsters glijden.

- 'En dat is voor de koude voeten.'

Hij stopte een kruik brandewijn in het foedraal.

Tevreden was hij, Jan Tervaert. Het was alsof een gewicht van zijn schouders was afgenomen toen hij de man had binnengelaten die hem zei:

- 'Dadelijk Puurs en Hingene verwittigen. Alles moet gereed zijn om te beginnen.'

Met zorg riemde hij het paard in en wrikte aan het zadel om de vastheid te beproeven en toen hij de toom aanlegde gleden zijn vingers over de weke, trillende lippen van het paard.

- 'Nu moet ge tonen wat gij kunt, Liza.'

De stappen van het paard klonken hol in de stal.

En toen zij in de nacht kwamen, doofde Jan Tervaert de lantaarn en zette hem naast de open staldeur.

Hij leidde het dier naar de poort die hij stilletjes achter zich dicht trok en zette de voet in de stijgbeugel. Stapvoets reed hij door het dorp. Hij zag de schaduw van de kerktoren en de zwarte rompen van de huizen en af en toe trok de wind met zacht gekreun over het dorp. In de gejaagdheid van zijn hart was de stilte vol ritselende geluiden en zijn sterk slaande bloed vervulde zijn hoofd met geruis. De stap van het paard klonk vast in de nacht, zeker en afgemeten, en plots hief het de kop op en hinnikte kort en krachtig. En het was of heel de nacht vervuld was van deze hunkerende kreet van het leven.

Toen hij het zandpad onder zich voelde zette Jan Tervaert

het dier in een rustige, lange draafpas. Het rijden deed hem goed in deze hoge spanning van zijn hart en het was hem alsof hij luidop zingen zou. Hij dacht hoe onmetelijk stil het hier was terwijl overal de opstand de dorpen had overrompeld. Binnen weinige uren zouden hier de mannen marcheren, met geweren en sabels, en de witte vlag van het rode kruis. Hij reed hier als de eerste van hen, hij bracht de boodschap van de bevrijding.

Hij had het paard tot groter spoed aangezet. Met wijde, gestrekte pas schoot de merrie vooruit. Jan Tervaert voelde de vlugge adem over zijn handen; hij vierde de teugels en het paard strekte de hals in de lust van zijn vaart. Het ledertuig kraakte en langs het gezicht van de ruiter sneed de wind fluitend voorbij.

Hij hoorde hoe achter hem de opgeworpen aarde neerplofte en toen hij onder een lange rij bomen kwam verdofte de slag van de hoeven in de doorweekte bladeren. En de verzadigde geur van verterend groen en aarde mengde zich met de sterke wasem van de merrie.

Hij vertraagde zijn vaart en de plotse slag van de hoeven op de stenen dreunde tussen de huizen. Het paard ging zijn gemakkelijke lenige stap, licht briesend na de harde rit. En toen het stilstond ging de klopper van een deur in de stilte.

De man die met slaperig gezicht verscheen in het onvaste licht van een kaars, herhaalde de boodschap:

- ‘Het is begonnen, alles bereid maken.’

En toen hij buiten het dorp was, in de grote adem van de vlakte, drong de maan door de wolken.

Als een droom nu lag het land in het doezelige licht, onwezenlijk en onbegrensd met nevelsluiers over de weiden. De schaduw van man en paard gleed over grachten en kanten en de strepen der bomen sneden over de vale weg. Wat hij zien kon en ver, ver wat daarachter lag was de grote rust van de aarde, gedrenkt door het maanlicht, met de glans van plas en

gracht en de nevel als de adem van de weiden, ingetogen weg van het menselijk bedrijf. Een grote eerbied welde op in Jan Tervaert, en een liefde die hem voor een ogenblik alles deed vergeten wat hem had voortgejaagd. Boven priestereden, konskriptie en zoveel wat mensen van mensen scheidt, lag hier de grote inzet van het offer dat door een volk ging worden gebracht.

En dan nam weer de gedachte waarvoor hij hier gekomen was bezit van zijn geest. Met een grimmig gebaar trok hij de fles uit het foedraal en zich rechtend op de stijgbeugels nam hij een krachtige teug. Het paard schoot vooruit onder zijn dwingende knieën.

Hingene lag vóór hem. Verspreide huizen die nietig bleken in de hoge maanlichte nacht. Stapvoets reed hij het dorp door en sloeg een zijpad in naar een geringe hofstede waar de bandhond met opgeheven muil hem aanblafte.

En toen hij de woorden had gesproken: 'Het is begonnen, maak alles klaar', reed hij terug in de richting van het dorp.

Maar plots hield hij stil. Een glimlach kwam over zijn gezicht. Hij reed een eindje door en klopte aan.

En toen de boer een jonge ruin aan de toom had buitengeleid, wisselden beide mannen een groet en Jan Tervaert, gezeten op zijn merrie, leidde het paard van Janne terug naar Bornem.

Hij draafde nu zonder haast huiswaarts. De ruin had snuivend de nacht ingeademd, de begerige neusgaten wijd open in de koude lucht. Het zoeven van de paardelijven en het ploffen van de hoeven in de losgereden aarde klonk in de nacht. In het licht van de maan zag Jan Tervaert hoe krachtig de twee schone dieren draafden. De merrie zweette lichtjes en de damp van haar nek sloeg als een lichte nevel langs het lichaam van de ruiter weg. En soms schuurde de warme romp van de ruin tegen zijn been.

Het veld lag open in de heldere nacht. Hij draafde zachtjes door, in de dichtere duisternis van een boomstuk en zag heel de weg vóór zich afgetekend tussen de grote plekken weiland en akker die ineenvloeiden in de schijn van de maan.

Met een scherpe ruk hield hij zijn paard stil; de ruin snoof ongeduldig en hief een zacht gehinnik aan. In de verte kwamen twee ruiters, zeer kennelijk in de klaarte van de maan. Zij reden stapvoets op de brede aardeweg.

Jan Tervaert sprong van zijn paard. Een weinig in de diepte van het land, naast het boomstuk, stond een kleine hoeve. Hij leidde de paarden achter de schuur en streelde de ongeduldige ruin tot hij rustiger werd en de kop lei over de nek van de merrie.

Hij hoorde de doffe stap van naderende paarden; de ruin en de merrie snoven met opgeheven kop en Jan Tervaert lei zijn handen over hun weke, vochtige neuzen. Zij stonden stil, de oren gespitst naar het hoefgetrappel op de weg.

De stem van de ruiters werd verneembaar. Zij spraken zacht en toch was elk woord duidelijk in de luisterende stilte van de nacht. Over onverschillige dingen, het gesprek van mensen die doelloos spreken omdat niets in hun geest ligt en de uren langzaam voorbijgaan.

Zij reden voorbij; even ketste het geluid van twee stijgbeugels die tegen elkaar sloegen, en het ledertuig kraakte.

- ‘Het lijkt hier zo stil als op een kerkhof’, hoorde hij één van de soldaten zeggen.

Hij verstond het antwoord niet. En als een gegons dat wegsterft was weldra het gesprek van de ruiters die traag voorbij de schuur reden.

Vanuit zijn donkere schuilplaats zag hij ze weldra verschijnen op de maanbeschenen weg. Zij stonden duidelijk afgetekend in het zachte licht; de ruggen wiegend op het bewegen van de

rustig stappende paarden, de lange kavaleriesabel in- en uitslaand op de maat van de stap.

Toen zij nog slechts zwarte stippen waren op de grijze effenheid van de weg, leidde Jan Tervaert de paarden van achter de schuur. En toen hij in 't zadel was gestegen, luisterde hij aandachtig en keek voor en achter zich. Niets dan de nacht, en de stilte van het land onder de schijn van de maan. Hij reed, uit de duisternis van de bomen, naar de helder verlichte weg.

Hij draafde zachtjes door. Toen hij daar wachtte, angstig dat één van zijn paarden snuiven of hinniken zou, was de ernst over hem gekomen van de man die weet dat zijn leven op het spel staat. ‘Het is begonnen’ was de boodschap geweest die hij deze nacht had doorgegeven. Het was nu in werkelijkheid begonnen voor hem. De spanning was in hem die vóór de strijd het gemoed drukt en die slechts bij de eerste slag breken kan. Het was begonnen.

Hij had geen oog meer voor het land waar hij doorheen reed, dat hij kende in elk huis, in elke kromming van de weg. De gedachte vervulde hem aan wat er ophanden was. Menig Franse soldaat was hij in deze laatste tijd voorbijgegaan; hij had ze misprezen en gehaat. Maar toen deze twee voorbijgereden waren, rustig pratend op de wiegende ruggen van hun paard, voelde hij geen misprijzen of haat; hij had alleen het gevoel van het gevaar voor de vijand, de wet die voorschrijft te doden om niet gedood te worden.

Hij wiste het zweet van zijn voorhoofd en hield de paarden in; een mondvol brandewijn zond zijn prikkel door zijn lichaam. Toen hief hij het hoofd op en luisterde.

De verwijderde hoefslag van een paard over keien klonk achter hem en toen hij zich omkeerde zag hij een ruiter die uit het maanlicht van de weg verdween in de donkere plek van het boomstuk.

Onder de druk van zijn knieën versnelde de merrie haar pas.

Hij keek achter zich. De ruiter was uit de donkerte in het maanlicht gereden. 'Man tegen man,' dacht Jan Tervaert.

Hij liet de paarden op stap gaan en koppelde de ruin aan zijn zadel. Hij haalde zijn pistool uit het foedraal en reed langzaam verder. Stilaan kwam de ruiter nader, en toen hij de hoefslag duidelijk hoorde over de zware grond, zwenkte Jan Tervaert naar links van de weg. Hij klopte de paarden onder een vriendelijk woord op de nek en wachtte.

De Franse ruiter zag de onbekommerde gang van de paarden en de rechte, kloeke gestalte van de man vóór zich. 'Twee paarden', dacht hij, 'in de nacht.' Aan de gang te zien, frisse en flinke dieren.

Hij zette meer spoed in de gang van zijn paard. Ongeduldig zwiepte de ruin met de staart. Hij hoorde de stem die tot de paarden sprak. Een sterke, fikse kerel, rustig en zadelvast.

- 'Waarheen met die paarden', riep hij.

Jan Tervaert zag naast zich de gestalte van de ruiter. Op een hoog mager paard zat de Fransman, voorovergebogen naar hem toe; de ogen stonden onvriendelijk in het harde gezicht met de zware, slordige snor.

- 'Ik versta u niet', zei Jan Tervaert.

De Franse soldaat herhaalde zijn vraag, nors en ongeduldig. Hij kreeg geen antwoord.

- 'Stijg af', riep hij.

Jan Tervaert reed voetstaps verder.

Toen lei de Fransman de hand op de teugel van de merrie; met getrokken pistool deed hij teken dat Jan Tervaert het zadel zou ruimen.

Deze aarzelde een ogenblik. En dan met vlugge en vaste beweging schoot hij zijn pistool af in de borst van de ruiter.

De paarden rukten schichtig opzij bij het schot dat met zware knal door de nacht brak. Het pistool viel de Fransman uit de hand; hij zeeg voorover op zijn paard.

Jan Tervaert had de dieren tot rust gebracht. Hij sprong uit het zadel en raapte het gevallen pistool op. Het paard van de Franse ruiter stond rustig op zijn gebit te kauwen. Hij bracht het naar het struikgewas van de kant en bond het vast.

En in schoongemeten draf reed hij naar het Sas toe. Hij bracht de ruin naar de stal van Janne.

Die nacht weerklonk in de bossen van Klein-Brabant de boodschap dat de opstand was uitgebroken. En de réfractaires die in stallen en schuren sliepen werden gewekt. Storm over het Scheldeland.

VII

De morgen van een zwakke oktoberdag kwam aarzelend over het dorp. En waar huizen en stallen allengs uit de nacht te voorschijn kwamen, leefde het vroege bewegen van mensen. Even rustig en traag als het geslacht na geslacht de gewoonte was geweest. Maar zij die naar buiten traden keken gespannen in de richting van het dorp; dan gingen zij zwijgend terug binnen en daar hun niets gevraagd werd, bleven zij, zonder één woord, aan het venster staan.

Hier en daar werd het jachtroer te voorschijn gehaald. De réfractaires waren in de nacht thuis gekomen. Die zaten nu in een gevoel van trots en welbehagen aan het morgenmaal. Na weken van opgejaagd bestaan, na de nachten in schuren en bossen, zaten zij nu als mannen in een heroverd land. Zij waren door het nachtelijk dorp gestapt met in hun gang nog het onzekere van een opgeschrikt leven; van alle paden kwamen donkere gestalten, en donkere gestalten gingen elkaar voorbij. Op een bekende kloppen gingen de deuren open en de bezorgde ogen van de moeders zagen in het dikke licht van de vetkaars de gestalten van hun zonen. Die waren groot en sterk in hun verfrommelde kleren; hun ogen glansden in het grauwe gezicht, en zij zeiden: ‘Moeder, nu gaat het beginnen.’

Over heel het Scheldeland lag de verwachting van honderden mannen en de angst van evenveel moeders. Een stille dag, einde

oktober. Alleen wie jong is kan met roekeloosheid het spel van leven en dood spelen. Is een leven niet schoner naarmate het onvervuld is. En honderden stonden gereed voor het spel van leven en dood.

In weinige huizen was de veer van het verzet gebroken. Daar hadden mode en geest zich reeds verzoend met de vreemde vormen van het leven. En zelfs bij anderen die omwille van weggevoerd vee of dooreengeschudde geplogenheden, verlangend naar de oude tijden terugzagen, was de schrik voor het geweld sterker dan de verzuchting van hun verlangen.

Maar bij zeer velen was de gelatenheid in het onvermijdelijke van het verzet. In burgershuizen en in hofsteden waren de harten bereid om het onzekere van de opstand in te gaan. En de thuiskomst van zoveel jonge mannen die zelfzeker en met licht gemoed spraken over hetgeen gebeuren ging, had het vertrouwen gesterkt in eigen kracht. Zij spraken over de beveiliging die water en bos boden en veel verbeten wrok steeg langzaam tot de bereidschap voor de strijd.

Toen het naar de middag ging waren de herbergen aan het kerkplein vol luidruchtig pratende mannen. Sommigen hadden het jachtroer bij; jonge mannen, knapen nog, die het herbergbezoek niet gewoon waren, spraken vol uitgelatenheid in de roes van hun nieuwe vrijheid. En in het ongehinderde samenzijn en bij het rumoer van stoute woorden groeide het vertrouwen.

De middagrust kwam over het dorp. Weerom heerste de stilte onder de zware hemel van het najaar. Toen kwamen kleine jongens uit een zijstraat gelopen, joelend en met drukke gebaren, en achter hen stapten enige jonge mannen waarvan er één een bijl droeg.

Zij stapten recht op de vrijheidsboom toe. En zonder één woord, liet de jonge man de bijl van zijn schouder glijden. Er lag opwinding over zijn rood, gezond gezicht en hij glimlachte toen hij toesloeg. Onder geroep en gejuich viel het boompje

neer en de kinderen rukten de twijgen af en liepen er luid juichend mee rond. Dit eerste gebaar van opstandigheid had de besluiteloosheid gebroken en uit de huizen van het plein kwamen mensen die lachend toezagen en met de jonge mannen aan het praten gingen.

Door het gewoel heen klonk het kletteren van gebroken glas. In drie huizen werden de ruiten ingegooid en de loop van het volk was onmiddellijk daarheen; een paar stemmen zongen:

't Is fransch! Seyd Pierlala sa sa,
't Is fransch! Seyd Pierlala.

- ‘Niet plunderen, jongens’, riep een stem.

Besluiteloos stonden de mannen vóór de ingegooide ramen. Dan nam een jonge boer zijn geweer van de schouder en met een harde knal ging het schot in de hoogte.

- ‘'t Spel is begonnen’, werd er geroepen.

Toen de vroege avond viel stonden de mensen aan hun deur te praten en in de herbergen van het plein was er beweging en rumoer. Dan ging het dorp de nacht in, de laatste lichten werden uitgeblazen en van de Schelde toe kwam de wind op en veegde over de verlaten wegen en de donkere akkers. En allen wachtten op de dag van morgen.

Die morgen kwam. En toen de eerste klaarte in de lucht hing rukten vierhonderd Boeren met Benedict Rollier aan het hoofd het dorp binnen. Zij stapten in ordelijke rijen. Velen hadden geweren van Engels maaksel, de anderen droegen het oude jachtroer op de schouder. Ook waren er die grote sabels hadden omgegord.

Zij hielden stil op het kerkplein. De deuren werden opengegooid en in gedempt geroezemoes troepten de mensen samen rondom de soldaten van de opstand. Een jonge boer kwam met een stoel aangelopen en Benedict Rollier sprak tot het volk dat

met aandacht en vertrouwen naar hem opkeek. Een rijzige man met vaste blik; zijn woord klonk luid over het plein.

Het ogenblik was aangebroken, zei hij, om met het wapen in de vuist de verloren vrijheid terug te winnen. Hij herinnerde aan alles wat onder de Franse heerschappij reeds geleden was, hoe arm het land was geworden en hoe het oprechte geloof uit de kerk naar schuren en stallen was verbannen. Veel erger dan onder de Oostenrijkers. Daarom hadden zij naar het wapen gegrepen. Iedereen moest nu goed begrijpen dat het hier niet ging om opstandjes zoals er sedert maanden overal hadden plaats gehad. Het was thans de opstand van een ganse volk, niet ieder dorp voor zichzelf, maar ieder gewest in samenwerking met heel het Vlaamse land.

Het was een ernstige zaak, zei hij, en een gevaarlijke zaak die niet zonder lange overweging was aangegaan. Maar eens als men een beslissing had genomen mocht aan geen terugdeinzen worden gedacht. Het was eervoller en mannelijker voor eigen zaak te strijden en desnoods te sterven met het wapen in de vuist dan, gedwongen door de konskriptie, in een vreemd land voor de belangen van een vreemde en goddeloze dwingeland op het slagveld te vallen. Daarom werd in de eerste plaats beroep gedaan op de jongelieden die als réfractaire als opgejaagd wild in bossen en stallen moesten leven, maar ook al degenen die niet wilden bukken onder vreemde dwang moesten de rangen versterken. Hij waarschuwde tegen lichtzinnigheid: wie zich éénS had aangemeld moest blijven strijden tot het uiterste. Het leger dat in de slag ging zou geen bende gewapende loslopers zijn: regelmatig ingelijfd, gedrild in tucht en hanteren der wapens, moest het een leger zijn van soldaten die zich niet laten ontmoedigen door een eerste tegenslag, maar vertrouwen in hun goed recht en in hun onversaagde hart.

Roerloos hadden de mannen van Bornem naar hem geluisterd. De mannen van het Boerenleger keken naar Rollier op

en in hun blik zag hij hoezeer zij geloofden en vertrouwden. Knapen en mannen van het Scheldeland wier gezichten hem bekend of vertrouwd waren, boerenzonen en jongens uit de burgerij met hier en daar een meer bejaard man. En als hij ze allen overschouwde wist hij dat daar het beste deel stond van het volk dat hij kende. Eerlijk en hardwerkend volk, geduldig in een lankmoedigheid die geslachten van onderworpen lotsbestaan hadden gedragen.

Traagzaam drong de zin van Rolliers woord tot hen door.

Gedurende dit ogenblik van stilte dat door geen geroep of gejuich werd gestoord, rees in Rolliers hart een liefde die hij nog niet had gekend. Het warme gevoel van de mens die buiten zichzelf treedt, zichzelf vergeet en opgenomen wordt in de stuwende kracht van een gemeenschappelijke bereidschap tot het offer.

En zijn stem klonk warmer toen hij de laatste woorden sprak:

- ‘Langer wachten, langer dulden zou lafheid zijn. Van de Noordzee tot Limburg is de opstand losgebroken “voor Outer en Heerd”, voor de eer en de vrijheid van ons volk. Daarom zal ieder van hen die hier gekomen zijn om deze strijd aan te gaan het vaste voornemen maken niet te wijken en alles te offeren. In deze strijd van heel ons volk zal het Scheldeland niet achterblijven.’

Een kloeke jonge man drong door de menigte en zwaaide boven zijn hoofd het witte vaandel met het rode kruis. Hij kwam tot bij Rollier die hoog boven zijn hoofd het vaandel ontrolde; en allen keken met ontroering naar hem op. Een luid gejuich ging over het plein. Toen gingen de soldaten van het Boerenleger hun kwartier betrekken.

Naar Dendermonde stapten de Boeren op. Het was geen ordeloze bende; zij marcheerden in het gelid en iedereen deed zijn best om het tuchtvolle van de rijen niet te storen. Met

schaarse woorden gingen zij vooruit; een luchtig woord van een jong soldaat brak soms het doffe geluid van de tred. Het was nog half duister en het land was dood rondom hen. Het was de drukkende tijd tussen nacht en morgen en de kilheid lag over de berijmde weiden.

Dan was er rust. Vele van de jonge mannen haalden brood uit de knapzak; een goed soldaat eet als het rusttijd is. De stilte was gebroken, het vreemde en nieuwe was weggevallen, en in de rijzende dag klonken de gesprekken en de lach van honderden mannen.

Opgeruimd hervatten zij de mars. Maar toen zij de Schelde naderden werd het stiller in hun rangen. Het was het uur tussen ebbe en vloed als deze ongemerkt in elkaar overgaan. Als lood lag de vloed onder de grauwe hemel. En de stilte van het land was zwaarder door de stilte van het water. De drukkende weemoed van dit land nam bezit van het gemoed der opstappende mannen; het bekende land dat zij zo dikwijls zorgeloos hadden doorlopen en dat nu, in de uren van onzekerheid en gevaar, voor hen verrees, stil en levenloos in de kille greep van de herfst als een afscheid aan het leven.

- ‘Mijn land’, zei Antoon Buys tot zich zelf, ‘mijn land.’ En zijn blik gleed over de doodse dijken met de zwarte schimmen van de notelaars, de wijde meersen en het land en de stroom. Het onveranderde aangezicht van de aarde, waarop zoveel in de lotsbestemming der mensen was veranderd.

Toen de toren van Dendermonde in 't gezicht kwam bleven allen staan. En na een korte bespreking trok Apers vooruit aan het hoofd van een troep mannen die door hem waren uitgekozen. De hoofdmacht volgde op een afstand.

- ‘Wij zullen die haringvreters eens in 't gezicht gaan kijken’, zei hij.

De mannen grinnikten, want geen van hen droeg de snoevende en grootdoende Dendermondenaars in zijn hart.

Een paar Franse ruiters die hen speurend te gemoet kwamen, aarzelden en wendden de koppen van hun paarden weer naar de stad toe. Kogels floten ver van hen weg. En deze eerste schoten, waarvan het blaffend geluid deed opschrikken, gingen als een wilde roep door het hart van de Jongens.

Apers stormde vooruit. Alvorens achter de hoek te verdwijnen wenkte hij met wijd-uitnodigende arm naar de achterblijvers. En ook dezen zetten het op een looppas. Schoten klonken door het geroep van de mannen. Slechts weinig Franse ruiters waren in de stad gebleven. Zij trokken zich terug, vluchtig en in 't onzekere schietend. Zij reden door de stad, de weg naar Zele toe en verdwenen.

De orde die door het vooruithollen was gestoord, werd in de rangen hersteld en met de beheerste regelmaat van soldaten trokken de Boeren Dendermonde binnen. En nadat door Rollier bezit was genomen van de stadskas ten bate van het Boerenleger, en alles grondig naar Fransen was onderzocht, was de stad bezet.

Het volk van Dendermonde scheen met superieure onverschilligheid toe te zien. En toen in de namiddag een bende kerels hun goede gevoelens wilden bewijzen door het plunderen van de huizen der fransgezinden, werd hardhandig tegen hen opgetreden. Wie het grauw meester laat, wordt de knecht van het grauw.

- ‘Van boven lief en van onder dief’, morde Apers.

Hij was ongeduldig om verder te trekken. Maar het bevel luidde: Dendermonde bezet te houden, en toen de vroege avond viel zaten de mannen rondom grote vuren op het marktplein of hier en daar in de huizen waar men vriendelijk was.

Naarmate de avond vorderde naar de nacht werd het gerucht gedempter. De bezinning overviel menigeen die zich van huis en vervreemd voelde; het was een droefheid en een heimwee

dat aan de thuis doet denken en de sterren zoekt aan de hemel. En Cools, de kloeke man van Hingene, zei:

- 'Hoe ver zouden wij gaan, denkt gij?'

Bij hem zaten Apers, Jan Tervaert en Antoon Buys.

Zij dachten aan die vraag van Cools die zij ieder voor zichzelf hadden gesteld, en zwegen.

- 'Als wij te ver gaan, ligt Klein-Brabant bloot en ik zou liefst daar zijn als er iets gebeurt', sprak Cools verder.

- 'Wij moeten aan de anderen denken, aan al de anderen', antwoordde Antoon Buys. 'Wij moeten de weg naar Gent en de verbinding met het land van Waas vrijhouden, en dat gaat niet vanuit Bornem.'

Zij knikten en zwegen.

En Apers zei:

- 'Nu zitten ze thuis aan de papschotel.'

Allen zagen in hun gemoed de hoevetjes en het dorp in de goede, zware stilte van de herfstavond.

- 'En ik denk dat mijn moeder en uw moeder samen zitten', zei Jan Tervaert tot Antoon Buys.

Hun gedachten gingen dan naar de anderen die zoals zij aan het kampvuur zaten. Zij waren mensen die een rol vervullen in het grote spel, zonder van het gebeuren iets af te weten. Wat gebeurde er in de Kempen en in het Waasland? En tussen Dendermonde en Gent?

Verkleumend lag de nevel over hen. De vuren stonden erin als doffe plekken in de nacht. Toen werd Jan Tervaert geroepen voor zijn wachtbeurt.

- 'Ik ga mee', zei Antoon Buys.

Zij schreden door de mannen en tussen de vuren. Overal aan de hoeken waren wachten uitgezet. Een leger waren zij, geen bende, had Benedict Rollier gezegd.

Zij stonden op de uithoek van de stad, naar Zele toe, over de brug waarlangs het Waasland en de baan naar Gent te

bereiken waren. Daaronder liep de Schelde, eng ingesloten tussen de dijken. Zij wendden het hoofd naar het noorden waarheen de stroom in breder wordend geweld het ruimer wordend land doortrok. En zij wisten hoe hij, in grootse verzaming met de nacht, zijn eenzaam gebruis voortdroeg in steeds breder golfslag, voorbij hun dorp, voorbij Klein-Brabant, steeds wijder wordend en steeds eenzamer.

- 'De ebbe is begonnen', zei Jan Tervaert.

En Antoon Buys, antwoord gevend op zijn eigen gedachten:

- 'Volgende week is het Allerheiligen.'

En daar zijn vriend zweeg:

- 'Welke doden zullen wij dan moeten herdenken?'

Jan Tervaert gromde iets.

- 'Vriend Jan, ik zeg dat niet uit eigen vrees of uit een zwaar voorgevoel voor wat te gebeuren staat. Ik denk alleen maar dat Allerheiligen dit jaar een andere betekenis zal krijgen. Hoe zullen de klokken klinken?'

Hij keek een ogenblik zwijgend in de nacht.

- 'Ik zou zó willen weten of degenen die vallen de zonen zullen zijn van een overwonnen volk. Soms denk ik dat wij niet kunnen winnen, dat een volk als het onze niet kan winnen. Het heeft gedurende eeuwen alles laten gebeuren, zich alles laten ontnemen, het heeft de zin verloren van oorsprong en einde. En toch...'

Jan Tervaert keek zijn vriend aan. Hij zag alleen de vale plek van zijn gelaat in de duisternis.

- 'Een slecht begin, Antoon', zei hij; 'een soldaat die de oorlog begint moet zeker zijn dat hij zal winnen, anders is hij overwonnen van het eerste uur af. En ik zeg: wij zullen winnen, al moest ik, heel alleen, het honderdduizend maal zeggen om het zelf te geloven.'

Antoon Buys glimlachte; beter dan hij het zag hoorde Jan Tervaert het aan de lichtere klank van zijn stem.

- ‘En toch is er genoeg overgebleven in dat volk om niet te wanhopen. Het gezonde deel is nog groot. De jongens die naar het geweer hebben gegrepen, overal, van de zee tot aan de Maas, wegen op tegen de kruipers en onverschilligen die laten begaan en op de loer liggen om 't is gelijk welke overwinning toe te juichen. Och Jan! 't is niet voor het volk van heden dat wij bereid zijn te offeren; het is ziek van hypokrisie en lafheid, het zit vol schraapzucht en zijn leven is zonder inhoud Ons offer moet het een levensinhoud geven; wij moeten het de zin van het leven schenken. Wij zijn de schakel tussen een volk dat is geweest en een volk dat worden kan.’

Hij scheen voor zichzelf te spreken. Als een lichte roes steeg uit zijn woorden in zijn gemoed. Hij ademde zwaar en zijn blik zocht in de nacht naar het land en de stroom.

- ‘Hoort gij de Schelde?’ zei hij.

Beiden luisterden. Dof klotste de vloed tegen de pijlers van de brug.

- ‘Antoon’, zei Jan Tervaert, ‘weinigen denken zoals gij, maar die zó denken zijn misschien de enigen die deugen op dit ogenblik. Ik kan het niet zeggen zoals gij, maar ik voel dat het zo is zoals gij zegt. Wij leven in een dorp of in een stad, wij denken niet, wij kijken niet zo nauw als het profijt geldt en als wij iets te zeggen hebben dat bitter klinkt omdat ons gemoed gekwetst is, gaan wij naar huis om het daar te zeggen. Maar één man als gij is een heel dorp waard. Gij denkt voor degenen die niet denken en uw geweten spreekt in de plaats van honderden gewetens die zwijgen.’

Antoon Buys was gelukkig om deze woorden van lof.

- ‘Ik heb zolang gezwegen’, zegt hij, ‘en als mijn gemoed er vol van was had ik niemand om het te zeggen. Eén mens alleen scheen mij te begrijpen. Misschien meer met het hart dan met het verstand.’

Dat kleine, ingetogen meisje, dacht Jan Tervaert.

- ‘En heeft zij u laten gaan?’

- ‘Geen van ons gaat met een lichtzinnig gemoed’, antwoordde zijn vriend, ‘en wie niet weet hoe zwaar het valt is geen goed mens. Maar hoe zwaarder het offer dat men brengt, hoe dierbaarder de zaak wordt waarvoor het gebracht wordt.’

Hij zweeg. De nachtwind voer door de takken als een zacht gekreun en zonder onderbreking ruiste de vloed in sterke ebbe naar het noorden.

- ‘Jan’, zei hij, en hij legde zijn hand op Jan Tervaert's schouder, ‘moest er mij iets overkomen, zeg haar dan dat het de moeite waard was waarvoor ik gevallen ben. Zij weet het, ik heb het haar gezegd en zij heeft het begrepen; maar er zijn van die dingen die door meer dan één mens moeten gezegd zijn om aanvaard te worden.’

- ‘Wij vallen niet’, zei Jan Tervaert, ‘wij verslaan de Fransen en gaan naar huis en het leven begint op een nieuwe kerf.’

- ‘Ik hoop het, maar een soldaat moet ook in de vertrouwdheid met de dood leven om ze niet te vrezen; zelfs als men liefheeft en als de zekerheid van het geluk u onder de hand ligt.’

Vóór Zele werden zij tegengehouden.

Voor het eerst wisten de Jongens van Klein-Brabant wat het was te doden en te zien sterven. In de heldere dag van laat oktober, die met enige stralende uren het korte rijk van het licht tussen de lange zware nachten schoof, klonken de schoten en het geroep van de mannen.

Zij waren vooruitgerukt en hun stap had hard en helder geklonken over de aarde die was opgesteven in de nachtvorst. Zij moesten Zele bezetten en de weg naar Gent vrijhouden. En toen zij voor de eerste maal waren teruggeslagen hadden zij langs de weg hun eerste doden zien liggen. Zij noemden elkaar namen

die iedereen kende in de streek en zij zagen een ogenblik de gestalten van vrouwen en moeders. Het bloed was als een dikke zwarte vlek op de blauwe kiel en lag met zwarte strepen en klonters over het grauwe gelaat. En de ogen stonden star en verwonderd onder de vreemde glinstering van het zonnelicht.

De koehoorn had zijn dof getoeter door het veld gezonden en zij waren weer opgerukt, voorbij hun doden, voorbij de doden van de Fransen. De lucht was vervuld van het geknal der geweren en de scherpe lucht van het buskruit beet in neus en ogen. En weer moesten zij achteruit.

Opnieuw klonk de koehoorn. Zij waren niet langer onzeker, zij schoten niet langer in het wilde. Maar met vast gebaar werd het geweer naar de schouder gebracht; ‘vooruit’ schalde de koehoorn in korte, brommende stoten. En zij gingen en rukten de leeggeschoten geweren van de schouder en sloegen met de kolven en het geschreeuw van vechtende mannen verving het losknallen van de wapens.

En toen de namiddag naar zijn einde neeg werden zij voor de derde maal achteruitgeslagen. Stil vingen zij de terugweg aan, de doden en de gewonden voorop. Als soldaten die weten dat hun taak niet gedaan is, gingen zij in het gelid met schaarse woorden en zonder klagen. Boven hen hing de grijze hemel van de vooravond: eenzame kraaien vlogen op van het donkere land.

En zij voelden hoe hun hand verkleumd was rondom het geweer. De karren met hun doden reden vóór hen uit.

Nog twee dagen bleven zij in Dendermonde. Op de weg naar Gent waar hun eerste doden waren gevallen, had de tred niet geklonken van de mannen die hen vandaaruit zouden tegemoet komen. En de Engelsen voor wie de weg moest worden opengehouden, waren in Engeland gebleven.

Maar vanuit Gent kwamen de Fransen met ruiterij en voet-

volk. Zij drongen op langs de weg die over Zele naar Dendermonde voerde. En de mannen die als verkenners waren achtergebleven wisten te berichten dat hun getal zeer sterk was en dat er aan geen tegenhouden te denken viel. Driemaal nochtans werden zij teruggeslagen.

Twee nachten nog brandden de kampvuren in Dendermonde. De doden waren begraven en de gewonden verder doorgestuurd. De mensen thuis keken bezorgd naar de bloedige doeken die het hoofd omwonden of de arm schraagden. In de dorpen van het Scheldeland werd er gefluisterd over de zware gevechten vóór Zele; en 's avonds baden zij voor het herstel der gewonden en voor de zielerust van hen die op het veld waren gestorven.

De schildwachten verlieten de brug van Dendermonde. Een laatste blik wierpen zij op de weg die over Hamme naar het land van Waas leidde.

Geen geluid kwam vandaar, verzonken als het was in de aandacht van de valavond. Het zou niet tot leven worden gewekt door de stap van de oprukkende mannen; die hadden hun schreden noordwaarts gericht, en wat niet afgezakt was naar het Meetjesland, was te Kruibeke en te Bazel de Schelde overgestoken om de strijd in Klein-Brabant voort te zetten.

Een eiland was dat nu geworden, tussen stroom en bos. De mannen hadden de terugweg uit Dendermonde aanvaard. De Schelde ijlde hen tegemoet en onder de schittering van de sterren betraden zij de grond van hun geboorte; er was geen ontmoediging in hen, zij voelden zich sterk in de vertrouwde omgeving, zij hadden gevochten en de dood was langs hen heengegaan.

Toen zij Mariekerke voorbijtrokken in de nacht, en de Schelde van dichtbij met het geweld van de opzettende vloed het lied zong van zijn rukkend geweld, kwam door het water aangedragen de zware knal van het kanon. Zij zwegen en luis-

terden en hun oog keek scherper om het ongekende gevaar. Weer kwam de knal sidderend over het water en het dode land ving hem op. De Fransen beschoten Fort Margriet.

Zoals de jongens uit Klein-Brabant, hadden ze overal op de Vlaamse buiten storm gelopen.

Terwijl Rollier alles gereed maakte voor de beslissing die, voor hen, in het Scheldeland moest vallen, kwamen mannen uit het Mechelse en het Oudenaardse, en ook van Gent kwam een bode. Toen de man het huis verliet, zat Benedict Rollier peinzend voor de tafel waar een kaart vol rode en blauwe kruisen op uitgespreid lag. Hij zag hoe alles anders geworden was dan hij had berekend en uitgepeinsd. Hij zag heel het land waarin de steden lagen als vreemde en vijandige burchten, maar waarvan de naam zo innig en smartelijk klonk.

Brussel, Gent, Brugge, leper en Kortrijk, Antwerpen en Mechelen. En daarrond de ontelbare dorpen waarvan geen enkel zijn aandeel in het offer had geweigerd. Zijn blik rustte op de vlek die West-Vlaanderen was. Kronkelende blauwe strepen duidden aan waar de zee verbeeld was. Vandaar had de hulp moeten komen. Hij wist nu dat ze nooit komen zou.

De Kempen en Klein-Brabant bleven over als de brandpunten van het verzet. Nog onaangetast, nog gaaf in manschappen en geest. Van overal elders kwamen verhalen van overmacht en verwoede strijd tot de dood.

De man die uit het Oudenaardse kwam bracht gruwelijk nieuws. Door verraad waren de Fransen de stad binnengedrongen. En toen de lijken van de Jongens werden samengebracht, stelden fransgezinde burgers voor dat de dode Brigands naakt op karren door de stad zouden worden gevoerd.

Rollier had het hoofd gebogen. ‘Brigands’, herhaalde hij. Dat waren zij die op eigen bodem tegen de overweldiging stre-

den; eigen landgenoten onteerden de lijken van de gesneuvelde strijders.

- 'Vervloekt zijn zij, vervloekt die burgerij uit de steden', morde het in hem.

En ook uit het Mechelse kwam de tijding van dood en onheil. Ook daar werden de Fransen verwittigd door de gluiperige burgerij; daar hadden de Boeren storm gelopen tegen de artillerie tot ze in de rug werden aangevallen.

Daar had men gevangenen neergeschoten. Eénenveertig jongens waren in spektakel tussen rijen van fakkels naar Sint-Romboutstoren opgeleid. Pektonnen walmen en gloeien. Dan zijn zij neergeschoten, éénenveertig mannen uit het Mechelse tussen negentien en zeventig jaar.

- 'Vervloekt zijn zij, vervloekte huichelaars van Mechelen', gromt Benedict Rollier.

Jan Tervaert en Antoon Buys hoorden het nieuws uit zijn mond en zwegen.

- 'De landing van de Engelsen te Vlissingen en daarna te Blankenberge is mislukt', besloot hij. 'Het schijnt maar een poging te zijn geweest.'

Hij liet peinzend zijn blik gaan over het vuur dat helder stond in de schemering van de kamer.

- 'Wij zullen voortaan alleen op ons zelf mogen rekenen', zei hij. 'Holland en Engeland zullen ons helpen als wij gewonnen hebben en ons verloochenen als wij verslagen zijn.'

Antoon Buys boog zich over de landkaart. De Nederlanden, de leeuw die in zijn vooruitgestoken klauw de pijlen bundelt tot één bos. Van het zuiden uit het hart van de Vlaamse gewesten, zeewaarts naar het noorden, bond en verdeelde de Schelde; in deze tijd van angst en nood was in velen van hen, die tot aan Zeeland en Noord-Brabant de wekroep waren gevolgd, het beeld der vroegere grootheid levendig geworden. 'Volk van Nederland' had het geklonken en

Nederlanders, blyft nu byeen,
Wy moeten standvastigh wezen.

De oude droom kreeg vorm en gestalte: de Nederlanden.

Na eeuwen was het bezonkene uit de diepte naar omhoog geweld, opgewoeld door de storm.

Maar de broeder uit het Noorden hoorde de stervenskreet niet van de broeder uit het Zuiden.

- 'Ja, wij staan alleen', zei hij.

De ruiten trilden en dof en ver alsof hij van onder de aarde kwam, klonk de slag van de kanonneerboot die vanop de Schelde dagen achtereen Fort Margriet onder het vuur hield.

Benedict Rollier rolde de kaart op en zei:

- 'En wij hebben geen kanonnen.'

In de heropende kerk van Bornem droeg het manke paterken de mis van Allerheiligen op.

Toen hij zich naar het volk wendde bij de laatste zegen glinsterden zijn ogen van ontroerde vreugde. De mannen en vrouwen uit het Kleinbrabantse, in de zwarte lakense kleren waarmee ze getrouwd waren en die ze tot het eind van hun leven op de hoge dagen van het jaar aantrokken, en de zwarte falie die in strenge plooien het gezicht der vrouwen omvatte. En daartussen blauwe kielen van hen die waren opgemarcheerd en zich bereid hielden tot opnieuw het bevel zou komen. Nog gisteren hadden zij de Fransen die Bornem aanvielen tot aan Dendermonde voor zich uitgedreven.

Hij hinkte de trappen van het autaar af, knielde en ging langzaam naar de sakristij. En aller ogen volgden hem. Dat was het paterken dat 's morgens nooit zeker was waar hij de volgende nacht zou doorbrengen en in een verhakkelde boerenplunje over geboorte en sterven waakte.

En 's namiddags klonken de sombere gezangen van het officie

van Allerheiligen over de gebogen hoofden. De gemeenschap van levenden en doden in het grote mysterie van het ongekende.

Gezichten worden weer levend die vergeten waren en over allen komt de zware ernst van het schouwen in zichzelf.

Na de jammerende klacht van het ‘miseremini’ keert de pater zich naar het volk. ‘Laten wij bidden voor onze doden’, zegt hij. Antoon Buys zit vooraan. Hij leunt het gezicht in de handen. ‘Onze doden’, denkt hij. Hij ziet de pasgestorven mannen vóór Zele en hun namen komen klaar vóór hem staan; en de dode Jongens van Oudenaarde en Ronse, van heel Zuid-Vlaanderen, en de neergeschoten mannen van Mechelen en van zoveel andere plaatsen. En hij denkt aan hen die nog sterven zullen als het grote geweld over Klein-Brabant en Vlaanderen en de Kempen zal losbreken.

Hij laat de handen zakken en richt het hoofd op.

Zij bidden met ingetogenheid, zij overdenken hun gebed.

En de vrouwen staan in de kaarsvlammen die als grote gele tranen staan en glanzen in de zilveren tranen van de zwarte behangsels. Hun gelaat staat strak en innig, hun handen die hard zijn van de arbeid houden de paternoster omkneld. Zij denken niet, zoals ieder jaar op dit uur, aan de gestorven vaderen die alleen op deze dag in de herinnering komen en waarvoor zij bidden uit familieplicht; zij denken aan de jonge dode Brigands en zij bidden ook voor hen die sterven gaan.

Zij gaan naar huis. Langs wegen en wegels gaan de trage, donkere gestalten. De lichten worden aangestoken.

- ‘Het wordt winter’, zegt de boerin.

VIII

Jan Tervaert kwam met zware tred de trap af en zette de lantaarn neer op de keukentafel. Hij stak de vlam in het rijshout van de haard en hing de gevulde ketel boven de vlammen. Dan deed hij de lamp branden en keek naar de wandklok. Vier uur.

Hij zag er moe en slaperig uit. Zijn handen waren vol schrammen en zijn hoge sterke laarzen stonden stijf van slijk. Hij stond een poos verloren in het vuur te kijken en haalde dan brood en spek uit de kast.

Hij ontgrendelde de deur en trad naar buiten. Het was een nacht vol van sterren, koud en kil. Hij luisterde, de hand op de zwengel van de waterput. Een dof gerol klonk van heel ver; hij trachtte te horen van waar het kwam, maar in de wijde onbestemdheid van nacht en land scheen het van overal te komen. Dan hield het op.

Hij wierp zijn kleren naast de bornput en rilde onder de koude greep van het water. Maar de vermoeidheid viel van hem weg en vlug en warm voelde hij het bloed door hem jagen. Alvorens in huis terug te gaan stond hij nog even luisterend stil. Het doffe en verre gerol was opnieuw verneembaar. Het scheen de nacht te vervullen boven de rust van de dode aarde.

Toen hij de keukendeur achter zich had dichtgetrokken, vernam hij alleen nog het suizen van het vuur waarin soms een houtblok knetterde in de gloed. En die rust was hem vreemd

en goed na de dagen van vechten en marcheren, onderbroken alleen door korte uren van gejaagde sluimer op het stro. Hij verpoosde in het aanschouwen van de bekende en rustige dingen die hem omringden van sedert hij een kind was. Dicht bij de lamp stond moeders stoel. In heel die stille, ordelijke keuken voelde hij haar afwezigheid. Zij was nu te Hingene, bij familie, en zou weerkomen als het geweld over was. Zij was weggegaan zonder tranen; alleen had zij ernstig en bezorgd naar hem gekeken toen zij hem een kruisken gaf op het voorhoofd. ‘Doe uw best, jongen, en zij niet te wild.’ En traag stappend in haar zwarte kleed en de schone falie om het hoofd was zij weggegaan.

Hij ging naar boven om zijn kameraden te wekken. Cools was de eerste beneden en ging met de rug naar het vuur staan. Eén voor één kwamen nog drie andere mannen in de keuken en samen zaten zij aan het morgenmaal.

De jongste, een knaap van zeventien jaar, zat slaperig en dromend in het licht van de lamp te kijken. Hij had een zeer teder gezicht met een schemer van blos op de wangen. Hij was van over de Schelde gekomen en had gisteren gevochten bij Sint-Amands. Bedeesd als een kind, was hij zeer stoutmoedig als het erop los ging; op zijn tengere borst die zichtbaar was onder het openstaande hemd, droeg hij een grote zilveren medaille. Zijn vader was een welgesteld brouwer uit het Waasland; hij was van huis weggelopen en had een briefje achtergelaten voor zijn ouders: ‘Liefste vader en moeder’. Hij zag die woorden nu voor zich terwijl hij staarde in de gele vlam van de lamp. ‘Moeder’, dacht hij.

Samen met de anderen nam hij van het spek en het brood en de warme melk geurde zoet en dik door de keuken. De mannen aten traag en nadenkend, tot Cools zei:

- ‘Ik geloof dat ze opgehouden hebben Fort Margriet te beschieten.’

De mannen knikten en aten verder.

Toen ze verzadigd waren gingen zij rond het vuur zitten. En in de warme glans van de haard voelden zij zich loom en vol trage gepeinzen.

- ‘Ik zou willen weten hoe Benedict Rollier het stelt’, zei een van de mannen.

- ‘'t Zal niet erg zijn’, antwoordde Jan Tervaert, ‘geen zware wonde en een beetje koorts. Maar 't is spijtig dat hij er niet bij is; 't is een man uit duizend en de jongens hebben vertrouwen in hem.’

De mannen knikten. Het gerucht had gelopen dat Rollier gevallen was toen hij de Fransen vóór Willebroek had teruggeslagen. Van overal uit de buurt kwamen geruchten die vol bonte tegenstrijdigheid waren. Niemand wist hoe ze ontstonden en velen begonnen te twijfelen aan wat zij zelf hadden gezien toen men het hun anders vertelde dan het gebeurd was. Het spel van aanval en afweer ging zo snel dat ze geen tijd hadden om tot bezinning te komen.

Nu zaten de Fransen overal. Zij waren opgerukt uit Dendermonde, uit Aalst en uit Brussel. En in het Noorden lagen de kanonneerboten vóór Hingene. De mannen die zaten in de keuken van Jan Tervaert hadden twee dagen van opgewonden strijd meegemaakt. In het brandende Tisselt waren zij teruggeslagen, en te Willebroek hadden zij de Fransen teruggedreven. En gisteren, bij het morgenklaren, hadden zij Sint-Amands verdedigd. De broeder van Benedict Rollier, Juliaan, had daar het bevel. Bij elk gevecht werden de Jongens bitsiger en hardnekkiger en te Sint-Amands hadden zij het uren uitgehouden tegen de overmacht. En eerst toen er Franse versterking kwam uit Dendermonde, waren zij langzaam teruggeweken, tussen de brandende huizen door. Want overal werden zij verjaagd nu door het vuur. Een dorp waar gevochten werd brandde plat af. De

kanonnen werden op de huizen gericht waar de soldaten van het Boerenleger een onderkomen hadden gevonden.

- 'Die verdomde kanonnen', bromde Cools.

Zij dachten terug aan de dag van gister. En toch hadden zij de Fransen uit Bornem gehouden. In de avond was het een wilde jacht geweest naar Mariekerke toe en de Jongens vertelden bij hun terugkeer hoe langs de weg de mannen met de rode broeken lagen en smeekten om een teug water.

- 'En onze kleine hier was erbij', zei Jan Tervaert, en hij klopte de jonge Waaslander op de schouder.

De knaap bloosde. Er kwam trots en vreugde in zijn heldere ogen. En hij glimlachte naar Jan Tervaert en naar de mannen die samen met hem de harde dag tot aan de oever van de stroom hadden uitgevochten.

Verzadigd stonden allen op. Jan Tervaert ging in kelder en schapraai.

- 'Jongens, vult de knapzakken', zei hij, 'wij zullen het nodig hebben vandaag.'

Spek en een groot stuk van de korzelige tarwebroden.

- 'En nu nog een slok couragie.'

Hij vulde de drinkfles van eenieder met sterk geurende brandewijn. De knaap uit het Waasland nam bedeesd de klokkende veldfles uit zijn hand. Zij grepen hun geweer uit de hoek en stonden gereed.

Jan Tervaert doofde het vuur uit de haard. Het was hem als een afscheid. En hij keek rondom zich in de keuken waar geslachten hun gezinsleven hadden geleefd; van elk geslacht was er iets overgebleven. Zijn gemoed was beklemd toen zijn makkers hem wachtten op het erf en hij, na een laatste blik, de lamp uitblies en de deur sloot. Samen bleven zij zwijgend staan en keken in de nachtelijke morgen, rillend van de klamme kou die op hen neerviel.

- 'Hoort ge dat?' zei één van de mannen.

Het gerol als van ver verwijderde wagens met het leven van vele mensen kwam tot hen als het doffe gewoel van water door een sluis. Zij luisterden nog een poos en verlieten het erf.

In de nacht wemelden donkere gestalten met het geluid van vragende en bevelende stemmen dooreen. Karren ratelden af en aan en de zware silhouetten van de schansen vlekten zwart op het grauwe donker van de eerste morgenuren. Er was gerucht van kloppen en slepen en op het plein en in de straten die toegang verleenden tot het dorp brandde licht in de huizen. Een lichtschijn stond in de kerkramen en zware balken werden er binnen gesleept.

- ‘Bijeen blijven, mannen’, zei Jan Tervaert tot zijn gezellen.

Zij hadden twee dagen lang samen gevochten. Zij hadden nu behoefte aan elkaars aanwezigheid. En zij wisten dat de dag die uit deze nacht zou komen veel zwaarder zou zijn dan de dagen die zij samen hadden doorstaan.

De vlekken van stallantaarns vielen tussen de werkende mannen. Hier en daar traden bekende gezichten in het licht. Een woord van begroeting en daarna werd voortgewerkt. Het zou niet gemakkelijk zijn om in Bornem binnen te breken.

Een hoge schaduw boven de lichtkrans van een lantaarn, zat Juliaan Rollier te paard. Hij reed het dorp af, van de ene barrikade naar de andere. En hij zei: ‘Goed zo, jongens, ze mogen komen.’

De grauwe schemering werd bleker, de gestalten werden duidelijker. Wat in de duisternis een ordeloos dooreenwoelen had geschenen, was nu een ordematige arbeid. Sterk stonden balken en karren aaneengevoegd, als een bonkige dichte wal. En daarachter stonden de mannen in de blauwe kiel, met geweer en kruithoorn, rustig en vertrouwvol.

Naarmate het lichter werd verminderde de beweging op het plein. De duizenden Jongens van het Boerenleger hadden de

plaats ingenomen die hun voor het gevecht was aangewezen. Hier en daar kwam een gejaagde bode naar het grote huis over de kerk waar Juliaan Rollier met zijn mannen zat. En bij elke verkenner die binnentrad werd het duidelijker dat het Scheldeland vandaag zijn zwaarste dag zou beleven.

Zes Franse legers rukten aan op het ingesloten Bornem. Ruim vierduizend Jongens wachtten hen af. En aanhoudend traden er uit de bossen en van tussen de wielen en geulen, met het jachtgeweer of de zeis. Zij hadden de laatste oproep gehoord. Klein-Brabant had alles gegeven wat het geven kon.

De meerderheid van de mannen die achter de verschansingen zaten of in de huizen wachtten om aan te vallen, had reeds op het slagveld gestaan. Waar zij in de hevige en korte gevechten hun man vóór zich hadden, waren zij met zeker treffende drift, met de kalme kracht van hun verbetenheid, op hun vijanden losgegaan. Daar sprak de behendigheid en de harde spieren van de buitenjongens, en in vreemde zwijgen onder het geroep en gevloek van de Franse soldaten sloegen zij neer wat in hun weg stond.

Wie in vele gevechten met de dood heeft afgerekend, gaat er vertrouwelijk mee om. Zij vreesden niet, zij wachtten kalm af. Zij zagen de duizenden Jongens rondom zich, nog nooit waren zij zo talrijk geweest. Nog nooit zouden zij gevochten hebben zoals vandaag.

Zij keken op naar de sterke toren boven hun hoofd, hun laatste vesting. De galmgaten waren geruimd en naar de vier windstreken keken de wachten de nog grauwe morgen in. Zij zagen de schone wijde gestrektheid van het Scheldeland, de zwarte aarde van het winterland en de ruige plekken waar lis en zomp onder het struikgewas lagen. En de torens in de verte en over de Schelde, Temse rustig en schoon in het ochtendgrijs. Daartussen de zware, zwijgzame bossen waarachter de Oude Schelde verloren liep en de wegen die voerden naar de dorpen

met rustig-klinkende namen. En beneden zich de gevaarten der straatversperringen en de mannen die door de Fransen Brigands werden genoemd.

Eindelijk gleed de eerste schijn van de zon over het land, in zachte klaarte de vele donkere vlekken omvattend van kanten en hagen. En heel in de verte bewogen in zilveren glanzen de helmen van de Franse ruiterij. Vanuit de toren van Bornem schalde de koehoorn met sombere galm, en dan vielen de klokken in, het wijd trillende edele geluid van nood en dood, en na een poze luidden de klokken uit al de torens van Klein-Brabant. Ver buiten het Scheldeland, tot in Mechelen toe, drong het gegons door; de mensen bleven stilstaan, het hoofd in de lucht; de dag van de opperste beproeving voor Klein-Brabant was aangebroken.

De rode dragonders naderden onder de doffe tred van hun paarden, de lange paardestaarten op hun helmen in barbaarse schoonheid; zij reden rustig en onverschillig, met af en toe een blik op het najaarsland, dat in beklemmende stilte rondom hen lag. En achter hen stapten de drommen van grijze grenadiers in het gewemel van de hoge zwarte beremutsen en in de schuine strepen van de witte bandeliers.

Het driftige gelui van de klokken was weggestorven en een wondere stilte volgde op het wegsuizen van het laatste gebrom. Jan Tervaert en Cools lagen over de versperring te kijken, schietens gereed. En al de mannen rondom hen wachtten, zwijgend en luisterend. De jonge Waaslander had een hoge blos op zijn fris gezicht.

Toen kregen zij de Franse voorhoede in 't gezicht, rood en glinsterend in de morgenzon; zij reden onbekommerd en stapvoets tot de eerste schoten van de barrikade klonken. Zij hielden halt op veilige afstand en wachtten het bevel van de aanval af.

En het sein werd gegeven.

In plotse stormloop holden zij op de versperring af en nau-

welijks waren de lange paardestaarten gestrekt op de vlucht van de stormrit, of uit alle geweren van de verschansing en uit de huizen daarachter brak het vuur los.

- ‘Goed mikken, jongens!’ riep Jan Tervaert.

Als de wildstroper uit de hinderlaag, lag hij en legde aan, de scherpe blik glijdend langs de geweerloop. Hij zag hoe paarden steigerden en mannen tuimelden als neergetrokken door de helmen met de zware paardestaarten. En almeteens was de schone regelmaat van de stormloop gebroken. Paarden holden terug en werden opgestuwd door de oprit achteraan en het geschreeuw van gevallen mannen en van vooruitdringende ruiters klonk door smartelijk gehinnik en geknal van de geweren.

Opgewonden keken de mannen achter de barrikade toe. Zij schoten zo snel als zij konden te midden van de verwarring. Vooraan was een lange dragonder van zijn gekwetste paard gesprongen en vuurde met woedend gezicht zijn pistool af naar de verschansing. Cools zag hem een rondsteigerend dier bij de teugel grijpen, hij zag hoe de Franse voorhoede dooreenliep onder het vuur van de Boeren die met strak gezicht en grimmige ogen steeds maar het jachtroer lieten knallen.

- ‘Jongens’, riep Cools, ‘volgt mij, wij zitten erop.’

Hij klauterde over de verschansing en Jan Tervaert sprong met hem mee, en de Boeren die rondom hem waren. Zij vielen te midden van de verwarde ruiters en Cools sprong naar de lange dragonder en rukte hem van zijn paard. Tussen de paarden door vochten de mannen en de geweerkolven vielen met plompe kracht op rompen en gezichten, terwijl het schieten van uit de huizen had opgehouden. In de opeengedrukte massa van de wild geworden paarden waren de ruiters bijna weerloos en toen op een bevel de Boeren terugweken achter hun verschansing en de kogels opnieuw mens en dier troffen, werden zij achteruit geroepen en het was een ordeloze en gehavende bende die zich buiten het bereik van de kogels bracht.

De grenadiers vervingen de huzaren, grimmige kerels die onder de beremuts donkere, vastberaden gezichten vertoonden. Zij stormden op de schans af en riepen elkaar toe met korte, schorre kreten.

Achter de schans stonden de Jongens in sterker geworden aantal. Terwijl uit de huizen onophoudend geschoten werd in de dooreenwarrelende witte bandelieren en de wankelende beremutsen werden de zeisen en rieken over de barrikade weg in de dicht naast elkaar aanstormende grenadiers geplant. Ook bij de Jongens was het stugge, verbeten zwijgen geweken; zij riepen elkaar toe, zij riepen uitdagend naar de stormlopende Fransen. De sterke schans hield stand. Jan Tervaert had een grenadier op de barrikade getrokken en bonkte zijn hoofd tegen een balk; te midden van het gehuil van de aanval hoorde hij de krakende slag van de schedel tegen het hout. Hij rukte de grote beremuts van het hoofd en wierp ze met een nijdige zwaai te midden van de Fransen. De grenadier bleef liggen over de schans, de gele tanden in de pijnlijk opengetrokken mond blinkend in het zonnelicht.

Aanhoudend werden de beremutsen naar de barrikade toegedreven; en even aanhoudend werden zij door de onvermoeibaar toeslaande Boeren teruggeslagen. Zij lagen aan de voet van de schans, grijze vlekken met witte strepen, of kropen tussen de paarden en de lichamen van de gevallen dragonders. Door de vuile damp van het kruit drong het licht van de zon gedempt door en verlevendigde de kleuren der uniformen, het rood en het grijs en het wit, en glansde op de schoften van de paarden. En achter en boven de schans stonden de Boeren, de blauwe kiel geslingerd om het vechtende lichaam, het gezicht met zwarte plekken van stof en verbrand kruit dat zich in de bezwete plooien had vastgezet.

Neen, vooruit kwamen zij niet, de grenadiers. Opeengedrumd vóór de schans, voortgestoten door de voorwaartsstuwende

mannen, vingen zij de slagen op van de Jongens. Zij die de dorsvlegel zwaaiden, deden het met berekende bitsigheid, het lenig zwengelende hout in harde zwaai ploffend onder de Fransen. Dat was het vertrouwde handwerk en ze deden het in onvermoeid armgebaar, gemeten als op het ritme van hun arbeid.

En plots ging de kleine Waaslander naar een hoek van de schans. Achteraan had hij een officier gezien die de mannen opjoeg met scheldwoorden en gebaren. Traag legde de knaap aan en drukte los. De officier snakte de mond open in een kreet van pijn en bracht de hand naar zijn dij. Cools riep: ‘Mannen, de generaal heeft het zitten.’ En onder onderdrukt gejuich vielen de slagen in nieuwe kracht.

De grenadiers die over de schans geraakten waren gevallen onder de slagen van de Boeren; nog had de dood over hun gelaat niet de verstarring gelegd van gelatenheid of opstandigheid waarin afscheid van het leven wordt genomen. Rondom hen en over hen trappelden de vechtende Boeren en zij die geweren laadden hadden kruit en lood van de doden afgenomen. Aan de overzijde van de verschansing lagen zij thans dicht opeen, de soldaten met de witte bandelieren waarvan velen de woestmakende beremutsen hadden verloren. Geen voet over de barrikade waren zij vooruitgekomen.

Ook zij, evenals de rode ruiters vóór hen, kregen het bevel tot achteruit trekken. Met het gezicht naar de schans weken zij. En achter de schans lieten de Boeren de armen zakken en voelden hoe zwaar de vermoeidheid van de strijd in hun lichaam woog.

Jan Tervaert keek achter zich. De witte vlag met het rode kruis was op de kerktoren gehesen. Schoon zuiver in de herfstzon zwaaide zij zachtjes open. En op de grond zag hij de dode Fransen die in overmoed de schans hadden willen overschrijden en de Jongens in de blauwe kiel die gestrekt lagen over de aarde van Klein-Brabant. Een vreemd gevoel van weemoed overkwam

hem; hij boog neer over zijn gevallen kameraden. Het geraas rondom hem was weggeëbd. Hij hurkte neer achter de schans, wiste het zweet van zijn voorhoofd en staarde in het gelaat van de doden.

Daar stond Antoon Buys vóór hem. Zijn ogen gloeiden van opwinding.

- 'Bij ons is alles nog stil', zei hij, 'maar hier is groot werk verricht.'

Hij groette de mannen die hij kende. Velen kauwden een stuk brood naar binnen of deden een slok aan de veldfles. Opgewekt werden zij toegeroepen door hen die in de huizen hadden post gevat en boven de loop van het geweer de straat inkeken. De kruitdamp was weggetrokken, maar de bijtende stank van de losbrandingen hing in de kleren, en een wasem van zwoegende mensen en paarden lag rondom de verschansing.

Vol glanzend lag het zonnelicht over de verwarring van het pas opgehouden gevecht, de hemel stond hoog en blauw, en kil kwam de wind vanuit de bossen over het dorp gestreken.

Toen riep iemand vanuit een bovenvenster:

- 'Kanonnen! Kanonnen!'

Allen liepen naar de barrikade. Woedend keken zij uit naar de kanonnen. Zij stonden nu tegenover het schrikaanjagende onbekende. In hun eenvoudig gevoel van rechtvaardigheid, steunend op een billijke gelijkheid van kansen, scheen het hun een oneerlijkheid toe, als een lafheid kanonnen te stellen tegen zeisen, vlegels en geweren. In de verbittering van hun gemoed steeg de haat en het verlangen om in blinde woede naar de keel te grijpen en te worgen.

Het eerste kanonschot dreunde, boven de schans vloog de kanonbal en drong in een huis verder de straat in. Dan werd de schans getroffen, dan nog en tussen het puin van balken, karren en stenen vielen de Jongens en zij die recht waren gebleven keken besluiteloos vóór zich, verward en onbegrijpend,

verloren in dat geweld waartegen zij onmachtig stonden.

- 'In de huizen, jongens,' riep Jan Tervaert.

Zij holden de straat in en ijlden de huizen binnen. En door de stukgeslagen schans drongen de grenadiers met gevelde bajonetten, voortgejaagd door het gehuil in hun rug. Aan beide zijden van de straat hadden de Jongens de huizen bezet en schoten in de brullende grijze hoop onder hen.

Van huis tot huis werd nu gevochten. Het knallen van de kanonnen had opgehouden en luid klonk over de hele straat het geroep van de worstelende mannen. Jan Tervaert, Cools en de kleine Waaslander met nog een dozijn anderen waren in een ruim burgershuis teruggedrongen. Uit het kluwen van de vechtende mannen konden zij zich losmaken en sloegen erop los met de poten van een zware eiken tafel en met ijzeren staven die gereed waren gezet. Door de opengebeukte deur waren de soldaten met de zwarte beremuts naar binnen gedrongen, te dicht opeen gepakt om te kunnen uithalen voor een gevecht. Over de gevallen en kreunende grenadiers stuwden de nakomers binnen en door de massa werden de Jongens achteruit geworpen en snelden de trap op. Cools snakte een grenadier mee bij zijn witte bandelier en sleepte hem een paar treden naar boven waarop hij hem met hijgende kracht te midden van de Franse soldaten wierp.

Kreunende mannen, stoelen, huisgerief, versperde de trap en van achter deze versperring knalden de geweren van de Boeren.

De ruiterij was rond het dorp gereden. Door de dreven, naakt in de herst, draafden de rode dragonders. Daarna reden zij in storm door de Kasteelstraat en zoals een springvloed door een nauwe sluis werden de paarden in de enge Boomstraat tegeneen gedreven. En terwijl vooraan de sabels werden geheven tegen de aanvallende Boeren, klonk in de rug van het paardenvolk het geroep van de Jongens die vanuit de huizen lopend op paard en man lossloegen. En vanuit al de vensters vlogen de

kogels in de opeenstotende massa waarboven de glimmende helmen en de zwaar schommelende paardestaarten hotsten.

Oh! de schone ruiterij, de trots van generaal Rostolant, de ruwe mannen in vele gevechten beproefd en in vele strooptochten berucht. Paarden braken in de knie en mannen tuimelden onder de paarden en de getrokken sabels gleden uit de machteloos geworden handen. Doffe slagen op de schoften der dieren die tevergeefs de poten trachtten steigerend uit te halen in het benauwde dringen. En de jachtroeren knalden door de massa van de rode dragonders.

Terwijl verder de grenadiers werden opgehouden door elk huis dat de Boeren verdedigden zonder op genade te rekenen en waarin zij vochten als ter dood gewijden, werd hier de omsingelde ruiterij nêergeslagen. De sterke Apers liet zijn geroep klinken boven het geraas van de vechtende mannen en de hand die het bloed van zijn voorhoofd wegwreef liet een bloedige streep na op de keel van de dragonder die hij van zijn paard had getrokken.

In wilde wanhoop had een klein deel van de ruiters zich kunnen terugtrekken door de Boeren heen. En in de straat waren de laatste Franse soldaten onder de voet gelopen. Toen klonk opnieuw de felle slag van het kanon en de Jongens weken achteruit.

Uit de huizen stormden de soldaten van het Boerenleger de straat op. Vuil en verhakkeld en de haren in klissen op het voorhoofd geplakt, vochten zij man tegen man. Hier regeerde de sterke arm en de lenigheid van het lichaam. In de fladderende blauwe kielen sprongen zij op de grenadiers toe en in hun ogen lag de woede die geen vrees of voorzichtigheid kent.

- ‘Vechten totterdood, jongens, zij of wij’, had Jan Tervaert geroepen toen zij buitenstormden. En hijgend beukten zij in op de voorwaarts dringende grenadiers.

De mannen op de toren zagen hoe de grijze vloed onder de zwarte beremutsen steeds aanzwol. Vanuit Sint-Amands en Puurs rukte hij nader. En dan zagen zij, dichter nabij, hoe Franse soldaten door de hovingen slopen als jagers die naderen in de lucht van het wild. Onder hen liep een burger, wijzend waarlangs zij moesten gaan. Met de hand boven de ogen, turend tegen de zon in, riep één van de uitkijkende Jongens.

- 'Verraad, daar wijst Huwaerts de weg aan de Fransen.'

Onmachtig zagen zij toe, trappelend van verbetenheid, daar hoog in de toren. Zij moesten zien hoe de sluipende soldaten naderden in de rug van de Boeren, die zich vóór de opmars van de grenadiers hadden geworpen. En daar klonken reeds de eerste schoten.

Verrast keken de boeren op van uit hun harde strijd. Mannen vielen; en vechtend tussen Jan Tervaert en Cools, stiet de knaap uit het Waasland een korte, diepe kreet van pijn uit. Hij wankelde. Jan Tervaert keek grimmig rondom zich; vóór hen en achter hen stonden de Fransen.

- 'Naar binnen, jongens, naar binnen', riep hij.

Met een ruk legde hij de bloedende knaap over zijn schouder en samen met Cools en een massa van de strijdende Boeren liepen zij een erf op. Een bakkerij was het met een stevige stal. Alles werd voor de deuren gesleept. En terwijl de mannen zwoegden rondom hem legde hij zijn gewonde kameraad behoedzaam op de vloer en knielde naast hem neer. Zo tenger leek de jonge man in de schaduw van de dood, zo hulpeloos lag het hoofd met het verwarde haar dat in kleverige lokken op het voorhoofd was geklist.

Medelijden en verdriet kropten in de keel van Jan Tervaert en de hand beefde die hij op de schouder legde van de gevallene. De mond van de gekwetste trok open van de pijn; dan lag de jonge soldaat van het Boerenleger gestrekt. De grote zilveren medaille blonk mat op de schemerige, tere borst.

En toen de deuren werden ingebeukt snelden de mannen naar de zolder. Dat zou het laatste gevecht zijn. Met de bittere zekerheid dat niets meer te winnen is maakten zij zich gereed te doden tot hun laatste ademtocht. Een poze bleven zij staan in luisterende afwachting. Het gewoel onder hen had opgehouden. Van de straat klonken nog de schoten en het verwoede geroep van vechtende mannen. En dan meteens had de brandende lont het kruit bereikt en met een schromelijke knal stortte alles ineen rondom de mannen van Cools en Jan Tervaert.

Balken en stenen waren door de galmgaten neergeworpen op de hoofden van de grenadiers die de kerkdeuren wilden openbeuken. Toen werd het kanon aangesleept en door de stukgeschoten deur drongen de Franse soldaten naar binnen.

Tegen de kerkmuur stonden de gevangen Boeren, uit vele huizen bijeen gedreven. Door de rook die in slierten over het kerkplein trok zagen zij hoe de vlammen het dorp vernielden. Want het vuur was het opperste wapen van de Fransen geweest. Uit de brandende huizen waren de Jongens half verstikt te voorschijn gekomen en velen waren door de hovingen ontsnapt. Zij stapten nu noordwaarts buiten het dorp, in herstelde gelederen; als soldaten die weten dat de strijd niet uitgevochten is, marcheerden zij op Hingene toe.

Zij die niet lagen in straten en huizen, blauwe kielen tussen de grijze en rode Fransen, stonden nu tegen de kerk van Bornem. Zij stonden met vranke, stoute ogen en keken naar de kameraden rondom zich. En zij die elkaar herkenden bogen lichtjes het hoofd in stille groet. Jan Tervaert zocht de rijen af naar Antoon Buys, maar vond hem niet.

Naast hem stond de kloeke Cools. Geplekt en gekneusd, een wilde verschijning in de flarden van de kiel en bloedvlekken over het verhakkelde hemd. Hij keek naar de brandende huizen waaruit de plunderende soldaten hun buit haalden. En toen hij

het hoofd naar zijn vriend Jan wendde, bemerkte hij hoe deze de ogen star gevestigd hield op zijn ouderlijk huis waaruit de vlammen naar omhoog sloegen.

Meer dan zij gedaan hadden kon geen mens, dacht Cools. En in zijn geest zag hij de dag weer en al die gevechten, die mannen die vielen, de sterke vreugde van de gegeven slagen. Hij was trots, het was als een bitter geluk in de zekerheid van de dood. En daar hij achter zich de kerkmuur voelde waar de rook tegen aansloeg, dacht hij aan wat hij geleerd had van toen hij nog een kleine jongen was en hij bad.

En velen die na de koorts van de strijd de eenzaamheid van hun lot ondergingen, baden zoals hij.

Slechts hier en daar werd een woord gesproken. Een laatste woord van opwekking, een belofte te sterven als mannen. En over menigeen kwam de zonderlinge blijdschap van hen die uit het zuiverste van hun hart het offer tegemoet gaan en het ogenblik voelen naderen waarop het zal volbracht worden. Allen stonden zij daar, rustig, overwonnen maar niet neergeslagen, de Brigands van Klein-Brabant.

Er kwam een Franse officier vóór hen staan; hij keek onderzoekend in het gezicht van de gevangen mannen. Toen vroeg hij:

- 'Wie onder u verstaat de Franse taal?'

Niemand antwoordde. Als onverschillig keken zij naar de officier; deze haalde de schouders op.

Dan sprak hij:

- 'Degene onder u die het kruis neerhaalt van de toren zal hier weggaan als een vrij man.'

Zij die de woorden begrepen hadden richtten de blik naar de toren boven hen. Hij stond daar zo sterk en veilig in de rode glans van het laatste zonnelicht dat boven de brand van het dorp de hemel vulde.

- 'Jan', zei Cools, 'let op, nu gaat er wat gebeuren.'

En hij trad op de officier toe en zei:

- ‘Ik zal het doen.’

Met verbaasdheid en verdriet keken de Jongens hem achterna. Hoe is 't godsmogelijk, dachten zij. Cools, de vranke, eerlijke Cools die van de beste onder de besten was. Cools keerde nog even het hoofd om naar Jan Tervaert. En deze zag in de ogen van zijn vriend de ondeugende flikkering die hij kende.

- ‘Heb vertrouwen in Cools, houd u gereed’, fluisterde hij tot zijn gebuur.

Tussen twee soldaten schreed Cools naar de kerkdeur; vooraleer hij binnen ging wendde hij zich om:

- ‘Vaartwel, jongens’, zei hij.

Toen verdween hij door de kerkdeur.

De meeste mannen keken op naar het kruis van de toren. Droefheid kwam over hen toen zij dachten hoe Cools nu de trappen opklom naar de klokkenkamer; van daaruit zou hij het kruis bereiken. Hun strijd was zuiver en schoon geweest; eerlijk hadden zij gevochten, trouw tot in de dood, en ook nu, in afwachting dat de kogel hen trof, hadden zij geen zwakheid gekend. Cools had de schande over hen gebracht.

Zwijgend en peinzend keken zij in de hoogte waar de gloed van het brandende dorp de lucht kleurde. En dan meteens scheurde een ontploffing alle geraas van het plein uiteen en in razende val stortten balken en stenen naar beneden.

‘Cools heeft de kruitkamer in brand geschoten’, riep er een.

En in de ontstellende verwarring die alles dooreen deed lopen gilde Jan Tervaert:

- ‘Redt u, jongens, redt u.’

Wringend en stotend liepen zij door de onthutste Fransen tussen de brandende huizen in, naar de hovingen, naar de velden waarover de walm van de brand als een dikke mist lag in de vallende schemering.

Aan de weg naar Hingene toe zat Jan Tervaert.

Een nageschoten kogel had hem, bij de vlucht uit het dorp, tussen arm en schouder getroffen. Hij zat daar, duizelig van pijn en afmatting; de lange zware dag waarin geen ogenblik rust of verpozing was gekomen, had hem uitgeput. Hij verlangde alleen maar te slapen.

Ver vóór hem had hij het verdofte gerucht gehoord van strijd. Toen was alles stil geworden. Hij had het hoofd opgericht en geluisterd. Daar vochten de Jongens tegen een nieuwe Franse overmacht. Hij poogde recht te staan; zijn plaats was daar waar gestreden werd. Toen overdacht hij dat hij ongewapend en weerloos was. En als beschaamd zonk hij weer in het struikgewas neer.

In de wassende duisternis laaide de gloed van Bornem feller door de avond. Op de straatweg trokken mannen voorbij, te paard en te voet, soms met schorre, radde taal elkaar toeroepend. Fransen. Ook wel soms eenzame gestalten die op de zijweg onder de bomen voorbijspoedden. Een van hen sloeg de wegel in naar het struikgewas waar Jan Tervaert neerzat. En tegen de duistere hemel herkende hij de forse gestalte van Apers.

- 'Tussen twee vuren gepakt', zei deze, 'verdomme, verdomme.'

En toen hij naast Jan Tervaert neerzat:

- 'Ik kan op mijn benen niet meer staan.'

Toen vroeg hij naar nieuws over de anderen en hij hoorde wat Cools had verricht nadat hij vaarwel had geroepen.

- 'Cools', zei hij, 'is altijd een jongen geweest waar ge een kerk kondt op bouwen, maar zoiets. Daar zullen ze nog lang over vertellen.'

Hijzelf was kunnen ontsnappen toen de Fransen de huizen in brand staken. Er waren er velen met hem. En zij marcheerden op Hingene af, nog met honderden waren zij, en geen die het hoofd liet hangen.

- 'Achter ons kwamen de Fransen uit Bornem', zei hij, 'en die schenen geen haast te hebben om ons te krijgen, en het bevel was gegeven om vóór Hingene, in een wijde kring, uit grachten en kanten aan te vallen. Maar dan kwamen Franse troepen uit Hingene en zó zaten wij tussen twee vuren. Zoals daar gevochten is, daar was het te Bornem maar klein bier tegen. Elk zijn man, bij manier van spreken, want voor ieder van ons waren er wel vijf Fransen. Er zijn veel Jongens gevallen, maar de Fransen zullen mogen tellen. Zoiets heeft de wereld nog nooit beleefd. En vele van onze mannen zijn in 't veld kunnen ontkomen.'

En na een poos voegde hij eraan toe:

- 'Fort Margriet is gevallen.'

- 'Fort Margriet is gevallen', mompelde Jan Tervaert.

Alle voorraden, de wapens en munitie, de krijgskas van Klein-Brabant.

- 'Ja', zei Apers, 'hier is het gedaan, voor 't ogenblik tenminste, want ik ben niet zinnens stil te blijven zitten. Ze zeggen dat er een prijs op ons hoofd is gesteld en dat wij vogelvrij zijn. Dat laat ik op mij niet zitten en ik zal hun tonen wat vogelvrij is. En gij?'

Jan Tervaert had er nog niet over nagedacht wat hem te doen stond. Hij was nog versuft van vermoeidheid en pijn.

- 'Ik weet het niet', zei hij.

- 'Kom man', bromde Apers, 'couragie. Wij hebben ons best gedaan en die het beter zouden doen dan wij moeten nog gemaakt worden. Ga ergens liggen waar ge gerust uw tijd kunt afwachten, want het spel is nog niet gedaan. Ik ga naar Eyckevliet of Wintham en ik zou zeggen: kom mee, maar ik geloof dat het voorzichtig is niet in gezelschap te lopen.'

Hij stond recht.

- 'En dat van Cools', zei hij, 'dat pakt mij aan mijn hart. En als ik het wel overdenk dan word ik zo hoog als een

huis van hovaardij. Zoiets doen onze jongens, en verdomme, er zullen nog zo'n toeren gebeuren.

Jan, tot weerziens. Wij hebben geen spijt, vriend, en was het te herdoen, wij deden het nog; wat vandaag mislukt, dat lukt morgen. En ik beklaag de Fransman die ik vanavond zal tegenkomen.'

Zij drukten elkaar de hand. En Apers ging zijn weg naar Eyckevliet of Wintham.

Toen het geluid van zijn stappen door het losse wegelzand was opgenomen, stond Jan Tervaert recht.

Hij zag de onverminderde gloed van zijn laaiende dorp. Al die huizen die hij met gesloten ogen vóór zich kon zien stonden nu in vlammen en rook. En het huis van zijn moeder, de keuken waar hij deze morgen nog gezeten had met Cools en de jonge Waaslander. Die eerlijke schone jongens.

Hij ging naar Bornem toe, traag en vermoeid. En vóór het dorp sloeg hij een veldweg in waar het gerucht van de plunderende Franse soldaten en de bittere brandreuk tot hem doordrongen. Duidelijk zag hij nu het felle vuur tegen de hemel, en zwart en stoer daartegen, de kerk en de toren. Die stond er nog, sterker dan het uiteenbarstende buskruit, en het kruis stond scherp afgelijnd tegen de gloed.

Zo bereikte hij de bossen naar Weert toe. De grond was hard geworden onder de vroege nachtvorst. De dorre bladeren ritselden onder zijn voet en hij dacht aan het gerucht dat vluchtend wild maakt in de herfstbossen.

Zijn schouder en arm brandden in de hitte van de wond en zijn mouw stond hard van het bloed. Meteen sloeg de kou door zijn lichaam, op en af als de waterslag tegen de sluis. En al de bitterheid van die dag overweldigde hem, de stem en de ogen van zijn dode kameraden, de dappere strijd en het wrokkig gevoel tegen de overmacht. De eenzaamheid kwam over hem, die was als een opgejaagde op zijn eigen geboortegrond, dat

onuitsprekelijk gevoel van verlatenheid, waarin God dood schijnt te zijn. En het gevoel van haat tegen al het onrechtvaardige dat als tastbaar voor de ogen oprijst met menigvuldig aangezicht. En hij legde zich neer op de bladeren die roken naar aarde en verwording en door de naakte stammen heen zag hij als een grote onbeweeglijke gloed de vuurpoel van Bornem.

IX

Vuil en moe stond Jan Tervaert op. verloren, verloren. En alvorens hij verder ging keek hij achter zich. Bornem brandde steeds in brede, rosse gloed. De huizen op het plein, alles wat rondom het plein lag, zijn huis. Het kamertje waar zijn vader de uren had doorgebracht die hij thuis kon slijten en waar geslachten van mannen zoals hij in ruwe, eerlijke handel hadden gezeten.

Hij kreunde. Ook dat verloren. En het schone, vaste vertrouwen van al die Jongens die naar het roer hadden gegrepen om hun haard te beveiligen; en de hoop op hun kracht en hun verbeten verlangen om te vechten.

Hij keek nogmaals om naar het brandende dorp. De gloed klom in de nacht en de hemel verbleekte in een wijde streep tegen de duisternis. En hulpeloos, met het gebaar van elke soldaat die moedeloos en afgemat neerhurkt, greep hij naar het brood in zijn tas. Hij kauwde en zijn droge mond proefde de zuivere tarwe; en hij at, zonder nog te denken, tot het stuk op was.

Hij verwijderde zich van het stervende dorp dat neerzonk in vonken en as. Onder deze bomen en tussen dit struikgewas waarmee hij vertrouwd was als kind en jonge man overviel hem al het bittere van de verlatenheid. Hij dacht aan zijn kameraden, verstrooid over de sluipwegen om het naakte leven te redden;

en aan de doden, en hij wist niet wie van hen het meest te beklagen waren.

Hij stond aan het veer van de Oude Schelde. De boot lag aan deze zijde van het water. Hij was te moe om het vreemd te vinden, want de veerman woonde aan de overzijde. Met moede riemslagen roeide hij naar over. In de zware stilte van bos en water krijste een watervogel. Daarna kwam weer de doffe stilte met het schuren van de riemen en het plassen van het water.

Het huis van de veerman was verlaten. Zij waren overijld weggelopen, want de deur was niet op slot. Het gaf hem een gevoel van rust dat hij een dak boven het hoofd had. Maar hij durfde geen licht maken; een vogelvrije man was hij.

Hij ging op een bank zitten in de kleine keuken en staarde naar buiten. De boot die hij vergeten had te meren dreef zachtjes naar het midden op de onzichtbare, zwakke stroming. Van de brand zag hij alleen nog de bleke schijn, hoog in de lucht, boven de bossen. Een zware nacht, waarin alles verstard was; alleen de boot bewoog zacht, haast onmerkbaar, in deze rust. En de sterren stonden boven bossen en water, naast de lichtplek in de hemel; alles was onnoemlijk zwaar en eenzaam en het hart van de moede man was als lood in zijn borst.

Hij werd gekweld door een hevige dorst. Tastend zocht hij in de schapraai en zijn vingers vonden een paar flessen. De scherpe geur van azijn sloeg hem tegen toen hij de eerste kurk aftrok; bij de tweede rook hij brandewijn. Hij zette de fles aan de mond en de jenever gloeide door zijn lichaam, zijn bloed klopte en een koorts steeg naar zijn slapen. Niets was hem liever in dat ogenblik. Hij nam de fles mee naar de bank aan het venster. In langzame teugjes dronk hij tot ze ledig was; de dofheid week uit hem voor de lichamelijke vreugde van de beginnende dronkenschap. En hij begon te verzinnen wat hem te doen stond. Misschien was alles nog niet verloren; in het land van Waas, in de Kempen, overal in Brabant en Vlaan-

deren waren de mannen bij duizenden in 't geweer gelopen. Wat hier mislukt was kon elders lukken. En wat kon een leger verrichten tegen tientallen groepen, die van het een naar het ander rukken, in plotse overval en schielijke verdwijning. De verbeelding steeg in de verheerlijking van zijn roes. Neen, verloren was het niet, het was maar een tegenslag, een ongelukkig begin. En wat nu lijdzaam en verschrikt toezag zou bijkomen als het Boerenleger zijn eerste grote slag had thuis gehaald.

Voetstappen klonken op de harde wegel die van de weg naar het veer liep. Hij stond op en luisterde, elk geluid van mensen was een bedreiging. Alles viel van hem weg, de gedachten aan strijd en verzet, aan verwachting en hoop; en de snelle vlam van de brandewijn sloeg neer. Hij luisterde scherp toe en ging staan achter de keukendeur.

Een doffe klop bonsde op de voordeur. 'Ouvrez' werd er geroepen.

Jan Tervaert liep naar de bank en greep de ledige fles; de hals was glad en warm in zijn hand toen hij terug achter de keukendeur stond.

Ongeduldig gepraat buiten verbrak de stilte. 'Twee man', dacht hij. En daarna hoorde hij een luide lach: de mannen hadden bemerkt dat de deur los stond, en traden binnen. Hij hoorde hoe zij stommelden in het kleine voorkamertje en tegen de tafel aanliepen. Dan stonden zij stil; de deur van een kast vloog piepend open, er viel iets aan scherven en zwaar en lang lachte een van de mannen.

- 'Hier is niets te vinden', zei een van de Fransen.

De klink van de keukendeur rammelde en zij traden binnen. Zij zagen Jan Tervaert niet vóór de fles neerkwam tegen het hoofd van hem die eerst was binnengekomen. Hij viel log tegen de keukentafel aan en sloeg tegen de vloer. Een ogenblik aarzelde Jan Tervaert, verbluft door wat hij gedaan had, en vlug had de overgebleven soldaat zijn pistool getrokken en drukte

los. Scherp voelde Jan de vlugge adem van het schot langs zijn slaap. Toen sloeg hij zijn vuist in het gezicht van de soldaat.

En zij vochten in de duistere kleine keuken. Zij vochten om hun leven, met haat en verbetenheid. De Fransman was een korte, gestuikte vent die nijdig in het ronde sloeg. Een kniestamp in zijn buik deed hem vloekend in twee plooien en Jan Tervaert kreeg hem tegen de grond. Hij had zijn handen rond de keel van de soldaat gekregen en neep met zijn lange, pezige vingers. Een lucht van zweet en jenever sloeg hem in 't gezicht en het rochelende hijgen werd korter; met een spanning van heel zijn lichaam trachtte de Fransman zich om te keren en zijn handen tastten naar het gezicht van zijn vijand. Dan verflauwde zijn gespartel en hij lag stil onder de handen die hem wurgden.

Jan Tervaert richtte zich op. Hij keek naar de donkere vlekken aan zijn voeten, de handen nog geopend in de greep van het wurgen. Dan voelde hij hoe de wond stak in zijn schouder en hoe duizelig het werd in zijn hoofd. De bittere vreugde over wat hij had gedaan verdween uit hem en hij voelde weer de jachtigheid van de opgejaagde man.

Hij ging naar het venster toe. Zijn troebele blik zag niets dan de zware donkerte van de bossen achter het water. De Oude Schelde was één geworden met de duisternis van de grond. En over alles was de stilte gezonken.

Hij boog over de twee gevallen soldaten. En één voor één sleepte hij ze buiten, naar het water toe. Zeer zacht was het geluid van de stroming in het lis en een licht geruis kwam van de bossen aan de overkant. Hij aarzelde en de woede nam bezit van hem toen zijn hand kleverig werd van het bloed dat uit zijn schouder zijpelde. Hij zag de verre, flauwe schijn van het brandende Bornem tegen de hemel. Hij schoof de gewurgde in het water. En toen hij de tweede afstiet van de steiger, luisterde hij. Het was alsof een klokkend gegorgel boven het geruis hoor-

baar was. Hij meende twee donkere vlekken te zien die langzaam door de wegtrekkende stroom werden opgenomen. Toen ging hij verder.

Het gehucht lag uitgestorven. De meeste huizen stonden dood en donker en in de zware avondlucht lag de reuk van de openstaande stallen waaruit het vee was weggedreven. En waar hij licht zag of leven vermoedde durfde hij niet aan te kloppen. Hij was op de onzekere weg van de vlucht.

Toen hij onder de dijk stond, op de weg die loopt tussen schaarhout, zompen en stroom, voelde hij al de vermoeienis van de dag hem overvallen. En de hete plek van zijn schouderwond zond gloeiende pijn in zijn linkerarm en zijn borst. De koorts maakte zijn mond strak en droog. En hij wist niet waarheen.

Hij had gedurende vele uren van deze dag gestaan op de rand van leven en dood. Geweld en gevaar doken op voor zijn geest. Hij zag de gezichten van zijn kameraden, vuil en verwrongen in pijn en woede, en het gekreun van de gewonden drong door het geraas van de vechtenden. En ogenblikken van levensmoeheid wisselden af met taaiheid van de levenswil.

Een eenzaamheid, een verlatenheid vol angstige stilte lag over het Scheldeland. Alleen het aanhoudend ruisen van de stroom was hoorbaar. Zonder zwellen of dalen, soms met een klotsen van hogerslaande golven stuwde het geluid van het water door het land. In onzegbare verlatenheid leefde de vloed in de nacht onder het licht van de sterren. Het was een vertrouwd geluid, verbonden met heel het leven van een knaap en een jonge man. Had hij nu een boot...

Hij klom de dijk op en toen hij op het pad stond was hij afgemat. Daar rechts aan de overkant lag Temse. Het moest er rustig en veilig zijn achter de brede, diepe stroom, ver van brand en gevecht. Maar de overzetplaatsen zouden bewaakt zijn. Wie hier zat was ingesloten tussen bos en vloed.

En moedeloos zocht hij terug de weg aan de voet van de dijk. In een paar hutten schemerde licht. Wie arm is en niets bezit blijft aan zijn haard zitten en voelt zich beveiligd door zijn armoede. Maar hij klopte niet aan.

Hij voelde zich oneindig moe. Ergens toch zou hij moeten gaan liggen en wachten tot de koorts wegtrok uit zijn lijf. In een schuur of op een hooidilt waar de mensen die hem vonden zouden zwijgen. Janne, dacht hij opeens.

Zij scheen hem plots de enige toevlucht, die grote, zwijgzame vrouw die sprak en keek vol ingetoomde levenskracht. Hij dacht aan haar gelaat, als hij met haar man gezeten had in de ruime keuken, vóór of na een strooptocht, met de fles brandewijn op tafel en het vuur in de haard. En haar weiger gebaar als de jonge boer ze soms uitgelaten vastgreep.

Na zijn dood was zij hard geworden voor hem, de enkele keren dat hij op de hoeve was geweest. Hard en toch niet boos; er lag een grote weemoed in haar ogen als zij de korte, afgemeten woorden tot hem sprak. Zij scheen zich op te sluiten in trots en eenzaamheid. En de jonge boeren die het aanlegden op het bezit van de vrouw en van de hofstee gaven het spoedig op. Zij bestierde het land en het vee en had weinig omgang met de mensen; en toch werd zij niet neergetrokken door haar zorg en haar werk, zoals de meeste boerenvrouwen die de plaats van de man moesten innemen.

De moede man strompelde over het pad. De koorts was in hem als een dronkenschap. Hij staarde vóór zich uit in de duisternis, zich inspannend om niet neer te vallen. Waar het pad steeg langs de glooiing van de dijk, sloeg de kille, klamme zucht van de stroom over zijn lichaam en toen hij het hek bereikte van de hoeve, leunde hij er uitgeput tegenaan. Hij zag geen licht in het woonhuis, het was alsof het laatste hem ontzonk. Hij luisterde naar het leven van stal en huis maar hoorde alleen het kloppen van zijn bloed in zijn slapen en het rukkende

geweld van de vloed. Toch opende hij het hek. Zijn strompelende stappen over de keien van de rijweg klonken overluid in zijn oren; hij tastte langs de gevel en keek door het venster in de keuken. De lichtplek van de haard glom hem tegen en hij klopte op de deur.

Vóór de grendel werd weggeschoven werd er gevraagd wie daarbuiten stond. Haar stem. En toen hij het hijgend had uitgebracht, ging de deur open en wankelde hij naar binnen.

Zij sprak niet, maar bracht hem naar een stoel bij het vuur waarop hij neerzonk. Toen sloot zij de blinden en maakte licht.

Jan Tervaert zat ineengedoken, gloeiend van koorts en afmatting. Zij zag het zwarte, geklonterde bloed over zijn schouder en arm en het vervuilde gelaat. En in haar blik kwam een glans van tederheid.

- 'Doet het pijn, Jan, veel pijn?' vroeg zij.

Hij knikte. Zij kwam nader en lei haar hand op zijn hoofd. Zó stond zij een wijle, de ogen op het haardvuur gericht. Haar strenge gezicht werd zachter, het was alsof een schemer van geluk over haar kwam.

Toen rukte zij zich los van zichzelf. Uit de grote koperen ketel die boven het vuur hing goot zij warm water in een pan; zij haalde schoon linnen uit de kast en scheurde het aan repen, en kreeg van het bovenste schap een potje met wondezalf die zij sedert altijd in huis had geweten.

- 'Kom', sprak zij, als een moeder tot haar kind.

Hij zat daar in de verdoving van pijn en koorts, maar toen hij zijn kiel uittrok kreunde hij. Zij sneed met een schaar het hemd weg rond schouder en arm; en toen zij met behoedzame vingers het linnen uit de wond plukte gromde hij van de pijn.

Zij sidderde van medelijden toen zij het gescheurde vlees zag, en de zwarte bloedklonters. Gaaf en blank en krachtig staken schouder en bovenarm uit tegen de bruine, gespierde hals. Als

een streling was het gebaar waarmee zij waste en verbond.

Hij onderging alles als een slapende. En toen het verband stevig om zijn schouder was gewikkeld, vroeg zij:

- 'Hebt gij honger?'

Zij moest het tweemaal vragen alvorens hij begrepen had. Dan hief hij zijn ogen als in halve slaap op naar haar en murmelde: 'Neen.'

Zij bracht hem een glas brandewijn. Hij glimlachte flauw toen zij het aan zijn lippen bracht. Dat was het laatste teken van wil en leven. En de brandewijn sijpelde over zijn borst.

En nogmaals zei ze: 'Kom.'

Hij trachtte recht te staan, maar geraakte van zijn stoel niet. Zij omvatte hem met beide armen en bracht hem, half leidend, half dragend, naar de voutekamer. En daar hij neerlag in de zware onmacht van zijn uitputting, kleedde zij hem uit. De zware schoenen, de broek, het hemd, en toen hij naakt lag vóór haar, sterk en schoon, met het verband om de schouder waar het doorsijpelende bloed reeds een vlek had getekend, kuste zij zijn borst. Zij nam uit de linnenkast een hemd dat eens de jonge boer had gedragen en trok het over zijn lichaam. En als een moeder en een bruid dekte zij hem toe.

Het licht van de keuken scheen in verzachte klaarheid over het bed. Zij zag het vervuilde gezicht op het kussen, en met zeer zachte hand wies zij zijn voorhoofd, zijn mond en zijn wangen en keek neer op hem. En toen zij neerboog over het bed en hem op zijn mond kuste, breidde zij de armen uit alsof zij hem helemaal omvatten wilde.

En Janne had in deze avond het gevoel alsof nu werkelijk haar leven begon. Zij overdacht alles: haar eenzaamheid en haar bloed, dat zolang in eerlijke bedwongenheid had gehoorzaamd, stond op in haar. Zij had het licht gedoofd en zat te luisteren naar het zachte spokkeren van het vuur en naar het

hunkeren van haar hart. Zo vele avonden had zij hier gezeten, als herfst en winter van de hoeve een wereld op zichzelf maakten, met het loeien van de storm door de notelaars van de dijk en het gezoef van de stroom. En steeds had zij nagedacht over wat nooit bereikt en nooit voldaan was, over het onvervulde dat alleen de bitterheid nalaat van een droom zonder vervulling. Hier had zij geleefd met haar vader, de strenge en bittere man, en daarna met de jonge boer die niet wist wat in haar leefde; - en deze laatste jaren waren de zwaarste geweest. Hij was vrolijk en soms wild, en wou dat zij was zoals hij. God, wat is er moed toe nodig om te zijn zoals men geschapen is. Zij had zich moeite aangedaan om vriendelijk te zijn en haar koelheid niet te verraden in haar woorden. En vele nachten, als hij ze liefkoosde en in zijn armen nam, had zij gedacht aan die andere man waarmee zij nooit woorden van liefde had gewisseld.

De trots, die haar had recht gehouden en waarmee ze de hoeve had bestuurd met de vaste hand van een man, was uit haar hart geweken. En de honger naar het leven, zolang ingetoomd in koel verweer tijdens de maanden van haar huwelijk, sprak nu ongehinderd in haar. Zij had zijn borst gekust en zijn lippen. Het ongeluk dat over Klein-Brabant was gekomen en haar, zo kort geleden nog, in woede en wrok naar de lucht had zien staren waarover de brandgloed lag van het laaiende Bornem, had hem tot bij haar gebracht. En zij vergat alles, de lediggelopen stallen en de mensen die zonder have door de nacht doolden, in dit geluk van zijn nabijheid.

Zij stond op en ging staan aan het raampje van de voutekamer. Hij lag zwaar te slapen, een logge, onrustige slaap. Hoe lang zou het duren eer hij genezen was? Maar deze dagen waren haar gegund en zo weinig geluk was zij gewoon dat dit haar helemaal vervulde.

Haar oog viel op de kiel en de lappen van het door bloed

gedrenkte hemd op de vloer. Met een worp gooide zij alles in de vlammen van de haard en pookte het vuur aan. Het verteerde weefsel werd in de schoorsteen gezogen. En zij ruimde de pan met water en het zalfpotje weg. Toen ging zij weer bij het vuur zitten.

De wind was opgestoken. Bladeren werden tegen de vensters gedreven en in de schoorsteen zoefde de jacht van wind en vuur. Zij begon te overleggen hoe zij Jan zou verstoken houden. De oude knecht zou zwijgen; niemand had beter gezwegen dan hij. Geen mens daarbuiten had ooit een schijn van vermoeden gehad van het leven dat op de hoeve werd geleefd. En geen vreemde zou in de keuken komen.

Gerucht van stemmen kwam aandragen van op de dijk. Zij luisterde angstig, en stond recht om scherper te horen. En weer was het een ogenblik zeer stil. Alleen het stijgend gedruis van de vloed vulde de nacht, tot weer de wind losbrak en door de notelaars gierde. Plots klonken de stemmen dichtbij en het ketsen van schoenen op de stenen van de rijweg. 'Franse soldaten', zei ze bij zichzelf. Woorden waren verneembaar en het geluid hield stil bij de voordeur.

Zij liep naar de deur van de voutekamer en sloot ze; dan trok ze de deur toe vóór het trapje en alvorens deze dicht was werd er geklopt.

Zij bleef roerloos staan en zweeg. Een stem kalmeerde het ongeduld van de soldaten. Haar hart klopte en zij hoorde de vreemde klank van haar stem die riep: 'Een ogenblik.'

Zij stak het licht aan. En vóór zij de deur ontgrendeld had hoorde zij Pérignac geruststellend zeggen wie aangeklopt had.

Hij gaf een kort bevel aan de soldaten buiten te wachten en, als zij 't verkozen, in de schuur te gaan schuilen. En hij kwam vóór haar staan midden in de keuken. Janne zag hem aan; zij vreesde dat hij het bonzen van haar hart zou horen. Maar hij scheen moe in zijn verhakkeld uniform. Hij liet zich neer-

vallen op een stoel en stak zijn laarzen uit naar het vuur.

- 'Het is goed hier', zei hij, 'hier is rust en warmte'.

Zij trachtte vriendelijk te zijn en vroeg hem of hij een glas brandewijn wilde; hij weigerde niet, maar keek haar bevreemd aan.

- 'Ik verheug mij in een vriendelijkheid die ik in dit huis niet gewoon ben. Vooral op een dag zoals deze waar bloed en brand zovelen hebben dol gemaakt.'

Zij schonk brandewijn in en zweeg.

Hij dronk gulzig en zuchtte van voldoening toen de drank tintelde in hem.

- 'Het is een droom', zei hij peinzend, 'het vuur van de haard met de vlammen die de gestalten van uw verbeelding scheppen, en naast u, in de grote genade van het zwijgzame geluk, een vrouw.'

Hij glimlachte bitter.

- 'Ik moest u dat niet zeggen hoewel gij het weet', sprak hij verder, 'vrouwen hebben de gave genegenheid en verlangen te speuren zoals de jachthond de lucht van het wild. Het is niet te sterk gezegd: wat zijn vele mannen anders dan opgejaagd door wat hen naar de vrouw drijft.'

Janne gaf geen antwoord. Zij luisterde nauwelijks naar wat hij zegde; al haar zinnen waren gespannen op wat zij verwachtte. En daar hij peinzend naar de vlammen keek, zegde zij, bijna zacht:

- 'Hoor, het begint te regenen.'

Zij luisterden. De wind sloeg de regen tegen de ruiten; in de pozen waarin zijn geweld verminderde klonk het gestadige bruisen van de vloed tot hen door. Het vulde de nacht met zijn geweldige ademtocht en Pérignac luisterde, geboeid door deze kracht die de stem was van het tijdloze.

Toen wendde hij zich tot Janne.

- ‘Nooit ben ik hier gekomen of uw eerste vraag was wat ik hier kwam doen.’

Zij keek hem aan.

- ‘Een patrouille is niets buitengewoons na een dag zoals deze’, antwoordde zij rustig.

- ‘Ik ben inderdaad op patrouille’, zei hij, ‘maar niet in het losse weg. Vele brigands zijn gedood, andere zijn gevangen genomen, maar de meeste zijn gevlucht. Sommige zijn reeds gevat, en ik ben nu achter één van hen.’

Zij dacht na, en zonder hem aan te zien vroeg zij:

- ‘En verwacht gij hier iemand te vinden?’

Zij nam de brandewijnfles en schonk zijn glas vol. Hij dankte met een hoofdknikje en dronk.

- ‘Zo tenminste heeft men mij gezeid.’

Zij haalde de schouders op.

- ‘Gij kunt vrij alles doorzoeken en ik meen als iemand zich schuil houdt in stal of schuur dat uw soldaten hem hebben gevonden. ’

Zijn ogen gleden over haar gelaat, kalm en zuiver in de schijn van het vuur, en over de vaste borsten en de handen die rustten in haar schoot. En toen zag hij, vóór haar voeten, twee zwarte droppen van gestold bloed.

Zij volgde zijn blik en het bloed steeg naar haar hoofd. Beiden zwegen; toen strekte hij de vinger naar de vloer. ‘Daar’, zei hij.

Zij boog het hoofd.

- ‘De man die ik op het spoor ben is gewond’, antwoordde hij.

Hij zag hoe haar ogen smekend en beschaamd in de zijne keken. Dan sloeg zij haar ogen neer.

- ‘Een vrouw heeft vele kwalen’, zei ze, ‘maak mij niet beschaamd.’

Hij keek van haar weg. De stilte woog over beiden. Toen stond hij op om heen te gaan.

Van uit de voutekamer klonk een onduidelijk gestamel als van iemand die slaapdronken is of spreekt in zijn droom. Pérignac luisterde verrast en toen alles weer stil was keek hij onderzoekend in het gelaat van de vrouw. Zij stond met grote, angstige ogen vóór zich uit te staren tot zijn hand haar arm aanraakte.

Zij sloeg haar ogen niet neer voor hem. Een ogenblik was het alsof haar hart had opgehouden te kloppen. Dan zei ze:

- 'Wel, wat dan?'

- 'Ik ben soldaat', zei hij, 'ik heb in mijn leven veel gedaan wat mij speet, en toch deed ik het omdat ik soldaat ben. En ik zeg u thans dat niets in de wereld mij op dit ogenblik zo zwaar valt als u pijn te doen - gij weet het. Maar er is rebellie en repressie, aan beide heb ik deel genomen en telkens heb ik aanvaard wat het lot mij hier bracht. Nu wordt de repressie mij opgedrongen en ik zal doen wat zij mij gebiedt.'

Langzaam, als met tegenzin, haalde hij zijn pistool uit het foedraal en ging naar de voutekamer.

Zij ging vóór hem staan. Zij lei haar handen op zijn schouders:

- 'Het is gans mijn geluk. Het eerste geluk sedert ik als vrouw heb nagedacht en verlangd.'

Hij zag hoe de tranen haar ogen vulden en haar schemerige blik zijn ogen zocht. Het viel hem zwaar en zachtjes nam hij haar handen van zijn schouders en opende de deur van het trapje.

Zij gleed hem voorbij en ging op de onderste trede staan.

- 'Doe het niet', zei ze, 'och, doe het niet.'

Hij schudde traag het hoofd.

- 'Ik mag niet, ik kan niet', antwoordde hij.

Toen boog zij zich voorover naar hem. En hijgende fluisterde zij.

- 'Denk aan wat gij daarstraks hebt gezegd. Een vrouw speurt het als een man op haar afkomt. Ik wil, ik wil alles om mijn kans op geluk te behouden. Ik heb maar één man gekend die door kerk en wet mij bezat; ik zal maar één man liefhebben en hem alles geven wat een vrouw maar geven kan.'

Zij zweeg en liet haar tong over de droge lippen glijden. Met de rug van haar hand wiste zij de tranen uit haar ogen en zag hem aan.

- 'En voor dat geluk heb ik alles over. Begrijp goed, mijnheer de officier, alles.'

Pérignac zag het trotse, schone gelaat boven zich. Het was niet koel en streng zoals hij het steeds had gezien; het was warm en vol trotse bewustzijn van haar schoonheid. Zijn bloed joeg hem op om zijn armen te slaan om dit volle, krachtige lichaam en zijn lippen te drukken op haar warme mond.

Zij wachtte.

Toen keerde kapitein Pérignac zich plots om, alsof hij wankelde. Hij ging naar de tafel, schonk zijn glas vol met brandewijn, en ledigde het in één teug; de hand beefde waarmee hij het op tafel zette.

- 'Ik heb nooit een vrouw ontmoet zoals gij', zei hij schor.

Hij keek haar aan en trachtte te glimlachen; een weemoedige pijnlijke glimlach. Hij haalde diep adem en ging naar de deur.

- 'Adieu', zei hij zacht, 'u zal ik nooit vergeten, Janne.'

Hij ontgrendelde de deur en was buiten. Zij hoorde zijn haastige stappen, de stemmen van de bijgeroepen mannen. Dan stierf alles weg in nacht en wind.

Janne was aan de voet van het trapje blijven staan. Zij hoorde

het verwijderende gerucht van de mannen. Roerloos staarde zij naar de deur.

Dan overviel haar als een razernij van angst en geluk terzelfder tijd. Zij liep naar de deur en schoof de grendel voor. Zij luisterde en door het geflap van de blaren en het zwepen van de regen in de wind, meende zij nog het geluid van mensen te horen. Maar in de pozen van stilte vernam zij alleen het zachte gezoem van het vuur en de slag van haar hart.

Toen ging zij aan tafel zitten, lei haar hoofd in haar armen en weende stil en geluidloos.

Eerst nu brak de schaamte los in haar en besefte zij hoe eindeloos haar beschaming was geweest. De woorden die zij gesproken had stonden voor haar alsof zij las in een boek. En de verlangende ogen van de man die opkeek naar haar.

Stilaan werd zij kalmer. Zij droogde de tranen van haar gezicht en keek rondom zich in de grote keuken waar het licht in de hoeken tot zachte schemer verdoofde. Zij luisterde als naar nieuwe geluiden naar het zware tikken van de hangklok en het suizende leven van het vuur. Zij zag de fles met brandewijn staan en glimlachte; uit de kast haalde zij een klein glaasje en dronk met korte teugjes de heldere brandewijn. Alles scheen zo vol van eenzaam en zwijgend geluk.

In de spiegel met zware, zwarte omlijsting blonk de helderheid van het vuur. Zij ging ervoor staan en de stille gloed werd weerkaatst op haar gelaat, op heur haar, op de welving van haar borsten. Zij schikte het haar voor de nacht en schudde het uiteen dat het op haar schouders viel en voorzichtig sloop zij naar de voutekamer en kreeg haar nachtkleed uit de kast. Zij keek naar de slapende. In de halve klaarte zag zij hoe hij lag, de armen wijd uiteen, in de volle overgave aan zijn rust. En behoedzaam keerde zij terug naar de keuken.

Traag kleedde zij zich uit vóór het vuur. Met bedachtzame vingers ontknoopte zij stuk voor stuk, en toen zij naakt stond

bezag zij haar lichaam dat warm was en rozig van de glans der vlammen. Trots omspanden haar vingers de volle borsten en gleden liefkozend langs de sterke, slanke dijen en de krachtig-uitgezette heupen. En de vreugde over haar schoonheid schonk aan haar ogen een donkere gloed.

Zij trok haar nachtkleed aan en dekte het vuur af. De dikke, betraande kaars werd aangestoken en de lamp gedoofd. Zij sloot de deuren van trap en voutekamer en hief de kaars over het bed terwijl zij het gezicht van de slapende met de hand tegen de kaarsvlam beschutte. Hij lag in zware slaap en de koorts kleurde zijn aangezicht.

En toen boog Janne zich zacht over hem en kuste het hete voorhoofd; haar lippen drukten zacht de slapende mond en zij neeg tot haar lichaam de dekens raakte die naar de vorm van zijn lichaam hun plooi hadden gekregen. En alle verlangens die zo lang waren onderdrukt leefden op in haar in die wondere, zoete kracht waar verlangen en droom elkander raken. In de wonderbare verbijstering waar de vreugde van het lichaam buiten de grenzen van het wezen schijnt te treden.

Zij hulde zich in een deken en ging zitten in de zetel aan het hoofdeinde van het bed. In de nacht, vol van het geweld van storm en water waar, na iedere vaart van de wind, de diepe dreun van de Schelde door de eenzaamheid van het land trok..

X

De kapitein trok met zijn mannen naar Bornem. Zij stapten zwijgend en moe onder de druipende bomen en keken soms met doffe ogen naar de plekken van brand in de lucht.

De walm van smeulend hout en de stank van verbrande dingen sloeg hen tegemoet toen zij de kom van het dorp bereikten. De meeste huizen waren uitgebrand en tussen de zwarte muren gloeiden nog ingestorte balken en huisraad. En de wind sloeg hier en daar snel oplaaiende vlammen in de hoogte.

Pérignac bereikte zijn kwartier en wilde gaan liggen, toen een soldaat binnenkwam en hem zei dat een dame hem verlangde te spreken. Zij kwam van ver en had reeds uren gewacht, maar zij wilde hem absoluut zo spoedig mogelijk spreken. De kapitein haalde moe de schouders op.

- ‘Laat dan maar binnenkomen’, zei hij.

Hij zag een dame op de drempel staan, van middelbare leeftijd en met zorg gekleed. Hij zag haar aan zonder vreugde maar met het licht der herkenning in zijn ogen, en verbazing deed hem sprakeloos rechtstaan.

Zij reikte hem de hand en zei:

- ‘Bonne nuit, Monsieur de Pérignac.’

Hij wees met verontschuldigend gebaar naar de schamel gemeubelde kamer; zij ging zitten.

Geen van beiden wist hoe beginnen, tot de dame vroeg:

- ‘Gij zijt verwonderd mij hier te zien, Monsieur de Pérignac. Het is waarlijk geen plezierreisje tot hier en het is ook niet vrolijk wat ik u te zeggen heb.’

Uit haar tas haalde zij een zakdoekje en bracht het aan haar ogen.

- ‘Pardon’, zei ze, ‘maar een vrouw beheerst niet zo gemakkelijk haar droefheid als een man.’

En toen hij bleef zwijgen, hervatte zij:

- ‘Ik kom vanwege Antoinette.’

Hij kleurde even bij de herinnering.

- ‘Ik hoop dat alles goed gaat met haar’, sprak hij, ‘en ook met u, Madame; u ziet er tenminste nog even bekoorlijk uit als toen ik Brussel verliet.’

Zij glimlachte even bij dit komplimentje; dan schudde zij het hoofd.

- ‘Antoinette is ziek’, zei ze, ‘en de ziekte die zij heeft is beschamend voor een familie als de onze. De dokter zegt dat het zeer ernstig is.’

Pérignac had het hoofd gebogen. Hij hoorde het verwijt in haar woorden en met moedeloze stem vroeg hij:

- ‘Ik hoop dat het niet zo erg is als u vreest, Madame; toen ik van Mademoiselle Antoinette afscheid nam was zij opgeruimd en gezond.’

De dame bette haar ogen met haar zakdoekje. Zij keek hem verwijtend aan en zei klagend:

- ‘Toen gij afscheid naamt, Monsieur de Pérignac, was zij niet Mademoiselle maar Antoinette voor u. En wij allen dachten dat het geen afscheid maar een “au revoir” was. Hoe hebt gij zolang kunnen blijven zonder een blijk van leven te geven. Gij wist toch wat gij waart voor Antoinette.’

Zij hield een ogenblik stil.

- ‘Eerst later hebben wij uw stilzwijgen begrepen. Het is vreselijk, vreselijk.’

- ‘Madame’, zei Pérignac.

Zij schudde het hoofd en zweeg.

Pérignac zat zwijgend voor zich uit te kijken. Hij dacht aan het levenslustige, frisse meisje dat hij gekust had. Was het liefde geweest? Overal waar hij gekomen was, als vriend of vijand, hadden de vrouwen zich gemakkelijk en beminnelijk betoond voor de mannen die een uniform droegen. Dat was altijd zo geweest, het zou wel altijd zo zijn. Het verlangen kent niet de begrenzing van de haat die legers tegenover elkaar stelt. En de soldaat komt en omhelst en gaat verder.

Maar dat kon hij haar niet zeggen. Want de spijt en de beschaming blijft achter bij de vrouw. Arme Antoinette.

- ‘Madame’, zei hij, ‘ik had moeten schrijven; na al de vriendschap die ik in uw huis gevonden heb, had ik moeten schrijven. Gij weet echter niet hoe opgejaagd mijn leven is geweest sedert ik in deze streek verblijf. Gij hebt gezien hoe het hier gaat, opstand, gewapend verzet, onrust elk uur van de dag. Ik hoop dat mijn excuus u aanneemlijk voorkomt.’

- ‘Arme Antoinette’, zuchtte ze.

En nadat zij de laatste tranen had weggewist, hervatte zij kalm:

- ‘Ik ben naar u gekomen om u dat te zeggen, Monsieur de Pérignac. Antoinette heeft mij toevertrouwd dat geen man... enfin, gij begrijpt mij, dat gij de enige zijt die... En gij moet nu in uw hart kunnen uitmaken welk antwoord ik haar moet brengen.’

Hij dacht na en vond geen antwoord. Nooit had hij nagedacht over de vrouwen die ziekte en ellende hadden gevonden in zijn omhelzing. Zoals hij de besmetting had ontvangen gaf hij ze weer, losprijs van woeste omarmingen bij vrouwen die men nooit wederziet.

Nu voelde hij schaamte en weerzin tegen zichzelf, en hij dacht aan het vertrouwvolle gezichtje van Antoinette.

- 'Madame', zei hij met matte stem, 'het is een vreselijk ongeluk dat ik zozeer betreur als gij zelf, maar ik meen wel dat uw angst overdreven is. Zijt gij zeker dat de dokter niet overdrijft? Antoinette is gezond en sterk en de tijd zal de kwaal overmeesteren.'

- 'Is dat alles wat gij te zeggen hebt?' antwoordde zij bitter. 'Gij zijt een soldaat en een edelman, Monsieur de Pérignac, en in deze korte jaren van republiek en gepeupel kan het bloed van uw afstamming toch niet tot zwijgen zijn gebracht. Mijn dochter is geen deerne, dat weet gij; hoe hebt gij dan kunnen handelen alsof zij het was? Gij wist toch wat er gebeuren zou, gij moest dat weten, Capitaine de Pérignac. Ik weet dat in een tijd zoals deze de wetten die eerlijkheid en rechtvaardigheid regeren zijn opgeschort. En onder deze noem ik de verplichting van trouw die twee mensen op zich nemen als zij zeggen dat zij elkander liefhebben. Ik neem nu zelfs aan dat soldaten die de zedelijke verwildering van moord en brand hebben ondergaan ook die wet van trouw breken in de roes van nederlaag of viktorie. Maar wat gij hebt gedaan met mijn kind, het kind van een huis waar gij werdt opgenomen met de gastvrijheid die adel tegenover adel moet betonen, en met genegenheid die meer is dan gastvrijheid...'

Het werd haar opnieuw te machtig en zij weende met de handen voor de ogen bij al het bittere dat zij niet uitspreken kon.

Pérignac's mond kreeg een pijnlijke plooi.

- 'Madame', zei hij, 'ik aanvaard alles wat gij mij zegt, al het harde en pijnlijke dat in uw woorden ligt. En ik zweer u dat ik graag mijn leven zou geven om ongedaan te maken wat is geschied. Ik beloof dat ik alles zal doen wat gij vraagt, hoe zwaar het mij misschien mag vallen. Maar gun mij enkele uren bedenktijd. Het is mij overvallen met de schielijkheid van een ongeluk. Mag ik u verzoeken om morgen voor-

middag samen na te gaan wat kan gedaan worden?'

Zij knikte moedeloos van ja en stond recht.

- 'Ik zal nu voor onderkomen zorgen', zei hij. 'Ongelukkig is er geen keuze, zoals gij zelf wel zult gezien hebben.'

Hij riep een soldaat en zei hem wat moest gedaan worden. De dame volgde Pérignac en toen zij van hem afscheid nam aan de deur van haar kamer, zei ze op waardige toon:

- 'Bonne nuit, Monsieur de Pérignac.'

Toen de kapitein terugkwam kreeg hij bericht dat een brigand was gevangen genomen en binnen gebracht.

- 'Ik zal hem morgen zien', besloot hij.

Afgemat en moedeloos zat hij bij het vuur dat hij in de haard had doen aanleggen. Hij had de rug gekeerd naar de tafel waar, onder het spokkerende licht, het overschot van zijn maal stond.

Antoinette. Een soldaat denkt aan het gevaar als het voorbij is. Een man neemt een vrouw in zijn armen en eerst nadien ondervindt hij wat zulks voor een vrouw kan betekenen, hoeveel gewichtiger het voor de vrouw kan zijn dan voor hem.

Waar was hem het ongeluk overkomen dat door hem Antoinette had ongelukkig gemaakt? Een soldaat is niet kieskeurig en neemt wat hij krijgen kan. Hij had er zovelen gekend die zich onverschillig uitlieten over wat zij als een onafwendbaarheid beschouwden. En hij had zelf in den beginne alleen gemord over het ongemak dat hij ondervond. Eerst later, toen de ziekte zich vastgezogen had in zijn vlees, was het besef van het tragische in hem gekomen.

Met het hoofd in de handen zat hij kreunend bij het vuur. Hij wist niet of hij van dat meisje hield. Hij had alleen verlangd en genomen, en van de vrouwen die hij had gekend had hij slechts de herinnering aan hun lichaam en het nagebleven genot van hun liefkozingen onthouden. En misschien was het ook zo geweest met Antoinette. Maar het verdriet van

de vrouw die goed en moederlijk voor hem was geweest en de gedachte aan het frisse meisje dat nu de vieze ziekte in zich omdroeg, hield zijn geest vast. Het was voor hem meer dan een vernedering geweest toen de moeder van Antoinette hem had teruggewezen naar zijn afkomst, meer nog dan de beschaming voor zijn aangestoken lichaam. En toch kon hij niets geven dan een woord van spijt. Een huwelijk kan iets anders herstellen; in zoiets geeft het geen oplossing.

En dan gingen zijn gedachten naar het wonderlijke dat hem die nacht was overkomen. Schoon door tranen en angst, stond Janne vóór hem, vóór zijn verlangende handen die hij sidderend had teruggetrokken bij het plotse besef van zijn ziekte. Nooit tevoren had dit zijn begeerte naar een vrouw getemd. En een wrange vreugde kwam in hem, iets als een weemoedige trots om wat hij gedaan had.

Hij zuchtte en voelde zich eindeloos moe. Voor hij zich ter ruste legde ging hij naar buiten, zag patrouillerende soldaten zich verwijderen tussen de dof gloeiende brandhaarden. Het regende niet meer; de wind kwam bij stoten en joeg het vuil der geblakerde huizen door de straat. De sterren stonden boven het Scheldeland.

Hij kleedde zich uit; over de etterende wonde op zijn dij legde hij een verse windel. ‘Chienne de vie’, morde hij. En morgen zou hij weer voor de moeder van Antoinette staan, zonder raad, zonder uitkomst.

Hij zonk weg in de slaap die de genade van het vergeten schenkt.

Toen hij wakker werd hoorde hij het leven van de soldaten rondom zich. Het dorp lag neergezonken in as en puin en de stank van smeulend vuil dreef door de straat. Een stralende herfstmorgen met zon en witte wolken scheen over het puin en over de donkere bossen naar de Oude Schelde toe.

Pérignac was gesterkt uit zijn rust opgestaan. De lichte morgen verzachtte de moedeloosheid van zijn hart. En toen hij zijn ontbijt had genomen, liet hij de gevangen brigand vóór zich verschijnen.

Twee soldaten leidden Antoon Buys binnen. Zijn handen waren geboeid op de rug, zijn kleren vuil en vol bloedvlekken; alleen de ogen stonden fris en helder in zijn gelaat.

Pérignac keek hem aan. Dat was niet het gezicht van een boer; zelfs onder het vuil en de inspanning van vele zware uren was het vergeestelijkte van zijn gelaatstrekken nog herkenbaar.

- 'Maak de boeien los en laat ons alleen', beval hij.

En toen de soldaten waren buitengegaan:

- 'Ga zitten.'

Het was niet de eerste maal dat hij tegenover een gevangene zat met de opperste macht die het geweld der wapens en het lot van overwinning en nederlaag aan de officier verleent. Altijd had het gegolden: neerslaan of neergeslagen worden. Maar hij voelde thans in zich een verlangen om te begrijpen, de nacht die hij had doorleefd had iets van deemoedigheid in hem nagelaten.

Hij vroeg niet naar de naam van de man die vóór hem stond. De namen hier klonken hem vreemd en nietszeggend toe.

- 'Gij zijt vastgegrepen met het wapen in de hand', zei hij, 'als rebel tegen het gezag van de republiek. Weet gij wat u te wachten staat?'

Het was een klare, vaste stem die hem antwoord gaf:

- 'Dat weet ik, dat wist iedereen van ons toen wij opstonden voor onze vrijheid en onze haardsteden.'

Pérignac schudde het hoofd.

- 'Een officier heeft niet na te denken over de drijfveren van hen die hij bevecht. In geregelde formatie staat hij tegenover vijanden, in losse troepen tegenover rebellen. Zijn taak is

de ene zowel als de andere te overwinnen. En de wet van de overwinnaar is hard.'

De gevangene zweeg. Hij zag naar het zonlicht dat in de kamer viel over de tafel, over de laarzen van de officier die vóór hem zat. En een ogenblik waren zijn gedachten weg van wat hier omging. Hij zag de verblindende klaarte van de zon op de stroom. En de bewegende, drijvende glans van het licht op het water, de duizendvoudige vermenigvuldiging van het licht, het grootse verzamen van zon en water. De lange streep van de gloed in het koningsrek met de roep van de karrekiet en de stilte van het lisbegroeide land waarover de tijd stil stond. Het had hem steeds naar zich toe getrokken als hij van de mensen genezen wilde; daar ging alle menselijk geluid verloren in de adem van de stroom en wie vertrouwd was met de grootsheid van dit land had alle luidruchtigheid afgelegd. Op deze uren van afscheid aan het leven ging zijn geest terug naar de paden waar hij eenzaamheid had gezocht toen hij de roepstem meende te horen die hem tot God riep; in de lichtloze strijd van twijfel, van opstand van zijn geweten tegen de leuzen der mensen, had hij er kalmte gewonnen, en toen de zoete stem van een vrouw hem steeds bijbleef en haar gelaat in de verlokking van zovele uren stond, was hij hierheen gekomen.

- 'Moriturus te salutat', zegde hij halfluid.

Pérignac bezag aandachtig het gelaat waarin de ogen verloren waren in droom.

- 'Wie zijt gij?' vroeg hij.

- 'Een moeilijke vraag, mijnheer de officier. Een mens kan alleen zeggen wat hij gedaan heeft, wat zijn verlangen was en zijn liefde. En daaruit moet men opmaken wat hij is. Wat ik gedaan heb, dat weet gij, en waarom ik het deed en waarom ik mijn hart gesteld had op wat ik deed heeft weinig belang voor de mensen. Zij meten de daden van anderen naar de maat die hun eigen oordeel velt over een zaak die zij afkeuren.'

Pérignac dacht na.

- 'Gij schijnt veel levenswijsheid te hebben verzameld voor uw leeftijd', zei hij. 'Dat kan de studie u niet geleerd hebben. Wat hebt gij gestudeerd?'

Een lichte glimlach kwam over de lippen van Antoon Buys.

- 'Latijn en filozofie en ook wat teologie, maar levenswijsheid heb ik er niet uitgehaald', antwoordde hij.

- 'Geestelijke?' vroeg de kapitein.

De gevangene schudde het hoofd.

- 'Bijna', zei hij.

- 'Een vrouw?'

Antoon Buys schudde het hoofd en zweeg. Geen vrouw had tussen hem gestaan en de hoge dienst waaraan hij zich meende te wijden. Pérignac voelde dat hij het terrein betreden wilde waar de ziel zich opsluit in haar geheimenissen. En tevens wist hij dat daar tegenover hem een jonge man zat die de levenswaarden naar de edelste en hoogste maat had gemeten. Zeer veel werd wakker in hem uit een tijd toen geloof in goedheid en eerbied voor het zuivere zijn leven had beheerst. En een plotse behoefte kwam in hem op om nader te treden tot het leven van de man die in de laatste uren van zijn bestaan zo gelijkmoedig en sterk het menselijk bedrijf overschouwde.

- 'Ik heb ook eens geloofd', sprak hij, 'en ik weet niet hoe het kwam dat ik op een ogenblik van mijn leven niet meer kon geloven. Misschien wel heb ik te veel mensen gekend die door hun levenswijze bewezen dat het een formule zonder inhoud is. Gelukkig voor u hebt gij de geestelijkheid niet gekend zoals ik. Schraapzuchtig en wulps en God gebruikend als een schild voor hun eigen voordeel.'

- 'Ik heb dat alles beter gekend dan gij', was het antwoord, 'en het heeft mijn geloof in het hogere niet verminderd. Ik heb het hele apparaat van de kerk in werking gezien, in het uitrekenen van gezagskwesties die alleen het tijdelijke gol-

den, in spitsvondigheden en disputen die het wezen van God verduisteren.'

Hij zei het met treurige gelatenheid. De droom van zijn jongelingsjaren was gebroken en de naglans lichtte nog even voor hem op.

Pérignac knikte begrijpend.

- 'Maar het zou geen goede daad zijn daarmee de rust te storen van de eenvoudige harten die menen God alleen te kunnen bereiken door de voorspraak van hun pastoor', sprak Antoon Buys verder. 'De mensen hier, waarschijnlijk meer dan bij u, hebben behoefte aan het bovennatuurlijke in hun leven, en zij hebben geleerd, van geslacht tot geslacht, dat hel en hemel praktisch beheerd worden door hun geestelijken. Het beheerst hun leven en sterven. Wie niets anders in de plaats kan geven, heeft het recht niet dat houvast van hen weg te nemen.'

- 'Gij hebt toch zelf het wapen in de hand genomen voor de privilegiën van deze geestelijkheid', onderbrak Pérignac.

De gevangene dacht na. Zó dus werd hun opstand beschouwd, een gewapend verzet om de geestelijken in hun voorrechten te handhaven.

- 'Zij die naar de wapens hebben gegrepen, deden zulks onder de leuze:"Pro aris et focis". Niet tegen de Fransen, maar tegen de Oostenrijkers vond deze leuze haar ontstaan. Maar tegen de Fransen heeft zij haar betekenis gevonden. Ik geef toe dat de meesten van hen die thans overal in deze gewesten opstaan tegen de republiek, slechts handelen uit de natuurlijke wrok die zich steeds tegen de overweldiger richt. De konskriptie en de priestereed zijn onmiddellijke oorzaken. Maar toen ik meedeed aan het verzet, en met gans mijn hart deed ik het, dan was het omdat nooit een volk zo volledig werd bedreigd als ons volk nu door de republiek. Deze gewesten hebben sedert tweehonderd jaar verdrukking, onwil, knellende wet-

ten, zware belastingen in deemoedige ontevredenheid gedragen. Maar voor de eerste maal wordt nu het wezen zelf, de kern van het bestaan aangetast: niet de priester, maar de substantie zelf van het bovennatuurlijke, de taal, de geplogenheden, alles wat hier op deze bodem nog overbleef.'

Hij zweeg. Hij sprak over wat hem dierbaar was. En zijn ogen schitterden in het besmeurde gezicht. Pérignac luisterde naar een taal die nieuw was voor hem. Helemaal begreep hij het niet, maar de adel van het gevoel dat hem geopenbaard werd, deed hem eerbiedig luisteren.

En toen sprak hij:

- 'Zoals gij zullen er niet veel in uw rangen hebben gestaan. Het spijt mij voor u. En het spijt mij dat iemand zoals gij moet ten onder gaan voor een verloren zaak.'

- 'Een zaak is niet verloren omdat de mannen die ervoor strijden verloren gaan', antwoordde Antoon Buys. 'Zelfs als deze opstand zou uitgeroeid zijn, dat al degenen moeten sterven die in het veld zijn gekomen, dan is deze strijd niet vruchteloos geweest. Weet gij waarin de vruchtbaarheid van het offer bestaat? Het wekt tienvoudig de bereidschap tot het offer in hen die nadenken, begrijpen en durven. En zij die offeren en gespaard blijven weten zich sterker dan degenen die hen hebben bedwongen. Want de zaak die zij liefhebben en dienen is eerst dan in werkelijkheid hun eigen vlees en bloed geworden. En het geslacht dat zijn offers brengt zonder morren is de vader van een sterk kroost.'

Zo'n vast geloven, zoveel zekerheid klonk uit zijn stem dat Pérignac voelde hoe groot de man was die als een gevangene tegenover hem stond.

- 'Veel scheidt ons', zei hij, 'wij behoren tot twee werelden die elkaar misschien nooit zullen begrijpen. Maar God weet dat ik alles zou doen om u te redden. Het ligt niet in mijn macht.'

Zijn stem werd zachter.
- 'En hebt gij nog een moeder, hebt gij nog een meisje?'
Antoon Buys knikte; zijn ogen kregen een vochtige glans. Dat was wel het hardste. Pérignac zag het, hij stond recht en ging voor het venster staan, in het zachte licht van de herfstzon. 'Het is te schoon om te sterven', dacht hij. Het tuintje waarop hij neerzag, met de donkere tinten van het struikgewas, het veld daarachter, zwaar in de rust van de herfst, en de lucht vervuld van de klaarheid van de zonnemorgen, alles vol stille glanzen, gedempt en innig.
Hij zuchtte en wendde zich tot de gevangene die de blik naar buiten had gericht; hij had zijn tranen teruggedrongen.
- 'Hebt ge geen honger?' vroeg Pérignac.
- 'Ik voel nu dat ik sedert gisteren niets gegeten heb', was het antwoord.
Antoon Buys at van de spijzen die een soldaat op de tafel had gezet en dronk met langzame, bedachtzame teugen van de wijn die de purperen gloed der zon ving. En toen hij verzadigd was zegde hij:
- 'Ik dank u.'
Pérignac ging naar de deur om de soldaten te roepen die de gevangene zouden wegbrengen. Toen hij zijn hand op de klink legde, keerde hij zich om:
- 'Kan ik nog iets voor u doen?' vroeg hij.
- 'Het zou voor mij een grote gunst zijn mocht ik nog een paar brieven schrijven', zei hij.
- 'Neem er uw tijd van.' Pérignac legde op de hoek van de tafel papier en de grote veder en nam de oude, hoornen inktkoker van de kast.
En Antoon Buys schreef zijn afscheid aan het leven. Aan zijn moeder en aan zijn meisje. De stervensgerede zocht woorden van troost voor hen die hij liefhad, zijn hart lag zwaar in zijn borst bij de dappere taak anderen op te beuren als men zelf

gebukt gaat onder eigen smart. En bij de laatste woorden van het vaarwel vielen tranen over de hand die schreef en op het papier.

Hij wiste zijn ogen klaar. Nog een laatste brief voor zijn vriend Jan Tervaert. Of die nog leefde? En terwijl hij met deze brief bezig was, werd zijn blik opnieuw vast en zijn gelaat werd rustig. Hij sloot de brieven, keek een laatste maal rond de kamer en zei tot de kapitein die met de rug naar hem toe aan het venster stond:

- 'Ik ben klaar, mijnheer de officier.'

- 'Mijn woord van soldaat erop dat uw brieven besteld worden', zei Pérignac.

De gevangene dankte. En toen greep de Franse kapitein de Pérignac in zijn beide handen de hand van Antoon Buys, en ontroering liet hem zonder woorden.

- 'Geen boeien', zei hij tot de soldaten die de gevangene wegleidden.

Hij nam de brieven in de hand. Een duidelijk, vast schrift. Een van de brieven was op naam van Janne.

Hij keek een ogenblik peinzend naar die naam. En dan gingen zijn gedachten naar de jonge man die hem zo diep in zichzelf had laten schouwen.

- 'Een brigand', zei hij luidop.

Een binnenkomend soldaat meldde een dame aan. In de deuropening stond Antoinette's moeder.

In een kaal kamertje bracht Antoon Buys de laatste uren van zijn leven door. Slechts langzaam verzoent de mens zich met de gedachte van de dood. Er is een traag groeiende vertrouwdheid nodig om gelaten de vernietiging van zichzelf te ondergaan. In de bruisende roes van de geestdrift of in de afgronden van een smart die niet te dragen is kan men zich er met een ruk overheen zetten. Maar het aftellen van de uren

waarna alles ophoudt, het gezicht van de geliefden, al de onnoembare vreugden die van deze aarde komen en het blije genot van een geest die dat alles kan omvatten en herscheppen tot eigen bezit, is een pijnlijke doodsstrijd.

De woorden waarmee hij, voor de eerste en de laatste maal, de grond van zijn ziel had getoond in de behoefte nog iets mee te delen van zijn liefde en zijn geloof, waren uitgestorven. En hij stond tegenover zichzelf.

Het beeld van zijn moeder en het beeld van zijn geliefde maakten hem week en verlangend naar het leven. Hij liet heel zijn wezen omvatten door de zoetheid van haar gedachtenis, door de herinnering aan haar woorden; nooit had hij duidelijker voor zich gezien het licht van haar ogen en haar warme, frisse lippen. ‘Help mij, o God’, bad hij, ‘laat het mij dragen als een man.’

En toen hij afgemat was in de strijd tegen zichzelf, wreef hij de tranen uit zijn ogen en aanvaardde de dood in de overgave van zichzelf. Hij zag zijn kameraden in de blauwe kiel, de gewonden, de doden, de ten dode opgeschrevenen. En hij dacht aan het land waarvoor hij sterven zou. De zin van zijn offer doordrong hem; van grens tot grens waren er opgestaan, waren er gestorven zoals hij. Niet als sluipmoordenaars, maar in het open veld en het vaandel in de wind. En ook aan het volk dacht hij waarvoor dat alles geleden werd. De stugge boeren, de burgers in voorzichtige argwaan en de talloze kleinen van het leven. Zij zouden afkeurend het hoofd schudden als het misliep en daarna zouden zij vergeten.

Tot op het ogenblik dat een nieuwe beproeving, een nieuw gevaar of een nieuwe adem van grote zielen alles wat insluimerde deed stijgen naar de oppervlakte van het leven.

- ‘God, ontferm u over dat volk’, bad hij.

XI

In de valavond had een Frans soldaat een brief gebracht en was heengegaan zonder verdere uitleg.

Janne had het huis gesloten; de lamp brandde op de tafel, en zij bezag met wantrouwen en nieuwsgierigheid het schrijven.

Heel de dag had zij geleefd in angst en spanning. Alleen de oude knecht wist wie op de voutekamer lag. Hij had zwijgend geknikt en even geglimlacht. Hij beloofde niet dat hij zou zwijgen; dat was overbodig en meer woorden dan er nodig waren sprak hij niet. Zij kon niet geloven dat het gevaar voorbij was; heel de voorbije nacht stond in haar verbeelding als iets onwezenlijks dat ieder ogenblik in het bittere van de werkelijkheid verkeren kon.

Zeldzame mensen die de hoeve waren voorbijgegaan, hadden met haar gesproken terwijl zij was gaan uitkijken aan de dijk. Het waren kleine boertjes en arbeiders die onder de dijk woonden of ergens op een klein plekje tussen de zompen. Zij vertelden van de brand van Bornem en van de vele doden. Zij noemden namen van mannen uit het Boerenleger die gevallen of gevangen waren; velen hadden zich kunnen redden, ook Jan Tervaert; die was naar de Kempen getrokken waar een sterk leger de Fransen ging overvallen. Zijn moeder was bij haar broer in Hingene; waar de moeder van Antoon Buys was, wist niemand. Hij was gewond en gevangen genomen. Iemand had

hem gezien tussen Franse soldaten, en hij ging zo rustig als altijd, alleen droeg hij zijn hoofd rechter dan naar gewoonte.

Toen het middag werd, verminderde haar onrust. Toch bleef de deur gesloten. Zij was herhaaldelijk op de voutekamer geweest. Jan Tervaert had lang geslapen; hij was nog zwak en moe; maar de koorts was gevallen. Hij zou wel genezen zonder dokter, zei hij. Een oude stroper kent dat.

Zij was bij die woorden stilletjes weggegaan. Te midden van haar angst en haar geluk had hij de herinnering gebracht aan zoveel pijnlijke uren. En de twijfel kwam in haar op of alles wat deze nacht gebeurd was niet een droom zonder morgen zou wezen. Toen zij opnieuw aan het bed van de gewonde was sprak zij koel en beheerst zoals vroeger. Hij had een duistere herinnering aan haar stralende ogen en haar tedere handen; zij had zo warm en innig gesproken deze nacht. En had zij hem niet als een moeder te bed gelegd? Neen, dacht hij, niet als een moeder.

En hij keek in haar gelaat, strak van doorstane angst en twijfel om het geluk. Dan was hij weder ingeslapen.

Nu zat Janne alleen, bij het licht van de lamp. Zij was deze morgen ontwaakt toen het nog duister was en hoorde het ademen van de slapende. Haar ontwaken was als de voortzetting van de laatste gedachten waarmee zij was ingeslapen. En vervuld van het onverwacht gevonden geluk had zij haar dagelijkse taak aangevangen. Nu was het haar alsof alles onbegonnen was, alsof hij even ver van haar was als vroeger. Moedeloos leunde zij op de tafel.

Daar lag de brief nog ongeopend. Op het grijs-witte papier las zij haar naam. Zij nam het in de hand en aarzelde, toen brak zij het open.

'Mijn dierbare vriend Jan' las zij. Haar ogen verduisterden terwijl zij verder las. Een brief voor Jan Tervaert, een brief van Antoon Buys die hem schreef kort voordat hij sterven zou.

Verwonderd dacht zij na waarom hij op haar naam had geschreven. Dan was zij dankbaar en blij: had hij geraden wat er gebeuren zou, en dat zijn afscheidswoord door hare handen zijn vriend zou bereiken?

Zij sloot de brief weg in de lade. Niet voor hij hersteld was zou zij hem geven. Hij had op een dag zoveel wee en dood gezien. En Antoon Buys was meer dan een vriend voor hem.

Nu hadden de Fransen hem doodgeschoten, die stille, ingetogen jonge man. En voor het eerst sedert er in de nacht aan de deur werd geklopt dacht zij na over het verderf van zovelen. Het scheen haar haast onmogelijk dat zoveel jonge mensen plots in de dood waren gestort, zo ineens, vanuit het leven van elke dag. Zij had vele namen gehoord vandaag, mannen die zij kende, jonge levenslustige kerels en rustige mannen die de leeftijd van het geweld waren ontgroeid. Dood nu, gewond, gevangen of vogelvrij. En heel de streek geteisterd, het dorp neergebrand, vee en mensen op alle wegen en kommer op ieder aangezicht.

Nooit sedert haar weten had het Scheldeland deze verschrikking gekend. Het gemor tegen de Oostenrijkers en de liedjes op Jantje Vonck hadden geen wijziging gebracht aan het uitzicht van het leven. Zij was toen nog een meisje en haar vader had gegromd dat de heren van de abdijen de mensen opruiden omdat zij zich gekrenkt voelden. Maar niemand had zich in zijn leven gestoord geweten.

Almeteens nu waren geweld en dood over dit stille land gekomen dat steeds buiten het gewoel van de wereld had gelegen. Bornem lag in de as en vele jonge mannen waren gestorven.

Een zware weemoed overviel haar. Zij die zich zo ver mogelijk van het leven had weggehouden, opgesloten in de wereld van haar gepeins en verlangen, voelde de smart van hen die de verschrikking hadden ondergaan. Zij herlas de brief van Antoon Buys. En daaruit kwam tot haar een adel van gevoel en geest

waaraan zij nooit had gedacht. Dat iemand sterven kan en zijn dood brengt in de aanvaarding van het offer voor een gemeenschap van mensen. Zij had gehoord als kind en jong meisje dat martelaars stierven voor hun geloof; de pastoor en de paters hadden er dikwijls over gepredikt en het was haar voorgekomen dat zij spraken als de erfgenamen van deze verdwenen luister. Maar zo veraf in de tijd, zo heel anders dan de mensen die bestonden. Nu rees vóór haar op het beeld van de jonge man die zij gekend had. En de edele hartstocht van zijn woorden vervulde haar met ontzag.

De klok tikte en sloeg de uren. Nog zat zij te denken aan het wondere van een mensenlot. En zij voelde haar eenzaamheid in de stille avond waarin alleen het haardvuur leefde.

Met een zucht stond zij op en stak de kaars aan. Zij ging zacht tot op de voutekamer. Jan Tervaert sluimerde in het brede bed dat het bed van haar huwelijk was geweest. Maar de schijn van het kaarslicht deed hem de ogen openen. Hij glimlachte naar Janne. Zij bedwong de aandrift van haar hart.

- 'Hoe gaat het?' vroeg zij. En haar stem klonk zachter dan zij het had gewild.

- 'Goed', zei hij, gedempt en onvast.

Zij keek hem aan en haalde haar nachtkleed uit de kast.

- 'Slaap gerust', zei ze, 'en tot morgen.'

Zij ging naar een dakkamertje waar zij als jong meisje had geslapen. Zij hief het kleine venster omhoog en keek in de aankomende nacht. Maneschijn lag over land en stroom en de huizen van Temse stonden grijs en vol schaduwen rondom de kerk. Met licht geruis droeg de Schelde het matte maanlicht naar de grauwe verte. De wereld was vol ingetogen rust.

Zij lei zich neer op het bed waar zij haar meisjesdromen in uren van verwachting had beleefd. Zij voelde zich een eenzame vrouw en streed met zichzelf de strijd tussen verlangen en onzekerheid.

Dagen gingen voorbij.

Zij verzorgde de gewonde met kalme, rustige handen. Het was alsof de droom van een enkele nacht uit haar leven verdwenen was. Zij verrichtte haar werk zoals altijd en alleen de oude knecht kwam in de keuken waar hij zonder veel spreken zijn maal at en soms wat vertelde over wat een voorbijgaande boer hem had gezegd.

De onrust in de streek was iets gestild. Hoeven werden onderzocht naar weggestoken brigands en soms zag men een man geboeid tussen soldaten stappen. En de lijst van hen die gestorven waren was groter geworden.

Geen Frans soldaat had de hoeve meer betreden sinds kapitein Pérignac er Jan Tervaert had opgezocht. En de angst van Janne was geweken. Zij liep door stal en hoeve, stuurde het schuitje over de Oude Schelde en molk de koeien die bij het helder weder nog op de boomgaard werden gelaten. Van daaruit keek zij naar de weg die van Bornem naar het Sas liep; zelden zag zij er een mens onder de bomen waar de afgevallen bladeren kale plekken hadden achtergelaten. En zover zij zien kon was het land stil en zwaar onder de herfsthemel.

De gewonde schouder van Jan Tervaert genas. De dagen van gedwongen bedrust waren lang en eentonig. Soms stond hij op en lichtte het gordijntje op: de boomgaard met vee dat in rustige beweeglijkheid stond te grazen en de trage gang van het water in de Oude Schelde. Ook Janne zag hij af en toe: haar forse gestalte leek teerder in die wijde effenheid van groen en water. Hij zag hoe zij hurkte op het lage melkstoeltje, hoe zij zich rechtte en de melkemmers naar het bootje bracht. In de zonneschijn scheen heur haar nog lichter en zijn ogen volgden het sierlijke, sterke lichaam. Eens meende hij dat zij naar het venstertje keek waardoor hij naar buiten zag: haar gelaat was aandachtig en peinzend en zij stond voor zich uit te staren

als iemand die blind is voor wat hij ziet en alleen bezig is met wat in zijn gedachten ligt.

Toen hij weer neerlag in het bed dacht hij aan Janne. Hij kende ze reeds jaren. Zijn vader kwam vaak op de hoeve waar hij met de oude boer zaken deed. Het ging steeds lastig en onder gebrom van halve tevredenheid werd de handslag gegeven. Eerst sedert Janne getrouwd was had hij geregeld de hoeve bezocht. Haar man was wel geen vriend, maar een deelgenoot van vele en bewogen strooppartijen. Hij was geen kwade vent, de jonge boer, maar zijn manieren gaven aanstoot. Hij was pronkerig en een grote prater, maar de boerenstiel kende hij. Sedert zij getrouwd was gedroeg Janne zich koel en zwijgzaam tegenover Jan Tervaert. Ook als jong meisje was zij nooit uitbundig geweest; maar zij kon lachen met hem en hem plagend aankijken.

Maar na haar huwelijk was hij als een vreemde voor haar geworden. Dan zat hij met de jonge boer in de keuken vooraleer zij er op uit trokken; er werd brandewijn gedronken, ruim en zonder meten. Janne zat op een afstand van hen, sprak de woorden die nodig waren en keek met haar donkere ogen de beide mannen aan. En als zij weggingen in de avond, zei ze alleen ‘voorzichtig zijn’ en sloot de deur.

Eens had de jonge boer, uitgelaten en praterig, en bij het schenken van drank die hij als de beste uit de streek roemde, uitgeroepen dat hij de mooiste vrouw van heel het Scheldeland had; zij had hem toornig gezegd dat hij moest zwijgen. Hij had het uitgeschaterd.

- ‘En Jan krijgt een kus van u’, riep hij.

Jan Tervaert keek hem bedremmeld aan. Zij had geen woord gesproken, maar al haar bloed was naar haar gezicht geschoten Zij was op Jan toegegaan, de rug naar de jonge boer gekeerd En zij had hem wild gekust, zodat hij duizelig op zijn stoel bleef zitten.

De jonge boer was rechtgesprongen.

- ‘En nu een voor mij’, riep hij uitgelaten.

Maar Janne hield hem tegen; zij was opnieuw koel en streng geworden.

- ‘Geen twee tegelijk’, zei ze.

Daaraan dacht Jan Tervaert nu.

Hij voelde zich aangetrokken tot deze vrouw, waarvan hij nu eerst vermoedde hoe zij het leven in zich had getoomd, hoe zij in zichzelf geleefd had. Hij dacht aanhoudend aan de nacht waarop hij gewond en opgejaagd door haar werd toegesproken en verzorgd met zo innige woorden en met handen zo zacht en strelend dat hij het nooit zou kunnen zeggen. Niet alleen dankbaarheid lag in dat gevoel, maar het geluk van de man bij de tederheid van een vrouw.

Zoals hij daar nu neerlag, een vogelvrij man, een hulpbehoevende, groeide in hem de behoefte naar de zorg en al het liefderijke dat een vrouw kan schenken. Hij was steeds gezond en welvarend geweest en voor alles zorgde zijn moeder. Zo vanzelfsprekend scheen alles te zijn, dat hij er zich nooit had om bekommerd. Meer nog dan de zorg over zijn hulpeloosheid was de behoefte van zijn gemoed om in de verslagenheid van zijn leven goedheid te voelen en kommerende teerheid. En steeds kwamen zijn gedachten terug bij haar.

De dag kwam waarop hij zich sterk genoeg voelde om op te staan. Overdag moest hij nog op de voutekamer blijven. Janne had het hem haast bevelend gezegd: de eerste de beste kon in de keuken komen; hij zat bijna de dag door aan het venstertje en zag de boomgaard, het haast levenloze water van de Oude Schelde en over boomgaard en land, de straatweg naar Bornem.

Verlangend en bedroefd dacht hij aan thuis. Verbrand nu alles, de vele dierbare dingen die met het leven vergroeid zijn. Van de oude klok tot de boeken die van de tijd nog van zijn vaders grootvader de geslachten vermeldden van kloeke, pittige

Kleinbrabantse paarden. Hij zag de weg die erheen liep, dood onder de ontbladerde bomen. Het was een duistere dag vol weemoed, lichtloos en drukkend. Hij zag naar buiten tot het donker werd. Toen ging hij neerliggen op het bed.

Toen hij ontwaakte uit de halve sluimer was het zware avond. Hij hoorde in de keuken het gerucht van een stil-sprekende mannenstem. De oude knecht vertelde iets dat hij niet verstond en Janne antwoordde kort. Dan werd de deur dichtgetrokken; hij hoorde hoe de grendel werd voorgeschoven en de blinden dichtgemaakt.

Janne kwam het trapje op naar de voutekamer.

- ‘O, ge zijt wakker’, zei ze, toen hij haar half-zittend aankeek.

Zij meende dat hij het misschien vrolijker zou vinden een uurtje in de keuken te komen en samen met haar te eten. Hij was blij en zei het. En toen zij hem ondersteunen wilde op het trapje, weigerde hij lachend, maar liet zijn hand rusten op haar schouder. Het was alsof hij haar naakt lichaam raakte.

Hij at met haar; hij zag haar ogen, donker en met diepe glans. Tussen beiden was het licht van de lamp. Het was vreemd en goed. Zo rustig, een geluk dat hij nog niet had gekend. Hij voelde haar zorg om zich, hij zag hoe schoon en zuiver haar gelaat was, verzacht door de gouden schijn van het licht.

- ‘Het is goed hier’, zei hij.

Zij glimlachte, maar antwoordde niet. En toen gingen zij voor het vuur zitten. Een grote stilte hing over het huis; zij luisterden naar de gloed van de haard en naar de weinige woorden die zij spraken. En toen Janne voelde dat haar ogen vochtig werden van vele tranen die zij had ingehouden, stond zij recht en zei:

- ‘Kom, het is tijd voor u.’

En hij ging naar de voutekamer.

- 'Vanavond zal ik hem de brief geven', dacht zij.

Zij had lang liggen nadenken voor de slaap kwam. Hij scheen nader tot haar gekomen te zijn; er was iets vertrouwelijks en schuchter in zijn blik. En toen zij overdag bij hem was gekomen op de voutekamer had hij haar lang en glimlachend aangekeken, zodat haar hart klopte in verwachting.

De schemer viel. Zeer lang had de dag haar toegeschenen. Hij druilde onder een lage, grauwe hemel, kleurloos van morgen tot avond. En zij verlangde naar het ogenblik waarop zij met hem zou zijn, zoals man en vrouw in de avond aan het maal en bij het vuur zitten. Reeds vóór het donker was stak zij het licht aan en sloot de vensterluiken alsof dit haar nader bij de avond bracht.

Zij hief de lamp boven haar hoofd en bezag zich in de spiegel Zij was nog jong, en zij wist dat zij schoon was. En haar vlugge bloed zei haar dat zij hartstochtelijk zou liefhebben, dat alle weergedrongen tederheid en verlangen overweldigend zouden loskomen als de lippen van de man die zij liefhad haar kusten. Zij zag de onrust en het ongeduld in haar eigen ogen en haar mond sidderde.

De oude knecht kwam binnen.

Hij ging zonder spreken aan tafel zitten en at traag en nadenkend zoals oude mensen plegen te doen. Toen hij gedaan had stond hij op en met de hand naar de voutekamer wijzend, vroeg hij:

- 'Hoe stelt hij het?'

- 'Veel beter', antwoordde zij.

Hij gromde tevreden, zei goeienavond en ging naar buiten.

En zij sloot de deur en schoof de grendel voor. Nu was zij alleen, opnieuw alleen met hem. Zij zette de tafel en bereidde het maal.

En zij riep zacht en vriendelijk Jan Tervaert.

Toen zij gegeten hadden en voor het vuur zaten, stond zij op en haalde een fles wijn uit de kast.

- 'Op uw genezing', zei ze.

Hij glimlachte voldaan en spoedig steeg de wijn als een lichte vreugde naar zijn hoofd.

- 'Janne', vroeg hij, 'zult gij hier altijd alleen op de hoeve blijven?'

- 'Ik weet het niet', zei ze, 'dat hangt niet alleen van mij af.'

En zij dachten beiden na op de woorden die thans zouden gesproken worden; maar zij zwegen, wachtend tot de andere het zeggen zou.

En dan vroeg Jan Tervaert:

- 'Waarom, Janne, hebt gij mij eens gezegd dat gij niet boos waart op mij, maar dat gij mij liever niet meer op de hoeve zoudt zien?'

Zij zag hem aan met haar vranke, donkere ogen.

- 'Omdat gij mij altijd hebt herinnerd aan veel ongelukkige dagen in mijn leven', sprak zij. 'Moet ik u dat uitleggen? Is een man dan zo anders dan een vrouw, dat hij niet weet wat er omgaat in het hart van de mensen waarmee hij leeft?'

Hij dacht na: Dacht zij aan haar man die was omgekomen in de rampspoedige nacht?

- 'Het spijt mij', zei hij, 'hij was een goede kameraad voor mij.'

Zij schudde het hoofd en zweeg. Zij had kunnen wenen van ergernis om zijn onbegrijpen. En zij antwoordde:

- 'Het is altijd spijtig als een mens sterft, maar voor sommigen kan het een verlossing zijn. Is dat nooit in u opgekomen?'

Zij staarde in de vlammen alsof zij daar de vlucht van haar dromen zag.

- ‘Men is jong’, zei ze, ‘en men stelt zijn verwachtingen in de mensen. Dan komt alles anders uit dan men het wenste. Luister naar mij, Jan Tervaert. Ik heb nog nooit aan een man gezegd dat ik hem liefhad. En toen ik trouwde was het met een zwaar hart, en met een zwaar hart heb ik mijn huwelijk gedragen. Maar ik heb geen enkele plicht van dat huwelijk verzuimd. Weet ge hoe hard zoiets is als uw liefde naar iemand anders toegaat? Weet gij wat het is neer te liggen in de gemeenzaamheid van de slaap als men in het duister aanhoudend het gelaat van een ander ziet?’

Hij staarde haar verwonderd aan en durfde niet te begrijpen.

Zij stond op en ging naar de ladekast.

- ‘Hier is een brief van Antoon Buys’, sprak zij, ‘ik heb hem geopend omdat hij op mijn naam was. Een Franse soldaat heeft hem gebracht.’

Van Antoon Buys? Hij had zo dikwijls aan hem gedacht als de kameraden die met hem waren voor zijn geest kwamen.

- ‘Het is zijn laatste brief’, zei ze, ‘zijn afscheidsbrief.’

Hij zag haar aan alsof hij niet kon begrijpen. En las.

Als door een mist kwam de zin van de woorden tot hem.

Dood, neergeschoten. En hij las de hoge boodschap van de dode aan de vriend die hij zijn broeder noemde. Zijn broeder in het lijden en de strijd, in het offer en de nederlaag, een broederschap die inniger is dan die van het bloed.

‘Mijn dierbare vriend Jan’, schreef hij, ‘dit is een vaarwel. Deze morgen is de laatste van mijn leven. Ik ben één van de velen die door hun bloed getuigenis afleggen. Gij weet waarvoor wij getuigen.

Vruchteloos is dat niet geschied, en geen van ons mag het betreuren. Met een zuiver hart zijn wij de strijd ingegaan, met een zuiver hart hebben wij verloren. Bloed weegt zwaar in het leven van een volk; ik weet, in het aanschijn van de dood, dat er een tijd komt waarop het offer van de Jongens

de kiemende kracht zal zijn voor een nieuw leven. Uit onze droom van heden wordt de werkelijkheid van morgen geboren.

Ik hoop dat gij en vele van de Jongens behouden uit de slag zijt gekomen. Gij zult de taak voortzetten, gij en uw kinderen, want het is een taak die nooit eindigt: weer zichzelf worden, zichzelf blijven.

In deze laatste uren van mijn leven bid ik voor het land waarvoor ik sterven ga. Nooit zoals nu heb ik gevoeld dat het waard is ervoor te sterven.

Mijn dierbare Jan, vergeet mij niet en spreek soms eens over mij met moeder en met Lientje.'

Jan Tervaert had het hoofd in de handen gebogen. En de tranen sijpelden door zijn vingers.

Janne kwam naast hem staan. Zij lei haar hand op zijn haar, zacht en liefkozend.

- 'Jan', zei ze, 'het is een heilige die dat geschreven heeft. En hij verwacht van u dezelfde moed die hij heeft betoond. Hij wist dat hier, in dit huis, zijn laatste woord u zou bereiken. Hoe, weet ik niet, maar hij wist het en schreef u op mijn naam. Hij wist, Jan, wat ik alleen meende te weten.'

Hij keek op, en zijn ogen stonden vragend in de hare.

- 'Ja', zei ze, 'ik dank het lot dat u hier heeft gebracht, en al het wee dat over het land is gekomen ben ik dankbaar omdat gij hier zijt.'

Hij bukte het hoofd. Zoveel wee, zoveel doden. Met zachte hand lichtte zij zijn hoofd op.

- 'Jan', sprak zij.

En in een opwelling van opgekropte droefheid legde hij zijn hoofd aan haar borst en weende.

Zij sprak geen verdere woorden van troost. Zij liet haar wang rusten op zijn haar en een glans van geluk lag over haar gelaat. Zo zaten zij een wijle, tot hij zich oprichtte en naar haar opzag met een matte glimlach.

Zij vulde de glazen en zij dronken de wijn.

- 'Die heeft op u gewacht', zei ze gelukkig.

En zijn verdriet werd milder in het gevoel van het wondere dat het leven hem op dit ogenblik had geopenbaard. Alles wat gesluimerd had in hem, werd gewekt in de aanwezigheid van deze vrouw die goed was en schoon. Hij nam haar hand en zij liet ze rusten in de zijne.

Het werd late avond en zij zaten samen zonder veel woorden. En alle verlangens bleven onuitgesproken in de schuchterheid van het nieuwe dat hen bijeen had gebracht.

Toen sloeg de klok haar knersende slagen.

- 'Gij moet gaan rusten', zei Janne.

Zij stonden op.

- 'Ik zal u schoon linnen geven', sprak ze.

Zij zette de kaars op het tafeltje van de voutekamer en opende de grote eikenhouten linnenkast. En toen zij het hemd nam en het hem toereikte, vielen twee tranen op zijn handen.

- 'Janne', zei hij, 'Janne, wat is er?'

Zij lei haar hoofd op zijn schouder en zweeg.

Hij legde zijn armen om haar en voelde hoe haar warme, krachtige lichaam sidderde tegen zijn borst. Zij hief het hoofd op en drukte haar lippen op zijn mond. En zij kuste zijn ogen en zijn wangen en zijn mond, onstuimig en met een verlangen dat na jaren los mocht breken. In de drift van haar omhelzing wankelde hij van een geluk dat hij nooit had vermoed; zijn armen omsloten haar vaster en hij kuste haar weer, in de waanzin van deze omarming, op de warme, weke lippen.

- 'Kus mijn hart', fluisterde ze, 'o lieveling, kus mijn hart.'

En haar vingers hielpen zijn sidderende handen die het kleed losknoopten. Zijn mond gleed over de vaste, hoge borsten en de vlugge klop van haar hart. En verloren in haar geluk voelde zij zijn lippen als in een duizeling van onnoembare vreugde.

- ‘Ik ben uw vrouw’, zei ze, ‘ik ben uw vrouw.’ Zonder schaamte kleedde zij zich verder uit en zonder schaamte schonk zij hem haar lichaam, want zij was het die gaf. Trots en schoon stond zij in het gedempte licht van de kaars en strekte de armen naar hem uit.

XII

Vanop het erf zag Janne de oude knecht Baptist na die het pad opklom naar de dijk. Hij zou naar Hingene gaan, naar Jan Tervaert's moeder die daar bij haar broer een onderkomen had gevonden. De dag had een paar lichte uren gehad en de zon had het water van de Oude Schelde doen glanzen en de kleur verhelderd van het zwartblonde vee dat tussen de zwarte naakte bomen van de boomgaard stond.

Er was een gelukkig licht in haar ogen. De stilte van het land waar geen leven te bespeuren was omgaf haar en die eenzaamheid, waar geen gerucht of gebaar van mensen verneembaar was, gaf haar een vreugde die zij nooit tevoren had gevoeld. Als een droom scheen alles te zijn, nu zij ontwaakt was tot steeds begeerde maar onverhoopt geluk. Een nieuwe vrouw was uit de omhelzing opgestaan, trots om wat zij geschonken had en doorstroomd nog van de vreugden van haar lichaam.

Toen zij 's morgens wakker was geworden naast de slapende man was er geen schaamte in haar. Zij had, gesteund op haar elleboog, hem lang aangekeken in het wijfelende licht van de dageraad. Zijn gelaat, in de rust ontspannen, was tevreden als dat van een slapend kind en zij voelde hoe zijn hart klopte, kalm en sterk. Geluidloos was zij opgestaan en toen zij zich aankleedde met vlug en vertrouwd gebaar, bezag zij met welgevallen de schemer van haar armen en borsten.

Zij liep vlug tot op de dijk. Tussen de kale bomen naar Hingene toe zag zij de traagstappende knecht, het enige dat bewoog in deze stilte van water, zomp en wei. In snelle ebbe trok de Schelde naar het noorden en de naakte notelaars van de dijken schenen verstard in de kilheid van de naderende winter. Janne keek heel het land af dat gestrekt lag tussen Bornem en Temse, en verder, de Schelde langs, naar Hamme toe, waar het koningsrek begint, het heerlijkste rek van de stroom. Het was nu alsof zij alleen was met hem, ver van het leven der anderen, veilig voor de mensen die steeds een bedreiging zijn voor het geluk.

Achter de bossen, verder het land in, was gemoord en gebrand. Bornem, Puurs, Lippelo, Liezele, Ruisbroek, Willebroek, Kapellen, Tisselt. Vertrouwde namen die bekende gezichten te voorschijn riepen. Die waren nu dakloos en verjaagd of zaten verscholen in de onzekerheid van toeval of verklikking. En hoevelen waren er niet gevallen onder kogel of sabel of weggevoerd op de schokkende karren waarop zij in stomme gelatenheid de pijn van hun wonden verbeten.

Zij dreef het vee in de stal en ging het woonhuis binnen.

Jan Tervaert had de tafel gezet voor het middagmaal. Hij had een gevoel van bevrijding nu hij bewegen kon en iets doen en de ongestoordheid van vele dagen had hem een gevoel van vertrouwen en veiligheid gegeven. En nu hij zat tegenover de vrouw die de zijne was geworden, de schone krachtige vrouw die de hardheid van het leven onverzwakt had doorstaan, wist hij dat geen steun hem ontbreken zou.

Hij wilde nu buiten zijn; in lucht en zon, het water zien en het wijde land dat onder de dijken ligt. Eerst nadat zij was gaan uitkijken of geen mens onverwacht langs dijk of pad kon naderkomen, ging hij met haar naar buiten.

Vanaf het erf gingen zijn blikken naar Bornem. En het geweld van de strijd in de walm der brandende huizen kwam hem

voor de geest. Bomen sloten het uitzicht af op het dorp, maar hij zag het, zwartgeblakerd en vuil door de honderdvoudige rommel die gevecht en brand dooreengooien. Zij stonden in de boomgaard, terwijl zij steeds gespannen rondtuurden en luisterden naar de stilte waarin hemel en aarde waren verzaamd. Hier zouden zij leven, als alles eens beter werd en een leven beginnen dat voor beiden nieuw was.

Traag gingen zij terug en voorbij de stallen komend, duwde hij de deur open. Hoe weinig was er overgebleven van het vee waarop een boer trots was geweest. Janne stond dicht naast hem. Na de wijde helderheid waaruit zij kwamen was de schemerachtige, lauwe stal als een bergplaats waar verscholen liefde fluisterende woorden spreekt. Zij sprak gedempt alsof een ander het kon horen, en hij lei zijn hand om haar middel en omvatte met zachte drukking haar borst. Met de ogen half gesloten onderging zij verrukt de herinnering die haar overweldigde.

- 'Mijn man', fluisterde zij, 'zal het altijd zo blijven?'

En ook hij herleefde de sidderende vreugde die zij hem had geschonken en hij drukte ze tegen zich aan.

- 'Janne', zei hij, 'mijn liefste.'

Dat was alles waarmee zij te kennen gaven wat in hen omging. En toen zij buiten traden in de rillende kille lucht waardoor de adem van de Schelde trok, hielden zij elkaar omklemd en speurden niet rond of iemand hen zien kon.

De hele namiddag was vervuld van het rustige geluk van hun samenzijn. Rondom hen lag de zware stilte van het Scheldeland en een vlucht van donkere vogels trok met rauw gekrijs over de beemden. En door het venster zagen zij de sombere kleuren van het moede groen der weiden en de donkere bomen, naakt tegen de lucht. De aarde die naar de winter ging, verlaten door mens en dier, in de grootse eenzaamheid van kou en stilte.

Naarmate de dag zonk en alles schuilging in de lichte mist die stijgt uit wei en water werd het zachter en rustiger in hen.

En vele beelden kwamen in hen op die hen steeds naar elkaar terugbrachten. Zij zaten, het gelaat naar de haard gekeerd, toen zij de luiken had gesloten, bij de warmte en de glans van het vuur. En hoe zij soms dachten aan de wereld daarbuiten, waar zovelen dichtbij hen onder het onverdiende lot van een overwonnen volk gebukt liepen, toch kwam berusting in hen want alles wordt goed als het geborgen wordt bij wie men liefheeft.

In de valavond kwam Baptist terug. Hij was moe maar opgewekt door de vele glaasjes die hem deden lodderogen. Hij keek beiden aan met een begrijpende en volgende blik, en nadat hij gegeten had kwam hij bij hen aan het vuur zitten.

Hij had Jan Tervaert's moeder gerustgesteld. In Hingene werd gezeid dat hij dood was. Anderen zegden dat de Fransen hem hadden gevangen en weggevoerd. Met moeder zelf ging het goed; zij had geweend toen zij vernam dat haar zoon veilig onder dak was en zij had het een geluk genoemd dat hij bij Janne een onderkomen had gevonden.

Janne keek naar Jan Tervaert en het werd haar warm aan de slapen toen zij aan de vrome oude vrouw dacht die blij was dat haar zoon in haar huis woonde. En in plotse angst vermoedde zij hoe streng de moeder zou zijn in haar afkeuring.

Baptist had veel nieuws te vertellen en haast opgewonden bracht hij weer de ellende van buiten in de droom van deze twee mensen.

Jan Tervaert had in de verslagenheid van ziekte en pijn, in de inzinking van de man die verloren heeft en opgejaagd is, het gevoel gehad dat alles verloren was. En het weinige nieuws dat de zeldzame voorbijgangers hadden vernomen waren tijdingen van rampspoed, dood en ellende, armoede en het onzeggelijk leed van een volk dat doolt rondom zijn verbrande haardsteden.

Baptist vertelde nu van hen die niet gevallen of gevat waren. En die verderop het land waren ingetrokken om de strijd voort

te zetten. In hen was het opgekomen dat de haardsteden hier, ook in de Kempen konden verdedigd worden. Te veel op Klein-Brabant hadden zij gedacht alsof daar alles zou beslist worden. En nu hoorde hij dat de strijd maar pas in zijn volle omvang was losgekomen nadat hier, door het vuur meer dan door het zwaard, de opstand was onderdrukt.

De dag na de nederlaag in Klein-Brabant, vertelt Baptist, waren er te Geel tienduizend boeren bijeengekomen en drieduizend in het Hageland. En rond Mechelen, de stad van de eenenveertig gefusilleerden, waar de bourgeoisie in lafheid en voorzichtige afwachting de Boeren van het omliggende in de steek liet, stonden vierduizend man. En iedereen spreekt van Van Gansen, de brouwer van Westerlo, die onder generaal Van der Meersch in dezelfde streek ginder gevochten had, nu tien jaar geleden; hij heeft tweemaal de Fransen achteruitgeslagen, een generaal gevangen en zijn kanonnen afgenomen.

En te Diest dan.

Jan Tervaert heeft de fles met brandewijn op tafel gezet en Baptist drinkt met begerige slokjes. En met zijn vinger tekent hij op de tafel hoe het is geweest.

Daar wordt Van Gansen gekwetst, aan het hoofd van zijn keurkorps, de jagers. En Diest is omsingeld.

Baptist kijkt naar het gespannen gezicht van Jan Tervaert. Met zijn vinger breidt hij de gemorste brandewijn naast zijn glas uit. Dat glas is Diest, zegt hij, en daarin zitten duizenden Boeren met hun gewonde generaal Van Gansen. De Fransen hadden hun vrije uittocht beloofd als zij hun aanvoerder uitleverden. Wat denken die Fransen wel wie de Boeren zijn. En dan zweert de oppergeneraal van de Fransen dat Diest het graf zal worden van de Brigands.

Baptist wacht een poos. Hij, naar wie niemand ooit geluisterd heeft, geniet van de aandacht waarmee zij hem naar de

mond zien. Terwijl hij zwijgt schenkt Jan Tervaert zijn glas weer vol.

- 'Let nu goed op', zegt hij, nadat hij gedronken heeft. 'Daar waar de brandewijnplek is aan de voet van het glas, liggen overstroomde weiden. En overal elders rond de stad liggen Franse soldaten, duizenden mannen, paardenvolk en kanonnen. En wie kan er nu door overstroomde weiden trekken met een heel leger?'

Baptist lacht; zijn kromme, grove vinger trekt een streep door het plasje. Dat is een smalle dijk; en een veegje brandewijn onderbreekt weer de streep die een dijk is: dat is een beek. Dat weten de Fransen niet, maar dat weet Meulemans die landmeter is en heel de streek zo goed kent als Baptist zijn broekzak.

In de nacht wordt een wagen in de beek gekanteld; ladders daarop en planken en het leger van de Boeren trekt erover. Drie uren lang, man voor man, de weg op naar Zeelhem. Alleman is mee, behalve de gewonden die niet hinken kunnen. En als alles bijna over is, horen zij gerucht van paarden en de laatsten die voor de brug staan menen dat de Fransen achter hen aan komen. Ze stuwen en dringen en de brug stort in. En wie te water komt verdrinkt. Velen zijn het niet, maar vreselijk is het in ijskoud water te moeten sterven als de redding voor ogen ligt.

- 'Dat is het spijtige', zegt Baptist, 'het is eeuwig spijtig.'

- 'En Van Gansen?' vraagt Jan Tervaert.

O! Van Gansen! Die had zich in Diest zo goed verscholen dat de Fransen hem niet vonden, hoewel ze heel de stad hebben geplunderd. En in een mestkar is hij overgebracht naar Zichem. Denk eens aan, in een mestkar.

Jan Tervaert luistert en denkt. Nog niet verloren, nog duizenden in de strijd. Niet meer alleen mannen van één streek,

maar van overal. Hij denkt aan de woorden van Antoon Buys en van Benedict Rollier. Niet op eigen kracht, maar in een gezamenlijk plan onder één kommando. En de bitterheid om de geleden nederlaag maakt stilaan plaats voor nieuwe hoop. Janne ziet hoe zijn ogen helder worden en vonkelend van begeerte. Haar hart wordt zwaar; hoe kortstondig zal haar geluk zijn. Zij voelt dat zij de kracht niet zal hebben om hem bij zich te houden.

Baptist krijgt nog een laatste glaasje. Nog is hij niet uitgepraat. Nieuws heeft hij niet meer te vertellen, maar de brandewijn heeft hem spraakzaam gemaakt. Zelden heeft hij de kans op een dag zoals deze. En hij weet dat hij belangrijk nieuws heeft gebracht, dat ziet hij toch aan de glaasjes die hem werden ingeschonken. Nu wordt hij moe en slaperig - en de kurk blijft op de fles. De wandeling weegt in zijn benen en de brandewijn suist in zijn hoofd. Hij zegt goên avond en wel bedankt en gaat naar buiten.

Nu zitten zij samen op het einde van de dag. De eerste avond die zij doorbrengen als man en vrouw. Maar wat zij hebben gehoord vervult hen met zware gepeinzen, en er ligt een schaduw over hun geluk.

- ‘Het is dus nog niet gedaan’, zegt Jan Tervaert, peinzend.

Zij kijkt hem aan. Zijn gelaat staat ernstig.

- ‘Neen, het is nog niet gedaan’, antwoordt zij.

Zij heeft de lamp weggenomen en alleen de schijn van de haard verlicht hen en legt een doffe gloed over de dingen rondom hen. Zij denken dat het tijd is om te gaan rusten, maar geen van beiden zegt het.

Eindelijk zegt zij:

- ‘Het wordt laat.’

Jan Tervaert staat op en zij dekt het vuur af. Zij staan een poos naast elkaar; het is alsof zij luisteren naar wat er in hen

omgaat. Stil en duister is het. Zij kust hem op de mond en zegt:

- 'Kom.'

En samen, als man en vrouw, gaan zij het trapje op naar de voutekamer. Zij legt het bed open en zij kleden zich uit. Daarna ligt zij met schitterende ogen en lippen die week zijn van zijn kussen naast hem, het hoofd in zijn arm.

- 'Ik ben bang u te verliezen', zegt zij.

- 'Gij zult mij nooit verliezen', antwoordt Jan Tervaert.

Lang lag hij wakker die nacht en dacht aan de Boeren van het Kempenland, en aan wat hij doen zou. En toen zijn hoofd moe werd van het peinzen, keek hij naar de vrouw die sliep naast hem. Zacht, om ze niet wakker te maken, ging zijn hand over haar dichte, blonde haar en over het lichaam dat hem had gelukkig gemaakt. En hij voelde hoe zwaar het uur zou zijn waarop hij van haar zou weggaan.

Na de lange stilte kwamen de berichten, verward en talrijk. Soms hoorde Janne een voorbijgaande boer uit, die dan vooral het nieuws over de mensen van de streek te vertellen had.

Maar op een voormiddag kwam een jonge man het erf opgestapt. Janne bevond zich alleen in de keuken en keek wantrouwig naar de man die, na een korte klop, zonder verder tijdverlies binnenkwam. Het was een jongen uit het land van Waas, een boerenzoon met hard blond haar en zeer heldere, grijsblauwe ogen. Hij was gezonden door de moeder van Jan en kwam zó van Hingene.

Eerst toen Janne hem had uitgevraagd en zeker was dat er geen list met zijn bezoek gemoeid was, riep zij Jan Tervaert. En zij luisterde, onder haar bezigheid, naar wat de twee mannen zegden.

De jonge Waaslander kwam van de kanten van Mol waar zij gevochten hadden onder Corbeels, een treffelijke aanvoerder, die afkomstig was van Leuven, een drukker, maar één die nooit

de moed laat zinken. En hoop was er ook in het hart van de jongens; munitie en levensmiddelen waren aangekomen uit Noord-Brabant. Maar veel rust kregen zij niet, want te Mol werden zij door de Fransen aangevallen. Nooit was er zo hard gevochten; geen wilde wijken, en als de geweren leeg geschoten waren sloeg zij er met de kolven op los.

De jonge man trilde nog toen hij 't vertelde en zijn grote handen beefden van opwinding. Maar ten slotte sprak de overmacht het laatste woord en om niet omsingeld te worden verspreidden de Boeren zich in de heide. Zo trokken zij, door sparrenbossen en moeras naar het noorden, in kleine groepjes; zij doolden lang rond, hadden alle verbinding met de anderen verloren. En ten slotte was elk van hen op Gods genade teruggekeerd naar zijn streek; daar zouden zij zich schuilhouden in afwachting dat zij terug bij het Boerenleger konden geraken.

En hoe hij ertoe kwam Jan Tervaert hier op te zoeken?

Er waren ook jongens uit Klein-Brabant in de Kempen. En een daarvan had hem naar Hingene verwezen waar Jan's oom woonde, want het huis in Bornem had hij zien afbranden. Hoe die jongen heette, wist de Waaslander niet, ze waren met zovelen ginder, maar het was een klein, rond ventje met een wipneus. Jan Tervaert herinnerde zich niet hem ooit te hebben gezien.

Toen ging de jonge Waaslander verder.

Janne zag hem achterna toen hij de dijk opklom, naar Hingene toe. En toen zij daarna in de boomgaard stond, zag zij in de verte op de baan naar Bornem mensen bewegen. Stilaan waren zij teruggekomen met het zwaarstappende vee en met wat hun van huisraad was overgebleven. En op de hogere plaatsen tussen de wielen en onder de beschutting van de dijk, bouwden ze hutten van zoden en riet en van hout dat ze uit de neergebrande huizen haalden.

In de namiddag deed zij haar hoofddoek aan. Haar gezicht

werd er zacht en moederlijk door, met het haar aan de slapen onder het bonte doek uitwellend en de tippen geknoopt onder de vaste kin. Jan Tervaert zag ze glimlachend aan toen zij voor de spiegel stond en het haar schikte onder het doek. En toen zij zich omkeerde en bemerkte hoe hij haar naging, bloosde zij gelukkig.

Ze zou naar Bornem gaan; de deur zou gesloten blijven tot zij terug was. Hij ging op de voutekamer zitten en kon ze volgen door de boomgaard, dan langs het pad door de akkers, tot op de straatweg naar Bornem. Zij stapte met rechte, trotse gang en vlugge stap. En zij keerde zich om toen zij van het pad op de straatweg stapte en stond een ogenblik naar het erf te zien; dan stak zij de hand groetend omhoog. Hij zag ze verdwijnen aan de bocht van de weg.

Janne, dacht hij. Hoe weinig had hij ze gekend toen ze haar leed en haar liefde droeg in de wilde dagen dat hij met de jonge boer op strooptocht ging. Eerst nu begreep hij vele kleine dingen die alleen door de liefde worden bespeurd. Woorden, ongeduld, woede soms. En haar ogen die hem zo dikwijls hadden aangestaard. Die hadden nu niet meer de uitdagende harde blik; een gelukkige gloed lag in de diepe donkere glans en over heel haar gelaat lag de zachte schijn van de vreugd die haar vervulde.

Nu hij alleen zat en alles overdacht van die laatste dagen kon hij zich niet losmaken van haar beeld. Vanaf die avond dat hij overweldigd was door haar schoonheid en de storm van haar brandende liefde. Ieder uur stond opnieuw op in hem, van haar kussen, van het trillen van haar lippen, van de wonder-innige blik van haar ogen, van alles. Het scheen hem onmogelijk dat hij zolang in haar nabijheid had geleefd zonder het te weten.

Een grote, dankbare liefde vulde zijn hart. Zij was goed geweest als een moeder, en zorgzaam als een vrouw lang vóór

zij iets verwachten of hopen kon. De trotse vrouw waarvoor hij steeds de schuchterheid had bewaard die men voelt tegenover wat boven u staat, was de zachte en toegeeflijke Janne, de vrouw die hij nooit had gekend en die de zijne was.

Zonder schroom had zij zich aan hem gegeven, zonder het laatste gebaar van afweer waaronder de vrouw haar verlangen verbergt. Hun samenzijn was vertrouwder en inniger geworden evenals de woorden van hun geluk.

- 'Janne', zei hij.

Janne ging door het puin van Bornem. Op enige huizen na, waar de Fransen bewezen diensten hadden willen belonen, was heel het dorp neergebrand. Hier en daar waren mensen bezig met opruimen en de armsten waren het eerst teruggekomen.

Zij zag wat er overbleef van het huis waar Jan Tervaert had gewoond. Medelijden en woede kwamen in haar op. Zij ging op het erf en vond er, verkoold aan de hoeken, het grote boek, in zwaar perkament gebonden, waarin zijn vader het beloop van zijn bedrijf had opgeschreven. Zij borg het onder haar mantel en keek in de openstaande paardenstal waar de brandreuk de geur van de dieren had verdreven.

De mensen die haar zagen keken haar verwonderd aan. Wat is er toch aan haar veranderd, dachten zij. En na lange jammerklachten over de ramp die hen geteisterd had vertelden zij het nieuws dat, overvloedig als het onheil, heel de streek overrompelde. Zij luisterde gretig en vernam met belangstelling dat Jan Tervaert verdwenen was, waarschijnlijk naar de Kempen waar vele jongens uit Klein-Brabant na de nederlaag waren heengegaan.

Er waren geen Fransen meer te zien in het dorp. Zij waren opgetrokken naar het noorden. Na de woelige dagen van bezetting was het als een verademing, zelfs in de stilte van het neergeblakerde dorp. De mensen keken grimmig en zwijgend

van hun arbeid op, vuil van het brandstof, en hielden soms stil met verbitterde pijn het huisraad overziend dat het gezelschap van hun hele leven was geweest.

Een scherpe wind stond over de streek. Het was winter geworden. Een bittere winter voor zeer velen die zonder verweer stonden tegen koude en honger. Het graan was schaars en met het papieren geld was niets te verkrijgen. Het was alsof geen mens ooit nog gelukkig kon worden.

Janne stapte naar huis toe. De paar uren van haar afwezigheid schenen haar zeer lang. Zij verlangde naar haar huis en naar haar man. En onbewust verhaastte zij de stap. In de gang van haar gedachten kwam haar Pérignac te binnen op de avond die beslist had over haar leven. Zij voelde nu meer dan toen de angst om wat kon gebeurd zijn. En zij zag zich vernederd in de afgedwongen omhelzing; nooit zou zij met de volle overgave van zichzelf, met het klare bewustzijn dat er geen spijt of geen schaamte in haar was, die avond de verlangende armen naar Jan Tervaert hebben uitgestrekt.

Zij voelde zich jong, krachtig en gelukkig. En het schouwspel van ondergang en ellende dat zij had gezien hinderde haar geluk niet. Want de zorgen van anderen bekommeren hen niet die vast zijn in hun geluk. Zij zag de grijze streep van de Oude Schelde tussen de weiden en de duistere massa der bomen aan de horizon, verenigd in de snel vallende avond, en weldra de boomgaard en het huis.

Warm en teer werd het in haar. Het was alsof haar verlangen naar hem nooit zou gestild worden. Al de onstuimigheid van haar bloed, zo lange tijd in strengheid bedwongen, al de tederheid die zij niet had kunnen schenken aan de man waarvan zij nooit had gehouden, en al de verlangens die haar gekweld hadden zonder hoop op vervulling, dat alles was nu in haar losgekomen. Zij leefde in een roes van geluk en iedere omhelzing was een nieuwe zwijmel van vreugde.

Zij snelde door de boomgaard en met één ruk was zij over de Oude Schelde. Jan Tervaert zag haar over het erf hollen en hield de deur voor haar open. Angstig vroeg hij wat er was, maar zij antwoordde niet, smeet doek en mantel op een stoel en hijgend van opwinding en geluk, drukte zij hem tegen zich aan.

Zij vertelde alles wat zij in Bornem vernomen had, over vele kennissen die hij dood waande en die tijding hadden gelaten; en ook over hem zelf; hij lachte helder op toen ze zei: ‘En Jan Tervaert is naar de Kempen getrokken.’

Het nieuws van Quarteer werd bevestigd. De oud-kapitein van de dragonders die Boom had verdedigd, was verdwenen en het nieuws dat een krijgsraad van de Boeren hem ter dood had veroordeeld en dat hij gefusilleerd was, had men vroeger reeds rondgefluisterd. Verraad, zei men. Niemand wist hoe het was geschied; maar in de verbittering van de nederlaag werd naar een oorzaak gezocht die niet in de loop der dingen lag.

Ook Huwaerts was neergeschoten op de dijk.

- ‘Wel gewerkt’, zei Jan Tervaert.

Hij was de gids geweest van de Fransen. Hij had nu zijn loon gekregen.

Baptist kwam binnen. Hij was somber en keek van terzij naar Jan Tervaert. Hij wist dat Janne naar Bornem was geweest. En of zij daar al het nieuws gehoord had?

Ook hij begon te vertellen. Hij zag er ongelukkig uit toen hij het zei. Het was vers en groot nieuws, het kwam rechtstreeks uit Brussel en slecht nieuws was het ook. Het Boerenleger dat samengetrokken was te Hasselt was uitgeroeid; het was overwonnen door verraad, altijd maar door verraad, zei Baptist. Vermoord met geweren en sabels en gevangen genomen; vele jongens uit Klein-Brabant waren erbij. Dat was gisteren gebeurd. En morgenavond zouden de Fransen te Brussel een grote stoet inrichten en er hun krijgsgevangenen doen mee

opstappen. Dat godverdomde Brussel, zei Baptist. En ook Corbeels en Meulemans zouden er vertoond worden. Die waren gevangen genomen in de bossen van Postel na de slag van Mol. Zij waren op afschuwelijke wijze mishandeld en naar Antwerpen gevoerd waar ze in de gevangenis tentoongesteld waren met handen en voeten aan dwarsbalken gebonden. Verschrikkelijk om te zien. En dat er zwijnen zijn om naar de ellende van anderen te komen kijken. Op het hoofd van Benedict Rollier stonden 500 kronen, maar niemand wist waar hij zat.

Zij luisterden zwijgend en verslagen toe. Baptist ging een poos met zijn handen boven het vuur staan en zei dan goên avond.

- 'Corbeels en Meulemans', zei Jan Tervaert. Hij kende ze niet, maar Rollier had hun namen soms vernoemd. Hij onderging de smart en de vernedering die zij hadden ondergaan. Mishandeld, tentoongesteld, handen en voeten aan dwarsbalken gebonden. Eerlijke, dappere mensen behandeld als dieren.

Hij ging aan de haard zitten. Zou al dat lijden vruchteloos zijn geweest. Het bezielde gezicht van Antoon Buys kwam hem voor ogen. Hij had het offer gebracht met het vertrouwen in de vruchtbaarheid van het offer, van kinderen die herdenken en voortzetten. Kinderen - Antoon Buys was gestorven zonder ooit de vreugde van een vrouw te hebben gekend. En hij overdacht hoeveel een mens op zo korte tijd verliezen kan. Huis en goed, zijn vrienden en bijna zijn leven. Hoe moeilijk was het de zin van dat alles te begrijpen. De meesten waren opgestaan, in wrok en woede, om hun gekwetste geloof, om de roof van hun zoon en om de dwang van de vreemde. Velen, die tegen de Oostenrijkers hadden gemord, wilden de Fransen verjagen om onder de voogdij te komen van Aartshertog Karel, nog anderen om de Nederlanden te zien herstellen onder de Stadhouder. Maar één waren zij in hun verzet en hun getergd ge-

moed had ze niet laten twisten over wat na het verloop van de strijd zou gebeuren. Zij droegen de Oostenrijkse kleuren, de oranje kokarde of de kleuren van Brabant, maar niemand bezag de andere scheef omdat zijn kleuren anders waren, één vlag hadden zij, de witte vlag met het rode kruis. En één was hun geest geweest, in liefde en in wrok.

Zou nu alles uit zijn, was er niets meer te doen? Wat deed Nederland, Engeland, Oostenrijk? Had men de Vlaamse gewesten tot het verzet gesteund en opgezet om ze daarna in de steek te laten?

Dat alles ging voor zijn geest voorbij. En ten slotte bleven zijn gedachten verwijlen bij het schouwspel dat de Fransen morgenavond te Brussel zouden geven met gewonden, hongerigen, halfnaakten. Een schandelijke stoet als uitdaging voor eigen volk.

Janne had haar stoel naast de zijne geschoven.

- 'Jan', zei ze, 'mijn lieve jongen, het is hard voor u, en daarom is het ook hard voor mij. Maar een mens kan geen ijzer met handen breken. De tijd zal alles beter en anders doen worden, de tijd kan zoveel doen.'

Hij gaf geen antwoord, maar staarde in het vuur.

En Janne zei, met zachter geworden stem:

- 'Ik zal u helpen; wat een vrouw voor een man kan zijn, dat zal ik voor u zijn; wat een man van een vrouw verwachten mag, zal ik u geven. Er is niets wat ik niet doen zou voor u.'

Haar ogen stonden vochtig en haar gelaat werd rood, want zij dacht aan die avond toen zij de prijs voor zijn leven had willen zijn.

Hij sprak moeilijk:

- 'Dat weet ik, Janne; ik weet dat er nooit een vrouw zal zijn, zo goed en zo liefdevol als gij voor mij zijt geweest. Ik weet ook dat er nooit een vrouw zal zijn die voor mij zal betekenen wat gij voor mij zijt. Ik heb in u een geluk gevonden

dat ik nooit had kunnen vermoeden, en dat geluk wil ik niet meer verliezen. Maar dat is niet alles, Janne, mijn lieve vrouw.'

Zij zuchtte.

- 'Ik denk, nu dat ik alles vernomen heb wat gij hebt gehoord, de dood van mijn kameraden, hun gevangenschap, alles wat zij hebben onderstaan en nog onderstaan zullen, dat ik bij hen moest zijn geweest.'

Zij schudde het hoofd.

- 'Gij waart gewond en ziek', zei ze, 'en gedurende de weinige dagen dat gij hersteld zijt, is alles gebeurd wat wij gehoord hebben; gij waart te laat voor Diest, voor Mol, te laat voor Hasselt.'

En stiller voegde zij eraan toe:

- 'En ik dank God dat gij ziek waart.'

Hij scheen het niet te aanvaarden. Zijn gezicht stond hard en getrokken. Hij overzag het eindeloze wee van zijn kameraden en zijn hart verlangde ernaar om bij hen te zijn. Ook in de nederlaag kent het gemoed de roes van het offer.

- 'En morgenavond', zei hij, 'worden ze als vee door de straten gesleurd van het laffe Brussel.'

Hij lei zijn hand op haar schouder.

- 'Janne,' zei hij, 'ik wil ze nog eens zien.'

Zij keek hem ernstig aan en zweeg.

- 'Ik ga', zegde hij, 'maar ik kom weer bij u.'

Zij zag hem vragend aan. Zij begreep hoe sterk zijn verlangen was om zijn kameraden als vaarwel nog te zien. En zij verzweeg haar angst om wat gebeuren kon.

Zonder veel te spreken zaten zij aan het vuur. Tot de klok het uur van rusten sloeg.

XIII

De dag was nog niet aan de lucht, toen Jan Tervaert zich op weg begaf. Wit schemerde het berijpte gras; het was stil en koud en alles lag roerloos en vormloos in het duister.

Hij ademde met genot. Na de vele dagen van binnenzitten kende hij de weelde van het lichaam dat zijn kracht en zijn lenigheid voelt. En met vreugde doortrok hij de streek die hem zo vertrouwd en zo dierbaar was. In de schemering waarin de nacht vervloeide herkende hij huizen en wegen en hoorde hij het eerste leven van de dag.

Veel was er veranderd in die weinige dagen; hij kwam zichzelf voor als iemand die na lange afwezigheid de bekende dingen terugziet en de verandering speurt die in hemzelf voltrokken werd. Zorgeloos en onbekommerd zou hij voortaan niet meer zijn, en van de bitterheid en de wrok die in hem ontstaan was, zou altijd iets overblijven.

Hij kreeg het warm in de zware duffelse jas die Janne hem had doen aantrekken. Hij had ze nog gezien om de schouders van de jonge boer en een gevoel van schuld kwam over hem toen hij ze aandeed. Maar voor Janne was het alsof er nooit iets bestaan had buiten hen beiden.

Al spoedig werd hij moe. De beweegloosheid van zijn binnenzitten deed zich voelen en hij liet zich neder aan een grachtkant.

De dag was gekomen en de rode streep aan het Oosten kleurde het land.

Winterakkers, bruin en zwart, en bomen in de broze grilligheid van berijmde takken. Nog geen mens had hij gezien en alleen de rook uit een woning die verdoken lag achter het hoge hout van een kant leefde in deze dode tijd. Hij verlangde ernaar mensen en dieren te zien en het doffe geluid van het vee te horen in de morgen, en het geblaf van honden in de ijle winterlucht.

Hij zette langzaam zijn weg voort. Soms kwam het in hem op dat hij een vogelvrije was en hij keek rondom zich. Maar alles was verlaten en doods alsof hier nooit moord en geweld was geweest.

Rustig land, schoon land van Klein-Brabant. Groen en vol stille, wijde dorpen, en de lucht doortrokken van de adem van de Schelde. Ruim land met zompen en polderland en uitgestrekte eenzaamheden. Aarde, blinkend en zwaar als zij kantelt van het glimmende ploegmes weg. En het zonnelicht dat de schoften van de trekkende paarden doet blinken en het wijde land laat schitteren in groen en water. Dat bleef onveranderlijk, hoevelen er ook gestorven waren en hoeveel dorpen er waren platgebrand. En het volk zou blijven, stoer en gesloten en met jaloerse trots op zijn geboortestreek.

Klein-Brabant, dacht hij. Het was voor hem zoveel bekende gezichten. Hij trachtte ze op te noemen, maar zovelen bleven zonder naam, jongeren en mannen van gedaagde leeftijd, frisse knapen, roekeloos en schuchter tevens, trots op het geweer dat ze droegen, en de tranen bedwingend toen de wonden hun lichaam deden krimpen van de pijn. Verdwenen, dood, gevangen, gefusilleerd. Misschien zou hij nog enkelen onder hen herkennen vanavond bij het vunzige licht van de fakkels of de vale gloed van de pektonnen. Ze waren zo fier op hun kracht, zo stoutmoedig en opgetogen toen zij stonden naast elkaar,

wachtend naar het ogenblik dat zij er konden op losgaan. Wie hier in de streek zou ze ooit kunnen vergeten?

Toen het middag werd naderde hij Brussel. Hij kwam in de beweging die van en naar de stad gaat. In een afspanning bestelde hij drank en opende zijn knapzak. Vrachtvoerders en een paar ruiters zaten er te eten en te drinken. Jan Tervaert zag naar de treurig-uitziende paarden en naar de magere kost die de mensen naar binnen werkten. Zij schenen er niet gedrukt uit. Hier ging het leven voort alsof er niets veranderd was; alleen schraler en wantrouwiger was het geworden.

Jan Tervaert zat uit te rusten in een hoek van de sombere gelagzaal. Hij zat daar als een welgesteld landman die kalm zijn zaken nagaat. De warmte van de herberg en zijn lange voetreis maakten hem slaperig en in zijn hoekje geleund dutte hij in. Hij voelde zich fris en flink na de rust en bestelde nog een glas wijn. Buiten stond de heldere winterdag over de bomen en de straatweg. In de afspanning was het stil geworden na de middagtijd. Hij betaalde en ging verder.

Hij bevond zich spoedig in de drukte van de voorstad en het leven rondom hem was bevreemdend na de stilte waaruit hij kwam. Een hevig verlangen naar huis kwelde hem; hij voelde zich eenzaam en verloren onder al deze mensen die niemand schenen te kennen en een zware moedeloosheid zonk in hem. Niets was er gebeurd; het was of het leed van heel het Vlaamse land en de tragedie van honderden dorpen niet tot hier was doorgedrongen. Hij voelde hoe die mensen in hun ziel vervreemd waren van het land waar de geest van het volk zich voortzette van geslacht tot geslacht, hoe zij weggegroeid waren in de zeden van de vreemde en hoe zij onbegrijpend stonden tegenover alles wat trots, pijn, vernedering en dood voor het Vlaamse land betekende.

Slordige Franse soldaten slenterden door de stad. Alles was vuil en verwaarloosd aan hen. Zij schenen niet te merken hoe

haveloos zij waren onder de burgers die, in deze schrale tijd, pronkzuchtig en ijdel door de straten liepen. En de vrouwen schenen tot een vreemd volk te behoren door gang en klederdracht en door de vrijpostige wijze waarop zij rondom zich keken.

Vele Franse officieren vielen, zoals hun manschappen, op door barbaarse slordigheid. Maar er waren er die verfijning van de klederdracht tot in hun uniform hadden doorgevoerd en er uitzagen als modejonkers. Het heroïsche vuil van de republiek bekoorde hen niet langer en zij leken eer gedrild op de jacht naar vrouwen dan op het harde leven van de krijgsman. In Klein-Brabant wisten ze ook hoe een streek er uitzag bij bezetting; maar hoeveel anders was het hier. De Fransen schenen hier op eigen grond te bewegen, hier heerste niet het gevoel van een opgedrongen aanwezigheid in het leven van de bevolking, maar een ingeburgerd zijn, een vanzelfsprekend dooreen en meteen leven.

Walg en haat kwam in hem op. Hij kon het niet aanvaarden dat de stad in lafhartige onverschilligheid toezag dat het platteland werd in de as gelegd en dat zij die waren in 't verzet gekomen voor gemeenschappelijke vrijheden als misdadigers werden uitgeroeid, terwijl de steden glimlachend leefden met de verdrukker.

Hij ging in een herberg op de grote markt zitten waar rondom het stadhuis drukte was van Fransen en van mannen die gewichtig stapten in kleurig laken en witte jabots. In een vreemd land had hij zich niet vreemder kunnen voelen. En de gebouwen die hij zag aan de overzijde van het plein schenen zonder betekenis te zijn in deze stad. Hun zin was verloren gegaan.

Hij zwierf in de vroege avond door de straten. Het was niet merkbaar aan de menigte dat met de avond een koude wind was opgestoken; onverzwakt hield de drukte aan in deze stad waar niemand scheen te werken. En Jan Tervaert doolde rond,

ziek in zijn hart, vervuld van walg en verdriet en groot medelijden met zijn broeders die deze bitterste pijn van hun leven tegemoet gingen.

De comtesse d'Héricourt was naar advokaat Rollier gekomen om de triomftocht van de Fransen te zien die hun overwinning op de Brigands wilden vieren met in hun optocht de gewonden en uitgeputten mee te voeren die door de kans der wapens de nederlaag hadden geleden.

De stoet zou alhier voorbijkomen. De voornaamste straten van de stad zouden hem zien, niet tot afschrikwekkend voorbeeld, want dat was te Brussel niet nodig, maar om in een kring die zich onverschillig of fransgenegen had getoond de indruk te geven van hun macht. En de bevolking van Brussel zou zien hoe weerloze Vlaamse jongens er uitzagen, hongerig of mishandeld of schokkend op de rammelende Franse troswagens waar de gewonden op gesmeten waren.

Het was halfduister in de grote kamer die uitzicht gaf op de straat. Zo zag de comtesse d'Héricourt niet wie er stom en zwijgend naast advokaat Rollier in de hoek zat. Zij was vroeg gekomen om aan het gedrang van de menigte te ontgaan.

En vriendelijk zei ze: ‘Bonsoir’, toen ze binnentrad.

Beide mannen begroetten haar; de advokaat met hoofse loslippigheid, de andere man met een kort en beleefd woord.

- ‘Ah, monsieur Rollier’, zei de comtesse, toen zij in de schemer het gezicht van Benedict Rollier herkende.

Zijn aanwezigheid dempte een poos de vlugge stroom van haar woorden. Zij kon de lichte toon niet vinden waarmede zij het gesprek meende te beginnen, over het weder en de mondaine gebeurtenissen die haar kringen interesseerden. Zij voelde de stomme verslagenheid van de man die zij eens ‘le gentil rebelle’ had genoemd. Hij had het spel verloren en de relletjes die hij voorspeld had waren uitgegroeid tot een bittere opstand

waarbij vijftienduizend Vlaamse jongens het leven hadden verloren.
- ‘Het spijt mij zo, monsieur Rollier’, zei ze.
Benedict Rollier antwoordde niet, maar de advokaat dankte vriendelijk om haar belangstelling.
- ‘Het is een groot offer geweest’, zei hij. ‘Men beseft hier niet wat er geleden is in zeer vele dorpen en hoeveel rouw er is in de Noordelijke provincies. Zij die het hebben gewaagd hoeven niet beschaamd te zijn over hun nederlaag, zij zijn groter dan hun overwinnaars.’
Zij wisten hoe moeilijk de woorden te vinden waren die moesten gesproken worden, en hoe lastig het was tussen twee werelden van gevoel en denken dat te zeggen wat begrijpelijk en aanvaardbaar was.
In de grond had de comtesse d'Héricourt genegenheid voor de wakkere jonge man die alles op het spel zette voor een zaak die hij heilig meende. Haar onwetendheid over wat leefde en voelde in Vlaanderen liet haar niet toe de omvang te beseffen van wat er was geschied. Maar zij was edelmoedig genoeg om achting en medelijden te hebben waar zij adel in het pogen en offer in de daad vermoedde.
- ‘Arme Brigands’, zei ze.
- ‘Ja, arme Brigands’, antwoordde Benedict Rollier. ‘De naam zal even eervol zijn als die welke de Spanjaards aan de rebellen van het Noorden gaven toen zij ze Geuzen noemden. Maar zij hebben gewonnen en wij werden tegen de overmacht aan onze eigen kracht overgelaten. Beloften zijn vergeten, onze jongens zijn gesneuveld. En de steden, ach’, zei hij met weerzin, ‘waartoe dient het dat hier allemaal te vernoemen?’
De handen achter de rug liep hij langzaam heen en weer in het vertrek, soms stilhoudend voor het haardvuur dat zijn schaduw op de wand tekende.
- ‘Arme Brigands’, zei hij, alsof hij tot zichzelf sprak,

'niet degenen die dood zijn in Klein-Brabant, in de Kempen, te Hasselt. Maar zij die in de handen vielen van de beulen van ons volk. Arme Corbeels, arme Meulemans, eerlijke en trouwe zielen, als vee tentoongesteld, als vee door de straten van Brussel gesleurd te midden van een volk dat toeziet en te laf is om zijn helden te beschermen tegenover zijn verdrukkers.'

Er klonk zo'n pijnlijke toon in zijn stem, zo'n verachting, dat niemand antwoordde.

En Benedict Rollier ging zitten, met het hoofd in de handen, en smartelijk waren zijn gedachten. Toen hij bij de verdediging van Willebroek gewond was, had hij hier genezing gezocht. Nauw een maand was het geleden. Nu zou de triomftocht voorbijtrekken van de grote die de kleine had verslagen.

Alles was zo vlug gegaan, maar meer dan zij hadden verricht, hadden de Boeren niet kunnen doen. En de strijd was te ongelijk geweest.

De comtesse had intussen van advokaat Rollier vernomen dat zijn neef, gewond bij de strijd in Klein-Brabant, zich in zijn huis had schuilgehouden. En ook zij had er niets van geweten. 'Zelfs ik', zei ze monkelend. Benedict Rollier was daardoor interessanter geworden. En met haar behendigheid om alles in woorden te doen verlopen wist zij de gedachten van de rebel te leiden in de banen van een gesprek zonder inhoud.

In de straat had de drukte toegenomen. Hier en daar stonden groepjes te stampvoeten in de vinnige kou, en een Frans officier die te paard voorbijreed werd nagekeken. In de verte hoorde men het geroffel van trommen. De nieuwsgierigen keken uit in de richting van het rumoer. Een sterke man, in een duffelse jas, stond zonder gezelschap te midden van de losse groepjes rondom hem.

Het geroffel van de trommen kwam nader. Ook hoorde men nu een verward en wild gezang dat soms hoog opsloeg boven

het geronk der trommen uit. En in de hoogte, tegen de verste gevels, glom de weerschijn van fakkels.

Toen het doffe rumoeren doordrong tot in de kamer werd het er plots stil en Benedict Rollier lei het hoofd in de handen en stopte de oren.

De man in de duffelse jas keek om naar het huis waarvoor hij stond. Hij zag een man en een vrouw die zwijgend naar buiten keken. Met een blik vol verachting zag hij de vrouw aan, zodat zij opschrok en achteruit week. Dan keek hij uit naar de naderende stoet.

Trompetten gilden uitdagend doorheen het gerucht van de tocht. En toen zij hun ophitsende fanfare hadden beëindigd hoorde men het geluid van paarden, wagens en stappende mannen. Vooraan gingen fakkeldragers en ook weerszijden van de stoet liepen op afstand kerels die voor dat werkje waren gehuurd en onverschillig de walmende gloed boven hun hoofden hielden.

Getrappel van paarden volgde. De trage gang, het vuur vóór en naast hen maakte de paarden schichtig, en de beschuimde bekken snorkten driftig in hun hitsige ongeduld. En dan kwamen de overwonnenen, de Brigands, die van Klein-Brabant, van het Waasland, van de Kempen en van Limburg, alles wat naar Hasselt was opgerukt om de laatste slag onder Van Gansen te leveren.

De meesten waren dun gekleed, sommigen bijna naakt in een broek en een gescheurd hemd. De bleke, ongeschoren gezichten stonden vaal in de spelende gloed van de toortsen; zij strompelden, verkleumd en hongerig, voor zich uitkijkend met starre blik of van terzij naar het volk ziende, dat vormloos aan de rand stond van de ruimte die door de fakkels was verlicht. Zij spraken geen woord, hun gezicht stond strak, zij gingen de weg van het offer.

Een bejaarde man ging voorbij; als een patriarch was hij

met zijn witte baard en de witte kroon die krulde rond zijn schedel. Hij ging moeilijk, steunend op de arm van een zijner broeders, en het leek wel of hij de vader was van de mannen die hem omringden. Men zag dat hij bad, maar het gerucht van zijn geprevel ging verloren in 't gekletter van de paardehoeven. Maar zo groot was het eerbiedwaardige dat van hem uitging, dat de pratende groepjes van toeschouwers een ogenblik verstomden. Hij was voorbij, de gewonde patriarch, en de gesprekken werden hervat.

Door de poten der paarden heen en door de tussenruimten in de escorterende ruiters zag de menigte ze voorbijtrekken. Mannen en vrouwen keken toe op het erbarmelijke schouwspel. Geen kreet steeg op uit de menigte, geen stem van medelijden of van verontwaardiging. Het was alsof vijanden uit een vreemd land hun gefolterde lichamen aan het overwinnend volk tot schouwspel boden. Slechts zelden klonk een woord van erbarmen uit de mond van een vrouw.

De lange stoet trok zonder oponthoud voorbij; een wankelende werd door kolfslagen opnieuw in mars gebracht en af en toe hieven de soldaten hun wild gezang aan. Op open troswagens lagen zij die niet meer strompelen konden; dooreengeschokt lagen zij, als mensen die met het leven hebben afgerekend, in gevlekte en bloeddoortrokken doeken; enigen zaten te midden van hun liggende kameraden, met verbanden om hoofd en armen, als verschijningen uit een wereld van verschrikking in het wrede licht van de fakkels.

Steeds nieuwe Brigands werden vooruitgestoten. Een zeer jonge man, haast een kind nog, ging tussen hen. Zijn bovenlijf was naakt; slechts bekleed met een broek en strompelend op zwarte halve laarzen, droeg hij de rechterarm in een zwarte doek. Hoewel hij klappertandde van kou en honger, stonden zijn ogen stout en fier. En het was zichtbaar dat hij alleen

door een uiterste inspanning van zijn laatste krachten de offergang kon voltrekken.

Jan Tervaert keek toe met brandende ogen. Gefolterd in het diepste van zijn ziel, zag hij de laatste tocht van zijn kameraden aan. En in al de pijn die hij doorstond brak de trots door om hun ongebroken zielekracht, om het bovenmenselijke dat van hun gemartelde schare uitging. Hier en daar herkende hij een gezicht: jongens van Bornem, Willebroek, Puurs. Getrokken door pijn en ontbering droegen deze jonge mannen op enkele tijd het strenge en harde masker van het lijden. Zonen van burgers en boeren, van welgestelde of arme mensen, hadden zij een grootsheid in dit opperste offer die hem deed sidderen van ontzag.

Herhaald geschreeuw klonk op uit de rang van de begeleidende soldaten; gespannen keek het volk toe. De kreten werden onderbroken door stokslagen en stoten van geweerkolven. Jan Tervaert begreep uit het gemompel van de menigte dat de aanvoerders van de Boeren in aantocht waren. Zwaar aan elkander geboeid sukkelden zij voort, haast onkennelijk door mishandeling en lijden, en het half-naakte lichaam in lompen en doeken. Bloed en builen op het aangezicht, de borst en de armen, werden zij voortgestampt onder slagen en geschreeuw. Dat waren nu Corbeels en Meulemans, de eerzame burgers en huisvaders, die de nood van hun volk en de roepstem van hun ziel naar het wapen had doen grijpen.

Tranen van bittere eerbied verdoofden de blik van Jan Tervaert. Hij zag hoe de één de andere soms toesprak als om hem op te wekken in deze allerzwaarste stonde van hun leven. Hij was niet sterk of groot, maar zijn ziel scheen ongebroken uit de sterke blik. Het was Jan Tervaert of hij hem aankeek, naar hem keek te midden deze massa van mensen die naar het lijden als naar een schouwspel waren gekomen. En plots riep hij, luid en krachtig:

- ‘Couragie, Jongens, wij vechten voort.’

Enkele van de Brigands hieven het hoofd op; één enkel woord uit deze duizenden mensen, als een afscheid van de kameraden en een belofte dat hun offer niet nutteloos was geweest. En Corbeels keerde het gekneusde hoofd naar de man die geroepen had en glimlachte.

De Franse soldaten die niet begrepen wat er gebeurde, antwoordden met wilde kreten en joegen verder met schimpen en slaan. En het volk dat rondom de man met de duffelse jas was gekomen, keek hem wantrouwig aan.

Advokaat Rollier had haastig hoed en mantel gegrepen en was naar buiten gelopen. Hij vatte Jan Tervaert bij de arm en daar deze zich dreigend naar hem omkeerde, zei hij stil:

- ‘Kom mee, ik heb nieuws voor u.’

De aandacht van het volk werd afgeleid door de laatste rangen van gevangen Boeren. En toen de stoet van hulpelozen en weerlozen, het getier der soldaten en de sombere gloed van de toortsen verder de avond introk, had advokaat Rollier Jan Tervaert uit het gewoel gebracht.

Zij hadden zonder spreken naast elkaar gestapt. Eindelijk vroeg Jan Tervaert:

- ‘Wie zijt gij en wat nieuws hebt gij voor mij?’

- ‘Ik hoor dat gij uit Klein-Brabant zijt’, antwoordde advokaat Rollier. ‘En wat gij zijt heb ik gehoord aan uw woorden. Maar het was tijd dat gij daar wegkwaamt, want in deze massa is niemand te betrouwen.’

- ‘Ik dank u’, zei Jan Tervaert, ‘maar ik ben man genoeg om mij tegen zo'n laf gepeupel te verdedigen.’

- ‘Spreek zo niet’, zei Rollier, ‘trouwens, ik heb nieuws voor u indien gij zijt wat ik denk: de mannen die daar voorbij werden gestuwd waren uw kameraden?’

Jan Tervaert knikte zwijgend.

- ‘En gij zijt uit Klein-Brabant? Dan kent gij Benedict Rollier?’
En daar de andere hem vragend aankeek en knikte, zei advokaat Rollier:
- ‘Ik breng u bij hem.’

De comtesse d'Héricourt had de triomftocht van het Franse leger gezien. Tranen liepen over haar wangen en haar lippen plakten aan het kanten zakdoekje. Zij sloot de blinden en stak het licht aan alsof zij in haar eigen huis was.
In zijn hoek zat Benedict Rollier onbeweeglijk; het gezang, geschreeuw en tromgeroffel was tot hem doorgedrongen. Hij had het lijden van zijn kameraden niet gezien, maar wat hij niet uit zijn verbeelding verbannen kon deed hem pijn tot stompzinnigheid toe.
De comtesse d'Héricourt ging naast hem zitten. Met haast moederlijk gevoel bezag zij de verslagen man, de broeder van hen die zij had zien voorbijtrekken.
- ‘Het is vreselijk’, zei ze, ‘het is beschamend. Arme jongens, arme Brigands.’
Benedict Rollier hief het hoofd op. Zij zag dat hij had geweend en wiste de tranen van zijn wangen.
- ‘Er was iets heiligs aan die mensen’, zei ze. ‘En nu ik ze gezien heb, begrijp ik wat vroeger nooit tot mij is doorgedrongen. Zij waren mannen van geloof en offer, want misnoegdheid alleen of wrok brengt zo geen mensen voort. Die oude man met zijn apostelhoofd... kent gij hem soms?’
Benedict Rollier schudde zwijgend het hoofd.
- ‘Hij ging pijnlijk en moe tussen zijn gezellen, en ik kan mij nu voorstellen hoe de martelaars, eeuwen geleden, naar hun dood gingen. En al die jonge mannen, bebloed of gekneusd; haast geen was er of hij was gewond. En zij die op de wagens lagen, de dood reeds nabij. Nooit zal ik dat vizioen vergeten.’

Zij drukte de handen voor de ogen. Benedict Rollier kreunde.

- 'Waren er velen?' vroeg hij.

- 'De stoet scheen mij eindeloos', zei ze. 'Zelfs knapen waren er bij, kinderen die nog niet volgroeid waren. Er was geen angst in hen, hun ziel was niet gebroken. Toen ik ze gezien had voelde ik meer eerbied dan medelijden voor hen. Zij waren zo onschuldig en trots, zo mannelijk in al hun wee. Ach! het was zo groots en zo vreselijk.'

Als een troost ving Rollier's ziel deze woorden op.

Hij zag het bleke gezicht en de beschreide ogen van de comtesse.

- 'En dat geroep?' vroeg hij.

Schaamte kwam in haar gezicht.

- 'Franse soldaten', zei ze. 'Walgelijk en barbaars. Ja. Brigand is een eretitel voor de mannen die ik zag voorbijtrekken.'

- 'Er waren geen anderen onder ons', sprak hij.

Met iets als ontzag keek zij naar de jonge man. Hij was niet langer 'le gentil rebelle'. Hij was één van de duizenden die de tragiek van hun daad hadden aanvaard en gedragen en alleen het toeval had hem gespaard van deze tocht. Zonder het geluk van zijn verwonding zou hij hier in deze stoet van ter dood gewijden hebben gegaan, naakt in de pijn van koude en koorts.

Zij zwegen. Buiten was het stil geworden. Vereenzaamd klonken de stappen van voorbijgangers.

- 'En waar is de advokaat?' vroeg Rollier.

Hij was plots naar buiten gelopen met hoed en mantel. Een flinke, sterke man die onder de toeschouwers stond, had iets geroepen, hij had hem bij de arm gegrepen en was met hem weggegaan.

De comtesse zei dan peinzend:

- 'Waarom? Waarom ter dood veroordeelden door de stra-

ten slepen, dappere mannen vernederen en weerlozen bespotten en slaan? Waarom dat alles?’

- ‘Comtesse’, zei Benedict Rollier, ‘gij weet niet wat haat is.’

Hij herinnerde zich hoe sommigen onder de mannen van het Boerenleger hadden voorgehouden dat zij strijden moesten zonder haat. Standvastigheid in hun liefde en in hun trouw aan de ziel van hun volk moest hen voortdrijven. Ook een priester die hen had bezocht, had in die zin gesproken. Hij zelf had wrok gekend om onbegrip en brutale miskenning, maar geen haat. Zij hadden gevochten als eerlijke soldaten, de krijgsgevangenen en gespaard en behandeld als een soldaat doen moet tegenover hen die het ongeluk der wapenen hem in de hand heeft gebracht.

- ‘Comtesse’, hervatte hij, ‘gij weet niet wat haat is; ik wist het ook niet, maar bij God, nu weet ik het wel.’

Zo veranderd, zo vast en scherp was zijn stem geworden, dat zij hem verwonderd aankeek.

- ‘Er zijn zaken’, sprak hij verder, ‘die men naderhand begrijpt al schijnen zij in het eerste ogenblik wreed en onrechtvaardig toe. Maar er zijn ook dingen die, hoe langer zij in het gemoed blijven en hoe langer de gedachten er zich mee bezig houden, als gift liggen op de bodem van de ziel. Vervloekt zij hij die het ooit vergeet.’

De deur ging open. Advokaat Rollier kwam binnen met Jan Tervaert.

Een wijle stonden beide mannen tegenover elkaar. Door beider gedachten flitste de gemeenzaam gevoerde strijd en de rampspoed die hen in gemeenzaamheid had getroffen. Dan greep Benedict Rollier de hand van Jan Tervaert.

- ‘God zij dank’, zei hij.

Zij staarden elkaar aan met grote, ontroerde genegenheid. Het was zeer stil in de kamer. Vier mensen dachten aan de

tragedie waarvan zij de voltrekking daar zoëven hadden aanschouwd. Deze twee waren gespaard gebleven.

De comtesse fluisterde advokaat Rollier toe.

- 'Comtesse', antwoordde hij, 'dat is Jan Tervaert, één van de besten van Klein-Brabant.'

- 'Monsieur', zei de comtesse, 'het is mij een eer u te leren kennen. Mannen zoals gij en uw vrienden zijn nooit overwonnen.'

Jan Tervaert boog. En toen zij het hoofd oprichtte zag hij dat zij de vrouw was die hij met zo'n woede had aangekeken dat zij achteruitweek. Hij antwoordde niet op de vriendelijke woorden.

- 'Hebt gij er velen van herkend?' vroeg Benedict Rollier.

Jan Tervaert schudde het hoofd.

- 'Ik heb vele gezichten gezien die met ons stonden in Klein-Brabant', zei hij, 'jongens uit Willebroek, Bornem en Puurs; ook enige uit het Mechelse. Maar hun namen ken ik niet. Toch weet ik zeker dat ik Corbeels en Meulemans heb gezien.'

En hij vertelde hoe zij, te midden van de anderen, de allerellendigsten waren en hoe de soldaten hen meer dan de anderen stieten en beschimpten.

- 'Meulemans was het einde nabij', zei hij. 'Ik weet dat hij het was na wat gij mij over deze twee mannen hebt verteld. Zij moeten vreselijk geleden hebben, de kruisweg van Ons Heer kan niet schrikkelijker zijn geweest. Maar Corbeels beurde hem op. Ik zal nooit deze twee gezichten kunnen vergeten.'

- 'Er is zoveel dat wij nooit kunnen vergeten', sprak Benedict Rollier bitter.

Hun hart was te zwaar om veel te spreken. En toch hadden zij zoveel samen gedragen dat zij niet zwijgen konden. Advokaat Rollier was een beminnelijke gastheer. Zij zaten samen aan het avondmaal en weer kwam over Jan Tervaert het gevoel dat hij zich in een vreemde wereld bevond. Het laatste nieuws over de

slag van Hasselt werd hem door de advokaat verteld.

Het laatste bedrijf van het epos: het hardnekkigste deel van wat reeds elders had gestreden, staat te Hasselt; de vierduizend Jongens die er onder Van Gansen de Franse stormloop afwachten, zijn uit alle hoeken van het Vlaamse land gekomen. Beloofde hulp van uit Maastricht is achterwege gebleven. Alléén dan maar zoals steeds, alleen met de zeis en het roer tegen de Franse kanonnen.

Weest kloek van hart, Jongens, in dat alles of niets. En zij vechten; de morgen staat koud en klaar over de stad, de dag schuift langzaam naar de schemering. Zij houden stand. En als de avond valt zijn de Fransen vier maal teruggeslagen. Tuchtvol als nooit tevoren, zonder genade te geven of genade te verwachten, betalen ze de prijs van hun hardnekkigheid.

Zij wijken kalm, zonder overhaasting. Zij die de aftocht dekken, gaan stap voor stap achteruit; zij sterven. Maar de aftocht zal ordelijk verlopen.

Wat Huwaerts deed te Bornem, doet Claes te Hasselt. Hij wijst de Fransen de weg naar de Sint-Truidense poort; de aftocht wordt in twee gesneden. In de duisternis wordt de slachting voortgezet. En generaal Colaud zegde:

- ‘Les brigands se sont battus avec un acharnement sans exemple.’

Zonder eenmaal te onderbreken hadden Rollier en Jan Tervaert naar het verhaal van de advokaat geluisterd.

Dan vroeg Jan Tervaert:

- ‘Zou dat nu het einde zijn?’

Advokaat Rollier knikte.

- ‘Het was onvermijdelijk’, zei hij. ‘Aan zichzelf overgelaten kunnen de Boeren het niet volhouden. Waren beloften werkelijkheid geworden, dan geloof ik dat de republiek in de Noordelijke provincies niet had stand gehouden.’

- ‘Wij zijn niet zozeer in de steek gelaten door de vreemde als door ons eigen volk’, antwoordde Jan Tervaert. ‘Waar zijn de steden gebleven, waar bleven de Walen? Daar wonen toch gelovige mensen zoals bij ons, daar is toch ook konskriptie en jacht op onbeëdigde priesters.’

- ‘Zij zijn anders dan wij’, zei de advokaat. ‘En zij dragen de druk gemakkelijker omdat hij van de Fransen komt. Hun aard en hun taal voeren ze naar Frankrijk. Zij groeien weg uit het volk der oude Nederlanden. En in de steden is ook de geest veranderd. Met het verschuiven van de taal is een afglijden van zeden en van gewoonten gekomen. Anders was niet mogelijk wat gebeurd is.’

Het was hard om aan te horen. Benedict Rollier begreep de afstand van denken en voelen tussen deze beide gemeenschappen die naast elkaar leefden en elkaar niet begrepen. Hij had meer mensen gezien dan Jan Tervaert en wie veel mensen leert kennen verwacht niet veel eerlijkheid en nog minder edelmoedigheid.

Hij schudde peinzend het hoofd.

- ‘Ik had zo vast op Engeland gerekend’, zei hij.

De comtesse d'Héricourt glimlachte:

- ‘O! Engeland’, zei ze, ‘het heeft gedaan wat gij kondt verwachten; het zond geld, wapens en beloften.’

En half verontschuldigend voegde ze eraan toe:

- ‘Ik spreek misschien zo omdat ik niet van de Engelsen houd.’

Zij hulde zich in haar mantel, schikte vóór de spiegel haar capeline over het kunstig gekapte haar.

- ‘Bonsoir, messieurs’, zei ze. ‘Dit is een dag van mijn leven die ik nooit zal vergeten.’

Zij ging naar huis; een knecht met een lantaarn begeleidde haar.

Advokaat Rollier drong erop aan dat Jan Tervaert tot 's ande-

rendaags zou blijven. En zijn uitnodiging werd dankbaar aanvaard.

De volgende dag, toen de avond viel, keerde hij terug naar Bornem. Benedict Rollier deed hem uitgeleide tot waar het veld plots voor hen openlag. Zij bleven staan. Beiden waren zij vogelvrije mannen; zij wisten niet of zij elkaar ooit zouden weerzien.

- 'Benedict', zei Jan Tervaert, 'ik weet niet of daarmee nu alles ten einde is. Ik kan mij moeilijk voorstellen dat een edelmoedig werk zó eindigen kan en dat zovele Jongens vruchteloos zouden gestorven zijn. En ik kan ook niet geloven dat de mensen hier ooit zullen kunnen vergeten wat wij gedaan hebben bij ons en in het Kempenland, en wat zij met onze Jongens gedaan hebben te Brussel. Zo waar God leeft, mogen wij dat niet vergeten, wij noch onze kinderen. En bij 't minste dat ik hoor van wat ze rebellie noemen, bij 't eerste geweerschot dan ben ik erbij.'

Benedict Rollier drukte hem ontroerd de hand.

- 'Neen, wat wij gedaan hebben is niet verloren. Ik heb deze laatste dagen dikwijls gedacht aan Antoon Buys. Het offer, heeft hij gezegd, draagt zijn beloning in zichzelf. Ik heb die woorden nooit vroeger begrepen; nu begrijp ik ze en ik geloof ze, want, wat er ook gebeuren moge, een volk dat zoals wij in de eerlijkste van zijn kinderen, de boeren, de kleinen, de burgers, de offergeest bezit waarvan wij de bloedgetuigen zijn, bezit levenskracht genoeg om niet ten onder te gaan.'

XIV

Jan Tervaert stapte door de nacht.

Het was beginnen sneeuwen. De vlokken die op zijn handen en zijn gezicht vielen deden hem goed. Het was rein en koel, het bracht hem weg van de mensen, het gaf hem een gevoel van ruimte en die onnaspeurlijke vreugde die uit de dingen der natuur tot ons komt. De afstand werd groter tussen hem en de stad waar hij het onterende schouwspel had gezien dat de Fransen met weerloze mannen hadden vertoond.

En hoe meer hij eraan dacht, hoe dieper de zin van het verzet tot hem doordrong. Hij was het begonnen met de wrok tegen onrecht en vreemde dwang en met het onduidelijke gevoel dat het groot en edel was. Eerst nu overzag hij strijd, nederlaag en offer, en dat alles werd hem dierbaar; het had daar te Brussel zijn betekenis gekregen.

Hij schreed door het slapende land, dat zonder licht of ster onder de vallende sneeuw lag: zijn geboorteland, het Scheldeland. Het had zijn plicht gedaan. Honderden waren uit dat hoekje van de Vlaamse gewesten opgestaan, honderden hadden tot het einde toe volgehouden; de laatsten waren door Brussel meegesleurd, gewond en uitgeput maar trots en ongebroken als waren zij de overwinnaars. En waar zovelen hadden geloofd en geofferd, kon het offer niet verloren gaan.

De gedruktheid die op zijn gemoed had gewogen nam af, een stille geestdrift brandde in hem nu hij stapte door het

bekende, beminde land. Als een merkteken was het grootse avontuur in zijn ziel gebrand; nooit zou hij nog dezelfde kunnen zijn als voorheen.

Zijn stap was geluidloos geworden in de sneeuw. De matte klaarheid lag rondom hem en heel het land lag zo rustig, zo innig als hij het nimmer tevoren had geweten. De dode akkers verliepen in de nacht en de witgesneeuwde daken van de hofstedekens vlekten tegen de duisternis. Een eenzaamheid zoals deze is goed als men in zichzelf gezelschap vindt. Alles verandert en verdwijnt, de harten der mensen keren zich af, het leven wordt grauw of helder, maar een eenzaamheid zoals deze, in het sluimerende land waarmee het eigen leven is vergroeid in de luisterende winternacht en de zachte helderheid van de sneeuw, die men eindeloos over de aarde weet, geeft het gevoel van de vreugde die in de eeuwigheid ligt van het geschapene.

Hij zag in zijn geest heel het land liggen, met zijn toegedekte akkers en de grote reine plekken van vastgevroren wielen en vijvers. De bossen die zwaar en rustig de sneeuw droegen, geluidloos en onbewogen. En te midden van dat alles, de Schelde, die de ontelbare vlokken opzoog in haar donkere, stuwende waters. Voor dat land was het geweest dat geleden en gestorven was. Ook in de Kempen was dat gebeurd, en in het Waasland, in Limburg. Elk voor zijn stukje grond, voor de mensen die zij kenden, voor de conscrits die hun zonen en hun broeders waren; hoe weinigen hadden gedacht aan het geheel, aan heel dat Vlaamse land waar zij dan toch allemaal met één zelfde ziel waren opgestaan in één zelfde verzet.

De dorpen waarlangs hij kwam, lagen dood onder de sneeuw. Hoe zwaar de lange mars ook in zijn lichaam begon te wegen, toch deed hij een kleine omweg om langs de dijk de hoeve te bereiken. De thuis, dacht hij. Het was of een grijze schemer uitging van de vloed. Het was alsof hij gonsde onder de traagzaam neerzijgende sneeuw; dof en aanhoudend, levend in zich-

zelf, deelachtig van de macht der zeeën waarheen hij trok.

Hij bleef staan en wreef de vlokken uit zijn wimpers, gedachteloos starend naar de kracht daar beneden; en hij daalde het pad af en ging het erf op naar het woonhuis.

Hij klopte aan de deur van het duistere huis.

De keuken was donker, alleen verlicht door de haard. Janne had gewacht tot hij komen zou. Zij wierp zich aan zijn borst met al haar liefde en uitgestane angst. Zij zei niet hoezeer zij gewanhoopt en gevreesd had. Hij was terug en alles was goed.

Zij zaten een korte tijd in de schijn van het vuur. Hij was moe en vol van wat zijn gemoed had ontsteld. En zij was te gelukkig om veel te spreken.

Maar toen zij naast elkaar lagen overkwam hem het vreemde geluk dat hij opnieuw bij haar had gevonden. Zijn geest was klaar wakker en hoe moe zijn lichaam ook was, voelde hij geen behoefte aan slaap. In behaaglijke rust naast haar warme lichaam strekte hij zich uit.

- 'Janne', vroeg hij, 'wanneer trouwen wij?'

- 'Zo spoedig als gij wilt', antwoordde zij, 'wij kunnen ook in het geheim trouwen; maar voor God ben ik nu toch reeds uw vrouw. Wat de mensen zouden zeggen raakt mij niet. Maar ik zou toch willen dat, als wij een kind hebben, ik de naam van zijn vader mag noemen.'

En daar hij zweeg:

- 'Ik spreek niet voor nu', ging zij voort, 'want ik weet het niet. Het is zo vreemd eraan te denken, een kindje van u en mij. Ik heb altijd naar een kind verlangd, maar nu veel meer dan ooit tevoren. Uw bloed en mijn bloed te zamen.'

Zij lag gelukkig te staren naar de witgekalkte zoldering waar de weerschijn van de maan een geteemste klaarte op legde.

Jan Tervaert dacht hoe wonder dat alles was. Hoe dikwijls hij ook aan een vrouw had gedacht, nooit was zijn gedachte verder dan de vrouw gegaan. Eerst nu hij haar woorden hoorde,

nu zij lag naast hem in de gemeenschap van beider lichaam, werd in hem de droom wakker van het kind; de diepste droom van het bloed.

Hij vertelde wat hij te Brussel gezien had. De oude knecht luisterde met open mond. Het was alsof een vizioen hem uit de werkelijkheid had weggevoerd. Hij vloekte stil in zichzelf omdat hij geen andere taal had waarmee zijn gemoed zich uitspreken kon.

En Janne hoorde hoe zij door de koude avond in de grote stad hun offergang hadden volbracht. Naakt, hongerig, doorslagen van hun wonden, en toch ongebroken in hun trots. Dat was dan ook het gevoel dat het luidste sprak in de oude man en in de vrouw: de bewondering voor de overwonnen Brigands. En dan kwam bij Janne nog het angstige gevoel dat men heeft als het voorbije gevaar wordt nageproefd: dat de man die zij liefhad ook daar de smartelijke weg naar de dood had kunnen betreden.

Dagen en nachten gingen voorbij, vol winterstilte en sneeuw. De opgeslotenheid woog zwaar op Jan Tervaert. Als het donker was ging hij naar buiten, tot op de dijk, en voelde de koude weldadig over zich in de stilte waardoor alleen het donkere gedreun van de stroom weerklonk. Of hij stond in de boomgaard waar de zwarte, gekromde stammen uit de sneeuw rezen. Hij verlangde telkens naar de avond om de goede stilte, om de goede eenzaamheid die hen beiden omvatte wijl zij rondom zich het wijde doodse Scheldeland wisten en de wind hoorden die zoefde in de schoorsteen en de vlammen van de haard in diepe gloed zette.

In de vele ogenblikken van sprakeloos geluk zon hij na op wat hem te doen stond. De tijden beterden niet. Haat en geweld werken langer na dan het gevoel waaruit zij geboren worden. En de angst bleef drukken op het geteisterde land. Niemand

wist hoe lang dat alles nog duren zou. De monden bleven gesloten, maar vele gezichten stonden grimmig en vol wrok. En in vele huizen had de honger het leven lamgelegd.

Op een avond toen alles gegrendeld en gesloten was werd zachtjes en herhaaldelijk op de deur geklopt. Nadat Janne zwijgend met de hand naar de voutekamer had gewezen, vroeg ze gedempt wie daarbuiten stond, waarop ze aarzelend en eerbiedig de deur open deed.

Een bejaard man, gekleed als een boerenknecht, hinkte naar binnen.

- 'Ik ben het', zei hij, 'verschrik niet, ik breng geen slecht nieuws.'

Hij ging bij het vuur zitten en strekte de hand uit naar de vlammen.

- 'Gij herkent mij toch?' vroeg hij.

Iedereen in de streek kende hem. Hij was slim en stoutmoedig, was steeds waar hij nodig was; hij had de priestereed niet afgelegd en had zijn monnikspij verwisseld voor het plunje waarin hij van hoeve tot hoeve een onderkomen vond. En alles wist hij.

Zijn slimme oogjes lachten, toen zij de brandewijn naast hem neerzette.

- 'Drink wat klaar is', zei hij.

En toen hij met een zucht van welbehagen het ledige glaasje had neergezet:

- 'En zit gij hier nog altijd zo moederziel alleen, kind; het zijn gevaarlijke tijden voor een onbeschermde vrouw.'

Janne voelde hoe een warme blos haar naar 't gezicht steeg; het was alsof die sluwe, alwetende pater alles wist van haar. Hij keek niet naar haar, hij glimlachte tegen zichzelf.

- 'Ik kwam u goedendag zeggen', zei hij, 'en wat nieuws brengen, maar ik heb vooral groeten en nieuws voor iemand anders hier in huis.'

Jan Tervaert kwam hem met uitgestoken hand tegemoet.
- ‘Wij moeten eens klinken op uw behoud’, zei de pater. En met het zeker gebaar van iemand die 't kent, sloeg hij de brandewijn naar binnen.
- ‘Ik breng groeten van uw moeder’, zei hij, ‘'t is van haar dat ik weet dat gij hier waart, zodat gij gerust kunt zijn dat niemand anders het mij gezegd heeft. Ge zit hier veilig naar ik meen’, en hij keek naar Janne. ‘Over de oppas zult ge wel niet te klagen hebben.’
Met grote schuchterheid zat Jan Tervaert naast de pater; de rust van zijn gemoed was verstoord onder de blik van de slimme oogjes van de geestelijke. Hij glimlachte verlegen en durfde niet op te zien naar Janne.
- ‘En van Benedict Rollier hebt gij ook de groeten’, sprak de pater verder. ‘Hij heeft mij alles verteld van uw laatste samenzijn. En die zit nu zo veilig als gijzelf. Wie de 500 louis wil winnen die op zijn hoofd zijn gesteld, zal slim moeten zijn.’
Hij glimlachte, maar dan stond zijn gelaat ernstig.
- ‘Het is vreselijk’, zei hij, ‘wij hadden beter verdiend.’
Zij zaten alle drie zwijgend onder deze woorden vol pijnlijke gelatenheid. De geestelijke vouwde de handen op de knie.
- ‘God alleen kent Zijn wegen’, zei hij.
Maar ook hem scheen het niet te bevredigen. In zijn ambt had hij zo dikwijls de zware slagen die het leven aan anderen had toegebracht trachten te verzachten door de verwijzing naar die ongekende raadsbesluiten van een hogere macht. Bij onrecht, geweld en onverdiende lijden hadden de mensen deze vage vertroosting als antwoord gekregen. Onbevredigd hadden zij nagedacht of in de blinde terneergeslagenheid van hun ongeluk zich overgegeven aan een rechtvaardige wijsheid die zich in het zichtbare leven schuilhoudt. Het is echter gemakkelijker de woorden van gereedliggende troost aan anderen te schenken dan ze voor zichzelf te aanvaarden. En omdat zijn gemoed zich

niet neerleggen kon bij iets wat hem nu als een uitvlucht voorkwam, herhaalde hij voor zichzelf:

- 'Ja, God alleen kent zijn eigen wegen.'

- 'Maar wij hadden beter verdiend', zei Jan Tervaert, 'wij hadden beter verdiend van hen die zeggen dat zij in God geloven en de kerk van Rome voorstaan en die ons niet gesteund hebben toen wij met ons leven instonden voor wat zij verkondigen. Er zijn dingen die wij niet zullen vergeten. En wat ik in Brussel heb gezien...'

En allen zagen voor hun geest de tocht van de gemartelde Brigands door de straten van het onverschillige of vijandelijke Brussel.

De pater schudde het hoofd.

- 'Hun lijden is nu geëindigd', zei hij; 'zij die niet bezweken zijn in de gevangenis, zijn voor de krijgsraden gekomen. Krijgsraden heten ze dat, waar geen rechters zitten maar bittere vijanden, waar geen recht gesproken wordt maar wraak gepleegd op weerloze mannen.

Wat gij nog niet weet: de elfde van deze maand zijn éénentwintig van de gevangenen buiten de stad Brussel gefusilleerd. Jongens uit de streek; de oudste was éénendertig jaar, er waren erbij die nog de kinderschoenen niet ontgroeid waren. Zij werden in stoet door de stad geleid, met muziek en ruiters, alsof in Brussel de dodengang van Vlaamse Boeren een feest was. En onderweg schonken zij, van de weinige klederen die ze nog hadden, alles weg aan de bedelaars, behalve broek en hemd. Zó zijn zij die de Fransen en de Brusselaars Brigands noemen.'

- 'En Corbeels en Meulemans?' vroeg Jan Tervaert.

De pater schudde het hoofd.

- 'Die zijn aan het eind nog niet van hun lijdensweg', antwoordde de geestelijke. 'Zij worden naar Doornik overgebracht; God zij hen genadig, want het zijn grote zielen.'

Jan Tervaert boog het hoofd. Hij dacht aan de beide aan-

voerders van het Boerenleger zoals hij ze in de martelstoet had gezien; hoe de tengere Corbeels zijn kameraad steunde en moed gaf. Gefolterd, aan dwarsbalken gebonden, in de folterstoet te Brussel, en nu naar Doornik.

- 'Ja, God zij hen genadig', zei hij alsof hij bad; en daarna:

- 'En vervloekt zij dat gepeupel.'

Janne keek hem aan; ook de pater had het hoofd opgericht.

- 'Vervloekt zij dat gepeupel', herhaalde hij. 'Ik heb gezien wat het grauw is, het is iets wat ik vroeger niet kende. Ik meende dat de schoelies van Dendermonde die in 't afgebrande Bornem met de Fransen dronken en plunderden, dat was wat men gepeupel noemt. Het was maar een deel daarvan. Het grauw, pater, dat is geen klasse van mensen naar afkomst of kleren of fortuin, dat is een klasse van mensen naar de indeling van de ziel. Het gepeupel dat zijn de laffe burgers en heren die de moed niet hebben zelf vooruit te komen, maar toezien en glimlachen; dat zijn al die mensen die wachten naar de uitslag om te weten wat hun opinie is. Gepeupel is het, vervloekt gepeupel.'

- 'Gij zegt het wel', antwoordde de pater, 'maar Onze-Lieve-Heer heeft niet aan iedereen kracht gegeven om als een dapper mens te leven.'

Jan Tervaert schudde misnoegd het hoofd:

- 'Waarom alle lafheid afschuiven op Onze-Lieve-Heer', zei hij schamper, 'en waarom vragen de meesten die spreken uit naam van Onze-Lieve-Heer zoveel van de anderen en zo weinig van zichzelf. Waarom heeft de geestelijkheid meer nijdigheid en durf getoond tegen de Oostenrijkers over kwesties van reglementen en privilegiën dan tegen de Fransen die de kerken sluiten en achtduizend priesters verbannen. Laat Onze-Lieve-Heer daarbuiten, pater, want dat is werk van de mensen.'

De geestelijke keek bezorgd naar het spel van de vlammen

in de haard. Hij kende menigeen die zijn twijfel verborg onder stoute beweringen en de onrust van zijn gemoed trachtte te bedaren door de uitspraak van het gezag.

- ‘Ja’, zuchtte hij, ‘er zijn van die tijden waar alles duisternis en verwarring is, maar dat gaat voorbij, vriend, dat gaat voorbij. Ook voor ons volk gaat deze harde tijd voorbij, want ik kan moeilijk geloven dat het laatste woord door de Fransen werd gesproken.’

Hij vertelde toen welke indruk de nederlaag van de Boeren had gemaakt in de landen waar ze de republiek vreesden en haatten. De Boeren waren te vroeg begonnen, was het oordeel aldaar, om een element van beslissende waarde te zijn in het grote spel dat weldra zou beginnen. Want oorlogen gingen er komen tegen Frankrijk. En nu het misschien te laat was erkenden Holland en Engeland dat zij de opstand in de steek hadden gelaten. Terwijl de Boeren alleen de Fransen eruit wilden zonder verder te gaan, waren Engeland en Oostenrijk aan 't redetwisten over wat er zou gebeuren met de grond die de Boeren zouden vrijvechten.

Jan Tervaert dacht aan Antoon Buys. Die had verder gedacht; die had samen gewild wat samen hoorde. En ook zij die in hun oproepen hadden gezegd: ‘Nederlanders, blijft nu bijeen’ en ‘Adieu, plezier van 't Nederland!’

- ‘Ja, ja’, sprak de pater verder, ‘nu schijnen zij akkoord te zijn om de Nederlanden te herstellen onder de prins van Oranje. Maar Kardinaal van Franckenberg is ertegen, ge weet wel met die kwestie van de godsdienst, protestanten aldaar, katolieken hier.’

- ‘Privilegie, privilegie, geen geloof’, zei Jan Tervaert. ‘Oostenrijk was niet goed, Nederland is niet goed, en Frankrijk dan?’

De pater schudde het hoofd; hij dacht aan zijn Kardinaal.

De meeste uitgeweken priesters waren er echter akkoord mee,

zei hij, en zij waren tot het besluit gekomen dat zij een regime van godsdienstige vrijheid moesten aanvaarden. Het Boerenleger was wel verslagen, Corbeels en Meulemans gevangen. Rolliers ja, laat ons maar zeggen, verdwenen; maar Van Gansen is er nog, en Elen, en advokaat Heylen. En de Kempen is nog vol rumoer en steekt nog vol geweren. En drossaard Clerckx, van Overpelt, pleegt overleg met de Engelsen, met de afgezant van de Stadhouder, hij heeft een drukkerij en als hij ditmaal niet alleen geld en wapens van buiten krijgt, maar ook officieren met ondervinding en ook troepen, dan is 't spel nog niet uit. Van Gansen beschikt reeds over vierduizend man.

Jan Tervaert luisterde gretig toe. Wat hij in Brussel gezien had was niet het einde. Zó ging de strijd niet ten einde. En het zou niet alleen gaan om de Fransen te verdrijven, het zou gaan om de toekomst waarvan Antoon Buys hem had gesproken. Hij zag een ogenblik het reine, bezielde gezicht weer van zijn dode vriend, hij dacht aan de woorden van zijn laatste brief. De zaak die hij had gediend uit hetzelfde instinkt als duizenden kinderen van Vlaamse burgers en boeren, kreeg nu gestalte voor hem. Zij was een schakel tussen wat voorbij was en wat komen moest.

- ‘Ja’, onderbrak de pater de stilte die op zijn woorden was gevolgd, ‘laat ons hopen dat het ditmaal gelukt. Het wordt tijd; arm volk, arm volk.’

De woede van de Fransen was niet gekoeld met het uitroeien van de Boeren, zei hij. De jacht op onbeëdigde priesters en conscrits werd met nieuwe ijver ingezet. De ‘colonnes mobiles’ doorkruisten het land onder het geleide van de ‘commissaires spéciaux’; de tijd van de voetbranders was aangebroken. Gijzelaars werden gekozen onder de staatsgevaarlijke elementen en ouders van conscrits. De ‘commissaires spéciaux’ en het rapalje in uniform werden bij de burgers ingekwartierd en hun onderzoekingstochten waren plundertochten. De dienst van de

republiek was een voorwendsel tot roof en geweld. Wie iets bezat in het Vlaamse platteland sidderde voor de bandieten die toegang eisten in naam van de wet en de verborgen spaarpot ontdekten als de pijn van de schroeiende voetzolen de dichtst gesloten monden openrukte.

Dat alles vertelde de pater. Een vizioen van angst rees op uit zijn woorden.

- 'Maar het is niet de eerste maal dat de vliegende kolonnes van achter haag en struik beschoten worden', besloot hij.

Hij zweeg en zijn loerende oogjes gingen over de man en de vrouw die vóór hem aan tafel zaten.

- 'En nu wat anders dan van vechten en doodschieten', zei hij; 'ik ben uitgepraat. Nu luister ik wat gij mij te vertellen hebt.'

Een beschaamde glimlach kwam over het gezicht van Jan Tervaert en hij keek van terzij naar Janne. De pater zag hun aarzelende blik; zij zwegen in de onbehaaglijke stilte die na zijn woorden gevallen was.

Toen kuchte hij:

- 'Gij weet dat ik mis lees, biecht hoor, doop en begraaf; maar ik kan ook trouwen.'

Janne stond recht en nam de hand van Jan Tervaert in de hare:

- 'Gij komt te rechter tijd, pater', zei ze.

En nadat hij zegenend zijn hand boven man en vrouw had geheven, zei de pater: 'Proficiat.'

Hij aanvaardde nog een glaasje brandewijn.

- 'Past op voor de colonne mobile', zei hij, 'en weest gelukkig.'

Toen stond hij recht. Hij ging terug het pad van de vogelvrije op; van hoeve tot hoeve, schuilend in stallen en hooizolders, nieuws voortdragend en zijn handen zegenend strekkend over geboorte en dood.

Zijn blik werd helder toen hij de twee vóór zich zag: sterk, schoon, jong. Een leven dat begon, de oorsprong van nieuwe levens, voortzetting van een krachtig ras dat langer zou duren dan republiek en priestereed.

Hij stond aan de deur en hief de hand op:

- ‘God zegene u’, zei hij.

En Jan Tervaert lag wakker in de nacht naast de slapende Janne.

Voor de zoveelste maal overdacht hij het vele dat in die korte tijd was geschied. Het ongeluk werkt vlug, het haalt neer op één dag wat het geluk in de loop van geslachten heeft opgebouwd. Hij dacht aan het land en aan de mensen, niet aan zijn eigen lot noch aan het lot van de vrouw die sliep aan zijn zijde.

Hij zag de paarden die uit de stallen van zijn vader het Kleinbrabantse land waren ingetrokken en sterk, vruchtbaar en gedwee, samen met de mens de aarde hadden doen gedijen. Zij waren schonkig en geblokt, met korte stevige nek, zij schoorden de hoeven naar binnen als zij aanzetten om de karren te tillen uit de zware grond, de poten trillend van sidderende kracht. Zij waren verdwenen, weggevoerd of geduldig stappend voor Franse troswagens. Maar hier en daar, uit een afgelegen stal, klonk nog een kort en fors gehinnik. Van daaruit zou het weerkomen, het Kleinbrabantse ras, en de glimmende schoften zouden opnieuw glanzen, onder de zon, in het groen, over de zware aarde van het Scheldeland.

Hij zag de Schelde zoals zij op en afrukt tussen St.-Amands en de Rupel; het gebied van lis en meers, van schoren en wielen dat aan de stroom behoort en niet aan de mensen. En de oneindige stilte van de zomerdagen met het tartende gekrijs van vogels tussen water en hemel, tussen het wijde slapende land en de hemel. De klank van de roeispanen in de gaffels,

gedragen over de brede suizing van de stroom, door de glorie van het verblindende licht in de spiegel van de vloed.

En de dorpen, éénmaal in het jaar opgeschrokken door de onstuimige drift van de kermis. Een heel jaar van stilte en arbeid, karige kost en rust in de lage huizen, gebroken door niet te tomen wildheid in dans en drank en overdaad van eten. In één roes zich uitlevend van zwijgzaamheid, soberheid en deemoedig gebogen zijn over de arbeid.

Alles lag nu vol as en puin; vele dorpen, uitgebrand, uitgeplunderd, uitgestorven; de mensen op de dool, en zovele knapen en mannen gedood, op de vlucht of zich schuilhoudend voor de 'colonnes mobiles'. Hij had met hen gedronken en gezongen op de dagen van kermis en teerfeest, en samen met hen gestaan in de walm en het geschut van Bornem. Sterke jongens, zonder angst voor de dood, verbitterd en wrokkig slaande in de overmacht van soldaten. Brigands van Klein-Brabant, Brigands van het Vlaamse land.

Want ook in West-Vlaanderen, in het Oostvlaamse, in de Kempen, in Limburg was hetzelfde verzet geweest van dezelfde mensen. Het was een volk, niet tientallen van dorpen, maar de besten van overal, dat door de strijd zijn grens naar het Zuiden had afgetekend en naar het Noorden verlangend naar steun had uitgezien.

- 'Dat sterft niet', had Antoon Buys in zijn afscheidsbrief geschreven; 'nederlaag is geen ondergang.' Eens zouden kinderen komen, of latere geslachten van die kinderen.

Zijn kinderen.

En hij wendde zich naar de slapende vrouw die naast hem lag. Zij was schoon en krachtig en de gloed van het leven was in haar. Hij liet zijn vingers strelend gaan over haar borsten, de zoete lafenis van gulzige kindermondjes; hij lei zijn hand op haar zacht ademende schoot waarin het leven kiemen zou. En in een opwelling van hevige liefde omvatte hij dat alles, dat

hele leven, zijn leven en het leven van de anderen, van het volk waartoe hij behoorde en van het land dat het leven was van dat volk.

Toen zij opstonden in de grauwe wintermorgen en het huis door hen wakker werd, stond alles klaar en vast voor hem. Hij ging naar stal en schuur en bezag wat van de dieren en de oogst was overgebleven. En naar Janne keek hij vol ingetogen en haast eerbiedige liefde.

Toen de avond gekomen was, vroeg hij naar het boek dat Janne uit Bornem had meegebracht, en hij las wat zijn vader geschreven had over de paarden, stamvaders en kinderen; hij las hun namen en hoe zij waren, en de namen van de boeren die de dieren in bezit hadden genomen. Het klonk vertrouwd en goed, met de klank van de streek, en hij zag vele van de paarden en mensen vóór zich.

En dan sprak hij tot Janne:

- ‘Ik heb vannacht liggen denken op al het nieuws dat de pater ons verteld heeft en op alles wat in deze laatste weken is gebeurd; wat ik gezien heb te Brussel brandt in mijn ziel en ik zou mezelf geen man achten als ik nu bleef zitten om te klagen over wat gebeurd is. En daarom zou ik willen gaan bij de mannen die voortvechten, bij die van Van Gansen en Elen, die het opnemen tegen de “colonnes mobiles” en bloed eisen voor bloed.’

Janne boog het hoofd en zweeg.

- ‘En ook aan u heb ik gedacht, want ik kan mij het leven niet voorstellen zonder u. In deze tijd toen alles van mij is weggevallen, heb ik u gevonden en ik weet dat ik niets heb verloren zolang ik uw liefde heb. Janne, ik wil niets doen zonder u; ik wil van u horen wat gij denkt.’

Zij keek naar hem op; haar gelaat was kalm en innig en haar ogen stonden vol goedheid en liefde.

- ‘Ik ben maar een vrouw’, zei ze, ‘en kan al deze dingen

niet voelen als een man, maar ik zou niet verlangen dat gij andere woorden zoudt spreken dan deze.' Haar stem werd stiller en het was of zij fluisterde:

- 'Maar ik kan u niet verliezen.'

Hij lei zijn arm om haar schouders.

- 'Ik kom weer', zei hij, 'want ik behoor bij u.'

En nog vele en innige woorden hebben die beiden gesproken tot de hangklok het uur van slapengaan sloeg. Met de ogen gesloten lag zij te luisteren naar zijn stem; hij sprak over het leven dat komen zou.

Lang voor de winternacht overging in het grauw van de morgen stond Jan Tervaert gereed. En toen de deur ontgrendeld was nam hij haar in zijn armen. Zij zag hoe zijn forse gestalte werd opgenomen door de duisternis en hoorde hoe zijn stap de rijweg verliet voor het pad naar de dijk.

Zij sloot de deur en wekte de gloed op van het vuur.

1946